

A WOSINSKY MÓR MÚZEUM ÉVKÖNYVE  
JAHRBUCH DES WOSINSKY MÓR MUSEUMS, SZEKSZÁRD  
(UNGARN)



A  
WOSINSKY MÓR MÚZEUM  
ÉVKÖNYVE  
XLII.

WOSINSKY MÓR MEGYEI MÚZEUM  
SZEKSZÁRD, 2020

A WOSINSKY MÓR MÚZEUM ÉVKÖNYVE  
JAHRBUCH DES WOSINSKY MÓR MUSEUMS, SZEKSZÁRD  
(UNGARN)

SZERKESZTETTE  
K. Németh András

KÖNYVTERV  
Erky-Nagy Tibor

BORÍTÓTERV  
Frankné Sági Apollónia



AZ ÉVKÖNYV MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA  
Nemzeti Kulturális Alapprogram Igazgatósága

© Wosinsky Mór Megyei Múzeum

KIADJA  
Wosinsky Mór Megyei Múzeum

ISSN 0865-5464

FELELŐS KIADÓ  
Ódor János Gábor

NYOMDA  
Kerényi Nyomdaipari Kiadó és Kereskedelmi Kft.

FELELŐS VEZETŐ  
Kerényi Zoltán

## TARTALOMJEGYZÉK

### PROHÁSZKA PÉTER

- Adatok Tolna megyei kora középkori és középkori bizánci érmekről  
Alföldi András hagyatékában ..... 7  
*Angaben über frühmittelalterlichen und mittelalterlichen byzantinischen Münzen  
vom Komitat Tolna aus dem Nachlass von András Alföldi*

### K. TÓTH GÁBOR

- Árpád-kori érmék Szekszárd határában. Megjegyzés III. Béla rézpénzeihez ..... 21  
*Münzen aus der Arpadenzeit an der Grenze von Szekszard. Bemerkung  
zu den Kupfermünzen des Königs Béla III.*

### SÜMEGI JÓZSEF

- Báta az Anjou-korban ..... 39  
*Die Bataer Abtei in der Anjouzeit*

### GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS – PÁNYA ISTVÁN – BORBÁS BENJÁMIN

- Paléopénzfizetés Szeremlénél. Adalék a középkor végi borkereskedelem történetéhez ..... 69  
*„Palegeld“ Bezahlung bei Szeremlén. Beitrag zur Geschichte des Weinhandels  
am Ende des Mittelalters*

### SUDÁR BALÁZS

- Egy kis szandzsákközpont a hódoltság belsejében: Szekszárd ..... 91  
*Szekszard – Ein kleines Sandschakzentrum in der Mitte der Türkenherrschaft*

### SUDÁR BALÁZS – K. NÉMETH ANDRÁS

- Néhány újabb török pecsétnyomó Tolna megyéből ..... 113  
*Einige neue türkische Siegelabdrücke und ein Siegelring mit Inschrift  
aus dem Komitat Tolna*

### GAÁL ATTILA – CZÖVEK ATTILA

- Kora újkori vas raktárlelet a Szekszárd-jeni palánki török palánkvár környezetéből ..... 127  
*Eisener Lagerbefund aus der Frühneuzeit von der Umgebung der türkischen  
Plankenburg Szekszárd-Jeni Palánk*

### GAÁL ATTILA

- Kora újkori mész- és téglágető kemencék Szekszárd belvárosában ..... 189  
*Kalk- und Ziegelbrennerofen aus der Frühneuzeit in der Innenstadt von Szekszard*

### VINDUS MELINDA

- Barokk kegyérmek Simontornyáról ..... 203  
*Barocke Gnadenmünzen aus Simontornya*

SZABÓ GÉZA – NAGY JANKA TEODÓRA	
Mórági 18. századi fazekaskemencék kerámiaanyaga .....	213
(A mórági kerámia kutatása régészeti és néprajzi módszerekkel I.)	
<i>Keramikstücke von Töpferofen in Mórág (Maratz) aus dem 18. Jahrhundert</i>	
<i>(Forschung der Mórágyer Keramik mit archäologischen und volkskundlichen Methoden I.)</i>	
BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR – B. KOVÁCS PÉTER	
Egy reformkori „emberbarát” és „hazafi” kultusza. Csapó Dániel tolnai alispán kortárs emlékezete .....	275
<i>Kultus eines „menschenfreundlichen Patrioten” aus der Reformzeit: Zeitgenössisches Andenken an Dániel Csapó, den Tolnaer Vizegespan</i>	
LOVAS CSILLA	
Beszédes Sándor fényképei Garay Ákos családi gyűjteményében .....	289
<i>Fotos von Sándor Beszédes in der Familiensammlung von Ákos Garay</i>	
BERTA JÓZSEF	
Tolna vármegye ebvédjegyei. Katalógusvázlat .....	313
<i>Hundemarken des Komitates Tolnau. Katalogentwurf</i>	
MÁCSAINÉ IVÁN ÉVA	
A Szekszárdi Ifjúsági Levente Testedző Egyesület .....	335
<i>Das Szekszarder Levente Jugendsportverein</i>	
GERE LÁSZLÓ – VIZI MÁRTA	
Horvai János és a Kossuth-szoborcsoport .....	365
<i>János Horvai und die Kossuth-Statuengruppe</i>	
CSAPAI JÁNOS	
Párkányánától a Donon át a pockingi hadifogolytáborig. Levelek, naplók, fényképek .....	399
<i>Von Párkányána durch den Fluß Don bis zum Kriegsgefangenenlager in Pocking. Briefe, Tagebücher, Fotos</i>	
FUKSZ MÁRTA	
A bikavér múltja és jelene (A bikavér, a kadarka és a kékfrankos szerepe a Szekszárdi borvidéken) .....	461
<i>Vergangenheit und Gegenwart des Stierbluts (Die Rolle der Stierblut-, Kadarka- und Blaufränkischweine auf dem Szekszarder Weingebiet)</i>	
HUCKER VERONIKA – K. NÉMETH ANDRÁS	
A Wosinsky Mór Megyei Múzeum munkatársainak tudományos publikációi, 2011–2020 .....	495
<i>Wissenschaftliche Publikationen der Mitarbeiter des Komitatsmuseums Mór Wosinsky 2011–2020</i>	

PROHÁSZKA PÉTER

# Adatok Tolna megyei kora középkori és középkori bizánci érmekről Alföldi András hagyatékában

## BEVEZETÉS

125 évvel ezelőtt született Alföldi András (1895–1981), a magyar ókortudomány kétségtelenül legjelentősebb kutatója a 20. században, aki meghatározó szerepet játszott a magyar régészet világszínvonalra emelésében a második világháború előtt. A háborút követő kényszerű emigrációját követően a berni (1948–1952) és a baseli (1952–1956) egyetemeken, majd a princetoni Institute for Advanced Study kutató professzoraként működött haláláig. Életművének méltatása során elsősorban a római numizmatika területén végzett működését hangsúlyozták a megemlékezések.<sup>1</sup> Ugyanakkor Alföldi fontos szerepet játszott a Kárpát-medence népvándorláskori emlékeinek – különösen a hunoknak és avaroknak – a kutatásában is, amelyről számos munkája tanúskodik.<sup>2</sup> Alföldi princetoni hagyatéka 2011-ban jutott Magyarországra.<sup>3</sup> Az abban folytatott kutatások során négy Tolna megyei, valamint egy pécsi 6–7. századi érem pacskolata került elő,<sup>4</sup> melyek közül csupán a pécsi érem volt ismert a kutatás számára. Alföldi ugyanakkor már az Untergang der Römerherrschaft in Pannonien első kötetéhez gyűjtötte a 6–7. századi bizánci érmeket, amelyek az egyes lelőhelyeknél több-kevesebb részletességgel közlésre is kerültek a munkában.<sup>5</sup> E gyűjtést vélhetően a későbbiekben is folytatta, melyről az említett pacskolatok tanúskodnak. Ezek mellett volt még egy jegyzet-cédulája, amelyen a következő feljegyzése olvasható: „Az avarok és a pénzgazdálkodás. Lassan mutatkozik köztük és némi nyoma a biz. aprópénzeknek, így elsősorban a 3 regölyi darab, cf. a jutas (-öskü?)i rézpénzt, az Eperjes által publikált makókönyéki pénzt, stb.”<sup>6</sup> Sajnos további adat egyéb bizánci érmekről vagy Alföldi által végzett értékelésükről eddig még nem került elő a hagyatékban.

<sup>1</sup> Lásd például: GILLIAM 1982; CHRIST 1990, 8–62; GESZTELYI 2013, 18–21.

<sup>2</sup> Ezek közül alapvető jelentőséggel bírt az avar kor kutatására nézve az Untergang der Römerzeit in Ungarn második kötete: ALFÖLDI 1926. Egyéb a témához kapcsolódó műveinek felsorolását lásd ALFÖLDY – ALFÖLDI-ROSENBAUM – GILLIAM 1982, 46–48.

<sup>3</sup> GESZTELYI 2013, 12.

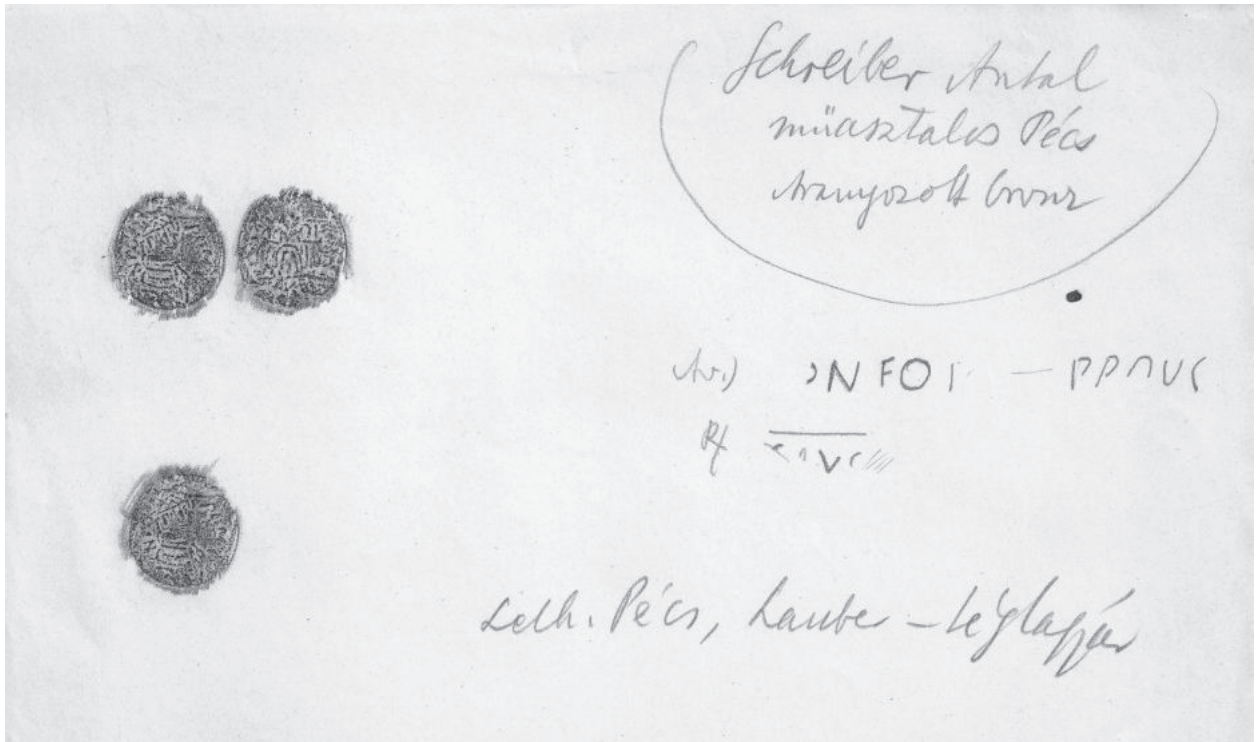
<sup>4</sup> Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Régészeti tár. Itt szeretném megköszönni Szabó Ádámnak (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) a kutatások engedélyezését.

<sup>5</sup> ALFÖLDI 1924, 21–62.

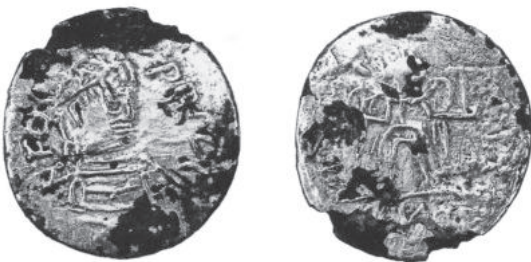
<sup>6</sup> A makói érmeket Alföldi határozta meg: EPERJESSY 1925, 8–9.

## AZ ÉRMEK KATALÓGUSA

Az öt érem közül egyedül a pécsi veret található meg közgyűjteményben (1. kép), amely a Fleissig-gyűjteményből jutott a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába. Amint arra Bóna István felhívta a figyelmet:<sup>7</sup> „Nem tudom, említésre méltó-e, hogy a Budapesti Történeti Múzeum népvándorlás kori negatívgyűjteményének N.84. üveglemezén szereplő pénzutánczat (S. 57) a rajta szereplő adat szerint Vasasszonyfáról került a Fleissig-gyűjteménybe, míg ugyanezt a példányt a MNM RN 6.1952.3. számon Pécs-Gyárvárosból (szintén Fleissig-gyűjtemény) vette leltárba, valószínűleg az utóbbi a



1. kép: Alföldi András pacskolata a pécs-gyárvárosi éremről



2. kép. A pécs-gyárvárosi érem

jó adat.” Amint azt Alföldi András jegyzete alátámasztja, mint annyi más esetben, így ebben is igaz volt Bóna Istvánnak. Alföldi feljegyzése szerint Schreiber Antal pécsi műasztalos tulajdonában volt az érem, amit a pécsi Lauber-téglagyár területén találtak.<sup>8</sup> Fleissig valószínűleg tőle vagy valamely közvetítő útján szerezte meg az érmet és így került a gyűjteményébe. Maga az érem (2. kép) azonban egy bronzmagú arany imitatív veret, melyet Phocas

császár MIB 49a típusú, Ravennában 602 és 607 között kibocsátott tremissise után vertek.<sup>9</sup>

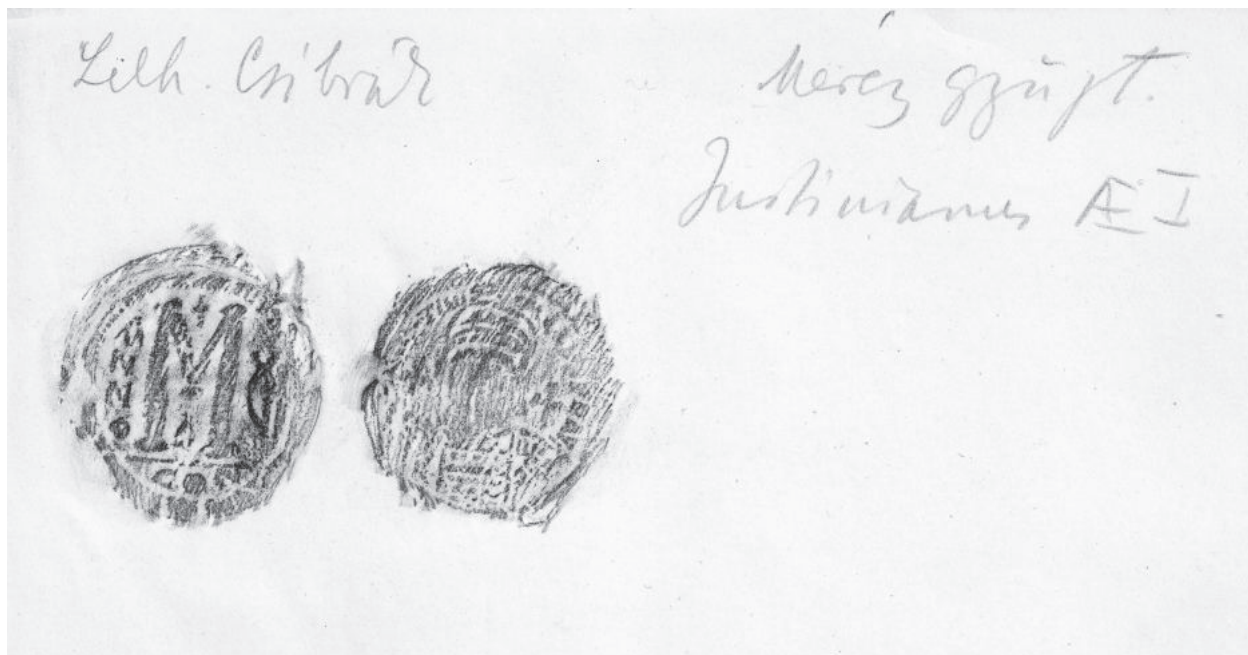
A másik négy érem Tolna megyei darab, melyek közül egy I. Justinianus-féle follist ábrázoló Csibrákon, míg a három másik bizánci pénz Regölyön került elő.

<sup>7</sup> BÓNA 2002, 478.

<sup>8</sup> A Lauber-féle téglagyár Pécs Gyárváros részén állt, ahol 1910 és 1912 között agyagkitermelés során igen jelentős avar kori leletek kerültek elő, melyek feldolgozását elsőként Alföldi András végezte el (ALFÖLDI 1934). 1924-ben, amint arról a Dunántúl című újság beszámol (1924. febr. 1., XIV. évf. 27. sz., 5.), római és ókeresztény sírok kerültek elő, amelyekben talált leleteket egy munkás tulajdonította el. Az 1960-as évek elején folytatott hitelesítő ásás során még számos sír került elő: FÜLEP 1962.

<sup>9</sup> SOMOGYI 1997, 72, Nr. 57.





3. kép. Alföldi András pacskolata a csibráki éremről

### 1. Csibrák (Tolna megye/H; 3. kép)

Alföldi feljegyzése szerint a lelőhelye Csibrák és a Mércz-gyűjteményben volt. A pontos lelőhely és az érem holléte ismeretlen (3. kép).

Az érem leírása: Előlap: DNIVSTINI ANVSPPAVC a császár páncélos és sisakos büsztje, egyik kezében keresztet glóbusz, a jobb oldali mezőben egy kereszt. Hátlap: Középen egy nagy M betű, balra ANNO felirat, jobbra az évszám XXV. Az M felett egy kis kereszt, alatta A, és a mezőben CON betűk.

Az érem: I. Justinianus follis (40 nummia), Konstantinápoly A officina MIB 95a (551/552).

### 2. Regöly (Tolna megye/H; 4. kép)

Alföldi feljegyzése szerint a többivel együtt Regölyön került elő, ugyan őrzési helyét nem adta meg, azonban nem kizárt, hogy ez is a Mércz-gyűjteményben volt (4. kép). A pontos lelőhely és az érem holléte ismeretlen. Alföldi meghatározása szerint Mauricius Tiberiusnak Sabatier például XXV 1-3 vagy 7. típusú érme.

Az érem leírása: Előlap: a felirat olvashatatlan, a császár koronás páncélos büsztje, a koronán keresztrel. Jobb kezében keresztet glóbuszt tartva. Hátlap: Középen egy nagy K betű, balra ANNO felirat, jobbra az évszám III. A K felett egy kis kereszt, alatta lévő betű nem látszik.

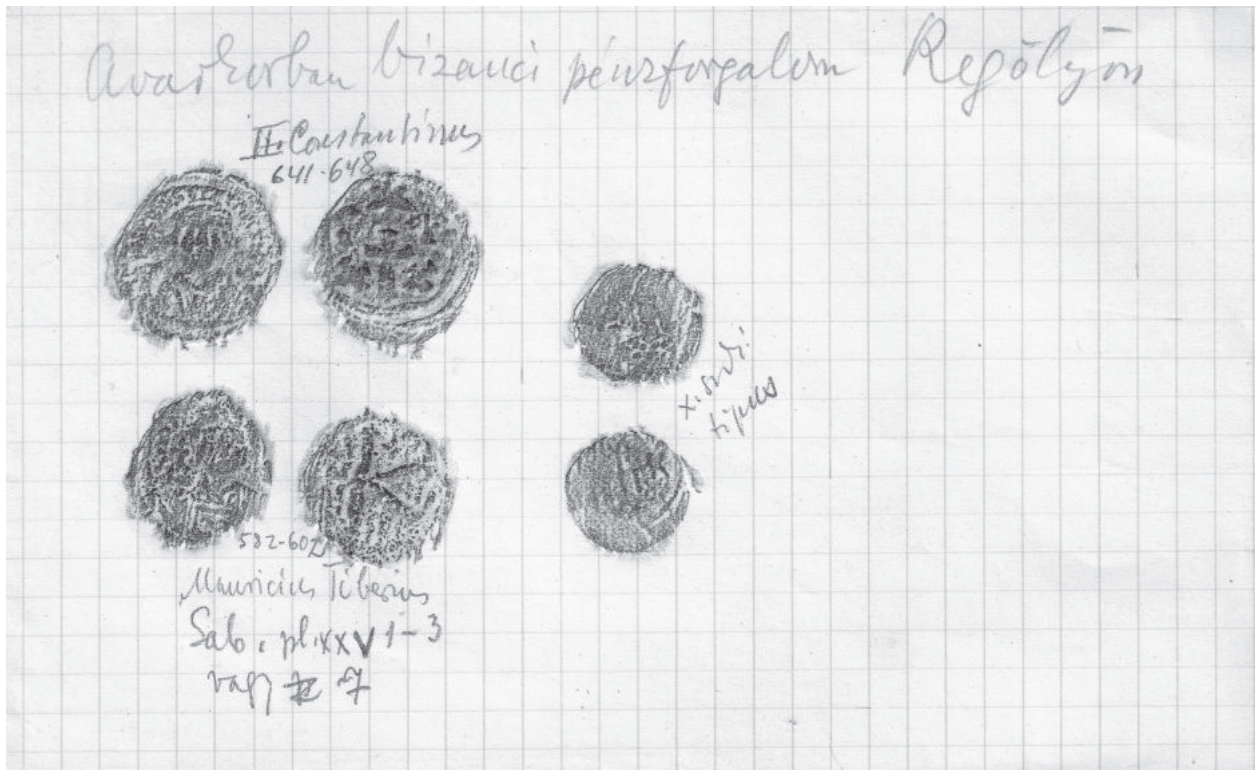
Az érem: Mauricius Tiberius félfollisa (20 nummia), Konstantinápoly MIB 69? (584/585).

### 3. Regöly (Tolna megye/H; 4. kép)

A Mauricius Tiberius félfollis felett átsatírozott érem Alföldi meghatározása szerint II. Constantinus 641–648 között vert érme (4. kép). Ez is Regölyön került elő, mint az előző, pontos lelőhelye és az érem holléte ismeretlen.

Az érem leírása: Előlap: DNCONSTANTINUSPP, a császár büsztje konzuli viseletben ábrázolva, egyik kezében mappát, a másikban koronás glóbuszt tartva. A császár rövid szakállal van ábrázolva. Hátlap: Középen egy nagy kereszt, felette hatágú csillag, mellette két oldalán C és T betűk, ezek alatt értékjelzésként két X.

Az érem: II. Constans félfollisa (20 nummia), Karthágó MIB 198b (652–658).



4. kép. Alföldi András pacskolatai a regölyi érmekről

#### 4. Regöly (Tolna megye/H; 4. kép)

A lapon látható harmadik éremnél Alföldi feljegyezte (4. kép), hogy egy 10. századi típus. Ez esetben ugyanakkor tévedett, mivel egy 12. századi bizánci réz aprópénzről van szó. Ez is Regölyön került elő, mint az előzőek, pontos lelőhelye és az érem holléte ismeretlen.

Az érem leírása: Előlap: a császár büsztje, szakálltalanul szemtát viselve. A nyakdísz 6 darab ékszerből áll. Jobb kezében labarumot, a balban keresztet glóbuszt tart. Hátlap: Középen egy Π, körülötte az órajárás irányában M K Λ és Δ görög betűk.

Az érem: I. Manuél féltetartera, Thesszaloniké?<sup>10</sup> DOC 22 (1143–1152?).

### ÉRTÉKELÉS

Az átsatírozott bizánci érmek további sorsa ismeretlen, a pécsi érem kivételével valószínűleg nem kerültek közgyűjteménybe. Ugyan Csibrákról Wosinsky Mór római érmekről tett említést, azonban bizánci érem mindaddig ismeretlen volt a kutatás számára.<sup>11</sup> Regölyről pedig néhány késő római bronz mellett elsősorban kelta érmekről álltak rendelkezésre adatok.<sup>12</sup> Ugyanakkor Csallány Dezső említést tett egy avar kori bizánci éremről, amely a regölyi templom apszisánál került elő 1950-ben.<sup>13</sup> Ugyan az érem a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott, azonban további adatok nem állnak a rendelkezésünkre róla. Valószínűleg egy rézéremről lehetett szó és nem aranyról.

<sup>10</sup> A DOC az egyik típusnál Thesszalonikét jelöli meg verdehelyként, míg a DOC 22 típus esetében bizonytalan a verde helye. Nagy valószínűséggel ezek esetében is feltételezhető, hogy a thesszalonikéi verdedben készültek.

<sup>11</sup> PROHÁSZKA – TORBÁGYI 2017, 124.

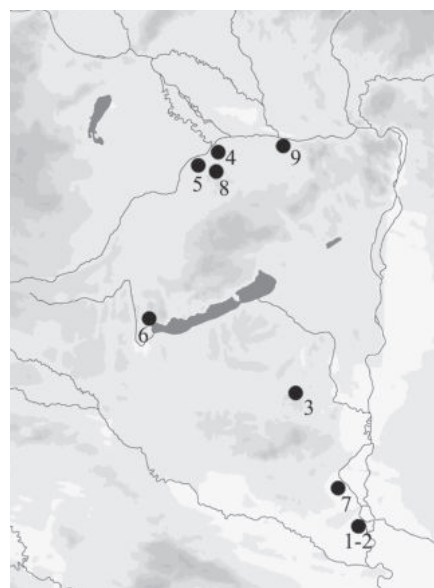
<sup>12</sup> PROHÁSZKA – TORBÁGYI 2017, 207–208. Az ADAM-ban (2020, I. 303) a Regöly-Kapuvár, Bozót-dűlői avar temető szócikkben a Magyar Nemzeti Múzeumnak 1911-ben ajándékozott avar leletek között említett bizánci érem a leltárkönyvi bejegyzés alapján nem létezett. Vö. a regölyi leletek igen részletes bemutatását, ahol szintén csupán az 1950-ben a múzeumba került éremről esik szó: KISS – SOMOGYI 1984, 126.

<sup>13</sup> CSALLÁNY 1956, 239.

A csibráki érem I. Justinianus konstantinápolyi pénzverdében vert follisa, ami az évjelzések alapján az 551–552. indikiós évre tehetünk. A nagy császár follisai kis számban ismertek a Dunántúlról (5. kép), sokkal gyakoribbak a gepidák által lakott tiszántúli és erdélyi területeken.<sup>14</sup> A Dunántúlról tizenegy lelőhelyes darabról állnak rendelkezésre adatok.<sup>15</sup>

Lelőhely	Meghatározás	Irodalom
(1) Batina (Oszečko-baranjska županija/Hr)	40N Con B MIB 95a (539/540)	PROHÁSZKA 2020, 676.
(2) Batina (Oszečko-baranjska županija/Hr)	40N Con B MIB 84 (532–537)	GÖRICKE-LUKIĆ 1998, 1150.
(3) Csibrák (Tolna m./H)	40N Con A MIB 95a (551/552)	lásd a tanulmányban
(4) Győr (Győr-Moson-Sopron m./H)	40N Con B MIB 95 (?) (542/543)	FETTICH 1943, 8.
(5) Ikrény-Gyakorlókert (Győr-Moson-Sopron m./H)	40N Con MIB 84 (532–537)	FMRU 2, 106.
(6) Keszthely (Zala m./H)	40N Con B MIB 95a (540/541)	PROHÁSZKA 2020, 671.
(7) Kölked-Feketekapu A/354 sír (Baranya m./H)	16N Thes MIB 169d (542–547)	SOMOGYI 1997, 59–60.
(8) Nagybaráti (Győr-Moson-Sopron m./H)	40N Nic B MIB 113a (548/549) 40N Nic B MIB 113a (557/558)	PROHÁSZKA 2020, 676.
(9) Szőny/Brigetio (Komárom-Esztergom m./H)	1. 40N 2. 40N	ALFÖLDI 1926, 44.

A Kárpát-medence nyugati felének erőviszonyait a herulok bukása (508–510) változtatta meg, amit a langobardok fokozatos benyomulása követett a Dunántúlra. Ugyanakkor az itt élő maradvány népségek és a svéb csoportok emlékegyet a régészeti leletanyag is tükrözi (lásd például a Hegykő-csoport). Az 510-es évektől kezdődött a Dunántúl északi részének megszállása, majd 535 után a keleti-gót-bizánci háborúk kirobbanását követően a szállásterületük határát a Drávaig tolták ki.<sup>16</sup> I. Justinianus számára a gót háborúk miatt értékelődtek fel az új bevándorlók, akikkel 535/536 körül köthetett szövetséget.<sup>17</sup> Audoin hatalomra kerülésével megkezdődik a katonai szövetség kiépítése Bizánccal, melynek eredményei I. Justinianus 548/549 körül adott ajándékai: „Norikon polisának” (Poetovio) és dél-pannoniai erődök átengedése, megtámogatva a bizánci évpénzzel.<sup>18</sup> Ugyan a gepidák régi szövetségesei voltak Bizáncnak, azonban Sirmium meg-



5. kép. I. Justinianus rézérmeinek elterjedése a Dunántúlon

<sup>14</sup> PROHÁSZKA 2020.

<sup>15</sup> PROHÁSZKA 2020, 676–677.

<sup>16</sup> BÓNA 1993, 113.

<sup>17</sup> BÓNA 1993, 113.

<sup>18</sup> De bello Gothico 7, 33, 10. Vö. BÓNA 1993, 109; POHL 1997, 88–89.

szerzése (536), majd a balkáni tartományok ellen intézett támadásaik miatt a császár leállította az évpénzek kifizetését.<sup>19</sup> Ezt követően a császári udvar többször tett kísérletet a két nép egymás ellen való kijátszására, amellyel egyrészt erőegyensúly kialakítására, másrészt Sirmium megszerzésére törekedett. A későbbi események szempontjából fontos esemény, amikor I. Justinianus 552-ben langobard segédcsapatokat rendelt Itáliába, akiknek komoly szerep jutott a keleti gótok legyőzésében. Néhány évvel később – 556-ban – a keleti hadszíntéren is megjelentek a langobard segédcsapatok a perzsák elleni háborúban.<sup>20</sup>

A Dunántúlról kilenc lelőhellyel bíró I. Justinianus-rézpénzről állnak rendelkezésünkre adatok, melyek egyrészt Batinánál, másrészt Győr környékén, valamint Szönyben koncentrálódnak, csupán a keszthelyi és a csibráki follisok származnak Pannonia belsejéből. A Kölked-Feketekapu A temető 16 nummiás érmét annak avar kori datálása, valamint sajátos szerepe miatt itt nem vettük figyelembe. E leletkoncentráció magyarázata a Duna, illetve Rába melletti kereskedelmi út lehetett, amit a Duna keleti partján előkerült három érem (Baja, Nemesnádudvar és Budapest XVII. kerület) is alátámasztani látszik.<sup>21</sup> Csibrák a Kapos mellett fekvő település, amely folyót a korszakban is használhatták vízi útként. Ez összhangban van a Galliában tett megfigyelésekkel, ahol az érmek elterjedése elsősorban a kommunikációs utakat követi.<sup>22</sup> A Duna-Tisza köze ugyanakkor egyfajta senki földje, ütközőzóna volt a gepidák és langobardok között. Sajátos jelenség, hogy a meghatározható érmek follisok voltak és a nagybaráti két nikomédiai veret kivételével mindegyik a konstantinápolyi verdében készült. 532 és 537 között került kibocsátásra az egyik batinai és az ikrényi follis, amit a másik batinai (539/540), a keszthelyi (540/541), a győri és budapesti (542/543) érmek követnek. A nagybaráti két nikomédiai follis jóval későbbi (548/549 és 557/558). Ugyancsak későbbi a nemesnádudvari (550/551), valamint a csibráki (551/552) érem is. A csibrákihoz hasonlóan a MIB 95a típusba tartoznak a batinai, győri és a keszthelyi érmek. Kérdéses azonban, hogy az érmek az itáliai (552) vagy a keleti (556) hadjáratban részt vett langobardok tarsolyaiban kerülhettek a Kárpát-medencébe, vagy pedig bizánci kereskedőkön illetve követségeken keresztül.<sup>23</sup>

Már az avarok kárpát-medencei beköltözése (568), majd letelepedése utáni időszakból származik Mauricius Tiberius császár konstantinápolyi félfollisa (20 nummia), amely a MIB 69(?) típusba sorolható és az 584/585. évben került kibocsátásra. A császárnak több mint tucatnyi arany érem ismert az avar szállásterületről, melyekhez öt kárpát-medencei és öt nyugat-ausztriai réz érem társul.<sup>24</sup> Mauricius császár húsz éves uralkodása (582–602) alatt a bizánci–avar kapcsolatok váltakozó intenzitást mutatnak. Az 580-as évek elején az avarok számos hadjáratot indítottak a balkáni tartományok ellen, sikeresen elfoglalva Singidunumot és számos Al-Duna menti ellenerődöt. 586 szeptemberében Thesszaloniké ostroma azonban kudarcba fulladt.<sup>25</sup> A bizánci erők perzsa fronton való lekötöttsége miatt nem álltak rendelkezésre a szükséges erőforrások az avarok visszaverésére. A változást a perzsákkal 591-ben kötött béke jelentette, amely lehetőséget adott Bizáncnak Singidunum visszafoglalására, sőt a későbbi években a hadszíntérnek a Kárpát-medencébe való áthelyezésére. A sikeres előrenyomulásnak, valamint Mauricius uralkodásának azonban a hadsereg 602-ben történt lázadása vetett véget.<sup>26</sup> Míg a császár aranyérmei kétségtelenül az avaroknak fizetett váltságdíjak, ajándékok során jutottak a Kárpát-medencébe, addig a rézpénzek esetében számos lehetőséggel lehet számolni, mint a balkáni hadjáratokból hazahozott emlékek, a kereskedelem eszközei vagy akár az elhurcolt bizánci lakosság magánál tartott pénzei. Míg azonban II. Justinus félfollisai, follisai igen

<sup>19</sup> POHL 1997, 90.

<sup>20</sup> BÓNA 1993, 110.

<sup>21</sup> PROHÁSZKA 2020, 676–677.

<sup>22</sup> MCCORMICK 2001, 351–353.

<sup>23</sup> KISS 1996.

<sup>24</sup> SOMOGYI 2014, 237–238, 242.

<sup>25</sup> POHL 1988, 133–138.

<sup>26</sup> POHL 1988, 156–162.

nagy számban jelentkezők, addig a későbbi császárok réz érmei az aranyakhoz viszonyítva kisebb számban jelentkezők. Tolna megyéből Mauriciusnak még egy follisa ismert, amely Aparhant-V. halastónál került elő. A MIB 67d típusú érmet 589–590-ben a konstantinápolyi verdében verték.<sup>27</sup> Továbbá még egy arany solidusa került elő Báta területén 1893-ban.<sup>28</sup>

A másik 7. századi regölyi félfollis különös jelentőséggel bír az avar kori numizmatikai emlékkönyvben. Az érmet II. Constans császár (642–668) Karthágóban vert MIB 198b (652–658) típusú félfollisa. Az avar szállásterületről mindeddig csupán három lelőhelyes rézpenze ismert II. Constansnak. Egy MIB 210 típusú szicíliai ([659]/662–668) follisa 1951-ben a bécsújhelyi csatornánál került elő, amely környékről még egy V. Leó (813–820) follis is ismert.<sup>29</sup> Innen nyugatra Neulengbach területén 1951-ben gyűjtöttek be egy félfollist, amely MIB 183 típusú konstantinápolyi veret (655–658) volt.<sup>30</sup> Továbbá Bóna István tett említést egy zombori 652/653-ban kibocsátott réz éremről, melynek pontos meghatározását azonban nem adta meg.<sup>31</sup> Figyelemreméltó, hogy a szombathelyi múzeum éremgyűjteményében volt egy, ma már fel nem lelhető, karthágói rézérme II. Constansnak, melynek lelőhelye azonban nem került feljegyzésre.<sup>32</sup>

Az avaroknak Heraclius császár uralkodásának idején Konstantinápoly falai alatt 626-ban elszenvedett veresége katasztrofális következményeket vont maga után.<sup>33</sup> A bizánci aranyadó megszűnése kihatott mind a belső, mind pedig a külső kapcsolatrendszerükre. Sajnos e vereség hatására a bizánci forrásokból az avarok jó néhány évtizedre eltűnnek, amely miatt a régészeti leletanyagban jelentkező változásokra a kutatás többféleképpen próbált magyarázatot adni.<sup>34</sup> Habár a források hallgatnak a bizánci–avar kapcsolatokról, azonban II. Constans aranyérmeinek mintegy tucatnyi lelőhelyről való előfordulása arra mutat,<sup>35</sup> hogy a Bizánci Birodalommal bizonyos fokú kapcsolatok ismét kiépültek ebben az időben, amely ráadásul pár évtizeden keresztül fenn is állt. E kapcsolatok egyik igen érdekes bizonyítéka II. Constans karthágói félfollisa, amely mindeddig idegen volt a Kárpát-medence numizmatikai leletanyagában. Jogosan vetődne fel annak lehetősége, hogy esetleg Itáliából kerülhetett valamely módon az avarokhoz. Ermanno Arslan<sup>36</sup> és Luca Gianazza<sup>37</sup> anyaggyűjtései alapján a típushoz tartozó karthágói follisok a római Crypta Balbit,<sup>38</sup> valamint a Pisától északra fekvő Luniban<sup>39</sup> talált érmeket leszámítva Szardínia szigetén, Szicíliában és Calabriában fordulnak elő, még hozzá igen kis számban. Így kétséges, hogy Itáliából kerülhetett az érme a Kárpát-medencébe. Sokkal érdekesebb azonban egy dobrudzsai éremlelet, amely Mauricius és Heraclius egy-egy negyedfollisából, valamint II. Constans és IV. Constantinus egy-egy félfollisából állt. II. Constans érme ugyancsak karthágói veret, azonban a MIB 198a típusba (652–657) tartozik.<sup>40</sup> Ráadásul II. Constansnak egy karthágói félfollisa ismert az olténiai Novaciból, valamint az obârşeni kincsben számos alexandriai, karthágói és szürakuszai veret volt.<sup>41</sup> Amint arra Andrei Gandila rámutatott, a balkáni éremforgalomban igen ritkák az afrikai verdék érmei, ugyanakkor ezen érmek előfordulnak a kikötővárosokban (például: Constanța, Tomis, Silistra) talált érmek között.<sup>42</sup> Megjelenésük a ke-

<sup>27</sup> SOMOGYI 2014, 191.

<sup>28</sup> PROHÁSZKA 2004, 102.

<sup>29</sup> WINTER 2000, 56.

<sup>30</sup> WINTER 2000, 55.

<sup>31</sup> BÓNA 2002, 478.

<sup>32</sup> Savaria Múzeum (Szombathely) Éremtani napló 1547, ltsz.: 1928/104. A bejegyzés szerint az érmet a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának munkatársa, Harsányi Pál határozta meg. Itt szeretném megköszönni Kiss Gábornak az adatokat.

<sup>33</sup> POHL 1988, 248–274.

<sup>34</sup> POHL 1988, 275.

<sup>35</sup> SOMOGYI 2014, 240.

<sup>36</sup> ARSLAN 2004.

<sup>37</sup> GIANAZZA 2020.

<sup>38</sup> GIANAZZA 2020, 142: MIB 198 típus.

<sup>39</sup> GIANAZZA 2020, 164: 2 db félfollis (649–659), 1 db félfollis (659–668).

<sup>40</sup> GANDILA 2011, 55, 60.

<sup>41</sup> GANDILA 2011, 55, 59; GANDILA 2018, 188–189.

<sup>42</sup> GANDILA 2018, 189.

reskedelmi, diplomáciai, illetve a kommunikációs utakkal állhat kapcsolatban, jelezve a hosszú távú kommunikáció létezését a korszakban.<sup>43</sup> Hogy ezen kommunikációs útvonalak egyike a Kárpát-medencébe is irányult, arról e regölyi érem tanúskodhat. Talán nem véletlen, hogy a Kapos folyó mellett került elő, amely a folyami kommunikációs út szerepét tölthette be. Magáról Regölyről egy 7–8. századi temető sírjai kerültek elő az első világháború előtt,<sup>44</sup> valamint a korszak fontos központjára utalnak a Mezőföldön – Ozora-Tótipusztán, valamint Igaron – előkerült gazdag temetkezések is.<sup>45</sup>

A 6. és 7. századi érmek mellett Alföldi András még egy Regölyön talált éremről készített pacsolatot, amely azonban a 12. századi bizánci császárnak, I. Manuel Komnénosnak a DOC 20 típusú (1143–1152?) féltetarterája. Míg más típusú, azonban hasonló képi ábrázolású érmek esetében Thesszaloniké van megadva a verdehelynél, addig a DOC 22 típusnál a kiverés helye bizonytalan.<sup>46</sup> I. Manuél féltetarterás érme azonban mindeddig ismeretlen volt a kárpát-medencei leletanyagban.<sup>47</sup> Mindössze egy konstantinápolyi veretű tetartera került közlésre Tarján lelőhellyel.<sup>48</sup> Ugyanakkor a réz tálka alakú bizánci érmek (szküphatoszok) igen nagy számban ismertek a Kárpát-medence különböző részeiről.<sup>49</sup> E típusba tartozó érmek kerültek elő Tolna megyében Simontornyán, Gyulajon és Bátaszéken.<sup>50</sup> A Komnénos-uralkodók eme érmeinek nagyszámú előfordulása a korszakban intenzívvé váló magyar–bizánci kapcsolatokkal magyarázható.<sup>51</sup> Ugyanakkor a tetarterák és féltetarterák mindeddig ismeretlenek voltak a leletanyagban, így e szempontból a regölyi darab ritkaságnak számít.

## KORA KÖZÉPKORI BIZÁNCI ÉRMEK TOLNA MEGYE TERÜLETÉRŐL

A Tolna megyei kora középkori bizánci érmek száma Alföldi András feljegyzéseinek köszönhetően három éremmel gazdagodott. Ugyanakkor a megye területéről számos avar kori bizánci érem ismert (6. kép), amelyek különféle módon kerültek elő. Ezek közül kétségtelenül az Ozorához tartozó Tótipusztán megbolygatott temetkezések egyikében talált IV. Constantinus MIB 4c típusú konstantinápolyi solidusa (669–674) játszotta a legjelentősebb szerepet. Ugyanis más érmek mellett ennek segítségével kerültek meghatározásra az avarok régészeti emlékei.<sup>52</sup> A 6. századi bizánci érmek sorát a tanulmányban bemutatott csibráki I. Justinianus follis nyitja meg. Már az avarok beköltözése utánra datálódik II. Justinusnak az Aparhant-Csurgón talált MIB 43 (572/573) típusú konstantinápolyi follisa.<sup>53</sup> Mauricius Tiberius császár Bata vidékén talált solidusát Kopacsek jegyző küldte 1893-ban a Nemzeti Múzeumba, amely azonban nem vásárolta meg.<sup>54</sup> A császár MIB 67d típusú (589/590) konstantinápolyi follisa Aparhant-V. halastónál került elő.<sup>55</sup> Ezen érmekhez csatlakozik a császár Regölyön talált konstantinápolyi 584/585. évi félfollisa. Ugyancsak Aparhanton, annak csurgói részén találták Phocas császár MIB 65b típusú (603–610) konstantinápolyi félfollisát.<sup>56</sup> Az avaroknak a 7. század második negyedében fizetett évpénzből származhatott az 1300 síros Szekszárd-tószegi-dűlői temető 1503. sírjában talált solidus, amely Heraclius császár MIB 11 (616–625)

<sup>43</sup> GANDILA 2011, 55, 59–59. Később felvetette annak lehetőségét, hogy II. Constans nyugatról átvezényelve akart teret nyerni a Balkán északi részén. Így ezen csapatokkal kerülhettek volna az érmek a térségbe: GANDILA 2018, 189.

<sup>44</sup> KISS – SOMOGYI 1984, 123–160.

<sup>45</sup> PROHÁSZKA 2012, 93–96.

<sup>46</sup> HENDY 1999, 335–337.

<sup>47</sup> VELTER 2002.

<sup>48</sup> PROHÁSZKA 2017, 180.

<sup>49</sup> Lásd például: GEDAI 1968; GEDAI 1969; VELTER 2002.

<sup>50</sup> Itt szeretném megköszönni K. Németh Andrásnak, hogy e leletekre felhívta a figyelmemet.

<sup>51</sup> MAKK 1996, 181.

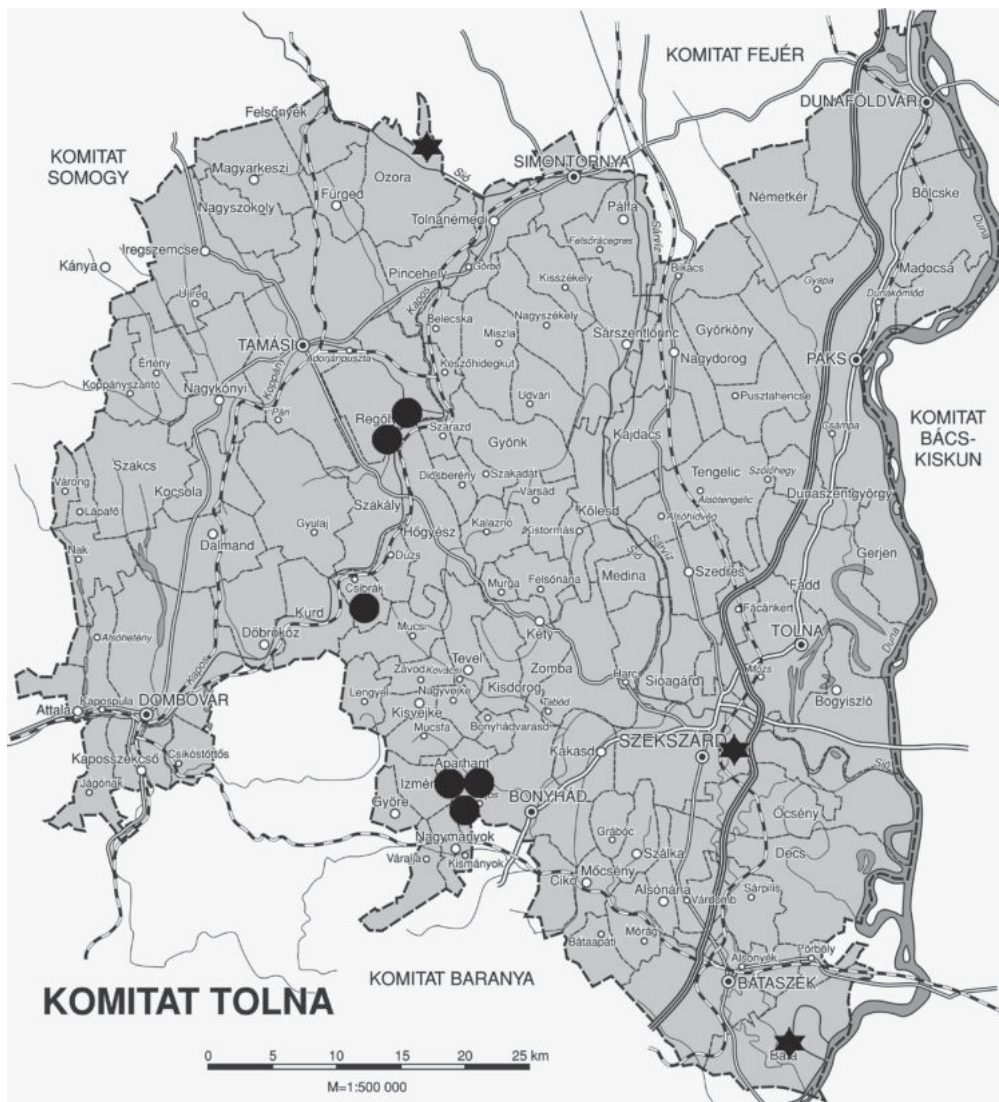
<sup>52</sup> PROHÁSZKA 2012, 9, 38.

<sup>53</sup> ÓDOR 2000, 181; SOMOGYI 2014, 191.

<sup>54</sup> PROHÁSZKA 2004, 102; SOMOGYI 2014, 237.

<sup>55</sup> SOMOGYI 2014, 191–192.

<sup>56</sup> ÓDOR 2000, 181; SOMOGYI 2014, 191.



6. kép. 6–7. századi bizánci érmek elterjedése Tolna megyében. (●): rézérem, (★): aranyérem

konstantinápolyi verete.<sup>57</sup> E temető 612. sírban II. Tiberius MIB 4 típusú solidusának átlukasztott utánzata volt, nyakékként viselve.<sup>58</sup> Már a 7. század második feléből származik a regölyi II. Constantins félfollis és a már említett Ozora-típusztai IV. Constantin solidus. Az itt előkerült régészeti emlékek, sírok és temetők jelzik Tolna megye területének jelentőségét az avar korban.<sup>59</sup> Ezek elhelyezkedése, valamint az érmek segítenek megrajzolni azon kommunikációs utakat, melyek a korszakban fennálltak. Alföldi Andrásnak köszönhetően mind a Tolna megyei, mind pedig a kárpát-medencei bizánci érmek száma négy olyan darabbal bővült, melyek fontos mozaikszemek a Bizánci Birodalom és a Kárpát-medence kapcsolatainak kutatása számára.

<sup>57</sup> SOMOGYI 2014, 201–202.

<sup>58</sup> SOMOGYI 2014, 201–202.

<sup>59</sup> Lásd ezekről például KISS – SOMOGYI 1984.

## IRODALOMJEGYZÉK

- ADAM 2002 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa.* Hrsg. von Szentpéteri, József. Budapest 2002. (Varia Archaeologica Hungarica 13/I–II.)
- ALFÖLDI 1924–1926 ALFÖLDI, András, *Untergang der Römerherrschaft in Ungarn I–II.* Berlin 1924.
- ALFÖLDI 1934 ALFÖLDI, András, *Zur historischen Bestimmung der Awarenfunde.* Eurasia Septentrionalis Antiqua 9 (1934) 285–307.
- ALFÖLDY – ALFÖLDI-ROSENBAUM – GILLIAM 1982 ALFÖLDY, Géza – ALFÖLDI-ROSENBAUM, Elisabeth – GILLIAM, J. F. *Bibliography.* In: Andrew Alföldi, 1895–1981. Princeton 1982, 29–50.
- ARSLAN 2004 ARSLAN, Ermanno, *Repertorio dei ritrovamenti di moneta altomedievale in Italia (489–1002).* Spoleto 2005. (Testi, Studi, Strumenti 18.)
- BÓNA 1993 BÓNA István, *A langobardok története és régészeti emlékei.* In: Hunok – Gepidák – Langobardok. Szerk. Bóna István. Szeged 1993, 102–115.
- BÓNA 2002 BÓNA István, *Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit.* MFMÉ StudArch VIII (2002) 477–479.
- CHRIST 1990 CHRIST, Karl, *Neue Profile der Alten Geschichte.* Darmstadt 1990.
- CSALLÁNY 1956 CSALLÁNY, Dezső, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa.* Budapest 1956.
- EPERJESSY 1925 EPERJESSY Kálmán, *A bökönyi őstelep.* In: A makói M. kir. állami Csanád vezér reálgimnázium XXX. értesítője. Szerk. Gedeon Alajos. Makó 1925, 3–11.
- FETTICH 1943 FETTICH Nándor, *Győr története a népvándorláskorban.* Győr 1943.
- FMRU 2 *Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn 2. Komitat Győr-Moson-Sopron.* Hrsg. Lányi, Vera. Budapest 1993.
- FÜLEP 1962 FÜLEP Ferenc, *A pécsi régészeti kutatások legújabb eredményei.* Magyar Tudomány 7 (1962) 2. sz. 99–100.
- GANDILA 2011 GANDILA, Andrei, *Câteva monede bizantine rare descoperite în Dobrogea și problema influenței bizantine în Balcani în secolul al VII-lea – A Few Rare Byzantine Coins Found in Dobroudja and the Extent of Byzantine Control in the Seventh-Century Balkan.* Cercetări numismatice 17 (2011) 53–64.
- GANDILA 2018 GANDILA, Andrei, *Cultural Encounters on Byzantium's Northern Frontier, c. AD 500–700.* Cambridge 2018.
- GEDAI 1968 GEDAI István, *Adalék a XI–XII. századi bizánci pénzek forgalmához – Beitrag zum Umlauf der byzantinischen Münzen des 11–12. Jahrhunderts.* Folia Archaeologica 19 (1968) 145–150.
- GEDAI 1969 GEDAI, István, *Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11.–13. Jahrhunderten.* ActaArchHung 21 (1969) 105–148.
- GESZTELYI 2013 GESZTELYI Tamás, *Pomáztól Princetontig: Alföldi András élete és munkássága – From Pomáz to Princeton: The Life and Work of András Alföldi.* Gerundium 4 (2013) 11–23.



- GIANAZZA 2020 GIANAZZA, Luca, *Repertorio dei ritrovamenti monetari Italia (medievali e moderno)*. 2020.  
[https://www.academia.edu/6677465/Inventory\\_of\\_coin\\_finds\\_Repertoriodei\\_ritrovamenti\\_monetari\\_Bibliography\\_Bibliografia](https://www.academia.edu/6677465/Inventory_of_coin_finds_Repertoriodei_ritrovamenti_monetari_Bibliography_Bibliografia) (2021. 01. 18.)
- GILLIAM 1982 GILLIAM, J. F., *Memoir*. In: Andrew Alföldi 1895–1981. Princeton 1982, 5–9.
- GÖRICKE-LUKIĆ 1994 GÖRICKE-LUKIĆ, Hermine, *Justinijanov novac iz Slavonije i Baranje*. In: Radovi XIII. Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologija. Split–Poreč (25. 9.–1. 10. 1994). Vol. II. Eds. Cambi, N. – Marin, E. Vatican 1994, 1145–1159.
- HENDY 1999 HENDY, Michael F., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection (DOC)*. Vol. 4. *Alexius I to Michael VIII. 1081–1261*. Washington 1999.
- KISS 1996 KISS Attila, *'In terra nummus' – A Kárpát-medence avar kori kereskedelmi külkapcsolatainak vázlata a régészeti és numizmatikai leletek tükrében – 'In terra nummus' – Die Skizze der Handelsbeziehungen des Karpatenbeckens in der Awarenzeit im Spiegel der numismatischen und archäologischen Quellen*. MFMÉ StudArch 2 (1996) 221–245.
- KISS – SOMOGYI 1984 KISS Gábor – SOMOGYI Péter, *Tolna megyei avar temetők. – Avarische Gräberfelder im Komitat Tolna*. Budapest 1984. (DissPann III/2.)
- MAKK 1996 MAKK Ferenc, *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged 1996.
- MCCORMICK 2001 MCCORMICK, Michael, *Origins of the European Economy. Communications and Commerce, A.D. 300–900*. Cambridge 2001.
- ÓDOR 2000 ÓDOR Gábor János, *5. századi leletek Aparhantról. – Funde von Aparhant aus dem 5. Jahrhundert*. In: Hadak útján. A népvándorlás fiatal kutatóinak konferenciája. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. Szeged 2000, 181–190.
- POHL 1988 POHL, Walther, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München 1988.
- POHL 1997 POHL, Walther, *The Empire and the Lombards: Treaties and Negotiations in the Sixth Century*. In: *Kingdoms of Empire: the integration of barbarians in late Antiquity. The Transformation of the Roman World 1*. Ed. Pohl, W. Leiden 1997, 75–133.
- PROCOPIUS 1928 PROCOPIUS, *History of the Wars*. Transl. Dewing, H. B. Cambridge 1928.
- PROHÁSZKA 2004 PROHÁSZKA, Péter, *Altneue byzantinische Münzen der Awarenzeit (Ergänzungen zum Buch von Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Innsbruck 1997)*. ActaArchHung 55 (2004) 101–113.
- PROHÁSZKA 2012 PROHÁSZKA Péter, *Az ozora-tótipusztai avar fejedelmi sírok*. Budapest 2012. (Opitz Archaeologica 5.)

- PROHÁSZKA 2017 PROHÁSZKA Péter, *Középkori bizánci érmek Komárom-Esztergom megye nyugati részéből – Mittelalterliche byzantinische Münzen aus dem westlichen Teil des Komitats Komárom-Esztergom*. Numizmatikai Közlöny 114–115 (2015–2016) [2017] 177–182.
- PROHÁSZKA 2020 PROHÁSZKA, Péter, *Neue alte Kupfermünzen des Kaisers Justinian I. aus dem Karpatenbecken*. ActaArchHung 71 (2020) 669–678.
- PROHÁSZKA – TORBÁGYI 2017 PROHÁSZKA, Péter – TORBÁGYI, Melinda, *Regesten der antiken Fundmünzen und Münzhorte in Ungarn. Band 1. Komitat Tolna*. Budapest 2017.
- SOMOGYI 1997 SOMOGYI, Péter, *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Innsbruck 1997.
- SOMOGYI 2014 SOMOGYI, Péter, *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld*. Budapest 2014. (DissPann IV/2).
- VELTER 2002 VELTER, Ana-Maria, *Transilvania în secolele V–XII*. București 2002.
- WINTER 2000 WINTER, Heinz, *Die byzantinischen Fundmünzen aus dem österreichischen Bereich der Avaria*. In: Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Hrsg. Daim, Falko. Innsbruck 2000, 45–63.

## RÖVIDÍTÉSEK

- ActaArchHung Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
- DissPann Dissertationes Pannonicae, Budapest
- MFME StudArch A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged

## **Angaben über frühmittelalterliche und mittelalterliche byzantinische Münzen vom Komitat Tolna aus dem Nachlass von András Alföldi**

Im Nachlass des international anerkannten Altertumsforschers András Alföldi (1895–1981) befinden sich Abklatsche von byzantinischen Kupfermünzen, die im Komitat Tolna gefunden wurden. Nur ein Abklatsch ist von einer Nachahmung, die aus Pécs stammt. Die Münze wurde bei Bauarbeiten in der Industriestadt gefunden, und ein Arbeiter erwarb sie. Schließlich gelangte sie mit der Fleissig-Sammlung ins Ungarische Nationalmuseum. Sie wurde nach einem Tremissis von Phocas (602–610), Typ MIB 49a (Ravenna, 602–607). geprägt. Die anderen vier Kupfermünzen stammen aber aus dem Komitat Tolna. Der Follis von Iustinianus I. (527–565) kam in Csibrák zum Vorschein und befand sich in der Mércz-Sammlung. Die Münze gehört zum Typ MIB 95 (Konstantinopel, 551/552). Sie gelangte durch Handel oder diplomatische Kontakte nach Transdanubien, zu den Langobarden. Der Halbfolles des Mauricius Tiberius (582–602) wurde in Regöly gefunden und gehört zum Typ MIB 69? (Konstantinopel, 584/585). Die byzantinisch-awarischen Kontakte unter Mauricius Tiberius waren besonders intensiv von Kriegszügen geprägt. Aus dem Komitat stammt noch ein Follis, Typ MIB 67d (Konstantinopel, 589/590), der bei Fischteich V von Aparhant zum Vorschein kam. Noch ein Solidus ist aus Bába bekannt.

Besonders wichtig ist die andere awarenzeitliche Kupfermünze aus Regöly, ein Halbfolles des Kaisers Constans II., (641–668) Typ MIB 198b. Die Münze wurde zwischen 652 und 658 in Karthago geprägt, und sie ist ein Kuriosum in Mitteleuropa. Einige karthagische Kupfermünzen des Constans II. sind jedoch aus Rumänien bekannt, die auf Kontakte zum Mittelmeerraum hindeuten können. Ob sie durch Handel, diplomatische Gesandtschaften oder andere Wege hierher gelangten, ist noch nicht geklärt worden. Der Halbfolles aus Regöly zeigt jedoch, dass diese Wege auch ins Karpatenbecken führten. Die letzte Münze ist árpádenzeitlich und eine Halbtetarera des Kaisers Manuel I. (1143–1180), Typ DOC 22 (Thessalonike?, 1143–1152?). Sie wurde ebenfalls in Regöly gefunden. Obwohl zahlreiche Kupfermünzen des Kaisers aus dem Karpatenbecken bekannt sind, gehören sie zu den Aspron thrachy, d. h. schüsselförmigen Münzen. Die Tetarera und Halbtetarera sind sehr selten im Münzmaterial des Ungarischen Königreichs.

Wenn man die Fundstellen der byzantinischen Münzen im Komitat Tolna anschaut, wird es klar, dass die meisten Münzen neben den Flüssen gefunden wurden. Die Münzen zeugen davon, dass die Flüsse als Wasserwege genutzt wurden. Die Abklatsche im Nachlass von Alföldi sind sehr wichtige Quellen zum byzantinischen Münzverkehr in Ungarn, weil die Münzen mit Ausnahme der Nachahmung von Pécs in kein Museum gelangten.



K. TÓTH GÁBOR

## Árpád-kori érmék Szekszárd határában

### Megjegyzés III. Béla rézpénzeihez

Szekszárd északkeleti határában 2017-ben terepbejárás során újabb Árpád-kori település lett felderítve a Füstöstó-dűlő területén. A felszínről összegyűjtött cserépbográcsperemek alapján a falut a 13–14. századra lehetett keltezni. Az utóbbi évek rendszeres műszeres terepbejárásának köszönhetően, az előkerült tárgyak, érmék alapján a települést sokkal pontosabban, a 11. század végétől a 14. század elejéig lehet datálni. Elsősorban az előkerült érméket vizsgálok, de néhány egyedi tárgy is közlésre kerül.

A lelőhelyről feltűnően nagyszámú, III. Béla idejében vert rézpénz került elő. Ennek nyomán az alábbi sorokban, e téma rövid összefoglalója után, néhány új gondolattal egészíteném ki ezt a kérdéskört.

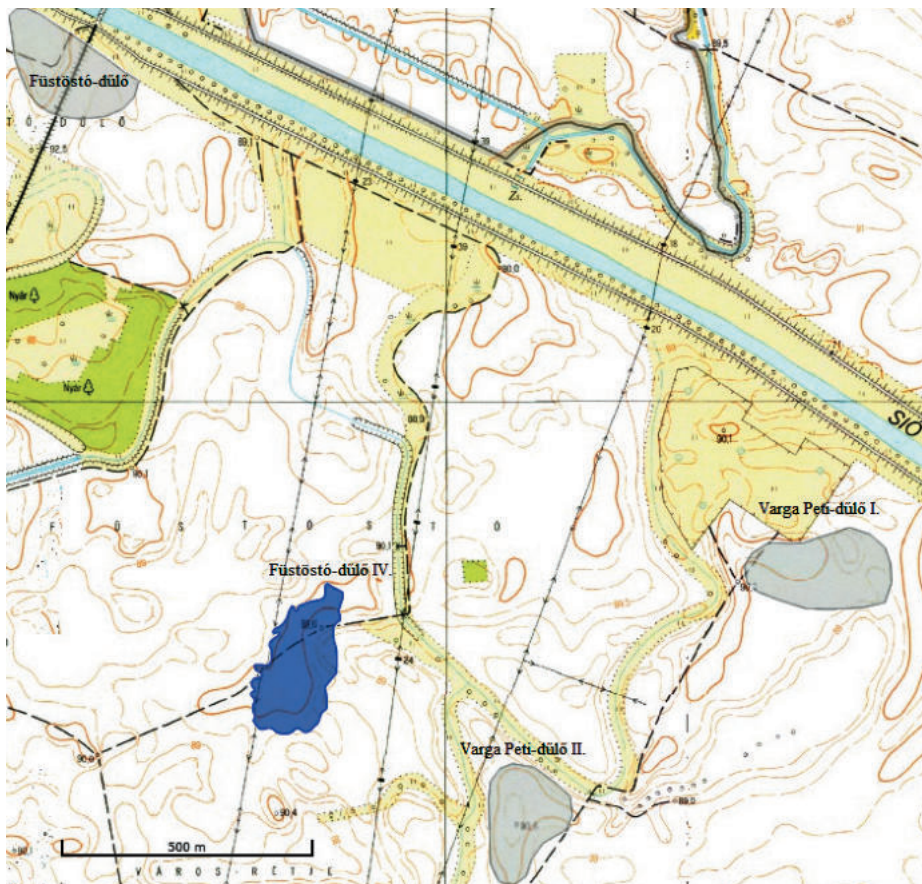
#### A LELŐHELY

A Füstöstó-dűlő IV. sz. lelőhely Szekszárd városának a központjától nagyjából 3 km-re, a város szélétől 1200 méterre található északkeleti irányban (1. kép). A megyeszékhelyhez való viszonylagos közelsége ellenére csak néhány éve lett felderítve. Már az első terepbejárás során 2017 tavaszán is világossá vált a felszíni leletek, cserépbográcsstöredékek révén, hogy egy Árpád-kori település volt ezen a helyen. A falu kiterjedése a koordinátázott kerámiák alapján észak–déli irányban 300 méter, kelet–nyugati vonalon pedig 170 méter, észak felé enyhén csúcsosodik, nagyjából 5 hektárnyi területen helyezkedik el (2. kép). A lelőhely egy elnyújtott S alakú szigeten terül el, melynek tengerszint feletti magassága 90 méter. A falu kelet és dél felé a 89 méteres térszintekig lenyúlik, a korabeli maximális vízszintig. A lelőhelyet az I. katonai felmérés alapján nyugatról a Sárvíz folyó határolta, keletről kisebb vízerek is láthatóak műholdképeken. A falut végeredményben körbefogta a víz, északról a Sárvíz több meandere is megtalálható, délen pedig két nagyobb területű tó határolta (3. kép).

A lelőhelyen az 1980-as években még keresztülfutott egy földesút északkelet–délnyugati irányban, de ugyanígy út látható a katonai térképeken, illetve a kataszteri térképen is. Híd a közelben nincs, de a Sárvíz nyugati oldalán is fut egy földút, merőlegesen a folyóra (3. kép). Kézenfekvő, hogy valahol kellett egy hídnak lennie, amely átjárhatóságot biztosított Szekszárd felé. A falutól mintegy 400 méterre nyugatra, a Sárvíz összeszűkülésénél ideális hely lehetett egy híd létesítésére, melyen



1. kép. Szekszárd-Füstöstő-dűlő IV. lelőhely elhelyezkedése



2. kép. Szekszárd-Füstöstő-dűlő IV. és környékének Árpád-kori telepei



3. kép. Egykori vizek és utak a lelőhely környékén

átkelve viszonylagosan magas térszinteken haladva a Parásztai-patak mentén be lehetett jutni a szekszárdi dombokra.

A környékben több Árpád-kori telep található, de egyikről sem került elő ennyi érmelet. Árpád-kori lelőhelyekről egyébként is csak szórványosan kerülnek elő érmék, ezért is kiemelkedő a Füstöstó-dűlői falu érmeanyaga. A falutól 400 méterre kelet-délkeletre, a Sárvíz egykori mellékfolyása melletti kiemelkedésen a Varga Peti-dűlő II. (lelőhely-azonosító: 66308), 900 méterre kelet-északkeletre a Varga Peti-dűlő I. (lelőhely-azonosító: 66310), 1300 méterre észak-északnyugatra a Füstöstó-dűlő (lelőhely-azonosító: 66324) Árpád-kori telepek találhatóak, de ezek közül csak a Varga Peti-dűlő II. lelőhelyről jött érmeanyag (7 db III. Béla rézpénz, CNH I. 98-as). Ez alapján valószínűsíthető, hogy Szekszárd mellett a Füstöstó-dűlő IV. számú falu fontosabb szerepet tölthetett be ebben a térségben.

## FÉMDETEKTOROS TEREPBEJÁRÁS

A lelőhely 2017-es terepbejárásakor a felszíni leletek már EOV koordinátákkal lettek felszedve, ezek zömét a cserépbogrács-töredékek alkotják. 2019-ben lett először lehetőség detektoros lelőhelyfelderítésre, emellett többször is gyűjtöttünk kerámialeleteket a falu szélének meghatározásához (4. kép). A 2019-es tavaszi vetés előtt Sándor Lajos, Vincze Péter, Csikós Zoltán múzeumbarát fémkeresősök segítettek az anyaggyűjtésben.<sup>1</sup> Ekkor csak egy keskeny sáv volt járható a falu közepén,

<sup>1</sup> A leleteknek a zöme a közösségi régészet keretein belüli, fémdetektoros terepbejárások révén került be a Wosinsky Mór Megyei Múzeumba. Ezúton mondok köszönetet Bulla Lászlónak (B. L.), Csikós Zoltánnak (Cs. Z.), Hajdú László (H. L.), Kántor Miklósnak (K. M.), Mészáros Péternek (M. P.), Pfeifer Sándornak (P. S.), Sándor Lajosnak (S. L.), Vincze Péternek (V. P.), Virág Csabának (V. Cs.), Wágner Krisztiánnak (W. K.). Külön köszönet illeti Korossy Attilát (K. A.), aki a többiekhez hasonlóan, idejét, energiáját nem

melybe később napraforgót vetettek. A falu északi és déli részén repce volt, ezt nem tudtuk bejárni. Sorláncot alkotva mentünk végig a területen, nyugat–keleti, majd észak–déli irányban. Már ekkor feltűnően sok III. Béla-kori rézpenz találtunk, 26 db-ot, az egyéb Árpád-kori érmék mellett. Ugyanezen év augusztusában a repce letárcsázása után nyílt újbóli lehetőségünk a falu többi részének fémkeresőzésére. Ekkor Czövek Attila, K. Németh András kollégák mellett, Bulla László és Csikós Zoltán múzeumbarát fémkeresősök voltak a segítségünkre. Még mindig sorláncot alkotva, elsősorban a lelőhely északi felét jártuk nyugat–keleti irányban. A déli rész ugyan le volt tárcsázva, de nem volt ideális állapotban a felderítéshez. Szeptemberben a déli részt is tudtuk már járni, szintén láncot alkotva. Elsősorban a déli végét szeretttük volna megtalálni a lelőhelynek, egy 90 méter sugarú körön kívül azonban a leletek egyre ritkábban jöttek elő, igen nehéz volt a pénzek előfordulási határának a kijelölése. Ekkor már nagyságrendileg 10.000 m<sup>2</sup> terület lett bejárva. Októberben Csikós Zoltánnal próbáltunk még újabb leleteket találni, de úgy tűnt, hogy a lelőhely kezd kimerülni. 2020 januárjában Korossy Attila révén több lelet került be ismét a múzeumba. Február 20-án kezdtünk először 10×10 méteres mezőket kitzüni Korossy Attilával, olyan helyeken a lelőhelyen belül, ahonnan még nem került elő értékelhető lelet. A 113430–113450/625650–625680-as koordinátákon, 600 négyzetméternyi területen 3 db III. Béla rézpenz és 3 db római érme került elő. A lelőhely többi részéről még 3 db rézpenz került elő ismét. Innentől kezdve vált világossá, hogy a sorláncos rendszer nem alkalmas egy lelőhely lejárásához, csak a négyzetrácsos szisztematikus terepbejárás hoz megfelelő eredményt. Március és április hónapokban Korossy Attila, Sándor Lajos, Vincze Péter, Mészáros Péter, Bulla László segítségével, nagy számban gyarapítottuk a lelőhelyről előkerült régészeti anyag mennyiségét 20×20 méteres mezőket járva. A lelőhely kiterjedése most már 51.000 m<sup>2</sup>-t tett ki. A mezők méretét ezen és más lelőhelyeken is többféleképpen jelöltük ki. Legelőször 50×50 méteres területet határoltunk le, de ez nagynak bizonyult, később 10×10 méteres mezőket is kimértünk, de ezek viszont kicsik lettek, túl sokszor kellett a kitzüzési karók helyét kimérni, áthelyezni. Legoptimálisabb kitzüzési négyzetek a 20×20 métereseek voltak.

A lelőhelyek lejárása nagy precizitást, türelmet igényel. Hosszanti láncvonalak nem alkalmasak erre, hiszen az ember óhatatlanul is gyorsabban halad, több leletet hagyva el, mindig keresve a „jobb helyeket”. Zárt négyzeteket jobb határfokkal lehet bejárni, napi 800–1200 m<sup>2</sup> körüli (3 db 20×20 méteres négyzetet) területet tud egy nap egy ember végigkeresőzni, ennél nagyobb terület esetében sok anyag marad a földben. Általában három-négy ember járta a felszínt. Egy 50.000 m<sup>2</sup>-es területet napi 1000 m<sup>2</sup>-es átlaggal négy ember 13 nap alatt tud rendesen lejárni.

## ÉRMETÍPUSOK

A lelőhelyről előkerült érmék sorozata Kálmán királyunktól indul, Károly Róbertig tart, pénztípusok szerint több csoportra lehet osztani őket. A magyar királyi vereteken kívül friesachi dénárok, bécsi fillérek, szlavón dénárok kerültek elő a falu területéről. Könyves Kálmán (1095–1116) CNH I. 45-ös (I. tábla 1–2) és 49-es dénárjai a legkorábbiak. II. István (1116–1131) CNH I. 51-es verete, II. Béla (1131–1151) CNH I. 79-es (I. tábla 3–4), 81-es, 2 db 88-as érméje és III. István (1162–1172) CNH I. 119-es érméi képezik a III. Béla előtti magyar veretek sorát. III. Béla (1172–1196) rézpenzeiből 110 db került elő, ebből 81 db CNH I. 98-as, 29 pedig CNH I. 101-es típusú. A 98-as típusú veretek között két különleges darab is volt egy RE S X RE és egy REX REX feliratú (III. tábla 1–8). Ezt követően a tatárjárás előtti érmék között II. András (1205–1235) CNH I. 212-es (I. tábla 7–8), 217-es (I. tábla 5–6) és 219-es pénzein kívül a kor pénzforgalmának megfelelően több külföldi veret is szerepel. VI. Leopold (1198–1230), CNA D 3-as, CNA B 122-as bécsi fillérei, VI. Leopold–II.

---

sajnálva a legtöbbször járta végig a szerzővel a Szekszárd-Füstöstó-dűlő IV. számú lelőhelyet. Két kollégának is köszönettel tartozom, Czövek Attilának (Cz. A.) és K. Németh Andrásnak (K. N. A.), akik szintén segítettek a leletek gyűjtésében. És végezetül, de nem utolsósorban feleségemnek, Vindus Melindának is megköszönöm a kerámia leletanyag összegyűjtését.



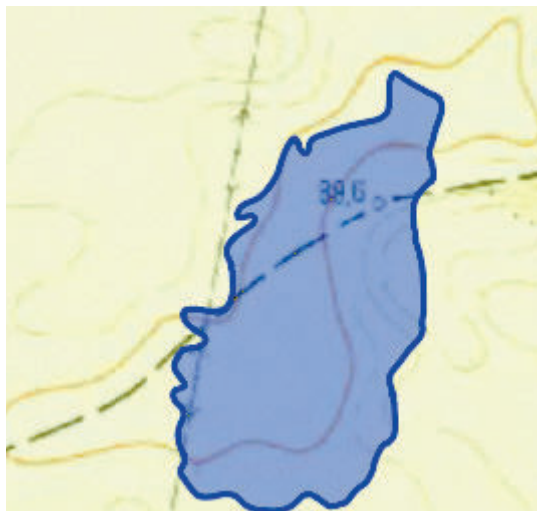
Eberhard (1200–1246) CNA Ck2-es (I. tábla 9–10), II. Eberhard 2 db CNA I. Ca14-es friesachi dénárjai és II. Bernhard (1202–1256) CNA Ca 14-es és CNA Cb 15-ös dénárjai képezik az idegen pénzeket. A képet színesíti egy anconai CNI. XIII. 1-es veret is. IV. Béla (1235–1270) által a tatárjárás előtt veretett érmék nagyobb számban kerültek elő a lelőhelyről. CNH I. 234-es (I. tábla 13–14) 2 db, CNH I. 241-es (I. tábla 15–16) és 251-es egy-egy példány, CNH I. 253-as (I. tábla 11–12) szintén két esetben került elő. A tatárjárás után IV. Béla által vert pénzek közé a CNH I. 228-as és 236-os érméket lehet sorolni.<sup>2</sup> IV. Béla idejében, 1255-be kezdték el verni az érmék egy másik csoportját, a szlavón dénárokat is. Ezek közül a legnagyobb mennyiségben a körös jelűek (Unger Sz. 2) fordultak elő, szám szerint 12 példányban. Liliomos jegyű típusból (Unger Sz. 3) három került elő (II. tábla 5–6), a madaras jelűből (Unger Sz. 4) pedig öt darab (II. tábla 7–10). Ezen kívül volt egy nehezen meghatározható jegyű veret is, összesen 21 db IV. Béla idejében vert szlavón dénár került elő. A 13. század második feléből is jelentkeztek külföldi érmék. II. Ottokár (1251–1276) bécsi fillérei öt esetben fordultak elő: egy CNA B 165-ös, egy CNA B 166-os, és három CNA B 168-os érme (II. tábla 11–12).

Az ezt követő időkben is előfordultak a szlavón dénárok. V. István (1270–1272) idejéből 5 db Sz. 12-es dénár került elő a lelőhelyről (II. tábla 1–2), ezen kívül 4 db CNH 285-ös (I. tábla 17–18) és egy 297-es (I. tábla 19–20) veret is, összesen tíz érme. A IV. László (1272–1290) uralkodása alatt veretett 5 db pénz mindegyike CNH I. 336-os típusú. A magyar királyok közül Károly Róbert CNH II. 41-es verete az utolsó. A 14. századból még bécsi fillérek fordulnak elő a területen. Szép Frigyes (1298–1330) CNA B 212-es, CNA B 217-es, CNA B 229-es veretei jelentkeztek. A bécsi veretek utolsó darabjai II. Albrecht (1330–1358) CNA B 252-es (II. tábla 13–14), CNA B 261-es érméi. Ezen kívül egy meghatározhatatlan bécsi, illetve egy friesachi pénztöredék tartozik a leletgyűjtéshez.

Az érmék területi eloszlása alapján a település legrégebbi része a sziget keleti oldalán lehetett, innen kerültek elő III. Béla uralkodás előtt vert érmék, Könyves Kálmán két, II. István egy, II. Béla négy és III. István 1 db dénárja. Ezt követően III. Béla idejében a falu nyugat felé terjeszkedett leginkább, II. András idejében elenyésző a területi módosulás, majd IV. Béla alatt és után érte el a falu a maximális határait, északi irányba megnyúlva (5. kép).

## EGYÉB LELETEK

Az éremleleteken kívül a legjobban datálható agyagok körét a gyűrűk alkotják. Az előkerült fejesgyűrűk közül két darab kettőskeresztes motívumú. Ezek a 13. század második felére és a 14. századra keltezhetők.<sup>3</sup> Egy értelmezhetetlen köriratú ökörfejes ábrázolású gyűrű is előkerült. Az ilyen típusú gyűrűk a 13. század második felére, a 14. század elejére datálhatók.<sup>4</sup> „A” monogramos gyűrű is szerepel a leletek között, a 14. században volt divatban.<sup>5</sup> Egy liliomos motívumú gyűrű az utolsó tétel a dűlőben talált ékszerek között. Ez a többivel összhangban szintén a 13–14. századra keltezhető.<sup>6</sup>



4. kép. A kerámialeletek által kijelölt lelőhelyhatár

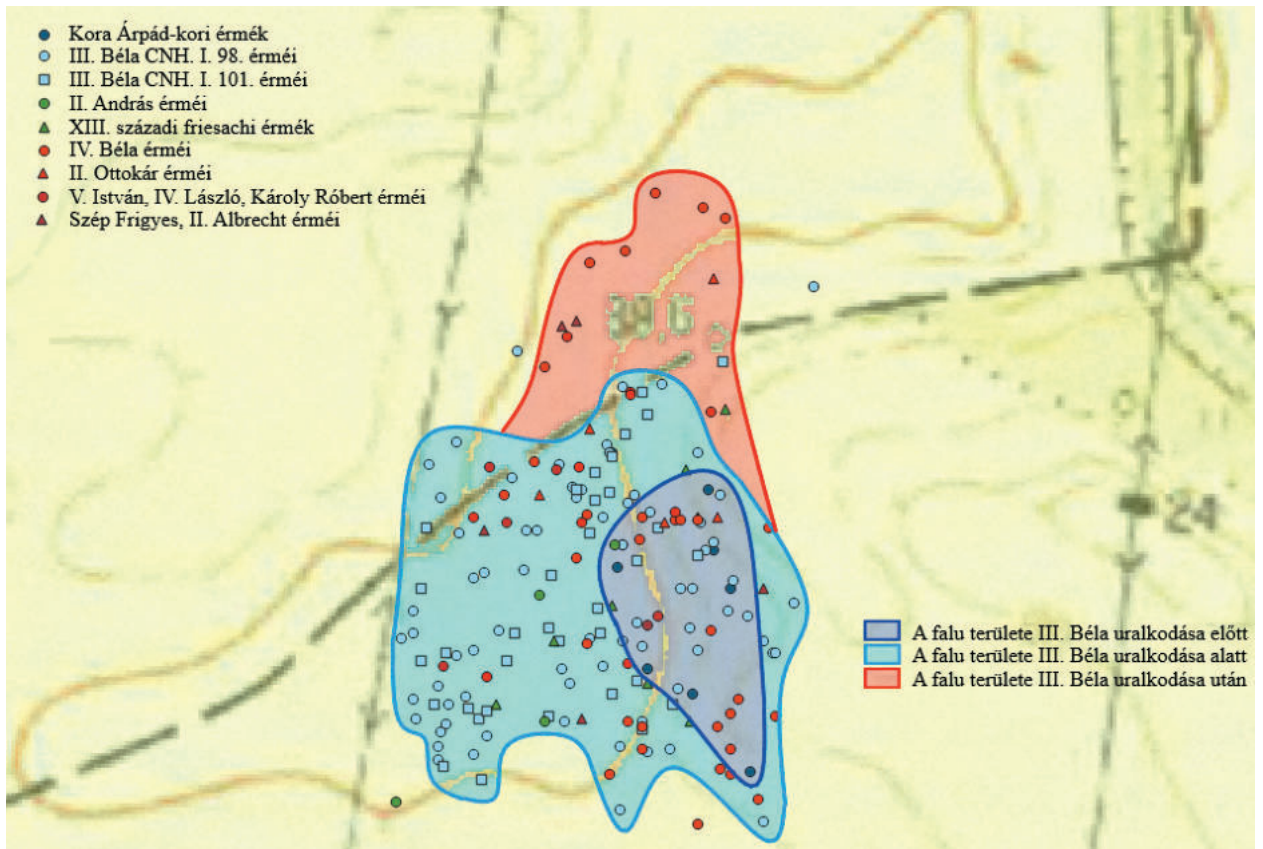
<sup>2</sup> Ezek Saltzer (SALTZER 1996) gyűjtéséből hiányoznak, nagy valószínűség szerint a tatárjárást követően verethette őket IV. Béla, mivel kincsleletekben nem jelentkezik ez a két típus.

<sup>3</sup> LITAUSZKI 2012, 26–27.

<sup>4</sup> LITAUSZKI 2012, 29–30.

<sup>5</sup> LITAUSZKI 2012, 33.

<sup>6</sup> LITAUSZKI 2012, 16–17.



5. kép. Az összes előkerült érme, illetve a falu kiterjedésének változásai az érme alapján

Fegyverek közül egy mongol buzogány került elő. Ez csillag keresztmetszetű, hosszúkás hasáb alakú, szintén a 13. századra keltezhető. Legközelebbi párhuzama az Alsó-Volga vidékéről ismert.<sup>7</sup> Nem csak datáló anyagként egy összecsucskható mérleg is napvilágot látott.<sup>8</sup> Ez utalhat arra, hogy a falu piac vagy vásártartó joggal rendelkezett, esetleg rév vagy vámszedő hely lehetett a határában, emiatt került elő erről a lelőhelyről a környékbeli Árpád-kori telepektől eltérően nagyobb mennyiségű pénzerme.

## CNH I. 98-AS TÍPUS

A tárgyalt érme a magyar veretek egyik legkülönlegesebb darabjai, mind érmeképüket, mind anyagukat, mind formájukat tekintve. A szokatlan módon rézből készült pénz előlapján két ülő helyzetű királyalak látható, jobb kezükben behajlított karral jogart, bal kezükben felemelve országalmát tartanak. Az érmeképet középen egy oszlop osztja ketté, mely felül ívesen kettéágazik, alul pedig mindkét irányban vízszintes egyenes vonalban folytatódik. A vízszintes vonal, talpzat alatt három függőleges vonallal tagolt félkörív található. A heraldikai jobb oldal felső részén REX BELA, a bal oldalon pedig REX SCS felirat olvasható. A hátlapon Szűz Mária ülő alakja látható, bizánci stílusú, díszes szegélyes ruhában, jobb kezében jogart, bal keze a mellkasán nyugszik. SANCTA MARIA felirat veszi körül. Számos esetben a veret tálka alakú.

Ez az érmetípus szokatlan az Árpád-kori pénzek között, és mivel nem illik bele a veretek csoportjaiba, nehézségekbe ütközött a datálása, illetve királyhoz való kötése. A veret anyaga és formája sem segített az időbeli határok szűkítésében, hiszen rézpénz – eltekintve a hason példány CNH I.

<sup>7</sup> ГОРБАНИК 2002, 66–67.

<sup>8</sup> Jó párhuzamai Óbudáról ismertek (BERTALAN 1998, IV. tábla 1. ábra).

101–103-asoktól – nem készült több az Árpád-korban, és a tálkaforma sem jelent meg többször ebben az időszakban.

A veretek korai vizsgálói a felirati nevekből kiindulva Béla (BELA) és István (SċS = S<sup>T</sup>ephanuS; ċ = T) király pénzeinek tartották ezeket. Árpád-házi királyaink közül leginkább IV. Béla és V. István kerülhetett szóba kibocsájtóként.<sup>9</sup> A kutatás sokáig figyelmen kívül hagyta, azt hogy az SċS felirat nemcsak S<sup>T</sup>ephanuS-ként oldható fel, hanem SanCtuS-ként is, ebben az esetben Szent Királynak (REX SanCtuS) kell olvasni, és nem kell ragaszkodni a Béla-István párosításhoz. Szent királyként I. István és I. László került szóba. I. Istvánt máig is Szent Királynak nevezzük. Az érme hátlapján szereplő SANCTA MARIA, Szűz Mária is inkább rá utal, hiszen István ajánlotta Magyarországot Mária oltalmába.<sup>10</sup> Béla és a Szent Király párosítás esetében III. Béla vált a legesélyesebb érmekibocsátóvá.<sup>11</sup> III. Béla idejében erős volt a Szent István-kultusz. A Szent Korona alsó – Szent István koronájának tartott – részét ekkor illesztették össze a felső görög korona keresztpántjaival.<sup>12</sup> III. Béla megünnepelte Szent István napját.<sup>13</sup> Ezekről is függetlenül a legnyomósabb bizonyíték III. Béla mellett maga a király pecsétje, mely igen nagy hasonlóságot mutat a CNH I. 98-as érmék előlapján látható ülő alakokkal.<sup>14</sup> III. Béla bizánci neveltetése révén, a bizánci pénzforgalom ismeretében vezethette be a Magyar Királyság területén a rézpénzek használatát.<sup>15</sup> Amennyiben III. Bélát rejti a REX BELA felirat, a mellette ülő alak a patrónusa, a Szent Király/REX SanCtuS, vagyis István király lehet. Amellett, hogy minden bizonnyal valóban III. Béla veretei lehetnek a CNH I. 98-as rézpénzek, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az érme előlapján, a heraldikai bal oldalon László király szerepeltetése is lehetséges, hiszen III. Béla uralkodása alatt avatták szentté.<sup>16</sup> Az érmeverés idejének a meghatározása szorosan összefügg a szentté avatás évével (1192), mert ha a REX SanCtuS Szent László, akkor csak 1192–1193-ban verhették először, tehát nem III. Béla uralkodásának az elején, mint ahogyan azt sokan feltételezték,<sup>17</sup> nem a keresztesek 1189-es átvonulásakor,<sup>18</sup> hanem a szentté avatás évében és az azt követő években. Érdemes megjegyezni, hogy a Kálmán-ági királyok mindegyikénél – legitimációs okból kifolyólag – az érmék hátoldalán, ha rontott formában is, de szerepel a LADISLAVS RE felirat.<sup>19</sup> Megmagyarázhatatlan, hogy éppen III. Béla, aki a szentté avatást kezdeményezte, ne jelenítse meg a pénzein Szent Lászlót, ne éljen ezzel a propagandisztikus eszközzel. Véleményem szerint kétséget kizárólag Szent László szerepel a CNH I. 98-as érméken.

<sup>9</sup> Johann Friedrich Joachim a REX A és REX B feliratú (valószínűleg félreolvasott vagy hamis), CNH I. 98-as érméket II. András és IV. Béla veretének tartotta, a hagyományos feliratúakat IV. Bélához és V. Istvánhoz kapcsolta (JOACHIM 1750, 647–651). Sándor István feltételezte először, hogy az SċS SanCtuS-t jelöl, Szent Istvánt vagy Szent Lászlót, de ő is IV. Bélával hozta kapcsolatba a REX BELA feliratot (SÁNDOR 1801, 94–95). Joseph Mader is IV. Béla és V. István veretének tartotta a rézpénzeket, de nem vetette el az SċS felirat SanCtuS olvasatát sem (MADER 1810, 75–76). Joseph Appel I. Béla veretének tartotta ezen típusokat, az SċS feliratot szintén Szent Istvánnal hozta kapcsolatba (APPEL 1822, 849). Rupp Jakab megint csak IV. Béla és V. István veretének gondolta ezt az érmetípust, visszatérve Joachim megállapításához, de tisztázva, hogy a II. András és IV. Bélának tartott veretek nem léteznek (RUPP 1841, 200–203). Josef Karabacek szintén IV. Béla és fia veretei közé sorolta a rézpénzeket (KARABACEK 1875, 56). Réthy László csatlakozva a korábbi nézetekhez, IV. Béla és fiának, Istvánnak a pénzei közé sorolta a CNH I. 98-as érméket (RÉTHY 1882, 158). Később Réthy megváltoztatta álláspontját, kifejtve azt a gondolatát, hogy ezek a veretek nem 13. századiak, nem IV. Béla és V. István közös érméi, hanem az éremképek összevetése alapján a 12. századra tehetőek, II. (Vak) Béla és IV. István veretei (RÉTHY 1895, 160, 164). Réthy ezt az állítását 1911-ben újólag megerősíti, nem hallgatva el, hogy ezt a hipotézist eredetileg Rosty Zsigmond írta le (RÉTHY 1911, 70–72; ROSTY 1857).

<sup>10</sup> KLANICZAY 2000, 126. Szent György és Szent Márton mellett Szűz Mária segíti Istvánt a győzelemhez a Koppány elleni csatában. Szintén Szűz Mária segíti Szent Lászlóval egyetemben 1345-ben a székelyeket a tatárok elleni harcban (KLANICZAY 2000, 165–166).

<sup>11</sup> Balogh Albin volt az első, aki e témában felvetette III. Béla nevét (BALOGH 1912, 34–36). A kérdés megoldása, megnyugtató lezárása Jeszenszky Géza nevéhez fűződik (JESZENSZKY 1935–1936, 35–47).

<sup>12</sup> TÓTH 2002.

<sup>13</sup> MAGYAR 1996, 45.

<sup>14</sup> KÁLDOS 1994, 10.

<sup>15</sup> JESZENSZKY 1935–1936, 42.

<sup>16</sup> KLANICZAY 2000, 159.

<sup>17</sup> POHL 1974, 6. Ana Maria Velter 1183–1186 közé teszi III. Béla rézpénzeinek verési idejét (VELTER 1996, 58).

<sup>18</sup> KÁLDOS 1988, 5–11.

<sup>19</sup> UJSZÁSZI 2019, 37–38; TÓTH 2019, 59–114.

## CNH I. 101-ES TÍPUS

Ez az érmetípus még szokatlanabb az Árpád-kori pénzek között, az arab betűkhöz hasonlító „kufikus jellegű” felirata miatt, mint a REX BELA, REX SċS feliratú. Az előlapon két gyöngysorkeret között váltakozó variációban kör, pont, vonal jelek láthatóak, 10 óránál egy ketteshez hasonló betű, utána rendszerint szíglák következnek. A mezőben a belső gyöngysoron belül négy vízszintes vonalon a köriratban szereplő jelek váltakoznak. Az alsó sorban JOJ vagy IOI betűkhöz hasonló jelek láthatóak. Hátlapjának összképe nagyjából azonos az előlappal, csak itt a mezőt két vízszintes vonal tagolja.

A „kufikus jellegű” érmeket, ahogy azt már Jeszenszky Géza megállapította,<sup>20</sup> és ahogyan azt Ujszászi Róbert,<sup>21</sup> illetve Tóth Csaba és szerzőtársai megerősítették,<sup>22</sup> három fő csoportra lehet osztani. I. típus. CNH I. 101. Az előlapi érmekepen értelmezhetetlen körirat fut körbe kettős gyöngysorkeret között. 10 óránál ketteshez hasonló jel látható, a 9–10 óra közötti körcikkben üres mező látható, melyben szíglák találhatóak. A hátlapi kép két alcsoportra osztható, attól függően, hogy a belső gyöngykör alsó részén JOJ vagy IOI felirat „olvasható.” II. típus. CNH I. 103. A ketteshez hasonló jel 8 óránál található, a körirat megszakítás nélküli, az alcsoportokat tekintve a JOJ feliratos hátlapi kép gyakoribb. III. típus. CNH I. 102A./CP 16. Hasonló az előzőekhez, csak itt kettes jel 1 óránál található, és úgy, mint a II. csoportnál, itt is a JOJ feliratos hátlapi kép a gyakoribb.<sup>23</sup>

Mivel a CNH I. 101-es típus gyakran fordul elő CNH I. 98-as veretel együtt, így a kutatás ugyanazon király veretének tartotta,<sup>24</sup> bár kezdetben a magyar eredet is kétséges volt,<sup>25</sup> a későbbi kutatók a 12. századi veretek közé sorolták és III. István nevéhez kötötték a kufikus jellegű rézpénzek verését.<sup>26</sup> A Wien-Reichsbrückei rézpénzlelet alapján Karl Schulz a lelet elrejtését és a lelet záródását 1175-re tette. Ezt Géza herceg, III. Béla trónkövetelőjének Ausztriába történő menekülésével hozta összefüggésbe.<sup>27</sup> A kutatók többsége is III. Béla uralkodásának elejére tette a rézpénzek verését, abból kiindulva, hogy Béla Bizáncból hazatérve, az ottani gazdasági tapasztalatait hazai földön gyorsan meg is szeretne volna valósítani.<sup>28</sup>

Véleményem szerint az „arab típusú” érmék rosszul vannak értelmezve. A belső gyöngykör által határolt mezőben, a hátlapon nem található összefüggő arab szöveg (csak arab betű), az előlapon is kérdéses. Ha elvonatkoztatunk az arab írástól, akkor csak nagyon lerontott latin szöveg jöhet szóba. Végignézve a korábbi királyok veretinek szövegeit, betűit, fel lehet fedezni hasonlóságokat. I. Lászlónál, a Kálmán-ági uralkodók többségénél (Könyves Kálmán, II. István, II. Béla) az érme hátlapi oldalán LADSLAVS REX és ennek változatai olvashatóak, néha jobb, néha rosszabb minőségben. II. Gézánál már felismerhetetlen a hátlapi felirat, II. Lászlónál az előlapon szerepel a szöveg rontott változata, III. Istvánnál hiányzik. III. Béla, I. László király szentté avatásakor minden bizonytalansággal veretett LADISLAVS REX feliratú érmeket. A CNH I. 98-as pénzekben ez az SċS rövidítésben jelenik meg, a CNH I. 101-es érméken ezt a „kufikus jellegű” szövegben kell keresnünk, ezen belül is a hátlapi feliratban, a korábbi szokásoknak megfelelően. A hátlapok köriratai egyszerűségükben könnyebb olvasatot is adnak.

<sup>20</sup> JESZENSZKY 1935–1936, 42. Jeszenszky időrendi meghatározását többek között II. Géza CNH I. 145. dénárjára alapozta mely három esetben került elő rézpénzekkel együtt.

<sup>21</sup> UJSZÁSZI 2010, 31.

<sup>22</sup> TÓTH – KISS – FEKETE 2009–2010, 74.

<sup>23</sup> TÓTH – KISS – FEKETE 2009–2010, 74–77.

<sup>24</sup> JESZENSZKY 1935–1936, 42; HUSZÁR 1964, 145–153.

<sup>25</sup> Weszerle József „*tatar-kun*” pénznek tartotta (WESZERLE 1873, XIX. tábla). Josef Karabacek szintén tatár pénznek tartotta (KARABACEK 1875, 49–57).

<sup>26</sup> POHL 1973, 57.

<sup>27</sup> SCHULZ 1978, 18. Schulz az 1175-ös évszámot adta meg, de Géza herceg 1174-ben szabadult ki III. Béla fogságából és szökött át Henrik herceghez, akinél annak haláláig, 1177-ig tartózkodott (KRISTÓ 1998, 176). Amennyiben a kincslelet valóban összefüggésben áll Géza herceg menekülésével, a lelet elrejtése tágabb időhatárok között, 1174–1177 között történhetett, de mindenképpen III. Béla uralkodásának első éveiben.

<sup>28</sup> JESZENSZKY 1935–1936, 35–47.

Ez utóbbi érmék hátlapjának köriratában, 5 óra táján általában három karika található, néha egy pont és két karika is előfordul, ez az elválasztó jel, mely III. Béla király pecsétjén is jól látható.<sup>29</sup>

A szókezdő jel egy elnyújtott, döntött L betű, mely a CNH I. 41., 43., 45., 46., 48., 49. és 57. dénárok hátlapjáról köszön vissza. A következő egy A betűhöz hasonló félkörívbelől és vízszintes vonalból álló véset, az összekötő szár kissé jobbra húzott. A CNH I. 45. érmén látható hasonló véset, de ez a jelforma speciálisan csak a rézpénzekben fordul elő. A félköríves elem a feliratban többször ismétlődik, az ötödik, hetedik, kilencedik és tizenegyedik betűk alapja. A harmadik betű egy D, hasonló alakban látható a CNH I. 33. és 49. dénárokon, kicsit döntve a CNH 34., szétnyílván a CNH I. 40. és 57. érméken. A negyedik betű egy döntött I, a CNH I. 34. és 96–97. érméken látható. Az ötödik jel egy fél S betű, a második A betű félköríves eleme. Az S betűt általában két tükrözött, egymásba kapcsolódó C betűből alkották ki a vésnökök, itt a már említett egyedi jelformát felhasználva jelenítette meg a vésnök ezt a mássalhangzót. A hatodik betű ismét L, csak másik alakban, 135 fokkal elforgatva. A betű szárai egy-egy pontból indulnak. Ugyanez a CNH I. 106-os veret előlapján látható. A hetedik betű azonos a második számú A jellel. A nyolcadik betű V, foghíjas szárral. Leginkább a CNH I. 94–95. érmék előlapjáról köszön vissza. A kilencedik betű egy újabb típusú S, két, egymásnak háttal fordított, tükrözött félköríves jel, alul egy vízszintes vonallal összekötve. Ismét a félköríves elemet használta fel a vésnök a betű kidolgozásához. A tizedik betű egyenes, függőleges szárú R betű, összekötő elemek nélkül. A CNH I. 34., 43., 45., 46. dénárokon látható hasonló. A tizenegyedik betű gerincét megint az egyedi, félköríves elem alkotja. Közel azonos a formája az A betűvel, csak itt a vízszintes összekötő elem nem középen van, hanem alul. A vonalak után három pont van, melyek valószínűleg az E betű végpontjait jelölik, mint azt a CNH I. 105–107. vereteken lehet látni (6. kép).



6. kép. LADISLAVS RE

Látható, hogy minimális jelet, mindössze félkörívet, kört és vonalat felhasználva sokféle betűt alkotott a vésnök. A korábbi LADISLAVS REX romlott feliratokat jelenítette meg, saját eszközkészletet használva. Ez az egyedi írástípus eredhet abból, hogy a vésnök és/vagy a pénzverde vezetője idegen származású volt, de nem külföldi mintát jelenítettek meg a magyar vereteken, hanem a belső, több évtizedes, hagyományos feliratot. A mezőben található jelek biztos feloldása egyelőre várat magára. Annyit lehet sejteni, hogy a JOJ/IOI betűegyüttesek az ScS rövidítéssel egyezhetnek, amennyiben a félköríves elem, az ötödik S betű megnyújtott, illetve kiegyenesített változata jelenik meg a mezők feliratában. Ebben az esetben a ċ betű azonos lenne az O-val.

## RÉZPÉNZ ÉREMLELETEK

A rézpénzek sokszor magukban, más kísérőérme nélkül kerültek a földre, néhány esetben ezres vagy százas nagyságrendben. A Hort határában 1962-ben előkerült, 1061 darabos éremlelet bizonyította, hogy a CNH I. 98. és 101–103. pénzek kétséget kizárólag azonos korszakban voltak forgalomban. A leletgyűttesben 86 db CNH I. 98-as, 916 db CNH I. 101-es, 8 db CNH 102A/P 16-os és 51 db CNH I. 103-as típusú rézpénz volt.<sup>30</sup> A horti rézpénzlelet kapcsán Huszár Lajos megerősítette Jeszenszky időrendi megállapítását. Nyolc esetet sorolt fel, ahol a rézpénzek olyan

<sup>29</sup> BERTÉNYI 1993, 45.

<sup>30</sup> HUSZÁR 1964, 145–153.

dénárokkal együtt kerültek elő – igaz, nem zárt objektumokból – temetőből vagy telepről, melyek a 12. század második felétől voltak forgalomban.<sup>31</sup> Huszár említést tett több rézpénzletről is.<sup>32</sup>

A Wien-Reichsbrücke leletgyűttesből összesen 58 db rézpénz maradt meg, 46 db CNH I. 101-es és 12 db CNH I. 103-as.<sup>33</sup>

Saltzer Ernő gyűjtésében Esztergomból 3, Hódmezővásárhelyről 5, Pozsonyból 157, Szobról 2 db CNH I. 98-as ismert (1-1 db: Budapest, Enese, Férged, Horgos, Kecel, Ó-Béba, Szeged-Csorva), a horti 86 db és a sümegi 26 db mellett. A CNH I. 101–102-es rézpénz Budáról 3, Vásárhelyről 112 példányban került elő (1-1 db: Enese, Esztergom, Férged, Ó-Béba) a horti 975 db és a már szintén említett 12 db zágoni veret mellett.<sup>34</sup>

Saltzer gyűjtéséből kimaradt az Abony-Kisbalaton-dűlőben talált 60 darabos rézpénzlelet. A leletgyűttesből 57 db pénzérme került be a múzeumba. 51 db a CNH 101. típusú érme, 2 db a 102A (P 16) és 4 db a 103. típusú.<sup>35</sup>

Saltzer könyvének megjelenése után (1996) Törtel-Ludas-dűlőben 35 db rézpénz került elő, 22 db CNH I. 98-as (+ 1 töredékes) és 13 db CNH I. 101-es veret.<sup>36</sup>

Ujszászi Róbert 2010-ben jelentette meg *A XII. századi rézpénzek* című munkáját. Ebben tételenen 388 rézpénzlelet van felsorolva, továbbá a történelmi Magyarország határain kívül talált tizenegy leletgyűttes.<sup>37</sup> Ebből a már említett nagyobb számú rézpénzleletek mellett a nyitrai várnál előkerült 170 db-os találatot lehet kiemelni.<sup>38</sup> Újólaj előkerült publikált veretek a Pincehely-Bödönkút lelőhelyen talált 4 db CNH I. 101-es rézpénz.<sup>39</sup>

Tolna megyében az utóbbi időben több Árpád-kori rézpénz került elő a Szekszárd-Füstöstó-dűlőben talált 110 db-on kívül: Bonyhád-V. sz. halastó 55 db; Bogyiszló-Erenyei-híd 30 db; Bonyhád-Szöcske szántók 10 db; Bátaszék-Alsó-Zsizsák 5 db; Tolna-Mözs-Icsei-dűlő IV. 5 db; Várdomb-Sárpilisi elágazó 5 db; Szekszárd-Hidaspetre 1. lelőhely 4 db; Pusztahencse-belterület 3 db; Pusztahencse-Pengős-dűlő 3 db; Decs-Ete 2 db; Szekszárd-Szentmiklós 2 db; Tamási-Adorjánpuszta 2 db; Tamási-Szentmártoni-dűlő 2 db; Tamási-Várhegy 2 db (1-1 db: Cikó-Széplak; Dombóvár-Kiskonda-puszta; Pári-Kirchenberg; Simontornya-Szúnyog-dűlő; Szekszárd-Jámán puszta; Szekszárd-Szerdahely; Tamási-Alsócseringát; Tamási-Szemcsepuszta).<sup>40</sup>

A Szekszárd-Füstöstó-dűlőben talált rézpénzek a megyén belül kiemelkedő számúak a lelőhelyenként átlagban 5 példányban előkerült CNH I. 98-101-es érmékhez képest, de a Kárpát-medencében is a negyedik legnagyobb számú érmeegyüttes képzik.

## ÖSSZEFOGLALÁS

A Szekszárd határában felfedezett Árpád-kori falu, a Füstöstó-dűlő IV. lelőhely pénzanyaga kiemelkedő a környékbeli azonos korú településeinek érméihez képest. Az előkerült érmék Kálmán királyunktól indulnak és Károly Róbertig tartanak. A királyi vereteken kívül friesachi dénárok, bécsi fillérek, szlavón dénárok színesítik a leletanyagot.

A falu közvetlen közelében lévő három 11–13. századi lelőhelyről a Varga Peti-dűlő II. (lelő-

<sup>31</sup> HUSZÁR 1964, 152.

<sup>32</sup> HUSZÁR 1964, 153. Sümeg határában 26 db rézpénz került elő egy szablya társaságában (DARNAY 1891, 63), Sztapáron nagy mennyiségben került elő rézpénz (FREY 1907, 62–63), Murányon is több rézpénz került elő (SABÁU 1958, 291), Zágonon pedig 12 db CNH I. 101-es látott napvilágot (SABÁU 1958, 299).

<sup>33</sup> SCHULZ 1978, 19.

<sup>34</sup> SALTZER 1996, 20.

<sup>35</sup> DINNYÉS 1985, 413.

<sup>36</sup> DINNYÉS 1999, 77–80, 82.

<sup>37</sup> UJSZÁSZI 2010, 146–162.

<sup>38</sup> UJSZÁSZI 2010, 155.

<sup>39</sup> VARGA 2016, I. táblázat 338.

<sup>40</sup> Az információgyűjtésben Csikós Zoltán és Lückl Ervin múzeubarát fémkeresősöknek, továbbá Czövek Attila, Csiszér Antal és K. Németh András kollégáimnak ezúton is köszönöm a segítségét.

hely-azonosító: 66308) kivételével (7 db) nem került elő pénzérme. Tágabb kitekintésben is ritkaságszámba megy ilyen nagy mennyiségű érmeanyag előkerülése környékünkéről ebből a korszakból. Bátaszék-Alsó-Zsizsákról 10 db ezüstérme, 5 db rézpenz, Bonyhád-V. halastóról 12 db Árpád-kori érme került elő, 55 db III. Béla-rézpenzzel együtt. Szekszárd környéki lelőhelyekről általában egy-két Árpád-kori érme szokott előkerülni. Lelőhelyünkről 63 db Árpád-kori érme került elő (+8 db 14. századi) a 110 rézpenzen kívül. Felmerült lehetőségképpen, hogy kincslelettel van dolgunk, de a leletek nagy területen való szóródása (300×170 méter) ezt kizárja. Egyik érmetípus sem képez kis területen előforduló csoportot. A korai érmék (Kálmán, II. István, II. Béla, III. István) alkotják területileg a legkisebb együttest, de ezek is 90 méteres körben szóródtak szét. III. Béla rézpenzei 160 méteres körben találhatóak. IV. Béla és az ezt követő uralkodók veretei pedig a lelőhely teljes területén előfordulnak. Ilyen mértékű szóródás mellett zárt kincsleletről nem lehet szó, csak abban az esetben, ha több éremlelet lett volna szétszántva, de ennek igen kicsi a valószínűsége. A falu piac- vagy vásártartó joggal rendelkezhetett, vagy rév-/vámszedőhely lehetett, emiatt kerülhetett elő innen nagyobb mennyiségű pénzérme. Az érmék nagy száma többek között a lelőhely érintetlenségéből eredhet. Tudvalevő, hogy a régészeti lelőhelyadatbázis többször is hozzáférhető volt szakmán kívüli emberek számára is, így nem meglepő, hogy szinte az összes bejelentett lelőhely ki van fosztva. A Füstöstó-dűlő IV. lelőhely még nem szerepel az adatbázisban, talán ennek is köszönhető, hogy ennyi érme került elő innen.

III. Béla rézpenzeivel, a kufikus jellegű veretekkel kapcsolatban a feliratokat újbóli elemzések alá kell vetni. A hátlapi, értelmetlenné tűnő jelekből álló körirat valószínűleg a korábbi királyok érméin szereplő LADISLAVS RE hátlapi felirat romlott változata, a többi elő- és hátlapi érmefeliratokat ebből kiindulva lehet a jövőben megfejteni.

## IRODALOMJEGYZÉK

- APPEL 1822 APPEL, Joseph, *Münzen und Medaillen aller Könige in alphabetischer Ordnung dann der Markgrafen, Herzoge und Erzherzoge von Österreich II.* Pesth–Wien 1822.
- BALOGH 1912 *A magyar pénz története az Árpádok idején.* Budapest 1912. (Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 1.)
- BERTALAN 1998 BERTALAN Vilmosné, *XIII. századi csuklós bronzmérlegek Óbudán.* Budapest Régiségei 32 (1998) 171–180.
- BERTÉNYI 1993 BERTÉNYI Iván, *Az Árpád-házi királyok.* In: Királyok könyve. Szerk. Gáspár Zsuzsa – Horváth Jenő. Békéscsaba 1993.
- CNA I. KOCH, Bernhard, *Corpus Nummorum Austriacorum. Band 1. Mittelalter.* Wien 1994.
- CNH I. RÉTHY László, *Corpus Nummorum Hungariae I.* Budapest 1899.
- CNH II. RÉTHY László, *Corpus Nummorum Hungariae II.* Budapest 1907.
- DARNAY 1891 DARNAY Kálmán, *Sümeg-vidéki leletekről.* ArchÉrt 11 (1891) 63–64.
- DINNYÉS 1985 DINNYÉS István, *XII. századi éremlelet Abonyból.* In: Régészeti tanulmányok Pest megyéből. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre 1985, 409–430. (Studia Comitatus 17.)
- DINNYÉS 1999 DINNYÉS István, *A Törtel-Ludas-erdei Árpád-kori település pénzletei.* Pest Megyei Múzeumi Füzetek 5 (1999) 76–86.
- FREY 1907 FREY Imre, *Bács-Bodrog megye régészeti emlékei.* A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat évkönyve. XXIII (1907) II. füzet 59–76.
- ГОРЕЛИК 2002 ГОРЕЛИК, Михаил, *Армии Монголо-татар 10–14 века. Военское искусство оружие, снаряжение.* Москва 2002.
- HUSZÁR 1964 HUSZÁR Lajos, *A horti rézpénzlelet.* Folia Archaeologica XVI (1964) 145–155.
- JESZENSZKY 1935–1936 JESZENSZKY Géza, *Az első magyar rézpénzek.* NK XXXIV–XXXV (1935–1936) 35–47.
- JOACHIM 1750 JOACHIM, Johann Friedrich, *Neueröffnetes Groschen-Cabinet.* Leipzig 1750.
- KARABACEK 1875 KARABACEK, Josef, *Der unmittelbare Einfluss der mongolischen Invasion (1241–1242) auf die Münzverhältnisse Ungarns.* Numismatische Zeitschrift 6–7 (1875) 49–57.
- KÁLDOS 1988 KÁLDOS István, *Gondolatok III. Béla király rézpénzeiről.* Az Érem XLIV (1988) 2. sz. 5–11.
- KÁLDOS 1994 KÁLDOS István, *Ki lehet a másik király? (Ismételten az első magyar rézpénzekről).* Az Érem L (1994) 2. sz. 8–11.
- KLANICZAY 2000 KLANICZAY Gábor, *Az uralkodó szentsége a középkorban.* Budapest 2000.
- KRISTÓ 1998 KRISTÓ Gyula, *Magyarország története 895–1301.* Budapest 1998.
- LITAUSZKI 2012 LITAUSZKI Zoltán, *Árpád- és késő középkori pecsétgyűrűk a dél-alföldi régióban (Kutatások Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyében).* Szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Kézirat. Szeged 2012.



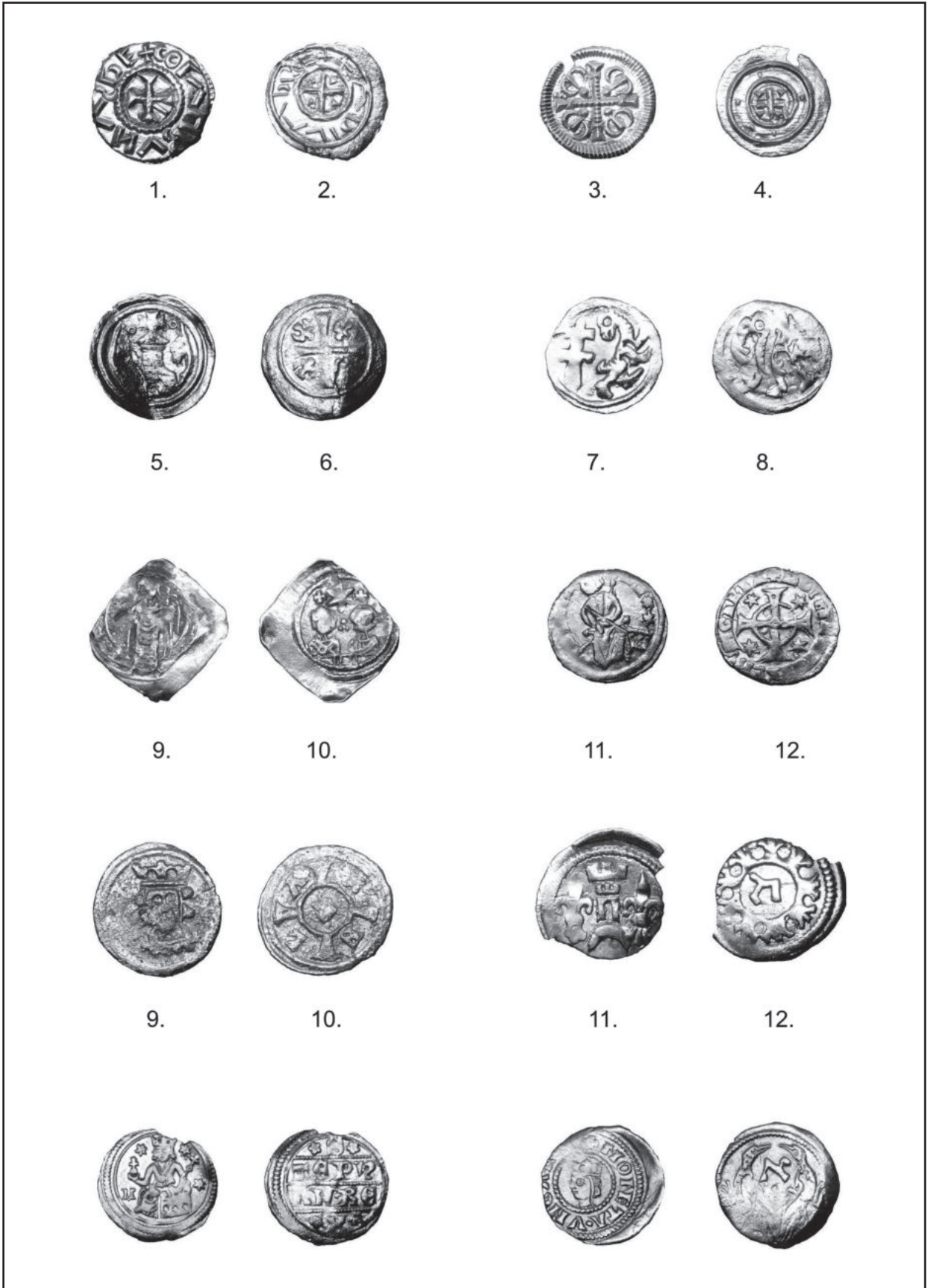
- MADER 1810 MADER, Joseph, *Kritische Beyträge zur Münzkunde des Mittelalters III.* Prag 1810.
- MAGYAR 1996 MAGYAR Zoltán, *Szent István a magyar kultúrtörténetben.* Budapest 1996.
- POHL 1973 POHL Artur, *Hozzászólás középkori rézpénzeink kérdéseéhez I.* Az Érem XXIX (1973) 2. sz. 56–57.
- POHL 1974 POHL Artur, *Hozzászólás középkori rézpénzeink kérdéseéhez II.* Az Érem XXX (1974) 2. sz. 5–7.
- RÉTHY 1882 RÉTHY László, *Montenuovo magyar éremgyűjteménye.* ArchÉrt 2 (1882) 156–161.
- RÉTHY 1895 RÉTHY László, *A Béla- és István-féle rézpénzekről.* ArchÉrt 29 (1895) 158–166.
- RÉTHY 1911 RÉTHY László, *A Béla s István-féle rézpénzek első megfejtője.* NK X (1911) 70–72.
- ROSTY 1857 ROSTY Zsigmond, *Egy kis éremtan.* In: Család könyve. Hasznos ismeretek és mulattató olvasmányok. Szerk. Greguss Ágost – Hunfalvy János. Buda 1857, 331–334.
- RUPP 1841 RUPP, Jacobus, *Numi Hungariae hactenus cogniti, quos delineatos ac e monumentis historico-numariis illustratos exhibet I. Periodi Arpadiana.* Budae 1841.
- SABĂU 1958 SABĂU, Ion, *Circulatia monetara în Transilvania secolelor XI–XIII, în lumina izvoarelor numismatice.* Studii și Cercetări de Numismatică 2 (1958) 269–301.
- SALTZER 1996 SALTZER Ernő, *A történelmi Magyarország területén fellelt 156 Árpádházi éremkincslelet összefüggő áttekintése.* Budapest 1996.
- SÁNDOR 1801 SÁNDOR István, *IV. Bélának réz Pénzéről.* Sokféle VII (1801) 92–95.
- SCHULZ 1978 SCHULZ, Karl, *Ein Fund mittelalterlicher ungarischer Kupfermünzen in Wien.* Numismatische Zeitschrift 92 (1978) 17–19.
- TÓTH 2002 TÓTH Endre, *A magyar szent koronáról és a koronázási jelvénygyűjtésről.* In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. Budapest 2002, 209–226.
- TÓTH 2019 TÓTH Csaba, *Variációk egy témára. Szent László ábrázolások a közép- és újkori magyar pénzekben.* In: Sanctus Ladislaus in nummis. Szent László alakja a magyar numizmatikában. Szerk. Bertók Krisztina – Tóth Csaba. Budapest 2019, 59–114.
- TÓTH – KISS – FEKETE 2009–2010 TÓTH Csaba – KISS József Géza – FEKETE András, *III. Béla kufikus jellegű rézpénzeinek osztályozása.* NK CVIII–CIX (2009–2010) 73–87.
- UJSZÁSZI 2010 UJSZÁSZI Róbert, *A XII. századi magyar rézpénzek.* Budapest 2010.
- UJSZÁSZI 2019 UJSZÁSZI Róbert, *Szent László kultusza nyomában Árpád-kori pénzeinken.* In: Sanctus Ladislaus in nummis. Szent László alakja a magyar numizmatikában. Szerk. Bertók Krisztina – Tóth Csaba. Budapest 2019, 21–58.
- UNGER 1997 UNGER Emil, *Magyar éremhatározó. I. kötet (1000–1540).* Budapest 1997.

- VARGA 2016 VARGA Máté, *17. századi pénzhamisító műhely leletei Pincehely határából*. A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XXXVIII (2016) 329–348.
- VELTER 1996 VELTER, Ana-Maria, *Die Kupferstück von Bela III. Kriegsprägung oder ein Austrichtungsversuch auf byzantinisches Währungssystem?* In: 900 Years from Saint Ladislav Death. Proceedings of the International Historical Conference. Ed. Sasianu, Alexandru – Gorun, Gheorghe. Oradea 1996, 54–62.
- WESZERLE 1873 WESZERLE József, *Hátrahagyott érmészeti táblái*. Pest 1873.

## RÖVIDÍTÉSEK

ArchÉrt  
NK

Archaeologiai Értesítő, Pest–Budapest  
Numizmatikai Közlöny, Budapest



1. tábla



1.



2.



3.



4.



5.



6.



7.



8.



9.



10.



11.



12.



13.



14.

2. tábla



1.



2.



3.



4.



5.



6.



7.



8.

3. tábla

## Münzen aus der Arpadenzeit an der Grenze von Szekszard

### *Bemerkung zu den Kupfermünzen des Königs Béla III.*

Im Jahre 2017 bei einer Geländebegehung wurde an der nordöstlichen Grenze von Szekszard, am Gebiet des sog. Füstöstó-Flur eine neuere Siedlung aus der Arpadenzeit entdeckt. Aufgrund der von der Oberfläche gesammelten Keramikesselrändern läßt sich die Gründung des Dorfes auf die 13–14. Jahrhunderten datieren. Nach den regelmäßigen, mit Meßgeräten geführten Geländebegehungen kann man die Gründung der Siedlung aufgrund der vorgekommenen Gegenständen und Münzen schon viel genauer bestimmen, und zwar für die Zeit vom Ende des 11. Jahrhunderts bis zum Ende des 14. Jahrhunderts datieren. Zunächst werden die vorgekommenen Münzen geprüft, aber auch einige einzelne Gegenstände werden auch dargestellt.

Auf dem Fundort wurden besonders viele Kupfermünzen aus der Zeit vom König Béla III. gefunden. Meiner Meinung nach sind die Münzen „arabischer Art“ (CNH I. 101) falsch ausgelegt. Auf der Rückseite, im dem von einem inneren Perlenkreis begrenzten Feld befindet sich kein fließender arabischer Text (vielleicht nur arabische Buchstaben), es ist sogar auf der Vorderseite fragwürdig. Wenn wir von der arabischen Schrift abweichen, kann nur ein kaum herausnehmbarer lateinischer Text in Frage kommen. Wenn wir die Texte und Buchstaben der Prägungen (Beschläge) der früheren Könige überprüfen, lassen sich mehrere Ähnlichkeiten entdecken. Bei den meisten Königen vom Haus Koloman (wie auch beim König Ladislaus I, Koloman der Buchkundige, Stephan II., Béla II.) kann man auf der Rückseite der Münze eine Schrift „LADISLAVS REX“ und deren Varianten lesen, hier und da von besserer oder minderer Qualität. Auf den Münzen CNH I. 101 wurden vom Graveur nur minimale Zeichen, wie Halbkreisbogen, Kreise, Linien und vielfältige Buchstaben verwendet. Er stellte die früheren defekten Schrift „LADISLAVS REX“ mit seinen eigenen Materialien dar. Diese einzelne Schriftform kann daraus stammen, daß der Graveur und/oder der Leiter der Prägeanstalt von fremder Abstammung war, es wurden jedoch nicht ausländische Formen (Muster), sondern eher die inneren, früheren traditionellen Aufschriften auf den ungarischen Prägungen dargestellt.

SÜMEGI JÓZSEF

## A bátai apátság az Anjou-korban

### A TATÁRJÁRÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI, A TARTOMÁNYÚRI HATALOM HATÁSA AZ APÁTSÁG ÉLETÉRE

A 13. század második felében Magyarországon meggyengült a királyi hatalom, s vele párhuzamosan megerősödött a tartományurak hatalma, akik tartományukban királyként viselkedtek. Mivel egymás ellen is állandó küzdelmet folytattak, így a közbiztonság is gyengült. III. András halála után pedig teljes lett az anarchia az országban. Ez minden egyházi intézményt hátrányosan érintett.

A királyi alapítású bátai bencés apátság sorsának alakulását a 13. században a tatárjárás befolyásolta leginkább. Birtokai közül, főleg a Duna keleti oldalán, ahol a tatárok hosszabb ideig várakoztak, sok elpusztult. Volt, amelyik teljesen el is néptelenedett, mint például a Szeremle és Lak közelében fekvő Bénye, amely még a 14. század elején is lakatlan birtok volt.<sup>1</sup> 1242 januárjában a befagyott Dunán átkeltek a tatárok, s elárasztották a Dunántúlt. A nagyobb erősségek kivételével mindent elpusztítottak.<sup>2</sup> Úgy véljük, a bátai monostor is áldozatul esett a tatárok pusztításának, ugyanis a közeli cikádori monostor ekkor „*tetejétől egészen az aljáig siralmasan leégett*”.<sup>3</sup> Az is tény, hogy ekkor falvak néptelenedtek el a környéken, mint Bokod, vagy Bénye. Szinte biztosra vehető, hogy Bába is osztozott a környék sorsában.

1242 tavaszán a tatárok váratlanul kivonultak az országból a Duna mindkét oldalát végig pusztítva, s lassan elkezdődhetett az újjáépítés. Amikor a tatárjárás után legközelebb találkozunk a bátai apátság említésével a forrásokban, már magánkegyúr kezén van. Ez szokatlan jelenség a királyi alapítású monostorok esetében. Csak az az egyetlen logikus magyarázat, hogy a bátai monostort a tatárok elpusztították, s a magánkegyúr vállalta vagy biztosította az újjáépítés anyagi feltételeit.<sup>4</sup> 1267-ben ugyanis, amikor a szekszárdi apátság eladta a Baranya megyei Peterd nevű lakatlan birtokát, mely a bátai apátság Apáti nevű birtokával volt határos, a bátai monostor képviselőjében a Csák nembeli Koromszói Péter fia István bán mint az apátság kegyura jelent meg.<sup>5</sup> 1276-ban pedig, amikor a Baranya megyei Koromszó birtok eladását foglalták írásba a pécsi káptalan előtt, akkor István

<sup>1</sup> Zichy II. 174–175.

<sup>2</sup> ROGERIUS 1981, 143.

<sup>3</sup> SÜMEGI 1997, 214–215.

<sup>4</sup> A szomszédos Cikádor esetében is csak az események után közel száz évvel egy arisztokrata család adományából tudták a ciszterciek monostorukat újjáépíteni. SÜMEGI 1997, 243–244.

<sup>5</sup> ÁUO III. 171–172.

bán már nem élt, így fia, Imre járt el az ügyben. Itt is megemlítik, hogy Koromszó egyik határszomszédosa a bátai apátság.<sup>6</sup> Hogy mi lehetett az oka annak, hogy a királyi alapítású bencés apátságot magánkegyúr kapta meg, a források hallgatnak róla. Egyetlen logikus magyarázatnak tűnik, hogy a tatárjáráskor elpusztult apátságot azért kapta meg a Csák nembeli Koromszói család, hogy helyreállítását anyagilag támogassa. A szomszédos Cikádort is csak úgy tudták helyreállítani a ciszterci szerzetesek, hogy a Töttös család 100 budai márkát és tizenkét lovat adott az újjáépítés fedezésére, cserébe viszont az apátság örökjogon nekik adományozta Bokod birtokát.<sup>7</sup> A kutatás eddigi eredményei szerint a királyi alapítású apátságok kegyuraságát nem adományozták el az uralkodók. A kivételnek talán az lehet a magyarázata, hogy Csák nembeli Koromszói István IV. Béla feltétlen hívei közé tartozott. 1243-ban szörényi bán, 1265-ben a királyné udvarbírájaként találkozunk a nevével. Így lehetősége nyílhatott arra, hogy egyrészt saját családi monostort alapítson Koromszón, másrészt megszerezze egy királyi alapítású monostor patronátusi jogát.<sup>8</sup> Báta valószínűleg István bán halála után is a családi klán kezén maradt, egészen az 1310-es évekig, amikor is Károly Róbert megszilárdította hatalmát, s visszaállította a monostor felett a királyi kegyuraságot.

A 13–14. század fordulóján az anarchikus politikai viszonyok miatt a vagyonzbiztonság teljesen megszűnt, s elsősorban az egyház jövedelmei estek áldozatul a világi urak jogtipró és hatalmaskodó magatartásának. 1300 szeptemberében az egész bencés rend nevében fordult a pápához Miklós pannonhalmi apát mindazok ellen, akik a bencés kolostorok jogait lábbal taposták, birtokaikat lefoglalták, különböző koholt ügyekkel hatalmukban tartották.<sup>9</sup> 1300-ban a Vencel-párti urak foglalták el a pannonhalmi monostort, 1317-ben pedig Csák Máté foglalta el az apátság Pozsony és Nyitra megyei birtokait.<sup>10</sup> 1292-ben a garamszentbenedeki apátság birtokait tették tönkre a lóci nemesek, a szekszárdi apátot pedig 1304-ben Vencel király hadai Visegrádnál elfogták és hosszabb ideig fogságban tartották.<sup>11</sup> A bátai apátság esetében is válságosak voltak ezek az évtizedek. 1311-ben a választott kalocsai érsek, Vicsadoli Demeter foglalta el az apátság Apáti, vagy más néven Nagyráki birtokát. Ezt az akkoriban háromszáz tiszta ezüst márkára becsült birtokot még az utód Jáнки László érsek is birtokában tartotta. Néhány évvel később Kórógyi László pécsi püspök, valamint a pécsi káptalan foglalta el Nyárád mezővárost és hat falut a hozzájuk tartozó jószágokkal és birtokokkal együtt és azokat elfoglalva maguknál tartották. Mindezt még tetézhette az 1320-as években a monostort ért támadás. Bakócai Egyed és Koromszói István, akik igazságtalanul arra törekedtek, hogy a monostor kegyurai legyenek, megtámadták az apátságot, s azt *„kiváltságleveleitől, kelyheitől, drága ruháitól és főpapi jelvényeitől, tudniillik apáti süvegjeitől, gyűrűitől, pástorbotjaitól, könyveitől, sok aranyától és ezüstjétől, nemkülönben számtalan falujától, szőlőjétől, halászó helyétől, telkétől és rengeteg más, a monostorhoz tartozó javaitól megfosztották és azt kifosztva kezükben tartották.”*<sup>12</sup>

Az 1320-as évekre kialakult helyzetet tovább nehezítette az új szomszédos birtokos, Becsei Imre megjelenése, aki 1323-ban szerezte meg Bátmonostor birtokot,<sup>13</sup> s azonnal erőteljes birtoképítési politikába kezdett. Az évtized közepén kialakult konfliktusok azt bizonyítják, hogy a korábban kialakult helyzet gyökeresen és erőszakosan igyekezett az új szomszéd megváltoztatni. Ennek következményei lehettek az apátság részéről tett lépések, illetve az ezekből keletkező konfliktusok. Az egyik ilyen neuralgikus pont Szeremle és Bátmonostor határa volt. Itt ugyanis 1326 elején Miklós apát a Bátmonostorhoz tartozó egyik folyón hidat akart építeni. Az országbíró a pécsi püspököt bízta meg az ítélet meghozatalával, illetve hogy az apát kereseteiben ítéletet mondjon.<sup>14</sup> Ebből arra

<sup>6</sup> ÁUO IX. 163–164.

<sup>7</sup> Zichy II. 501.

<sup>8</sup> PATTON 1996, 50., PATTON 2014, 3–4.

<sup>9</sup> SÖRÖS 1903, 48.

<sup>10</sup> SÖRÖS 1903, 48, 52.

<sup>11</sup> SÖRÖS 1912, 55, 99.

<sup>12</sup> KOLLER 1782, II. 467; SÜMEGI 1993, 25–26.

<sup>13</sup> Zichy I. 623.

<sup>14</sup> Zichy I. 291–292.



következtetünk, hogy más ellentét is lehetett a két fél között, illetve az apát több panasszal is élhetett az újdonsült szomszéd ellen.

Még ugyanebben az évben újabb probléma jelentkezett. A vád szerint Miklós apát Bátmonostoron két ökröt vett el Becsei Imre jobbágyaitól, ráadásul tettelesen bántalmazta őket. Az ügyben a veszprémi püspököt utasították arra, hogy az ő kápolnájában kötelezze eskü letételére Miklós apátot és egy rendtársát, hogy ártatlanok az ügyben, az apát azonban az eskütételre nem jelent meg,<sup>15</sup> valószínűleg időközben meghalt. Úgy tűnik, a helyzet az új apát, László idejében tovább mérgesedett, s az évtized végén újabb önhatalmú lépéseket tett az apát Becsei Imre ellenében. 1330 őszen ugyanis László apát szeremlei jobbágjai Becsei Imre fiainak, Töttösnek és Vesszősnek pályi birtokán a szántóföldeket learatták, s a haszonvételeket begyűjtötték, a következő év tavaszán pedig a szántóföldeket civakodások közepette elszántották.<sup>16</sup> Itt tehát lehetett Szeremle és Pályi határában olyan vitás földterület, amelyet mindkét fél a magáénak gondolhatott. Ugyanakkor ez az elmérgeedett helyzet vezethetett oda, hogy László apát hamis vádakkal illette Becsei Imrét és fiait, amelynek következtében az országbíró el is ítélte őt, s minden bizonnyal ez jelentette kormányzásának végét is. A következő apát, a cseh származású Boleszláv szakított elődei politikájával és sokkal eredményre vezetőbb eszközhöz folyamodott, apátsága számára pápai védelmet szerzett.

## A 14. SZÁZAD APÁTJAI

Az apátok névsora:

- I. Miklós 1323 előtt – 1327. január közepe
- I. László 1327 tavasza – 1332 tavasza
- Cseh Boleszláv 1332 – 1342 tavasza
- I. János 1342 – 1348 (?)
- Márk 1348 (?) – 1360. szeptember 27. után
- Fábián 1361. június 8. előtt – 1360-as évek vége
- I. Pál 1360-as évek vége – 1377. február 19.
- II. János 1377 tavasza – 1401 eleje

## AZ APÁTI SZÉK BETÖLTÉSE

A bencés apátokat Szent Benedek regulája szerint a szerzetesi konvent választotta meg.<sup>17</sup> A konventnek ezt a jogát több apátság részére kiállított pápai kiváltságlevelek is megerősítették.<sup>18</sup> A királyi alapítású apátságok esetében, ahol a kegyúr a király volt, a jelöltet be kellett mutatni a királynak, aki a legtöbb esetben jóváhagyta a választást. Ezt követően kerülhetett sor az új apát beiktatására, amelyet az illetékes megyéspüspök végzett,<sup>19</sup> hacsak nem rendelkezett az apátság olyan pápai kiváltsággal, hogy ez a szentelő hatalom az esztergomi érseket illette. A magyarországi gyakorlat azt mutatja, hogy az új apát vagy a szerzetesi konvent tagjaiból került ki, vagy más apátság szerzetesét

<sup>15</sup> Zichy I. 293.

<sup>16</sup> Zichy I. 372–373.

<sup>17</sup> Sacra Regula C. LXIV. „*In abbate ordinatione illa semper consideretur ratio, ut hic constituatur, quem sibi omnis concors congregatio secundum timorem Dei, sive etiam pars quamvis parva congregationis saniore consilio elegerit.*”

<sup>18</sup> Pannonhalma vonatkozásában lásd IV. Ince pápa 1252. december 19-én kelt oklevelét. SÖRÖS 1903, 289. Garamszentbenedek esetében III. Ince pápa 1209. május 15-én kelt bullája említi. SÖRÖS 1912, 97. A tihanyi apátsággal kapcsolatban IV. Kelemen pápa 1267. január 11-én kelt bullája. ERDÉLYI 1908, 527.

<sup>19</sup> KISS 2006, 61.

vagy apátját választották meg a szerzetesek. Néhány esetben került egy-egy monostor élére a király jelöltje, illetve előfordult, hogy a bencés káptalan tett apátot a problémás monostor élére.<sup>20</sup>

Pannonhalma esetében a 14. század apátjainak közel fele pannonhalmi szerzetesből lett apát. II. János (1308–1319) korábban talán perjel volt a monostorban. László (1309–1311) és II. Miklós (1311–1318) szintén szerzetese volt a konventnek megválasztása előtt.<sup>21</sup> I. Vilmos (1333–1354) pannonhalmi perjel volt, s a király óhajára lett apáttá választva,<sup>22</sup> Domonkos szerzetest pedig 1372-ben választották apáttá a király beleegyezésével, de a pápa nem fogadta el a választás eredményét.<sup>23</sup>

Pécsvárad esetében a század végén két apát is a konvent soraiból került ki, 1385 előtt Domonkos, 1391-ben pedig Csöméni Imre apát.<sup>24</sup> Szekszárdon Benedek apát (1331–1346) és Miklós fia Tamás (1365–1377) volt korábban a helyi bencés közösség tagja.<sup>25</sup> Garamszentbenedeken pedig 1374-ben választották meg apáttá Henriket, aki a helyi birtokügyekben jártas elöljárójuk volt.<sup>26</sup>

A bátai monostor esetében a 14. századból fennmaradt gyér adatok miatt nagyon nehéz megalapítani, hogy az apátok közül ki volt bátai szerzetes. Pál apát 1377-ben bekövetkezett halála után úgy véljük, az a János szerzetes lett az új apát, aki ugyanezen évben a már betegeskedő apát helyett a monostor birtokügyeit intézte.<sup>27</sup> Úgy tűnik, János apát is igyekezett az utódját kinevelni, hiszen a konvent 1401 elején az apát káplánját, Pált választotta meg apáttá.<sup>28</sup>

Gyakorlat volt az is, hogy egy másik apátság dignitását vagy szerzetesét választotta a konvent apáttá. Pannonhalma esetében III. Miklós (1319–1333) korábban dombói apát volt.<sup>29</sup> A század közepén Szigfrid (1355–1365) a garamszentbenedeki, Czudar László (1365–1372) pedig a szekszárdi apátság éléről került a pannonhalmi apáti székbe választás útján.<sup>30</sup> A pécsvárad apátok közül 1357-ben a konvent Jordán szekszárdi apátot választotta meg, 1369-ben pedig Pál dombói apátot.<sup>31</sup> Garamszentbenedeken II. Szigfrid, akit 1355-ben választottak meg, pannonhalmi szerzetes volt.<sup>32</sup>

Báta esetében két apátnál mutatható ki, hogy korábban másik szerzetesi közösség tagja volt. 1342-ben választották Bátán apáttá I. Jánost. Úgy véljük, hogy ő azonos azzal a pécsvárad szerzetessel, akinek tevékenysége Pécsváradon 1342-ig mutatható ki.<sup>33</sup> A konventen belüli pályája is jól megrajzolható, 1326-tól kántor,<sup>34</sup> 1332 és 1338 között custos,<sup>35</sup> 1339 és 1342 között dékán. 1342 augusztusában említik dékánként utoljára,<sup>36</sup> ezt követően választották meg bátai apáttá. Az 1361 tavaszán megválasztott Fábíán apát azonos lehet a korábban a szekszárdi konvent dignitásai között szereplő Fánián kántorral.<sup>37</sup>

Előfordult, hogy a király akarata érvényesült és az ő jelöltjét választotta meg a konvent apáttá. Pannonhalmán 1333-ban I. Vilmost kimondottan Károly Róbert óhajára választották apáttá. A ki-

<sup>20</sup> Így történt ez a dombói apátság betöltésénél. „Megválasztván 1348-ban a kalocsai egyházmegyéhez tartozó dombói bencés apátság apátját Ulrikot, a magyarországi bencések gyűlése, őt a kalocsai érseknek, kihez az apátság tartozott, bemutatta. Ez pedig miután meggyőződött róla, hogy dicséretes életet élt, az apátságot neki adományozta.” SÖRÖS 1912, 432.

<sup>21</sup> SÖRÖS 1903, 50.

<sup>22</sup> SÖRÖS 1903, 56.

<sup>23</sup> SÖRÖS 1903, 62.

<sup>24</sup> SÖRÖS 1912, 21–22.

<sup>25</sup> SÖRÖS 1912, 56.

<sup>26</sup> SÖRÖS 1912, 101.

<sup>27</sup> 1377. január 13-án az apát nevében János bátai szerzetes vette az apátságnak bírság jogcímén megítélt összeget apátja nevében. Zichy IV. 4–5.

<sup>28</sup> „capellanus dominis abbatibus”. SÜMEGI 2008, 269.

<sup>29</sup> SÖRÖS 1903, 50.

<sup>30</sup> SÖRÖS 1903, 57, 61.

<sup>31</sup> SÖRÖS 1903, 19, 21.

<sup>32</sup> SÖRÖS 1912, 101.

<sup>33</sup> SÖRÖS 1912, 39.

<sup>34</sup> 1326 áprilisában említi először kántorként a tanúnévsor, majd 1331 áprilisában szintén kántorként szerepel. KÓFALVI 2006, 95, 107.

<sup>35</sup> SÖRÖS 1912, 39; KÓFALVI 2006, 114. Ezekben az években gyakran szerepel kiküldöttként 1335-ben, 1337-ben és 1338-ban is. Ez utóbbi esetben fennmaradt helyszínen készült feljegyzése is egy birtok határainak leírásáról. KÓFALVI 2006, 121.

<sup>36</sup> KÓFALVI 2006, 126. 1343 nyarán már Pál a dékán Pécsváradon, András a custos, Miklós a kántor.

<sup>37</sup> Zichy II. 356–357.

rály mint hűséges káplánját juttatta az apáti székhez.<sup>38</sup> Garamszentbenedeken ugyancsak így lett apát 1320-ban László, aki korábban királyi káplán volt.<sup>39</sup> Somogyvár esetében találkozunk olyan esettel is, amikor a király figyelembe sem vette a konvent választását, hanem saját jelöltjét nevezte ki az apátság élére.<sup>40</sup>

Báta esetében úgy gondoljuk, hogy az 1332-ben az apáti székbe került cseh származású Boleszláv apát az uralkodó, Károly Róbert jelöltje lehetett. Ebben az időben is éltek külföldi szerzetesek magyar monostorokban. Tudjuk, hogy a szekszárdi konvent tagjai között is volt egy cseh származású szerzetes, aki 1323-ban a pápához fordult azzal a kéréssel, hogy engedélyezze számára, hogy a weingarteni bencés kolostorba átköltözhessen.<sup>41</sup> Boleszláv súlya a bencés renden belül, a bencés reformban betöltött szerepe, pápai megbízatásai, avignoni utazásai, diplomáciai tevékenysége azt mutatják, hogy komoly kapcsolatokkal és előzményekkel rendelkezett. Ráadásul akkor került a bátai bencés monostor élére, amikor a magyar–cseh kapcsolatok tovább erősödtek. Károly Róbert 1327-ben találkozott Nagyszombatban a cseh királlyal, szövetséget kötöttek, ezt házassági szerződéssel erősítették meg, s a következő évben együtt vezettek hadat a Habsburgok ellen.<sup>42</sup> Ez a politikai környezet lehetőséget teremtett arra, hogy tehetséges cseh klerikusok Magyarországon egyházi javadalmakhoz jussanak.

## AZ APÁTOK TÖRTÉNETE AZ EUCHARISZTIKUS CSODÁIG

Azt, hogy egyáltalán információkkal rendelkezünk a 14. század apátjairól, elsősorban a Bátmonostori Töttös családnak köszönhetjük, akiknek teljes középkori levéltári anyaga fennmaradt. Mivel ők az apátság szomszédosai voltak, gyakran volt köztük határvita, hatalmaskodás, amelyből per keletkezett, s ezt írásba is foglalták. A források tehát a család őseinek, Becsei Imrének 1323-ban történt birtokba iktatásával indulnak meg.<sup>43</sup>

Ebben az időszakban Miklós volt Báta apátja, ő az első név szerint is ismert bátai apát. Nem tudjuk, hogy mikor foglalta el az apáti széket. Ő volt-e az apát 1310-ben, amikor a bátai monostorban írásba foglaltatta Henrik bán, hogy Majs nevű birtokát eladományozza.<sup>44</sup> Ugyancsak ezekben a zűrzavaros években történt az apátság birtokainak elfoglalása a szomszédok részéről. A pécsi püspök Nyárádot, a kalocsai érsek nagyobb Apátit, vagy más néven Nagyárkit foglalta el. A monostor Szeremle birtokának egy részét Koromszói István és Bakócai Egyed tartották a kezükben, akik a korábban Bátán kegyuraságot kezükben tartó nemesi klán tagjai voltak. Az 1320-as években is igyekeztek úgy viselkedni, mintha a monostor kegyurai lennének, s ki is rabolták a monostor templomát.<sup>45</sup> Ugyancsak Szeremle birtokból egy részt Gergely, a besenyők ispánja is megszerzett magának.<sup>46</sup> Ilyen előzmények után jelent meg Becsei Imre 1323-ban, aki Bátmonostoron rendezte be uradalmának központját, s erőteljes birtoképítési politikába kezdett. Így fordulhatott elő, hogy amikor 1326 februárjában Miklós apát hidat építtetett a Bátmonostor és Szeremle határában lévő vitás területen, Becsei Imre azonnal pert indított. A vizsgálatban a háji káptalan, a hévízi kereszt konvent és a kalocsai káptalan is részt vett.<sup>47</sup> Az országbíró először Kórógyi László pécsi püspököt utasította, hogy hozzon ítéletet az ügyben, s a feleket utasítsa az országbíró színe elé, hogy az apát

<sup>38</sup> SÖRÖS 1903, 56.

<sup>39</sup> SÖRÖS 1912, 100.

<sup>40</sup> KISS 2006, 60.

<sup>41</sup> SÖRÖS 1912, 55.

<sup>42</sup> HÓMAN – SZEKFŰ é. n. II. 281.

<sup>43</sup> Zichy I. 623.

<sup>44</sup> AO II. 401; Zichy I. 128.

<sup>45</sup> KOLLER 1782, II. 467.

<sup>46</sup> Zichy II. 449.

<sup>47</sup> Zichy I. 292.

keresete ügyében is ítéletet mondjon. Úgy látszik, más konfliktus is volt közöttük, ugyanis 1327 első napjaiban Henrik veszprémi püspök az ő kápolnájában kötelezte eskütételre Miklós apátot és az egyik rendtársát azon ügyben, hogy Bátmonostor határában nem vett el két ökröt Becsei Imre jobbágyaitól és nem bántalmazta őket. Tudjuk, hogy 1327. január 14-én az apát az esküt a veszprémi püspök előtt nem tette le.<sup>48</sup> Ennek az lehetett az oka, hogy közben meghalt. 1326 novemberében Esztergomban provinciális zsinatot tartott Boleszláv érsek, amelyen az apátok is jelen voltak.<sup>49</sup> Nem tudjuk, ezen részt vett-e még Miklós apát.

Az utód László apát lett, aki elődjéhez hasonlóan a jogi út mellett a hatalmaskodásoktól sem riadt vissza. Az ügy, amely ránk maradt, 1330-ban keletkezett, amikor László apát szeremlei jobbagyái Becsei Imre fiainak, Töttösnek és Vesszősnek Pályi birtokán a szántóföldeket learatták, a haszonvételeket begyűjtötték, ősszel és 1331 tavaszán pedig „*civakodások közepette*” a szántóföldekből elszántottak. Emellett László apát hamis vádakkal is illette a Becsei fiúkat, így per keletkezett, amelyben az apátot ügyvédje, Benedek zebegényi apát képviselte. A vizsgálat a vádakat is és a hamis vádaskodást is igaznak találta, így Pál országbíró László apátot 1332. február 15-én hamis vádaskodásért elítélte.<sup>50</sup> Ez jelenthette apáti kormányzásának végét is.

1332 tavaszán egy külhoni szerzetes nyerte el az apáti széket, a cseh származású Boleszláv. Tíz éves kormányzása nagy változást hozott a bátai konvent életében. Szakított elődei kormányzási stratégiájával, s az apátság birtokainak védelmét egészen más eszközökkel igyekezett megvalósítani, a kicsinyes határviták, hatalmaskodások helyett pápai védelem alá helyeztette az apátságot. Ugyanakkor megnyitotta a bátai apátság látókörét a világ felé, hiszen többször megfordult a pápai udvarban Avignonban, sőt diplomáciai feladatokat is ellátott a pápa megbízásából a Német-római Birodalom területén. A bencés rend reformjának lelkes híve volt, aki tevékenyen részt vett a reform magyarországi bevezetésében.

Talán apáttá választása és királyi megerősítése összefüggésben van a megélnékülő cseh–magyar kapcsolatokkal, valamint a bencés rend megreformálásának hazai igényével. A reformok terén a cseh bencések élen jártak. A csehországi monostorok megreformálása a břežnovi apátság irányításával történt, amelynek egyházi jogi hatásköre nemcsak az általa alapított perjelségekre vonatkozott, hanem a pápának köszönhetően az összes cseh apátságra kiterjedt a vizitációs joga.<sup>51</sup> Így a reformok terén már tapasztalatokkal rendelkező apát kapcsolódhatott be a magyar rendi törekvésekbe, amelynek fő célja a szervezeti reform mellett az volt, hogy akadályozzák a monostorok ügyeibe való világi beavatkozást. Természetesen ennek már voltak előzményei a 13. században. III. Honorius pápa 1225-ben kiadott bullájában intézkedett rendi káptalan összehívásáról az országban, s ezen minden apátnak, még az exempteknek is részt kellett venniük. Az utód IX. Gergely pápa is szorgalmazta a rendi káptalanok megtartásának ügyét. Több statútumot is kiadott, s 1241-ben az esztergomi érseket szólította fel a magyar bencés monostorok megreformálására. IV. Sándor pápa 1256-ban a pannonthalmi apátot bízta meg a rendi káptalan összehívásával, 1279-ben a Fülöp fermói püspök által összehívott budai zsinaton hozott intézkedések között kifejezetten a bencésekre vonatkozó passzusok születtek, pontosan a szerzetesi életmóddal kapcsolatban.<sup>52</sup>

A 14. században, az 1330-as évek elején újra felmerült a reform igénye, most már a bencés renden belül is. A reformkezdeményezés irányítója a garamszentbenedeki apátság lehetett, amelynek élén 1330-tól Szigfrid apát állt, aki később, 1355-től pannonthalmi apát lett.<sup>53</sup> Ehhez a kezdeményezéshez kapcsolódott Boleszláv apát is, akinek fontos szerep jutott a reform magyarországi bevezetésében. 1332 nyarán a magyar bencés apátok és perjelek egy csoportja XXII. János pápához fordult

<sup>48</sup> Zichy I. 292–293.

<sup>49</sup> SROKA 1994, 93.

<sup>50</sup> Zichy I. 372–373.

<sup>51</sup> HOMONNAI 1999, 54.

<sup>52</sup> HOMONNAI 1999, 44–45.

<sup>53</sup> HOMONNAI 2001, 55.

segítségért.<sup>54</sup> A pápa két levelet is intézett a magyarországi bencésekhez. Ebből megtudjuk, hogy a korábbi pápáknak a rendi káptalanok megtartásával kapcsolatos rendeleteit nem tartották be Magyarországon, illetve „bizonyos okok” miatt egy idő óta nem lehetett ilyen káptalanokat tartani az országban. Ezért a pápa elrendelte, hogy 1333-ban a pannonhalmi és a garamszentbenedeki apátok elnökletével tartsanak rendi káptalant. Ezen a káptalanon Boleszláv apát is ott lehetett.<sup>55</sup>

E kezdeményezés megerősítésére, valamint az európai bencés reformmozgalom továbbvitelét erősítendő XII. Benedek pápa 1336. június 20-án egy, a bencés élet problémáit minden téren fel-táró, teljesen átfogó és újszerű reformkísérletet is tartalmazó bullát adott ki. A *Summa magistri* kezdetű bulla, melyet a pápa nevére Benediktinának is neveztek, elrendelte a rendi káptalanok háromévenként való összehívását, intézkedett a monostorok belső életének szabályairól, az anyagi alapok biztosításáról, a rendbe való felvétel módjáról, az apátságok tisztségviselőiről és azok felada-tairól, sőt még a bencés szerzetesek egyetemre küldését is szorgalmazta.<sup>56</sup> A rendelkezés híre 1336 végén érkezett meg Magyarországra egy 1336. december 11-én kiállított pápai oklevél formájában. Ebben XII. Benedek a Benediktina legfontosabb intézkedéseinek betartását rendelte el Magyaror-szágon. A pápai oklevél címzettjei a pannonhalmi, bátai, garamszentbenedeki és a zalavári apátok. Ők kapták feladatuk, hogy keressenek alkalmas helyet a rendi káptalan összehívására, ott válasz-szanak rendi elnököket. Meg kellett határozni, hogy ki végezze ott a szentmisét, ki prédikáljon. Ha valaki személyesen nem tudott megjelenni az apátok közül, az helyetttest is küldhetett. Részletes jelentést kellett készíteni a monostorok kiadásairól és jövedelmeiről, amelyek alapján megállapí-tották, hogy hány szerzetest kötelesek tartani. A levél előrebocsátotta, hogy pápai díjbeszedők fog-nak érkezni, akik majd a Benediktina elküldésével kapcsolatos költségeket hajtják be. Továbbá az első káptalan megszervezéséért 80 tours-i ezüstöt rendelt el költségtérítésként a felkért apátoknak, amelyet a monostoroktól szedhettek be. A pápa egy tartományba vonta össze az esztergomi és ka-locsai érsekség területén fekvő bencés monostorokat.

A pápa két nappal később még egy levelet intézett a korábban felkért apátokhoz, amelyben a háromévenkénti káptalan megtartására buzdította a magyarországi bencéseket.<sup>57</sup>

1337. április 1-jén kelt a pápa bencés tanácsadóinak, Cluny-i Péter, Casade-i János, Marseille-i Gilbert, Salmodi-i Rajmund, Montisoluti-i Vilmos és Issoire-i Gergely apátoknak közjegyzői ok-levele. Eszerint két pápai megbízott hozza a pápai bullát Magyarországra. A bulla magyarországi kihirdetésére pedig Boleszláv bátai apátot kérték fel.<sup>58</sup> Boleszláv ebben az időszakban Avignonban tartózkodott. Erről tanúskodik a március 28-án a pápai udvarban kiállított oklevél a bátai apátság védelmében,<sup>59</sup> valamint XII. Benedek két nappal korábban kelt parancslevele, melyben az otter-burgi apáttal együtt el kellett járniuk a wormszi Szent András-templom éneklőkanonokjának és a speyeri egyházmegyéhez tartozó heilsbrucken-i ciszterci monostor egyik apácája, Guta ügyében.<sup>60</sup> Az apátnak tehát Avignonban kellett tartózkodnia akkor, amikor a pápai közjegyzők levele fogal-mazódott. Úgy véljük, hogy még 1337 októberében sem volt itthon, amikor a bencés apátok egy csoportja a nyitrai káptalannal átíratta III. Honorius pápa reformbulláját, mert a felsorolt apátok között Boleszláv neve nem szerepelt.<sup>61</sup>

Nemcsak a rendi káptalanok megtartása kapcsán merültek fel költségek,<sup>62</sup> hanem például a közjegyzői oklevél elküldéséért 120 aranyforintot számoltak fel a magyar rendtartományak.<sup>63</sup> E

<sup>54</sup> SÖRÖS 1903, 15.

<sup>55</sup> HOMONNAI 1999, 47; SÖRÖS 1903, 15–16.

<sup>56</sup> HOMONNAI 1999, 48–49; SÖRÖS 1903, 16–38.

<sup>57</sup> HOMONNAI 1999; 49–50.

<sup>58</sup> A bulla teljes szövege: SÖRÖS 1903, 384–385.

<sup>59</sup> KOLLER 1782, II. 467.

<sup>60</sup> AO XXI. 139.

<sup>61</sup> HOMONNAI 1999, 45.

<sup>62</sup> Első káptalan megszervezéséért 80 tours-i ezüstöt rendelt el a pápai oklevél a felkért apátoknak. HOMONNAI 1999, 49.

<sup>63</sup> HOMONNAI 1999, 50.

pénzek kezelése kapcsán keletkezhetett az az ellentét Boleszláv és Szigfrid apát között, amelynek megoldására 1340-ben került sor Avignonban.<sup>64</sup> A kapcsolat megromlása korábbra nyúlik vissza. Mivel a pápa a rendi káptalan megszervezéséért 80 tours-i ezüstöt rendelt a felkért apátoknak, vita alakulhatott ki ennek elosztása körül. Mivel Boleszláv kapta feladatul, hogy a pápai rendelkezést minden bencés monostorba eljuttassa, talán nagyobb részt kívánt magának a többiekénél a kirótt összegből. Pontosán nem tudjuk, de többször megvádolta Szigfrid apátot, hogy a rend pénzét törvénytelen módon és igazságtalanul elherdálta. A köztük kialakult konfliktus lehet az oka annak is, hogy Boleszláv nevével nem találkozunk azon apátok sorában, akik 1338. június 29-én Csanád esztergomi érsekkel átírták XII. Benedek bulláját.<sup>65</sup> Mindenesetre Szigfrid nem tűrte az igazságtalan vádaskodást. 1340 júniusában mind a ketten ismét Avignonban tartózkodtak. Ezt használta fel Szigfrid arra, hogy nyilvános bocsánatkérésre kényszerítse a bátai apátot. 1340. április 9-én Avignonban, Szigfrid apát szállásán két közjegyző és tanúk várták Boleszláv apátot. Ott volt István választott kalocsai prépost, Mihály prépost, Miklós, a szepesvári Szent Márton-egyház kanonokja, Miklós pozsegai kanonok, János körmöci, Balázs pécsi plébános, valamint István prépost káplánja. A közjegyzők és a tanúk előtt Boleszlávnak nyilvánosan kellett kijelentenie, hogy Szigfrid apátot számtalanszor, nyíltan és titokban, hamisan és igaztalanul támadta. Azzal vádolta, hogy a bencés rend magyarországi pénzeit jogtalanul és haszontalanul költötte el, s vizitációját végezve az apátoktól pénzeket csikart ki. Kijelentette, hogy vádjait visszavonja, azok hamisak és tévesek, s megesküszik Istenre és az evangéliumra, hogy Szigfridet sem titokban, sem nyíltan nem rágalmazza többé, s ellene nem tesz olyat, ami tisztsége ellen lenne és neki bármilyen sérelmet okozna. Ezt követően Miklós közjegyző okiratot állított ki erről a tényről, majd a másik közjegyző, Boleszláv apát és István kalocsai prépost pecsétjével hitelesítette azt.<sup>66</sup> Ezt követően térhetett haza Avignonból, s ez az utolsó adat, amely személyét említi. Valószínű, hogy az 1342. június 2-án megtartott visegrádi rendi káptalan idején már nem élt. Az utód nevével ugyan 1344-ben találkozunk először, de ha életben van, biztosan szerepel a neve a káptalanról fennmaradt forrásokban. A rend elnökei a pannonhalmi és garamszentbenedeki apátok voltak, definatori tisztséget pedig a pécsváradi, kolozsmonostori és a zobori apátok töltötték be.<sup>67</sup> Az is elképzelhető, hogy a Szigfrid apáttal kialakult korábbi konfliktus miatt egyszerűen nem vett részt a visegrádi káptalanon, de ezt követően hamarosan meghalhatott.

Boleszláv 1337-es avignoni tartózkodását arra is felhasználta, hogy monostorának pápai védelmet szerezzen. Miután az apáti széket elfoglalta, látta, hogy az elődei által folytatott módszer a monostor birtokainak megvédése érdekében eredménytelen. Ugyanakkor azt is tudta, hogy helyben a problémát nem tudja orvosolni. A bencés apátságok közül több is kapott már korábban olyan pápai okmányt, amelyben a Szentszék szavatolja az apátság birtokainak védelmét. Pannonhalma 1102-ben kapott ilyen bullát II. Paszkál pápától,<sup>68</sup> Garamszentbenedek 1209-ben III. Incétől,<sup>69</sup> Bakonybél 1230-ban III. Honoriusztól, Tihany 1267-ben IV. Kelemtől.<sup>70</sup> László garamszentbenedeki apát 1324-ben kérte a királytól és a királynétól monostorának védelmét, s a pápával is sikerült megerősíteni a monostor jogait.<sup>71</sup> 1341-ben pedig János kolozsmonostori apát fordult Károly Róberthez, hogy vegye védelmébe a Szent László által alapított monostort.<sup>72</sup> Boleszláv tehát a maga és konventje nevében fordult XII. Benedek pápához, s elpanaszolta, hogy monostorukat, melyet Szent László király alapított, és számtalan faluval, várral és birtokkal gazdagított, s amely lelkiekben eddig virágzott és világi javakban igen bővelkedett, több támadás is érte. A kalocsai érsek a három-

<sup>64</sup> AO XXIV. 172.

<sup>65</sup> SÖRÖS 1903, 390–393.

<sup>66</sup> AO XXIV. 172.

<sup>67</sup> HOMONNAI 1999, 51.

<sup>68</sup> KISS 2006, 80.

<sup>69</sup> KISS 2006, 91.

<sup>70</sup> KISS 2006, 92.

<sup>71</sup> SÖRÖS 1912, 72.

<sup>72</sup> SÖRÖS 1912, 100.

száz tiszta ezüst márkát érő Apáti, vagy más néven Nagyráki falut tartja elfoglalva már tizenhat éve. A pécsi püspök Nyáradot és a hozzá tartozó hat falut foglalta el. Bakócai Egyed és Koromszói István pedig, akik igaztalanul kegyúrnak tartják magukat, rajtaütöttek a monostoron, s azt kiváltságleveleitől, kelyheitől, drága miseruháitól és főpapi jelvényeitől, tudniillik apáti süvegjeitől, gyűrűitől, pásztorbotjaitól, könyveitől, sok aranyától és ezüstjétől, nemkülönben számtalan falujától, szőlőjétől, halászóhelyétől, telkétől, és rengeteg más, a monostorhoz tartozó javaitól igaztalanul megfosztották és őket kifosztva kezükben tartják. Emiatt az apát, aki az apostoli szék elé járult és a konventje kérték a pápát, hogy a monostor bajaira alkalmas gyógyírról gondoskodni méltóztasson. A pápa megparancsolta Csanád esztergomi érseknek, hogy az ügyben bírósági út, ellentmondás és fellebbezés kizárásával tegyen igazságot a pápai levél tekintélyénél fogva.<sup>73</sup> Lehet, hogy ez a pápai rendelkezés azonnal nem oldott meg minden problémát, de egyik lehetséges oka annak, hogy a következő két évtizedben birtokperekről nem hallunk, pedig a közvetlen környékről több ilyen tartalmú oklevél is fennmaradt.

Meg kell említenünk azt is, hogy ebben az évtizedben pápai tizedszedők dolgoztak Magyarországon. 1332–1337 között Jacobus Berengarii és Raimundus de Bonofato, illetve Iacobus de Lengres szedték be a pápai tizedeket. Ez volt a legjelentősebb és az ország egész területére kiterjedő pápai adóbehajtás az országban.<sup>74</sup> A pécsi egyházmegye szinte minden plébániája és egyházi intézménye szerepel benne. Érdekes, hogy a bátai apátságot egyetlen egyszer sem említik. Nem tudjuk miért hagyták ki Bátát, noha a szomszédos Cikádor ciszterci apátsága többször is szerepel.<sup>75</sup> Nem zárható ki, hogy Boleszláv apát kapcsolatait felhasználva érte el azt, hogy az apátság nem fizetett a pápai adószedőknek.

Boleszláv az Avignonban töltött idő alatt tájékozódhatott az egyházban zajló teológiai vitákról, valamint arról a szándékról, amellyel a Szentszék az Eucharisztia tiszteletét igyekezett elmélyíteni a hívek körében. Ezt szolgálta az Úrnap ünnepének bevezetése még a 13. század közepén, majd ennek pápai tekintéllyel történő elterjesztése az egész egyházban. 1312-ben V. Kelemen pápa *Si Dominum* kezdetű apostoli konstitúciójában teljes terjedelmében írta át IV. Orbán pápa 1264. augusztus 11-én kiadott bulláját, amelyben az Úrnap megünneplését az egész egyházban bevezette.<sup>76</sup> Ezzel a pápa szándéka az volt, hogy az ünnep nagy fényvel való megülnése Európa minden részén terjedjen el.

Az apát hallhatott arról a teológiai tanításról is, amely Krisztus megváltói vérének tiszteletéhez kapcsolódott. A középkori teológia, mely szeretett közmondásszerűen fogalmazni, és legsúlyosabb megállapításait szellemes aforizmákká formálta, ezt mondja: „*Cum posset gutta, redemit unda*”, a megváltáshoz elég lett volna Jézus egy csepp vére is, de ő a vér tengerét ontotta. Az 1350-es szentév előkészítése kapcsán ezzel kapcsolatban rögzítették a jubileumi búcsúk teológiai háttereként szolgáló tanítást Krisztus és a szentek érdemfeleslegéről. VI. Kelemen pápa ezt így fogalmazta meg az *Unigenitus Dei Filius* kezdetű jubileumi bullában: Krisztus „*a kereszt oltárán ártatlanul feláldozva nemcsak néhány csepp vért hullatott, ami [...] az egész emberi nem megváltására elég lett volna, hanem bőséges kiáradással ontotta úgy, hogy tetőtől talpig semmi épség benne nem maradt. Ezért, hogy hiábavalóvá, vagy fölöslegessé ne váljon az oly nagy vérvesztéssel járó szánalom, hatalmas kincstárat szerzett a küzdő Egyház számára.*”<sup>77</sup>

E teológiai témák mellett hallhatott azokról a csodákról is, amelyek az Eucharisziával kapcsolatban történtek szerte Európában. Sőt avignoni útjai során átutazva Európán, talán maga is láthatott ilyen eucharisztikus eredetű ereklyéket. Avignonban még a 13. században történt egy csoda, a Rajna kiáradása idején az Oltáriszentség sértetlen maradt. VIII. Lajos csónakkal sietett oda, s győződött

<sup>73</sup> KOLLER 1782, II. 467; AO XXI. 84–85.

<sup>74</sup> MonVat I/1. XXIX: Prolegomena.

<sup>75</sup> MonVat I/1. 260–316. Cikádor említése 1333-ban kétszer is szerepel: MonVat I/1. 272, 279.

<sup>76</sup> DENZINGER – HÜNERMANN 2004, 287–288.

<sup>77</sup> DENZINGER – HÜNERMANN 2004, 313–314.

meg a csodáról, a csoda emlékére pedig megengedte a pápa, hogy ebben a templomban naponta kitegyék az Oltáriszentséget imádásra.<sup>78</sup> Abban az évtizedben, amikor Boleszláv kétszer is járt Avignonban, Európában több eucharisztikus csoda is történt. Bajorföldön Elbachban és Münchenben,<sup>79</sup> Badenben Walldürnben és Konstanzban,<sup>80</sup> Frankföldön Bambergben és Pfaffendorfban,<sup>81</sup> Szászföldön Schwanebeckben,<sup>82</sup> Hessenben Gottsbürenben vérzett az ostya,<sup>83</sup> a Rajna-vidéken pedig Dürenben és Kölnben.<sup>84</sup> Itáliában ekkor történt a casciai eucharisztikus csoda,<sup>85</sup> Ausztriában pedig épp a két utazás közötti évben, 1338-ban történt a pulkai és a wolfsbergi csoda.<sup>86</sup> A bátai bencések tehát első kézből értesülhettek az Európában zajló eseményekről.

Boleszláv halála utáni közel két évtizedben szinte semmit sem tudunk az apátság életéről. Ebben a két évtizedben két apát kormányzott. János apát nevével először 1344. március 30-án találkozunk, amikor Lak falu határának megállapításánál mint szomszéd személyesen volt jelen.<sup>87</sup> Tehát ezt megelőzően foglalta el az apáti széket, minden valószínűség szerint 1342 őszén. Korábban pécsvárad szerzetes volt, s tevékenysége Pécsváradon 1342 augusztusáig mutatható ki. János apát kormányzásához egy esemény köthető, egy a tatárjárás óta lakatlan birtokot, Bényét adta bérbe Töttösnek évi hat márkáért.<sup>88</sup> A következő adat 1360-ból való, amikor Márk apát Nagyfaluban megegyezett Töttös Miklóssal.<sup>89</sup> Ez az év kormányzásának utolsó éve volt, mert a következő évben már Fábán az apát.<sup>90</sup> Hogy mikor válthatta János apátot Márk, nem tudjuk. Egyetlen rendtörténeti esemény esik erre az időszakra, 1348 decemberében bencés káptalant tartottak, s ekkor Dombóra új apátot választottak.<sup>91</sup> Lehet, hogy ezen időpont környékén történhetett a bátai apátváltás is. Mindenesetre furcsa, hogy van két olyan évtized az apátság történetében, amely esemény nélküli. Mi történhetett? Mi lehet ennek hátterében?

## EUCHARISZTIKUS CSODA BÁTÁN

Mi történt Bátán a Szent Mihály arkangyal bencés monostortemplomban és mikor? Nagyon nehéz ezekre a kérdésekre pontos választ adni, hiszen a csoda leírása nem maradt fenn. Csak korabeli forrásokból rekonstruálható, hogy az ostya vézése helyben történt, valamikor a 14. század közepén. Vizsgálódásunk során érdemes abból kiindulni, hogy a középkori forrásokból mit tudunk meg a bátai eucharisztikus csodáról és az annak következtében keletkezett ereklyéről. Maguk a bátai szerzetesek, amikor 1526-ban menekítik a monostor kincseit és jegyzéket készítenek róla, e leltárban „szent ereklyének”, „Krisztus vére ereklyének” nevezik.<sup>92</sup> A legkorábbi említése 1420-ból maradt fenn, ekkor „*ad limina sacratissimi sanguinis Christi*”, vagyis Krisztus legszentebb vérének küszöbéhez küldte a gyóntató a súlyos bűnt elkövetőt.<sup>93</sup> Ugyancsak ezt a kifejezést használja a Thuróczy-krónika Garai János 1415-ben tett fogadalmával kapcsolatban, aki „*a mi Urunk és Megváltónk*

<sup>78</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 87–88.

<sup>79</sup> BAUERREISS 1931, 26, 33.

<sup>80</sup> BAUERREISS 1931, 51–52.

<sup>81</sup> BAUERREISS 1931, 46–47.

<sup>82</sup> BAUERREISS 1931, 55.

<sup>83</sup> BAUERREISS 1931, 64.

<sup>84</sup> BAUERREISS 1931, 65.

<sup>85</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 94–95.

<sup>86</sup> BAUERREISS 1931, 70–72.

<sup>87</sup> AO XXVIII. 174.

<sup>88</sup> Zichy II. 174–175.

<sup>89</sup> Zichy III. 189–190.

<sup>90</sup> DL 87370.

<sup>91</sup> SÖRÖS 1912, 432.

<sup>92</sup> ETE I. 277–278; Appendix 12.

<sup>93</sup> ZsO VII. 363–364; Appendix 3.



*drága Vérének dicsőségére*” teljesítette fogadalmát Bátán.<sup>94</sup> A legtöbb oklevélforrás is ezt használja, Krisztus legszentebb vérenek nevezi a bái ereklyét.

Az is biztosra vehető, hogy a csoda a szentostya vézése volt, amely a szentmisében történt hasonló módon a lanciano, wilsnacki, bischofsteini eucharisztikus csodákhoz. A Chieti mellett fekvő Lancianóban a Szent Legonziano-templomban misézett egy bazilita szerzetes a 8. század közepén. Az átváltoztatás után kételkedni kezdett Jézus valóságos jelenlétében. Abban a pillanatban a Szentostya egy része vérző húsdarabbá változott, az átváltoztatott bor pedig a friss vér alakját vette fel, ami hamar megalvadt, s öt különböző nagyságú és alakú vérrög keletkezett belőle.<sup>95</sup> A Brandenburg területén lévő Wilsnackban 1383 előtt történt az eucharisztikus csoda, ahol a székesegyház egyik kápolnáját máig Szentvércsoda kápolnának nevezik. Itt is a helyi plébános szentmise bemutatás közben kételkedett abban, hogy a kezei között valóban Krisztus testévé és vérévé változik-e a kenyér és a bor. Ezt követően nagy tűzvész keletkezett, amelyben a temploma is leégett. Amikor a tűzvész után visszasietett a templomba, sértetlenül találta azt a három ostyát, amelyet előtte átváltoztatott, noha a fém edény, amelyben voltak, megalvadt. A Szentostyák teljesen vérrel voltak borítva.<sup>96</sup> A kelet-poroszlói Bischofsteinben a katedrálisban misézett a helybeli püspök, Heinrich von Ermland az egyik mellékoltárnál. Itt az úrfelmutatáskor történt a csoda, vércseppek hullottak a Szentostyából.<sup>97</sup> Az ibériai Valenciában is történt eucharisztikus csoda 1239-ben, a mór betörés idején katonák épp áldozni akartak, amikor az ellenség meglepte őket. Ekkor a szentostyákat korporáléba takarva a templomban egy kő alá rejtették. Amikor a győzelem után előhozták őket, az ostyák véresek voltak és hozzátapadtak a korporáléhoz. Ezt a véres korporálét csatákban a spanyolok zászlóként hordozták elől.<sup>98</sup> Az európai eucharisztikus csodák tanulmányozása azt mutatja, hogy kételkedés vagy tiszteletlenség idézte elő a szentostya vézését.

Hogy Bátán is valami hasonló dolog történt, annak legfőbb bizonyítéka a monostortemplom patrocíniumának bővülése. 1521-ben ugyanis II. Lajos király a templomot Szent Mihály arkangyal mellett, „*sacratissimi Corporis Christi de Batha*”, vagyis Krisztus legdrágább teste egyházának nevezi.<sup>99</sup> A konszekrált ostya tehát vézett, ezt bizonyítja Klára, Péter pécsi polgár özvegyének tanúvallomása Kapisztrán János barát szenttéavatási ügyében, aki Bátára vitette magát, ahol Krisztus vérző testét mutatják a népnek.<sup>100</sup> Ransanusnak, a nápolyi király követének leírásában is az olvasható, hogy „*sacra hostia sanguis cum portiuncula quandam corporis Christi videtur*”. A leírásból egyértelmű, hogy a szentostyában Krisztus vére volt látható testének részecskéjével együtt.<sup>101</sup> Testének részecskéje nyilván a partikula, a szentostya, amely vézett, vagy talán alakjában is megváltozott. Antonio Bonfini leírása az eucharisziában jelenlévő és Bátán megmutatkozó Istent akarja hangsúlyozni.<sup>102</sup> Arra is találunk példát az európai legendakincsben, hogy a szentostya vézése mellett alakja is megváltozott. A svájci Unterengadinban egy bencés apáca nagycsütörtökön kételkedve járult a szentáldozáshoz. Sőt kivette szájából a szentostyát és a cellájában őrizte. Itt vette észre, hogy az ostya alakja megváltozott és vérezni kezdett. Értesítette erről gyóntatóját, s később ez a templom is híres búcsújáráhely lett.<sup>103</sup>

A vérző ostya és ennek nyomán az ereklye egy csoda következtében keletkezett. A pápai búcsú-kiváltság szövege az ereklyét csodás módon, az Oltáriszentségből kiömlő vérnek mondja, „*miracu-*

<sup>94</sup> THURÓCZY 1978, 349–350; Appendix 1.

<sup>95</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 92.

<sup>96</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 70.

<sup>97</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 74.

<sup>98</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 87.

<sup>99</sup> SÜMEGI 1993, 87–88; Appendix 10.

<sup>100</sup> Legendák és csodák 2001, 459; Appendix 5.

<sup>101</sup> RANSANUS 1985, 64–65; Appendix 6.

<sup>102</sup> BONFINI 1995, 550; Appendix 2.

<sup>103</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 82.

*losus sanguis Christi de sacramento eucharistico emanatus*".<sup>104</sup> Ugyancsak csodás vérnek említi a 16. század közepén Aleander pápai követ<sup>105</sup> és Gregorjanci Pál is,<sup>106</sup> amely azt erősíti, hogy az egykori vércsoda elevenen élt a köztudatban még évszázadokkal később is.

Az is biztosra vehető, hogy a csoda Bátán a kegytemplomban történt, ezt Szerémi György emlékiratában kétszer is megerősíti. Perényi Imréről írja Szerémi, hogy János apátot elűzte a bátai kolostorból, „*ahol a legszentebb megjelent sok év előtt*”, „*Ubi sacrasancta apparabat [sic!] a multis annis*.”<sup>107</sup> Később az 1521-es eseményeknél írja, hogy Báthori András, a naszádosok kapitánya a török ellen indulva Bátán megállt a Szent Vérnél, hogy búcsút nyerjen. „*Mikor Bátára értünk, ahol megjelent a mi Urunk Jézus Krisztus vére az én kapitány uram a szentvér elé ment a búcsú keresztet megnyerni*”, „*ubi apparuerat sanguis Domini nostri Jesu Christi*”.<sup>108</sup> Szerémi mind a két esetben az „*appareo*” latin igét használja, amelynek alapjelentése a 'megjelenni', tehát az isteni fölség a bátai kegytemplomban mutatta meg testének és vérének valóságát az eucharisztia szentségében.

A csoda tehát az átváltoztatott szentostya vézése volt, amelyet a későbbi ábrázolás is megerősít. Az 1500. évi jubileumi búcsúra Vince bátai apát egy pecsétnyomót készíttetett, amelyet a Bátára zarándokló híveknek kiállított búcsúlevelekhez használtak. Fennmaradt egy pecsétlenyomat, mely az apát 1500. évi jubileum alkalmával kiállított búcsúlevelén található. A 24 mm átmérőjű pecsét monstranciát, szentségmutatót ábrázol, amely talpával a pecsét alján áll, teteje pedig a pecsét felső szélét érinti. Így köriratnak már nem jutott hely, talán azért, mert a pecsétvéső az ereklyét és a vérzés jelenségét akarta hangsúlyozni.<sup>109</sup>

A díszes monstrancia a 15. század ízlését mutatja. A pecsétkép olyan, mintha egy háromhajós gótikus templom keresztmetszetét látnánk. A közepén kristályból vagy üvegből készült tokban volt elhelyezve az ostya, félhold alakú lunulába foglalva. „*A képen a lunula nem látható, mert az ostya kitölti a szentségtartó egész belsejét. Ezt pedig azért rendezte el így a pecsétvéső, mivel az aránylag kis helyen csak így tudta megoldani a feladatot, hogy feltüntesse az ostyán megjelent és állandóan látható Szent Vér cseppjeit. Három csepp – felül egy, alul kettő – jelzi ezeket*.”<sup>110</sup> Ha figyelembe vesszük, hogy a középkori ostyákon plasztikusan a keresztre feszített Krisztus képét ábrázolták, akkor világos, hogy a vésetek a keresztre feszített Krisztus sebeiből folyó vért szimbolizálták. A svájci Unterengadinban az 1200-as évek elején történt eucharisztikus csoda nyomán Münster-Tuberis bei Taufersben alakult ki Szent Vér kultusz. Az 1683-as egyházlátogatási jegyzőkönyvből tudjuk, hogy ezt az ereklyét is egy monstranciában őrizték, amelyben egy kristálytokot helyeztek el. Ebben volt az ostya elhelyezve, amelyen tisztán látszott a három vércsepp.<sup>111</sup>

Valószínűsíthető, hogy a vérzés jelensége folyamatos volt, mert a középkori források többször nevezik „*sanguinolens Hostia*”-nak, azaz vérző ostyának. Klára, Péter pécsi polgár özvegye Krisztus vérző testének nevezi.<sup>112</sup> Laskai Osvát pedig azt mondja róla, ostya vércseppekkel.<sup>113</sup>

További kérdéseket vet fel egy 1993-ban, Bátán épületbontásból előkerült faragvány, amely egy szürke homokkődíszítmény töredéke, melyre egy kelyhet véstek, amelyből valami párolog vagy ömlik. Korábban is úgy gondoltuk, hogy az egykori apátsági templomból származó díszítménynek kapcsolatban kell lennie a Szent Vér kultusszal.<sup>114</sup> Felmerül a kérdés, hogy a kenyér és a kehelyben lévő bor felett kimondott átváltoztató szavak következtében a kehelyben lévő bor is vérré válto-

<sup>104</sup> LUKSICS 1938, II. 123; Appendix 4.

<sup>105</sup> ETE III. 382–383; Appendix 19–20.

<sup>106</sup> GREGORIÁNCZI 1735, 104; Appendix 21.

<sup>107</sup> SZERÉMI 1979, 180; Appendix 14.

<sup>108</sup> SZERÉMI 1979, 102–104; Appendix 16.

<sup>109</sup> HOLUB 1940, 38–39.

<sup>110</sup> HOLUB 1940, 39.

<sup>111</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 82.

<sup>112</sup> Legendák és csodák 2001, 459.

<sup>113</sup> LASKAI 1507. D/3. b; Appendix 9.

<sup>114</sup> SÜMEGI 1999, 198–199.

zott-e, esetleg felbuzgott vagy felforrrt. Említettük már a lanciano eucharisztikus csodát. Itt az ostya mellett a bor is átváltozott, valóságos vérré, amely később megalvadt. Bolsenában egy cseh pap misézett, aki kételkedett az átváltoztatás valóságban. Amikor az átváltoztatás után a kehely fölött az ostyát megtörte, az vérezni kezdett, a kehelyben pedig vér buzgott fel, amely megfestette a korporálét, sőt a templom lépcsőjét is. A korporálét Orvietoba vitték, IV. Orbán pápa pedig ennek az eucharisztikus csodának a hatására rendelte el az Úrnap ünnepét.<sup>115</sup> A badeni Walldürnben 1330 körül történt csoda. A helyi plébános az átváltoztatott bort véletlenül kiöntötte a korporáléra, amely vérpirosra festette a terítőt, a megfeszített Üdvözítő testének alakjában, s megjelent tizenegy kicsiny Krisztus-arc az oltárkendőn.<sup>116</sup> A kehelyből kiáradó Szent Vérré is van példa az európai Szent Vér kegyhelyek között. A solsonai egyházmegyében, Iborra falu templomában misézett egy pap, 1010-ben. A bor átváltoztatása közben azonban heves kételye támadt, vajon a bor valóban Krisztus vérévé változott-e át. Erre a kehelyben lévő Szent Vér felbuzgott, betöltötte a kelyhet, majd kiáradt belőle, s csorogni kezdett az oltáron, le egészen az oltár lépcsőjére. A pap és a hívek egyaránt nagy döbbenettel figyelték a csodát, s nagy tisztelettel törölték fel a Szent Vér cseppjeit.<sup>117</sup> Ehhez hasonló csoda ábrázolása lehet a bátai kötöredéken, de hogy ez helyben történhetett-e, vagy csak egy másik eucharisztikus csoda eseményét akarták megjeleníteni, ez ma nem dönthető el egyértelműen a bátai kötöredék alapján.

Még nehezebb helyzetben vagyunk, ha a bátai eucharisztikus csoda időpontját akarjuk meghatározni. Az első említése Garai János 1415-ben tett fogadalmával kapcsolatos, de ekkor már ország-szerte ismert volt. Ugyanezt bizonyítja az 1420-as oklevél, amikor gyóntatók a messzi Erdélyből küldtek súlyos bűnösöket Bátára, vezeklő zarándoklatra. S úgy véljük, hogy Szécsényi Frank országbíró 1411-es oklevele, amely szabad közlekedést enged vízen és szárazföldön a bátai apátság határai között megfordulóknak, már egy kialakult komoly búcsújáró kultusz következménye.<sup>118</sup> Nincs rá konkrét adatunk, de az a tény, hogy Zsigmond és Mária 1395-ben Bátán találkoztak, s itt ülték meg a húsvéti ünnepeket, azt erősíti, hogy a Szent Vér ereklye előtt akarták eltölteni az ünnepet. Sőt azt is gondoljuk, hogy Mária királynő 1385-ös bátai látogatása is zarándoklat lehetett.<sup>119</sup> Az, hogy a 14. század utolsó évtizedeiben már uralkodók látogattak a kegyhelyre, azt mutatja, hogy a csodának évtizedekkel korábban kellett történnie. Erről azonban az apátság történetének forrásai hallgatnak.

Magyarországon az eucharisztia tiszteletének középpontba helyeződése és az eucharisztikus csodák összefüggésben vannak az Úrnap ünnepének elterjedésével.<sup>120</sup> Tudjuk, hogy ezt az ünnepet a világegyházban IV. Orbán pápa rendelte el 1264-ben a *Transiturus de hoc mundo* kezdetű bullával,<sup>121</sup> s fokozatosan terjedt el Európában. Magyarországi meghonosításában nagy szerepe lehetett Szécsi Pál pécsi püspöknek, aki az ünnep elrendelésével közel egyidőben folytatta tanulmányait Itáliában. A pécsi missale egyik bejegyzése szerint az Úrnapját követő napra<sup>122</sup> egyházmegyei ünnepet rendelt el Pécsen. *„Az Úr nevében. Ámen. A Krisztusban főtisztelendő atya Pál, Isten kegyelméből pécsi püspök úr idejében az ő rendelete értelmében, itt a székesegyházban és az egész egyházmegyében Úrnapja másnapján tartanak ünnepi körmenetet az égi háború és a villámcsapás ellen. Az Úr hívő nyája áhitattal eltelve böjtöljön azon a napon, a kereszthez járulván és azt körmenetben követve a vár mögötti dombra, a Szűz Mária szőlőjéhez vonuljon, ahol a Szent Bertalan templom plébánosa a keresztet magasra fölállítja. Mielőtt a misét bemutatnák, az alább következő suffragiumokat elő-*

<sup>115</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 86.

<sup>116</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 67.

<sup>117</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 90.

<sup>118</sup> Zichy VI. 166–167.

<sup>119</sup> ENGEL – C. TÓTH 2005, 37.

<sup>120</sup> Az első magyarországi eucharisztikus csoda közel egy időben történt. ÉRSZEGI 1983, 105.

<sup>121</sup> DENZINGER – HÜNERMANN 2004, 287–288.

<sup>122</sup> Pál püspök Bolognában végezte tanulmányait éppen abban az időben, amikor IV. Orbán pápa az Úrnap ünnepét bevezette az egész egyházban. A fiatal püspök az Oltáriszentség ünnepét, mint valami egészen új ünnep élményét hozta haza Itáliából. Ennek az új ünnepnek terjesztője lett az egyházmegyei ünnep bevezetésével is. TIMÁR 1991, 135.

ször a Szentháromságról szólót [...] térden állva énekeljék el. Amint ez befejeződött, a pap a misére már felkészülten, térden állva, hangosan mondja: A villámcsapástól és az égi háborútól szabadíts meg minket Istenünk! A klérus és a nép, ugyancsak térdepelve ezt háromszor megismétli. Ezt követően énekelve, körmenetben vonuljanak a Krisztus Teste egyházhoz, ahol az alábbi szentmisét énekelve végezze el.”<sup>123</sup> A Missale bejegyzéséből egyértelmű, hogy a Szécsi Pál püspök (1287/1293–1306) által elrendelt körmenetben a Szent Bertalan-templom plébánosának volt fő szerepe, ő vezette a körmenetet Pécssett, ő vitte elől a keresztet, ő nyújtotta hódolatra a híveknek és ő végezte az ünnepi szentmisét is.

Közel egyidőben két eucharisztikus csoda is történt Magyarországon, noha ebből még nem alakult ki Szent Vér kultusz. Boldog Ilona legendájában olvassuk, hogy a veszprémi Szent Katalin-kolostorban „egy szelencében megmutatta az Úr csodálatos alakban lévő testét négy nővérnek. Közülük az egyik úgy látta, hogy húsvörösbe hajlik és tündököl, a másik úgy látta, mintha kisdéd lenne, a többiek, ketten kissé vörösnek látták. Egyiküknek ezt mondta: ez az Úr Teste, amelyet a pap keze megszentelt, az angyalok hozták az égből, és most elhozták nekem.” Tehát a tatárjárás környékén elhunyt szent életében történt már ilyen csoda, de ennek az ereklyének nyilvános tisztelete nem alakult ki.<sup>124</sup>

Ugyancsak eucharisztikus eredetű, de nem Szent Vér ereklyét is ismerünk a középkori Magyarországon. A Margitszigeten a domonkos apácakolostorban őrizték annak a kis köntösnek az ujját, amely egy eucharisztikus csoda következtében keletkezett. A legenda szerint élt Magyarországon egy jámbor és nagyon buzgó pap, IV. Béla király feleségének, Mária királynénak a káplánja volt. „Mondják, hogy ez a pap 33 éven át egyfolytában böjtölt, hústételt nem fogyasztott, és sokféle feladatát hűségesen és jámborul elvégezve, a földre borulva könyörgött, s imádkozás közben kívánta látni urát, Jézus Krisztust, miként ő legszentebb életében a világon emberként élt. Végül ettől a tökéletességre és jóra vágyódó férfiútól isteni sugallatra, s az ő vigasztalására egy éjszakai látomásban kifürkésztetett, vajon Megváltóját gyermekiségében, vagy kinszenvedésének alkalmával kívánja-e szemlélni? Ő azt mondta, hogy gyermek alakjában kívánja urát látni. Azután ez a buzgó pap az isteni vigasztalás harmatától eltelve és a misztikus sugallattól felhevülve – szinte nem tudván a szeretet édességétől Megváltója iránt lángra gyúlt lelkét elviselni, – készített egy kék selyemből való gyermekinget, majd ezt a ruhácskát az ő misemondásának idején az oltárra tette, miként az isteni kinyilatkoztatás ezt neki előzőleg megparancsolta. És amikor a misében Jézus Krisztus testének és vérének felemelése megtörtént, a mi Megváltónk gyermek alakjában a ruhát magára öltve megjelent a papnak. A pap pedig ettől a látomástól örvendezve a szentmise végzésének idejét sokáig, mintegy három óráig elhúzta a királyné jelenlétében.” A királyné magához rendelte a papot, mert tudomást akart szerezni a mise elhúzódásának okáról és a látomásról. Az Úr Jézus ugyanis a mise végén a pap szeméi elől eltűnt, s a kék színű tunikát az oltáron hátra hagyta, s vigasztalásul neki adta. A pap pedig a királyné sürgetésére kénytelen volt felfedni a titkát, aki a ruhát neki ajándékozta.<sup>125</sup> A legenda német változata 1260 körülre teszi az eseményt, s név szerint említi IV. Béla királyt és Mária királynét. A tunika később Kölnbe került, de annak uja a domonkos kolostor ereklyéje maradt, ahol IV. Béla leánya, Szent Margit élt.

A Szent Vér magyarországi tiszteletének első nyomára Esztergomban bukkanunk. A Szent Adalbert-székesegyház a 14. század első évtizedeiben kapott Szent Vér ereklyét. Az 1341 körül készült pozsonyi misszálé és a Bécsben őrzött 14. századi esztergomi breviárium is tartalmazza az ereklye megérkezésének ünnepnapját, amely augusztus 8. volt.<sup>126</sup> Ezt az ereklyét a sekrestyében őrizték, s Szent Kereszt felmagasztalásának és feltalálásának ünnepén helyezték ünnepélyesen tiszteletre a

<sup>123</sup> FEDELES 2007, 13.

<sup>124</sup> ÉRSZEGI 1983, 105.

<sup>125</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 99–100. A legenda szövegét közölte: NÉMETHY 1901.

<sup>126</sup> RADÓ 1961, 8–9.

Szent Kereszt kápolna oltárára, s a Szent Keresztről is végezték a szentmisét. Ebből az információból arra következtetünk, hogy ez az ereklye nem eucharisztikus eredetű Szent Vér ereklye lehetett, hanem Krisztus temetéséhez kapcsolódó valamely textília darabja.<sup>127</sup> Ugyancsak a Szent Vér tiszteletének magyarországi ismeretére utal az az adat, mely szerint 1323 októberében XXII. János pápa jóváhagyta, hogy a cseh származású János szekszárdi bencés szerzetest vegyék fel a svájci Weingarten Krisztus Vére tiszteletére szentelt monostorába.<sup>128</sup>

Magyarországon tehát az első olyan eucharisztikus csodák, amelyből ereklye maradt fenn, a 14. század közepén történhettek. Úgy gondoljuk, hogy ezek közé tartozik Kassa és Bába. A kassai ereklyéről az első adat 1402-ből származik, de ekkor már úgy említik, mint amelyet „*régi időktől fogva*” tisztelnek. IX. Bonifác pápa ugyanis ebben az évben már búcsút engedélyezett az éppen átépítés alatt álló templomnak, amelyben a Szent Vér ereklyét őrizték.<sup>129</sup> Tehát a csodának évtizedekkel korábban kellett történnie.

Bába esetében a monostor 14. századi történetének alapos tanulmányozása segíthet bennünket abban, hogy az eucharisztikus csoda megtörténtének időpontjához közelebb kerüljünk. Ha a 14. századra vonatkozó összes forrást vizsgáljuk, négy élesen elkülöníthető korszakot határolhatunk el. Az első korszak 1345-ig tart. Ez egy nehéz, küzdelmes időszak volt a monostor életében. Az első évtized végére visszaállt ugyan a királyi kegyuraság, de előbb a szomszédok tették rá kezüket az apátság birtokaira, az 1320-as évek végén pedig a volt kegyúri család támadta meg és fosztotta ki a bátai apátságot. 1323-ban új szomszéd birtokos jelent meg a Duna túloldalán Becsei Imre személyében. Konfliktusok, hatalmaskodások sorozata indul el, amelyekben általában az apátság volt a szenvedő fél. Az 1330-as évek elejétől a cseh származású Boleszláv apát próbálta rendezni az apátság szétzilálódott helyzetét. Ennek eredményeként született meg XII. Benedek pápa bullája, amelyben védelmébe alá vette az apátságot, s megerősítette kiváltságait. Boleszláv lelkes támogatója volt a bencés rend reformjának is, s többször megfordult Avignonban, a pápai udvarban.<sup>130</sup>

Az ezt követő másfél évtizedből egyetlen forrás sem említi az apátságot, mindössze annyit tudunk, hogy ekkor Márk volt az apát. Az ezt követő bő másfél évtizedet felölelő korszak 1360-tól 1377-ig tart, Márk, Fábián és Pál apátok kormányzati idejét öleli fel. Úgy tűnik, a forrás nélküli korszakban megváltozott az apátság súlya és szerepe. 1359-ben a húsvétot követő héten Nagy Lajos király utazott át Bátán.<sup>131</sup> Talán ennek lehetett a következménye, hogy a következő évben Márk apát és Töttös Miklós megegyeztek abban, hogy a köztük lévő peres ügyeket békésen rendezik.<sup>132</sup> 1361-ben arról értesülünk, hogy Lajos király általános rendeletet adott ki az apátság védelmében, a következő évben kelt oklevél pedig gyűrűspecsjével megerősített parancslevelét említi ugyanazon témában.<sup>133</sup> 1364-ben már az országbíró birtokokat ítelt vissza az apátságnak,<sup>134</sup> 1367-ben pedig Lajos király átírta Fábián apát kérésére Szent László 1093. évi privilégiumlevelét.<sup>135</sup> 1377-ből ránk maradt Pál apát sírköve, amelyről a kutatás megállapította, hogy epigráfiai szempontból az akkor uralkodó stílusirányzat jegyeit viseli.<sup>136</sup>

Az utolsó korszak 1377-től 1400 őszéig tart, s János apát kormányzásának idejét öleli fel. Az előző korszakokhoz képest feltűnően sok forrás maradt ránk, amelyből jól megrajzolható az apátság élete. Bába az egyik legjelentősebb bencés apátságként jelenik meg a század végén, amelyet az uralkodók (Mária és Zsigmond) többször is meglátogattak, s amelynek apátja a pécsváradival együtt a

<sup>127</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 96.

<sup>128</sup> CSÓKA é. n. II. 579; SÖRÖS 1912, 55.

<sup>129</sup> LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000, 97–98.

<sup>130</sup> KOLLER 1782, II. 467; SÜMEGI 1993, 25–26.

<sup>131</sup> FEJÉR IX/3. 97.

<sup>132</sup> Zichy III. 189–190.

<sup>133</sup> DL 87370.

<sup>134</sup> Zichy III. 246–248.

<sup>135</sup> Zichy V. 369–370.

<sup>136</sup> VÁRADY 1984, 105–110.

bencés rend prézes apátja volt.<sup>137</sup> János apát keményen lépett fel a szomszédokkal, főleg a Bátmonostori Töttös családdal szemben apátsága védelmében. Visszavette tőlük a korábban elzálogosított Bényét, perekben, sőt hatalmaskodásokban is rendkívül aktív volt. Jobbágyot költöztetett át a birtokára, hidat építtetett vitás halastavakon. Megszerezte Bátató birtokot a pécsváradi apátságtól, amely lehetőséget biztosít Bata mezőváros fejlődésének. A pereskedés odáig vezetett, hogy az országnagyok Töttöst 1398-ban elmarasztalták, s jószágvesztésre ítélték.<sup>138</sup> Zsigmond megkegyelmezett ugyan neki, de 450 aranyforintot kellett fizetnie János apátnak.<sup>139</sup> Mária királynő 1385-ben és 1395-ben, Zsigmond 1389-ben, 1391-ben, 1394-ben és 1395-ben biztosan megfordult Bátán.<sup>140</sup> 1395-ben itt találkozott az uralkodó Mária királynővel, s itt ünnepelték a húsvéti ünnepet.<sup>141</sup> Bátát az 1397-es esztergomi vizitációban elsők között említik a bencés monostorok sorában,<sup>142</sup> 1399-ben két oklevél is János apátot említi a pécsváradival együtt a rend prézes apátjaként, 1400-ban pedig IX. Bonifác pápa megerősítette az apátság exemptióját az esztergomi érsek javára.<sup>143</sup>

Az apátság története tehát azt mutatja, hogy 1345 és 1359 között történt valami. Egyrészt, ami megváltoztatta az apátság szerepét és súlyát, másrészt, ami blokkolta a helyi eseményeket. Úgy véljük, hogy az eucharisztikus csoda ekkor történt Bátán, s ez olyan hatással lehetett a konvent és a monostor életére, hogy idő kellett ahhoz, hogy az élet visszatérjen a normális kerékvágásba, ugyanakkor gyökerestül változtatta meg a bencések életét.

Egyébként ez az az időszak, amikor az Eucharisztia tisztelete új lendületet vett az egyházban. Az Úrnap ünnepének megünneplését az egész egyházban még IV. Orbán pápa rendelte el 1264. augusztus 11-én kiadott *Transiturus de hoc mundo* kezdetű bullájával. Az ünnep német területeken és a magyar királyságban terjedt csak el, így V. Kelemen pápa 1312-ben a *Si Dominum* kezdetű konstitúciójában újra kiadta IV. Orbán korábbi rendelkezését, s ezzel hozzájárult az ünnep elterjedéséhez egész Európában.<sup>144</sup> Ez a rendelkezés az éppen ülésező vienne-i XV. egyetemes zsinat idején született, tehát biztosan tárgyalta a zsinat is az Eucharisztia tiszteletének kérdését, s ezt követően született a pápai rendelkezés.<sup>145</sup> Az ezt követő években, évtizedekben a téma napirenden lehetett a pápai udvarban, ahol a bátai apátok közül Boleszláv a 30-as években többször is megfordult.<sup>146</sup> A Szent Vér tiszteletének magyarországi ismeretére utal a már említett adat is, mely szerint 1323-ban a cseh származású János szekszárdi bencés szerzetes átvételét kérte a weingarteni Krisztus Vére tiszteletére szentelt bencés kolostorba.<sup>147</sup>

Az Eucharisztia tiszteletének sajátos megnyilvánulásaiént jöttek létre a középkorban a Krisztus Teste társulatok. Elsőként 1349-ben Pozsonyban alakult ilyen társulat, s ez a bátai csoda feltételezett időpontjával közel egyidőben történt.<sup>148</sup>

Összegzőként a következőket mondhatjuk el a bátai eucharisztikus csodával kapcsolatban. A csoda leírása ugyan nem maradt fenn, de a későbbi forrásokból rekonstruálható, hogy az ostya vézése a bátai apátsági templomban történt, valamikor a 14. század közepén. 1385-ben már a kialakult kultuszra utaló nyomokat találunk. Azt is tudjuk, hogy a csoda az átváltoztatott szentostya vézése volt, amelyet a későbbi ábrázolás is megerősít. Valószínűsíthető, hogy a vérzés jelensége

<sup>137</sup> SÖRÖS 1903, 609–611.

<sup>138</sup> Zichy V. 175–177.

<sup>139</sup> Zichy V. 177.

<sup>140</sup> ENGEL – C. TÓTH 2005, 37, 43, 62, 65, 70, 76.

<sup>141</sup> ENGEL – C. TÓTH 2005, 70.

<sup>142</sup> KOLLÁNYI 1901, 243.

<sup>143</sup> MonVat I/1. 198–199.

<sup>144</sup> DENZINGER – HÜNERMANN 2004, 287.

<sup>145</sup> Lásd a XV. egyetemes zsinat *Ad nostrum qui* rendelkezését. DENZINGER – HÜNERMANN 2004, 297.

<sup>146</sup> KOLLER 1782, II. 467.

<sup>147</sup> CSÓKA é. n. II. 579; SÖRÖS 1912, 55.

<sup>148</sup> PÁSZTOR 2000, 24.

folyamatos volt, mert a középkori források többször nevezik „sanguinolens Hostia”-nak, azaz vérző ostyának. A vérző ostyát gótikus monstranciában tartották üvegtok alatt, amelyet vélummal fedtek. A vélumot ezüst koronákkal rögzítették a monstranciához. Ebből egy kollekción Kanizsai Dorottya készíttetett.<sup>149</sup> Tiszteletéhez hozzátartozott, hogy nagyobb ünnepeken az ereklyét felmutatták a népnek. A kegyhely két legjelentősebb búcsúnapja Úrnapja és Szent Mihály arkangyal ünnepe volt.<sup>150</sup>

## AMIKOR MINDEN MEGVÁLTOZIK

A közel két évtizedes hallgatás oka tehát az lehetett, hogy Bátán eucharisztikus csoda történt, ezt meg kellett élni, fel kellett dolgozni. Boldog szemlélés évei voltak ezek, s hasonló élményt élhettek át a szerzetesek, mint egykor az apostolok a Tábor hegyen.<sup>151</sup> Fel kellett dolgoznia a konventnek, hogy rendkívüli esemény történt, ami a közvélemény figyelmét rájuk irányította, s vége a nyugodt monasztikus életnek, hiszen a csodát mindenki látni akarta. Először talán a kegyúr, a király. Lajos király 1359-ben a délvidéken viselt hadat, s húsvét hetében a környéken tartózkodott, április 30-án Szekcsőről keltezett levelet.<sup>152</sup> Minden bizonnyal maga is meggyőződött a Bátán történetéről, sőt az apátságot védelmébe is vette.

Ebben az időben Márk apát kormányozta a bátai bencés konventet. Hogy milyen hatással volt az eucharisztikus csoda az apátság és a szomszédok viszonyára, azt mutatja a megbékélés szándéka. 1360. szeptember 27-én Nagyfaluban Baranya megye alispánja és szolgabírái előtt megjelent Tötös Miklós, a bátai apátot pedig Kedhelyi István fia Gergely képviselte a király megbízólevelével. A Garai Miklós macsói bán által kiállított oklevél tanúsága szerint mindkét fél kifejezte szándékát, hogy a közöttük korábban kialakult peres ügyeket lezárják. November 8-án személyesen találkoztak, s két-két hiteles nemes tanú előtt a köztük és jobbágyaik között zajló perekben megegyeztek.<sup>153</sup> Ez nagy szó volt, ismerte a korábbi évtizedek heves vitáit és az ezekből keletkezett pereket. Márk apát egész kormányzati idejéről mindössze ez az egy adat maradt fenn, ezt követően hamarosan meghalt. A bátai konvent ezután, de legkésőbb 1361 tavaszán megválasztotta az utódot Fábián, szekszárdi szerzetes személyében, aki ekkor már éltesebb korú ember lehetett. A szekszárdi oklevelekben 1346-ban találkozunk a nevével, ekkor szerzetesként említik, de már hiteleshelyi ügyekben is eljár.<sup>154</sup> 1349 és 1356 között kántor,<sup>155</sup> 1358-ban pedig „religiosus vir”-ként jelenik meg az oklevelekben,<sup>156</sup> amelyet a korábban tisztségeket viselt, idősebb szerzetesekre alkalmaztak az oklevélformulák használói. Hogy idős lehetett, az is mutatja, hogy mindössze az évtized második feléig, végéig töltötte be az apáti tisztséget.

A rövid idő ellenére nagyon fontos események történtek ezidőben az apátság életében, hiszen az uralkodó, Nagy Lajos király több oklevelet is kiadott az apátság védelmében. Fennmaradt az említése az 1361. június 8-a előtt a király nagypecsétjével megerősített, egy évre kiadott, általános érvényű nyílt parancslevelének, amelyet Fábián apát számára adott a monostor birtokainak védelmében. Június 8-án ugyanis a pécsváradi konvent, engedelmeskedve a királyi parancslevelnek

<sup>149</sup> SÜMEGI 1993, 97. Appendix 11.

<sup>150</sup> LUKCSICS 1938, II. 123. A főbúcsúhoz országos sokadalmak is kapcsolódtak. K. NÉMETH 2008, 282.

<sup>151</sup> Lk 9,28–37.

<sup>152</sup> FEJÉR IX/3. 97.

<sup>153</sup> Zichy III. 189–190.

<sup>154</sup> SZAKÁLY 1968, 30; Zichy II. 205–206.

<sup>155</sup> 1349 márciusában szerepel kántorként (Zichy II. 356–357; SZAKÁLY 1968, 31), utódával pedig ebben a tisztségben 1356 márciusában találkozunk, ekkor már Miklós az éneklő Szekszárdon (SZAKÁLY 1968, 31).

<sup>156</sup> „religiosus vir frater Fabianus”: Zichy III. 95–98. A „religiosus vir frater” kifejezést a hiteleshelyek kialakulásának korszakában a bencés apátok neve mellé tették, később tekintélyesebb rendtagokra, korábbi tisztségviselőkre, illetve idősebb szerzetesekre is alkalmazták. SZAKÁLY 1968, 42.

Szekcsői Herceg Péter özvegyét és minden hozzátartozóját eltiltotta a bátai monostor valamennyi, az ő birtokával szomszédos birtoka haszonvételének élvezetétől.<sup>157</sup>

Érdekes volt a Szekcsői Herceg család reakciója az apátság védelmében kiadott királyi rendeletre. 1361 őszen Csók fia János szekcsői várnagy vezetésével ugyanis rajtaütöttek és elpusztították az apátság szeremlei hetivásárát,<sup>158</sup> igen nagy kárt okozva ezzel az apátnak és jobbágynak. Az apát azonnal jelentette a történeteket a királynak, mire az uralkodó 1361 decemberében a pécsváradai konventnek küldött egy, a gyűrűspecsjével megerősített parancslevelet, melynek értelmében a konvent 1362. január 2-án járt el. A király oklevelét, bemutatták Szekcsői Herceg Péter özvegyének és fiának, Péternek, de ők nem voltak hajlandók jóvátételt fizetni. Ezért a kiküldöttek az özvegyet, fiát, Pétert, Csók fia János szekcsői várnagyot és официálisukat a királyi személyes jelenlét elé megidéztek.<sup>159</sup> Az ügyből per lett. Ismerjük az országbíró ügyet halasztó oklevelét 1363. május elsejéről.<sup>160</sup>

A másik arisztokrata szomszéd, Bátmonostori Töttös László is időközben lefoglalta a Szeremléhez tartozó Megtó halastavat, valamint szántóföldeket és réteket. Fábián apát ezért felszólalt az 1364. július 1-jén Bodrogban tartott megyegyűlésen. Kont Miklós nádor, aki személyesen is jelen volt a megyegyűlésen, 1364. július 8-án kiadott oklevelében úgy rendelkezett, hogy járják meg a kérdéses területet, s a vitatott birtokrészt adják vissza az apátnak és a bátai apátságnak, mert az köztudomás szerint örökös birtoklásra mindig hozzájuk tartozott. Az ügyben a szekszárdi konvent járt el, s eskü letételére kötelezték Töttös Lászlót.<sup>161</sup> Töttös valóban meg is jelent augusztus 30-án a pécsváradai konvent előtt, s három nemes ember, valamint a konvent tanúsága előtt megesküdött, hogy a Fábián apát ellen elkövetett gáztettekben ártatlan.<sup>162</sup>

Ugyancsak az érdeklődés középpontjába került apátság védelmét szolgálhatta az uralkodó azon intézkedése, miszerint 1367. szeptember 18-án az apát kérésére átírta és megerősítette Szent László király 1093-ban a bátai apátság részére kiadott privilégiumlevelét.<sup>163</sup> Az 1337-es pápai védelem mellett tehát az uralkodó is az apátság mellé állt, s ennek a kiemelt figyelemnek a háttérében az eucharisztikus csodát kell sejtenuünk. Fábián apátnak ez lehetett talán az utolsó ténykedése, az évtized vége felé halt meg.

A birtokviszonyokban is következett be olyan változás, amelyre érdemes odafigyelnünk. Az egyik Szeremle, vagy ahogy akkor nevezték, Szeremlyén sorsának alakulása. Az apátság ősi birtoka volt, de belőle részt szereztek többen is. Egy része az 1320-as, 1330-as években is a Koromszói család kezében volt, a század közepén pedig Gergelynek, a besenyők ispánjának birtokában volt a Bátmonostorral határos része.<sup>164</sup> 1355 tavaszán Besenyő Gergely szeremlei birtokán fogadta Márkó fia János királyi embert, aki a szekszárdi monostor hiteles emberével elhatárolta az ő birtokát Bátmonostortól.<sup>165</sup> Besenyő Gergely halála után ezt a birtokrészt is visszaszerezte az apátság, mert 1361 őszen már a bátai apát birtokaként említik.<sup>166</sup> Ugyancsak ez az évtized lehetett, amikor az apátság Bátor birtokot is megszerezte.<sup>167</sup> Ezekhez a birtoktulajdoni változásokhoz mindenképpen szükséges volt az uralkodó beleegyezése vagy legalább támogatása.

<sup>157</sup> DL 87370; KÓFALVI 2006, 169–170.

<sup>158</sup> Szerda volt Szeremle hetivásárának napja. Zichy II. 142. Vö. WEISZ 2015.

<sup>159</sup> KÓFALVI 2006, 171; Zichy III. 203–204.

<sup>160</sup> Zichy III. 217–218.

<sup>161</sup> Zichy III. 174. 246–248: „*eidem domino abbati et ecclesie sue eo Jure quo ad ipsam dinoscitur pertinere perpetue possidendam*”.

<sup>162</sup> KÓFALVI 2006, 174. 291. sz.; Zichy III. 250–251.

<sup>163</sup> Zichy V. 369–370.

<sup>164</sup> 1354-ben említi egy oklevél Besenyő Gergely szeremlei jobbágysait. Zichy II. 420. A következő évben történt Bátmonostor és Szeremle határának megállapítása, ekkor is Gergely ispáné. Zichy II. 449.

<sup>165</sup> Zichy II. 449.

<sup>166</sup> Szekcsői Herceg Péter és a szekcsői várnagy rajtaütöttek a szeremlei vásáron (Zichy III. 142.), 1364 előtt pedig Töttös László tette rá kezét az apátság Bátmonostorral határos szeremlei birtokrészére. Zichy III. 156.

<sup>167</sup> 1349-ben még Töttös László bérelte a pécsváradai apátságtól. ÁUO XXXIII. 365. Amikor legközelebb találkozunk az említésével, már a bátai apátság egyik birtok központja, neve is megváltozik, a Bátor elnevezés mellett Alsó-Bátán is nevezik. A névváltozást minden bizonnyal több évtizedes együttélés előzte meg. Zichy VI. 501–504; Zichy VI. 166–167.



Fábián utóda, Pál apát közel egy évtizedes kormányzását is teljes titok fedi. 1371-ben említik a források először,<sup>168</sup> s úgy tűnik, békés viszonyra törekedett a szomszédos arisztokrata családokkal, legalábbis birtokperekről szóló oklevelek nem maradtak fenn kormányzati idejéből. 1377. január 13-án említik a források utoljára, nem sokkal halála előtt, amikor az idős vagy már beteg apát helyett János bátai szerzetes jelent meg az országbíró előtt Visegrádon és Pál apát nevében kilenc márka bírságpénzt vett fel Töttös Lászlótól. A tény azt mutatja, hogy a korábban a szeremlei halastó miatt kialakult vitás ügyet Pál apát megnyerhette, s most a végkielégítést is megkapta az apátság.

Az évtized a békés kormányzás és a zarándokhely kiépítésének időszaka lehetett. Az ereklyét egyre több zarándok akarta látni, s ez megváltoztatta a bencés közösség mindennapi életét. Fel kellett készülniük arra, hogy zarándokok érkeznek a nagyobb ünnepeken, s a monasztikus élet mellett ezt a lelkipásztori feladatot is fel kell vállalnia a bencés közösségnek. De az apát békés természete is közrejátszhatott abban, hogy perekről nem hallunk ebben az évtizedben. Az apát 1377. február 19-én, nagybőjt második vasárnapja előtti csütörtökön halt meg. Homokkő sírköve szinte egyedüli emlékként maradt fenn a középkori bátai apátság díszítményei közül. Ezt annak köszönhetjük, hogy talán még a 18. században a követ leengedték a Klastrom-hegyről, s egy löszbe vajt pince falába építették be.<sup>169</sup> 1869-ben, amikor Rómer Flóris Bátán járt, megtekintette a díszes írású követ, sikerült elolvasnia és értelmeznie a sírkő feliratát. Levélben hívta fel Csankó Károly bátai jegyző figyelmét a sírkő értékére, amely Máté Jánosné pincéjében volt szinte teljes épségben.<sup>170</sup> A sírkövet végül 1904-ben Szalczér Sándor bátai plébános, Purth Adolf jegyző és Kreskai István vízmester emeltette ki a pince oldalából, s szállíttatta a szekszárdi múzeumba. Ekkor törhetett három részre, s olvashatósága is erősen megromlott. A múzeumban restaurálták, összeillesztették, s ma az állandó kiállítás részeként tekinthető meg.<sup>171</sup>

Anyaga: homokkő, hosszúsága 182 cm, szélessége 65 cm, magassága 21,5 cm, betűmagasság: 5 cm, felirattípus: gótikus maiuscula. A három darabra tört sírkő hosszoldalain a felirat két-két helyen megsérült. Kopott felületén egyetlen díszítés a széleken két véset között körbefutó, belülről olvasható felirat, amely a heraldikai jobb felső sarokban kezdődik.<sup>172</sup>

A szöveg olvasata:

+ANNO.D(OMI)NI.MCCC.LXX.VII.OBI(I)T.V(ENERABILIS).D(OMI)N(V)S.PAULUS.DE BATA FERIA QUINTA.ANTE.DOM(INICAM).REMINISCERE

Folyamatos olvasása: Anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo septimo obiit venerabilis dominus Paulus de Bata feria quinta ante dominicam reminiscere.

A szöveg magyar fordítása: Az Úr 1377. esztendejében, a Nagybőjt második vasárnapja előtti csütörtökön halt meg a főtisztelendő Pál bátai apátúr.

A bátai sírkő epigráfiai vizsgálatát végző Várady Zoltán megállapította, hogy legközelebbi párhuzamai Szigfrid pannonhalmi apát síremléke, valamint a kissé provinciálisabb Szécsi András gyulafehérvári püspök sírköve.<sup>173</sup> Pál bátai apát sírköve tehát epigráfiai szempontból bekapcsolódott az akkor uralkodó stílusirányzatba. Bár a sírkövek megrendelésre szállítása sem volt ritkaság, nem kizárt a helyi készítés lehetősége sem. Erre utal a betűvésés provinciális formája és a kő anyaga is. Egyáltalán nem meglepő ez a középkori bátai apátság szerepét nézve: királyi alapítás, az esztergomi érseknek való közvetlen alárendeltség, és a Szent Vér ereklye országos híre. A vallási szempontból kiemelkedő zarándokhely kulturális színvonalának is magasnak kellett lennie.<sup>174</sup>

A sírkő olyan értelemben is becses forrása a bátai apátságnak, hogy megismertük általa egy apát

<sup>168</sup> CSALOG 1940, 49.

<sup>169</sup> CSALOG 1940, 49.

<sup>170</sup> VÁRADY 1984, 105.

<sup>171</sup> Wosinsky Mór Megyei Múzeum állandó kiállítása. Másolata a bátai Szent Vér bazilikában található.

<sup>172</sup> VÁRADY 1984, 105.

<sup>173</sup> VÁRADY 1984, 108.

<sup>174</sup> VÁRADY 1984, 110.

pontos halálozási idejét. A 14. század apátjainak kormányzati évköreiből csak következtetni tudunk. Ezért is lényeges, hogy Pál apátnak, aki az eucharisztikus csoda szemtanúja is lehetett, fennmaradt a halálozási időpontja.

A sírkő eredetileg a templom vagy a kolostor padlózatában volt elhelyezve, erre utal az a tény, hogy az egyik oldalán erős kopás nyomai látszanak. Ezek nem keletkezhetek akkor, amikor már a pince oldalfalába volt elhelyezve.

## A FÉNYKOR KEZDETE, JÁNOS APÁT REGNÁLÁSA

János a bátai monostor szerzetese volt, Pál apát képviselője, talán káplánja. Apátságának időszaka az apátság virágzásának kezdete, erről tanúskodnak a szép számban fennmaradt források. 1395-ben Zsigmond a boszniai hadjáratba vonulva a húsvéti ünnepeket Bátán töltötte. Április 9-én, nagypénteken levelet keltezett Bátáról.<sup>175</sup>

1399-ben a pécsváradi és a bátai apátok a magyarországi bencés rend elnökei,<sup>176</sup> 1400 májusában IX. Bonifác pápa megerősítvén az esztergomi érsek jogait, a bátai apátságot is azon helyek között említi, amelyek nem a helyi püspök joghatósága, hanem közvetlenül az esztergomi érsekhez tartoznak.<sup>177</sup>

János apát erőteljes birtokrestaurációs politikát folytatott, s jogi úton próbálta visszaszerezni az apátság közben lefoglalt javait. E perek a két nagybirtokos szomszédal, Bátmonostori Töttös Lászlóval és Szekcsői Herceg Péterrel folytak több-kevesebb sikerrel.

1379-ben Benye birtok miatt kezdődött per Töttös László ellen,<sup>178</sup> 1384-ben Benye, Szeremle és Lak birtokrészeinek elcsatolása miatt pedig Szekcsői Herceg Péterrel,<sup>179</sup> 1393 januárjában ugyancsak Töttös Lászlóval kezdődött egy hosszú per Bátmonostor és Szeremle vitatott határárterésében.<sup>180</sup>

A felek közt folyó pereknek természetesen hatalmaskodás lett a következménye. 1390-ben például Töttös László 12 ökröt és egy kocsit rabolt az apát egyik szeremlei jobbágjától,<sup>181</sup> erre a következő évben 1391-ben János apát Töttös egyik aranyi jobbágját erőszakkal Szeremlére költöztette.<sup>182</sup> E hatalmaskodásokból keletkezett pereket 1392-ben is halasztották<sup>183</sup> és csak az utód Pál apát idején, 1406 szeptemberében került sor a perújrafelvételre.<sup>184</sup> János apát 1400 őszén halhatott meg,<sup>185</sup> utódául a bátai konvent Szanai Gergely fia Pált választotta apáttá.

János apát kormányzásának időszakával tehát új fejezet kezdődött a bátai apátság történetében, ennek részletes bemutatása külön tanulmányt igényel. Ez már a Zsigmond-kor időszaka.

<sup>175</sup> ZsO I. 3917. sz.

<sup>176</sup> ERDÉLYI 1908, 610–611.

<sup>177</sup> Az oklevél teljes szövegét közli: TÖRÖK 1859, 79–80.

<sup>178</sup> Zichy IV. 97–98.

<sup>179</sup> Zichy IV. 287.

<sup>180</sup> Zichy IV. 506–508.

<sup>181</sup> Zichy IV. 422; ZsO I. 158.

<sup>182</sup> Zichy IV. 446–447; ZsO I. 203.

<sup>183</sup> Zichy IV. 494–495.

<sup>184</sup> Zichy IV. 465–466.

<sup>185</sup> Egy per részleteiből tudjuk, hogy 1400 nyarán még élt, ám a perhalasztás idején, október 6-án már Pál apát jelent meg a tárgyaláson, s ezen oklevél említi, hogy közben meghalt. Zichy V. 287–289.

## APPENDIX

### A bátai Szent Vér ereklye említésének forráshelyei

1. 1415, Garai János szabadulása a Thuróczy-krónika elbeszélése szerint (1488)

„Garai Jánost elfogták és súlyos vasma verték, és amikor a fogságban töltött hosszú idő múltán visszanyerte szabadságát, hatalmas súlyú bilincseit, az utókor emlékezetére a bátai monostorra hagyta ott tett fogadalmának beváltásaként, a mi Urunk és Megváltónk legdrágább Vérének di-csőségére [...]”<sup>186</sup>

„in monasterio de Batha ad gloriam preciosissimi sanguinis Domini redemptoris nostri [...]”<sup>187</sup>

2. 1415, Garai János szabadulása Antonio Bonfini elbeszélése szerint (1490)

„A bilincseket Báta nagy tiszteletben részesített helyére vitte, amely az Eucharisziában jelenlévő Istennek van szentelve.”

Kulcsár Péter fordításában: „súlyos bilincseit, amelyet elhozott magával, elvitte Báta csodatevő, az Oltáriszentség tiszteletére szentelt templomába.”<sup>188</sup>

3. 1420. március 28., a kolozsmonostori konvent oklevele

„A kolozsmonostori konvent előtt a felek ... abban is megegyeznek, hogy pro animarum dictorum salute egy-egy megfelelő embert küldenek ad limina sacratissimi sanguinis Christi ad Batham.”<sup>189</sup>

(Krisztus legszentebb vérének küszöbéhez Bátára)

4. 1434. január 21., IV. Jenő pápa búcsúbullája

„A pécsi egyházmegyében lévő Szent Benedek rendi monostortemplomba, ahol Krisztusnak csodálatos, az Oltáriszentségből kiömlő Vére és a szenteknek számtalan ereklyéje van. »[...] in ecclesia monasterii de Bata [...] in quo miraculosus sanguis Christi de sacramento eucharistiae emanatus ac nonnullae sanctorum reliquiae habentur [...]« Azoknak, akik ünnepnapokon ezt a templomot meglátogatják és a csodás ereklye felmutatásán részt vesznek [...] a pápa búcsút engedélyez.”<sup>190</sup>

5. 1461, Kapisztrán János csodáinak gyűjteménye

„Klára, Péter pécsi polgár özvegye [...] fogadalmat tett, s kocsin Bátára vitette magát, ahol Krisztus vérző testét mutatják a népnek »ad Batam, ubi ostenditur populis corpus Christi sanguinolentum«, hátha az isteni irgalom ott kegyesen cselekedne vele és meggyógyítaná.”<sup>191</sup>

6. 1475–1478, Ransanus püspök, nápolyi követ

„Báta kis falu ugyan, de [...] nagy hírnévnek örvend a feltűnő csoda révén, hogy a szent ostyában Krisztus vére testének kis részecskéjével együtt látható, amint igen sokan állítják, akik látták.”<sup>192</sup>

„[...] Bata vicus quidem est, sed [...] illustrissimum propter evidens illud miraculum, quod sacra hostia sanguis cum portiumcula quadam corporis Christi videtur, ut affirmant innumeri qui viderunt.”<sup>193</sup>

<sup>186</sup> THURÓCZY 1978, 350.

<sup>187</sup> THURÓCZY 1488. p. IV. c. 16.

<sup>188</sup> BONFINI 1995, 550.

<sup>189</sup> ZsO VII. 363–364.

<sup>190</sup> LUKCSICS 1938, II. 123.

<sup>191</sup> Legendák és csodák 2001, II. 459. A sanguinolentus latin melléknév egyik jelentése 'vérző, sebből vérző'.

<sup>192</sup> RANSANUS 1985, 65.

<sup>193</sup> RANSANUS 1766, I. 430.

7. 1490, a budaszentlőrinci mirákulumok könyve (1511)  
*„Egy Körtvélyesnek mondott faluban Baranyában, a Duna mellett, a pécsi egyházmegyében, né- mely világi emberek feleségükkel és gyermekeikkel együtt elhatározták, hogy az Úr Vérének erek- lyéjét Bátán felkeresik, hogy tisztelegjenek előtte.”*<sup>194</sup>
8. 1491. szeptember 29., Raguzai István követ jelentése Raguz a városának  
*„Ullászló már gyógyulófélben van, tervezi, hogy elzarándokol Bátára »a Bata ad quello corpo de Christo miraculoso» Krisztus csodálatos Testéhez.”*<sup>195</sup>
9. 1507, Laskai Ozsvát ferences hitszónok a bátai, kassai és szegedi ereklyéről  
*„Hostia cum stillis sanguinis [...]”*<sup>196</sup>
10. 1515 előtt, Szerémi György: Magyarország romlásáról (1543)  
*„És így szerezte meg Perényi Imre, ugyanannak a Perényi Péternek az atyja a bátai apátságot, ahol a legszentebb szentség megjelent sok év előtt.”*<sup>197</sup>  
*„ubi sacra sancta apparabat [sic!] a multis annis”*<sup>198</sup>
11. 1515 után, Szerémi György: Magyarország romlásáról (1543)  
*„Perényi Péter teljesen kiverte a szerzetes testvéreket és a mi Urunk Jézus Krisztus Vérét a maga kezével elrabolta és saját várába, Siklósra vitte.”*<sup>199</sup>  
*„[...] et sanguinem Domini nostri Jesu Christi in manibus suis capiens propriis ad arcem suam Soclos.”*<sup>200</sup>
12. 1521. március 14., II. Lajos király oklevele Tolnai Máté főapáthoz  
*„Panasz hangzott el felségünk előtt híveink, a Szent Mihály és Krisztus legszentebb Teste »ecc- lesiae Sancti Michaelis archangeli et Sacratissimi Corporis Christi de Batha» tiszteletére szentelt bátai egyház valamennyi jobbágya nevében.”*<sup>201</sup>
13. 1521. szeptember, Szerémi György: Magyarország romlásáról (1543)  
*„Midőn megjöttünk Bátára, ahol megjelent a mi Urunk Jézus Krisztus Vére, az én kapitány uram, Báthory András kapitány elment a Szent Vérhez, hogy elnyerje a keresztes búcsút és ott megvárja Lajos királyt.”*<sup>202</sup>  
*„ubi venimus ad Batam, ubi apparuerat sanguis Domini nostri Jesu Christi [...]”*<sup>203</sup>
14. 1525, Kanizsai Dorottya végrendelete  
*„A bátai templomnak hagyományozzuk a mi Urunk Jézus Krisztus legszentebb vérének tiszteleté- re két ezüst gyertyatartót. Ugyancsak adományozunk ennek az egyháznak egy fehér damasztból készített, s arannyal díszített miseruhát, amelynek hátoldalát velencei kereszt ékesíti, minden tartozékával együtt.”*<sup>204</sup>

<sup>194</sup> Legendák és csodák 2001, II. 375. Sarbak Gábor fordítása.

<sup>195</sup> NEUMANN 2010, 360.

<sup>196</sup> LASKAI 1507. Sermo LXI. Fol. D3/b.

<sup>197</sup> SZERÉMI 1979, 180.

<sup>198</sup> SIRMIENSIS 1857, 190.

<sup>199</sup> SZERÉMI 1979, 180.

<sup>200</sup> SIRMIENSIS 1857, 190.

<sup>201</sup> SÖRÖS – REZNER 1905, 734; SÜMEGI 1993, 87–88.

<sup>202</sup> SZERÉMI 1979, 102–104.

<sup>203</sup> SIRMIENSIS 1857, 190.

<sup>204</sup> SÜMEGI 1993, 97. A szerző fordítása. Forrása: Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, XIV/6. Kammerer Ernő hagyá-

15. 1526. szeptember 1 , a Pannonhalmára menekített bátai kincsek leltárának garamszentbenedeki példánya

„Arannyal szőtt selyem takaró, mely ahhoz a szekrényhez tartozik, amelyben [hiányos szöveg] a Krisztus Vére [...]” ereklyét őrizték.

„Két kis ezüst korona, a Krisztus Vére tartójához való.”

„Kis takaró a Krisztus Vére tartójára.”<sup>205</sup>

16. 1526. október 13., Scholtz György vajdahunyadi luteránus várnagy vallomása

„Hol vannak azok a rablók? Alamizsnás Szent János, Kapisztrán Szent János és más magyarországi szentek? És hol van a bátai Szent Vér »Ubi est in Batha sanguis sanctus?« Miért engedte ez a bálvány »Kabala Wehr«, hogy feléggessék és elpusztítsák helyét és Magyarországot?”<sup>206</sup>

17. 1526. augusztus 17., Szerémi György: Magyarország romlásáról (1543)

„Mikor a király megérkezett Bátához, tiszta gyónást végzett, s nagy buzgósággal vette magához az Oltáriszentséget.”<sup>207</sup>

18. 1526 ősze, Tatai Miklós levele Verancsics Antal préposthoz Lajos király haláláról

„A sereg felkerekedett Bába mezőváros alá, ahol a szentséges Vért tisztelik. Ott Lajos király Mária mennybevitelének napján prédikációt és misét hallgatott, gyónást végzett és azonfelül áldozott. Antal doktor beszédében jövendölt. Bevezetésében lelkesítette a vitézeket és mindkét hadinépet harcra buzdította a pogányok ellen. Szeretett testvérek, hamarosan a húsvéti bárány vacsoráján leszünk vele. Azután visszavonta, s szerencsés ütközettel bátorította a vitézeket.”<sup>208</sup>

19. 1539. július 26., Aleander pápai követ naplója

„Sbardellatus mondta: az az újság, hogy a törökök prédára hányták egy Bába nevű város minden lakosát, körülbelül tízezer embert, ebben a városban nagy híre volt Krisztus csodálatos Vérének.”

„[...] quod vocatur Bata [...], in eo oppido multi nominis fuisse sanguinem Christi miraculosum.”<sup>209</sup>

20. 1539. július 27., Aleander pápai követ naplója

„Az esztergomi érsek (Várdai Pál) ma azt mondta nekem, hogy abban az időben, amikor ő Bátát látta, az 200 házból álló város volt, de úgy értesült, hogy később nagyon megnövekedett. És hogy ott kiemelkedő helyen monostor van, nevezetesen Urunk Jézus Krisztus csodás véréről, melyet – úgy mondják – Perényi Péter vitt el valamelyik várába.”

„[...] nobile sanguine miraculoso Domini Jesu Christi [...]”<sup>210</sup>

21. Gregorjanczi Pál (meghalt 1565)

„Budán túl, dél felé Tétén, Érd, Adony, Paks, Tolna, Szekszárd és Bába gazdag apátság, csodálatos szentségéről hajdan híres, mellette halad el a Sár folyó.”<sup>211</sup>

„Bata abbatia opulenta et sacramento miraculoso olim celebris.”<sup>212</sup>

---

téka, számozatlan cédulák (Bába címszó).

<sup>205</sup> KNAUZ 1890, 48.

<sup>206</sup> ETE 1902, I. 289.

<sup>207</sup> SZERÉMI 1979, 68–69.

<sup>208</sup> Mohács emlékezete 1979, 79.

<sup>209</sup> ETE III. 382–383.

<sup>210</sup> ETE III. 383.

<sup>211</sup> Krónikáink 2007, 127. Gregorjanci 1548-ban választott pécsi püspök, 1550-ben választott zágrábi püspök, 1553-ben győri püspök, 1565-ben halt meg.

<sup>212</sup> GREGORIANZI 1735, 104.

22. Oláh Miklós (meghalt 1568)

„Budán túl dél felé Tétény, Érd, Adony, Paks, Tolna, Szekszárd apátsága és Bata mezővárosok területnek el a Duna partján. Itt Bata alatt ez elég jövedelmes apátság és nevezetes csodálatos szentségéről, s itt vegyíti a Sáros folyó vizét a Dunába. Bátán túl Pécs felé van egy másik apátság, melyet Pécsváradnak hívnak, bő jövedelmei miatt figyelemre méltó.”<sup>213</sup>

„Supra Budam meridiem versus Thetem, Erd, Adom, Pacosium, Tholna, Saxard abbatia et Batha oppida ripae Danubii adiacent. Infra quam Batham, quae abbatia est satis opulenta et sacramento miraculoso celebris, flumen Saros Danubio miscetur. Ultra hanc Batham Quinque Ecclesiae versus est alia abbatia, quae Petzwaradya appellatur, redditibus amplis insignis.”<sup>214</sup>

23. Verancsics Antal (meghalt 1573)

„Bata valamikor emlékezetes a szent vérről.”

„Bata olim sacro sanguine memorabilis.”<sup>215</sup>

24. 1554, Tinódi Lantos Sebestyén: Zsigmond királynak és császárnak krónikája

„Ő sietséggel Báthára ment vala,  
Mely – vasokkal őt megvaszták vala,  
A szent vérnél azt mind ott hagyta vala,  
Ő miá szabadult – azt véli vala.”<sup>216</sup>

25. 1582, Bornemissza Péter: Énekek három rendben

„Mit futunk Rómába, Boldogasszonyhoz Coloniába”<sup>217</sup>

Onnét a Nagygba<sup>218</sup> bulcsus helyekre,

A szent Jakabhoz Compostellába?

Az kinek nincsen annyi költsége,

Menjen csak Bátára, avagy Kassára,

avagy csak Váraddá [...]”<sup>219</sup>

26. 1598, Oratio Protreptica (Frankfurt), szónoki beszéd a német rendekhez, amelyben a török elleni harcra buzdít és a mohácsi csatát idézi elrettentő példaként

II. Lajos „Tolnam venit, haud longe ab oppido, quod Batha vulgo appellatur, ubi sanguis Christi religiosissime veneratur [...]”<sup>220</sup>

<sup>213</sup> OLÁH 2000, 28.

<sup>214</sup> OLÁH 1735, 16.

<sup>215</sup> HAAS 1852, II. 338.

<sup>216</sup> TINÓDI 1881, 344.

<sup>217</sup> Köln.

<sup>218</sup> Aachen.

<sup>219</sup> BORNEMISSZA 1582, 187. Utal a bítai kegyhely országos jelentőségére, ismertségére.

<sup>220</sup> CUSPINIANUS 1598.

## IRODALOMJEGYZÉK

- AO *Anjou-kori oklevéltár 1301–1387. I–XL.* Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged 1990–2014.
- ÁUO *Árpád-kori új okmánytár I–XIII.* Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Budapest 1862–1874.
- BAUERREISS 1931 BAUERREISS, Romuald, *Pie Jesu. Das Schmerzensmann-Bild und sein Einfluss auf die mittelalterliche Frömmigkeit.* München 1931.
- BONFINI 1995 BONFINI Antonio, *A magyar történelem tizedei.* Ford. Kulcsár Péter. Budapest 1995.
- BORNEMISSZA 1582 BORNEMISSZA Péter, *Enekec három rendbe kuloemb kuloemb felec rendeltettek...* Detrekő várába 1582.
- CUSPINIANUS 1598 CUSPINIANUS, Johannes, *Oratio protreptica [...] ad [...] principes et proceres, ut bellum suscipiant contra Turcum, cum descriptione conflictus, quo periit rex Hungariae Ludovicus...* Frankfurt 1598. Országos Széchenyi Könyvtár, Röplapok 60.
- CSALOG 1940 CSALOG József, *Tolna vármegye Múzeumának bátai ásatása.* In: Kónyi Mária – Holub József – Csalog József – Dercsényi Dezső: *A bátai apátság és Krisztus-vére ereklyéje.* Szekszárd 1940, 49–59. (Tolna vármegye multjából 5.)
- CSÓKA é. n. CSÓKA J. Lajos, *Szent Benedek fiainak világtörténete II.* Budapest é. n.
- DENZINGER – HÜNERMANN 2004 DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter, *Hitvallások és az Egyház tanítóhivatali megnyilatkozásai.* Összeáll. Romhányi Beatrix – Sarbak Gábor. Szerk. Burger Ferenc. Budapest 2004.
- ENGEL – C. TÓTH 2005 ENGEL Pál – C. TÓTH Norbert, *Itineraria regum et reginarum (1382–1438) – Királyok és királynék itinerariumai (1382–1438).* Budapest 2005. (Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához 1.)
- ERDÉLYI 1908 ERDÉLYI László, *A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. 1055–1701.* Budapest 1908. (PRT X.)
- ETE *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából I–V.* Szerk. Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János. Budapest 1902–1912.
- ÉRSZEGI 1983 *Árpád-kori legendák és intelmek.* Ford. Csóka J. Gáspár – Érszegi Géza – Kurcz Ágnes – Szabó Flóris. Budapest 1983.
- FEDELES 2007 FEDELES Tamás, *Körmenetek Pécssett, a 14–15. században.* Pécsi Szemle X (2007) 4. sz. 4–21.
- FEJÉR 1828–1844 *Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Ed. Fejér, Georgius. Budae 1828–1844.

- GREGORIANZI 1735 *Pauli Gregorianzii breviarium rerum hungaricarum historico-geographicum*. In: *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscellanea monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquisiuit, in decades partitus est, et praefationibus atque notis illustravit Matthias Bel. Posonii 1735, 85–114.*
- HAAS 1852 HAAS Mihály, *Emlékek a Duna mentén Földvártól Vukovárig*. In: *Emlékkönyv*. Kiadja Danielik János. Pest 1852, 343–400.
- HOLUB 1940 HOLUB József, *A bátai apátság Krisztus-vére ereklyéjének ábrázolásos emléke*. In: Kónyi Mária – Holub József – Csalog József – Dercsényi Dezső: *A bátai apátság és Krisztus-vére ereklyéje*. Szekszárd 1940, 38–48. (Tolna vármegye multjából 5.)
- HOMONNAI 1999 HOMONNAI Sarolta, *A magyarországi bencések 14. századi reformtörekvései*. AUSz AH 110 (1999) 43–55.
- HOMONNAI 2001 HOMONNAI Sarolta, *Egy bencés főpapi karrier: Szigfrid apát életútja (1300-as évek eleje–1365)*. AUSz AH 115 (2001) 55–65.
- HÓMAN – SZEKFŰ é. n. HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula, *Magyar történet I–VIII*. Budapest é. n.
- K. NÉMETH 2008 K. NÉMETH András, *Sokadalmak és hetipiacok a későközépkori Tolna megyében*. WMMÉ XXX (2008) 281–295.
- KISS 2006 KISS Gergely, *Abbatia regalia–Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11–13. században*. Budapest 2006. (METEM Könyvek 51.)
- KNAUZ 1890 KNAUZ Nándor, *A Garan-melletti szent-benedeki apátság I*. Budapest 1890.
- KOLLÁNYI 1901 KOLLÁNYI Ferenc, *Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis anno 1397. I–II. közlemény*. Magyar Történelmi Tár 4. sorozat 2. kötet (1901) 239–272.
- KOLLER 1782 KOLLER, Josephus, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum II*. Posonii 1782.
- KŐFALVI 2006 *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526*. Szerk. Kőfalvi Tamás. Szeged 2006.
- Krónikáink 2007 *Krónikáink magyarul III/2*. Vál. és ford. Kulcsár Péter. Budapest 2007.
- LAKATOS – SÜMEGINÉ – SÜMEGI 2000 LAKATOS Pál – SÜMEGINÉ Szép Mária – SÜMEGI József, *Az Oltáriszentség tisztelete és Krisztus Vérének csodái a középkori Európában*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 12 (2000) 45–103.
- LASKAI 1507 LASKAI Osvát, *Quadragesimale Gemma fidei intitulum*. Hagenau 1507.
- Legendák és csodák 2001 *Legendák és csodák (13–16. század)*. Szentek a magyar középkorból II. Összeáll. és szerk. Madas Edit – Klaniczay Gábor. Budapest 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források)
- LUKCSICS 1931–1938 LUKCSICS Pál, *XV. századi pápák oklevelei I–II*. Budapest 1931–1938. (Monumenta Hungariae Italica 2.)
- Mohács emlékezete 1979 *Mohács emlékezete*. Szerk. Katona Tamás. Budapest 1979. (Pro Memoria)



- MonVat *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1.* Szerk. Fraknoi Vilmos. Budapest 1885.
- NEUMANN 2010 NEUMANN Tibor, *Békekötés Pozsonyban – Országgyűlés Budán. A Jagello–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) I. Századok* 144 (2010) 335–372.
- NÉMETHY 1901 NÉMETHY Lajos, *A gyermek Jézus köntöskéje.* Magyar Sion 1901, 358–362, 462–463.
- OLÁH 1735 *Nicolai Oláhi Archi-Episcopi Strigoniensis Hvgaria, sive De Originibus Gentis, Regionis Situ, Diuisione, Habitu, atque Opportunitatibus, liber singularis, Nunc primum in lucem editus. Decadis I. Monvmentvm I.* Accessit, Eiusdem, Compendiarium Aetatis Suae Chronicon. In: *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscellanea monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquisiuit, in decades partitus est, et praefationibus atque notis illustravit Matthias Bel. Posenii* 1735, 1–41.
- OLÁH 2000 OLÁH Miklós, *Hungaria.* Ford. Németh Béla. Budapest 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Források)
- PATTON 1996 PATTON Gábor, *Újabb szempontok a koromszói apátság kutatásához.* In: *A Völgység ezer éve a kultúra és az életmód változásainak tükrében.* Szerk. Szita László – Szóts Zoltán. Bonyhád 1996, 49–54.
- PATTON 2014 PATTON Gábor, „... itt hajdan barátok kolostora lévén...” *A koromszói szerzetesek titkai Máza határában.* *Archaeologia – Altum Castrum Online.* Visegrád 2014. <https://archeologia.hu/content/archeologia/231/koromszo-patton.pdf> (2021. 01. 28.)
- PÁSZTOR 2000 PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* Budapest 2000.
- RADÓ 1961 RADÓ, Polikárp, *Enchiridium liturgicum I–II.* Romae 1961.
- RANSANUS 1766 RANSANUS, Petrus, *Epitome rerum Hungaricarum.* In: Schwandtner, Joannes Georgius, *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini. Pars prima.* Vindobonae 1766, I. 405–520.
- RANSANUS 1985 RANSANUS, Petrus, *A magyarok történetének rövid foglalata.* Közreadja Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Budapest 1985. (Bibliotheca Historica)
- ROGERIUS 1981 *Rogerus mester siralmas éneke.* In: *A tatárjárás emlékezete.* Szerk. Katona Tamás. Budapest 1981, 111–152.
- Sacra Regula *Sacra Regula Sancti Patris Benedicti, patriarchae monachorum occidentalium.* Praelo subiecit Labach, Bertholdus. Jaurini 1895.
- SIRMIENSIS 1857 SIRMIENSIS, Georgius, *Epistola de perdicione regni Hungarorum 1484–1543.* Sajtó alá rendezte Wenzel Gusztáv. Pest 1857. (Magyar történelmi emlékek 2. osztály. Írók)
- SÖRÖS 1903 *A Pannonhalmi Főapátság története. Második korszak. A pápák és a zsinatok reformáló törekvései 1243–1404.* Szerk. és részben írta Sörös Pongrác. Budapest 1903. (PRT II.)
- SÖRÖS 1912 SÖRÖS Pongrác, *Az elenyészett bencés apátságok.* Budapest 1912. (PRT XII/B.)

- SÖRÖS – REZNER 1905 *A Pannonhalmi Főapátság története. Harmadik korszak. Az uralkodók reformáló törekvései. A pannonhalmi apátságnak főapátsággá való átszervezése 1405–1535.* Szerk. és részben írták Sörös Pongrác – Rezner Tibold. Budapest 1905. (PRT III.)
- SROKA 1994 SROKA, Stanislaw, *Egy lengyel származású főpap a 14. századi Magyarországon. Boleszló esztergomi érsek.* Aetas 9 (1994) 1. sz. 89–101.
- SÜMEGI 1993 SÜMEGI József, *Báta a középkori és törökkori forrásokban.* In: Báta évszázadai. Emlékkönyv a bátai apátság alapításának 900 éves évfordulójára. Szerk. V. Kápolnás Mária. Báta 1993, 13–126.
- SÜMEGI 1997 SÜMEGI József, *Bátaszék és környéke a középkorban.* In: Bátaszék története kezdetektől 1539-ig. Szerk. Dobos Gyula. Bátaszék 1997, 76–428. (Bátaszék monográfiája I.)
- SÜMEGI 1999 SÜMEGI József, *Középkori köemlékek Bátáról. Adatok a bátai Szent Vér kultusz eredetéhez.* WMMÉ XXI (1999) 197–206.
- SÜMEGI 2008 SÜMEGI József, *Szanai Gergely fia Pál, bátai apát (1400–1424).* WMMÉ XXX (2008) 265–280.
- SZAKÁLY 1968 SZAKÁLY Ferenc, *A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó tevékenysége 1526-ig.* Tanulmányok Tolna megye történetéből I (1968) 9–60.
- SZERÉMI 1979 SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról.* Ford. Erdélyi László. Budapest 1979.
- THUROCZY 1488 THUROCZY, Johannes, *Chronica Hungarorum.* Augsburg 1488.
- THURÓCZY 1978 THURÓCZY János, *A magyarok krónikája.* Ford. Horváth János. Budapest 1978. (Bibliotheca Historica)
- TIMÁR 1991 TIMÁR György, *Pécs vallási élete a török uralom előtt.* Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat 4 (1991) 1–2. sz. 135–142.
- TINÓDI 1881 XVI. századbeli magyar költők művei. Második kötet. 1540–1555. Tinódi Sebestyén összes művei. Közzéteszi Szilády Áron. Budapest 1881. (Régi Magyar Könyvtár III.)
- TÖRÖK 1859 TÖRÖK János, *Magyarország primása.* Pest 1859.
- VÁRADY 1984 VÁRADY Zoltán, *A bátai sírkő és epigráfiai összefüggései.* A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve XII (1984) 105–110.
- WEISZ 2015 WEISZ Boglárka, *Vásáros helyek a középkori Bács és Bodrog megyékben.* Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle 73 (2015) 4–7.
- ZICHY *A Zichy és vásonkeői Zichy-család idősebb ágának okmánytára I–XII.* Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Budapest 1871–1931.
- ZsO *Zsigmondkori oklevéltár I–II/1–2.* Összeáll. Mályusz Elemér. Budapest 1951–1958; *III–VII.* Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván. Budapest 1993–2001; Borsa Iván – C. Tóth Norbert: *VIII–IX.* Budapest 2003–2004; C. Tóth Norbert: *X.* Budapest 2007; *XI.* Közzéteszi Neumann Tibor – C. Tóth Norbert. Budapest 2009; C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint: *XII.* Budapest 2013. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.)

## RÖVIDÍTÉSEK

AUSz AH

DL

PRT

WMMÉ

Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, Szeged

Magyar Nemzeti Levéltár, Diplomatikai Levéltár

A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII. Szerk.

Erdélyi László – Sörös Pongrácz. Budapest 1902–1916.

A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

## Die Bataer Abtei in der Anjouzeit

Die benediktische Abtei in Bába erlitt in den ersten Jahrzehnten des 14. Jahrhunderts schlimme Folgen sowohl beim Ausbau, als auch bei der Auflösung der Landesherrnmacht. Sie kam zugleich aber auch in eine neue Lage, da die Güter und Grundstücke der Abtei im „Stoßmittelpunkt“ von zwei neu aufstrebenden adeligen Familien lagen. Es bedeutete einen ständigen Kampf zum Schutz der früher erworbenen Güter und war oft auch von Gewaltmaßnahmen erschwert, welche dann zu viele Gerichtsprozessen führte. Die Abtei brauchte auch Außenhilfe, so mußte Abt Boleslav im Jahre 1337 den Papst in Avignon aufsuchen, der dann die Abtei in seinen Schutz nahm. Abt Boleslav spielte übrigens eine wichtige Rolle auch bei den ungarischen Reformbestrebungen des Benediktinerordens.

Im Mitte dieses Jahrhunderts kam es zu einem Geschehnis vor, welche das Leben der Benediktinerabtei völlig veränderte. In der Abteikirche ist ein eucharistisches Wunder geschehen. Die Niederschrift dieses Wunders blieb nun nicht zurück, aus den späteren Quellen läßt es sich jedoch rekonstruieren, daß die Blutung des Venerabiles wirklich in der Bataer Abteikirche erfolgte, etwa in der Mitte des 14. Jahrhunderts. Im Jahre 1385 finden wir bereits Spuren eines bestehenden Kultus. Man weiß es auch, daß das Wunder die Blutung des konsekrierten Venerabiles bedeutete, welches Ereignis durch eine spätere Abbildung bestätigt wird. Es läßt sich vermuten, daß die Erscheinung der Blutung kontinuierlich war, da die mittelalterlichen Schriftquellen das blutende Venerabile mehrmals als „sanguinolens Hostia“ beschreiben. Das blutende Venerabile war in einer gothischen Monstranz unter einem Glaskasten aufbewahrt, welcher mit einem Tuch (Velum) bedeckt war. Das Velum wurde mit Silberkronen zur Monstranz befestigt. Zu seiner Ehre gehört es auch, daß diese Reliquie an größeren Festen dem Volk vorgezeigt wurde. Die zwei bedeutendsten Wallfahrtstage des Gnadenortes waren das Fronleichnamfest und das Fest des Erzengels St. Michaelis. Aus dieser Zeit verblieben kaum Quellen. Der Grund des beinahe zwei Jahrzehnten langen Schweigens ist nun damit verbunden, daß in Bába ein eucharistisches Wunder erfolgte, welches erlebt und verarbeitet werden mußte. Es waren die Jahren einer glücklichen Schau, mint auf dem Tábor-Berg. Der Konvent mußte es verarbeiten, daß hier ein eucharistisches Wunder erfolgte, welches das Augenmerk der öffentlichen Meinung auf sie richtete und damit ihr bisheriges ruhiges monastische Leben beendet wird, da man ein Wunder unbedingt gesehen haben mußte. Erstens mußte der König – der Patronatsherr – das Wunder beschauen. König Ludwig führte im Jahre 1359 im Süden Krieg und hielt sich in der Osterwoche in dieser Gegend auf. Ganz gewiß überzeugte er sich mit eigenen Augen von den Geschehnissen in Bába und nahm sogar die Abtei in seinen Schutz. Er erließ eine Königsverordnung, in der den die Güter der Abtei schützenden Abt unterstützte und schrieb im Jahre 1367 auch den Privilegbrief des Königs St. Ladislaus um. Aus diesem Zeitalter blieb ein sehr wertvolles Denkmal bestehen, und zwar das Grabdenkmal vom Paul, eines Abtes in Bába aus dem Jahre 1377.

Das Mönchkloster in Bába wurde danach immer bekannter. Von den 1380-er Jahren wurde es zum Zielort von königlichen Wallfahrten. Es wird im Jahre 1399 von den Äbtern in Pécsvárad und Bába, den Präsidenten der ungarischen Benediktinerorden, sowie im Jahre vom Papst Bonifaz IX. unter den Orten erwähnt, welche nicht zur Gerichtsherrlichkeit des örtlichen Bischofs, sondern direkt dem Erzbischof von Esztergom gehören. Im 14. Jahrhundert läßt sich also eine Änderung in der Geschichte der Abtei beobachten, wobei von einem aus jeder Hinsicht im Abhängigkeitsverhältnis stehenden Institut zu einem landesweit bekannten Gnadenort wurde.

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS – PÁNYA ISTVÁN – BORBÁS BENJÁMIN

## Palépenzfizetés Szeremlénnél

### Adalék a középkor végi borkereskedelem történetéhez

1504 Pünkösdsje környékén Várdai Miklós két aranyi jobbágya bort vásárolt a Duna jobb partján fekvő Bátán, s azt saját hajójukban Bátmonostorára kívánták szállítani. Előtte azonban kifizették a „mezőváros apátjának az ott szokásosan szedett valamennyi járadékát, tudniillik úgy a vámot és a révpenzt, mint a közönségesen palepenz-nek hívott szekérpénzt” („*tributum et vadum, quam etiam pecunias essedales, vulgariter palepenz dictas*”).<sup>1</sup> A fizetnivalók rendezése után elindultak a Bába mellett kanyargó Sárvízen, majd elértek a Dunához. A folyó Bába magasságában kétfelé ágazott, nyugati ága – a Duna – Mohács felé, keleti ága – a Vajas – pedig Bátmonostora felé folyt. A jobbágyok ez utóbbi keleti ág felé vették az útjukat, azonban a bátai apát szeremléni jobbágyságokkal Szeremlén révéhez vitték s ott ismét pénzfizetésre, egyebek mellett a palépenz újbóli átadására kötelezték őket. Ugyanekkor, azaz 1504 tavaszán a nagy hatalmú Várdai Miklós egyik garai jobbágya is Bátán vásárolt néhány hordó bort, s hogy azt épségben célba juttassa, urának, Várdai Miklósnak egy bátmonostori jobbágyától pénzért csónakot bérelt. A történet szereplője, *Barthany* György, körültekintően járva el ügyében, nemcsak a vízi járműért számolta le a garasokat, de Tamás bátai apát részére is megfizette a révhasználatért a járandóságokat. A bort szállító jobbágyának a vámon és a révdíjon kívül még a szekérpénzt, a közönségesen palépenz („*tributum et vadum, quam etiam pecunias essedales vulgariter palepenz dictas*”) nevezetű díjat is ki kellett fizetnie az apát részére, melynek ő hiánytalanul eleget is tett. Ezt követően hajóra szállt és elindult Bátmonostora felé, amikor is Tamás bátai apát Szeremlén mezővárosban lakó emberei fegyveresen rátámadtak és a borát elvették, illetve újabb szekérpénzt és vámot szedtek be tőle. Ezt követően a támadók felhajóztak a Dunán a szeremléni révhez, ahol partra tették a bort és csak azután adták vissza Várdai Miklós szerencsétlen jobbágyának, miután harmadjára is kifizette a vámot és minden hordó bor után a szekérpénzt, azaz a palépenzt.<sup>2</sup>

Az aranyi és a garai jobbágyok története önmagában nem különösen érdekes, hiszen a középkori iratokban igen gyakoriak a vámoknál és réveknél történt visszaélések. A ránk maradt oklevelekből

<sup>1</sup> DL 88936 (1505); SZAKÁLY 1999, 121. Az „essedales” kifejezést talán a ’szekér’ jelentéssel bíró „essedum”-ból származtathatjuk. A problémára még vissza fogunk térni, addig azonban ezt az értelmezést alkalmazzuk a szövegben.

<sup>2</sup> DL 88937; DL 88932 (1505).

azonban kiderül, hogy a már közismert révpénz és vám mellett egy harmadik illetéket, az úgynevezett palépénzt is ki kellett fizetniük. Utóbbi igen titokzatos, lényegében eddig csupán Bodrog vármegye két dunai átkelője, a bátai-szeremléni, illetve a küllődi-kőszegi rév kapcsán maradt fenn említése.

A palépénzt Küllődön említő, témánk szempontjából a harmadik fontos oklevél önmagában is nagy jelentőségű, mivel ez az egyetlen olyan okleveles forrás, amely erről a középkori révhelyről beszámol.<sup>3</sup> Geréb Péter nádor 1501-ben szólította fel a bácsi káptalant, hogy idézzék meg azon személyeket, akik Geszti Mihály fia László állítása szerint a Bodrog vármegyei Nagyküllőd birtokán több rendbeli jogtalanságokat követtek el jobbágyságai ellen néhány évvel azelőtt. A Mátyás halálát követő trónviszályok idején lezajlott események emlékének bizonyos részei azonban már homályba veszhettek, hiszen még a hatalmaskodás elkövetésének pontos időpontja sem volt ismert: a panaszos hat vagy hét évvel korábbra tette azt, 1494 vagy 1495 Pünkösdjének tájékára. László elmondása szerint familiárisa, Derzsfalvai Bakó György az egyik helyi jobbágy otthonában vett szállást, amikor a faluban az ott lakók által szokásosan fizetett adók beszedését intézte a földesurak számára. Az oklevél megfogalmazója a familiáris által beszedendő illetéket palépénznek („*pallepewz*”) nevezi, melyet a helyiek bor után szedtek be a falu lakóitól és az idegenektől is, hordónként 8 dénár értékben. A helységben tartózkodó familiáris ennek a begyűjtését kapta feladatául, ami meg is történt, hiszen két aranyforintnyi palépénzt át is vett a helyi jobbágyoktól. A pénz szaga azonban másokat is a településre vonzott. A Nagyvölgyi nemesek ugyanis számos familiárisuk kíséretében megtámadták Bakó György szálláshelyét, az általa eddig begyűjtött összeget tőle elragadták, őt magát pedig becstelen szavakkal illették.

Írásunk első felében az említett Duna menti tájat és az itt létezett átkelőket mutatjuk be, hogy képet kapjunk a szeremléni és küllődi révek középkori forgalmáról és az itt átszállított árukról. A tanulmány második felében a palépénzről lesz szó, s egyebek mellett arra a kérdésre próbálunk választ találni, hogy miért is kellett azt pontosan fizetni.

A bevezetőben említett, balul végződött borszállítás hátterének megértéséhez szükséges a történet színterével, a Mohácsi-sziget környékének földrajzával, települési és gazdasági viszonyaival megismerkednünk. A Dunántúli-dombvidék és az Alföld találkozásánál a Duna széles, mocsarakkal és erdőkkel fedett ártere terült el. A korabeli, szabályozatlan folyó arculata jelentősen különbözött a mai, gátak közé szorított Dunától. A Baja és Bezdán közötti szakaszon kanyarogva feltöltő és hordaléképítő szakaszjelleggel bírt.<sup>4</sup> Medre erősen kanyargott, s jellemzőek voltak rá a túlfejtett kanyarulatok. A hordalékát lerakó folyó számtalan kisebb-nagyobb szárazulatot alakított ki, melyek közül a legnagyobb a Mohácsi-sziget volt. A sziget felszínének legnagyobb része a Duna árterének számított, így lakhatásra, illetve szárazföldi közlekedésre alkalmatlan volt. Régészeti, történeti és térinformatikai kutatás alapján tudjuk, hogy lakott települések a Mohácsi-sziget területén csak a Mohács–Földvári-tó vonaltól északra léteztek. Az e vonaltól délre fekvő mocsaras, ingoványos térszínen csupán kisebb halásztanyák, ideiglenes szállások voltak találhatóak a középkorban.<sup>5</sup>

A sziget környékének legjelentősebb települései napjainkban Baja és a nagyjából feleakkora népességű Mohács, a többi helység ennél jóval kisebb és gazdaságilag is fejletlenebb. A középkori településhálózat térben sokkal kiegyensúlyozottabb volt, a források alapján számos kisebb-nagyobb mezőváros, illetve falu telepedett meg ezen a tájon (1. kép).<sup>6</sup> Az imént szó esett a szigetről, melynek települései kivétel nélkül egyszerű falvakként léteztek, s a fennmaradt források, illetve régészeti leletek tükrében többségük viszonylag jelentéktelen volt. A szigetet határoló Duna és Vajas partján fejlettebb központok alakultak ki. A szigettől északra fekvő Baja ekkoriban még nem volt jelentős átkelő, csupán

<sup>3</sup> DL 93692 (1501).

<sup>4</sup> MEZŐSI 2011, 144; MIKE 1991, 162–163.

<sup>5</sup> PÁNYA 2020.

<sup>6</sup> PÁNYA 2020.



1. kép. A Mohácsi-sziget környezete a 16. század elején

sókamarájával és vásáraival tűnt ki környezetéből.<sup>7</sup> Tőle délre, a sziget csúcsának keleti szomszédságában helyezkedett el a Töttös család ősi fészke, Bátmonostora mezőváros, a mai Bátmonostor elődje. Monostorának, erődített udvarházának, ispotályának, a hozzá tartozó uradalomnak köszönhetően a mezőváros a környék egyik legjelentősebb piac- és vásárhelyeként szolgált a 16. század első feléig.<sup>8</sup>

Bátmonostora északnyugati szomszédja a Mohácsi-sziget csúcsánál kialakult Szeremlén mezőváros, a mai Szeremle elődje volt, amely a tőle nyugatra fekvő Báta földesurának, a bátai apátnak a birtoktömbjébe tartozott. Szeremlén gazdasági felemelkedését az itt lévő, Bátával kapcsolatot jelentő dunai rév eredményezte. A település egykori belterületén végzett régészeti kutatások és a középkori források szerint figyelemre méltó forgalmat lebonyolító kereskedelmi gócpont lehetett, azonban Bátmonostora fejlettségi szintjét bizonyosan nem érte el.<sup>9</sup> A folyó túloldalán fekvő Báta (és a később vele egyesült Bátató) tekinthető a környék egyházi és gazdasági központjának.<sup>10</sup> Az itt őrzött Szent Vér ereklye kultusza, illetve az ahhoz kapcsolódó búcsú zárandokok sokaságát vonzotta évente a mezővárosba, emellett fontos kikötő-, piac- és vásárhely funkcióval is bírt.<sup>11</sup> Bátától délre található Szekcső (a mai Dunaszekcső elődje), a Hercegh család fészke, valamint Mohács mezőváros, a pécsi püspök birtoka.<sup>12</sup> Ma már csak határnév őrzi Mohács északi szélén a nyúlzigeti apácákhoz tartozó egykori Csele mezőváros nevét.<sup>13</sup> Dél felé haladva, ma már horvátországi területen létezett Dánóc, illetve tőle délkeletre, a Mohácsi-sziget déli végénél helyezkedett el (Kőszeg-) Váralja mezőváros. Utóbbi jelentős rév- és vámhely volt a mohácsi csatát megelőző időszakban.<sup>14</sup> Vele átellenben, a mai Szerbiához tartozó területen feküdt a Nagyvílgyi és Geszti család birtoka, a középkori Küllőd mezőváros.<sup>15</sup> A sziget keleti felén a Hercegh család faluja, Dávot (a mai Dávod elődje) érdemel még említést, mely sókamarájával és piacával emelkedett a szomszédos falvak fölé.<sup>16</sup>

Kubinyi András összetett centralizációs pontrendszerében a tárgyalt terület lakott helyeit is vizsgálta. Számítása minimális változtatásra szorul. Ez alapján a régió legfejlettebb települései Báta (14 centralitási pont [c. p.]),<sup>17</sup> Bátmonostora (14 c. p.)<sup>18</sup> és Mohács (11 c. p.)<sup>19</sup> voltak, amelyek az 5. településkategóriába, a „részleges városfunkciójú mezővárosok” csoportjába tartoztak. Ennél fejletlenebb volt a 6. kategóriába, azaz az „átlagos mezővárosok és mezőváros jellegű falvak” közé sorolható Baja (10 c. p.),<sup>20</sup> Szeremlén (10 c. p.),<sup>21</sup> Küllőd (8 c. p.),<sup>22</sup> Váralja<sup>23</sup> és Szekcső<sup>24</sup> (egyaránt 7 c. p.), valamint Dánóc (6 c. p.).<sup>25</sup> A többi említett település, azaz Dávot<sup>26</sup> és Csele<sup>27</sup> (egyaránt 4–4 c. p.) ugyanakkor csupán a 7. településkategóriába, a „jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak” közé kerültek.

<sup>7</sup> DRASKÓCZY 2018, 197; ZO XI. 244 (1479).

<sup>8</sup> KUBINYI 2000, 60; PÁNYA – MORDOVIN – NAGY 2020.

<sup>9</sup> PÁNYA – MORDOVIN – NAGY 2020; lásd még KUBINYI 2000, 87; WEISZ 2012, 140–141.

<sup>10</sup> K. NÉMETH 2015, 33–35; WEISZ 2012, 165; K. NÉMETH 2013, 225.

<sup>11</sup> BALÁZS KOVÁCS 2015, 225.

<sup>12</sup> CSÁNKI 1894, II. 466; WEISZ 2012, 137; ANDRÁSFALVY 1975, 133, 143; BALÁZS KOVÁCS 2006, 194.

<sup>13</sup> CSÁNKI 1894, II. 461–462; HM HIM BIXa 527 12.33.

<sup>14</sup> CSÁNKI 1894, II. 462, 467.

<sup>15</sup> CSÁNKI 1894, II. 204; KUBINYI 2000, 75.

<sup>16</sup> DRASKÓCZY 2018, 197.

<sup>17</sup> K. NÉMETH 2013, 225; WEISZ 2012, 165.

<sup>18</sup> KUBINYI 2000, 60.

<sup>19</sup> WEISZ 2012, 136; HARASZTI SZABÓ – KELÉNYI – SZÖGI 2017, 135, 226, 235; HARASZTI SZABÓ – KELÉNYI 2019, 202, 247, 319, 339.

<sup>20</sup> KUBINYI 2000, 60; WEISZ 2012, 140; KAPOCS – KŐHEGYI 1980, 113. A ferences kolostor nem középkori, hanem 17. század végi alapítású. Országos vására nem volt. E kettő miatt 2+2 pontot levontunk centralitási pontjaiból.

<sup>21</sup> KUBINYI 2000, 87; WEISZ 2012, 140–141. Szerdán, szombaton és csütörtökön is volt hetipiaca, ezért a Kubinyi által adott 1 pont helyett hármatot adtunk.

<sup>22</sup> KUBINYI 2000, 75.

<sup>23</sup> CSÁNKI 1894, II. 467.

<sup>24</sup> CSÁNKI 1894, II. 466; WEISZ 2012, 137.

<sup>25</sup> CSÁNKI 1894, II. 462; WEISZ 2012, 136.

<sup>26</sup> KUBINYI 2000, 65.

<sup>27</sup> CSÁNKI 1894, II. 461; VASS 1976, 24.



Közlekedési szempontból a Duna mindkét oldala hasonló helyzetű volt, hiszen a folyó árterének nyugati és keleti peremén is egy-egy fontos útvonal haladt észak–déli irányban. A nyugati ősiségét jelzi, hogy számos helyen lényegében a rómaiak által épített limesút nyomvonalát követte.<sup>28</sup> E két útról a Duna felé több helyen voltak leágazások. A középkori források alapján úgy tűnik, hogy a folyón létrejött legfontosabb átkelők a sziget északi és déli végénél feküdtek és ezeken haladt át a személy- és teherforgalom legnagyobb része. A szigeten jelen ismereteink szerint csupán egy kevésbé jelentős útvonal haladt át kelet–nyugati irányban, mely kapcsolatot teremtett a Duna jobbpartján fekvő Szekcső és a Vajas balpartján fekvő Kispáli között.<sup>29</sup>

A déli átkelő (Kőszeg-)Váralja és Küllöd között helyezkedett el.<sup>30</sup> A török térfoglalásig forgalmának legnagyobb részét valószínűleg a közeli baranyai településeken (például Szöllős, azaz a mai Hercegszöllős) és szerémségi lankákon megtermelt borok teheték ki.<sup>31</sup> Az itteni rév jelentőségét jelzi az is, hogy 1526 augusztusában itt kelt át a Dunán Török Bálint és Tomori Pál, hogy csatlakozzon II. Lajos seregéhez Mohácsnál.<sup>32</sup> Három évvel később Szapolyai János ugyanitt, azaz „*Köllödnél általkele az Dunán és az mohácsi mezein szemben jön terek császárral.*”<sup>33</sup>

Az északi átkelő Bába és Szeremlén mezővárosok között működött, s a fennmaradt források alapján az előbbinél jóval forgalmasabb és jelentősebb lehetett (2. kép).<sup>34</sup> A kelet felől, a Homokhátságáról érkező utasok a mai Bátmonostor belterületének nyugati felén (a Petőfi Sándor utca nyugati folytatásában), a középkori Kispáli, más néven Pongrác falun keresztülhaladva érték el a Duna árterét. Itt torkollott a Baja felől érkező Sár folyó (*fluviium Saar/Sarvize*) a Vajasba, illetve annak mocsaras árterébe. Itt, a Sár folyó hídján (középkori forrásokban András hídjá/*pons Andree*), illetve annak közelében egy gázlón kelhettek át Szeremlén mezőváros területére, ahol a település északnyugati végéig haladhattak, ahol elérték a Dunát. Végül a dunai réven jutottak át a bátai apát mezővárosába, Bátára.

A fennmaradt források alapján jól látható, hogy a bátai réven áthaladó legfontosabb árucikkek a környékbeli baranyai (helyesebben dél-tolnai) borok voltak.<sup>35</sup> A középkori és kora újkori forrásokból ismert, hogy akkoriban (az Európa szerte kedvelt) szerémségi borokat a baranyai borok követték a hazai rangsorban. Oláh Miklós feljegyezte, hogy a „*Bor olyan bőségben van, hogy Magyarországának majdnem valamennyi tája (kivéve a Tiszán innen és túl Várad felé eső síkságot, valamint Bács vidékét és még néhány más helyet) nemes, édes, savanyú, e két utóbbi közé eső, könnyű és közepes erejű borokat terem, de sokkal több fehéret, mint vöröset... Többször megtörténik, hogy az enyhe hőmérséklet és a kedvező évi időjárás a bor akkora mennyiségét árasztja, hogy alig akad a bor eltevéséhez elég hordó, amit én a magam saját szemével láttam Baranya vármegyében, míg Pécssett voltam.*”<sup>36</sup> A baranyai borok nemcsak a Magyar Királyságban, hanem annak határain túl (Lengyelországban és Sziléziában) is ismertek és kedveltek voltak.<sup>37</sup> A termékek ideszállítását szekéren, illetve az akkoriban még hajózható Sárvízen, vízi úton oldották meg. Bátáról részben a réven került át Bodrog vármegyébe s jutott el a Duna-Tisza közére, részben pedig hajóra rakták és a folyón szállították tovább Szeged-Szolnok irányába.<sup>38</sup>

A bátai réven keresztül különféle nyugati fémárúk (kések, villák, ötvöstárgyak, fegyverek stb.),

<sup>28</sup> GLASER 1929, 141; SZABÓ 2011, 101.

<sup>29</sup> PÁNYA 2019; PÁNYA 2020; PÁNYA – MORDOVIN – NAGY 2020.

<sup>30</sup> CSÁNKI 1894, II. 463; GLASER 1929, 264.

<sup>31</sup> SZAKÁLY 2001, 368.

<sup>32</sup> SZALAY – WENZEL 1857, I. 21.

<sup>33</sup> SZALAY – WENZEL 1857, I. 30; BORI 1996, 80.

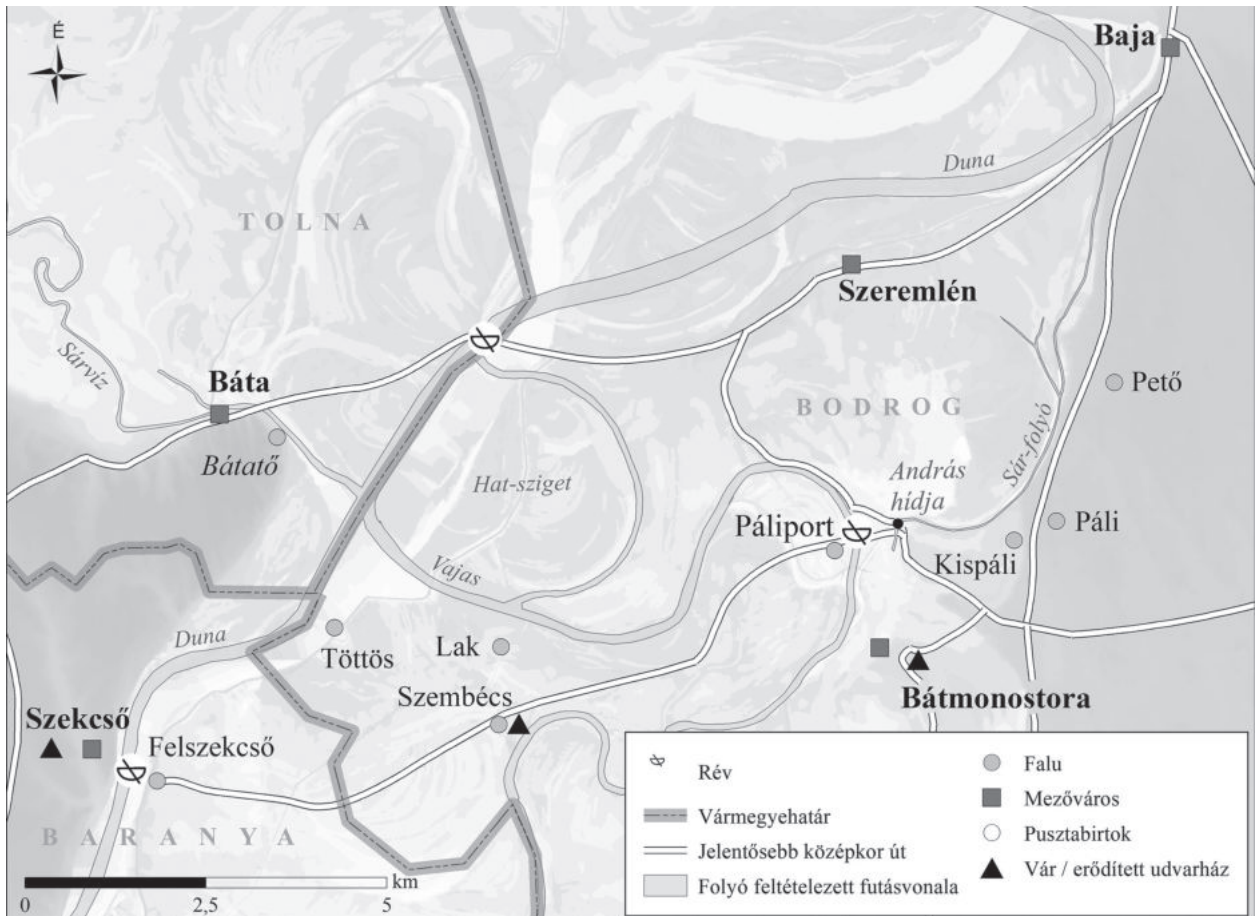
<sup>34</sup> SZAKÁLY 1973, 60; SZAKÁLY 1999, 120.

<sup>35</sup> SZAKÁLY 1998, 29; SZAKÁLY 2001, 368.

<sup>36</sup> SZAMOTA 1891, 550–551; lásd még SZAKÁLY 1999, 115–117.

<sup>37</sup> SZABÓ 1965, 241; BÁLINT 1976, 571; DRASKÓCZY 1999, 113; BENDA 2014, 130.

<sup>38</sup> ANDRÁSFALVY 1975, 127; SZAKÁLY 1999, 119–121.



2. kép. A Mohácsi-sziget északi felének környezete a 16. század elején

fűszerek, valamint posztófészeségek is érkeztek a Duna-Tisza közére és a keleti országrészekbe.<sup>39</sup> Az elmúlt években Szeremlén mezőváros területén végzett közösségi régészeti kutatások során számtalan külföldről behozott termék, egyebek mellett nyugati mesterjegyes szekercék, bronz gertyatartó, kézi napóra maradványai kerültek elő. Különösen értékesek a középkori templom körül, az egykori szeremléni piactéren gyűjtött posztóplombák. A mintegy félszáz plomba vizsgálatából kiderült, hogy azok szerte Európából, Angliából, Németalföldről, a mai Németország területéről, Morvaországból és Sziléziából származnak. Ezek alapján megállapítható, hogy a bátai-szeremléni réven a legolcsóbb posztóféléktől a drágább, jó minőségű textíliáig sokféle szövettípus jutott el a Duna-Tisza közére.<sup>40</sup>

A fennmaradt forrásokból látható, hogy a 16. század közepéig az alföldi marhák zömét az északabbi (madocsbai, földvári, váci) réveken hajtották át a Dunán s a külföldi tőzsérek a Dunántúl északabbra fekvő településein (Buda, Fehérvár) vásárolták fel azokat.<sup>41</sup> A Szeremlénre vonatkozó források, különösen a jobbágyneveket tartalmazó oklevelek vizsgálatából azonban kiderül, hogy itt is viszonylag sok mézáros tevékenykedett a 15. században és a 16. század elején.<sup>42</sup> Ebből arra következtethetünk, hogy a belföldi igényeket ellátó nagyállat-kereskedők a szeremléni-bátoi réven is hajtottak élő marhákat (illetve szállítottak húst) a dunántúli területekre. A marhakivitel útvonala a 16. századi török térfoglalás idején változott meg, s toledott a délebbi révek felé. Ekkor növekedett

<sup>39</sup> SZAKÁLY 1973, 72–73; PÁNYA – MORDOVIN – NAGY 2020.

<sup>40</sup> PÁNYA – MORDOVIN – NAGY 2020.

<sup>41</sup> SZAKÁLY 1973, 57.

<sup>42</sup> PÁNYA – MORDOVIN – NAGY 2020.

meg a forgalom a Szeged–Báta–Pécs–Kálmáncsehi–Pettau–Laibach–Velenice útvonalon. A török adóösszeírásokból látszik, hogy Bátánál is jelentős mennyiségű jószágot hajtottak át a Dunán s viték tovább az olasz területek felé.<sup>43</sup>

Mielőtt a réven fizetendőilletékekkel, azon belül is a palépenzzel folytatnánk, érdemes néhány mondatban kitérni a környékbeli világi és egyházi birtokosok közötti súrlódásokra. Lényegében az ezekről szóló iratokból értesülünk az átkelőhelyek működéséről és a cikk témáját adó titokzatos palépenzről is. A középkori források alapján jól érzékelhető, hogy a bátai apát réve lehetett a legjövedelmezőbb a környéken. A keleti–nyugati irányú távolsági kereskedelemben résztvevők számára Báta és a túloldalán fekvő Szeremlén mezőváros is fontos csomópont volt.

A bátai apát és a Várdaiak (korábban pedig a Töttös család) között számos konfliktus történt a régióban a különböző érdekszférák elhatárolása és birtokjogi kérdések kapcsán. A Becsei család egyik mellékágának számító Töttösöket 1323-ban iktatták be bátmonostori birtokukba.<sup>44</sup> Ettől az időponttól kezdődően azonban sokáig húzódozó konfliktusba kerültek a már korábban is itt honos birtokosokkal (bátai apátság, fehérvári konvent, szekcsői Hercegh család). Az apátság és a fent említett két família elsősorban a jövedelmező víz- és erdőhasználat, illetve az ezek kapcsán kivetett különböző illetékek miatt váltottak rendszeresen pengét egymással. A másik fél földjeinek jogosulatlan használata és jobbágyainak elhurcolása szinte mindennapos eseménynek számított a korszakban. A viták természetesen a legjövedelmezőbb bevételek körül hágtak a legmagasabbra: ezek közül is kiemelendők a halgazdálkodás haszna kapcsán keletkező ellentétek. A halrekesztők létesítése, birtoklása és lerombolása is folyamatosan a felek közti hatalmaskodások tárgyát képezte, minthogy a Duna folyó és annak mellékágai által nyújtott halbőség igencsak jövedelmező bevételi forrást jelentett. Így például 1364-ben Töttös foglalta le erőszakkal s használta jogtalanul a bátai apát halastavait.<sup>45</sup>

Az erdőhasználat kérdése is vitákat válthatott ki. 1401-ben a Töttösök egyik jobbágyát hurcolták fogságba a szeremléniek, miközben az erdőben hajóépítéshez szükséges fát vágott.<sup>46</sup> A felek közti ellenségeskedés veszélyeinek nemcsak az érintettek, hanem az igazságszolgáltatás képviselői, valamint az ügyekben eljáró klerikusok is ki voltak olykor téve. Két évvel később a bátai apát jobbágyai ölték meg és tüntették el nyomtalanul a holttestét annak a Miklós papnak, akit a pécsváradi konvent küldött át Lak birtokra az apát és Töttös közti ügyben egy eskütétel tanújaként.<sup>47</sup> 1406-ban az apát szeremléni jobbágyai csaknem teljesen kivágták Töttös bátmonostori birtokához tartozó erdejét.<sup>48</sup> 1407-ben ugyanőket kapta falopáson a helyi erdőkerülő Töttös László birtokán,<sup>49</sup> később azonban arról értesülünk, hogy békebírák útján a felek között végül megegyezés jött létre.<sup>50</sup> 1411-ben Pál bátai apát és Töttös László egy Szeremlén és Bátmonostor közti vitás földterület kapcsán pereskedtek egymással.<sup>51</sup> 1423-ban Töttös László özvegyének adott elégtételt a bátai apát a korábban eltulajdonított marhák és ökrök miatt.<sup>52</sup>

A vízi közlekedés kérdése is gyakran állt az érintett felek ellentéteinek középpontjában. Az átkelés miatt számos konfliktus bontakozott ki. Az apát által a szeremléni átkelőn kivetett magas vámdíjak kapcsán Töttös László többször is panaszt emelt a király előtt. 1413 és 1449 között a kérdés szinte folyamatosan napirenden volt, de – mint láttuk – az ügy fél évszázaddal később sem

<sup>43</sup> SZAKÁLY 1973, 57, 59; BLAZOVICH 2007, 64.

<sup>44</sup> ZO I. 162, 221.

<sup>45</sup> ZO III. 174.

<sup>46</sup> ZO. V. 205.

<sup>47</sup> ZO. V. 291.

<sup>48</sup> ZO. V. 411.

<sup>49</sup> ZO. V. 415.

<sup>50</sup> ZO. V. 428.

<sup>51</sup> ZO. VI. 94.

<sup>52</sup> ZO. VIII. 127.

vesztett aktualitásából.<sup>53</sup> Töttös az illetéktelen vámok miatt a fehérvári káptalannal is összekülön-  
bözött: Bodrog vármegye nemessége előtt 1401-ben arról panaszkodott, hogy a Dunának Vajas  
nevezetű ágán keresztül Szekcső felé igyekvő jobbágyaitól illetéktelen vámokat szednek. Amikor a  
fenti eset kapcsán a vármegye emberei felszólították fehérvári káptalan felszekcsői jobbágyait, hogy  
hagyjanak fel jogtalan tevékenységükkel, a helyi bíró gúnyosan azt válaszolta, hogy „*az elvett dol-  
gokat vissza nem adja, sőt még többet törekszik megszerezni.*”<sup>54</sup> 1459-ben Szeremlénben jogtalanul  
fogadták be Töttös Lászlónak azt a bátmonostori jobbágyát, aki anélkül távozott el ura birtokáról,  
hogy a jogos költözési illetéket megfizette volna.<sup>55</sup> 1464-ban a bátai apát tett panaszt Töttösék elő-  
ző évi, többrendbeli hatalmaskodása ellen, melyek során egy alkalommal határjeleket rontottak le  
Szeremlén határában, máskor pedig számos haszonállatot kívántak onnan elhajtani; utóbbi esetben  
azonban úgy tűnik, hogy a barmok és a disznók egy része nem kívánta elfogadni a tulajdonviszo-  
nyok átalakítási szándékának ezt az erőszakos módját, így hát közülük sokan menekülőre fogták s  
a Dunába rohanva a vízbe fulladtak.<sup>56</sup> A válasz azonban nem maradt el: a fenti panasztétel előtt pár  
nappal az apát szeremléni emberei Töttösnek Pongrác nevű birtokát támadták meg, ahol a rétet ha-  
talmaskodva lekaszálták, majd a vádak szerint száz kocsi szénát vittek el onnan, a helyi jobbágyokat  
pedig megverték és asszonyaikat gyalázó szavakkal illették.<sup>57</sup>

A fenti előzmények hű tanúságot tesznek a helyi birtokosok közti másfél évszázados civakodás,  
ellenségeskedés és pereskedés állandó jellegéről. Az 1504-ben történt két incidens is remekül illesz-  
kedik a bátai apát és a környékbeli nemesek barátnak nem nevezhető viszonyába, amelynek egyik  
színtere maga a bátai-szeremléni rév volt.

A palépénz rejtélyének megoldását filológiai úton érdemes elkezdni. Lássuk, mi is szerepel be-  
tűre pontosan abban a három oklevélben, amelyben szó esik róla! Az első alkalommal, amikor a  
titokzatos fizetnivaló felbukkan, Nagyküllődön járunk. Az 1501-ben kibocsátott oklevélben<sup>58</sup> egy  
szokványosnak nevezhető hatalmaskodási ügy bontakozik ki előttünk, amely 6–7 évvel korábban  
történt, azaz az 1490-es évek közepe környékén. Az ügy lényege az volt, hogy Pünkösd táján a föld-  
desúr Geszti Ferenc nevében megjelent a településen familiárisa, a nemes Derzsfalvai Bakó György,  
hogy az egyik Geszti-jobbágytól, Gyöngyös Gergelytől begyűjtse azt az összeget, amit az a falu szo-  
kásjoga alapján („*iuxta morem et consuetudinem eiusdem possessionis Naghkewlewdh*”) a helyiektől  
és az idegenektől („*e medio populorum in eadem Naghkelewdh commorantium ac etiam forensi-  
bus*”) a földesúr számára beszédett. Ez az összeg boroshordónként 8 dénárt tett ki és közönségesen  
palépénznek hívták („*de singulo vase vini singulos octo denarios vulgariter pallepewz dictos*”). Bakó  
Györgyre azonban, aki egy helyi jobbágy házában szállt meg, a nemes Nagy völgyi János, Péter, Pál  
és Ferenc a familiárisaikkal fegyveresen rátörtek és a nagyjából 2 forintra rúgó összeget erőszakkal  
elvették tőle.

A második oklevél, amely hasonlókról beszámol, 1505-ben került kibocsátásra.<sup>59</sup> A történet sze-  
rint a tavalyi évben, azaz 1504-ben két aranyi Várdai-jobbágy, Malmos György és Tót Bálint Pünkösd  
vasárnapja környékén, a Nagyhéten a baranyai Bába mezővárosban bort vásároltak, amit ugyanitt, a  
Sárvíz folyón a saját csónakjukba rakodtattak be. Majd ugyanezzel a borral a Sárvíz folyása mentén  
hazaindultak, ráfordulva földesuruk Duna-szakaszára. De már ezt megelőzően Tamásnak, a bátai  
apátnak minden szokásos fizetnivalót, így a vámot és a révpénzt, valamint a szekérpénzt, amelyet  
közönségesen palépénznek hívnak, teljes mértékben megfizették („*universas obventiones [...] tam  
scilicet tributum et vadum, quam etiam pecunias essedales, vulgariter palepenz dictas, ibidem exigi*

<sup>53</sup> KAPOCS – KŐHEGYI 1980, 34; ZO. VI. 111, 153, 160, 217; ZO IX. 173.

<sup>54</sup> ZO V. 269 (1401).

<sup>55</sup> ZO. X. 73.

<sup>56</sup> ZO. X. 227.

<sup>57</sup> ZO. X. 228.

<sup>58</sup> DL 93692.

<sup>59</sup> DL 88936.

*solitas, in eodem oppido plenarie persolverint*). Az apát azonban nem elégedett meg ennyivel és dupla vámot akarván beszédni tőlük („*duplicatum sibi tributum habere volens*”), kiküldte bátai és szeremléni, név szerint felsorolt jobbágysait, azok pedig felfegyverkezve, szitkozódások közepette a két jobbágys hajóját erőszakkal a folyásiránnyal ellentétes irányban, egészen az apát Szeremlén mezővárosánál lévő másik vám- és révhelyig hajóztatták fel, ahol újra vám- és szekérpénzt csikartak ki tőlük („*ibidem [...] rursus alia tributa, aliasque pecunias essedales, quantas voluisset [...] extorqueri et exigere fecisset*”).

A harmadik adat a palépenzre megint csak 1504 Pünkösöd környékéről tűnik elénk.<sup>60</sup> Az 1505-ben kibocsátott oklevélben egy, az imént ismertetett hatalmaskodással minden bizonnyal összefüggésben álló eseménymenetről esik szó. Várdai Miklós egy garai jobbágysa, *Barthany* György szintén Bátán vásárolt bort, amit a Sárvízen egy másik, Bátmonostoron lakó Várdai-jobbágytól bérelt hajóra rakodtatott („*ibidem in fluvio Sarwyze ad navem a quoddam scilicet nauta in oppido Bathmonstra dicti exponentis commorante pecuniis appreciatam locari fecisset*”), majd elindult a borral megrakott csónakkal lefelé, Bátmonostor irányába. Ezt megelőzően már ő is kifizette a Tamás bátai apátnak járó, és Bátán rendszeren beszédett vámot és révpénzt, akárcsak a szekérpénzt, vagy közönségesen palépenzt („*universas obventiones venerabilis et religiosi fratris Thome Abbatis dicti oppidi Batha, tam scilicet tributum et vadum, quam etiam pecunias essedales vulgariter palepenz dictas ibidem exigere solitas eidem ex integro persolverit*”). Az apát szeremléni jobbágysai azonban útja során fegyveresen és gyalázkodva rátámadtak, majd a borait erőszakkal átrakodták egy szeremléni dereglyére, miközben újabb vámot és szekérpénzt szedtek be tőle („*prescripta vina eiusdem, de pretacta navi e converso omnino extrahi, et ad aliam navem de oppido suo Zeremlyen locari, ibique itidem alias pecunias essedales, aliaque tributa per ipsum exigere fecisset*”). Ezután a másik hajóval elindultak felfelé, folyásiránnyal szemben és felhajózták a borokat egészen a szeremléni révig, ahol megint, azaz harmadjára is megfizették vele a vámot, sőt, a minden hordó bor után járó palépenzt is újra kivasalták belőle („*tertiaria aliud tributum et insuper de singulis vasis vinorum alias pecunias essedales, minusiuste et indebite extorqueri fecisset, potentia mediante*”).

A három ügyben a felperesek szerint többször is törvénytelenül beszédett, illetve Küllődön elrabolt palépenz, más néven „*pecunia essedalis*” a közös elem. Ilyen nevet viselő, révnél fizetendő járadékra a három oklevélben kívül a magyar középkorból több forrást nem ismerünk. Mit tudhatunk meg erről a titokzatos fizetnivalóról az oklevelek tartalma alapján?

Először is, tudjuk azt, hogy a beszédése a révnél történő átkelésnél volt esedékes, valamint hogy kifejezetten bor után kellett fizetni és Küllődön boroshordónként 8 dénárt tett ki. Tudjuk továbbá, hogy a palépenz nem egyezett meg a révvámmal, hiszen attól függetlenül említik („*tam scilicet tributum et vadum, quam etiam pecunias essedales*”).<sup>61</sup> Az is egyértelműnek tűnik a küllődi esetből, hogy a palépenz, vagy legalább annak egy bizonyos része a vám birtokosát illette, hiszen az azt beszédő küllődi jobbágynek a földesúr számára kellett elszámolni belőle.

Próbáljuk meg először a köznyelvben használt palépenz szót értelmezni! Első körben azt a feltételezést sem szabad elvetnünk, hogy a szóösszetétel vegyes latin-magyar kifejezés volt, azaz a „palé” a középkori okleveles latinságból került be a mindennapos szóhasználatba, tehát latin szóból vezethető le, amihez az eredendően a latinságban „*pecunia*” formában szereplő „pénz” szavunk járult második elemként.

Ha a lehetséges szótárakat és középkor végi, kora újkori szójegyzékeket fellapozzuk, akkor első körben olyan szavak tűnnek gyanúsak, amelyek valamilyen fából készült alkalmatosságra utalhatnak. Ilyen például az 'ásó' jelentéssel bíró „pala”, valamint a 'karó' jelentésű „palus/pallus”.<sup>62</sup> Ezek értelme azonban sehogy sem akar illeszkedni a révhelyekkel kapcsolatos összefüggésbe.

<sup>60</sup> DL 88937.

<sup>61</sup> Mind a két, átkeléssel kapcsolatos, említett oklevélben így szerepel. DL 88936; DL 88937.

<sup>62</sup> FINÁLY 1884, 1399, 1404; BARTAL 1901, 464–465; FINÁLY 1892, 25; SZAMOTA 1894, 841.

Ennél sokkal csábítóbbnak tűnik a „palla” kifejezésből, annak egyes számú genitívusából eredeztetni a titokzatos palét, tekintve, hogy ennek jelentése egészen pontosan ’evezőnyél’ volt.<sup>63</sup> Ez esetben teljesen logikusan azt feltételezhetnénk, hogy a palépénzt az evezőt használó révészek kaphatták, a réven történő átkelés viteldíjaként. Sajnos ez az egyszerűnek tűnő magyarázat is hamar kikerül a lehetséges megoldások listájáról. Egyrészt, világosan látszik a 15–16. századi szójegyzékeink alapján, hogy az evezőre a Magyar Királyságban a középkor végén általában nem ezt, hanem a „remus” szót használták.<sup>64</sup> Másrészt, nagyon úgy tűnik, hogy az említett két oklevél, amelyek a szeremléni révvel kapcsolatos hatalmaskodásokról számolnak be, magukban foglalják a viteldíj kifizetését is.

A magyar kutatás viszonylag jól ismeri azokat a közlekedési vámokat, amelyeket a vízen vagy hídon történő átkelésnél fizettek a közlekedők. Ezek lehettek hídvámok („tributum/telonium/redditus pontis”), amelyek azonban témánk szempontjából ezúttal nem relevánsak. A hidat nélkülöző helyeken történő átkelésért járó révvámokat a legtöbb esetben szintén a „tributum” és a „redditus” kifejezéssel illették a középkori okleveles gyakorlatban, míg a vízen közlekedők a hajó- vagy kikötővámot fizették az áthaladásért („tributum in navigio, tributum in portu”). A révészek viteldíj gyanánt a „naulum”-nak nevezett pénzüsszeget szedték, amelynek egy része („tributum nauli”) a vám birtokosát illette.<sup>65</sup>

Ami a Bába és Szeremlén közötti 1504-ben történő két hatalmaskodással összefüggően keletkezett 1505. évi okleveleket illeti, mind a kettő párhuzamosan íródott és ugyanazon a napon került kibocsátásra (június 12-én), így a szövegük az események bemutatása során is párhuzamokat mutat. A mindkettőben ugyanolyan formában szereplő szövegrész („*tam scilicet tributum et vadum, quam etiam pecunias essedales, vulgariter palepenz dictas*”) véleményünk szerint három különböző fizetnivalót takar. A „tributum” és a „vadum” itt nem szinonimaként, hanem egymástól egyértelműen elválasztva jelenik meg. A „tributum” ez esetben nem jelenthet mást, mint a fentebb a vámbevételek kapcsán már említett révvámot, amit a rév birtokosa szedett a közlekedőktől a révhely használatának fejében. A „vadum” gyakori kifejezés a magyar okleveles anyagban és köztudott módon alapján véve magát a révhelyet jelenti,<sup>66</sup> itt azonban a szövegkörnyezetből adódóan egyértelműen fizetnivalóként jelenik meg. A Bartal-féle szótár szintén ismeri egy ilyen jelentését.<sup>67</sup> Ez esetben tehát a „vadum” megegyezhet a fent említett „naulum”-mal és azt a révészeknek fizették a révhelyen történő átvitelért cserében. Visszakanyarodva a fentiekhez: ha viszont erről van szó, akkor a palépénz nem lehet „evezőpénz” és nem a réven történő átkelésért adják át, hanem valami más volt a jelentése. A „palé” kifejezés magyar szóként történő értelmezési lehetőségeire még visszatérünk.

Térjünk át most a másik kifejezésre, az „essedalis”-ra. A fogalom ilyen formában szótárakban nem szerepel, de ennek ellenére is világosnak tűnik, hogy az „essedum” melléknévképzős alakjával állhatunk szemben. Az „essedum” (olykor: „essedá”) az ókori latinságban egyértelműen kocsi jelent, leginkább kétkerekű harci kocsit, később pedig könnyű és díszes utazókocsit, illetve teher szállító kocsit is. Más értelmezését nem ismerjük.<sup>68</sup> Magyarországon azonban az oklevelekben nem igazán lehetett elterjedve a használata, hiszen nálunk egyértelműen a „currus” volt az, amit a kocsi és szekér megnevezésére széles körben alkalmaztak, ha pedig a szekér szóval kapcsolatos melléknévet képeztek, akkor is a „currus”-ból hozták létre azt (például „*sales curruales*”).<sup>69</sup>

<sup>63</sup> BARTAL 1901, 465.

<sup>64</sup> Habár a szót a Bartal-féle szótár nem ismeri, mind a Schlägli -, mind pedig a Besztercei szójegyzék ezt hozza egyetlen lehetséges verzióként az evezőre. SZAMOTA 1894, 767; FINÁLY 1892, 22.

<sup>65</sup> WEISZ 2013, 13–14. A „naulum” jelentésére lásd például MELICH 1906, 81: „*Naulum – Haio beer*”.

<sup>66</sup> A klasszikus és középkori latin szótárak mind így használják. Egyetlen későbbi példaként lásd például PÁPAI PÁRIZ 1767, 973: „*Rév, által vető hely a vízen: vadum, trajectus, portus*.” Vö. MELICH 1906, 81.

<sup>67</sup> BARTAL 1901, 687: „*vectigal fluviorum*”.

<sup>68</sup> WALDE – HOFFMANN 1938, I. 421; DU FRESNE – CARPENTERII – HENSCHEL 1884, III. 317; WISSOWA 1909, 687–689; DAREMBERG – SAGLIO 1892, II. 817; NIERMEYER 1984, 381; GEORGES 1951, I. 2469; GLARE 1982, 621; FINÁLY 1884, 709; PÁPAI PÁRIZ 1767, 219.

<sup>69</sup> BARTAL 1901, 191.

Ezt megerősíti, hogy a Lexicon Latinitatis ismeri ugyan az „essedum” szó középkori magyarországi előfordulását, de az egyetlen citált példát Bonfinitól hozza.<sup>70</sup> Ez nem véletlen, világosnak tűnik, hogy a neves humanista a klasszikus műveltségét csillogtatva használta csupán az ókorban használatos kifejezést, idehaza valójában nem volt az okleveles gyakorlatban a mindennapokban ismert. Azaz, a fentiek alapján ennek a „pecunia essedalis” kifejezésnek, a korábban már említett, feltételezett „szekérpénznek” logikusan valahogy így kellett volna festenie latinul egy oklevélben: „pecunia curru(a)lis”.

Az „essedum”-nak egyetlen képzett alakja található meg csupán a különféle latin szótárakban, ez pedig az „essedarius”~„assedarius”, ami az ókortól kezdve ’kocsivezetőt’, ’szekérharcost’ jelent.<sup>71</sup> Utóbbinak azonban úgy tűnik, idehaza van egy harmadik jelentéstartalma is. A Lexicon Latinitatis a következőképpen definiálja a szót: „*miles essedo*”, illetve „*operarius, qui onera in curru ponit*”.<sup>72</sup> Ezek szerint Magyarországon volt egy olyan értelme is, amelyet kifejezetten a kocsikat áruval megrakó munkások megnevezésére használtak. A Bartal-szótár ennél is tájékozottabb, és az „assidarius” szót a hordórakodó munkások, azaz a korcsolyások foglalkozásával köti össze.<sup>73</sup> Utóbbi értelmezés már a Lexicon Latinitatis supplementum kötetében is benne van.<sup>74</sup> Kiderül az is, hogy a két szótár mindösszesen két olyan forrásadatot ismer a teljes magyar középkorból, annak is a legvégéről, ami bizonyítja azt, hogy az „essedarius/assedarius” jelentése a korcsolyásokkal is megfeleltethető. A kevés példa alapján széles körben tehát ez sem lehetett elterjedt szó a magyarországi latinságban, talán csak a középkor legvégén jelenhetett meg hazánkban.<sup>75</sup>

Ami a korcsolyásmesterséget illeti, mivel a boroshordókat nagy súlyuk miatt kézzel mozgatni lehetetlen volt, ezért a korcsolyások egy speciális emelőszerkezettel, az úgynevezett korcsolyával engedték le azokat a borospincébe. Ez a fáradságos művelet komoly szakértelmet igényelt, így külön szakmává vált a középkorban. Maga a korcsolya két, deszkából vagy gerendából készített, keresztmervítőkkel összekötött rúdból álló, létrára emlékeztető kinézetű szerkezet volt, amelyen a hordókat horoggal ellátott, úgynevezett borvonó kötél, esetleg csigarendszer segítségével engedték le és húzták fel. A szerkezetet az egyik végén lévő két vaskampóval rögzítették rakodás előtt.<sup>76</sup> A „korcsolya” kifejezés minden bizonnyal idegen nyelvből történő szóátvétel volt, de eredete még megfejtésre vár.<sup>77</sup> Az eszköz latin neve a középkorból nem ismert, ennek magyar változata, a „korcsolya” a középkori oklevelekben ritka, az újkori forrásokból azonban viszonylag gyakran felbukkan.<sup>78</sup>

A korcsolyáról, illetve a korcsolyásokról nem ismerünk olyan hazai ábrázolást, amely a középkorból vagy a kora újkorból származik. Nyugat-Európában azonban maradtak fenn olyan források, amelyek alapján viszonylag pontos képet alkothatunk a hordók mozgatásának, emelésének módjáról és eszközeiről. A nürnbergi Tizenkét Testvér Alapítvány Naplóiban (Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen) színes rajzokon örökítették meg az alapítvány szegényházaiban élő mesteremberek (kovácsok, kőfaragók, ötvösök, posztókészítők stb.) és segédmunkások képmásait. Ezek között megtalálható a korcsolyások (Schröter) ábrázolása is, melyen jól kivehető az általuk használt borlétra (Schrotleiter/Weinleiter), és a leeresztést/emelést segítő kötél és gerenda (Scrotseil és Scrotbaum). A landshuti fegyvertári leltárban (Zeughausinventar von Landshut) a számos

<sup>70</sup> BORONKAY – BELLUS – MARÓTH – SZOVÁK 1992, III. 355.

<sup>71</sup> DU FRESNE – CARPENTERII – HENSCHEL 1883, I. 434; GLARE 1982, 621; GEORGES 1951, I. 639, 2468; WISSOWA 1909, II. 1746–1747; FINÁLY 1884, 709; PÁPAI PÁRIZ 1767, 219.

<sup>72</sup> BORONKAY – BELLUS – MARÓTH – SZOVÁK 1992, III. 355.

<sup>73</sup> BARTAL 1901, 53: „*qui onera molitur, promovet; korcsolyás*” és „*Assedarii seu impositores vinorum vulgo korcholas*”.

<sup>74</sup> BORONKAY – BELLUS – MARÓTH – SZOVÁK 2013, Supplementum I. 200.

<sup>75</sup> FRAKNÓI 1877, 118: „*Eodem die essedariis, qui octo vasa vinorum in Felhewyz ad currum posuerunt, et in castro Budensi ad cellarium Regie Maiestatis imposuerunt...*”; KEMÉNY 1889, 384: „*assedarii seu impositores vinorum vulgo korcholas*”.

<sup>76</sup> PAP 1994, 122; SIMON 2000, 123; MIZSER 2006, 244, 525.

<sup>77</sup> BENKŐ 1970, II. 571–572; NYÍRI 1943.

<sup>78</sup> A Szamota István által hozott latin kifejezés („*scala promotoria, scala cellaria*”) forrása nem ismert. SZAMOTA 1902–1906, 519. Az egyetlen ismert vulgáris adatot a középkorból szintén Szamota idézi: DL 26251 (1520 k.). Az újkori adatok közül néhány: VARGA 1978, 288; IVÁNYOSI-SZABÓ 2004, 83.

fegyver- és szerszámabrázolás mellett a korcsolya rajza is látható (1–3. tábla). Ezek a magyarországi néprajzi kutatásokból ismert korcsolyákkal lényegében azonosak voltak, így minden bizonnyal a képeken szereplő eszközökhöz hasonlókkal dolgozhattak a hazai korcsolyások is a középkorban és a kora újkorban.<sup>79</sup>

A korcsolyásmesterség, még ha nem is a latin „assedarius” alakban, hanem magyar köznyelvi formájában („korcholas, corcholas, korchyolyas”, stb.) már a 14. századból előkerül a hazai oklevéltanyagból. A legtöbb esetben parasztok személyneveiben szerepelt, különféle jobbágyszorolások kapcsán,<sup>80</sup> de szőlőhegyek mikrotoponímiájában is megjelent olykor.<sup>81</sup> A 16. században egy új elnevezéssel is találkozunk, hiszen ekkor már egyes esetekben a „borvonó/borvonyó” néven illeték a szakma képviselőit.<sup>82</sup> Ez a szó számos újkori gazdasági vonatkozású feljegyzésben, leginkább inventariumban szerepel említés szintjén, de ezek részletes ismertetésétől ezúttal eltekinthetünk.

Mindemellett a magyarországi németek is ismerték saját nyelvükön a kifejezést, főleg a német lakosságú szőlőtermelő városokban. Az eszköz legelterjedtebb középkori német neve a „Schrotleiter” lehetett.<sup>83</sup> Sopronban ez a sajátos foglalkozás meglehetősen gyakran előfordult a különféle számadáskönyvekben, „fascziher/vascziher” formában.<sup>84</sup>

Gondolatmenetünk során az „essedum” kifejezéstől a korcsolyáig jutva fel kell tenni azt a kérdést, hogy az említett palépénz, vagy más néven „pecunia essedalis” összefüggésben állhat-e valamilyen módon a boroshordók rakodásával, avagy a korcsolyás mesterséggel? Nagyon észszerűen hangzik, hogy igen. A fentiekben plasztikusan kirajzolódott előttünk az a kép, amely a réven való átkelést jellemzi. Egyrészt, tekintve, hogy a borkereskedő jobbágyok saját szekerekkel nem kelhettek át Szeremlénnél a Dunán, egyértelmű, hogy vectorokat fogadtak fel a borszállításra. És mivel egy egész munkásbrigádot sem vihettek magukkal a boroshordók rakodására, az is világos, hogy ezek mozgatását csak a réven dolgozó jobbágyok végezheték el, ahogyan a szükséges eszközt, a korcsolyát is ők biztosíthatták hozzá. Az átkelés tehát úgy történhetett, hogy a kereskedő a baranyai részeken szekereket fogadott fel, akik a hordókat a bátai révig szállították, ahol a korcsolyával és megfelelő szakértelemmel rendelkező helyi parasztok az árut a szekerről a hajóra pakolták. Ezt követően átkeltek a Dunán és a szeremléni oldalon a boroshordók hasonló módon kerültek át egy újabb – saját vagy bérelt – szekerre. A hordók korcsolya segítségével történő ki- és berakodása tehát egy, a kereskedők számára nélkülözhetetlen, és minden bizonnyal a rév dolgozóinak kizárólagos joga alá tartozó szolgáltatás volt, amely mind a bátai, mind a szeremléni lakosok számára biztos jövedelemforrást jelenthetett.

Bizonyítja a fenti állítást, hogy a szekerek megrakása és általában a rakodás a középkor folyamán szinte mindig külön munkafolyamatnak számított, amiért meghatározott összegű fizetség is járt. Külön fizetnek például 1502-ben Eperjesen az égetett mész szekerről történő lerakodásáért, egészen pontosan 10 dénárt, ugyanitt 1510-ben gabonarakodásért fizetnek 75 dénárt. A máramarosi sóbányákban a sóhordóknak éves szinten 3 forint volt munkájukért a járandóságuk. 1406-ban Raguzában kifejezetten gabonarakodáshoz biztosítanak külön munkásokat.<sup>85</sup> A bátai réven sem volt más a helyzet, a nehéz és szakértelmet igénylő munkát meg kellett fizetni, mégpedig a küllődi példa alapján boroshordónként számított 8 dénárral, amelynek összege feltehetőleg a környéken mindegyeségesen ugyanennyit tett ki.

A fentiek alapján annak ellenére, hogy az „essedum” kifejezés nem volt ismert a középkori ma-

<sup>79</sup> Hausbuch der Landauer 12 Bruder Stiftung I., Amb. 279.2° Folio 8 verso; Hausbuch der Mendelschen Zwölf Bruder Stiftung I., Amb. 317.2° Folio 98 verso; Beßnitzer, Ulrich: Zeughausinventar von Landshut, 1485, Cod. Pal. germ. 130, folio 56.

<sup>80</sup> Anjou XXIII. 161. sz. (1339); DL 10051 (1413); DL 10258 (1414); ZSO VIII. 252. sz. (1421); DL 14696 (1453); DL 14697 (1453); DL 27072 (1488); DF 229432 (1512); DL 26243 (1520 k.). Az említettek közül többet is ismer SZAMOTA 1902–1906, 519.

<sup>81</sup> ZSO II. 6789. sz. (1409).

<sup>82</sup> SZAMOTA 1902–1906, 85–86.

<sup>83</sup> SZAMOTA 1902–1906, 519.

<sup>84</sup> Sopron II/6. 96 (1430); Sopron II/3. 20 (1433); Sopron II/3. 51 (1436); Sopron II/6. 134 (1440); stb.

<sup>85</sup> DIVALD – IVÁNYI 1927, 56; DF 282535; GULYÁS 2014, 70; ZSO II. 4467. sz.



gyarországi okleveles latinságban, elvileg nem tűnik indokolatlannak, hogy a „pecunia essedalis”-t a fenti módon ’szekérpénzként’ értelmezzük, hiszen azt a szekérről a hajóra, majd a hajóról újra a szekérré rakodásért kellett fizetni. A „palé” magyar szóként történő értelmezése finomíthat ezen az állításon. Már az elején ki kell jelenteni, hogy a kifejezés középkori okleveles említését ebben a formában ezen kívül nem ismerjük. Mi lehet valójában a jelentése? Mivel a korcsolya minden bizonnyal leginkább fából készülhetett, esélyes, hogy itt valójában a „palló” szóval állunk szemben.<sup>86</sup> A „palló” középkori okleveles előfordulása feltehetőleg igen ritka volt. Személynévként egyetlen általunk ismert oklevélben tűnik fel, 1421-ben.<sup>87</sup> A Szamota-féle szótár csak az 1490-es évekből, majd a 16. század közepéről ismer rá adatot, azaz minden bizonnyal csak a középkor végén jelenhetett meg magyarul az oklevelekben.<sup>88</sup> Az 1494. évi inventáriumban szereplő formája, a „*zeen pallo*” talán nem lényegtelen témánk szempontjából sem, mivel ez feltételezhetően egy olyan alkalmatosság lehetett, amellyel a szenet a pincébe juttatták le, azaz funkcionálisan kapcsolatban állhat a korcsolya fogalmával is.<sup>89</sup> A ’palépénz’~’pallópénz’ jelentésének egyezését egy újkori adattal tudjuk megkérdőjelezhetetlenné tenni. A sárospataki kőbányában, ahol már a középkortól kezdve malomköveket bányásztak, a roppant nehéz köveket korcsolyához hasonló szerkezettel rakodták fel a szekerekre, amiért még a 19. században is 4 garasnyi „pallópénzt” kellett fizetni. A palló tehát ez esetben is egyértelműen ’korcsolya’ jelentéssel bírt.<sup>90</sup>

Amennyiben azonban a „palé” értelme valóban ’palló’ volt, a fizetnivaló pedig „pallópénz”, akkor a hazánkban oklevélben nem ismert „essedum”-mal kapcsolatosan is fel lehet vetni, hogy azt nem szekéreként kellene fordítani. Mivel az „essedarius/assedarius” ’szekérrakodó munkás’, illetve ’korcsolyás’ jelentést is tartalmaz, az „essedum” talán idehaza kifejezetten ’korcsolya’ értelemben volt használatos. A fent már említett és a középkorban ismert „assidarius” alakból kiindulva könnyen lehetséges, hogy a szótó valójában nem is az „essedum”, hanem a ’deszka’, ’gerenda’ vagy ’léc’ jelentéssel bíró „axis~assis” lehetett, az „assidarius” pedig olyan valakit jelentett, aki ilyen, rakodás során használt deszkával (pallóval, azaz korcsolyával) dolgozik. Ez esetben még az is feltételezhető, hogy létezett egy, az említett „assis”-ből képzett „assidum” kifejezés is a középkor végi magyar latinságban, amely egyelőre még nem került elő oklevélből. Összességében a „pecunia essedalis”-t tehát célszerű palló- vagy korcsolyapénzként definiálni.

A fentiek ismeretében hogyan értelmezhető tehát a két, 1504-ben játszódó hatalmaskodás? A küllődi és a szeremléni révhely különlegessége az volt, hogy más termékek mellett a dél-dunántúli borokat forgalmazó kalmárok legfontosabb átkelőhelyeként is funkcionáltak. Az átkelés azonban igen drága volt. A Bátára érkező borkereskedőnek ki kellett fizetnie először is a révvámot („tributum”), amit teljes egészében a rév birtokosa, a bátai apát kapott. Ki kellett egyenlítenie továbbá a palló- vagy korcsolyapénzt, amiért a réven dolgozó bátai jobbágyok a hordókat a kocsiról a hajóba rakodták. A küllődi adat alapján ezen az összegben a jobbágyok és a földesúr valamilyen módon megosztottak egymással. Ezután következett az átkelés, amiért a viteldíjat kellett letenni („naulum/vadum”), amelynek egy részét („tributum nauli”) az országos analógiák alapján a révészek megint csak az apátnak juttatták. A szeremléni oldalon a hordókat a szeremléni jobbágyok rakodták a korcsolyával szekérré, amiért újabb pallópénzfizetés dukált. A speciális földrajzi helyzet tehát a réven mindenki számára igen hasznos volt, mind a földesúr, mind az ott tevékenykedő jobbágyok komoly bevételhez juthattak így. Ennek eredményeképpen monopolhelyzet alakult ki és szokásjoggá vált, hogy a hordók rakodását és a vízen történő átszállítását is csak és kizárólag bátai és szeremléni jobbágyok végezheték el, mégpedig bizonyosan nyomott, azaz kifejezetten magas áron, a dologból

<sup>86</sup> A „palló” kifejezés minden bizonnyal a délszláv eredetű „padló” szóval lehet etimológiai kapcsolatban. BENKŐ 1976, III. 56–57.

<sup>87</sup> ZSO VII. 197. sz.: „*Benedicto Pallo dicto*”.

<sup>88</sup> SZAMOTA 1902–1906, 738: „*Padló-deszka, palló-, assis; bodenbrett. 1546: Fy labfa, rag, karo, palo dezka sew rigal*”.

<sup>89</sup> SZAMOTA 1902–1906, 909; DL 26076 (1494).

<sup>90</sup> MAROZSÁN 2011, 320.

hasznot húzó bátai apát tudta és támogatása mellett. A kereskedőnek összességében tehát csak a helyi révészek hajóin és csak Bába és Szeremlén között lehetett közlekedni a szállított borral.

A réven átkelő kereskedők azonban érthetően sokallták a fizetnivalókat, ezért megpróbálták azokat kijátszani. Erre az egyetlen lehetőség az volt, hogy nem bátai vagy szeremléni, hanem saját vagy bérelt hajókkal szállították át a bort a túlpartra, de nem Szeremlénbe, hanem attól délre hajózva, majd ott kikötve saját maguk szervezték meg – nyilvánvalóan jóval olcsóbban – a bor átrakódását. Ilyen módon megszabadultak a szeremléni pallópénz megfizetésének terhétől.<sup>91</sup>

A századforduló környékére a réven elkövetett szabálytalanságok száma bizonyára megnőtt, ezért 1504 tavaszára a szeremléni révészeknél betelt a pohár. Elhatározták – amihez talán a bátai apát hozzájárulását is elnyerték – hogy megleckéztetik a szabálytalankodókat. A két eset mellett, amelyről az említett oklevelek tanúskodnak, minden bizonnyal többször is végrehajthatták a „leckéztetést”, amelyekről azonban nem maradt fenn írott forrásunk. *Barthany* György esete nagyon jól demonstrálja a szeremléni szándékot. A Bátán mindent kifizető jobbágy hajóját a szeremléniek azért fogták el, mert nem az ő hajóikat használta és nem Szeremlénbe vette célba (ahogyan a másik ügyben szereplő két aranyi jobbágy sem szeremléni hajón kelt át a Dunán). Hogy megmutassák neki, hogyan zajlik egy szabályos átkelés, a hordókat a saját hajójukra rakodták, amiért természetesen felszámolták a pallópénzt is. Mivel a szabályos átkelés az értelmezésük szerint csak most kezdődött, a vámot is újra megfizettették vele. Így indultak tehát vissza Szeremlénbe, ahol a hordókat kirakodták – újabb pallópénzért –, majd a vám harmadszori, pedagógiai célzatú behajtásával tették fel az i-re a pontot.

A tanulmányban ismertetett három oklevél plasztikus betekintést enged a középkor végi révhelyek működésébe és akár analógiaként is felfogható. Minden bizonnyal hasonló metódus szerint működtek az ország egyéb révhelyei is, amelyeken keresztül komolyabb borforgalom zajlott, hiszen ezzel a technikai kihívással – a hordók szekérről hajóra és újra szekérré rakodásával – máshol is szembe kellett nézni. A szeremléni eset remek rálátást biztosít a révhelyeken dolgozó jobbágyok dolgos mindennapjaira, és azokra a jövedelmekre is, amelyeket a rév hozott számukra az ott elvégzett munkának köszönhetően.

---

<sup>91</sup> A hordónként a rakodásért fizetendő 8 dénár nem volt jelentéktelen összeg. Erre példaként elég annyit megemlíteni, hogy ugyan-ezekben az években a Hegyalján a meglehetősen kemény munkának számító kapálás napszáma is csupán napi 7 dénárt tett ki fejenként. DF 216409. Így teljes mértékben érthető, hogy miért próbálták meg a kereskedők elkerülni a szeremléni révhely korcsolyásait.

## IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRÁSFALVY 1975 ANDRÁSFALVY Bertalan, *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig*. Szekszárd 1975. (Tanulmányok Tolna megye történetéből VII.)
- Anjou *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–XL*. Szerk. Kristó Gyula et al. Budapest–Szeged 1990–2018.
- BALÁZS KOVÁCS 2006 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *A Tolna megyei Sárköz és rokon településeinek kapcsolatrendszere a 17–20. században*. WMMÉ XXVIII (2006) 171–204.
- BALÁZS KOVÁCS 2015 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *A régi Sárköz*. WMMÉ XXXVII (2015) 217–298.
- BARTAL 1901 BARTAL, Antonius, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae*. Budapestini 1901.
- BÁLINT 1976 BÁLINT Sándor, *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. Első rész*. Szeged 1976. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2.)
- BENDA 2014 BENDA Borbála, *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. Szombathely 2014. (Archivum Comitatus Castriferrei 6.)
- BENKŐ 1967–1976 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. Benkő Lóránd. Budapest 1967–1976.
- BLAZOVICH 2007 BLAZOVICH László, *Szeged rövid története*. Szeged 2007. (Dél-alföldi évszázadok 21.)
- BORI 1996 BORI Imre, *Szerémi György emlékirataiból*. Újvidék 1996.
- BORONKAY – BELLUS – MARÓTH – SZOVÁK 1987–2013 *A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae I–V. (A–I)*. Kiadásra előkészítette Boronkay Iván (I–II.); Boronkay Iván – Bellus Ibolya (III.); Boronkay Iván – Szovák Kornél (IV.); Szovák Kornél (V.); Maróth Miklós – Szovák Kornél (Supplementum I.). Budapest 1987–2013.
- CSÁNKI 1890–1913 CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V*. Budapest 1890–1913.
- DAREMBERG – SAGLIO 1877–1919 *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines I–V*. Red. Daremberg, C. V. – Saglio, E. Paris 1877–1919.
- DIVALD – IVÁNYI 1927 DIVALD Kornél – IVÁNYI Béla, *Az eperjesi Szent Miklós templom*. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei 4 (1924–1926) [1927] 30–73.
- DRASKÓCZY 1999 DRASKÓCZY István, *Borkereskedelem a 15–16. század fordulóján*. In: Borok és korok: bepillantás a bor kultúrtörténetébe. Szerk. Benyák Zoltán – Benyák Ferenc. Budapest 1999, 99–114.
- DRASKÓCZY 2018 DRASKÓCZY István, *A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*. Budapest 2018. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)

- DU FRESNE –  
CARPENTERII –  
HENSCHEL 1883–1887  
*Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Conditum a Carolo du Fresne Domino du Cange auctum a Monachis Ordinis S. Benedicti cum supplementis integris D. P. Carpenterii, adelungii, aliorum, suisque digessit G. A. L. Henschel I–IX. Niort 1883–1887.
- FINÁLY 1884  
FINÁLY 1892  
FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*. Budapest 1884.  
*A besztercei szószedet*. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szómutatókat készített hozzá Finály Henrik. Budapest 1892. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XVI. kötet 1. szám.)
- FRAKNÓI 1877  
FRAKNÓI Vilmos, *II. Lajos király számadási könyve 1525. január 12–július 16*. MTT második sorozat 10 (1877) 45–236.
- GEORGES 1951  
*Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch I–II*. Ausgearbeitet von Georges, Karl Ernst. Basel 1951.
- GLARE 1982  
GLASER 1929  
*Oxford Latin Dictionary*. Ed. Glare, P. G. W. Oxford 1982.  
GLASER Lajos, *Dunántúl középkori úthálózata*. Századok 63–64 (1929–1930) 257–285.
- GULYÁS 2014  
GULYÁS László Szabolcs, *Városfejlődés a középkori Máramarosban*. Kolozsvár 2014. (Erdélyi Tudományos Füzetek 280.)
- HARASZTI SZABÓ –  
KELÉNYI 2019  
HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála, *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken 1100–1526*. Budapest 2019. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 3.)
- HARASZTI SZABÓ –  
KELÉNYI – SZÖGI 2017  
HARASZTI SZABÓ Péter – KELÉNYI Borbála – SZÖGI László, *Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken 1348–1525. I–II*. Budapest 2016–2017. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2.)
- IVÁNYOSI-SZABÓ 2004  
IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, *Vagyonbecslések és inventáriumok a reformkori Kecskemétről*. Bács-Kiskun megye múltjából XIX (2004) 35–84.
- K. NÉMETH 2013  
K. NÉMETH András, *Tolna megye központi helyei a középkorban*. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 8 (2013) 213–247.
- K. NÉMETH 2015  
K. NÉMETH András, *A középkori Tolna megye települései. Településtörténeti adattár*. Kézirat, 2015.
- KAPOCS – KŐHEGYI 1980  
KAPOCS Nándor – KŐHEGYI Mihály, *Szeremle középkori oklevelei a Zichy okmánytárban*. Baja 1980.
- KEMÉNY 1889  
KEMÉNY Lajos, *Buda város árszabása II. Lajos korában (1522)*. MTT harmadik sorozat 12 (1889) 372–384.
- KUBINYI 2000  
KUBINYI András, *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged 2000. (Dél-alföldi évszázadok 14.)
- MAROZSÁN 2011  
MAROZSÁN Zsolt, *Köves mesterségek a Hegyalján a 16–19. században*. HOMÉ L (2011) 307–323.
- MELICH 1906  
*Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből*. Közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Melich János. Budapest 1906.

- MEZŐSI 2011 MEZŐSI Gábor, *Magyarország természetföldrajza*. Budapest 2011.
- MIKE 1991 MIKE Károly, *Magyarország ösvízrajza és felszíni vizeinek története*. Budapest 1991.
- MIZSER 2006 MIZSER Lajos, *Cserépvár a 16–17. században*. HOMÉ XLV (2006) 523–528.
- NIERMEYER 1984 *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Composuit Niermeyer, J. F. Leiden 1984.
- NYÍRI 1943 NYÍRI Antal, *Hangutánzó szavaink történetéből*. Nép és Nyelv 3 (1943) 121–129.
- PAP 1994 PAP István, *Szállítás, anyagmozgatás és eszközei Nagykőrösön*. In: Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére II. Szerk. Novák László. Szentendre 1994, 119–127. (Studia Comitatus 24.)
- PÁNYA 2019 PÁNYA, István, *Possibilities and methods for the reconstruction of the settlement structure of medieval Bodrog county*. Banatica 29 (2019) 321–358.
- PÁNYA 2020 PÁNYA István, *A Mohácsi-sziget középkori topográfiája*. Történeti Földrajzi Közlemények 8 (2020) 3–4. sz. 105–120.
- PÁNYA – MORDOVIN – NAGY 2020 PÁNYA István – MORDOVIN Maxim – NAGY Balázs, *Sic transit gloria mundi – Szeremlén mezőváros története*. Cumania 29 (2020) 23–80.
- PÁPAI PÁRIZ 1767 PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Dictionarium Latino-Hungaricum*. Cibinii 1767.
- SIMON 2000 SIMON Zoltán, *A füzéri vár a 16–17. században*. Miskolc 2000. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 1.)
- SOPRON Sopron szabad királyi város története I–II. Közli Házi Jenő. Sopron 1921–1943.
- SZABÓ 1965 SZABÓ Gyula, *Szabadgondolkodó társadalmi rétegek a török alatti Pécssett és Baranyában*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1964 [1965] 241–260.
- SZABÓ 2011 SZABÓ Máté, *A Limes út*. In: A Danube Limes program régészeti kutatásai 2008–2011 között. Szerk. Visy Zsolt. Pécs 2011, 101–196.
- SZAKÁLY 1973 SZAKÁLY Ferenc, *A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán*. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 4 (1973) 55–112.
- SZAKÁLY 1998 SZAKÁLY Ferenc, *Törökök és a magyarországi borforgalom. A szerémségi bortermelés hanyatlása*. História 20 (1998) 5–6. sz. 29–30.
- SZAKÁLY 1999 SZAKÁLY Ferenc, *A Közép-Duna ment bortermés fénykora*. In: Borok és korok: bepillantás a bor kultúrtörténetébe. Szerk. Benyák Zoltán – Benyák Ferenc. Budapest 1999, 131–146.
- SZAKÁLY 2001 SZAKÁLY Ferenc, *A hódolt megye története*. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Szerk. Zsoldos Attila. Budapest 2001, 329–543.

- SZALAY – WENZEL 1857–1875 SZALAY László – WENZEL Gusztáv, *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái I–XII*. Pest–Budapest 1857–1875.
- SZAMOTA 1894 *A schlägli magyar szójegyzék a 15. század első negyedéből*. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. Budapest 1894.
- SZAMOTA 1902–1906 *Magyar oklevél-szótár*. Gyűjtötte Szamota István. Szerk. Zolnai Gyula. Budapest 1902–1906.
- VARGA 1978 VARGA Gyula, *Egy falu az országban (Kismarja életrajza a felszabadulásig)*. Debrecen 1978. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 33.)
- VASS 1976 VASS Előd, *Mohács város hódoltságkori történetének török forrásai*. Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1976, 15–58.
- WALDE–HOFFMANN 1938 WALDE, Alois, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch I–II*. 3. Neubearbeitete auflage von Hoffmann, J. B. Heidelberg 1938.
- WEISZ 2012 WEISZ Boglárka, *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. Budapest 2012. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
- WISSOWA 1909 *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft VI*. Hrsg. Wissowa, Georg. Stuttgart 1909.
- ZO *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII*. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Pest–Budapest 1871–1931.
- ZSO *Zsigmondkori oklevéltár I–XIII. (1387–1426)*. Összeállította Mályusz Elemér et al. Budapest 1951–2017. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, és 55.)

## RÖVIDÍTÉSEK

- DF Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- DL Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
- HM HIM HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára
- HOMÉ A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
- MTT Magyar Történelmi Társaság, Pest–Budapest
- WMMÉ A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd



1. tábla. Borlétra 1485-ös ábrázolása (Ulrich Besznitzer: Zeughausinventar von Landshut 1485, folio 56.  
<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg130/0119/image> [2020. 09. 22.]



2. tábla. Hordó szekérre pakolásának 1481 körüli ábrázolása (Hausbuch der Mendelschen Zwölf Bruder Stiftung I., Amb. 317.2° Folio 98 verso, <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-317-98-v/data> [2020. 09. 22.]





3. tábla. Borvonó ábrázolása 1515-ből (Hausbuch der Landauer 12 Bruder Stiftung I., Amb. 279.2° Folio 8 verso, <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-279-8-v/data> [2020. 09. 22.]

## „Palegeld” Bezahlung bei Szeremlén

### *Beitrag zur Geschichte des Weinhandels am Ende des Mittelalters*

In der ersten Hälfte unserer Schrift werden die erwähnte Donaugegend und die damals hier bestanden Flussübergänge dargestellt, um uns von dem mittelalterlichen Geldverkehr, sowie den hier transportierten Waren der Fähren bei Szeremlén und Küllöd ein klares Bild machen zu können. In der zweiten Hälfte der Studie geht es um das „Palegeld” und wir versuchen nebenbei auch die Frage beantworten zu können, warum und wofür dieses Geld bezahlt werden mußte. Die Grundlage unserer Forschung bilden solche Urkunden vom Anfang des 16. Jahrhunderts, welche den Ausdruck „Palegeld” enthalten. Der Schauplatz der aus den Schriften vorkommenden Streitfälle und Geschichten liegt in der Umgebung der Mohács-Insel, in der transdanubischen Hügellandschaft und auf einem, sich an der Tiefebene erstreckenden, mit breiten Moor- und Waldgebieten bedeckten, Überschwemmungsgebiet.

Die ungarische Forschung kennt die Verkehrszolle relativ gut, welche von den Reisenden bei den Fluß- und Brückenübergängen (*tributum/telonium/redditus pontis*) bezahlt werden mußten. Über das Palegeld wurde bisher keine Studie oder Sammelreferat veröffentlicht. Laut mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Quellen läßt es sich behaupten, daß die Benennung „Palegeld” ursprünglich „Bohlengeld” sein konnte, wobei die Vorsilbe „Bohle” die zur Verladung von Weinfässern benutzten Bohlen, und zwar eine „Schrotleiter” bedeutete. Das Bohlengeld wurde für die Arbeiter bezahlt, die die Weinfässer von ihren Fuhren ins Schiff verladen, bzw. vom Schiff aufs Land entladen haben. Für den Ursprung seines lateinischen Begriffs „*pecunia essedalis*” erhoben sich zwei Möglichkeiten. Erstens konnte er ein „Fuhrgeld” (*essedum* > Fuhre) bedeuten. Zweitens kann der Begriff aus einem Wort „axis~assis” stammen, welches Wort ein Stück „Bohle”, „Balken” oder „Brett” bedeutete. Der aus dieser Vorsilbe gebildete Begriff „*assidarius*” konnte nun eine Person bezeichnen, die bei der Verladung mit einem Brett oder Bohle, arbeitete. In diesem Fall läßt es sich sogar vermuten, daß es früher auch ein Ausdruck *assis-assidum* in der spätmittelalterlichen ungarisch-lateinischen Sprache existierte, welches Wort aus den damaligen Urkunden jedoch noch nicht hervorkam. Kurz zusammengefaßt kann man also den Begriff „*pecunia essedalis*” als ein Bohlen- oder Schrotleitergeld definieren.

Die drei in der Studie dargestellten Urkunden gewähren einen wahren Einblick in die Funktion der spätmittelalterlichen Fährenplätzen und sind auch eine Art Analogie aufzufassen. Aller Wahrscheinlichkeit nach funktionierten auch andere Fährenplätze des Landes nach ähnlichen Methoden, wo sich ein größerer Weinhandel abwickelte, da die Verladung und Abladung der Weinfässer anderswo auch eine große technische Vorbereitung benötigte. Dieser Fall in Szeremle gewährt einen wahren Einblick für die Alltage der an den Fährenplätzen arbeitenden Fronbauer, sowie auch für diese Einkommen, welche dank ihrer an den Fährenplätzen geleisteten Arbeit ihnen gebührte.

SUDÁR BALÁZS

## Egy kis szandzsákközpont a hódoltság belsejében: Szekszárd<sup>1</sup>

Jóllehet a magyarországi várostörténeti kutatások kiváló eredményeket értek el az utóbbi időben, a hódoltság muszlim településeinek megismerése, történetük keretbe helyezése, értelmezése sokkal lassabban halad. Ilyen település nem volt sok, és azok egy része is ma már határainkon kívül esik, de többségük múltja mégis mai magyarországi helytörténeti kérdés. A rájuk vonatkozó munkák ugyan írtak a török korról, de ezeknek az íve általában – a Fekete Lajos-féle úttörő és azóta sem elért színvonalú *Budapest a török korban* című, 1944-ben kiadott kötetten kívül – néhány alapvonással válaszolható: a hódítás; Evlia cselebi, esetleg néhány más utazó leírása; néhány zsoldlista; általános ismeretek a hódoltságról; visszafoglaló háborúk.<sup>2</sup> Ebben persze semmi meglepő nincsen, az adatok csekély számúak, ráadásul a magyarországi oszmanisztika nem végzett rendszeres várostörténeti kutatásokat,<sup>3</sup> a nem oszmanisták számára pedig a török forrásanyag használata nehézségekbe ütközik. A legfőbb hiány talán a jelenségek belső logikájának értelmezése terén érezhető. Jómagam többször is kapcsolatba kerültem e kérdéskörrel, legutóbb az egyik legfontosabb hódoltsági muszlimok által is lakott település, Pécs török korával foglalkoztam részletekbe menően Varga Szabolccsal együtt.<sup>4</sup> Az alábbiakban Szekszárd török korának vizsgálatára vállalkozom.

Szekszárdra vonatkozóan viszonylag kevés forrás áll a rendelkezésünkre. Ha egy település nem esett a nagyobb háborúk, de legalább a jelentősebb portyák útirányába, akkor a keresztény források ritkán szólnak róla. Szekszárd ilyen, és a helyzeten az sem segít sokat, hogy a belgrádi hadiút állomása volt: a követek, utazók gyakran hajón közlekedtek, s így elkerülték. Ennek ellenére ránk maradt néhány leírás (Marcantonio Pigafetta, Athanasio Georgiceo, Evlia cselebi, Heinrich Ottendorff),<sup>5</sup> szandzsákösszeírás,<sup>6</sup> valamint zsold- és adójegyzék.<sup>7</sup> Mindez nem túlságosan bőséges – szokv-

<sup>1</sup> A tanulmány az NKFIH 108919/132475 számú pályázatának támogatásával készült.

<sup>2</sup> Budapestre: FEKETE 1944. Néhány további példa. Tolnára: SZAKÁLY 1992; SZAKÁLY 1995. Visegrádra: IVÁN 2004. Pécsre: VARGA 2009. Székesfehérvárra: SIKLÓSI 1990. Kaposvárra: SZAKÁLY 1975. Szegedre: SZAKÁLY 1983.

<sup>3</sup> Kivételt képez például HEGYI 2002 (Bács török kora).

<sup>4</sup> SUDÁR 2003; SUDÁR 2005; SUDÁR 2008; SUDÁR 2012; SUDÁR 2013a; SUDÁR 2013b; SUDÁR 2014; SUDÁR 2017a; SUDÁR – VARGA – VARGA J. 2020.

<sup>5</sup> Évszázadokon át 1978, 152; TÓTH 1998, 853; OTTENDORFF 1943, 50, 112; EVLIYÂ 2002, 121.

<sup>6</sup> Szandzsákösszeírások (*mufasszal defteri*): 1565 (BOA TT.d.665); 1580 (BOA TT.d.593); 1590 (BOA TT.d.632). Tímár defterek (*idzsmál defteri*): 1565 (BOA TT.d.353); 1570 (BOA TT.d.505). Dzsizje defter: 1572 (ÖNB Mxt 606).

<sup>7</sup> A zsoldjegyzékeket feldolgozta: HEGYI 2007, I. 1131–1139.

nyosnak mondható – forrásanyag, ami önmagában alig mutat meg valamit. De vajon e maroknyi – s valljuk meg, eléggé semmit mondó – adat megszólaltatható-e valahogyan? A rendelkezésünkre álló információk, illetve azok hiánya segítenek-e egy-egy település, jelen esetben Szekszárd török kori történetének jobb megértésében? Természetesen igen, ha nem magukban vizsgáljuk őket. A köztörténet talán nem lesz így világosabb, de a település helyzete, jellege, a hódoltság rendszerében elfoglalt helye igen.

Amit mindenképpen megvizsgálhatunk, az a város elhelyezése a muszlim városhálózatban, amelyhez azonban a figyelembe veendő szempontok feltérképezése eddig nem történt meg. Pedig ezek valójában – a forrásanyag eltérő jellegéből adódóan némi módosítással – nem sokban különböznek a magyar városhálózat esetében használtaktól.<sup>8</sup> Mire kell tehát figyelniünk?

a) Egyfelől fontos szempont az igazgatási rendszerben betöltött hely, hiszen az államigazgatás és a bíraskodás jelentős méretű bürokráciát foglalkoztatott, ráadásul a pasák és szandzsákbégek gyakran komoly személyes udvartartást is fenntartottak.

b) További szempont a polgári – értsd: nem közvetlenül katona – lakosság jelenléte, amely a magyar helyzettől merőben eltérő szerepet játszik. Nem mindegy a lakosság mérete és összetétele sem.

c) Harmadik elemként fontosak a köztörténeti események: a háborús pusztítások vagy éppen azok elkerülése alaposan megváltoztathatta egy-egy település sorsát. Az sem mindegy, hogy egy település mennyi ideig volt muszlim kézen, hiszen ez szabta meg a felfutás lehetőségét: ne felejtjük el, hogy itt minden muszlim település nulláról indul, muszlim múltja nincsen.

d) Végezetül pedig nagyon lényeges az alapítványok jelenléte, amelyek a polgári világ szinte minden szegmensét, például a kulturális és a gazdasági életet is meghatározták. E tekintetben nem mindegy az alapítványtevők személye, „lobbiereje” sem.

E szempontok összejátéka határozza meg azt, hogy egy-egy oszmán város meddig jutott, s az oszmán településhálózatban milyen helyet foglalhatott el.

## IGAZGATÁSI SZEREP

A hódoltság igazgatási rendszere két pilléren nyugodott. Egyfelől a tartományok (*vilájetek*) és szandzsákok hálózata felelt a terület katonai és adóztatási rendjéért, másfelől a bírósági körzetek (*kazá*) és az azokat (is) építő járások (*náhijék*) keretében zajlott a muszlim jogszolgáltatás, illetve a keresztény lakosság megszervezése: munkára fogása, beszolgáltatásainak kirovása. Ennek jegyében egy sor szultáni parancs a terület kétféle vezetőjének érkezett: a bégeknek és pasáknak, valamint a bírónak (*kádiknak*).

A hódoltság igazgatási rendszere az 1570-es évekre szilárdult meg, építőkövei, a szandzsákok ekkorra nyerték el többé-kevésbé végső határaikat. Kisebb-nagyobb változások persze mindig lehettek, például egy-egy falut másik közigazgatási egységhez csatoltak, de maguk a keretek már kevésbé változtak meg.<sup>9</sup> A „nagy struktúrák”, a tartományok persze erősen alakultak: a tizenöt éves háború hódításai, majd a Köprülü-korszak harcai a rendszer bővülését és egyúttal újragondolását hozták magukkal: a szandzsákokat például gyakran új igazgatási centrumok alá rendelték.<sup>10</sup> Mindközben azonban maguk viszonylag keveset változtak.

Szekszárd története – az átlagostól eltérően – e tekintetben némiképp kacsringós. A budai tartomány első, talán még 1541 végén kialakított szandzsákját éppen innen irányították,<sup>11</sup> de maga a szekszárdi szandzsák egészen biztosan csak 1552-től állt fenn, és az ismert adatok alapján mindig

<sup>8</sup> Ennek módszertanára: KUBINYI 2000, 7–16.

<sup>9</sup> A mohácsi *náhije* (járás) elemzése a határváltozások szempontjából: SUDÁR 2020a.

<sup>10</sup> A Dél-Dunántúl igazgatási rendszerének változására: DÁVID 1992. Egy szandzsák (Simontornya) történetét végig kíséri: DÁVID 1982. A határváltozások jól áttekinthető rendszere a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára honlapján található meg: <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/terkepek>.

<sup>11</sup> SZAKÁLY 1995; DÁVID 2005, 321–346.

a budai tartományhoz tartozott. A 17. században a szandzsák életéről keveset tudunk, annyi bizonyos, hogy létezett: két összeírása is készült, bégjei parancsokat kaptak, Evlia cselebi ekként tesz róla említést. Érdekes ugyanakkor, hogy 1666-ban egy szultáni parancs – visszautalva az 1663. évi hadjárat során keletkezett nagyvezíri felterjesztésre – a szandzsák területét Simontornyához tartozónak írja, és még Tolna ügyében is az ottani kádit rendeli ki.<sup>12</sup> Ez felveti annak a lehetőségét, hogy Fázil Ahmed pasa nagyvezír az 1663–1665-ös hadjáratok idején ismét átszervezte a térséget, és Szekszárd területeit Simontornyához csatolta. Ha erre valóban sor került is, később visszaállhatott a korábbi állapot. Az öcsényi Sörös család például 1682-ben a szekszárdi béggel akaszkodott össze,<sup>13</sup> a visszafoglalás után pedig több településen is azt vallották, hogy a bégnek fizették a földesúri adót.<sup>14</sup>

Szekszárd tehát oszmán kori történetének java részében szandzsákközpontként működött. A hódoltságban 1566 után 21 szandzsák állt fenn,<sup>15</sup> az, hogy Szekszárd az egyiknek a centruma volt, mindenképpen kiemelt helyzetet biztosított neki, ráadásul nem névleges centrum volt csupán, mint például egy ideig Mohács, hanem a bégek valóban itt tartották székhelyüket.

A szekszárdi szandzsák egyébként kezdetben nagyon kis területet mondhatott magáénak, amely a későbbiekben sem nőtt sokkal nagyobbra. Először csak két *náhiyé*, „járásra” oszlott, a szekszárdira és a tolnaira. Előbbit délről és nyugatról egyértelműen a Sárvíz völgye határolta, utóbbi pedig a Duna mellett húzódott, a hadiút mentén. Hamarosan csatlakozott hozzájuk harmadikként az anyavári náhije is, amelyet Simontornyától csatoltak el az új szandzsák megerősítése végett (1552-ben még Simontornyánál, 1565-ben viszont már Szekszárdnál írták össze).<sup>16</sup> Ez az egység szintén a Sárvízre támaszkodott nyugat felől, így a szandzsák tulajdonképpen a Sárvíz és a Duna közti területet foglalta magába. A 17. század első felében, valószínűleg a tizenöt éves háború pusztításainak következtében a térséget kissé átszervezték: a tolnai és az anyavári náhijét összevonták, így Szekszárd alá megint csak két járás tartozott, de ez nem járt területi veszteséggel.<sup>17</sup> A szandzsák azonban még így is szerény méretűnek számított: a 16. század második felében összesen hatvan-hetven, a 17. század derekán nem egészen félszáz településből állt. Összehasonlításképpen: a mohácsi szandzsák az 1550-es évek elején közel ezer, a budai pedig bő hatszáz települést foglalt magába.<sup>18</sup> Továbbá: Mohács egyetlen náhijéjébe, a szászváriba 188 falu és város tartozott,<sup>19</sup> így háromszor nagyobb volt, mint a teljes szekszárdi szandzsák.

Ezzel a településszámmal és mérettel Szekszárd a hódoltság legkisebb huzamosan fennálló alkormányzósága lett, még a hasonló pályát befutó, szomszédos Szekcső is valamivel nagyobb volt nála. Kialakítását valószínűleg a funkció diktálta: a dunai hadi- és víziút védelme. Jelentéktelennek ennek ellenére sem nevezhetnénk, ugyanis olyan hatalmas jövedelmű városok tartoztak hozzá, mint például Tolna vagy Bata. A szandzsák mégsem gazdagodott meg: a jelentős jövedelmű települések gyorsan szultáni birtokok lettek, bevételeiket külön, speciális gazdasági egységekben, *mukátaák*-ban kezelték.<sup>20</sup> A muszlim időszámítás 966. évében (1559–1560) másfél tucat mukátaából jegyezték fel bevételeket, amelyek közül a szekszárdi szandzsákra három (!) esett, ami a maga nemében szintén rekordnak számít. A befolyt 731.512 akce a budai kincstár ilyen típusú bevételeinek a bő ötöde volt.<sup>21</sup> E jelentős bevételek azonban nem Szekszádról származtak, hanem Paksról, Bátáról és Tolnáról. Gazdasági szempontból tehát nem Szekszárd volt saját szandzsákjának a központja. A mukátaák kialakítása, a hatalmas szultáni birtokok jelenléte egyébként azzal járt, hogy a jövedelme-

<sup>12</sup> KARÁCSON 1914, 272–273.

<sup>13</sup> HADNAGY 1991.

<sup>14</sup> BALÁZS KOVÁCS 2015, 266, 272, 273.

<sup>15</sup> HEGYI 1995, 119–120.

<sup>16</sup> DÁVID 1982, 266, 272; BOA TT.d.665.

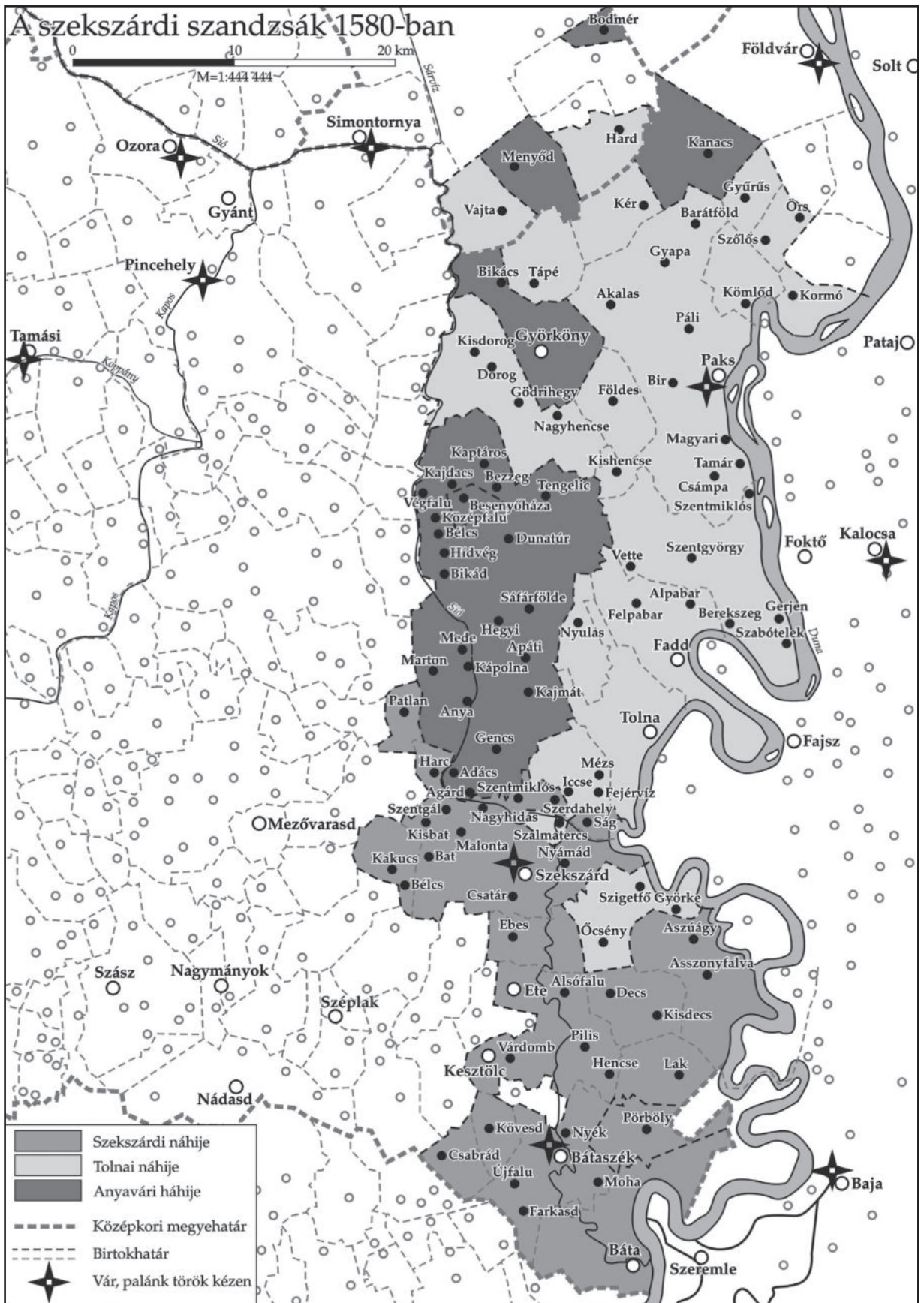
<sup>17</sup> ÖNB Mxt 611, 183b, 190a.

<sup>18</sup> A mohácsi szandzsákra: KÁLDY-NAGY 1960. A budai szandzsákra: KÁLDY-NAGY 1985.

<sup>19</sup> KÁLDY-NAGY 1960, 48–65.

<sup>20</sup> A mukátaákra: KÁLDY-NAGY 1970, 56–65; HEGYI 2010, 7–31.

<sup>21</sup> KÁLDY-NAGY 1970, 64.



1. kép. A szekszárdi szandzsák 1580-ban

ket kiszivattyúzták, s maga a szandzsák viszonylag gyenge maradt, mind gazdasági, mind katonai értelemben: 1565-ben mindössze négy (!), 1570-ben kilenc, 1581-ben huszonkét javadalombirtokos tudott kiállítani.<sup>22</sup> (Összehasonlításképpen: Budán 1580-ban 126, Szolnokon 159, Fehérváron 1570-ben 148 javadalombirtokos tevékenykedett.) Ezzel megint csak a legelső kategóriába került: Szekcsővel, Simontornyával, Szécsénnyel egy sorba.<sup>23</sup>

### A szekszárdi szandzsák jövedelmeinek megoszlása 1581-ben<sup>24</sup>

Haszonélvező	Részesedés	
	akcse	%
Szultáni hász birtok	1.049.195	60,0
Musztafa szandzsákbég	191.222	10,9
Ahmed simontornyai bég részbirtoka	30.626	1,8
Mehmed pécsi bég részbirtoka	4000	0,3
5 ziámet-birtokos	76.600	4,4
17 tímár-birtokos	110.776	6,3
Tímár-birtokkal fizetett zsoldos katonák (összesen 191 fő)	284.850	16,3
Összesen	1.747.269	100

Hasonló eredményekre jutunk a *kazákkal*, azaz a muszlim bírósági körzetekkel is, amelyek kezei között egyébként a keresztény lakosság „polgári” irányítását – a népesség mozgósítását, munkára fogását, beszolgáltatásokra kötelezését – is intézték. Egy komolyabb szandzsákban általában több bírósági körzet is működött, a mohácsiban például időnként akár öt is. Itt csak egy volt, de a kádi nem Szekszárdon, hanem a gazdagabb Tolnán tartotta a székhelyét,<sup>25</sup> s majd csak a 17. században, Tolna látványos összeomlása után költözött át Szekszárdra.<sup>26</sup>

Ezek után felvethető az a kérdés, hogy miért került a szandzsákközpont éppen Szekszárdra, hiszen a fent elemzett funkciók többnyire egybe szoktak esni, míg ebben az esetben nem. A szandzsákok leggyakrabban úgy jöttek létre, hogy a hódítók egy-egy térség megszállása után annak valamely jelentős települését katonai-közigazgatási centrummá nevezték ki, majd onnan irányították a régió alávetését. Így volt ez a Dél-Dunántúlon Pécs,<sup>27</sup> Simontornya, északabbra Székesfehérvár vagy Esztergom esetében, de térségük vitathatatlan centruma volt Szeged, Temesvár, Várad vagy Eger is. Szekszárddal nem egészen ez történt, hiszen szandzsákközponttá válása idején valójában nem tartozott hozzá terület, a régiót akkor még nem hódították meg az oszmánok. Valójában csak egy „szandzsákcserét” alakítottak ki, abban a reményben, hogy az a későbbiekben majd kifejlődik.<sup>28</sup> Ez meg is történt, de a centrum akkor már Pécsen volt. Amikor pedig 1552-ben kialakítják a szekszárdi szandzsákokat, akkor egy már birtokba vett terület újrafelosztásának eredményeképpen nyeri el pozícióját.

A szandzsákok kialakításánál a középkori előzmények is számítottak: hiába jött létre egy új kapcsolati rendszer a hódítók révén, komoly település általában abból lett az „új világban”, amelyik

<sup>22</sup> 1565 (BOA TT.d.353); 1570 (BOA TT.d.505); 1581 (BOA TT.d.663).

<sup>23</sup> HEGYI 1995, 99.

<sup>24</sup> A szandzsákok jövedelmeinek ilyen jellegű vizsgálatát Hegyi Klára alkalmazta és alkalmazza széleskörűen, segítségét ezúton is köszönöm!

<sup>25</sup> Tolnai kádik: VELICS 1890, II. 9, 13, 36, 58, 289, 341, 344, 364, 509.

<sup>26</sup> 1629-ben már biztosan Szekszárdon volt a központ: VELICS 1886, 437, 441. Evlia cselebi is itt tud róla 1663-ban: Szekszárd „150 akcsés fizetésű bírósági körzet”. EVLIYA 2002, 121. Az 1664. évi hadjárat kapcsán szultáni parancs is említi a szekszárdi kazát. FEKETE 1993, 256. A „szekszárdi szandzsák kádija” 1664-ben: FEKETE 1993, 273.

<sup>27</sup> Pécs szandzsákját ugyan a kezdeti időszakban kb. 1570-ig Mohácsról nevezték el, de ennek elsősorban kegyeleti okai voltak, és a régió irányítását nem befolyásolta.

<sup>28</sup> További példák: DÁVID 2005, 239–240.

korábban is az volt. Ezt egyfelől az „újrahasznosított” épített környezet, másfelől a gazdasági kapcsolati hálózat tette lehetővé. Szekszárd azonban ebben a tekintetben nem indult túlságosan jól, oppidumként viszonylag későn, 1485-ben említik először,<sup>29</sup> s hetivásáraitól sem maradt fenn információ: jobb esetben is csak a városfejlődés kezdetén állt.<sup>30</sup> Ezzel szemben a szandzsákban igen komoly városok álltak. A legfontosabbnak a korabeli mércével mérve hatalmas Tolna számított a maga 700 adózó háztartásával és így bő 4000 főre tehető lakosságával (1554). De Pakson is 270, Etén és Faddon 200–200, Bátán 90, Bátaszéken pedig 80 háztartást vettek számba. Így Szekszárd a maga 60 adózójával kifejezetten szerénynek tekinthető, gazdasági súlya pedig elenyészett szűkebb régiójában.<sup>31</sup>

Szandzsákszékhelyek azonban nem csupán jelentős középkori városokból jöhettek létre. Sokuk viszonylag gyengébb középkori előzménnyel rendelkezett, és cseppet sem számított a környék rangos településének: ezeket elsősorban katonai szerepük miatt emelték ki, ilyenek voltak Szigetvár, Kanizsa, Nógrád, Szolnok vagy éppen Hatvan. Általában már a hódítás előtt is komoly erődítéssel rendelkeztek, amelyet azután a törökök igyekeztek fenntartani, esetleg tovább építeni: a környék fő várai voltak, amelyek köré a várhálózat alacsonyabb szintjei szerveződtek. Szekszárd egyértelműen az utóbbi csoportba tartozott: nem városias múltja, nem régiós vezető szerepe tette szandzsákközponttá, hanem a vára.

Szekszárd vára azonban nem volt sem modern, sem nagy, viszont egy olyan térségben állt, ahol nemigen volt hozzá fogható. A szandzsákban a későbbiekben is csak összesen öt vár létezett, a központ mellett Bátaszék, Paks, Tolna és Szerdahely. Ezeket azonban már maguk a törökök erődítették meg a hadiút védelmére, az előbbi kettőt 1552-ben és 1560-ban, utóbbiakat csak a 17. század elején.<sup>32</sup> Az országos viszonylatban jelentéktelen erősség tehát regionális szinten mégis csak komoly tényezőnek számított, s a szandzsák egyetlen igazi kővára volt.

Ezen túlmenően kiemelésében földrajzi helyzete is nagy súllyal eshetett latba. A hódoltság születésének időszakában, 1541–1542-ben Budához még nem tartozott hátország: Belgrádból kellett el látni katonával, lőszerrel, élelemmel.<sup>33</sup> A szállítások a Dunán, illetve a Belgrádból Budára vezető hadiúton történtek. A már kiépített oszmán erőd, Eszék és Buda között azonban nem volt biztos pont, amire pedig égetően szükség lett volna: erre a célra szemelték ki a szinte fél úton álló Szekszárdot.<sup>34</sup> Az elhatározás komolyságát az ide kinevezett bég személye mutatja: azt a Kászimot helyezték az új alakulat élére, aki a polgárháborúba beavatkozó török csapatok régóta jeleskedő parancsnoka, s így a környék és a magyar viszonyok kiváló ismerője volt. Szekszárd kiválasztásában tehát elsősorban a földrajzi helyzet, a középkori erősség, összességében pedig a történelmi körülmények játszottak kulcsszerepet.

Összefoglalva a fentieket: Szekszárd szandzsákközpont volt, ami a jelentősebb muszlim települések közé sorolja, de szandzsákja a hódoltságban a legkisebbek közé tartozott, s bár jelentős gazdasági potenciál rejtőzött benne, de ez nem a helyieket, hanem a birodalmi kincstárat gazdagította. A székváros jelentőségét tovább csökkentette, hogy a muszlim polgári igazgatás vezetője, a vallási-kulturális értelemben is jelentős szerepű kádi sem a falai között lakott a 16. században. Mindennek ellenére egyértelmű, hogy Szekszárd nem pusztán névadója volt szandzsákjának, bégje valóban innen irányította a rá bízott területet.

<sup>29</sup> VÁRADY 2018, 82–83.

<sup>30</sup> K. NÉMETH 2013, 219, 236.

<sup>31</sup> Az 1554. évi adó (dzsizje) defter adatai. KÁLDY-NAGY 1960.

<sup>32</sup> HEGYI 2007, II. 1131–1166. Bár Bátaszék palánkjának volt középkori előzménye, a hódítók mégis saját építésűnek tekintették, erre utal, hogy következetesen párkánnak nevezték. Vö. GAÁL 1980, 111–112.

<sup>33</sup> A Dunántúl helyzetére 1566-ig lásd: SUDÁR 2017b.

<sup>34</sup> A szandzsák megszervezésére: SZAKÁLY 1995. Kászim életútjára: DÁVID 2005, 321–346.



## A LAKOSSÁG

Az igazgatási rendszerrel párhuzamosan a „civil” hódoltság struktúrája is kialakult. Különös világ volt ez: a hódítók erődökben, de legalábbis erődített helyeken laktak, alapvetően ellenséges, fegyverrel féken tartott közegben: keresztény falvak gyűrűjében. Sokszáz falura és kisvárosra jutott egy-egy muszlimok által (is) lakott település. Ám ezek javában mindössze néhány tucat katona őrködött, akiknek még egy apró mecsetjük sem volt hitük gyakorlására. Alig félszáz olyan település létezett, amely polgári lakossággal és a civil élet kereteivel is rendelkezett, ezeket tekinthetjük „városoknak”, kulturális értelemben pedig a keleti világ képviselőinek, megjelenítőinek.<sup>35</sup> Közéjük tartozott Szekszárd is.

A városok egymáshoz viszonyított súlyát részben a helyi muszlim közösség nagysága határozta meg: az alapvetően ellenséges közegben a létszám az otthonosság, a biztonság érzetét adhatta. Ne feledjük, a hódoltsági muszlim városok képletesen fogalmazva nem egyebek, mint buborékok a víz felszínén. Egy-egy muszlim közösség szomszédja akár több tucat kilométer távolságra, egy-két napi járóföldre is eshetett. Ilyen körülmények között a muszlim lakosság mérete hatványozottan fontos tényezőnek számított.

Sajnos a hódoltságban csak elvétve írták össze a muszlimokat, illetve az általuk birtokolt ingatlanokat. A lakosság méretére azonban egyfajta iránymutatást jelenthetnek az imahelyek, ezek száma ugyanis összefüggeni látszik a lakók számával: ha a közösség „meghízott”, akkor kettévált, és új dzsámi vagy mecset épült számukra,<sup>36</sup> s ha új városrészt laktak be, akkor előbb-utóbb oda is került imahely. Nincs ebben semmi meglepő, a napi ötszöri imádkozás nemigen tette lehetővé hosszabb utak megtételét az imahelyig.<sup>37</sup> Attól persze távol állunk, hogy az imahelyek tükrében lakosságszámot becsüljünk, de mégis egyfajta támpontot jelentenek. Az oszmán világban kétféle imahely létezett, az állami és a magán fenntartású. Az állam – amely egyébként nem sokat törődött lakosai mindennapi életével – általában egy, nagyobb településeken esetleg két-három imahelyet tartott fenn, hogy elemi szinten biztosítsa az istentisztelet lehetőségét.<sup>38</sup> Ilyenek voltak tehát kisebb várakban és palánkokban is, ahol nem élt polgári lakosság. Ezzel szemben a magánalapítványokat kifejezetten a civil világ részének tekinthetjük, amelyeket a közösség igénye hozott létre, éppen ezért használhatjuk őket a polgári lakosság mérete szempontjából iránymutatóknak.

Egy település arculatát alaposan meghatározta az is, hogy mi történt a keresztény lakossággal: a) teljesen kiszorultak-e a településről, mint például Lippán; b) a település szélén, kisebbségben, saját negyedekben húzták-e meg magukat, mint például Pécsen vagy Vácon; c) továbbra is döntő többségben maradtak, és a muszlimok voltaképpen egy nagy keresztény város szélén éldegélő kis közösséget alkottak, mint például Szegeden.

Szekszárdról nem ismerünk muszlim lakosságösszeírást, a helyzetünk tehát nem könnyű. Evlia cselebi szerint – akinek ilyen irányú adataiban nyugodtan megbízhatunk – összesen négy magán alapítású imahely, egy dzsámi és három mecset állt a településen, ami viszonylag kicsi muszlim közösségre utal. A négyes szám nem túl nagy – Budának félszáz, Pécsnek tizenhét imahelye volt fénykorában –, de nem is kirívó: egy sor hódoltsági városban alig féltucat magánalapítvány látta el a híveket. Gyulán például 1579-ben egy dzsámi és négy mecset állt, és hasonló a helyzet Lippán is.<sup>39</sup> E településeken 300–400 muszlim családfőt/háztulajdonost írtak össze. Csakhogy egyfelől a csa-

<sup>35</sup> E településeket maguk az oszmánok is városnak tekintették. A települések ilyen irányú rendszerezése: SUDÁR 2014, 65–76.

<sup>36</sup> Az imahelyek építésének dinamikájára: SUDÁR 2014, 40–46, 53–76. Lippa egyik városrészében, Tesváron számos muszlim élt, de 1567-ben még nem volt imahelyük. 1579-re Herélt Mehmed aga építtetett a közösségnek egy mecsetet, a városrész pedig az ő nevére vette fel. FODOR 2014, 289.

<sup>37</sup> Eger egyik városrészének a polgárai azért kértek engedélyt új imahely létrehozására, mert télen nagyon kellemetlen volt elmenniük a legközelebbi dzsámiig. BOA IE EV 10/1172.

<sup>38</sup> SUDÁR 2014, 62–65.

<sup>39</sup> A dzsámikra: SUDÁR 2014, 328–331, 375–379. A lakosságra: FODOR 2014; KÁLDY-NAGY 1982, 47–54.

ládóknek körülbelül a fele várvédő katona volt, másfelől a katonák fele nem saját házban, hanem valamiféle kaszárnyában élhetett (hiszen nem írták össze őket „lakosságként”). Azaz a végvidéken felsejlik valamiféle összefüggés a lakosság száma és az őrség mérete között is. Szekszárdon az őrség 1565-ben, 1570-ben és 1580-ban 55–56 főt számlált, ami töredéke volt a feljebb említett két város várvédő katonaságának. Ráadásul Szekszárd szandzsákja is jóval kisebb volt, mint Gyuláé vagy Lippáé, s mint láttuk, jóval kevesebb javadalombirtokost tudott eltartani. Mindezek alapján úgy vélem, hogy Gyula vagy Lippa muszlim lakossága sokkal jelentősebb volt, mint Szekszárdé, ahol nem nagyon valószínű, hogy 100–150 családnál több élt. A 17. században az őrség száma egyébként tovább csökkent néhány tucat főre, ami viszont nem jelenti azt, hogy a muszlim lakosság is „elfogyott” volna, Evlia cselebi leírása legalábbis nem erre vall.

Szekszárdon azonban nem csupán muszlimok éltek: mindvégig jelentős keresztény közösség maradt meg a településen, annak elsősorban Felfalvi utca nevű részén. A keresztények lélekszámáról vallanak – ha közelítőlegesen becslésekre nem is igen adnak módot – a török adójegyzékek. Ezek szerint 1565-ben 91, 1572-ben 60, 1580-ban 40, 1590-ben már csak 35 adózót írtak össze. A folyamatosan csökkenő számokból egyfelől következtethetünk a magyar lakosság csökkenésére, másrészt az adóösszeírások készítési elveinek megváltozása miatt ez a csökkenés talán mégsem lehetett annyira tragikus, mint első pillantásra látszik.<sup>40</sup> Az első, még viszonylag teljességre törekvőnek tekinthető lista alapján nagy bizonytalansággal 400–500 fős lakosságra következtethetünk.

A szandzsákösszeírások és Evlia cselebi útleírása alapján egyértelmű,<sup>41</sup> hogy a település három fő részből állt: a várból,<sup>42</sup> a szintén a dombtetőn elterülő, részben muszlimok lakta városrészből (a mai Béla király tér és környéke: török szóval ez volt a város, azaz külváros),<sup>43</sup> valamint a Séd patak völgyében nyugat felé húzódó keresztény városrészből, a Felfalvi utca mahalléből (ezt a részt ma is Felső városnak nevezik). Ezen túl ismeretlen helyen, talán a domb lábánál létezett a Tótfaluja utca kicsiny városrésze is, amely azonban alig bukkan fel forrásainkban.

A jelentősebb muszlim épületek, a fürdő, a karavánszeráj, a dzsámi a vár kapuja előtti piactér – a mai Béla király tér – körül álltak, és ide vezetett a 19. századig működő vízvezeték is.<sup>44</sup> Ez a lehető legmegszokottabb megoldás volt: a várban csak a katonaság tartózkodhatott, egyébként a muszlim közösség a várhoz legközelebb eső településrészt szállta meg, a keresztények pedig a vártól távolabbi részekben éltek.<sup>45</sup>

Szekszárdon valószínűleg több keresztény élhetett, mint muszlim, de semmiképpen sem olyan nyomasztó mértékben, mint például Szegeden. Sokkal inkább Vác vagy Gyula lehetne e tekintetben párhuzam. Sajnos az együttélés módozatait, mindennapi gyakorlatát kevésbé ismerjük, pedig bizonyára igen kacsaringós életpályáknak lehetnének a tanúi, ahogy például a jobban ismert Vácon is: ott Taligás Hajdar vagy Lakos Hüszejn is keresztény családok gyermekei voltak, míg azonban testvéreik, rokonaik megmaradtak eredeti hitükön, ők a hódítók világában próbáltak szerencsét. Utóbbi – aki eredetileg talán a Stoiber nevet viselte – nem is sikertelenül, idővel még a javadalombirtokosok közé is felverekedte magát.<sup>46</sup> Számos magyar asszony lett kényszerből – netán önként – muszlim férfi felesége, vagy csak egyszerűen iszlamizált: a pécsi belváros újmuszlim – Abdullah apai nevű – háztulajdonosnői például közülük kerülhettek ki.<sup>47</sup> Mindennek ellenére ezek a kapcsolatok nem tűnnek általánosnak és széleskörűnek, mindkét kulturális közösség, a keresztény és

<sup>40</sup> A problémák Földvár falu elemzése kapcsán: SUDÁR 2020b.

<sup>41</sup> EVLIYA 2002, 121; BOA TT.d. 665, 593.

<sup>42</sup> A vár kutatásának összefoglalása: KOZÁK 1970–1975; GERE 2008, 67–70; GERE–VIZI 2017; VIZI 2018.

<sup>43</sup> A törökök a magyar város szót használták a komolyabb erődítések nélküli külvárosokra. A fallal körbevett településrészeket várnak nevezték.

<sup>44</sup> Itt állt még a 19. században is a „török kút” a Fejős-ház (ma Béla tér 5.), amelyhez vízvezeték-csatorna vezetett. VENDEL 1941, 35; GAÁL 2016, 287.

<sup>45</sup> Nagyon jól megfigyelhető ez az elv Vác esetében: SUDÁR 2005.

<sup>46</sup> SUDÁR 2007.

<sup>47</sup> SUDÁR – VARGA – VARGA J. 2020, 186–187.

a muszlim is ügyelt a határaitra, és inkább kerültek az összeolvadást. A vallási alapon elkülönülni látszó városrészek Szekszárdon is inkább egymás mellett élő társadalmakról tanúskodnak.

## SZEKSZÁRD TÖRÖK KORI TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA

Azt, hogy egy város fejlődése hogyan alakult a hódoltság korában, nagyon erősen befolyásolta a története: mennyi ideig állt a frontvonalban, a kisebb-nagyobb hadjáratok elérték-e, volt-e lehetősége a békés fejlődésre.

A frissen megszállt, nem túl jelentős várral bíró Szekszárd és annak nem túl jelentős őrsége komoly kihívások elé nézett: lényegében ellenséges terület közepére dobott garnizon voltak, a segítség csekély reményével.<sup>48</sup> Éppen ezért az új szandzsák élére az oszmánok gondosan választottak vezetőt, akit Kászim személyében találtak meg. Mint feljebb már említettük, Kászim kiválóan ismerte a hódoltsági viszonyokat, és korábban már sikeresen birkózott meg egy hasonló feladattal: 1530 körül éppen ő építette ki Eszék erődjét, javarészt szintén ellenséges terepen.<sup>49</sup> Kászim valamiféle kapcsolatban állt a Jahjapasazádék klánjával, azzal a családdal, amelynek oroszlánrésze volt a hódoltság kialakításában és megszervezésében. 1542-ben éppen egy klántárs, Kücsük Bálí volt a budai pasa, egyúttal a szekszárdi bég közvetlen főnöke: a hódoltság kiépítése jól láthatóan családi vállalkozásnak indult. Kászimnak hamarosan valóban bizonyítania kellett vezetői képességeit. Már 1542 áprilisában támadás érte Szekszárdot, ekkor Pestről kapott 500 főnyi segítséget. A későbbiekben aktív portyázással igyekezett hátrébb szorítani a magyarokat – ez a hódítási vágyon túl elemi érdeke is volt. Csapatái 1542 augusztusában éppen Tolna és Baranya határán raboltak, amikor a védelmet Döbröközből szervező Werbőczy Imre Egyházaskozárnál rajtuk ütött, és szétverte őket (az esetet Tinódi Lantos Sebestyén is megénekelte).<sup>50</sup> 1543 áprilisában azután magát Szekszárdot is megtámadták a magyar erők, de nem jártak sikerrel.<sup>51</sup> E viharos időszaknak az 1543. évi hadjárat véget vetett: az ekkor kialakuló pécsi központú mohácsi szandzsák immár komoly erőt képviselt. Ugyan éppen az észak felé eső rész tűzfészek maradt, ám két évvel később a tolnai várak – Simontornya, Ozora, Tamási – is török kézre kerültek.<sup>52</sup> Ráadásul az 1550-es évek közepéig egy rendkívül ambíciós parancsnok irányította a térség életét, a szintén Jahjapasazáde-klántag Dervis bég. Ő minden erejével a front nyugat felé tolásán és Szigetvár elszigetelésén dolgozott, meglehetősen sikeresen, többek között kialakította a koppányi és a görögáli szandzsákot, és hathatós közreműködésével Kaposvár is muszlim kézre került 1555-ben.<sup>53</sup> Ennek eredményeképpen Szekszárd meglehetősen védett helyzetbe került.

Fogós kérdés, hogy mindeközben hogyan alakult Szekszárd közigazgatási helyzete. Mint láttuk, az 1541 végén, 1542 elején létrehozott szandzsákot innen igazgatták, és kifejezetten erős embert állítottak az élére, Kászimot, akit forrásaink hol szekszárdi, hol mohácsi bégeként emlegetnek.<sup>54</sup> A későbbiekben azonban csak 1552-től hallunk rendszeresen a szekszárdi bégekről.<sup>55</sup> És fordítva: az 1540-es évek második felében vezetett, a szandzsákok vezetőinek cseréit rögzítő birodalmi kimutatásban nem szerepel a szekszárdi szandzsák.<sup>56</sup> Az 1541–1542-ben létrejött első kezdemény mohácsi szandzsák néven, de immár Pécs központtal, jóval nagyobb területen folytatta a tevékenységét, de Szekszárd és környéke a jelek szerint nem tartozott hozzá: e területet 1545–1546-ban sem a mohá-

<sup>48</sup> A város történetének összefoglalásai: SZAKÁLY 1969; VASS 1989. A Dél-Dunántúlra: SUDÁR 2017b. A Belgrád–budai hadiút rendszerére: HEGYI 2005.

<sup>49</sup> DÁVID 2002–2006; VARGA 2007.

<sup>50</sup> TINÓDI 1984, 457–463.

<sup>51</sup> SZAKÁLY 1969, 24.

<sup>52</sup> SZAKÁLY 1984, 154–157.

<sup>53</sup> SUDÁR 2017b, 41–66; DÁVID 2005, 347–360

<sup>54</sup> SZAKÁLY 1995, 31.

<sup>55</sup> Első biztos említés: 1552. január 31. DÁVID – FODOR 2005, 250–251. Vö. KÁLDY-NAGY 1977, 10.

<sup>56</sup> EMECEN – ŞAHİN 1998.

csi, sem a simontornyai, sem a budai szandzsák összeírásaiban nem sorolják fel: ha nem volt önálló, akkor csak Fehérvárhoz tartozhatott (a fehérvári defter sajnos nem maradt ránk). S valóban, 1551-ben a szekszárdi náhíjét a fehérvári szandzsák részeként említik.<sup>57</sup> Ezt látszik megerősíteni egy szultáni parancs is, amely szerint Ahmed fehérvári bég 1544-ben azt állította, hogy a tolnai mukátaakat az ő szandzsákjához csatolták: amit érthetünk úgy is, hogy a térséget ő felügyelte.<sup>58</sup> A Fehérvárhoz való csatolásnak az oszmán közigazgatás szempontjából meg is lett volna a logikus magyarázata, hiszen így a Sárvíz mentét egyesítették volna. (Az oszmánok időnként kifejezett érdeklődést mutattak a vízfolyások szerinti területbeosztás iránt.)<sup>59</sup> Ha így történt, akkor az elképzelés ezúttal nem bizonyult életképesnek: a székesfehérvári centrum egészen más problémákkal nézett szembe, mint a Duna menti területek. Lényegében tehát az történhetett, hogy az első dunántúli bégséget szekszárdi központtal, de hivatalosan mohácsi megnevezéssel hozták létre. A nagy dunántúli hódítások ideje, 1543 után a régió igazgatása átalakult, a mohácsi szandzsák tényleges központja Pécs lett, Szekszárdot viszont valószínűleg Fehérvárhoz csatolták. Az 1550-es évek elején a térséget irányító Dervis bég ismét átszabta a térség irányítási rendszerét, több új szandzsákot is kialakított, ezek közé tartozhatott a szekszárdi is.

1556-ban azonban Dervis bég tervei kártyavárként omlottak össze: a keresztény ellencsapás semmissé tette addigi eredményeit, a Szigetvár körüli gyűrű szétpattant, s a magyarok mentek át támadásba: a következő évtizedben egyre jobban fölénybe kerültek, és a törököket a Duna vonala felé szorították vissza. Az egymást váltogató mohácsi bégeknek idővel már a Duna menti hadiút biztonsága miatt kellett aggódniuk, s még a mohácsi palánk felépítése is óriási erőfeszítésükbe került. Az offenzíva erejét mutatja, hogy 1557-ben a szigetiek felégették Pécs városát, ahonnan még ágyúkat is zsákmányoltak, a magyar nemesség pedig újra komolyan adóztatni kezdte az egész régiót: Szekszárd is sorra került.<sup>60</sup>

A várost kezdetben Zrínyi Miklós csurgói katonái adóztatták, személy szerint Pap Antal szedte be a „neki járó” 30 forint adót.<sup>61</sup> Ez önmagában nem lett volna különösebben elviselhetetlen teher, de hamarosan felzárkóztak a szigetváriak is. Kapitányuk, Horváth Márk 1558-ban vonta adózás alá Szekszárdot, amely egy 1565. évi összeírás szerint csak a robotot 120 darab kősóval váltotta meg. (A kősó darabja két magyar forint volt, és így 100–150 akcsét ért.<sup>62</sup> Szekszárd váltsága tehát 12.000–18.000 akcséra rúgott, és így a török adónak közel 40%–60%-át jelentette.) A bégtől és katonáitól karnyújtásnyira élő polgárok azonban nehezen törődtek bele a súlyos teherbe, csakúgy, mint a környező falvak lakossága. (Szekszárd hat magyar porta adójával tartozott Szigetnek.)<sup>63</sup> 1560-ban megüzenték Horváthnak, hogy „*kösse fel a bocskort, jöjjön el, ha nehéz, s vegye meg az dézsmát és az adót*”.<sup>64</sup> Mindennek hamarosan meg is lett a börtje: a szigeti katonák Turali bég megleckéztetésére hivatkozva megtámadták Szekszárdot. De elsősorban nem a várral, hanem a várossal törődtek: az épületeket felgyújtották, a boroshordók fenekét bevették, a szőlőtőkét kivágták, harminc lakost megöltek, tizenöt polgárt pedig magukkal hurcoltak. Szabadon bocsátásukért bő 270 forint értékű árut és pénzt csikartak ki a lakosoktól, ami cseppet sem volt kis összeg.<sup>65</sup> Ha hihetünk a számoknak, akkor a szekszárdi keresztény lakosság nagy többségét érintette a csapás, hiszen a török összeírások is mindössze 50–60 családról tanúskodnak. A 16. században minden kétséget kizáróan ez volt a szekszárdi lakosságot érintő legnagyobb kataklizma.<sup>66</sup>

<sup>57</sup> VELICS 1890, II. 119.

<sup>58</sup> DÁVID – FODOR 2005, 34.

<sup>59</sup> SUDÁR 2020a.

<sup>60</sup> SUDÁR – VARGA – VARGA J. 2020, 56–57.

<sup>61</sup> SZAKÁLY 1969, 57, 59.

<sup>62</sup> SZAKÁLY 1969, 57, 59.

<sup>63</sup> VASS 1989, 74.

<sup>64</sup> SZAKÁLY 1969, 64.

<sup>65</sup> SZAKÁLY 1969, 64.

<sup>66</sup> A pusztítás emléke lehet a szekszárdi gazdag éremlelet is: GYÖNGYÖSSY 2009, 73–74.

1566-ban azonban fordult a kocka: Szülejmán szultán elsöpörte Szigetvárat, s így a határ Szekszárdtól messze nyugatra került, s a város innentől kezdve viszonylag békés életet élhetett. A következő nagy megpróbáltatást a tizenöt éves háború viharai jelentették, amelyek a magyar végvidék muszlim polgári lakossággal is bíró településeinek zömét súlyosan érintették, az ide-oda mozgó frontvonalak többször is átcsaptak rajtuk, többször gazdát cserélhettek. Még a tartományi központ, Buda ikervárosa, Pest is így járt, hiszen többször megostromolták, és két évre keresztény kézre került (1602–1604). De így járt a szandzsákszékhelyek közül Esztergom (tíz évig volt keresztény kézben), Fehérvár (egy év), Vác (huszonöt év), Nógrád (hetven év), Hatvan (egy hét), Lippa (huszonegy év) és Borosjenő (hatvanhárom év) is. Ezek a keresztény visszafoglalási időszakok kettétörték a muszlim polgári fejlődést, az alapítványok megroppantak, sok nem is feltétlenül tudott a későbbiekben újra talpra állni. Az ostromok hagyta romokon új települések épültek fel, új alapítványtevőkkel, új intézményekkel.

Szekszárdot talán kevésbé, szandzsákját azonban komolyan érintették a támadások. 1597 áprilisában Földvárt, júliusban Baját érte támadás.<sup>67</sup> Egy kétes hitelű történet szerint 1598 áprilisában az esztergomi hajdúk – egy rabváltási ügyet megbosszulandó – titokban Szekszárdig nyomultak, elrejtöztek a Sárvíz mocsaraiban, majd éjjel megrohanták a várat, elfoglalták, mindenkit levágtak.<sup>68</sup> Ha igaz a történet, akkor ez volt Horváth Márk támadása után a várost ért legkomolyabb csapás, ám egyelőre perdöntő adatunk nincs rá. 1599-ben is közel jártak a keresztények: Pálffy Miklós Tolnánál semmisítette meg a Budára élelmet szállító török hajókat.<sup>69</sup> 1602 tavaszán Adolf Althan és Kollonich Siegfried katonái a közelmúltban visszafoglalt Székesfehérvárról Simontornyát támadták meg, sikertelenül.<sup>70</sup> Nem sokkal később a keresztény kézre került Pest alól jelentősebb sereg indult a Duna menti török erősségek ellen Nádasdy Ferenc, Pogrányi Benedek és Thurzó Szaniszló vezetésével: Adonyt, Paksot és Földvárt is elfoglalták, Tolnát pedig olyan mértékben elpusztították a hajdúk, hogy a hatalmas város fejlődése derékba tört.<sup>71</sup> 1603 augusztusában az észak felé tartó nagyvezír előreküldte Murád pasát a Sárvíz megrongált hídjának újjáépítésére. Ekkor támadták meg Karl Ludwig von Sulz, Adolf Althan és Kollonich Siegfried katonái, akik éppen azért vezettek délre támadást, hogy késleltessék a Buda felé igyekvő oszmán hadakat. Komoly keresztény győzelem született, a hidat ismét felgyújtották, a szekszárdi béget pedig elfogták.<sup>72</sup>

A tizenöt éves háború tehát erőteljesen érintette a régiót, dacára annak, hogy a tényleges frontvonalaktól viszonylag távol esett. Mivel a támadások arra figyelmeztettek, hogy a hadiút továbbra is kevésbé biztonságos, Dámád Ibrahim pasa nagyvezír még 1599-ben úgy határozott, hogy palánkok sorával erősíti meg a hódoltság fő ütőerét.<sup>73</sup> Ennek jegyében épült fel Dárda, Vörösmart, Tolna és a szerdahelyi Jenipalánk is.<sup>74</sup> Ezen palánkok legénysége először az 1605–1606. évi zsoldjegyzékekben tűnik fel, 1600-ban még nem szerepelnek. A Szekszárdtól 3 km-re fekvő Jenipalánk a Sárvíz gázlóját védelmezte a támadások ellen,<sup>75</sup> felépítésére talán éppen az 1603. évi kritikus helyzet – a Budára igyekvő nagyvezír felvonulásának akadályozása – adhatott okot. (Az 1603-ban zajló harcok kapcsán, amelyek pedig éppen a Sárvíz átkelőjénél zajlottak, még nem említik a palánkot.) Talán éppen ez magyarázza sajátos helyét is: míg Tolna vagy Paks palánkja a település centrumában, Jenipalánk Szekszárd peremterületén jött létre. Felépítése valamelyest

<sup>67</sup> A tizenöt éves háború eseményeire a térségben összefoglalóan: VASS 1989, 81–83; JEDLICKSKA 1897, 627–628.

<sup>68</sup> Közli: VASS 1989, 82. A leírás alapja Haas Mihály leírása 1852-ből (HAAS 1852, 374), amelynek azonban a forrására nem sikerült ráakadnom.

<sup>69</sup> JEDLICKSKA 1897, 72; BESZÉDES 1999.

<sup>70</sup> KISS 1938, 83.

<sup>71</sup> ISTVÁNFFY 2009, 401.

<sup>72</sup> ISTVÁNFFY 2009, 413–414; SUDÁR 2010, 794–795. Valószínűleg Ali bég esett fogságba, akit 1605-ben Wathay Ferencért akartak kicserélni. FARKAS 1989, 223.

<sup>73</sup> AYKUT 1993, 440.

<sup>74</sup> HEGYI 2007, 1162, 1167, 1197, 1198.

<sup>75</sup> A palánk feltárására: GAÁL 2002.

háttérbe szorította a szandzsákszékhelyet, amely így tovább vesztett katonai súlyából: az új erősség háromszor nagyobb őrséget kapott.<sup>76</sup>

Ezzel a hódoltságban máshol is megfigyelhető helyzet állt elő. A hadicélok megváltozása, a hadakozás módjának átalakulása miatt korábban használt várak leértékelődtek, helyettük az új kulcspontokon újakat emeltek. Így épült meg a hegyen álló Drégely helyett az Ipoly átkelőjét védendő Drégelypalánk, Érsomlyó hegyi vára helyett Versec város erődítménye, és így vált Szekszárd helyett az átkelőt közvetlenül őrző Jenipalánk a fontosabbá. Ez persze nem csupán hátrányt jelentett, hanem lehetőségekkel is járt: a korábbi pozíció hozadéka immár a katonaság nyomasztó túlsúlya nélkül érvényesülhetett. A legszemléletesebb példa e tekintetben Pécs: ahogy a front terhe Szigetvárra, majd Kanizsára szállt át, úgy szabadult fel a Mecsek-alji város, és válhatott a hódoltság egyik kulturális központjává. Hasonló pályát futott be Temesvár is, vagy a Dunakanyarban Vác a 16. században, amely ugyan nem volt szandzsákközpont, de a környék legjelentősebb települése lett, komoly vámjövendelmekkel, mindezt pedig azért, mert Nógrád fedezte katonai szempontból. Nógrád visszafoglalása (1593) azután véget is vetett Vác virágzásának, amely a második hódoltsági periódusában „rendes” határmenti garnizonná változott. Szekszárd tulajdonképpen ilyen lehetőséghez jutott Jenipalánk, továbbá Paks és Bátaszék felépítésével: őrsége lecsökkent, és átállhatott egy békésebb, polgári fejlődésre.

Összefoglalva a fentieket: Szekszárd a hódoltság igazgatási központja, s fontos erőssége volt, ami jó alapot teremtett a későbbi fejlődéshez. 1566 után a város katonai szerepe lecsökkent, a tizenöt éves háború palánképítési hulláma után pedig még tovább apadt. Az első viharos évtizedek után Szekszárd belső területen álló várossá vált, 1560-tól 1686-ig jelentős keresztény támadás nem érte, jóllehet a tizenöt éves háború a környéket komolyan érintette. Mindez új lehetőségek, a békés fejlődés előtt nyitotta meg a kaput.

## ALAPÍTVÁNYOK

Mint feljebb említettük, a polgári élet kereteit biztosító magánalapítványok mennyisége és minősége erősen meghatározta egy település városias fejlettségét. A hódoltságban ezekről kevés közvetlen információ maradt fenn, egykori létükre leginkább a más források révén jobban látható imahelyek segítségével következtethetünk. A muszlimok vallási szempontból két különböző státuszú imahelyet különböztettek meg: a mecset egyszerűen az imádkozás helye volt, a kiemelten fontos, pénteki imát viszont csak a dzsámikban lehetett elvégezni, ez utóbbiak tehát rangosabbnak számítottak. Ezért egy település súlyának megítélésakor nem csupán az számít, hogy hány magánalapítású imahellyel bírt, hanem az is, hogy ezek közül hány volt dzsámi, és hány mecset.

A magánalapítású dzsámik és mecsetek azonban nem csupán a közösség vallási életéről, hanem annak gazdasági erejéről is vallanak.<sup>77</sup> Az imahelyeket magánszemélyek által létrehozott alapítványok – *vakufok* – tartották fenn, azaz az alapító vagyona egy részéről lemondott a közösség javára. Nem csupán arról volt azonban szó, hogy egyszer a zsebébe nyúlt, és kialakított például egy imahelyet, hanem ennek hosszú távú fenntartását is biztosítania kellett, az ott dolgozók fizetésével egyetemben, erre szolgált az alapítvány. A hódoltságban többféle bevett módszer létezett, leggyakrabban ingatlanokat – malmokat, kerteket, bérlakásokat, boltokat – rendeltek az eltartandó intézményhez, amelyek jövedelmeivel egy ezzel megbízott személy, a *mütevelli* gazdálkodott. A hódoltságban a legjobb alapítványi jövedelemforrásnak a fürdők számítottak, és a vakufok a birodalmi átlagot meghaladó mértékben foglalkoztak banki tevékenységgel is. Mindez azt jelenti, hogy az alapítványok sokféle gazdasági tevékenységet űztek, s így egy-egy település – nagyobb alapítványok esetében egy-egy régió – meghatározó gazdasági szereplőinek számítottak. A mecsetekben

<sup>76</sup> HEGYI 2007, 1162–1166.

<sup>77</sup> SUDÁR 2014, 47–52.

alig két-három fő szolgált – egy imám és egy müezzin mellett általában egy gondnok –, épületeik gyakran igénytelenek voltak, összességében tehát kisebb befektetéssel jártak. A dzsámikat jóval gondosabban építették meg, és népesebb személyzetet foglalkoztattak bennük. Mindenképpen szolgált bennük egy *hatib*, aki a pénteki imát mondta, s akinek valamiféle teológiai műveltséggel is rendelkeznie kellett. A dzsámi tehát a vallási, s egyúttal a kulturális élet színvonalát tekintve is fokmérő erővel bír.

A szekszárdi alapítványok iratai nem maradtak ránk – a hódoltságban szinte mindenhol ez a helyzet –, de Evlia cselebi leírásából azért következtethetünk rájuk. Az utazó szerint 1663-ban egy dzsámi és három mecset várta a muszlim híveket, ami egyetlen komolyabb alapítványra enged következtetni. Ennek volt egy kicsi, gyengén megépített fürdője, és valószínűleg hozzá tartozott a karavánszeráj is. Minden bizonnyal üzemeltetett egy alapfokú iskolát (*mekteb*) is, sokat mondó azonban, hogy főiskoláról (*medresze*) még Evlia cselebi sem emlékezett meg. Ezen intézmények a felsőoktatás különböző, szigorúan meghatározott szintjeit képviselték, alsóbb „évfolyamaik” szinte minden városias településen működtek,<sup>78</sup> hiányuk Szekszárdon a közösség gyengeségére vall. Volt viszont egy csorgókút, amelynek vizét a dombokról, csővezetéken át vezették a városba. Jellegzetes alapítványi építmény volt ez: a közösség friss vízzel való ellátása a muszlim világban nagy megbecsülésnek örvendett.

A szekszárdi dzsámiról azt tudjuk meg, hogy cserép fedte, így bizonyosan nem a jellegzetes, kupolás-minaretos dzsámik közé tartozott, hanem az egyszerű, nagyobb lakóházra emlékeztető – jóval olcsóbban felépíthető – formát képviselte. Ez azonban általános volt a hódoltságban: klasszikus kupolás dzsámi talán félszáz lehetett összesen.<sup>79</sup> A dzsámi tehát szintén nem vall kiugróan nagy igényű – egyúttal gazdag – alapítványtevőre. Mindez azért fontos, mert az oszmán elit – vallási okokból és a társadalmi elvárások miatt is – feladatának érezte az egyes közösségek szükségleteinek biztosítását. A jelek szerint itt kevesen voltak, akik ilyesmit megengedhettek maguknak.

A mecseteket tehetősebb polgári lakosok, középszintű katonai vezetők is létrehozhatták, akik a helyi közösség meghatározó személyiségei voltak. A dzsámik alapítói azonban általában gyakran szélesebb körben ismert, a birodalom történetében is szerepet játszó, nagyobb társadalmi súlyú személyek voltak. A nagyobb városokban számos ilyen ember építkezett, az átlagos hódoltsági városokban azonban alig egy-kettő akadt belőlük.<sup>80</sup> A szekszárdi dzsámialapító nevét nem ismerjük, Evlia cselebi sem tartotta feljegyzésre érdemesnek, ami annyit jelent, hogy nem lehetett igazán rangos, közismert személy. E tény egyúttal a város helyzetét is jellemzi: nem akadt jelentősebb alapító, aki ide kívánt volna befektetni, s itt képzelte volna el családjá központját (az alapítványoknak ilyen szerepük is volt). Ugyanezen adatnak van egy másik olvasata is. Nagy formátumú alapítók nem pusztán egy, hanem több településen is hoztak létre alapítványokat, amelyek gazdasági egységet alkottak, az alapítvány felügyelője pedig minden keze alatt lévő vagyona odafigyelt. Ez pedig az adott település esetében sem lehetett teljesen közömbös. A hódoltságban számos efféle alapítvány létezett, a legnagyobb helyi rendszert Szokollu Musztafa budai pasa hozta létre az 1560-as és 1570-es években, aki számos településen építkezett, például a Szekszárdhoz közeli Földváron is.<sup>81</sup> Az egyetlen szekszárdi dzsámi alapítójáról való hallgatás tehát beszédes: valószínűleg nem tartozott ezen nagyobb formátumú alapítók közé, s így az alapítvány nem kapcsolta be a várost egy nagyobb gazdasági rendszerbe.

A város belső fejlődését ismereteink szerint nem roppantották meg nagy pusztulások, a szigetiek 1561. évi égetését követően hitelt érdemlő adtunk nincs arról, hogy a város komolyabb károkat

<sup>78</sup> ÁGOSTON 1987.

<sup>79</sup> SUDÁR 2014, 106–109.

<sup>80</sup> SUDÁR 2014, 84–90.

<sup>81</sup> Szokollu Musztafa pasa alapítványi levele: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul. D7000. Nem túl megbízható kiadása: Arşiv Belgelerine Göre 2016, 128–140.

szenvedett volna: hosszú, töretlen fejlődési időszakkal számolhatunk tehát, ami azt jelenti, hogy alapítványai nem pusztultak el, egymásra épültek: az Evlia által vázolt kép tehát egy „csúcsállapot” képvisel.

A hódoltsági muszlim városok fejlődési modellje általában eléggé egységes: a hódítást követően az őrség mellé, annak ellátására polgári lakosság is költözik, amelynek kiszolgálására gyorsan létrejönnek az alapítványok. Nagy, dinamikusan fejlődő városok esetében a későbbiekben is születnek újabb alapítványok, kisebb településeknél viszont „befagy” az első néhány évtizedben kialakult helyzet: sem igény, sem tőkeerő nincs a fejlődésre. Másfelől az egyszer létrejött alapítványok a jelek szerint többnyire fennmaradnak, hacsak a várost nem éri komolyabb csapás, például egy sikeres keresztény ostrom. Márpedig ilyenről Szekszárdon nem tudunk. Ezek alapján megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a dzsámialapító a 16. század derekán lehetett aktív, és a helyi javadalombirtokosok gyengeségét látva elsősorban valamelyik szandzsákbégre gyanakodhatunk. Az biztos, hogy volt alapító kedvű bég Szekszárdon: Turali például azért fordult a szultáni udvarhoz, hogy Tolnán fürdőt építhessen.<sup>82</sup>

Az a kevés, amit az alapítványok révén megtudtunk, egy viszonylag kicsi, komoly alapítókat nélkülöző, az első lépések megtétele után valószínűleg tovább nem fejlődő város képét vetíti elénk.

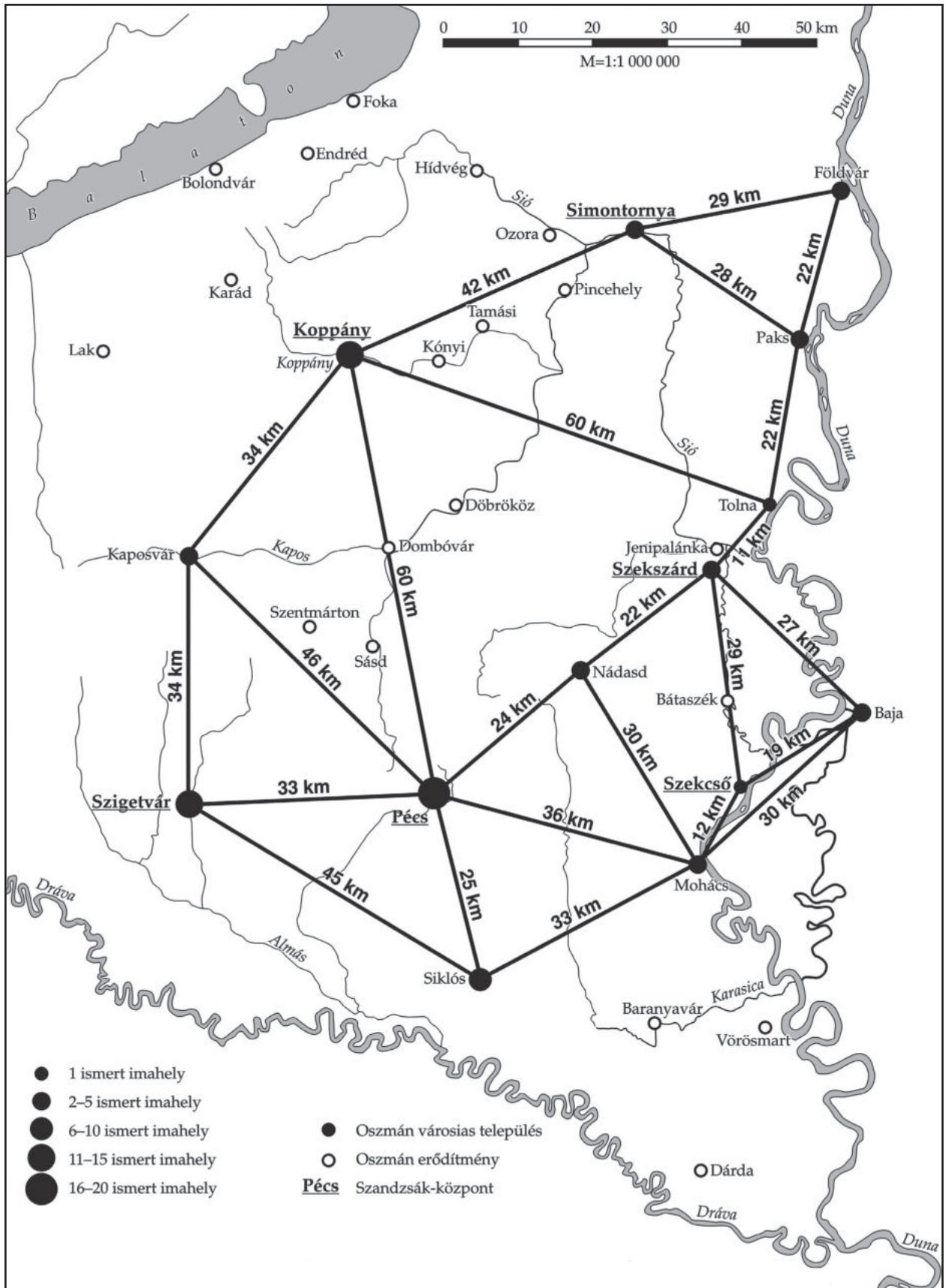
Mit mondhatunk el ezek után Szekszárd helyzetéről a muszlim városhálózatban? A hódoltságban összesen hat jelentős település volt: Buda, Eger, Temesvár, Székesfehérvár és Pécs, amelyekhez azután az utolsó évtizedekre Várad is csatlakozott. Másfél tucatnyi közepes méretű település is létezett, a többi pedig kifejezetten kisváros volt, erőddel, néhány imahellyel, fürdővel, iskolákkal, piaccal. Ezek jelentős része a dunai út mellett vagy annak közelében állt: úgy tűnik, hogy az egy nap alatt megtehető távolságok megállópontjai vonzották a muszlim polgári lakosságot, akik valószínűleg elsősorban az utazók ellátásával foglalatoskodtak. Ilyen volt Orsova, Modava, Új-Haram, Titel, Kobila, Futak, Mohács, Baja, Paks és Földvár is.

Megjelenését tekintve Szekszárd belesimul ebbe a sorba, de mégiscsak nagyon elüt a többi településtől: ellentétben velük nem egyszerű palánkja, hanem kővára volt, nem a Duna mellett – bár a Budára vezető út mellett – feküdt, így a hajóforgalom kiszolgálásából és persze hasznából sem részesült, és végül az igazgatási rendszerben jelentős helyt töltött be. Ez a tényező pedig a feljebb említett kisvárosok fölé emeli, s a hódoltsági muszlim települések felsőbb csoportjába sorolja. Fejlődési íve tehát jelentősen eltért az „átlagos” Duna-parti, hadiút menti kisvárosokétól.

Érdemes egy pillantást vetnünk a hódoltság muszlim településhálózatának megoszlására is. Itt ismét az eléggé markáns jelölőnek tekinthető imahelyek számát, illetőleg a fürdőket vesszük alapul. A hat legnagyobb település mintegy körív mentén áll a hódoltság peremzónájában, középen, a Duna-Tisza közén egyetlen egyet sem találunk. Három közülük a Dunántúlra esik, ami minden tekintetben a legsűrűbb településhálózatot produkálta. Ezen belül is különösen „sűrű” a Dél-Dunántúl, ahol tizenöt polgári lakossággal is bíró település, „város” létezett, az összes számba vehető hely közel egy harmada. A régió vitathatatlan centruma Pécs, de van még három másik közepes méretű települése is: Koppány, Szigetvár és Kanizsa. A többi tizenegy kisvárosnak mondható. Ezeknek két sűrűsödési területe figyelhető meg. Az egyik Paks, Földvár és Simontornya háromszöge, a másik pedig Mohács, Szekszárd, Tolna, [Baja,] Nádasd, Pécs, Siklós foltja. Ez utóbbihoz hasonló koncentráció volt még Buda környékén (Buda, Pest, Vác, Nógrád, Esztergom, Visegrád), és egy másik, jóval kisebb súlyú a Tiszánál is (Szeged, Becse, Csanád, Besenyő). Ezek tagjai légvonalban 25–30 km-re feküdtek egymástól, ami a hódoltsági viszonyok között kifejezetten kis távolságnak számított. A török Szekszárd tehát a hódoltság legvárosiasabb, muszlimok által legsűrűbben lakott régiójában élte az életét.

<sup>82</sup> KARÁCSON 1914, 60.





2. kép. A Délkelet-Dunántúl oszmán településhálózata a 17. század első felében  
(a települések távolsága légvonalban)

Összegezzük a fentieket! Szekszárd szandzsákközpont volt, ami önmagában is rangot biztosított neki a települések között. Ráadásul ténylegesen centrumként használták, a szandzsákbég itt tartotta a székhelyét, így a város valós igazgatási funkciókkal bírt. A bírósági körzet időleges Tolnára költözése, és az a tény, hogy a mukátaákat más településeken szervezték meg, azt mutatja, hogy a központi szerep nem állt igazán szilárd lábakon. A hódoltságban Szekszárd szandzsákja volt a legkisebb, ennek következtében a legkisebb haderővel, továbbá gyenge helyi elittel bírt, ami nyilvánvalóan kihatott a város fejlődésére is. A városban muszlimok és keresztények egyaránt éltek, de sem a magyar, sem a török közösség nem tartozott a nagyok közé, mindemellet a szandzsákban valószínűleg Szekszárdon lakott a legtöbb muszlim. A történelmi körülmények – a katonai szerep fokozatos háttérbe szorulása – lehetőséget teremtett a polgári fejlődésre, de valószínűleg a helyi oszmán elit nem képviselt olyan szellemi és anyagi erőt, hogy ezt kihasználhatták volna, így az oszmán város fejlődése megrekedt, nem bontakozott ki. Szekszárd tehát összességében igazgatási funkcióját leszámítva a hódoltság kis városainak jellegzetességeit mutatta.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Arşiv Belgelerine Göre 2016 *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri – Török-magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében.* Szerk. Yıldıztaş, Mümin. İstanbul–Budapest 2016.
- AYKUT 1993 AYKUT, Nezihi, *Damad İbrahim Paşa.* In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi VIII. İstanbul 1993, 440.
- ÁGOSTON 1987 ÁGOSTON Gábor, *Muszlim oktatás és nevelés a török hódoltságban.* Keletkutatás 1987 tavasz, 47–65.
- BALÁZS KOVÁCS 2015 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *A régi Sárköz.* WMMÉ XXXVII (2015) 217–298.
- BESZÉDES 1999 BESZÉDES József, *Adatok az 1599. évi „Tolnai” csata lokalizálásához.* WMMÉ XXI (1999) 271–292.
- DÁVID 1982 DÁVID Géza, *A simontornyai szandzsák a 16. században.* Budapest 1982.
- DÁVID 1992 DÁVID Géza, *A Dél-Dunántúl közigazgatása a török korban.* Zalai Múzeum 4 (1992) 55–64.
- DÁVID 2002–2006 DÁVID Géza, *Kászim pasa eszéki mecsetje, iskolája és fürdője.* Keletkutatás 2002. ősz–2006. ősz, 184–188.
- DÁVID 2005 DÁVID Géza, *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok.* Budapest 2005.
- DÁVID – FODOR 2005 DÁVID Géza – FODOR Pál, *„Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552).* Budapest 2005. (História Könyvtár. Okmánytárak 1.)
- EMECEN – ŞAHİN 1998 EMECEN, Feridun M.– ŞAHİN, İlhan, *Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957–958 (1550–1551) Tarihli Sancak Tevcîh Defteri I. Belgeler 19 (1998) 23. sz. 53–122.*
- EVLİYÂ 2002 EVLİYÂ Çelebi b. Derviş Mehemed Zilli, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu–Dizini. 6. Kitap.* Haz. Kahraman, Seyyid Ali – Dağlı, Yücel. İstanbul 2002.
- Évszázadokon át 1978 *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve. I.* Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1978.
- FARKAS 1989 FARKAS Gábor, *A török hódoltság krónikája Székesfehérváron és Fejér megyében (1526) 1543–1688 (1690).* Fejér Megyei Történeti Évkönyv 19 (1989) 201–242.
- FEKETE 1944 FEKETE Lajos, *Budapest a törökkorban.* Budapest 1944. (Budapest története III.)
- FEKETE 1993 FEKETE Lajos, *A hódoltság török levéltári forrásai nyomában.* Szerk. Dávid Géza. Budapest 1993. (Budapest Oriental Reprints, Series A 6.)
- FODOR 2014 FODOR Pál, *Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban.* In: Fodor Pál: Szulejmán szultántól Jókai Mórig. Budapest 2014, 272–294.

- GAÁL 1980 GAÁL Attila, *Hódoltságkori török kiserődök a Buda–eszéki hadiút Tolna megyei szakaszán (Különös tekintettel Ujpalánk várára)* I. Doktori értekezés. Kézirat. Szekszárd 1980.
- GAÁL 2002 GAÁL Attila, *Török palánkvárak a buda–eszéki út Tolna megyei szakaszán*. In: A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. Gereyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Budapest 2002, 99–102. (Opuscula Hungarica III.)
- GAÁL 2016 GAÁL Attila, *16–18. századi leletek a szekszárdi török palánkvár környezetéből*. WMMÉ XXXVIII (2016) 285–327.
- GERE 2008 GERE László, *A szekszárdi vár az írott források és az eddigi ásatások alapján*. Castrum 8 (2008) 67–70.
- GERE – VIZI 2017 GERE László – VIZI Márta, *A szekszárdi vár története*. WMMÉ XXXIX (2017) 263–314.
- GYÖNGYÖSSY 2009 GYÖNGYÖSSY Márton, *Altin, akcse, mangir... Oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon*. Budapest 2009.
- HAAS 1852 HAAS Mihály, *Emlékek a 'Duna' mentén Földvártól Vukovárig*. In: Emlék-könyv. Kiadja Danielik János. Pest 1852, 371–376.
- HADNAGY 1991 HADNAGY Albert, *Török világ Ócsényben. A Sörös család szomorú sorsa*. In: A főlevéltárnok. Dr. Hadnagy Albert élete és munkássága. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd 1991, 42–43. (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 1.)
- HEGYI 1995 HEGYI Klára, *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest 1995. (História Könyvtár. Monográfiák)
- HEGYI 2002 HEGYI Klára, *A török Bács*. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest 2002, 199–213.
- HEGYI 2005 HEGYI Klára, *A török Szekszárd. Török várak a Duna mentén*. História 27 (2005) 6–7. sz. 36–40.
- HEGYI 2007 HEGYI Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága I–III*. Budapest 2007. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 9.)
- HEGYI 2010 HEGYI Klára, *Török források Pécs 16. századi történetéhez*. Pécs 2010. (Források Pécs történetéből 3.)
- ISTVÁNFFY 2009 *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/3*. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest 2009.
- IVÁN 2004 IVÁN László, *A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig*. Visegrád 2004.
- JEDLICKSKA 1897 JEDLICKSKA Pál, *Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnék életrajza és korához 1552–1600*. Eger 1897.
- K. NÉMETH 2013 K. NÉMETH András, *Tolna megye központi helyei a középkorban*. Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 8 (2013) 213–247.
- KARÁCSON 1914 KARÁCSON Imre, *Török-magyar oklevéltár 1533–1789*. Sajtó alá rendezte Szekfű Gyula – Thallóczy Lajos – Kracsmarik János. Budapest 1914.
- KÁLDY-NAGY 1960 KÁLDY-NAGY Gyula, *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*. Budapest 1960. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 103.)

- KÁLDY-NAGY 1970 KÁLDY-NAGY Gyula, *Magyarországi török adóösszeírások*. Budapest 1970. (Értekezések a történeti tudományok köréből 52.)
- KÁLDY-NAGY 1977 KÁLDY-NAGY Gyula, *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Budapest 1977. (Pest megye múltjából 3.)
- KÁLDY-NAGY 1982 KÁLDY-NAGY Gyula, *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Békéscsaba 1982. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 10.)
- KÁLDY-NAGY 1985 KÁLDY-NAGY Gyula, *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. Budapest 1985. (Pest megye múltjából 6.)
- KISS 1938 KISS István, *Simontornya krónikája*. Simontornya 1938.
- KOZÁK 1970–1975 KOZÁK Károly, *A szekszárdi bencés apátság feltárása I–III*. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve I (1970) 155–180; II–III (1971–1972) [1973] 229–269; IV–V. (1973–1974) [1975] 167–202.
- KUBINYI 2000 KUBINYI András, *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged 2000. (Dél-Alföldi Évszázadok 14.)
- OTTENDORFF 1943 OTTENDORFF, Heinrich, *Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorff Henrik képes útleírása*. Sajtó alá rendezte Hermann Egyed. Pécs 1943. (Tolna vármegye múltjából 7.)
- SIKLÓSI 1990 SIKLÓSI Gyula, *Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről*. Székesfehérvár 1990.
- SUDÁR 2003 SUDÁR Balázs, *Török fürdők a hódoltságban*. Tsz XLIV (2003) 3–4. sz. 213–263.
- SUDÁR 2005 SUDÁR Balázs, *Vác városának török házösszeírása 1570-ből*. Századok 139 (2005) 4. sz. 791–853.
- SUDÁR 2007 SUDÁR Balázs, „Szomszédom, Taligás Hajdar” A török Vác. Magyar Napló XIX (2007) 12. sz. 35–37.
- SUDÁR 2008 SUDÁR Balázs, *Bektaşi Monasteries in Ottoman Hungary (16th–17th centuries)*. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae 61 (2008) 1–2. sz. 227–248.
- SUDÁR 2010 SUDÁR Balázs, *Tirjáki Haszan pasa utolsó évei (1601–1613)*. Hadtörténelmi Közlemények 123 (2010) 4. sz. 794–795.
- SUDÁR 2012 SUDÁR Balázs, *Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes városleírása*. Pécs 2012.
- SUDÁR 2013a SUDÁR Balázs, *Pécs török topográfiájához*. In: Pécs topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig. Szerk. Fedeles Tamás. Pécs 2013, 99–120.
- SUDÁR 2013b SUDÁR Balázs, *A pécsi Idrisz baba-türbe*. Budapest 2013.
- SUDÁR 2014 SUDÁR Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Budapest 2014. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak)
- SUDÁR 2017a SUDÁR Balázs, *Szolnok Evlia cselebi leírásában*. Keletkutatás 2017 tavasz, 111–124.

- SUDÁR 2017b SUDÁR Balázs, *Pécs és Szigetvár párbaja. A dél-dunántúli front török szemmel (1543–1566)*. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552–1568*. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger 2017, 41–66.
- SUDÁR 2020a SUDÁR Balázs, *A mohácsi náhije és települései a 16–17. században*. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei*. Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest 2020, 13–32. (A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 17.)
- SUDÁR 2020b SUDÁR Balázs, *Földvár falu a török korban*. Tsz LXII (2020) 1. sz. 153–168.
- SUDÁR – VARGA – VARGA J. 2020 SUDÁR Balázs – VARGA Szabolcs – VARGA J. János, *Pécs története III. A hódoltság korában (1543–1686)*. Pécs 2020.
- SZAKÁLY 1969 SZAKÁLY Ferenc, *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566)*. Tanulmányok Tolna megye történetéből II (1969) 5–85.
- SZAKÁLY 1975 SZAKÁLY Ferenc, *Kaposvár a török időkben*. In: *Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk. Kanyar József. Kaposvár 1975, 93–138.
- SZAKÁLY 1983 SZAKÁLY Ferenc, *Török megszállás alatt*. In: *Szeged története I*. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1983, 535–739.
- SZAKÁLY 1984 SZAKÁLY Ferenc, *Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a 16. században*. *Akadémiai Kiadó, Budapest* 1982. 342 l. + 1 térkép-melléklet. [Könyvismertetés.] *Századok* 118 (1984) 154–157.
- SZAKÁLY 1992 SZAKÁLY Ferenc, *A mohácsi csatától a szatmári békekötésig, 1526–1711*. In: *Tolna mezőváros monográfiája*. Szerk. Glósz József – V. Kápolnás Mária. Tolna 1992, 91–174.
- SZAKÁLY 1995 SZAKÁLY Ferenc, *Az első dunántúli szandzsák és megszervezője, Kászim bég*. *Keletkutatás* 1995 tavasz, 23–43.
- TINÓDI 1984 TINÓDI Sebestyén, *Krónika*. Budapest 1984.
- TÓTH 1998 TÓTH István György, *Athanasio Georgiceo álruhás császári megbízott útleírása a magyarországi török hódoltságról, 1626-ból*. *Századok* 132 (1998) 4. sz. 837–858.
- VARGA 2009 VARGA Szabolcs, *Irem kertje. Pécs története a hódoltság korában (1526–1686)*. Pécs 2009.
- VARGA 2007 VARGA Szabolcs, *Volt-e vár Eszéken 1526-ban?* *Keletkutatás* 2007, 49–60.
- VASS 1989 VASS Előd, *Szekszárd a város alapításától a török kiveréséig*. In: *Szekszárd város történeti monográfiája I*. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1989, 39–94.
- VÁRADY 2018 VÁRADY Zoltán, *Szent Istvántól a mohácsi vészig*. In: *Szekszárd, ahol élünk. Várostörténet mindenkinek*. Szerk. V. Kápolnás Mária. Szekszárd 2018, 65–85.
- VELICS 1886–1890 VELICS Antal, *Magyarországi török kincstári defterek I–II*. Sajtó alá rendezte Kammerer Ernő. Budapest 1886–1890.

- VENDEL 1941 *Szekszárd megyei város monográfiája.* Összeállította Vendel István. Szekszárd 1941.
- VIZI 2018 VIZI Márta, *A szekszárdi apátság és vár.* In: Szekszárd, ahol élünk. Várostörténet mindenkinek. Szerk. V. Kápolnás Mária. Szekszárd 2018, 86–109.

## RÖVIDÍTÉSEK

- BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul  
ÖNB Österreichische Nationalbibliothek, Wien  
TSz Történelmi Szemle, Budapest  
WMMÉ A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

## **Szekszard – Ein kleines Sandschakzentrum in der Mitte der Türkenherrschaft**

Obwohl die ungarischen Stadtgeschichtenforschungen in den letzten Zeiten große Ergebnisse erreichten, läuft die Erkennung der moslemisch Siedlungen während der Türkenherrschaft viel langsamer. In der türkischen Zeiten stellten nur etwa fünfzig Ortschaften die „orientalische Welt“ dar, wo Bäder, Basare und Moscheen mit Kupeln errichtet wurden. Natürlich war die Lage, die Wichtigkeit, die Anzahl der moslemischen Einwohner und die Ausbauphase der Ortschaften waren unterschiedlich, meistens vom Vermögensstand und gesellschaftlichen Positionen ihrer anwesenden Gründern abhängig.

Szekszard war während der Türkenherrschaft ein Sandschakzentrum, d.h ein militärisches Verwaltungszentrum, welches einen bestimmten Rang unter den Siedlungen bedeutete. Der Sandschaksbeg hielt seinen Sitz auch in der Wirklichkeit, so übte die Stadt richtige und wahre Verwaltungsfunktionen aus. Das Wirtschafts- und Rechtszentrum der Region war jedoch nicht hier, oder nur für kurze Zeit, so hatte die Stadt nur eine mäßige zentrale Position. Während der Türkenherrschaft war der Sandschak von Szekszard der kleinste, so hatte sie auch die kleinste Heeresmacht und daneben hatte sie nur eine geringe Elite, welche für die Entwicklung der Stadt eine nachteilige Auswirkung ausübte. In der Stadt lebten sowohl Christen, als auch Moslim, keine von denen war jedoch bedeutend. Die historischen Umstände – die allmähliche Zurückstellung der militärischen Rolle – ermöglichten eine bürgerliche Entwicklung, die örtliche moslemische Elite vertritt aber wahrscheinlich keine entsprechende geistliche und finanziellen Kraft, um diese positive Wandlung zu verwirklichen und eine wahre Entwicklung zu ergeben. Die Entwicklung der moslemischen Stadt ist so steckengeblieben und die Stadt Szekszard konnte – außer seiner Verwaltungsfunktion – nur die typischen Charakterelemente einer Kleinstadt der Türkenherrschaft vorführen.



SUDÁR BALÁZS – K. NÉMETH ANDRÁS

## Néhány újabb török pecsétnyomó és egy feliratos pecsétgyűrű Tolna megyéből

Az elmúlt két évben a szekszárdi múzeum régészeti gyűjteménye három arab betűs felirattal ellátott török kori pecsétnyomóval gyarapodott, és Dombóváron is előkerült egy pecsétgyűrű feliratos betétje. Magyarországon az ilyen tárgyak még mindig viszonylag ritka leletnek számítanak, ezért indokoltnak láttuk közzétételüket. Már csak azért is, mert Tolna megyéből így már tíz hasonló tárgy – hét pecsétnyomó és három pecsétgyűrű – ismert, ami viszonylag soknak számít egy ekkora területről.<sup>1</sup>

### A TÁRGYAK KATALÓGUSA

#### Pecsétnyomók

##### 1. Fadd-Jeges-hegy II. lelőhely



1a-c. kép. Török pecsétnyomó, annak pecsétlemeze és utóbbi tükrözött képe Fadd-Jeges-hegy II. lelőhelyről

Leírás: bronz pecsétnyomó, ovális pecsétlappal. A fogó töve és a pecsétlap domború felső felének találkozására apró gerincekkel hat részre osztott, a síklapokból álló mezők felülete apró, egyenes bemélyedésekkel, rovátkákkal díszített, amelyek a pecsétlap ívét követik. A lapos, 0,2 cm széles fogó hegye lekerekített, függesztőlyuka 0,4 cm átmérőjű. Szára a függesztőlyuk alatt négyzetes átmetszettel, négyzetszerű, rövid szára élei élszedettek. A pecsétlap szélét bevéselt vonal szegélyezi.

<sup>1</sup> A pecsétnyomók tárgyfotóit Retkes Tamás, a térképet Vicze László (Mindketten: WMMM) készítette. Munkájukat köszönjük.

Méret: magassága: 2,0 cm, a pecsétfej hossza: 1,7 cm, szélessége: 1,3 cm.

Felirat: Hizir, bende-i Hudá. Fordítása: Hizir, az Úr szolgálja.

Lelőhely, történeti adatok: a tárgy egy ismert honfoglaláskori temető helyén, fémdetektoros kutatás során, szórványleletként került elő.<sup>2</sup> A lelőhely a Buda–eszéki országúttól keletre kb. 2 kilométerre, a középkori Fadd mezőváros helyétől pedig északra kb. 1 kilométerre fekszik.

## 2. Medina-Sziget



2a-c. kép. Török pecsétnyomó, annak pecsétlemeze és utóbbi tükrözött képe Medina-Sziget lelőhelyről

Leírás: bronz pecsétnyomó kerek pecsétfejjel, amelynek felső része kúpszerűen alakul át a fogantyú szárává. A fogantyú közepén 0,5 cm átmérőjű, enyhén nyomott testű, tömör gömb, közvetlenül alatta körbefutó, keskeny, élszerű gyűrű. A 0,2 cm széles, alul lapos, felül lekerekített huzalból készített függesztőfül a gömbhöz történő csatlakozásnál eltörött, az egykor valószínűleg csepp alakú függesztőlyuk eldeformálódott, a szárral és a gömbbel együtt, egy erőteljes külső hatás következtében.

Méret: magassága: 2,0 cm, a pecsétfej átmérője: 1,6 cm, felső részén 0,5 cm átmérőjű, felül nyitott, rézsús szélű lyukkal.

Felirat: Ilahí inájet [...] Rizván el-fakir. Fordítása: Istenem, kegyelem [...] a szegény Rizván.

Lelőhely, történeti adatok: a tárgy fémdetektoros kutatás során került elő.<sup>3</sup> Lelőhelye egy Medina belterületétől kb. fél kilométerre délkeletre, a Sió és a Sárvíz között fekvő egykori sziget, amelynek területén kb. 100×50 méteres területről gyűjtöttünk kevés kerámiatöredéket és fémeletet. Műszeres leletfelderítésünk során négy – köztük két hamis – I. Ferdinánd-denárt (1527, 1545, 1550, 1561?), továbbá egy a 16. század elejére keltezhető görlltzi textilplombát, félgömb alakú ezüstözött fülesgombot (közepén hatszirmú virággal), ólom puskagolyót, téglatest alakú vaslakatot találtunk. A leletek alapján a török pecsétnyomó egy viszonylag rövid ideig létező, 16. századi lelőhelyen került elő, amelynek valószínűleg nincs korábbi előzménye, így a település nevét sem ismerjük.<sup>4</sup> A lelőhely Medina középkori előzményétől, Mede falu helyétől kb. 1,5 kilométerre délre, a középkori Kápolna falutól pedig hasonló távolságban északra feküdt.

## 3. Pálfa-Itató-dűlő

Leírás: sárgaréz pecsétnyomó kerek, 16 karéjos pecsétfejjel, amelynek felső része kúpszerűen alakul át a fogantyú szárává. A fogantyú közepén 0,5 cm átmérőjű, enyhén nyomott testű, tömör gömb, közvetlenül alatta és fölötte körbefutó, keskeny gyűrű. A felső gyűrűből indul és ide csat-

<sup>2</sup> A tárgyat K. Tóth Gábor régész (WMMM) találta. Köszönjük neki, hogy a leletet feldolgozásra átengedte. WMMM Régészeti gyűjtemény, gyarapodási napló száma: 2017-287.

<sup>3</sup> A tárgyat Csik József találta. WMMM Régészeti gyűjtemény, gyarapodási napló száma: 2020-462.

<sup>4</sup> K. Németh András és K. Tóth Gábor terepbejárása, 2020. dec. 18.



3a-c. kép. Török pecsénymó, annak pecsétlemeze és utóbbi tükrözött képe Pálfa-Itató-dűlőből

lakozik a 0,2 cm széles, alul lapos, felül lekerekített huzalból készített, belül fordított csepp alakú lyuk alakját mutató függesztőfűl, amely külső hatás következtében enyhén oldalra dől. A pecsétlap közepén kerek mezőben felirat, amelyet bevéssett kör és apró rovátkák választanak el a pecsétlap szélét díszítő, 16 mezős mustrától, amelyek egyenként három átlóval hat mezőre osztott, széleikkel összeérő, a pecsétlap széle felé szintén bevéssett vonallal keretezett oválisokból állnak. A hat, háromszög alakú mező íves oldala közepén egy-egy apró bevágás.

Méret: magassága: 2,2 cm, a pecsétfej átmérője: 1,7 cm.

Felirat: El-fákir Mehmed bin Hüszejn el-vászik bi'l-melikü'l-mu'ín. Fordítása: A segítő királyban (Allahban) bizakodó szegény Mehmed, Hüszejn fia.

Lelőhely, történeti adatok: a tárgy fémdetektoros kutatás során került elő.<sup>5</sup> Lelőhelye egy a Sióval párhuzamosan, hosszan húzódó középkori faluhely a folyó nyugati oldalán, amelynek északi széle átnyúlik Simontornya határába is, déli vége pedig Pálfa belterületétől északra kb. 1,5 kilométerre van.<sup>6</sup> A simontornyai lelőhelyrészt 1994-ben Ódor János Gábor azonosította.<sup>7</sup> A faluhely a felszíni leletek alapján az Árpád-kortól az 1610–1620-as évekig létezett, és valószínűleg Pálfa középkori előzményével, Pálfalvával azonosítható (hacsak utóbbi nem Pálfa belterülete alatt található, ahonnan egyelőre nem ismerünk középkori falura utaló leleteket, bár a Sió menti falvak eloszlása alapján feltételezhető egy ilyen léte).

Pálfa a 16. század végéig megőrizte magyar lakosságát,<sup>8</sup> majd a tizenöt éves háború pusztítása után határát a kortársak által rácnak mondott balkáni népesség szállta meg.<sup>9</sup> A pálfaiak egy 1689-es összeírás szerint egy szigetre bujdosnak el, ahol kunyhókban laktak.<sup>10</sup> A rácok nagyjából egy évszázadig éltek a tájon, a Rákóczi-szabadságharc idején, 1705-ben a kurucok üzték el a közeli Simontornya vára szomszédságában élő alegresi, csetényi és pálfai rácokat.<sup>11</sup>

<sup>5</sup> A tárgyat Lückl Ervin találta. WMMM Gyarpodási napló száma: 2018-314.

<sup>6</sup> K. Németh András terepbejárása, 2020. dec. 22.

<sup>7</sup> ÓDOR 1994. márc. 30. 31. lelőhely. Simontornya-Forgási-dűlő, Kender-földek.

<sup>8</sup> Vö. DÁVID 1982, 214–215.

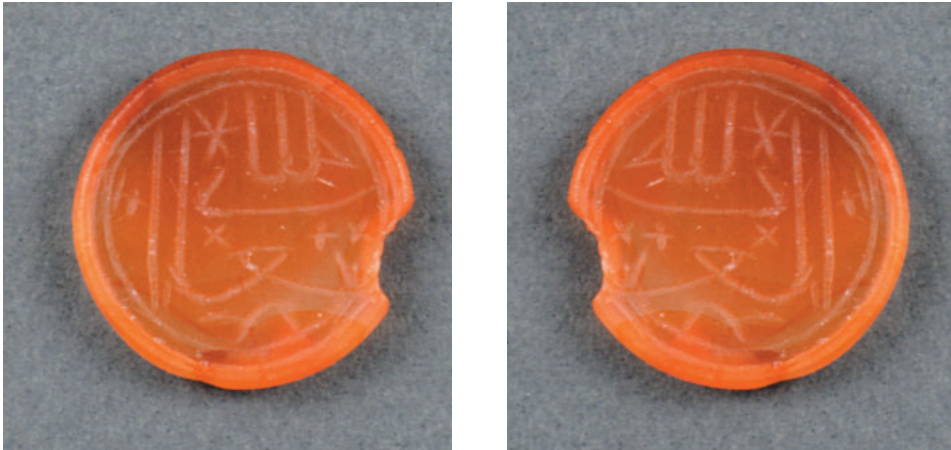
<sup>9</sup> HEGEDŰS 1979, 52.

<sup>10</sup> HEGEDŰS 1979, 55, 70.

<sup>11</sup> KISS 1938, 106.

## Pecsetgyűrű

### 4. Dombó-Gólyavár



4. kép. Török pecsetgyűrű betétlemeze és tükrözött képe Dombóvár-Gólyavárról

Leírás: Pecsetgyűrű egyszerű, kör alakú, karneol betétlemeze.

Méret: A betétlemez átmérője 16 mm, vastagsága 2,1 mm.

Felirat: Al-'izza li-lláh. Fordítása: A dicsőség Istené.<sup>12</sup>

Lelőhely, történeti adatok: A pecsetlemez a dombói vár ásatása során került elő a keleti várfal előtt húzódó árok feltöltéséből, 2016-ban.<sup>13</sup> A dombói vár 1546–1686 között volt török kézen, a folyamatos használatban lévő erődítmény a koppányi szandzsákhöz tartozott, annak egyik náhije (járás) központja volt.<sup>14</sup> Mindez azonban nem jelenti azt, hogy komoly szerepe lett volna az igazgatásban, viszonylag kis örsége és egyetlen dzsámija kifejezetten szerény muszlim közösségre utal.<sup>15</sup>

## TÖRÖK PECSÉTHASZNÁLAT A MAGYARORSZÁGI HÓDOLTSÁGBAN

A pecsétnyomók és pecsetgyűrűk a török hódoltság korának apró, de becses emlékei. A szépen megformált tárgyakról nem is gondolnánk, hogy valójában mennyi problémát rejtenek – az elolvasásukon túlmenően is. Magyarországról eddig csupán néhány tucat pecsétnyomó vagy pecsetgyűrű került elő leletként,<sup>16</sup> ezzel szemben több száznak ismerjük a lenyomatát különféle írott dokumentumokon: elszámolásokon vagy éppen hivatalos leveleken.<sup>17</sup> Mégsem egészen világos, hogy kiknek volt joga e pecsétek használatára.<sup>18</sup> Az oszmán világban e kérdést nem szabályozták törvények, bárkinek lehetett pecsétje, a használatukkal foglalkozó munkák azonban elsősorban az elit legfelsőbb rétegére, a szultáni udvarra és a vezírekre fordítottak kiemelt figyelmet, a legegyszerűbb pecsétek

<sup>12</sup> Vö. PORTER 2011, 92–93, no. 402–403. Az olvasatban nyújtott segítségért Jablonkay Juditnak tartozunk köszönettel.

<sup>13</sup> A tárgyat Berta Adrián régész (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet) találta, a tárgyfotót is ő készítette. Köszönjük neki, hogy a leletet feldolgozásra átengedte. Az ásatásról: BERTA 2017.

<sup>14</sup> HEGYI 2007, II. 1216–1224.

<sup>15</sup> SUDÁR 2014, 239.

<sup>16</sup> BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL 1944, 366–368, 86. tábla; FEHÉR 1959; GERELYES 1994, 28–30, 65–66, 12–13. kép; GERELYES 2006. A török pecsétnyomók és pecsetgyűrűk kutatástörténetét újabban Gaál Attila foglalta össze: GAÁL 2014, 388. Itt említünk meg egy Törökkoppány belterületén előkerült, magánkézben lévő pecsétnyomót, amelynek feliratát téves olvasattal közölte a település helytörténeti monográfiája. SIPOS 2013, 265, 275. A pecsetgyűrű felirata: Bende-i Hudá, Haszan; fordítása: Az Úr szolgája, Haszan.

<sup>17</sup> Számos olvasatot közzétett Blaskovics József és Fekete Lajos.

<sup>18</sup> A pecséthasználatot és a használók körét legátfogóbban Blaskovics József jellemezte a rimaszombati török iratok alapján. BLASKOVICS 1995, 66–68.

jószerezivel kívül kerültek az érdeklődési körükön.<sup>19</sup> Márpedig a hódoltságban elsősorban ez a réteg jelent meg.

Egészen biztosan így hitelesítették irataikat a legmagasabb rangú helyi vezetők, a tartományokat irányító beglerbégek, és gyakorta a helyetteseik is. Ezzel szemben az eggyel alacsonyabb fokon álló szandzsákbégek esetében ez már cseppet sem magától értetődő, alattuk pedig az igazgatási-katonai hierarchiában elvétve akadt pecsétulajdonos. Egészen biztosan pecsételtek viszont a bírók: a hódoltságban legmagasabb rangja a budai és a belgrádi muftinak – sejhülszlámnak – volt, a teljes területen pedig körülbelül félszáz bíró működött: nekik a munkájukhoz tartozott a pecséthasználat. Mellettük az oszmán pénzügyigazgatás vezető tisztségviselői – a defterdárók és az egyes pénzügyi egységeket kezelő emínek – használtak pecsétet. Hogy magánemberek éltek-e velük a hódoltságban, azt nehéz eldönteni, az mindenestre biztosnak látszik, hogy a 17. századra, legfőképpen annak második felére általánosabb gyakorlattá vált a pecséthasználat.<sup>20</sup>

A magyarországi gyűjteményekbe, múzeumokba – mint a világon máshol is – elsősorban ajándékozás révén kerülnek oszmán pecsétgyűrűk és pecsételők. Ezek eredete gyakran egyáltalán nem határozható meg, ezért fontosak a ténylegesen helyhez köthető leletek, amelyek száma egyelőre csekély. E tárgyak eddig elsősorban a nagyobb török központokból (Buda, Eger, Kanizsa) kerültek elő,<sup>21</sup> bár az utóbbi időben közölt barcsi, jeni palánki és törökkoppányi pecsétnyomók már jelezték, hogy a kisebb török helyőrségekben és a nekik helyet adó településeken is használhattak ilyeneket.<sup>22</sup> E kisméretű tárgyakat egykori gazdáik nagy valószínűséggel egyszerűen elveszítették, a megtalálás helye mégis az egykori pecséthasználó jelenlétére utal. Magyarország e tekintetben annyiban különleges terület, hogy az itt fellelt példányok biztosan a 16–17. században készültek.

A mai Tolna megye területén – amelyen a hódoltság korában nagyobbbrészt a szekszárdi és a simontornyai szandzsák osztozott – nem sok személynek lehetett pecsétje. A viszonylag kicsi szekszárdi szandzsák a maga három náhíjéjével – „járásával” – mindössze egyetlen bírósági körzetet, kazát alkotott, amelynek a központja azonban kezdetben Tolnán volt, és csak a város eljelentéktelenedése után, a 17. században került át az adminisztratív központba, Szekszárdra. Ugyanakkor több fontos adóigazgatási egység, ún. mukátaa<sup>23</sup> működött a területen, az ezeket irányító emínek biztosan használtak pecsétet. Simontornyán nagyjából hasonló volt a helyzet: a szandzsák területét egyetlen bírói körzet fedte le, bevételeit viszont csak egyetlen emín felügyelte.<sup>24</sup> Mindezek fényében is meglepő az a viszonylag nagyszámú pecsét, amely e területről eddig előkerült.

A 16–17. századra az oszmán pecsétnek valóságos művészete és sajátos szimbolikája alakult ki. Másféle pecsétet faragtatott magának a szultán, az isztambuli sejhülszlám, a dívánülő vezír, a budai pasa – vagy éppen a tolnai kádi. A különbség a pecsét méretében, formájában, és a rajta megjelenő szövegek mennyiségében és jellegében mutatkozott meg. Tehetős emberek gyakran készíttettek maguknak újabb pecsétet, amennyiben helyzetük változott, szegényebbek azonban nem engedhették meg maguknak e fényűzést,<sup>25</sup> sőt arra is van példa – igaz, ritkán –, hogy nem a saját nevükre szóló pecséttel láttak el okiratokat.<sup>26</sup> A feliratok jelentős része csak gazdája nevét árulja el. Másokon az apai név is szerepel, a 17. század második felében pedig egyre gyakoribbá válik az évszám feltüntetése is.

<sup>19</sup> A legjelentősebb összefoglalások: HAMMER-PURGSTALL 1850; UZUNÇARŞILI 1940. Kisebb áttekintések: KÜTÜKOĞLU 2006; GÖKBILGIN 1992, 49–52.

<sup>20</sup> Egerben például 1661-ben egy tanúskodás során számos katonai tisztségviselő használt pecsétet. BLASKOVICS 1995, 161.

<sup>21</sup> Erre bővebben a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye alapján: GERELYES 2010, 788.

<sup>22</sup> GAÁL 2014, 381, 384. 1. tábla No. 8; KOVÁCS et al. 2014, 162, 163. Fig. 6. 3; SIPOS 2013, 265, 275.

<sup>23</sup> A hódoltsági mukátaák működésére a legjobb áttekintés: HEGYI 2010, 7–31.

<sup>24</sup> A simontornyai és a szekszárdi szandzsákra: DÁVID 1982; SUDÁR 2018.

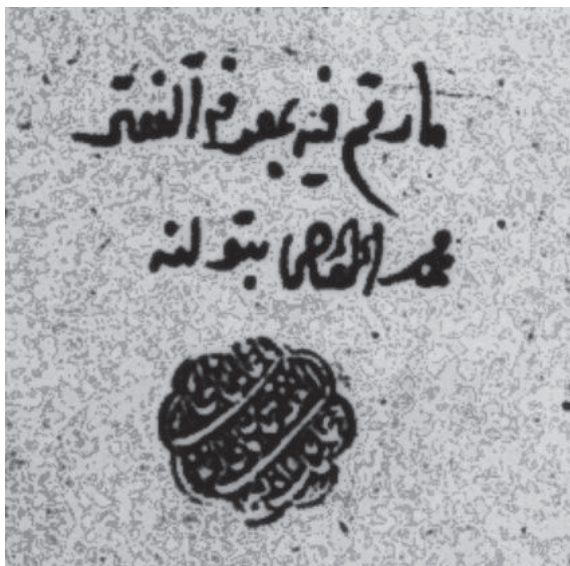
<sup>25</sup> Nagyon gyakori, hogy az évszámmal ellátott pecsétet készítésük után még évekkel, évtizedekkel később is használták. Sejháde Nuh egri kádi például 1049-ben (1639–1640) készíttette a pecsétjét, de még 1661-ben is hitelesített vele okiratot. BLASKOVICS 1995, 153.

<sup>26</sup> Az egri Szálih szpáhi például egy *Musztafa* feliratú pecséttel hitelesítette a rimaszombatiaknak kiállított elismervényt, Szelim aga pedig egy Ahmed bin Abdullah nevére szóló pecsétet használt (BLASKOVICS 1995, 171, 192–193).

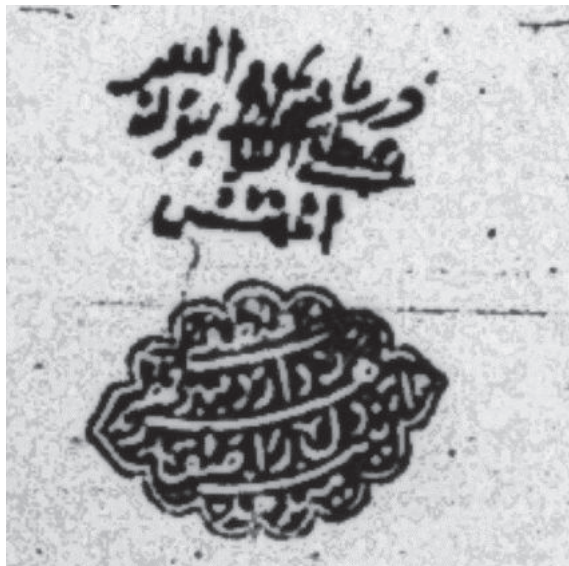
A tulajdonos rangját, munkakörét meglehetősen ritkán adják meg a pecséten.<sup>27</sup> Ezeket az „alapvető” információkat díszesebb pecsétken fohászok, esetleg Korán-idézetek egészítették ki.

A pecsétek nagy többsége ovális, kerek vagy mandula alakú volt, kisebb számban léteztek csepp alakú vagy sokszögletű – leginkább nyolcszögletű – példányok is. Ha nem is túl gyakran, de a kerek és mandula alakú daraboknál megjelent a karéjos kiképzés is. A pecsét rajzolatát keret vette körbe, s a szövegen kívül gyakran használtak indás-virágos díszítőmotívumokat. Ezeken kívül kevés szimbólum jelent meg, például Ali – Mohamed veje – kétpengéjű kardja, a Zülfikár, és viszonylag gyakrabban a végtelen csomó. Hosszabb feliratok több, egymástól elválasztott térrészben kaptak helyet: időnként egy irányból kellett olvasni őket, máskor a pecsét elforgatásával váltak értelmezhetővé. A szöveg leggyakrabban fehéren válik láthatóvá, nagyon ritka esetben fordítva: a háttér marad fehéren.

Amennyiben csak a pecsétnyomó vagy -gyűrű van a birtokunkban, nagyon nehéz megtudni, hogy ki lehetett a tulajdonos, hiszen a felirat csak annak nevét tartalmazza. E tekintetben tanulságosak a nyomatként ránk maradt pecsétek, mivel mellettük gyakran látható tulajdonosának egyfajta aláírása (pencse) és szerepkörének megjelölése is. Egy rimaszombati elismervényt hitelesítő pecséten mindössze egyetlen szó olvasható: Ahmed. Ha csak ennyit tudnánk, akkor az egykori tulajdonos személye rejtve maradna. Az iraton azonban ott van az aláírása is: „*Hadzsi Ahmed, a szolgálta, a mostani szegedi emín*”.<sup>28</sup> Azaz a szegedi pénzügyigazgatási körzet nagyhatalmú vezetője volt a kiállító, akiről még az is kiderült, hogy Mekkát megjárt zarándok. Hurremről sem tudnánk meg többet a nevével a pecsétje alapján, aláírása azonban elárulja kilétét: bölükbasi, azaz az egri várvédő zsoldosok tizedese volt, emellett az egri pénzügyi körzet vezetője, emín.<sup>29</sup> Szekszárd és Simontornya környékéről viszonylag kevés pecsétnyomatot ismerünk,<sup>30</sup> annak az esélye, hogy egy pecsétnyomó és egy nyomat „összetalálkozzon”, meglehetősen kicsi. Az itt bemutatott három tolnai kádi pecsétjének lenyomata közül Mahmúd kádié kifejezetten egyszerű, megformálását és szövegét tekintve is. Mehmedének virág formája és benne a szöveg elhelyezkedése is viszonylag ritka megoldást mutat. Musztafáé a legdíszesebb: karéjos, mandula formájú felületén hosszabb perzsa szöveg olvasható.



5. kép. Mehmed tolnai kádi aláírása és pecsétje (ÖNB Mxt 606, 108a)



6. kép. Musztafa tolnai kádi aláírása és pecsétje (ÖNB Mxt 575, számozatlan)

<sup>27</sup> Egészen ritka Ahmed pecsétjének a felirata: „*Ahmed, a legjelentéktelenebb szolgálta, a mostani egri kethüda*.” BLASKOVICS 1995, 192.

<sup>28</sup> BLASKOVICS 1995, 196.

<sup>29</sup> BLASKOVICS 1995, 198.

<sup>30</sup> Ilyenek például: Mahmúd bin el-hadzsi Turgut tolnai kádi (951=1544. március 25.–1545. március 14.) ÖNB Mxt 573, 27b, 39a; Musztafa tolnai kádi (972=1564. augusztus 9.–1565. július 28.) ÖNB Mxt 575, számozatlan; Mehmed tolnai kádi (984=1576. március 31.–1577. március 20.) ÖNB Mxt 606, 108a.

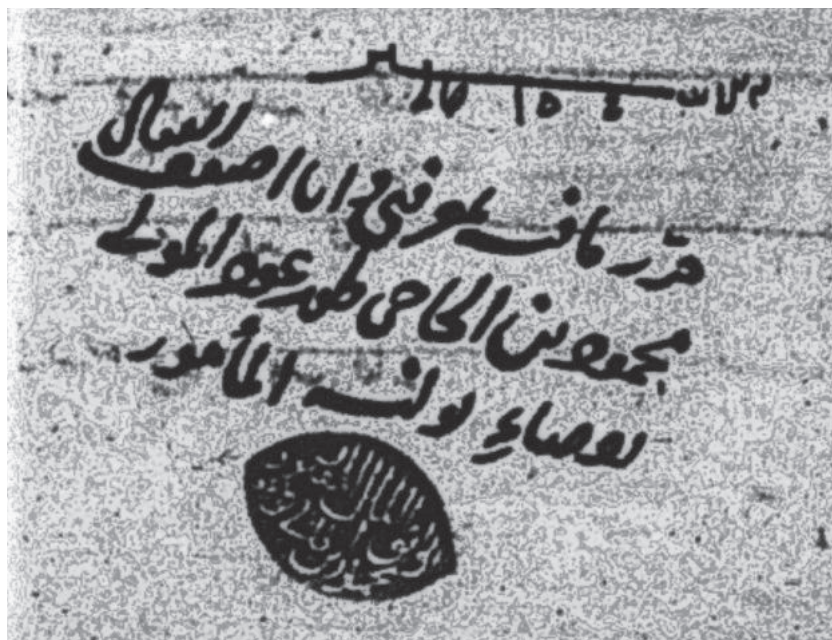
De mit árulnak el maguk a Tolna megyében újonnan előkerült pecsételők a tulajdonosokról? A faddi darab meglehetősen egyszerű, kisméretű. A rajzolat megformálása alapján inkább a 16. század végéhez, a 17. századhoz lehetne kötni. Gazdája aligha tartozhatott a pecséthasználók körének felsőbb rétegeihez: talán az igen komoly bevételt hozó tolnai adóigazgatási egység (mukátaa) valamelyik tisztviselője lehetett.

A medinai pecsételő tulajdonosa szintén kicsi pecsétet használt, de annak formája és szövege is sajátos. A felül kivágott kör viszonylag ritka – de

nem példa nélküli – formát képvisel,<sup>31</sup> a szöveg jellege és beosztása komolyabb, nagyobb igényekkel bíró személyt sejtet. A rajzolat középpontjában egy kedvelt motívum, a végtelen csomó áll,<sup>32</sup> az ebből kiágazó vonalak osztják három részre a szövegmezőt: jobb és bal oldalra, valamit az alsó részre. A tulajdonos, Rizván alul nevezi meg magát, apai nevét nem adja meg. A név jellege nem vallási értelműre, valószínűleg nem tartozott a kádik, azaz bírók közé. A két oldalsó felirat egyértelműen valamiféle fohász, olvasatuk nem egyértelmű, az bizonyos, hogy nem általános, hanem egyedi szövegek.

A pálfai pecsételő elsősorban formája és díszítettsége miatt kivételes, szintén nem köznapi darab. A felirat tipikus: „az X királyban (Allahban) bízó szegény Y”.<sup>33</sup> Ez a pecsétészöveg a birodalomban – így a hódoltságban is – gyakori, különös viszont, hogy nem az általános, mandula formában van elhelyezve, hanem kör felületre rendezték el. Ezen belül a szöveg beosztása viszont a hagyományokat követi. Gazdája mindenesetre egyedi tárgyat készítettett magának: a 16 karéjos, csillagos megoldással máshol még nem találkoztunk. Nevét teljesen kiírta, s bár az teljesen köznapi (Mehmed bin Hüszejn), a hódoltsági pecséthasználók között mégsem viselhették e nevet túlságosan sokan. Forrásainkban találunk egy ilyen nevű kádit, aki az 1570-es évek végén Vácon tevékenykedett, s egy elszámolás végén még a pecsétjét is megtekinthetjük.<sup>34</sup> Ez sajnos nem egyezik a megtalált nyomóval, de hasonlóképpen egyedi darab, nem zárható ki, hogy ez az ember volt a pálfai darab egykori tulajdonosa is.

A dombói példány egy kicsi karneol lemez, amelyet egykor egy pecsétgyűrűbe illesztettek bele. Ezek a pecsétek szinte mindig kör alakúak, vagy a körhöz közelítő formájúak, e tekintetben tehát kisebb a változatosság, mint a nyomók esetében. A véset azonban ilyen esetekben is lehetett nagyon finom kidolgozású. A dombói példány egyszerű, kör alakú, felirata, csillagos díszítése kifejezetten durva kivitelű. Nem szerepel rajta személynév, csak egy fohász. Cseppet sem egyedi példány, az írás és a díszítés stílusa, módja széles körben elterjedt volt, és a szöveg is közismert. Olyannyira, hogy a dombóihoz nagyon hasonló, szinte azonos példányt is ismerünk a British Museum gyűjteményéből.<sup>35</sup>



7. kép. Mahmúd bin el-hadzsi Turgut tolnai kádi aláírása és pecsétje (ÖNB Mxt 573, 39a)

<sup>31</sup> Például: KÜTÜKOĞLU 2006, 531.

<sup>32</sup> Ahogy Kütükoğlu egyik példáján is!

<sup>33</sup> Ez a szövegtípus a 16. században rendkívül gyakorinak mondható a hódoltságban.

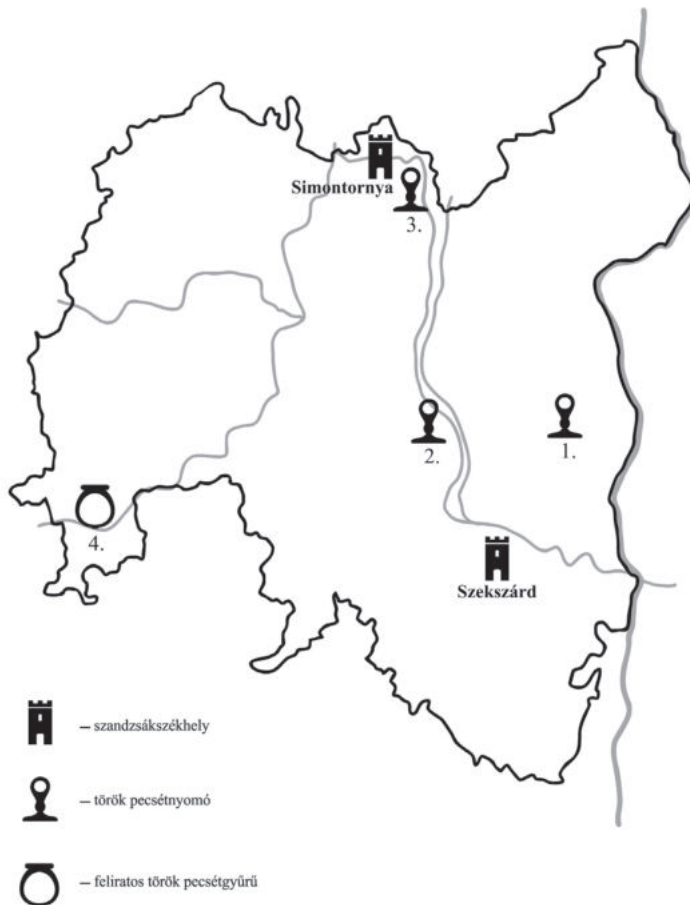
<sup>34</sup> ÖNB Mxt 613 (számozatlan).

<sup>35</sup> PORTER 2011, 92, no. 402.

## ÖSSZEFOGLALÁS

Közleményünk három, az utóbbi néhány évben fémkeresős kutatás során ismertté vált felfüggeszhető török pecsétnyomót, és egy ásatáson előkerült török pecsétgyűrű feliratos betétlemezét mutatja be. A három pecsétnyomó közül az egyik szórvány lelet (talán útközben veszíthették el), a másik kettő köthető csak lelőhelyhez: a medinait egy valószínűleg csak rövid ideig lakott, középkori előzmények nélküli török kori településen veszítették el, a pálfai példányt pedig egy az Árpád-kor óta lakott faluhelyen, amely feltehetően a közép- és török kori Pálfalvával azonosítható.

Ha a hódoltság pilléreinek számító török várakhoz való viszonyukat akarjuk meghatározni, akkor azt mondhatjuk, hogy azok közelében kerültek elő, hiszen a medinai példány a náhíjeközpontként funkcionáló Anyavártól, a pálfai darab pedig a simontornyai vártól egyaránt kb. 3,5 kilométerre, míg a faddi pecsétnyomó a tolnai helyőrségtől<sup>36</sup> kb. 6 kilométerre bukkant napvilágra. A dombói pecsétgyűrű a fentiekkel szemben egyértelműen egy török helyőrségből került elő.



8. kép. A bemutatott tárgyak lelőhelyei Tolna megyében

Megformálását és szövegét tekintve a faddi kifejezetten egyszerű darab. Hasonlóan egyszerű a dombói lemez is, viszont a magyar végeken ritka szöveget tartalmaz, szintén kevésbé általános megformálási móddal. A másik kettő jóval különlegesebb: a medinai ugyan egyszerű kör formájú, amelynek felső részéből azonban egy kisebb kör van kimetszve, a pálfai pedig karéjos kiképzésű. A medinainak a szövege is összetettebb. A pálfai felirata meglehetősen szokványos, a megformálás módja viszont egyedi, művészi.

<sup>36</sup> A várakra legújabbban: HEGYI 2007, II. 1051–1073, 1167–1171.



Tolna megyéből a most közölt három pecsétnyomóval és egy pecsétgyűrű-lemezzel együtt immár tíz török kori, arab betűs felirattal ellátott, pecsételésre szolgáló tárgyat ismerünk: hét pecsétnyomót és három pecsétgyűrűt.

### 1. táblázat. Tolna megyei török pecsétnyomók és feliratos pecsétgyűrűk

Lelőhely	Jelleg, alak	Felirat	Felirat fordítása	Közlési hely
<b>PECSÉTNYOMÓK</b>				
Fadd-Jeges-hegy II.	Ovális bronz pecsétnyomó	Hizir, bende-i Hudá	Hizir, az Úr szolgálja	1a-c. kép
Medina, Sziget	Kerek bronz pecsétnyomó, közepén lyukkal	Iláhi inájet [...] Rizván el-fakir	Istenem, kegyelem, [...] a szegény Rizván	2a-c. kép
Pálfa-Itató-dűlő (Pálfalva?)	Karéjos szélű kerek sárgaréz pecsétnyomó	El-fákir Mehmed bin Hüszejn el-vászik bi'l-melikü'l-mu'ín	A segítő királyban (Allahban) bizakodó szegény Mehmed, Hüszejn fia	3a-c. kép
Pincehely-Bödönkút (Koromzó)	Kerek ezüst pecsétnyomó	Rádzsi-i lutf-i iláhi, Mehmed	Mehmed, az isteni kegy keresője	GAÁL 2014, 382–383, 386. No. 15.
Sárpilis-Sár partja (Lak)	Mandula alakú ezüst pecsétnyomó	El-fákir Hüszejn [bin] Abdullah el-vászik bi'l-melikü'l-lah	Az isteni királyban (Allahban) bizakodó szegény Hüszejn [bin] Abdullah	GAÁL 2014, 382, 386. No. 14.
Simontornya (?)	Mandula alakú ezüst pecsétnyomó	Hándánim be-Hakk Velí Muhammed Muhammed. Bende-i Ahmed Ali (?)	Uram! Veli Muhammed segítségével. Ahmed Ali, a szolgáló (?)	FEHÉR 1959, 188. Fig. 35. 8, 189, Pl. XXIV. 8.
Ismeretlen hely (Zavaros-gyűjtemény)	Mandula alakú ezüst pecsétnyomó	El-fákir Mahmúd bin Ahmed el vászik bi'l-melikü'sz-szamed	A királyban, akire mindenkinek szüksége van, de neki senkire sem (Allahban) bizakodó szegény Mahmúd bin Ahmed	GAÁL 2014, 382, 385. No. 13.
<b>FELIRATOS PECSÉTTYŰRŰK</b>				
Dombóvár-Gólyavár (Dombó vára)	Pecsétgyűrű karneol betétlemeze	Al-'izza li-lláh	A dicsőség Istené	4a-b. kép
Szekszárd-Jeni palánk vára	Ovális fejű bronz pecsétgyűrű	Ali [bin] Szülejmán bende-i Hudá	Az Úr szolgálja, Ali [bin] Szülejmán	GAÁL 2014, 381, 384. No. 8.
Ismeretlen hely (Zavaros-gyűjtemény)	Ovális fejű ezüst pecsétgyűrű	a felirat nem olvasható		GAÁL 2014, 381–382. 385. No. 10.

Az első ilyen tárgyat, egy ezüsből készült, mandula alakú pecsétnyomót Fehér Géza közölte.<sup>37</sup> Bár a tárgy lelőhelye nem ismert, de az ajándékozó, Kiss István simontornyai orvos, régiséggyűjtő munkásságának ismerete alapján nagy valószínűséggel a szandzsákszékhelyen vagy környékén

<sup>37</sup> FEHÉR 1959, 189, Pl. XXIV. 8. A közölt fénykép nehezen értelmezhető, Fehér olvasata: Hándánim be-Hakk Velí Muhammed Muhammed. Bende-i Ahmed Ali. Fordítása: Uram! Veli Muhammed segítségével. Ahmed Ali, a szolgáló. Magunk mind az átíratot, mind a fordítást kétségesnek látjuk.

került elő.<sup>38</sup> Gaál Attila 2015-ben három pecsétnyomót és két pecsétgyűrűt tett közzé, utóbbiak egyike a jeni palánki várfeltárásból származik, a másik lelőhelye ismeretlen. Az egyik pecsétnyomó Zavaros Gyula kölesdi orvosnak a 20. század közepén a székszárdi múzeumba került gyűjteményében maradt fent, s bár lelőhelye ismeretlen, de bizonyára a gyűjtő lakóhelye környékén, Tolna megye középső területein kerülhetett elő egykor. Két pecsétnyomót – a most bemutatott darabokhoz hasonlóan – fémkeresős kutatás során bukkant elő, az egyik Pincehely-Bödönkúton, a középkori Koromszó, a másik Sárpilis-Sár partja lelőhelyen, a középkori Lak falu területén. Mindhárom pecsétnyomó ezüstből készült, feliratuk rövid fohász mellett szintén csak a tulajdonos személyére utal.<sup>39</sup>

Az újonnan előkerült Tolna megyei török pecsétnyomók, illetve pecsétgyűrű jól illeszkednek az ismert hasonló tárgyak közé. A pecsétnyomók anyaga bronz, illetve réz, a gyűrű betétlemeze pedig karneol, pecsétlapjuk ovális, illetve kerek, feliratukon a más forrásból ismeretlen tulajdonos neve olvasható rövid vallási szöveg kíséretében. A medinai és pálfai darabok – a korábban közölt pincehelyi és sárpilis példányokkal együtt – az eddig falusi környezetből többnyire ismeretlen török feliratos pecsétnyomók számát gyarapítják. Összességében azt mondhatjuk, hogy az újonnan előkerült tolnai darabok szépen egészítik ki eddigi ismereteinket, a pálfai és a medinai példány pedig az egészen ritka típusok közé tartozik.

---

<sup>38</sup> Kiss István Simontornyán kívül a szomszédos Igar, Pálfa és Pincehely határából juttatott leleteket különböző gyűjteményekbe. TÓTHNÉ UNGHY 2004, 33–34.

<sup>39</sup> GAÁL 2015, 382–383, 385. 2. tábla No. 13, 386. 3. tábla No. 14–15. (El-fákir Mahmúd bin Ahmed el-vászik bi'l-melikü'sz-szamed / A királyban, akire mindenkinek szüksége van, de neki senkire sem (Allahban) bizakodó szegény Mahmúd [bin] Ahmed; Ali [bin] Szülejmán bende-i Hudá / Az Úr szolgálja; Ali [bin] Szülejmán; El-fákir Hüszejn [bin] Abdullah el-vászik bi'l-melikü'l-lah / Az isteni királyban (Allahban) bizakodó szegény Hüszejn [bin] Abdullah)

## IRODALOMJEGYZÉK

- BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL 1944 BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL Magda, *Iparművesség*. In: Fekete Lajos: Budapest a török korban. Szerk. Szendy Károly. Budapest 1944, 354–381. (Budapest története III.)
- BERTA 2017 BERTA Adrián, *Rövid beszámoló a Dombóvár-Gólyavár területén 2016. évben végzett régészeti kutatásról*. *Castrum* 20 (2017) 115–122.
- BLASKOVICS 1995 BLASKOVICS József, *Rimaszombat és vidéke a török hódoltság korában*. Pozsony 1995.
- DÁVID 1982 DÁVID Géza, *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Budapest 1982.
- FEHÉR 1959 FEHÉR, Géza, *Les Cachets et anneaux sigillaires à inscription turque du Musée National Hongrois*. *Folia Archaeologica* 11 (1959) 187–196.
- GAÁL 2014 GAÁL Attila, *17–18. századi gyűrűk, pecsétgyűrűk és pecsétnyomók Tolna megyéből – Ringe, Siegelringe und Stempelsiegel von den 17–18. Jahrhunderten aus Komitat Tolnau*. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXVI (2014) 379–404.
- GERELYES 1994 GERELYES Ibolya, *Török ékszerek – Turkish Jewellery*. Budapest 1994. (Évezredek évszázadok kincsei VII.)
- GERELYES 2006 GERELYES, Ibolya, *Ottoman rings in the collections of the Hungarian National Museum*. In: *Sifting Sands, Reading Signs: Studies in Honour of Professor Géza Fehérvári*. Ed. by Brend, Barbara – Baker, Patricia L. London 2006, 199–207.
- GERELYES 2010 GERELYES Ibolya, *A Magyar Nemzeti Múzeum balkáni török fémanyagának jelentősége a régészeti kutatások tükrében. Egy gyűjtemény kialakulásána tanulságai – The Significance of the Balkanic-Turkish Metal Artefacts in the Hungarian National Museum in the Mirror of Archaeological Researches. Lessons from the Evolution of a Collection*. In: *A középkor és kora újkor régészete Magyarországon II*. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi. Budapest 2010, 783–797.
- GÖKBILGIN 1992 GÖKBILGIN, M. Tayyib, *Osmanlı paleografya ve diplomatik ilmi*. İstanbul 1992.
- HAMMER-PURGSTALL 1850 HAMMER-PURGSTALL, Joseph, *Abhandlung über die Siegel der Araber, Perser und Türken*. (Vorgetr. in der hist.-phil. Classe am 9. März 1848). *Denkschriften der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien I*. (1850) <https://archive.org/stream/abhandlunguberdi00hamm#page/58/mode/2up>
- HEGEDÜS 1979 HEGEDÜS László, *Tolna megye nyugati felének települései 1580 és 1704 között*. *Tanulmányok Tolna megye történetéből IX* (1979) 9–104.
- HEGYI 2007 HEGYI Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága I–III*. Budapest 2007. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 9.)
- HEGYI 2010 HEGYI Klára, *Török források Pécs 16. századi történetéhez*. Pécs 2010. (Források Pécs történetéből 3.)
- KISS 1938 KISS István, *Simontornya krónikája*. Simontornya 1938.

- KOVÁCS et al. 2014 KOVÁCS, Gyöngyi – BARTOSIEWICZ, László – ÉDER, Katalin – GÁL, Erika – MIKLÓS, Zsuzsa – RÓZSÁS, Márton – TÓTH, János Attila – ZATYKÓ, Csilla, *Medieval and Ottoman Period (14th–17th C.) Archaeology in the Drava River Region, Hungary. Results of an Interdisciplinary Project*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 65 (2014) 155–168.
- KÜTÜKOĞLU 2006 KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Mühür. Osmanlılarda*. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXI. İstanbul 2006, 530–531.
- ÓDOR 1992–1994 ÓDOR János Gábor, *Terepbejárás napló. Simontornya. 1992–1994*. Kézirat.
- PORTER 2011 PORTER, Venetia, *Arabic and Persian Seals and Amulets in the British Museum*. London 2011.
- SIPOS 2013 SIPOS Imre, *Törökkoppány monográfiája*. Miklósi–Törökkoppány 2013.
- SUDÁR 2014 SUDÁR Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Budapest 2014. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak)
- SUDÁR 2018 SUDÁR Balázs, *Szekszárd története a török korban (1541–1686)*. In: Szekszárd, ahol élünk. Várostartörténet mindenkinek. Szerk. V. Kápolnás Mária. Szekszárd 2018, 110–135.
- TÓTHNÉ UNGHY 2004 TÓTHNÉ UNGHY Ilona, *A krónikairó dr. Kiss István élete és munkássága*. Simontornya 2004.
- UZUNÇARŞILI 1940 UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Zamanında Kullanılmış Olan Bazı Mühürler Hakkında Bir Tetkik*. Belleten 4: 16 (1940) 495–544.

## RÖVIDÍTÉSEK

ÖNB  
WMMM

Österreichische Nationalbibliothek, Wien  
Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

## **Einige neue türkische Siegelabdrücke und ein Siegelring mit Inschrift aus dem Komitat Tolna**

Unsere Studie stellt drei, in den letzten einigen Jahren nach den Forschungen mit Metalldetektor bekanntgemachten, türkischen Hängesiegel und eine durch die Ausgrabungen vorgekommene Einsatzplatte eines türkischen beschrifteten Siegelringes dar, sowie gibt eine kurze Übersicht über die Nutzung des türkischen Siegelrings während der Türkenherrschaft in Ungarn: über die Siegelbenutzer, die Verformung der Gegenstände und die typischen Inhalte ihrer Texte. In dieser Verbindung teilen wir auch drei Siegelabdrücke der Kadis in Tolna, dieser typischen Siegelbenutzer der Komitates Tolnau in der Türkenherrschaft.

Ein von den drei Siegelabdrücken ist ein Streitfund aus Fadd (wurde vielleicht unterwegs verloren), der zweite aus Medina kam von einer nur für kurze Zeit bewohnten Siedlung aus dem 16. Jahrhundert und der dritte aus Pálfa von einer im Mittelalter bis Anfang des 17. Jahrhunderts bewohnten Ort hervor.

Nach seiner Verformung und Inschrift ist der Siegelabdruck von Fadd ein einfaches Stück.

Genauso einfach ist die Ringplatte aus Dombó, welche jedoch eine in ungarischen Gebieten seltene Inschrift und Verformung hat. Die beiden anderen sind viel eigenartiger; der Siegelabdruck aus Medina ist rundförmig und ist von seinem Oberteil ein kleinerer Kreis herausgeschnitten, der Siegelabdruck aus Pálfa hat eine Paßverformung. Das Stück aus Medina hat auch eine mehr komplexe Inschrift. Die Inschrift des Siegelabdruckes aus Pálfa ist ziemlich üblich, die Art seiner Verformung ist jedoch eigenartig und künstlerisch.

Zusammen mit diesen drei Siegelabdrücken und einer Siegelringplatte kennen wir schon zehn Siegelstücke aus der Türkenherrschaft, welche eine arabische Inschrift haben, und zwar sieben Siegelabdrücke und drei Siegelringe.

Die neu vorgekommenen Stücke aus Komitat Tolnau passen zu den bereits bekannten früheren Fundstücken. Die Siegelabdrücke sind aus Bronze oder Kupfer, die Einsatzplatte ist aus Karneol, ihre Siegelplatte ist oval oder rund und unter den Inschriften läßt sich der Name ihrer unbekanntem Eigentümer mit einem kurzen kirchlichen Text herausnehmen. Die Fundstücke aus Medina und Pálfa zählen zu den Siegelabdrücken, welche meistens unbekannte türkische Inschrift haben und aus ländlichen Gebieten vorgekommen sind.



GAÁL ATTILA – CZÖVEK ATTILA

## Kora újkori vas raktárlelet a Szekszárd-jenipalánki török palánkvár környezetéből

A korábbi évek gyakorlatának megfelelően 2019 tavaszán is (a közösségi régészet jegyében múzeumbarát „civiliek” segítségével) végeztünk fémkereső műszeres kutatást a korábban feltárt Jenipalánk török palánkvártól keletre elterülő szántóföldön.<sup>1</sup> Ennek során egy, – a humuszrétegbe mélyülő – gödörben vaseszközök tömegére találtunk. Elrejtőjük feltehetően valamilyen várható veszély elől igyekezett biztonságba helyezni a 217 darab, különböző méretű tárgyat, melyek nagy többsége már földbekerülésük idején is elhasználódott, kopott és/vagy törött, használhatatlan állapotú volt. A műszeres leletfelderítés során jelentkező markáns „vashangra” ráásva a jelenlegi felszíntől mintegy 80 cm mélyen kerültek elő az első, a leletegyütteshez tartozó vastárgyak. Miután kiderült, hogy a terület intenzív modern kori bolygatottsága ellenére a tárgyak régészeti korúak, a néhány nap múlva várható vetési munkák, illetve a lelőhelyet érintő intenzív illegális fémkeresőzés rabló tevékenysége miatt ugyan rohamtempóban, de régészeti módszerekkel történt a vasdepó feltárása.

A vastag, középkori leletanyagot tartalmazó humuszba mélyülő, a vaseszközök elrejtésére kiasótt gödör alakjára és méreteire – mivel betöltésével a környezetétől alig különült el – elsősorban a benne lévő vastárgyakból következtethetünk. Az objektum látható foltja csupán a mai felszíntől mintegy 55–60 cm mélyen jelentkezett, ami a teljes kibontás után egy erősen lekerekített sarkú, 85×45 cm oldalhosszúságú, 120 cm mély téglalap alakú gödörnek bizonyult. Közel 35 cm vastagon egymásra rétegezve, viszonylagos rendben ennek aljába helyezték el a vaseszközöket. Legalulra kerültek a leghosszabb tárgyak, a kaszák és a puskacsövek; rajtuk az ekevas, kapák, balták, kocsivasalatok voltak; felettük találtuk a béklyókat, a lószerszámok egy részét, a cigányfúrókat, a három láncot egyéb vastárgyakkal; majd legfelül voltak a sarlók és a lópatkók további lószerszámokkal, a szigony, néhány rúdvégvas és a két rúdszeg. Mindezek legtetejére helyezték azt a nagyobb méretű, sajnos csupán töredékeiben megmenthető rostélyt, ami csaknem kétharmadában lefedte az alatta lévő eszközöket.

A fentiekből az látszik, hogy a vasak elrejtése nem valamilyen rajtaütés közbeni „kapkodás” eredménye, sokkal inkább módszeres cselekedetnek tűnik. Ugyanakkor a tárgyak gödörbe helyezése esetleges volt és a praktikusság jegyében történt.

<sup>1</sup> A műszeres kutatást és a leletegyüttes feltárását Czövek Attila végezte.

A leletben lévő főbb tárgycsoportok.

1. Mezőgazdaság körébe tartozó szerszámok: kaszák, különböző stílusú sarlók, ekevas stb.
2. Kocsi tartozékok: hámfá vasak, rúdvasalások, tengelykarikák, löcsvas, kocsiszegek stb.
3. Lószerszámok: lemezpatkók, gyeplőkarikák, zablák, kengyelek, állatbéklyók stb.
4. Kéziszerszámok, egyéb eszközök: fűrők, kalapácsok, fűrészek, reszelők, háztartási eszközök stb.
5. Épületekkel kapcsolatos vastárgyak: zár, kulcs, ajtópipa, forgópántok, gyűrűs vasalatok stb.
6. Hadieszközök, fegyvermaradványok: huszárszablya, pisztolycső, karabélycsövek, puskacsövek.
7. Nehezen meghatározható vaseszközök és töredékek.



1. kép. A vaseszközlelet helyszíne



2. kép. Vastárgyak a feltárás helyszínén



# I. MEZŐGAZDASÁGI ESZKÖZÖK

## 1. Kaszák, kaszabilincsek

A leletek között lévő kaszamaradványok – csakúgy, mint a várfeltárás anyagából korábban közöltek – az időszakunkban használatos kaszák két különböző típusába, az ormós hosszúkaszák és a balkáni eredetű „*boszniai kaszák*” típusába tartoznak.<sup>2</sup> Közülük tizenhárom darab a feltehetően stájer vashámorokban készített hosszúkasza vagy annak töredéke (1. tábla 1–9; 2. tábla 1–4).<sup>3</sup> Az ép példány erősen ívelt pengéjén határozott ormó fut végig, makkos végű nyéllemezze hegyesszögben visszahajló. Hossza 83 centiméter, az egyébként erősen hiányos penge a pengetőnél ép. Az itt mérhető szélesség 5,5 cm (1. tábla 1).

Két további hosszúkaszánk már jóval hiányosabb, de még így is viszonylag épnek tekinthető. Nyéllemezük szintén makkos végződésű, pengeszélességük a pengetőnél 4,4 cm és 6,0 cm. Hegyük különböző mértékben sérült, hosszuk a 73 és 65 cm-t éri el (1. tábla 2–3). Közös jellemzőjük az ormós megerősítésű fok, valamint az, hogy a teljes példánynál kevéssé íveltek. Ez a viszonylag egyenes fok a többi töredéknél is megfigyelhető, az ívelt változatot csupán a teljes darab képviseli.

Időszakunkra a gabonafélék aratásánál a sarlók mellett egyre általánosabbá vált a hosszúkaszák használata.<sup>4</sup> Ezekre a nagyobb igénybevételhez alkalmazkodva a fokon kialakított ormók védték az eszközt, a nyéllemez végén az annak síkjából oldalra kiemelkedő makk pedig a nyélen kialakított lyukba illeszkedve, kaszaörvvel leszorítva szolgálta a biztonságos rögzítést. A vár területéről korábban közölt hosszúkasza-töredékek mind kettős ormóval bírnak. A leletegyüttesben lévők azonban – már amennyire ez a restaurálatlan darabok esetében megállapítható – csak egy ormóval készültek. Ilyen egyormós késő középkori kasza megyénkben Dombóvár-Gunaras berek területéről ismert.<sup>5</sup>

A makkos felerősítésű hosszúkaszák ma is alkalmazott tartozéka az említett kaszaörv vagy kaszabilincs, mely nyújtott D alakú, általában zárttá kovácsolt. A nyélre fűzték fel, majd miután a nyéllemez a makk segítségével a nyél felületéhez simult, a kaszaörv ráhúzásával rögzítették azt.<sup>6</sup> Négy darab található a leletanyagban, formájuk azonban annyira általános, hogy szórványleletként akár legújabb korinak is minősíthetnénk őket. Méretük alig eltérő: 4,5–5,6 cm-es hosszuk, 4,5–4,9 cm között változó szélességük az alkalmazott nyél vastagságára és szélességére utal (2. tábla 6–9).

A hosszúkaszák egyre általánosabb használatával egyidejűleg terjedtek el a *boszniai* jelzővel illetett rövidkaszák. Ebből a kaszafajtából a várban hat töredék, a mostani leletegyüttesben pedig egy ép példány és egy – az ormó hiánya miatt – feltételesen idesorolható hegytöredék került elő.<sup>7</sup> Előbbi hossza 64,0 cm, legnagyobb szélessége 3,5 cm (2. tábla 10). A töredék 19,5 cm hosszú, 4,0 cm széles (2. tábla 5).

A kétfelé vágó rövid vagy boszniai kaszákról a korábbi szakirodalmi vélemények, az ismert keltezhető leletek és a déli kapcsolatok figyelembevételével Müller Róbert részletesen leírta a típus eredetét, használati módját, valamint a törökökkel érkező balkáni népességhez köthetőségét. Használati idejük végét ugyanő a 18. századra határozta meg.<sup>8</sup> Munkájában megyénkbeli két, Egerből egy boszniai kaszát ismertet, mely működési elvüket tekintve azonosak az újpálánki rövidkaszákkal.<sup>9</sup> Jelentős eltérés azonban, hogy úgy a dunaföldvári, mint az egri példányokon két lyuk van; egy a pengetőn az összecukáshoz, egy pedig a nyéllemez végén a rögzítő karika számára. Ép példányunk – az említett vári leletekkel együtt – a boszniai rövidkaszák azon kevéssé ismert típusához tartozik,

<sup>2</sup> GAÁL 2019, 248–249, 259. 8. tábla 1–9.

<sup>3</sup> A 2. tábla 5. számú pengehegy szintén tartozhatott hosszúkaszához, de jelen állapotában ez már nem dönthető el.

<sup>4</sup> GERE 2003, 41; MÜLLER 1982, 352, 903. 1549. rajz; GAÁL 1982, 84, 87. 10. kép 4; GAÁL 2019, 248.

<sup>5</sup> Kettős ormójú kaszaleletekre többek között Törökszentmiklósról, megyénkbeli Ozoráról és Magyarkeszi-Tükröpusztáról ismerünk párhuzam darabokat. GERE 2003, 41; KOVÁCS 1990, 241, 243–244, 246. 4. kép 1, 248. 5. kép 1; GAÁL 1982, 84, 87. 10. kép 4.

<sup>6</sup> A ma használatos kaszaörveknél ebbe a sík részbe két szorítócsavart is beépítenek.

<sup>7</sup> GAÁL 2019, 248–249, 259. 8. tábla 1–5.

<sup>8</sup> MÜLLER 1982, 389–492.

<sup>9</sup> MÜLLER 1982, 61–62, 67 (858–859. 155–156, 184. rajz).

melyeknél csak a pengetővön van szegecslyuk, a nyak viszont karikára visszahajló vagy keresztben ellapított. Esetünkben karikára visszapödört (2. tábla 10). Méretei alapján is beleillik a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő három, ormó nélküli rövidkasza sorába (hosszúságuk 68,6 cm, 52,0 cm és 48,0 cm), melyek leírása ugyancsak Müller Róbert munkájából ismert: „A pengetőn egy lyuk van a felerősítésre, a nyéllemez rövid, vége hurkosan visszagörcbült, vagy keresztbe lapított. A hurokban egy karika van [...]”<sup>10</sup>

Valamennyi kaszamaradványra jellemző, hogy a vágóél erősen töredezett, olykor szinte teljesen hiányzik. Az ormós típus némelyikén szinte csak a megerősített fok tartja egybe a töredéket.



3. kép. Mosásra és rozstdaeltávolításra váró leletanyag

## 2. Sarlók, metszőkés

A talált mezőgazdasági eszközök hagyományosan aratásra használt, más mezei munkáknál csak ritkán alkalmazott csoportját alkotják a sarlók.<sup>11</sup> A gyűjteményekből ismert példányok túlnyomó része a késő középkorra keltezhető, számuk e mostani leletanyagnak köszönhetően öt ép vagy csak kevésbé sérült darabbal gyarapodott. Valamennyi a késő középkorra jellemző íves pengéjű, nyéltűskés típushoz tartozik, ezen belül azonban több kisebb eltérés is megfigyelhető. Mivel alapos tisztításuk egyelőre nem történt meg, döntően a morfológiai jegyekre kellett hagyatkoznunk. A vastag korróziórétegek miatt sajnos nem tudjuk, hogy vannak-e rajtuk az időszak sarlóin előforduló mesterjegyek. A vágóélek fogazottságát is csak egy esetben sikerült megfigyelni, a többinél ennek kérdése függőben maradt (3. tábla 1).

Két sarlónkon a penge alsó, legszélesebb része nyak nélkül csatlakozik a 7 és 8 cm hosszú nyéltűskékhez. Az ép pengehegy mindkettőn keresztben ellapított. A 2. tábla 11. számú pengéje a délszláv területek közelében talált korábbi sarlókhöz hasonlóan öblös, szabályos félkörívet formázó.<sup>12</sup> A 12. számú sarló az ugyanezen területekről ismert elliptikus pengéjű változatot képviseli. A délszláv vonatkozásokra, a típus előképeire és a két változat egyidejű előfordulására már Bátky Zsigmond is utalt, melyet Müller Róbert azzal a korrekcióval erősített meg, hogy bár ez a forma valóban a római és népvándorláskorra vezethető vissza, a nálunk történt meghonosodása döntően a hódoltság ide-

<sup>10</sup> MÜLLER 1982, 408 és 1276. jegyzet. A típus leírása: 490. Az 1971–1973. számú tárgyak rajzát is bemutató tábla – bizonyára nyomdai hibából – sajnos a kötetből hiányzik.

<sup>11</sup> MÜLLER 1982, 469.

<sup>12</sup> MÜLLER 1982, 482–483.

jén betelepülő délszlávokhoz köthető.<sup>13</sup> Ezt a megállapítást támasztja alá többek között a belgrádi vár 16–17. századra datált, 11. számú sarlónkkal szinte teljesen azonos sarlója, valamint a délszláv környezetű bajcsai vár nyak nélküli, elliptikus pengéjű sarlói is.<sup>14</sup>

Harmadik sarlónk átmenetet képez az előbbieket és a rövid nyakkal készített nyéltüskés aratósarlók között. 10,6 cm hosszú nyéltüskéjének felső vége egy nyakkezdeménynek tekinthető éles sarokban végződik. Ennek külső oldalából indul ki a hátra felé megtört, 2,8 cm széles, de fokozatosan csökkenő szélességű, köríves penge. Hegye sajnos hiányzik, éle azonban jól felismerhetően fogazott (3. tábla 1).

A két utolsó sarló is hegy nélküli, fogazottság nem látszik rajtuk. A 3. tábla 2. számúnál az egyenes szélességű, négyzetes átmetszetű (törött végű) tüske derékszögben hátratört rövid nyakba folytatódik. Annyiban tér el az eddig ismert, tompaszögben hátratört nyakú példányoktól – például a nagyvázsonyi várból legújabbán közölt sarlóktól<sup>15</sup> –, hogy a pengető és a penge nem a nyak szélességében folytatódik, hanem hirtelen 3,0 cm-re szélesedik, majd a pengehegy irányába fokozatosan elkeskenyedik. Alsó harmada csaknem egyenes vonalú folytatása a nyéltüskének. Az utolsó sarló különösnek mondható, mert a 11,0 cm hosszú tüske felső vége egy tompaszögben hátratört, igen rövid nyakkal folytatódik, amihez a kiszélesedő, tőnél 3,8 cm-es pengető csatlakozik. Alsó harmada a nyéltüske csaknem egyenes vonalú folytatása, majd körívesen előrehajló (3. tábla 2–3).<sup>16</sup>

A környék római kortól folyamatos szőlőkultúrájának késő középkori tárgyi emléke a leletben lévő baltás, kétsarkos kialakítású metszőkés (3. tábla 4). Pengéjének felső kétharmada feltehetően az erős elhasználódás következtében keskeny. Alsó sarka széles, alul vízszintes. Baltája trapéz alakú. Nyéltüskéje 11,0 cm hosszú. Hosszúsága 27,0 cm. Penge szélessége az alsó saroknál 7,3 cm. Formáját tekintve mindenben azonos a Müller Róbert által összeállított típus táblázat 2/D csoportjában lévő, török korra meghatározott metszőkéssel. Az általa rajzban is közölt példányok közül pedig – töredékessége ellenére is – az 1952. számú metszőkés áll legközelebb.<sup>17</sup>

Szőlőmetsző vagy inkább vesszővágó kés töredéke lehet egy félhold alakú, erős anyagú penge darab, melynek foka sarlófok szerűen ívelt, belső széle élezett. Hosszúsága 22,0 cm. Legnagyobb szélessége 6,0 cm (3. tábla 5).

### 3. Ekevas

Aszimmetrikus ekevas. Viszonylag hosszú és széles köpűjének szárnyai ívelten behajlanak, egyenes oldalánál a szárnyon javítás nyoma látszik. A váll szeglete és a köpűszárny közötti távolság a szokásosnál kisebb, hasonló a Müller Róbert által közölt 203. számú aszimmetrikus ekevashoz. A penge elhegyesedő éle nádolt,<sup>18</sup> az egyenes oldal felénél pedig egy átlukadás látható, ami a lyuk nagy részét elfedő vastag oxidréteg ellenére a korábban megvolt címervasra utal. (Hosszúsága 40,0 cm. Legnagyobb szélessége 24,0 cm. Köpű hosszúsága 6,0 cm. Köpű szélessége 19,0 cm.) Az aszimmetrikus ekevasoknak a korábbi típusoknál jóval nagyobb erőhatást kellett elviselni, amit ellensúlyozni kellett. A 15–16. században e célra alkalmazott bütyköt, majd kampót a 17. századra a gerendelyen is átérő hosszú címervas váltotta fel, amivel a rögzítés mellett a szántás mélységét is szabályozhatták. Az ekevasak többségéről – így az újpálánki vasról is – a címervas már hiányzik,

<sup>13</sup> BÁTKY 1926, 80; MÜLLER 1982, 483.

<sup>14</sup> POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 164. Szl. 105/436; ИИПЕХАП 2007, 28–29, Szl. 11. Kat. 43; VÁNDOR 2002, 239. 361–362. tétel.

<sup>15</sup> SZVATH 2019, 205, 236. 7. ábra 3–6.

<sup>16</sup> Hosszadatok a közlés sorrendjében: 33,5 cm, 36,0 cm, 34,0 cm, 38,0 cm, 30,8 cm.

<sup>17</sup> MÜLLER 1982, 520. 28. kép, 925. 1952. rajz. – A várból közölt vaseszközök között is található egy egybaltás metszőkéstöredék, valamint egy bolgár típusú, balkáni népességhez köthető metszőkés. GAÁL 2019, 245–246, 260. 9. tábla 9–10.

<sup>18</sup> „A nádolásnak különös jelentősége volt az ekevasnál, mert ennek élét keményre, szilárdra, testét pedig rugalmasra kellett készíteni. Az ekevasat több singvasból kovácsolták össze. Ezeket háromszög alakban tömörítették, majd kikovácsolták az élét, és behajlították köpűjét. Élét nádolták de edzheték is. Köpűje és hosszú oldala – miután kovácsvasból (frissített vasból) készült – rugalmas lett, éle pedig kemény.” SZABÓ 1954, 139.

s csak a lyuk jelzi egykori meglétét.<sup>19</sup> Az ismert példányokkal (pl. a 30 cm-es hosszúságot is csak egy esetben meghaladó négy ceglédi ekepapuccsal<sup>20</sup>) összehasonlítva, 40 cm-es hosszúságával az aszimmetrikus ekevasak nagyobb változatához tartozik, s leginkább az esztergomi, kecskeméti és batinai 16–17. századi leletekkel mutat hasonlóságot.<sup>21</sup>

#### 4. Kapák, csákány

Az újpalánki várból és környezetéből eddig ismert kapák száma a vaseszközlelet révén két, az előzőektől eltérő típusú kapával bővült.<sup>22</sup> A 4. tábla 3. számú konkáv deltoid formájú kapa nyéllyuka ovális, a penge lapja felfelé görbülő, ami erős hátrafesztéssel járó fokozott igénybevételre utal. Teljes hosszúsága 26,0 cm, legnagyobb szélessége 15,5 cm. E vastag lemezből kovácsolt, nehéz kapa megfelelője Ozoráról ismert.<sup>23</sup> Az újpalánkinál 1,5 cm-rel hosszabb és 2,5 cm-rel szélesebb, 17. század elejére keltezett eszközt közreadója a Müller C.3 csoportba sorolta, de mostani leletünk ismeretében – annak ellenére, hogy a középvonalon lévő kettős erősítésnek egyiken sincs látható nyoma, – inkább a C.5 középső rajzon lévő konvex deltoid kapával rokonítanánk.<sup>24</sup>

A másik kapa sajnos töredékesebb (4. tábla 4). Egyenes fokú, ovális nyéllyukú köpűje téglalap-átmetszetű nyakkal csatlakozik a szétnyíló, csapott vállhoz. Hosszúsága 24,9 cm. Penge legnagyobb szélessége 20,0 cm. Az eredetileg minden bizonnyal lekerekített élű penge szakadozott, használatból származó roncsolás látható rajta. Külső felületén a késő középkorra jellemző széles, kettős ormó is megfigyelhető. Ez az előbbihez igen közelálló, de könnyebb és valamivel vékonyabb pengelemezű kapa már valóban az említett C.3 típusba tartozik. A korábbi leletek közül igen közel áll hozzá a Müller Róbert által az 1459 és 1460. rajzokon közölt két kapa, melyet partrendezés során Esztergomban találtak.

Ezeket a többnyire erőteljes, nehéz kapaféléket vidékünkön ma is alkalmazzák a kötött, agyagos-löszös talajú területeken cserjék, bokrok, elvadult növényzet vagy előregedett szőlőtőkék eltávolításánál. Lenyomataik alapján a várban lévő nagyszámú gödörlakás és különböző alakú verem kiválásához Újpalánkon is használták őket. A Gere László által is említett, Trepčáról származó példány és a belgrádi vár anyagából közölt, közel azonos méretű kapák ismeretében osztjuk és egészítjük Gere László óvatos észrevételét, miszerint ez a hazánkban csak hódoltsági területéről ismert – egymástól apróbb részletekben ugyan eltérő – (két) típus, melybe kapáink is tartoznak, feltételezhetően balkáni eredetű.<sup>25</sup>

A harmadik eszköz – bár kétségkívül jól használható a tömör, löszös talajban vermek, pincék gödrének kialakítására is – nem sorolható egyértelműen a mezőgazdasági eszközök közé. A robusztus, felülnézetben nyújtott háromszöget formázó eszköz a kétharmadnál lévő körátmetszetű nyéllyuknál sem szélesedik ki. Egyik vége hegyben, másik vége egyenes, nyélirányra merőleges élben végződik. A hegyes, zömök fél rövidebb az igen széles élben végződő másiknál, s a szerszám a nyél irányában enyhén visszahajlik. Hossza 30,0 cm, az éles penge 12,5 cm széles (4. tábla 5). Nagy Emese a középkori Buda és Pest építészetének technikai és szervezeti kérdéseivel foglalkozó tanulmányában tizenegy darab hasonló tárgyat, mint kőfaragó csákányt adott közre.<sup>26</sup> Az ő nyomán

<sup>19</sup> MÜLLER 1982, 432.

<sup>20</sup> IKVAI 1972, 140, 147, 141. kép 1–4, 156. 15. kép 1–3, 157. 16. kép 1, 3.

<sup>21</sup> MÜLLER 1982, 71, 103, 234 (860. 203. rajz, 882. 1041. rajz).

<sup>22</sup> GAÁL 2019, 250, 262. 11. tábla 1–3.

<sup>23</sup> GERE 2003, 40, 164. 20. tábla 2.

<sup>24</sup> MÜLLER 1982, 462. 13. kép.

<sup>25</sup> POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 164. Szl. 105/432; ИИПЕХАР 2007, 16. Szl. 6. – Ezt támogatja a már említett délszláv környezetben volt Bajcsavár ívelten kiszélesedő vállú, deltoid pengéjű kapája is. VÁNDOR 2002, 239. 363. tétel.

<sup>26</sup> NAGY 1964, 144, 147–148. 21–23. kép.

Müller Róbert is kőfaragó csákányként határozta meg a gyulai,<sup>27</sup> egri,<sup>28</sup> kishánai<sup>29</sup> várak, valamint a Baja-Szeremle-Bátmonostor<sup>30</sup> térségében a török hódoltság idején elpusztult település területéről közölt hasonló eszközöket. Az egri példány 36,3 cm-es méretével kissé eltér ugyan a többi 30 cm-es nagyságától, a kishánai kivételével 10,0–12,6 cm széles vágóélek alapján azonban lényegében az újpalánkival azonos méretűek voltak csakúgy, mint az ozorai vár 16. század elejére datált vaseszköze.<sup>31</sup> Jól illeszkedik az ismert hazai leletek sorába a belgrádi vár 16. század végétől legkésőbb 1668-ra, illetve 1717-re keltezett két ugyanilyen felépítésű csákánya is.<sup>32</sup>

Úgy véljük, nálunk ezt az eszközt a várban és környékén talált római kori mészkövek aprításánál, valamint a vermelőkhöz és nehéz kapákhoz hasonlóan a már említett verem- és pinckialakításoknál használhatták.

## 5. Fejszék

A mezőgazdaságban és a háztartásokban egyaránt használt famegmunkáló szerszámok a balták és fejszék. Ebbe a körbe két eszközünk, egy 26,5 cm hosszú, 11,5 cm élhosszúságú ép fejsze, és egy hasonló méretűnek töredéke tartozik (4. tábla 1–2).



4. kép. Nagyolófejszék a vaseszközleletről (fent) és a palánkvárból (lent)

Az ép fejsze lefelé megnyújtott. Szögletes, szimmetrikus pengéje keskeny nyakkal kapcsolódik a vastos, elkalapált fokban végződő köpűhöz. (Hosszúsága 26,5 cm. Élhosszúsága 11,5 cm.) Alakját, szerkezetét tekintve teljesen azonos a várban talált csaknem fele ekkora méretű, a 17. század végére, 18. század elejére datált fa nyélmaradványos eszközzel (4. kép).<sup>33</sup> Az ozorai várból közölt, 16–17. század fordulójára keltezett példányt közreadója szarufa és gerenda nagyolásához használt, napjainkban is ismert nagyoló fejszének határozta meg.<sup>34</sup>

<sup>27</sup> MÜLLER 1982, 86, 863. 260. rajz.

<sup>28</sup> MÜLLER 1982, 68. 191. tétel.

<sup>29</sup> MÜLLER 1982, 128, 868. 485. rajz.

<sup>30</sup> MÜLLER 1982, 229, 880. 1020. rajz.

<sup>31</sup> GERE 2003, 46, 172. 28. tábla 1.

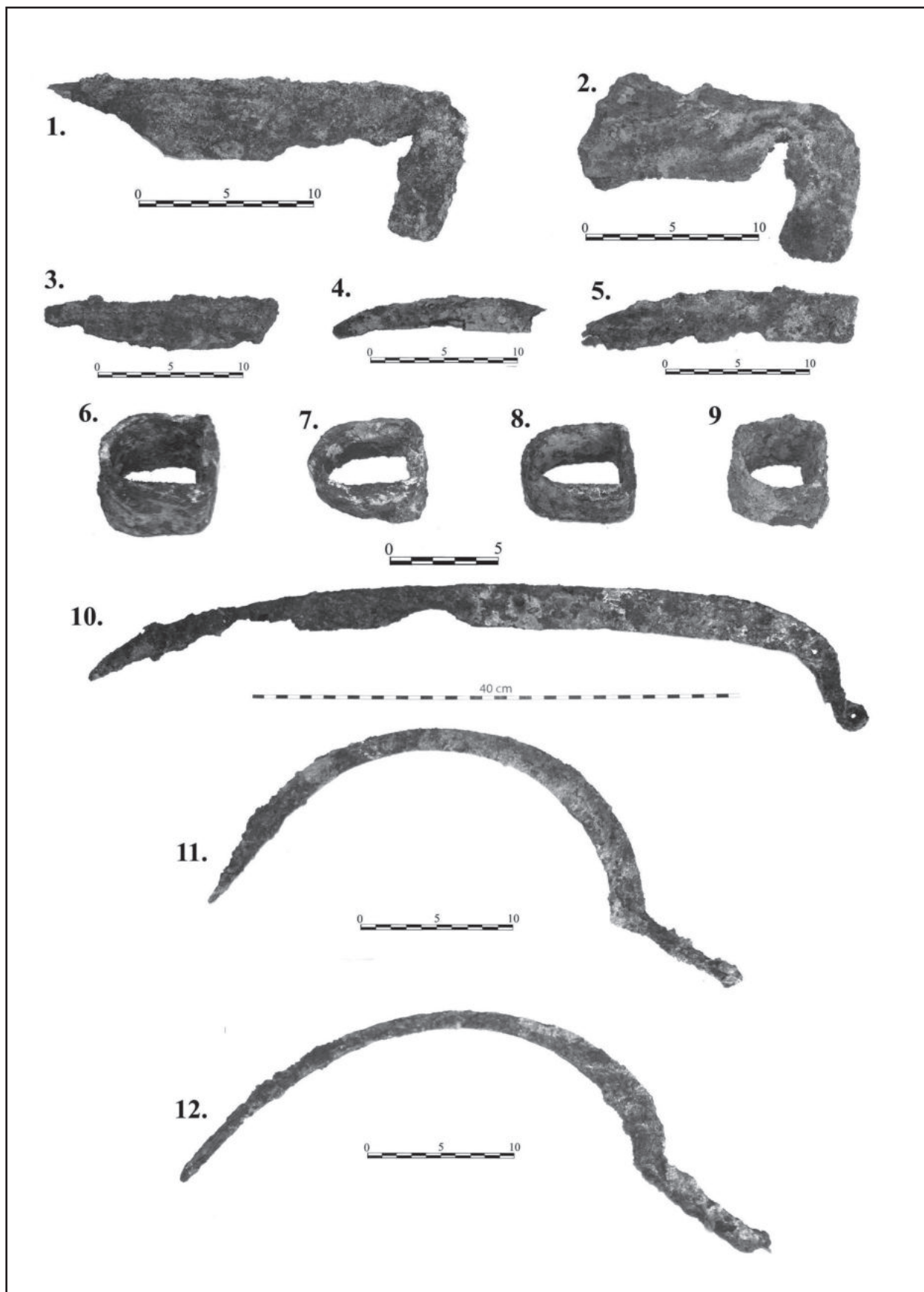
<sup>32</sup> POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 164. Szl. 105/262–263; ИИПЕХАР 2007, 24. Szl. 7.

<sup>33</sup> GAÁL 2017, 327, 375. 18. tábla 1.

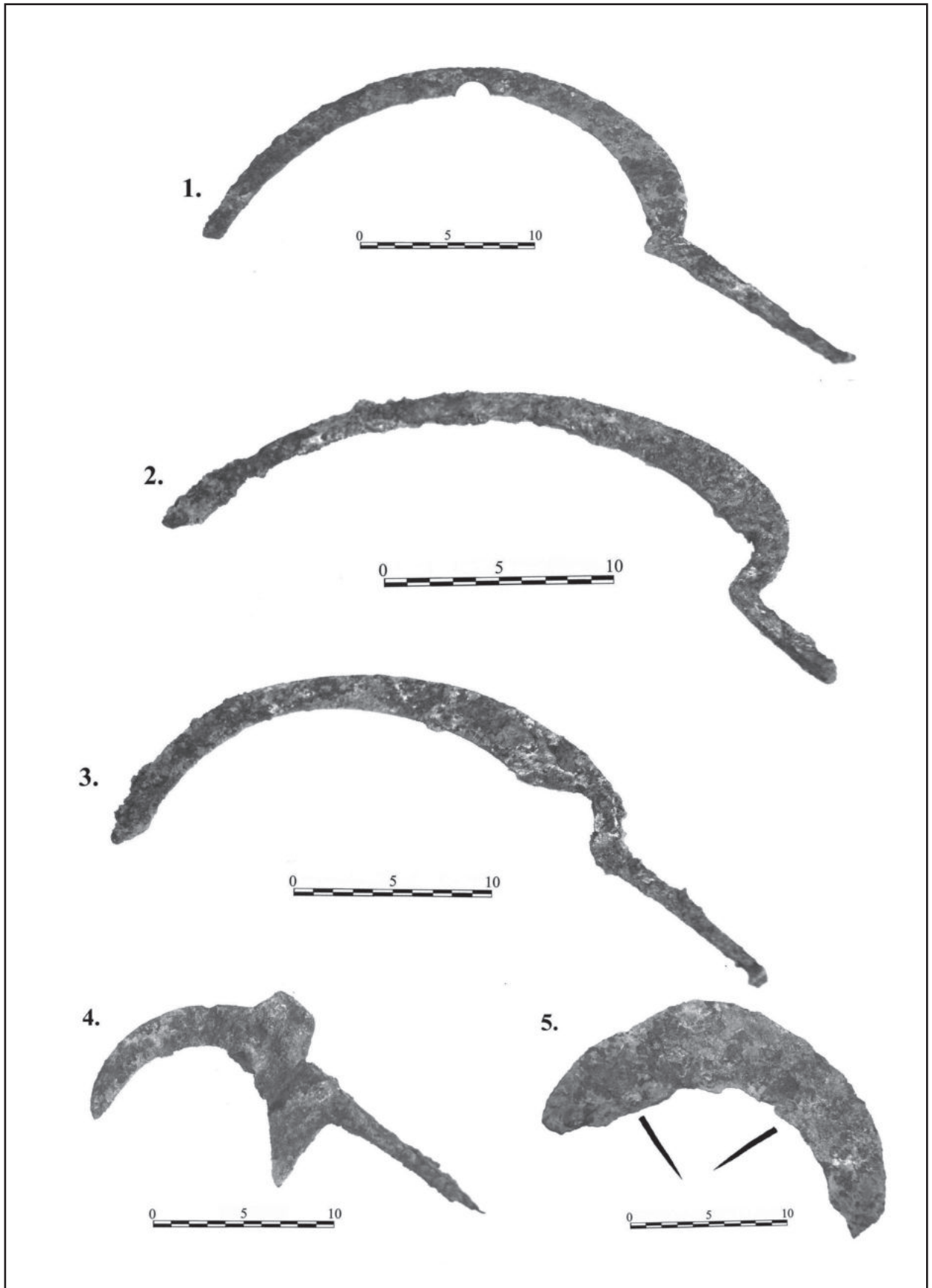
<sup>34</sup> GERE 2003, 47–48, 175. 31. tábla 1–2.



1. tábla. 1-3: Ormós hosszúkaszák; 4-9: Hosszúkasza-töredékek

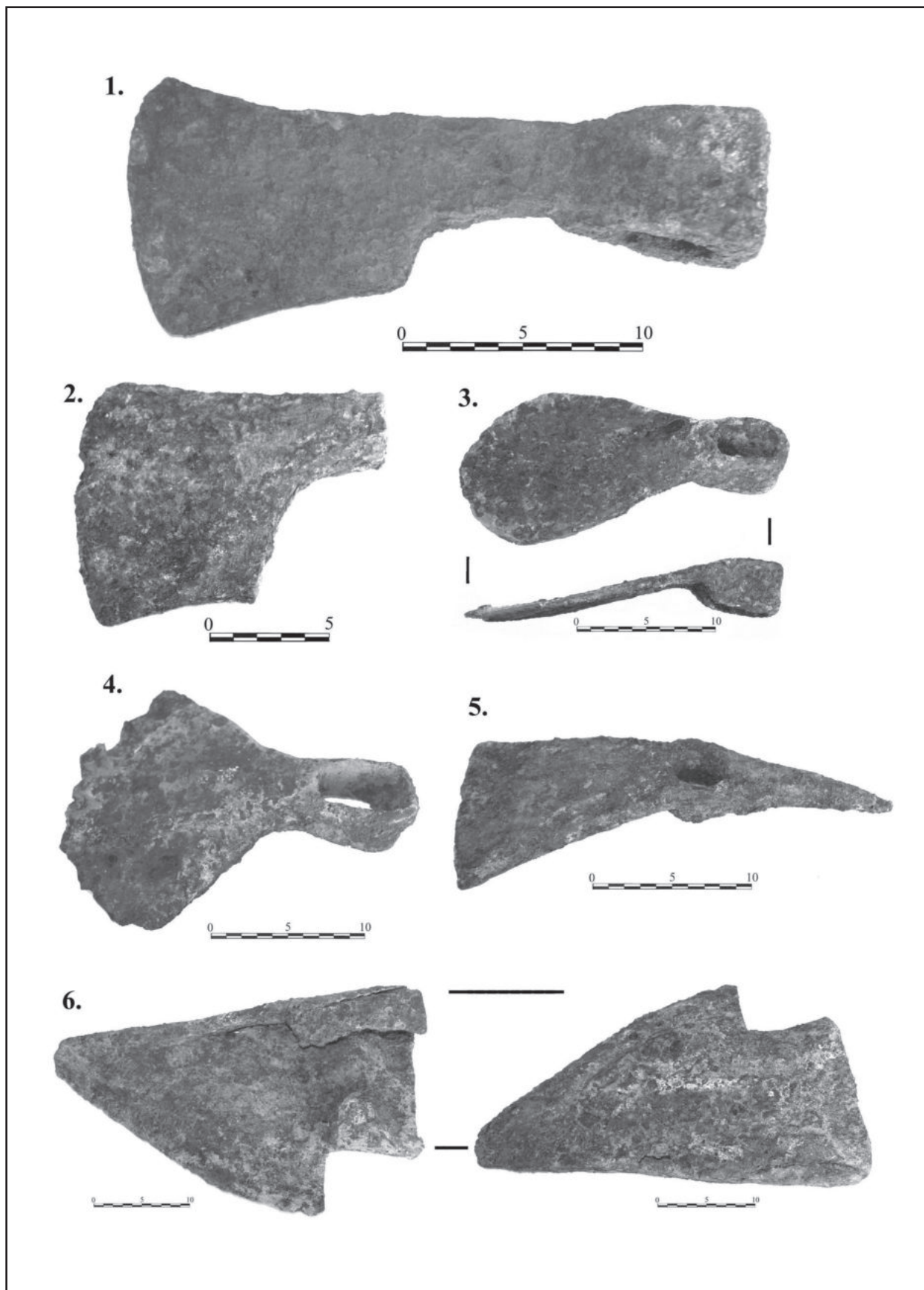


2. tábla. 1–4: Hosszúkasza-töredékek; 5: Ormó nélküli kaszatöredék; 6–9: Kaszaörvek (kaszabilincsek); 10: Boszniai kasza; 11–12: Sarlók



3. tábla. 1–3: Sarlók; 4: Metszőkés; 5: Vesszővágó (?) pengetőredéke





4. tábla. 1–2: Fejszék; 3–4: Kapák; 5: Csákány; 6: Aszimmetrikus ekevas

## II. KOCSITARTOZÉKOK

### 1. Hámfavasak

A hámfá (kisafa, húzófa) a kocsi elülső részéhez tartozó farúd, melynek két végéhez erősítik az ist-rángót, amivel a hámba fogott igavonó állat a kocsit húzza. A négylovas kocsi estében négy hámfá van, melyek a közepükön lévő vasalattal páronként kapcsolódnak egy-egy közös hámfához. Négyes fogatnál gyakran a két első ló hámfáját nevezik kiséfának. A hámfák végül az első kerekek előtt keresztben elhelyezkedő megvasalt fához, a felhérchez csatlakoznak. A hámfákat, kiséfákat laposan íveltrel faragták, míg a felhérc lehetett körátmetszetű vagy laposan ívelt is. A hámfá vasalata általában két vaskengyelből és az azokat összekötő erős vaskarikából áll. A hátsó kiséfa közepén lévő vasalat pedig egy kengyel és egy erős karika, mellyel a kiséfát a felhércen lévő horogra akaszthatták (5. kép). Az újpálánki leletanyagban lévő nyolc darab két-két körte alakú tagból és az azokat összekötő karikából, valamint öt darab egy tagból, illetve egy tagból és egy karikából álló töredékes vasak ezekhez a típusokhoz sorolhatók (5. tábla 1–8; 5. tábla 9–13). Az 1–8. számú vasak két kengyele nem teljesen egyforma, kialakításuk minden bizonnyal az éppen aktuális fák keresztmetszetéhez igazodott. (A 7. számú hámfavas az egyetlen, melyen az egyik kengyel mindkét oldalán egy-egy téglalap alakú szeglyuk van.)

A vasalatok együttes, kiterített hossza 20,5–24,0 cm, a hámfá mozgathatóságát biztosító, összekötő karika átmérője pedig 7,0–8,3 cm között váltakozó. Az 5. tábla 9–12. számú vasak vagy az előzőkhöz hasonló vasalatok részletei (főként a nyitott kengyelű 12. számú), vagy – és ez a valószínűbb – a kiséfákra ismertetett, a Nagyvázsony-Csepely és a Törökszentmiklós-Rózsa tér lelőhelyű körte alakú vasakhoz hasonlóan a kiséfát a felhérchez erősítő középső vasalatok voltak.<sup>35</sup> Ugyanide tartozhat az ugyancsak körte alakú, de nyitott és két keskeny végén lyukakkal készített 5. tábla 13. számú és a 12 cm hosszú, 6 cm széles, elkeskenyedő végénél kiszakadt 12. számú vas is.



5. kép. A hámfavasak alkalmazásának módja négylovas hámnál. Hátsó, közös hámfá, kiséfa (1), első hámfák (2), hámfá vasak (3)

### 2. Lőcsvas

A négy keréssel készített kocsi vagy szekér minden kerekénél található egy-egy lőcs, ami egy enyhén görbülő fa (újabbban gyakran vas) rúd. A lőcs felső része a szekéroldalt tartja, alsó vége pedig a tengely külső széléhez kapcsolódik. Ehhez a fa lőcsökön egy hosszú köpűs, a tengelyvég szélességéhez igazodó karikával egybekovácstolt kámva, lőcsfül, vagy általánosabban ismert nevén lőcsvas szolgál.<sup>36</sup> Formája csaknem időtlen, mivel alkalmazásának módja is évszázadokon át változatlan

<sup>35</sup> MÜLLER 1982, 129; KOVÁCS 1990, 242, 245, 246. 4. kép 4, 248. 5. kép 3.

<sup>36</sup> A Szeged környéki kocsik ismertetésénél írja Bálint Sándor: „A lőcs aljának, melyből a kámva kikerekedik, lelök a neve. A lőcs alsó kerek végződése a lőcskámva, olykor lőcskarika, amely a tengelyvégre kerül.” BÁLINT 1977, 54. – Timaffy László a kislalföldi kocsik, szekerek kapcsán a lőcs alsó végződésére a káva, kámva, lőcsvas, lőcsfül, lábvas elnevezéseket sorolja fel. TIMAFFY 1979, 131.

volt. A leletben csak egy löcsvasat találunk. Ennek jelenleg már nyitott köpűjét a laposra kovácsolt szár tölcseresre hajtásával alakították ki. Teljes hosszúsága 23,5 cm. A végén lévő karika külső mérete 10,0 cm. Belmérete a vastag oxidréteg miatt bizonytalan, de egy nagyjából 8 cm átmérőjű tengelyvégen alkalmazhatták (6. tábla 1).

Két 16. századi, erőteljes löcsvas Sarvalyon került elő, és hasonlót ismertetett Szabó Kálmán is Bene középkori falu feltárási anyagából, Müller Róbert pedig a diósgyőri vár mezőgazdasági vonatkozású vastárgyai között. Vándor László egy további 16. századra datált példányt közölt Bajcsavárból.<sup>37</sup> Gyirmót-Sebes-tagról, az egykori Sebes középkori falu életének végső periódusából két további példány ismert, melyek közül az egyiket, de lehet, hogy mindkettőt két külön darabból kovácsolták egybe.<sup>38</sup>

### 3. Marokvasak (dörgölő-, koptató- és tengelyvégvasak)

Középkori, késő középkori feltárások vasanyagában gyakori leletnek számítanak a keresztirányban ívelt, hosszúkás rúdvasalások, kettő és négy között változó számú szeglyukkal. A lyukak lehetnek kör vagy négyzetes alakúak, olykor egy lemezen minkét szöglyukfajta is előfordul.

Ilyen vaslemezek elég nagy számban ismertek a különböző 16–17. századi leletegyüttesekből. Így például – a teljesség igénye nélkül – az alföldi Bene község feltárási anyagából is több, Sarvalyról nyolc, a zalai Bajcsa várból nyolc, Ozoráról kilenc, a segesdi mezőváros feltárási anyagából hat hasonló tárgy került említésre, illetve közlésre.<sup>39</sup> Vasaink között nyolc darab ilyen hengeresre kovácsolt marokvas van. A 6. tábla 5. számú sérült végű vasat kivéve valamennyi 20 cm-es vagy annál hosszabb, de a leghosszabb is csak 25,5 cm (6. tábla 2). Szélességük 4,5–6,5 cm között változó (6. tábla 2–7; 7. tábla 1–2).

A kocsi/szekér szerkezeti elemeihez tartozó, lemezből hajlított, ívelt keresztmetszetű vasak a rudak védelmére szolgáltak.<sup>40</sup> Lehetek „dörgölővasak”, vagy „koptatók”, melyeket a sarkok, végek közelében lévő szeglyukakon keresztül erősítettek az alsó létraszárra (oldalalsófa), hogy kanyarodáskor a kerék ne koptassa azt. Felszegezheték őket a kocsi két részét összekötő nyújtóra, vagy lehetek tengelyvégvasak, melyek értelemszerűen a fából készült tengelyre szegezve óvták azt a kopástól. A sokévi használat során keletkezett kopás, a lemez elvékonyodásának nyoma, illetve a lemez egyik végének vagy felének vastagabb volta látszik a 6. tábla 6–7. és 7. tábla 1–2. számú vasalatokon.<sup>41</sup> A hasonlóságok mellett annyi eltérés látszik a korábban felsorolt más lelőhelyű rúdvasak egy részétől, hogy itt egyikén sincs négy szeglyuk. Vagy csak három – úgy, mint azt az ozorai marokvasak négy, a segesdiek két példányán is láthatjuk –, vagy csak egy-egy a végek közepe alatt. A meglévő szeglyukak helyzetéből a hiányos végűeknél is megállapítható, hogy melyik csoportba tartoztak. Hat marokvasunk 2+1 szeges (6. tábla 2–6; 7. tábla 2), kettő pedig két szeggel rögzülő. (6. tábla 7; 7. tábla 1).

### 4. Rúdvégvasak

Félhengeresre kovácsolt vaspántok, melyek egyik vége ívesen zárul, a másikat azonban a pánt síkjára merőleges, zárt pántkarikává kovácsolták. A pántok középrészén egy-egy téglalap alakú nyílás (szeglyuk?) van (7. tábla 3–6). A négy vas közül a 7. tábla 5. számú vége törött, hiányos. Ez 13 cm hosszú, a többi 14, 15 és 19 cm-es. Szélességük 2,8–3,5 cm között változó. A végeken lévő pántkarikák átmérője 4,0–4,5 cm. A 7. tábla 7. számú töredék az előzőekhez hasonló, de jóval nagyobb tárgy

<sup>37</sup> HOLL – PARÁDI 1982, Abb. 108/4–5; SZABÓ 1938, 126, 124. 599. kép; MÜLLER 1982, 59, 857. 137. rajz; VÁNDOR 2002, 153. 138. tétel.

<sup>38</sup> MÜLLER 1982, 256. 1165–1166. tétel; KOVALOVSKIZKI 1969, 248. 36. képen.

<sup>39</sup> SZABÓ 1938, 126, 124. 591. kép; HOLL – PARÁDI 1982, Abb. 99/3, 101/5, 108/1–2, 113/1, 124/5–6, 132/2; VÁNDOR 2002, 171. 185. tétel; GERE 2003, 36–37, 162. 18. tábla 1–8, 163. 19. tábla 1–2; MAGYAR 1998, 159–160, 182. VIII. tábla 1–6.

<sup>40</sup> MÜLLER 1982, 238.

<sup>41</sup> A marokvasak fajtáit, használatuk módjait és az abból fakadó kopási jellemzők kérdését több helyen is idézett munkájában Gere László tárgyalja részletesen. GERE 2003, 36–38, 162. 18. tábla 1–8, 163. 19. tábla 1–2.

része volt. Karikája 8,0–8,5 cm átmérőjű, és négyzetes nyílása sem a karikától távolabb, hanem közvetlenül alatta volt. Előbbiek méretben is azonos párhuzama – melyet néprajzi párhuzamok alapján Gere László rúdvég vasának határozott meg – az ozorai várban marokvasakkal és zablával együtt került elő.<sup>42</sup> Hasonló szerkezetű, de nagyobb méretű rúdvasunk töredéke nyújtó végének vasalata lehetett.

## 5. Kocsiszegek

Az egyes szerkezeti elemek rögzítése, vagy éppen szabad mozgásuk, elfordulásuk érdekében a kocsikon, szekereken kisebb-nagyobb vasszegeket, szeg formájú vasakat alkalmaztak. Leleteink között ugyan nem találtunk felismerhető tengelyvégszeget (kerékszeg), de a nagyobb szegek közül – akár pótmegoldásként – több is alkalmas lehetett erre a célra. Van azonban két olyan nagyméretű vasszegünk, melyek nagy valószínűséggel valóban kocsitartozékok voltak. Fejrészüket úgy alakították ki, hogy a szár felső végét bevágták, majd szétnyitva két oldalra kihajlították. A kör-, illetve négyzetátmetszetű szegeknek nincs hegyük, alul egyenesre vágottak. Hosszúságuk 17,0, illetve 20,4 cm, szárvastagságuk 1,0–1,5 és 1,9 cm. Kialakításuk és méretük szerint a kocsirudat rögzítő rúdszegek is lehetnek (24. tábla 2).

## 6. Karikák

A leletben lévő karikák meghatározása a vasak már említett állapota miatt meglehetősen bizonytalan. A hasonló tárgyak többségét a szakirodalom kocsi tartozékaként tárgyalja, ezért mi is ebben a csoportban ismertetjük őket.<sup>43</sup> Különböző anyagvastagságú és átmérőjű pántharigák kör és ovális változatából 21 darab került elő (8. tábla 1–15; 9. tábla 1–6).

A 8. tábla 1–4. és 9. tábla 1–6. számú karikák az előzőekhez tartoznak, kör alakúak. Közülük a 8. tábla 1–3. számú a Cegléd-Gubadi-úti vasleletben lévő 21 darab karikához hasonlóan szekér agykarikája. A többi különböző vastagságú, szélességű és átmérőjű karika rúdvasalat lehetett.

A 8. tábla 4. számú, vékonyabb anyagú, szegeccsel összezárt lemezű, enyhén kifelé nyíló karika kisebb faedény abroncsa lehetett.<sup>44</sup> A leletanyagban hasonló abroncsok több töredéke is megtalálható (9. tábla 9). (Mivel nem kocsi tartozékok, csak praktikus okokból közöljük őket a többi karika tábláin.)

A ceglédi vaslelet csatlópántjaihoz hasonló, de méretükben kisebb fojtókarikákból hat ép vagy csaknem ép, valamint négy nagyobb töredék került elő. Ezek a 2,0–3,0 cm pántszélességű ovális karikák fogták egybe a tengelyt és a fölötte levő (az oldalakat tartó) vánkost (8. tábla 5–13, 15). Egyiken a rövidebb oldal ívéből derékszögben kiálló, egymásra illesztett kis pántrészekkel, a többinél egymásra lapolt pántok összekovácsolásával zárták a karikát.<sup>45</sup> A szintén ovális, de jóval kisebb (Ø: 6,3–5,4 cm) karikából és egy zárt, négyszögletes pántból egy-egy darab van a leletben (8. tábla 14; 9. tábla 7). Utóbbi Mezőzombor-Bálványdomb és Kiszána lelőhelyű párhuzamait Müller Róbert kocsialkatrészként határozta meg.<sup>46</sup>

## 7. Egyéb kocsivasalatok

Az itt közölt vastárgyak pontos rendeltetését nem ismerjük. Kocsihoz, szekérhez való tartozásuk még méretük, formájuk alapján is csak lehetséges, de nem bizonyítható. Feltárásokból származó hasonló vastárgyakat (eddig) nem ismerünk.<sup>47</sup>

Egy téglalap-átmetszetű vasból készített ovális karikából és a hozzá kapcsolódó, két végén ellen-

<sup>42</sup> GERE 2003, 39, 163. 19. tábla 6.

<sup>43</sup> Méretadataik a 8. és 9. táblán lévő fényképek mellett szerepelnek.

<sup>44</sup> IKVAI 1972, 138, 142, 155, 139. 3. kép, 155. 14. kép.

<sup>45</sup> Ezek a vasalások fogják egybe a tengelyt és a fölötte levő oldalakat tartó) vánkost. – IKVAI 1972, 141, 154. 13. kép 9–12.

<sup>46</sup> MÜLLER 1982, 129, 136.

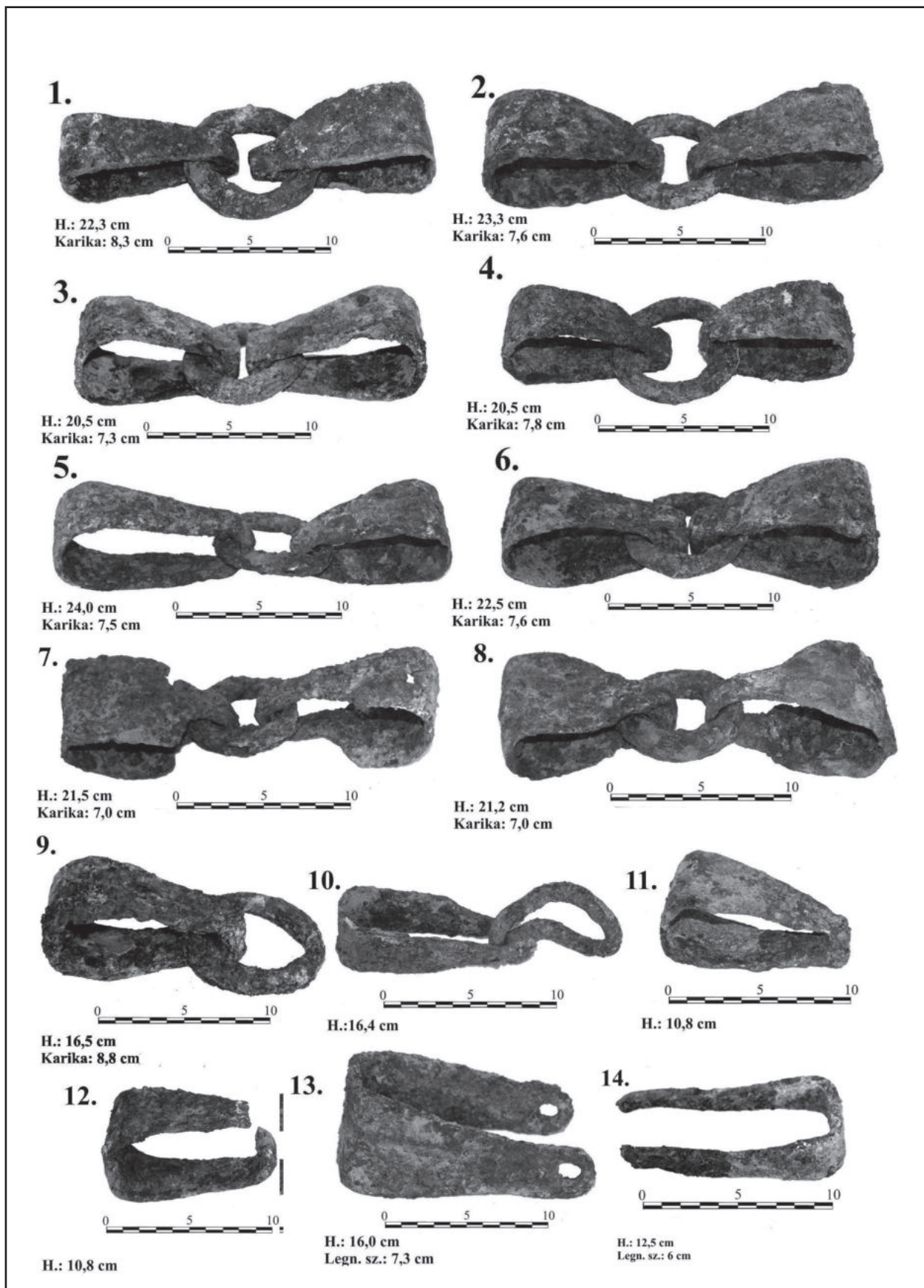
<sup>47</sup> Ez természetesen ismereteink hiányából is adódhat, s ez a bizonytalanság a leletanyag néhány más tárgya estében is fennállhat.

tétes irányba forduló karikává hajlított pálcából álló vastárgy együttes hossza 24,0 cm. Az ovális karika átmérője 6,0–9,0 cm (10. tábla 1). Nagy igénybevételre készítették, feltehetően ez okozta a karika megnyúlását és a pálcá egyik végének törését is. Lehetett a kisefát a felhércsel összekötő vasalat része, ebben az esetben törött végén a korábban tárgyalt körte alakú vas lehetett. Más területen (pl. mezőgazdaság, állattartás) való hasznosítása sem zárható ki.

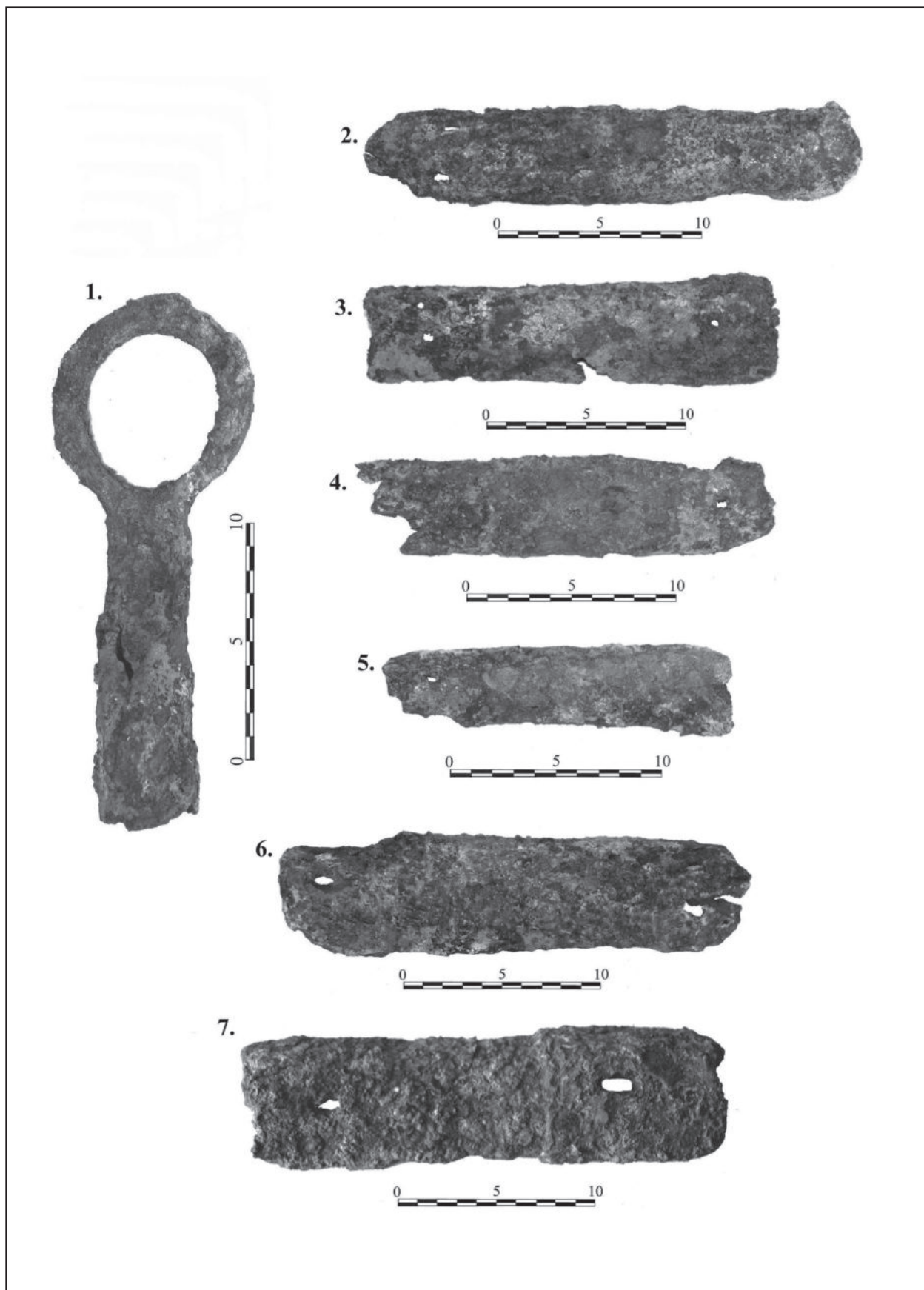
A 10. tábla 2. számú, ómega alakú, 1,5 cm anyagvastagságú pánt 17,5 cm hosszú, végein 2 és 3 cm, közepén 4 cm széles. Az egyenes végek közepén lévő szeglyukak és a pánt erős íveltsége arra utal, hogy egy kb. 8 cm átmérőjű hengeres rúd leszorítására vagy tartására szolgált.

Két olyan szöglyukakkal ellátott hosszú vaspántunk is van, melyek felhasználási területe szintén többesélyes lehet. Az egyik lapos vaspánt, melynek vége megvastagított, röviden behajló. Ellentétes végén egymáshoz közel négy 1,3 cm hosszú, téglalap alakú lyuk van. Hossza 53 cm, szélessége 2,5 cm, vastagsága: 0,7 cm (10. tábla 3). A másik vaspánt kiszélesedő végekkel kovácsolt, jelenleg már összehajtogatott állapotban van. Mindkét végének 22–25 cm-es szakaszán négy-négy téglalap alakú lyuk van. Összehajtogatott állapotban mérve 40 cm, kiterített valós hosszúsága kb. 65 cm. A pánt szélessége 5,0 cm (10. tábla 4).

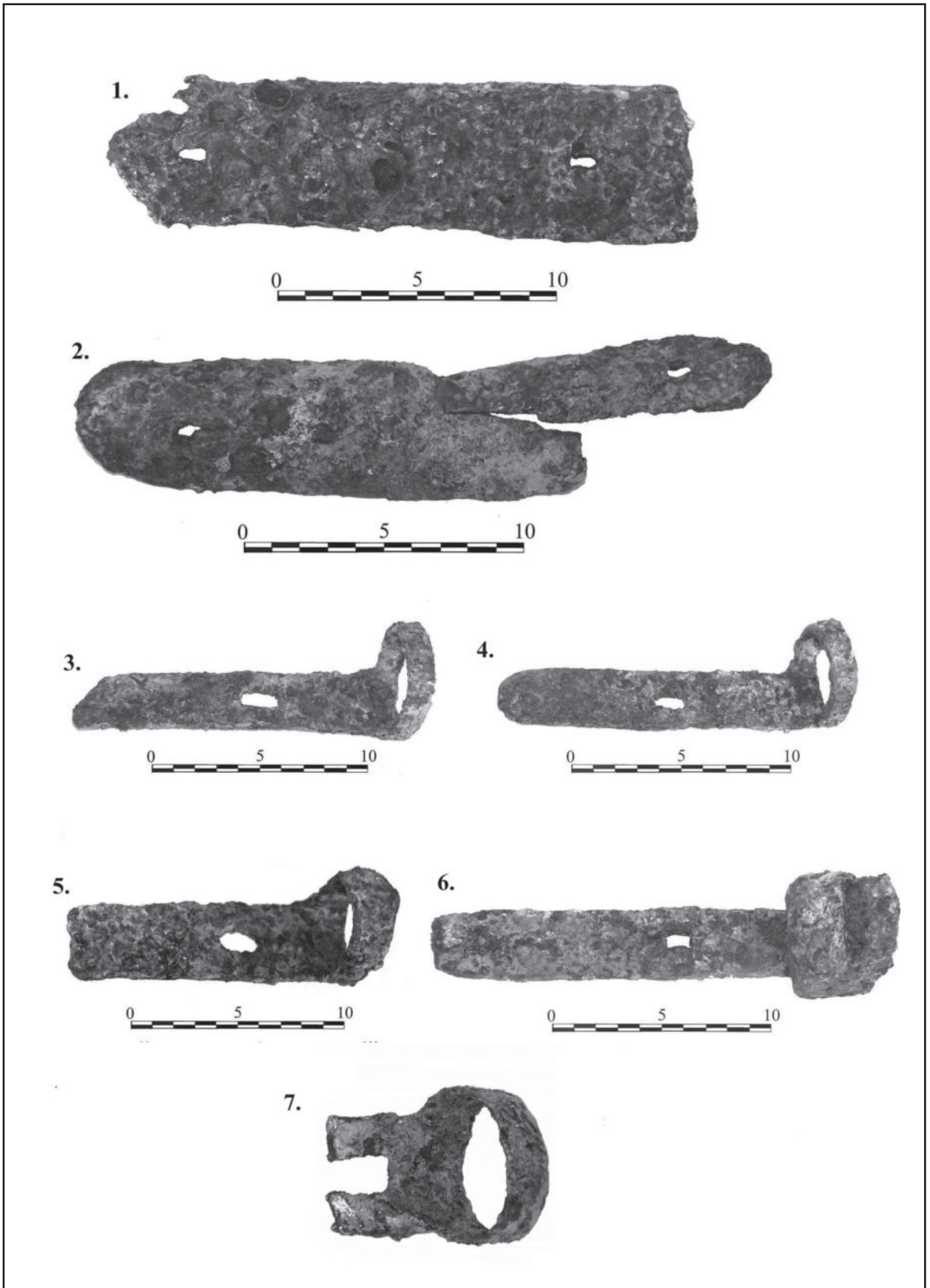
A következő vasalat egy körülbelül 3 cm széles, pallószerű deszkára való. Lapos vasból hajlították. Behajló végein egy-egy szeglyuk, középrészén pedig egy karikás fejű szeg fejébe zárt karika is van. Amennyiben a pánt két behajló vége a palló végét fogta közre, akkor a karikás fejű szeget mélyen beleütötték a fába. A pánt hossza 23,5 cm, szélessége 2,7 cm. A karika átmérője: 7,5 cm (10. tábla 5a-b).



5. tábla. 1–14: Hámfavasak

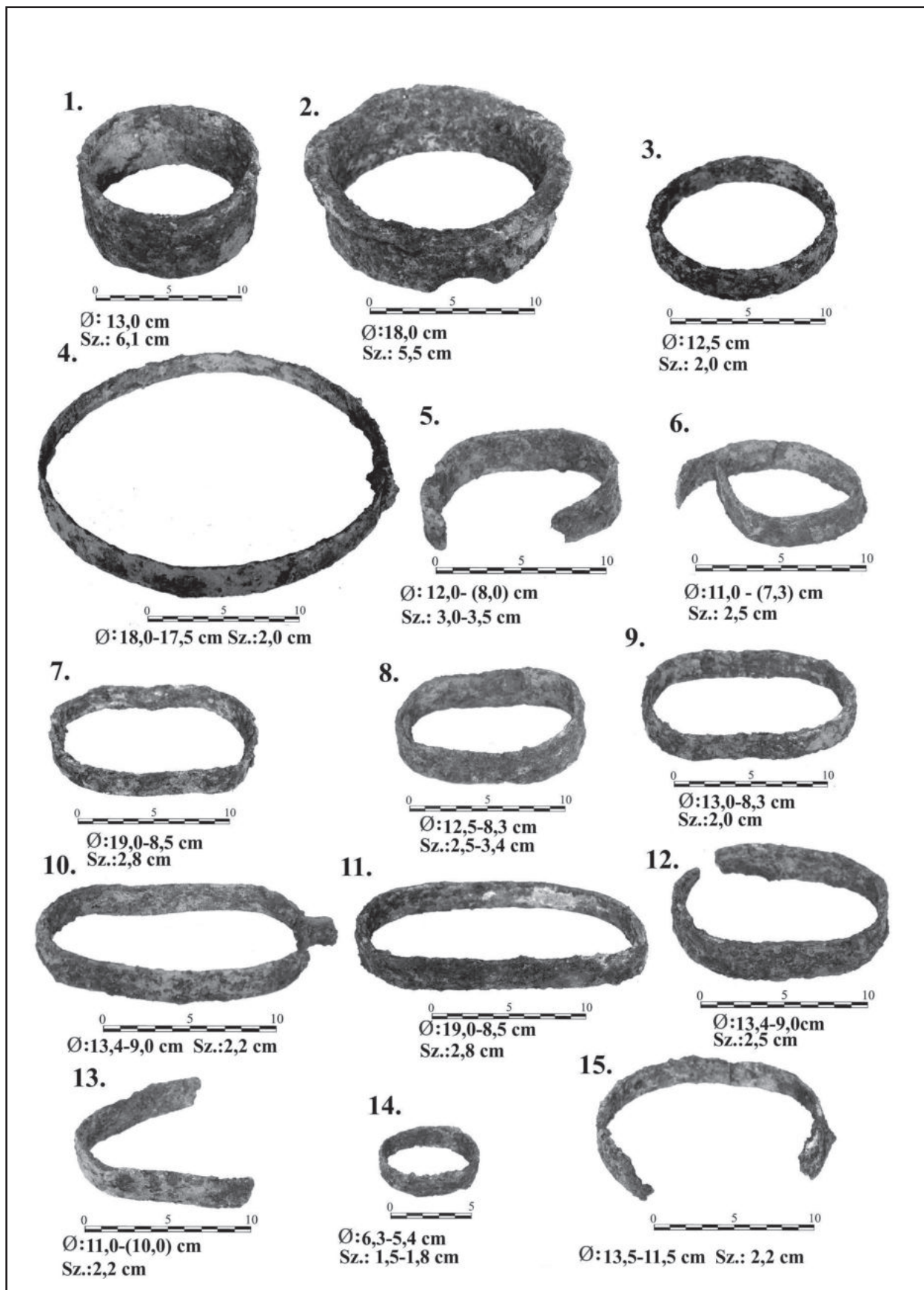


6. tábla. 1: Lócsvas; 2–7: Marokvasak (dörgölő-, koptató- és tengelyvégvasak)

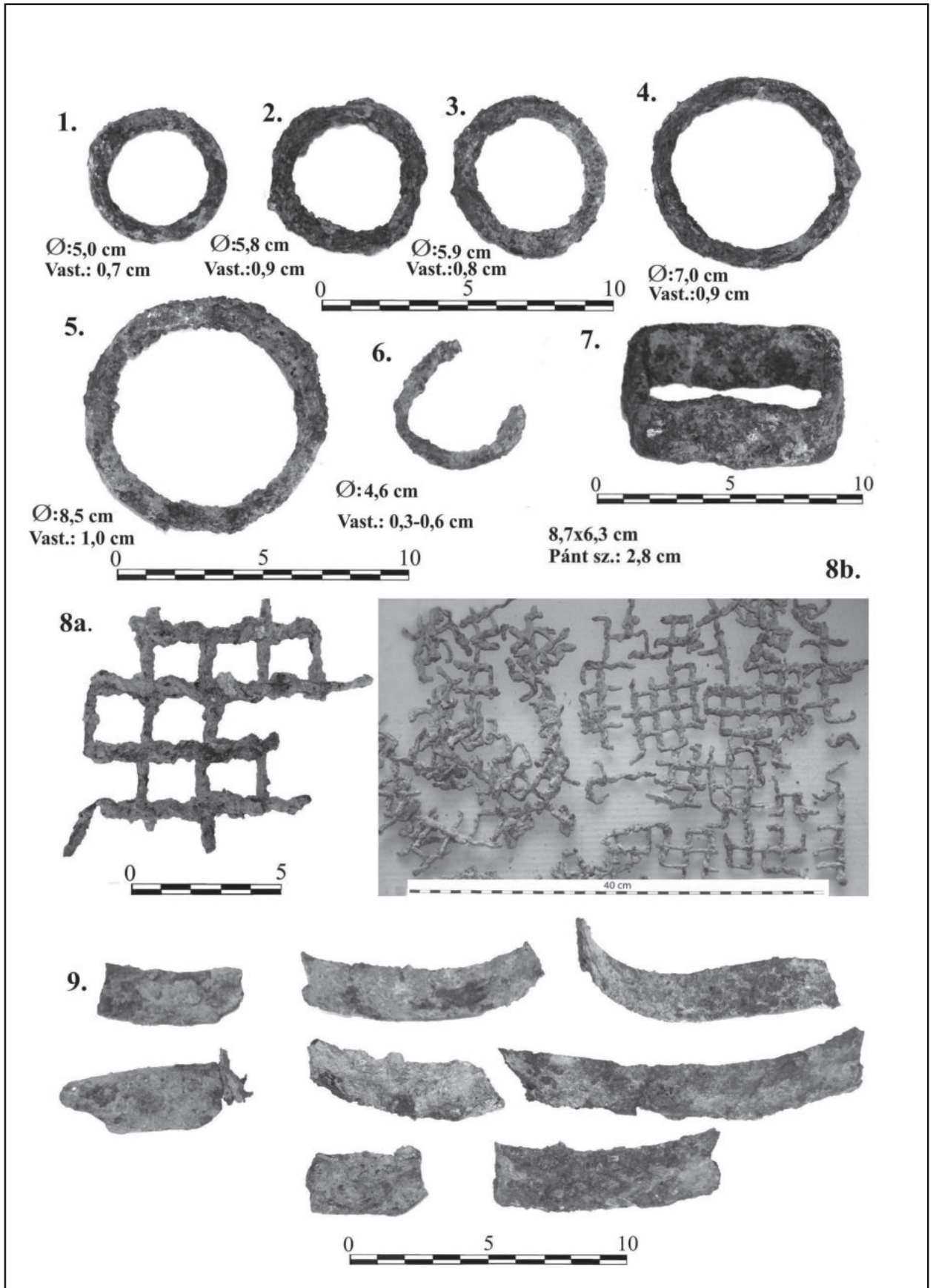


7. tábla. 1–2: Marokvasak; 3–7: Rúdvégvasak

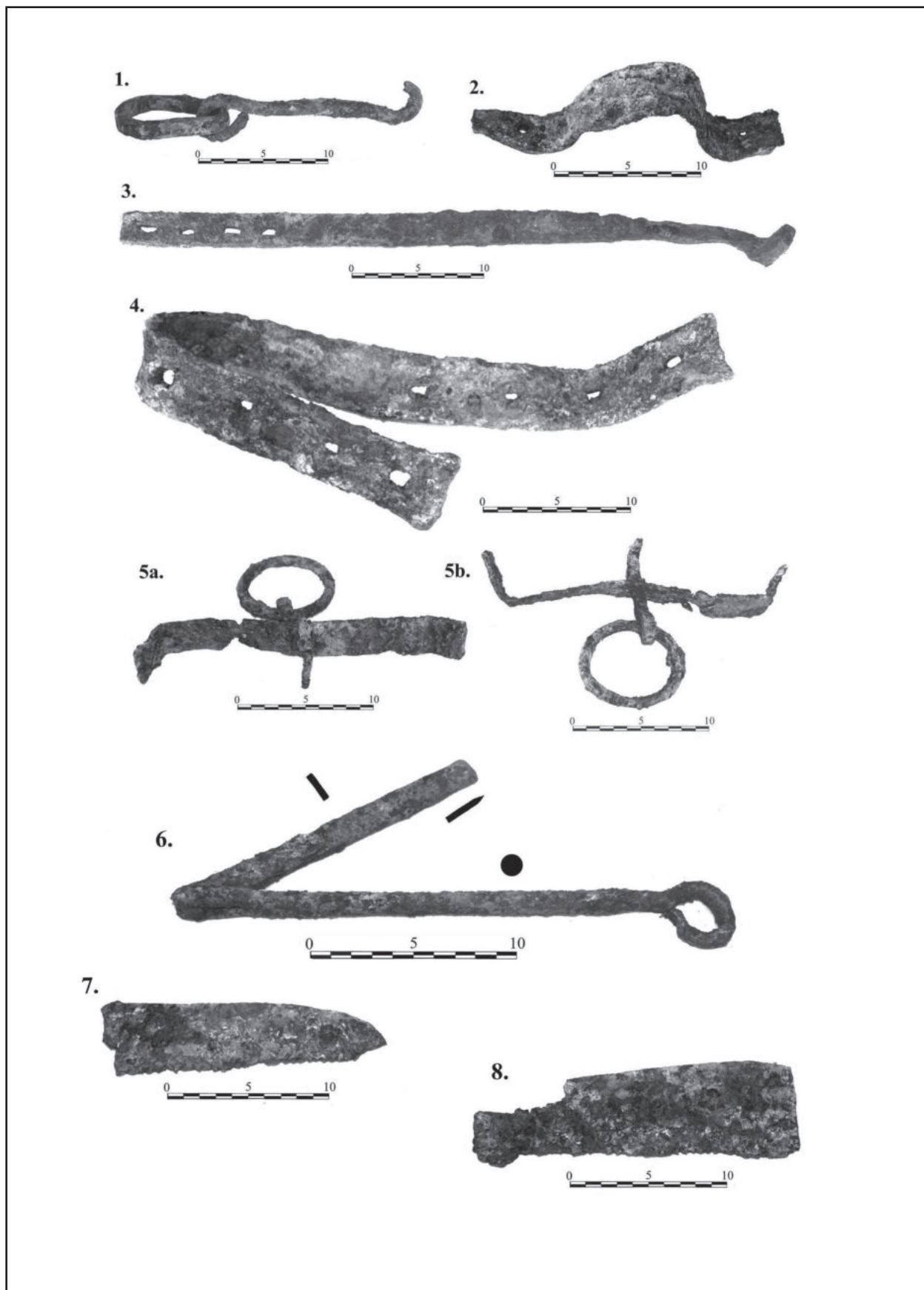




8. tábla. 1–3: Agykarikák; 4: Faedény abroncskarikája; 7–13, 15: Kocsira való fojtókarikák; 14: Pántkarika



9. tábla. 1–6: Pántkarikák; 7: Szögletes rúdvas; 8: Vashuzalból font rostély; 9: Abroncsötredékek



10. tábla. 1: Kocsitartozék; 2: Rúdleszorító vaspánt; 3–4: Kocsipántok; 5a-b: Pallóvágó vas; 6: Csuklós vaseszköz; 7–8: Fűrészlapok

### III. LÓSZERSZÁMOK

#### 1. Lópatkók

A hódoltságkori régészeti feltárások gyakori leletei az íves vagy szögletes kivágású, vékony anyagú lópatkók. A leletegyüttesünkben kilenc szegárok nélküli lemezpatkó található, egy négy+négy szeglyukastól eltekintve valamennyi hat szeggel rögzült. Öt patkó U alakú szárnylással, íves szárvégekkel készült (11. tábla 1, 3; 12. tábla 1–2; 13. tábla 1), négy további viszont zárt kört formáz, ezek elkeskenyedő szárvégei kis felületen takarják is egymást (11. tábla 2, 4–6). (A 13. tábla 1. számú patkó szárnylásaiba a rozsdaréteg egy C alakú lábbeli patkót is belezárt.)

A várból közölt lópatkók között is egy négy-négy és egy három-három szeglyukas példány képviseli ezt az általános vélekedés szerint keleti típusú, nálunk leginkább a törökökhöz köthető változatot.<sup>48</sup> Török lószerszámhoz való tartozásukat alátámasztják azok a fotók is, melyek Faruk Sümer lószerszámokról írott könyvének címlapján, illetve lópatkókat tárgyaló fejezetében találhatók. A Sümer által közölt képek nemcsak összezáródó szárú, hanem az egylapból kivágott, szárnylással nélküli, vagy csak – a körlap közepén lévő – kör alakú kivágással készült patkók ottani használatát is bizonyítják (6. kép).<sup>49</sup> A leletanyagunkban lévő mindkét típus készítése és használata a 16–17. századra, esetleg a 18. század elejére határozható meg.

#### 2. Zabláék, tartozékok

Két teljes és három hiányos csikózabla van a leletben. A zablakarikák és az összekötő pálcák mérete mindegyiknél más. A karikák átmérője nagyjából 3–7 cm közötti, a pálcagok hossza a két ép zablán 9,0–9,0, valamint 7,5 és 8,5 cm (13. tábla 7–8), a 13. tábla 9–10. számú töredékeken 5,5–5,5 és 8,0–8,0 cm. A 12. tábla 3. számú tárgyat szintén a csikózablákhoz soroltuk, bár a két pálca hossza közötti méretkülönbség meglehetősen nagy (9,0 és 6,5 cm.)

Csikózablákkal – magyar vonatkozásukat tekintve – már a honfoglalástól kezdődően számolhatunk feltárásainkon. Használatuk napjainkban is általános, így kormeghatározásra önmagukban többnyire nem alkalmasak.



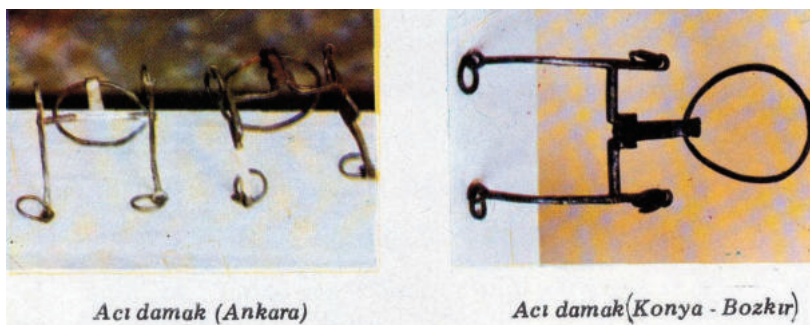
6. kép. 1: Összezáródó szárú lemezpatkó legelő ló lábán;  
2: Zárt kör alakú keleti lemezpatkók (SÜMER 1986, címlap és Ç-NAL kép)

A 13. tábla 3. számú, csaknem teljes zabla az úgynevezett *à la Genette* típusba tartozik. Ez a rövid, hajlított oldalpecekkel (oldalszárral), nyelvszorító vassal és állkarikával készített feszítőzabla a törökök kedvelt zablafajtája volt, melyet – mint az *à la Genette* típusukat általában – a keményszájú

<sup>48</sup> KALMÁR 1959, 13; TEMESVÁRY 1995, 28–29, 175. kép; GAÁL 2017, 335, 398. 41. tábla 1–2. – Lehet, hogy csak véletlen, de érdekességként megjegyezhető, hogy bár az ozorai várból 29 darab lemezpatkó, illetve töredék került közlésre, ilyen teljesen zárt, „török” patkó nincs közöttük (GERE 2003, 156–159. 12–15. tábla).

<sup>49</sup> SÜMER 1986, Ç-NAL képek (oldal- és táblaszám nélkül). – A képeken szereplő teletalpas török patkókkal azonos patkókat ismeret még: TEMESVÁRY 1995, 175–178. kép.

lovak féken tartására készítették és használták. (Szélessége 12,0 cm. Az állkarika átmérője 10,6 cm.) A hódoltság idején úgy hajlott, mint egyenes oldalpecekkel készült változata is széles körben elterjedt. Újpalánkon a vári leletek között egy, a mostanival megegyező teljes példányt, a vár II. számú kútjában pedig ugyanilyen, de hajlított oldalpecekkel készített zabla töredékét tártuk fel.<sup>50</sup> Ilyen zabla többek között a Magyar Nemzeti Múzeum és a keszthelyi Balaton Múzeum anyagából ismert,<sup>51</sup> Belgrádból egy 16. század felső kétharmadára datált töredék,<sup>52</sup> a budai várból pedig egy állkarikából, nyelvszorítóból és oldalpecek-részekből álló töredék került közlésre.<sup>53</sup> A mienkkel azonos szerkezetű törökországi párhuzamdarabok közül két Ankara és egy Konya lelőhelyű zabla fényképét közöljük (7. kép).<sup>54</sup>



7. kép. Az állkarikás zabla törökországi párhuzamai (SÜMER 1986, B-GEM után)

A feszítőzablák másik változatát anyagunkban két eredetileg összetartozó féldarab képviseli (13. tábla 4). A 17. századi magyar feszítőzabla jellegzetes S alakú oldalpeckeit (oldalszárait) összekötő vasnak az egyik félhez kör alakú szemmel csatlakozó töredéke maradt meg. Az oldalpecek (oldalszárak) közepe egy-egy nagyobb, és három-három kisebb nyílással áttört körré lapított. Körlap nélküli változata az újpalánki várban, tökéletes párhuzama pedig Ozorán került elő. Utóbbit egy további visegrádi lelet alapján a 17. századra határozták meg.<sup>55</sup>

A 13. tábla 6. számú – közepén forgótaggal készült – 12,0 cm hosszú, 1,5 cm széles pálcá két megfelelője szintén az újpalánki várból származik. Ott az egyik középrészéhez két egymás melletti, azonos átmérőjű vaskarika is tartozik. Feltehetően mindkettő lószerszámtartozék.<sup>56</sup>

Szintén lószerszám tartozéka lehetett a 12. tábla 4. számú, egy karikából és karikára kovácsolt végű pálcátagokból álló, valamint az 5. számú forgókarikás vastárgy is. Utóbbi két karikáját körátmetszetű kis pálcátag köti össze. Ennek vékonyra kalapált vége átmegy az egyik karika laposra kalapált, átlukasztott falán. A másik végén lévő gombos rész az átlukasztott karika belsejében marad, míg az elvékonyított végét másik karikán visszahajlítva, önmagára felcsavarták. Az így kialakított forgó szerkezet megakadályozta a szíjak csavarodását, ennek köszönhetően használhatták például a lószerszámoknál, a könnyen megcsavarodható pányvakötélnél, vagy a hámok összeállításánál.<sup>57</sup>

<sup>50</sup> GAÁL 2017, 333–334, 391. 34. tábla 1, 392. 35. tábla 1, 393. 36. tábla 8.

<sup>51</sup> KALMÁR 1971, 353–355. 41–47. kép; TEMESVÁRY 1995, 21, 218–220. kép.

<sup>52</sup> POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 171. Szl. 113/332.

<sup>53</sup> G. MAGYAR 1956, 255. 4. kép 9.

<sup>54</sup> SÜMER 1983, B-GEM/5–6.

<sup>55</sup> GAÁL 2017, 333, 393. 36. tábla 4; GERE 2003, 35, 161. 17. tábla 4; KALMÁR 1971, 354. 45. kép.

<sup>56</sup> GAÁL 2017, 334. 393. 36. tábla 11–12. – Egy ugyanilyen szerkezetű bajcsavári páros forgókarikát zablatag megnevezéssel közöltek. VÁNDOR 2002, 159. 157. tétel.

<sup>57</sup> SZABÓ 1938, 118. – Gyakori alkalmazására példa az újpalánki várban talált hét ilyen forgókarika-pár is. GAÁL 2017, 334, 393. 36. tábla 1–2, 4–7.

### 3. Hevedercsatok

A hevedercsat a belső szélességével azonos vagy annál keskenyebb szíjak vagy textilhevederek felerősítését, feszesre húzását szolgálja. Ez az időszakunk szinte minden vár vagy telep feltárásán gyakori kovácsoltvas fémtárgy hátsólovnál elsősorban a nyereg felerősítésére és feszesen tartására szolgált.<sup>58</sup> A gyakran T vagy ómega alakúnak nevezett csatok külső szélessége a leletben lévő három példány közül a két épnél 9,0–9,5 cm, ami nagyjából 8,5 és 9,0 cm-es hevederszélességet feltételez. Magasságuk 6,0, 6,5 és 8,6 cm. Formájukat a célszerűség szabja meg, így az lényegében a mai napig változatlan (12. tábla 6–8).<sup>59</sup>

### 4. Kengyel és kengyeltöredékek

A leletben lévő ép kengyel ovális talpalóval készített, alul lemeznyúlványos. Szára a külső oldalon bordával erősített, felső, íves részén téglalap alakú szíjbújtató nyílás van. (Magassága 17,0 cm. Szélessége 14,4 cm. A talpaló szélessége 8,0 cm.) Felépítését (szíjbújtató nyílás, talpaló, lemeznyúlvány) tekintve hasonló a füleki vár egy párban talált „magyar származású” kengyeleihez,<sup>60</sup> de formája nem körte, hanem felfelé kissé megnyújtott kör (13. tábla 2). A várban talált hat ép és egy töredékes kengyel egyikével sem azonos típusú.<sup>61</sup>

Sajnos csak apró töredék egy feltételelesen kengyel részének meghatározott, 12 cm széles, enyhén ívelt vaspálca, melynek közepéből 5,0 cm széles, 2,5 cm magas szíjbújtatónak látszó rész emelkedik ki (13. tábla 5).

Feltételelesen kengyel tartozékának határoztunk meg egy 12 cm hosszú, szögletesre hajlított, háromoldalú vasalást is, melynek 8 cm széles első lapját központi körre rendezett küllőszerű áttörésekből álló rozetta díszít (17. tábla 2). Hossza 12,0 cm, szélessége 8,0 cm, mélysége 2,5 cm. A rozetta átmérője: 6,0 cm. A hátoldal sérülései ugyan némi bizonytalanságra adnak okot, mégis a 15–16. század fordulójáról is ismert és a szakirodalom által „magyar kengyelként” emlegetett áttört szíjvédőlemezes kengyeltípus lemezének gondoljuk.<sup>62</sup> Egy jellegzetes, 16. század elejére meghatározott – bár a mienknél kisebb védőlemező (9×7 cm) – változata Sarvalyon került elő a leégett 17. számú ház egyik szobájában. Ez a datálás esetünkben kissé korainak tűnik, bár tény, hogy mindig számolhatunk a fegyverek és hadifelszerelések – készítésük idejéhez mért – jelentős idejű továbbhasználatával.<sup>63</sup>

### 5. Láncok

Három olyan lánc van a leletanyagban, melyek nem kapcsolódnak egyéb vastárgyhoz. Az első egy körátmetszetű vaspálcából kovácsolt ovális szemekből álló, viszonylag hosszabb lánc, kiterített állapotban 69 cm hosszú. A szemek hossza 9,5 cm és 13 cm között változó (14. tábla 1).

A másik ehhez hasonló láncon, a szemek hossza 7–10 cm, teljes mérete 69 cm (14. tábla 2).

A harmadik lánccdarab több fajta szemből: egy ovális, három piskóta formájú és egy 2 cm széles lapos vasból készített körte alakúból áll. (Együttes hosszúsága: 30,0 cm. Szemek hossza 6,5–9,4 cm. A körte alakú szem 10 cm-es.)<sup>64</sup>

A két hosszabb lánccdarab húzó- vagy lekötő lánc része lehet (14. tábla 1–2). Az említett ceglédi mezőgazdasági vonatkozású vasleletben három hosszabb és két – az újpálánki öt szemből állóhoz hasonló – rövidebb lánc van. Az öt közül kettőnek a végén ott is körte alakú szem, kettőn pedig erős

<sup>58</sup> Pl. KALMÁR 1959, 15, XXXIV. tábla (7,5–9,0 cm szélesség); VÁNDOR 2002, 157. 150–151. tétel (8,7–9,4 cm szélesség); stb.

<sup>59</sup> A vári leletek között nyolc darab hasonló, csak kevésbé keskenyebb belvilágú hevedercsat van. GAÁL 2017, 334, 37. tábla 1–8.

<sup>60</sup> KALMÁR 1959, 12, XVII. tábla.

<sup>61</sup> GAÁL 2017, 333, 390. 33. tábla 1–4, 39. 34. tábla 1–3.

<sup>62</sup> KALMÁR 1971, 347–348.

<sup>63</sup> HOLL – PARÁDI 1982, 84–85, Abb. 35/2, Abb. 109/1. – Egy hasonló típusú kengyel bronzból öntött, 6,8×6,4 cm nagyságú szíjvédőpántja Bajcsavár feltárásánál került elő (VÁNDOR 2002, 157. 153. tétel).

<sup>64</sup> A körte alakú szem az itt közölt fotón 180 fokkal elfordított helyzetű, eredetileg a kisebb átmérőjű hurokrész kapcsolódott az elliptikus szemhez.

akasztóhorog van.<sup>65</sup> (Bajcsavárban is előkerült egy azonos hosszúságú húzólánc, melyet egy körte alakú és négy ovális szemből állítottak össze.<sup>66</sup>) Ezeket a rövidebb láncokat Ikvai Nándor feltétele- sen az ekét a taligával összekötő láncnak (gúzs) határozta meg, fenntartva, hogy akár egy nagyobb lánc leszakadt darabjai is lehetnek.<sup>67</sup>

## 6. Béklyók

A két következő tárgy láncból és zárható részből összekovácsolt béklyó (14. tábla 4–5). Láncrésze mindkettőnek körátmetszetű pálcákból nyolcas alakúra csavart szemekből áll, melyek szorosan illesz- kednek egymáshoz. A 4. számú béklyó egyszerű szerkezetű. A láncszemekhez egy ómega alakú, széles egység csatlakozik, melyet az állat lábára helyezve egy láncszem-kombináció segítségével zárhattak le. (A töredék teljes hossza: 30 cm. Az ómega alakú elem szélessége 14 cm, magassága 9,0 cm.)

A másik ennél erőteljesebb, szintén nyolcas alakúra csavart láncszemekből, félköríves pántok- ból, a pánt véghez csatlakozó négyszögletes szemből és tolókulccsal nyitható hengeres lakatból álló béklyó (14. tábla 5). A láncszemek összerodsásodtak, így mérete nehezen állapítható meg. (Mérhe- tő hossza 48 cm. A lakat 12 cm hosszú, hengeres lakattestének átmérője 4,1 cm.) A béklyókon lévő csavart láncszemekből álló lánc párhuzama Füleken került elő.<sup>68</sup>

Béklyó része volt a 14. tábla 6. számú, félköríves kengyelből és lakattestből álló dobzár. Hengeres oldalát hosszirányban felhelyezett, csavart vaspálcák erősítik és díszítik. (Hengeres rész hossza 14,3 cm. Átmérője: 3,2 cm. A kengyel záródó végéhez egy idegen tárgyról származó vaslemeztöredék oxidálódott.) Ugyanilyen szerkezetet kengyelének füles végébe akasztott lánccdarabbal együtt La- kitelek feltárásánál találtak, melyet Szabó Kálmán leírása szerint a környéken „*cigány vagy alberti békónak*” neveztek.<sup>69</sup> Egy közel azonos méretű és egy kevesebb, mint fele nagyságú, de oldalukon szintén vékony pánttal megerősített lakat Sarvalyról és Bajcsavárról is ismert.<sup>70</sup>

## IV. SZERSZÁMOK ÉS EGYÉB ESZKÖZÖK

### 1. Fúrók

A középkori, késő középkori feltárásokon (is) gyakran kerülnek napvilágra méretüket tekintve változatos, de technológiai jellemzőiket tekintve azonos, vasból kovácsolt fafúrók. A szárak hen- geresek vagy négyzet keresztmetszetűek, a fúrást végző alsó végződésük jellegzetes, csigaszerűen csavart tollú. Lényegi különbség csak a felső, meghajtó résznél van, ami leggyakrabban rombusza- lakúra ellapított, szegletes keresztmetszetű, felső hegyes vége pedig a meghajtófán átütve általában visszagörbülő. Ritkábban a fa, esetleg vas keresztmehajtó számára a felső véget zárt gyűrűvé ala- kították. A kisebb példányok esetében kevesebb erő volt szükséges a fúrás elvégzéséhez, ezeknél a szár felső végét kettéhasítva azt kétoldalra visszagörbítették, de derékszögben meghajlított köpű- vel készített, oldalról meghajtott kis fúrót is ismerünk.<sup>71</sup>

A finom munkákhoz használt kisméretű darabok hossza olykor alig több 10 centiméternél, de az ács munkáknál, vagy esetünkben az akár palánképítményeknél is használhattak nagyobb fúrók mérete meghaladhatja a 40 centimétert is. Előbbiekre jó példaként szolgálnak a bajcsavári, valamint a leg- utóbb Nagyvázsönyből Szvath Márton által közölt és az általa párhuzamként említett nyitrai, sarvalyi

<sup>65</sup> IKVAI 1972, 151, 153, 151. 10. kép 1–5.

<sup>66</sup> VÁNDOR 2002, 241. 366. tétel.

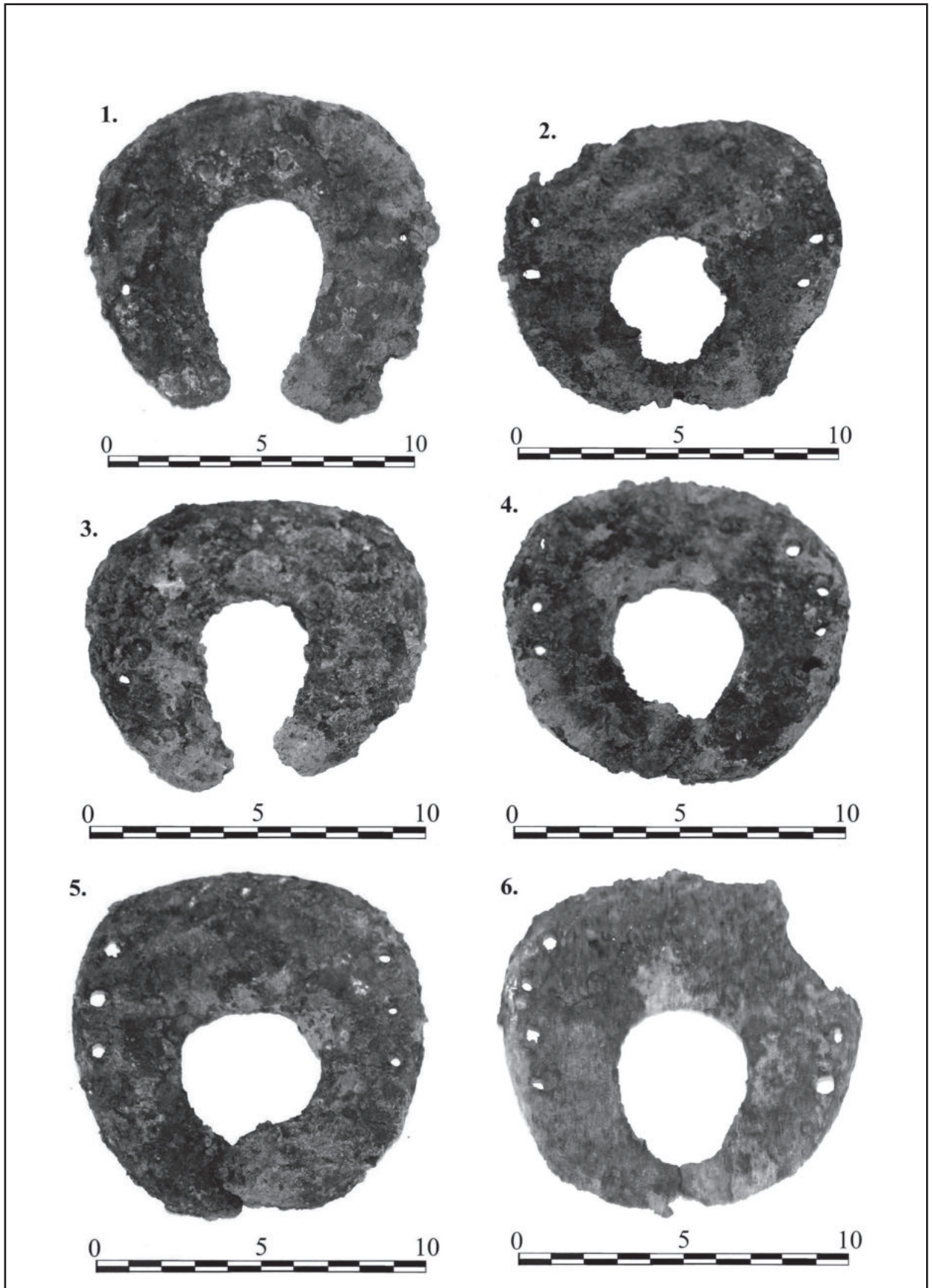
<sup>67</sup> IKVAI 1972, 151, 153.

<sup>68</sup> KALMÁR 1959, 15, XXVI. tábla.

<sup>69</sup> SZABÓ 1938, 118, 120, 119. 564. kép.

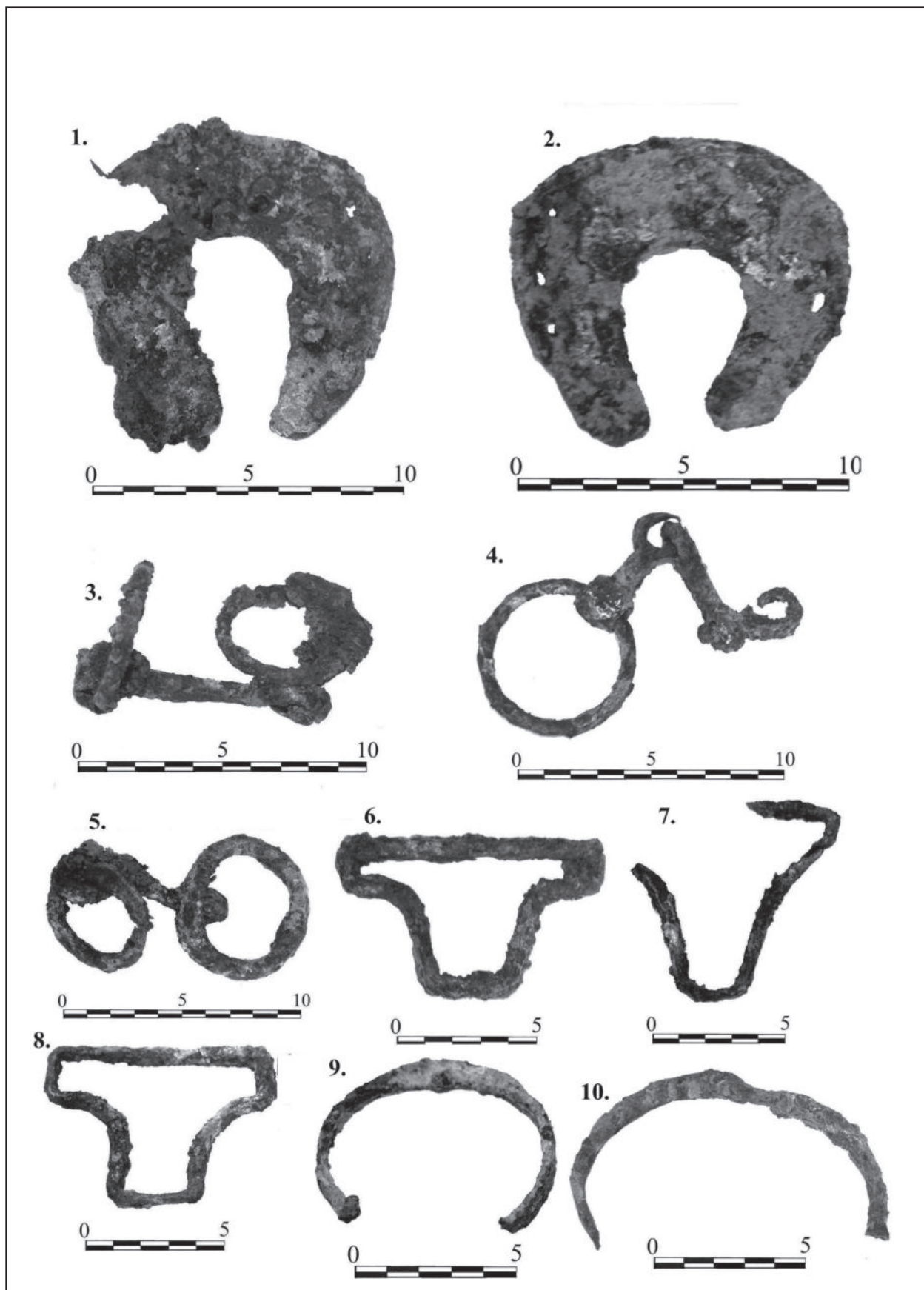
<sup>70</sup> HOLL – PARÁDI 1982, Abb. 11/11, Abb. 123/10; VÁNDOR 2002, 116. 25. tétel.

<sup>71</sup> SZVATH 2019, 231. 2. ábra 2.

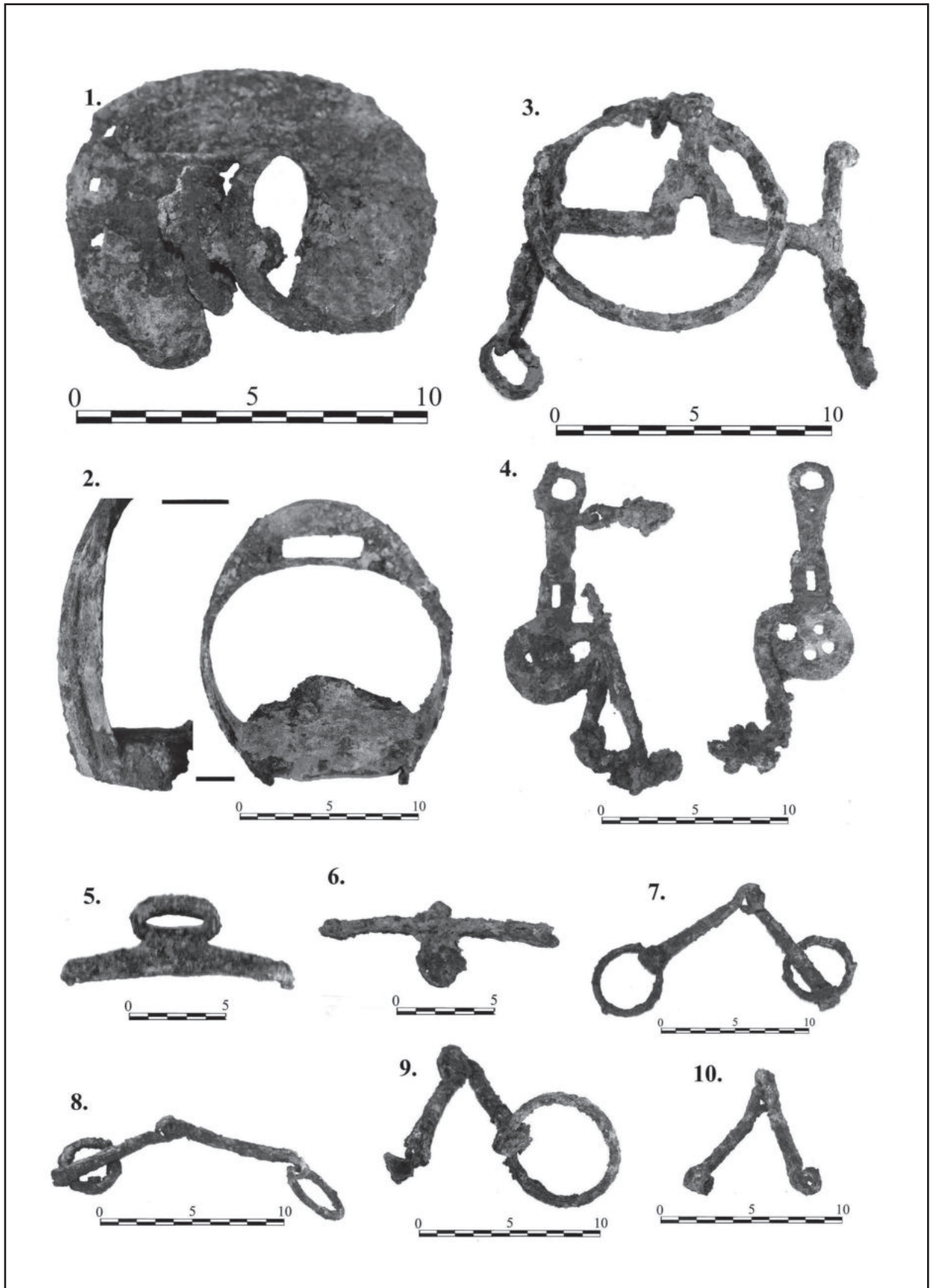


11. tábla. 1–6: Szegárok nélküli lemezpatkók

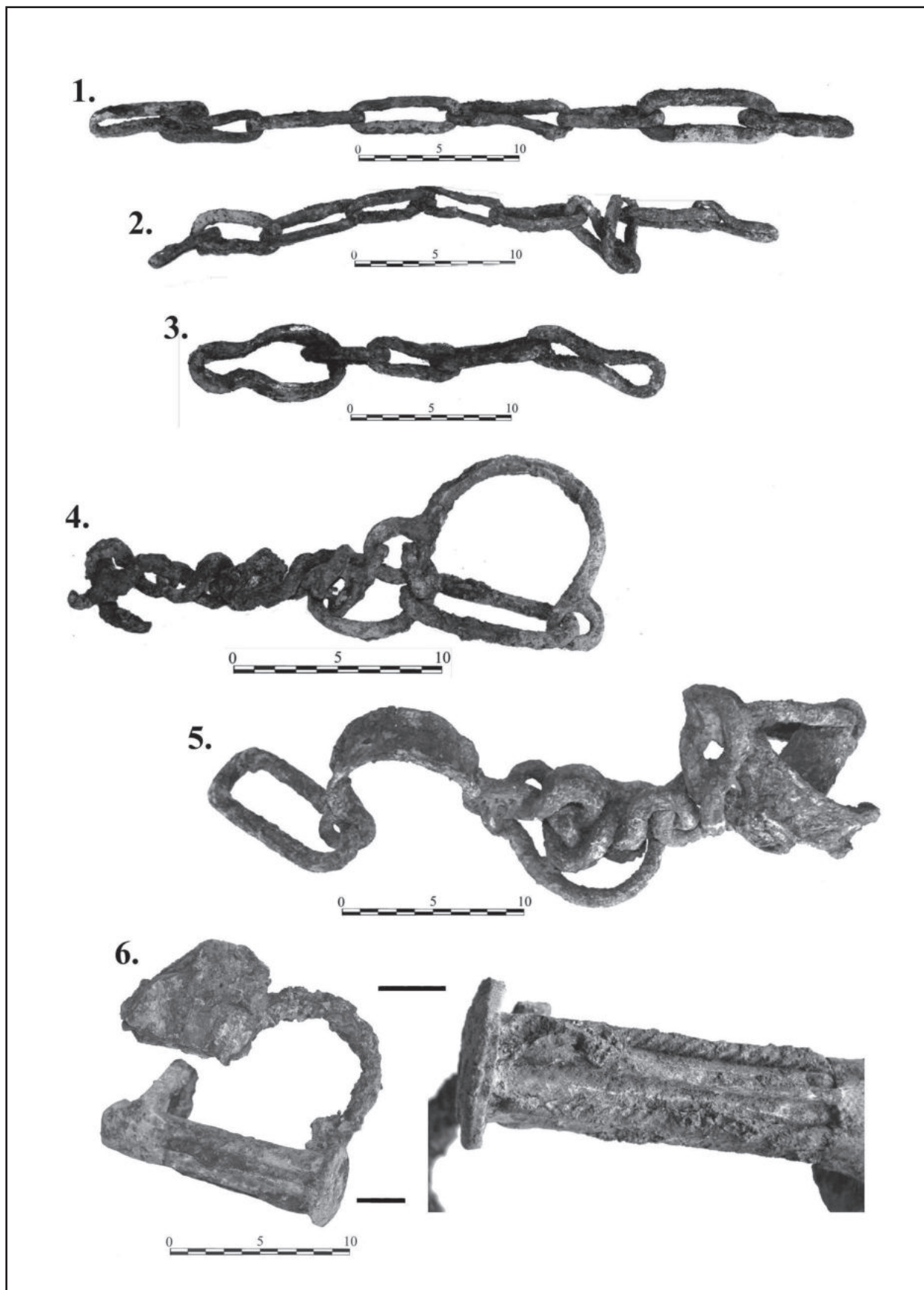




12. tábla. 1–2: Szegárok nélküli lemezpatkók; 3: Csikózabla (?); 4–5: Forgókarikás lószerszámok; 6–8: Hevedercsatok; 9–10: Lábbelivasak



13. tábla. Lópatkó lábbelivassal; 2, 5: Kengyel és töredék; 3–4: Török és magyar feszítőzablák; 6: Lószerszám tartozéka; 7–10: Csikózablák



14. tábla. 1–2: Húzólánckok; 3: Eketaliga lánc (??); 4–6: Béklyók, béklyólat

és Szabó Kálmán által az alföldi falufeltárásból származó példányok.<sup>72</sup> Ozoráról öt 12 és 16,5 cm közötti fúrot ismerünk, további két 13 cm körüli kis fúró szerepel az újpalánki vár anyagában is.<sup>73</sup>

Elrejtett vaseszközleletünkben összesen tizenegy fúró került elő (15. tábla 9–13; 16. tábla 1–6). Egy 14,0 és egy 20,5 cm-es (15. tábla 5; 16. tábla 5) kivételével mind az említett nagyobb méretűek közé tartozik. Egy 35 és egy 36,5 centiméteres is van közöttük (16. tábla 4; 16. tábla 1), a leghosszabb pedig 40,5 cm. Hatnak a szára kör-, háromnak négyzet-, kettőnek legömbölyített négyzetsarkú keresztmetszetű, bár ez utóbbit az elhasználódás is alakíthatta ilyenre. Felső végük egy kivételével a fent leírt módon rombuszalakúra lapított, elhegyesedő, a 15. tábla 11. számúnál azonban a már szintén említett gyűrűs kialakítású.

Fúróink többségével azonos szerkezetű nagyméretű fúrókat találhatunk – többek között – a 16. században elpusztult Bene község feltárási anyagában, valamint a késő középkorra keltezett törökszentmiklósi vaseszközlelet tárgyai között is.<sup>74</sup> Az újpalánki fúrók jelentőségét az adja, hogy e korhoz nehezen köthető tárgytípus itteni példányai – bár korábban is készülhettek – a 17. század végén vagy a századforduló idején voltak használatban.

## 2. Fűrészek

A különböző pengeszélességű és fogazatú fűrészek a fúrókhoz hasonlóan a legtöbb mesterségnek és a ház körüli tevékenységnek is elengedhetetlen eszközei voltak. Sajnos jellegéből, a vágásra kialakított nagyon vékony pengéből adódóan ritka kivétellel csak töredékeik maradhattak ránk. Ezek viszont csaknem minden középkori vagy késő középkori anyagban fellelhetők.

Leletanyagunkban két kisebb fűrész-töredék van. Az egyik 18 cm hosszú, 4,0–5,0 cm-es pengeszélességű (10. tábla 7), a másik 21,3 cm hosszú és 5,2–7,0 cm széles (10. tábla 8). Nem bizonyítható, de feltételezhető, hogy egy ugyanazon fűrészlap elülső és nyél felőli végének darabjai.

A 10. tábla 7. számú töredék a penge nyéllel ellentétes végződése. Szélessége az ívesen lehajló fok révén fokozatosan csökkenő, hegye kis részen hiányzik. Éle egyenes, a rajta látható apró, aszimmetrikus háromszög alakú fogakból álló fogazat a nyél felé hajló.

A másik, 10. tábla 8. számú töredék az előbbivel azonos szerkezetű, de fogazata csak részletekben maradt meg. Szélessége a közepe felé csökken, az egyenesre levágott, két szegecsmaradványos végénél növekvő. Ez az élen egy enyhe ívet eredményez, ami a hosszas használat és a többszöri élezés eredménye lehet.

Hasonló kislefogazású, de a mieinktől eltérő formát sejtető fűrészmaradványok legutóbb a nagyvázsonyi vasanyag kapcsán kerültek közlésre.<sup>75</sup> Ezek Szvath Márton által is hivatkozott lehetséges párhuzamai közül számunkra leginkább a gyöngyöspatai keretes fűrész és a vele együtt előkerült pengetőredék érdemelnek figyelmet. A Szabó János Győző feltárási anyagában előkerült, szarvasagancs-fogantyús vaskeretbe erősített penge és egy hasonlóan a töredéke több azonosságot mutat az újpalánkiakkal.<sup>76</sup> A mi esetünkben azonban – a rozsdaréteg miatt a fényképen sajnos nem érzékelhetően – a 8. számú lap végén egymás alatt két szegecslyuk is van, a 7. számú végén pedig a fok ívesen lehajló. Ez arra utal, hogy ha valóban a már a római kortól ismert és használatos könnyű, keretes fűrészek valamely változatához tartoztak is, a keret formája és rögzítésmódja eltérő lehetett úgy a gyöngyöspatai, mint az annak kapcsán bemutatott 16–18. századi keretes fűrészektől (8. kép 1–2).

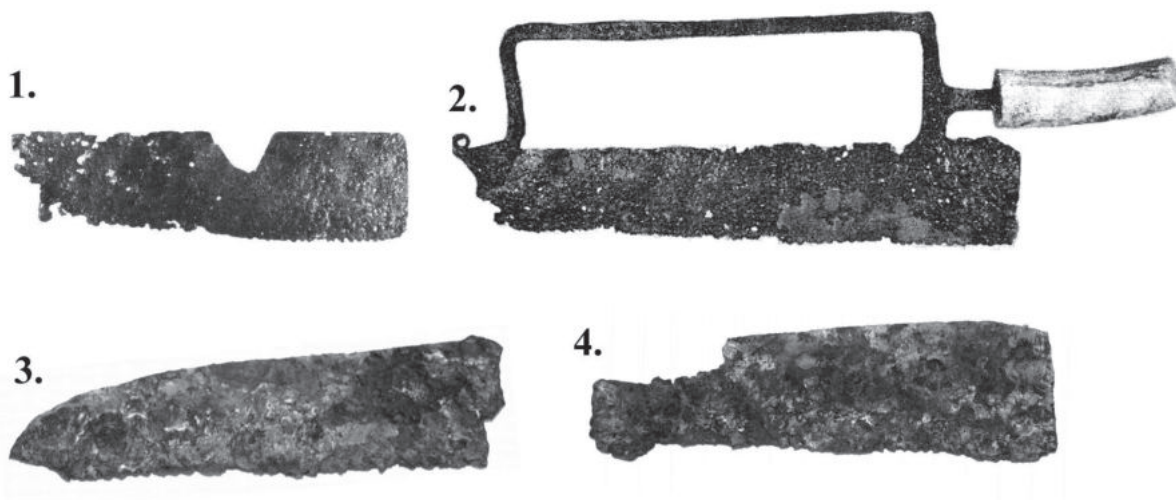
<sup>72</sup> VÁNDOR 2002, 165. 170–172. tétel; SZVATH 2019, 199, 231. 2. ábra 1–7; SZABÓ 1938, 126., 596. kép; HOLL – PARÁDI 1982, Abb. 131/17; SAMUEL 2007, 96. ábra 8.

<sup>73</sup> GERE 2003, 50, 178. 34. tábla 2–6; GAÁL 2019, 246, 302 és 256. 5. tábla 3–4.

<sup>74</sup> SZABÓ 1938, 126, 124. 594. kép; KOVÁCS 1990, 242, 246. 4. kép 7, 248. 5. kép 6.

<sup>75</sup> SZVATH 2019, 200, 231. 2. ábra 9–10.

<sup>76</sup> SZABÓ 1983, 143–145. 8–10. kép. A gyöngyöspatai leleteket közli még: MÜLLER 1982, 258–259, 884. 1168. rajz.



8. kép. 1–2: A gyöngyöspatai töredék és keretes fűrész (SZABÓ 1983, 143. 8. kép és 145. 10. kép felhasználásával);  
3–4: Az újpalánki lelet fűrész-töredékei

Fűrészünk használatra nézve mégis inkább a megegyező vonások adnak támpontokat. Közülük is talán legfontosabb az élek fogazata. Szabó J. Győző megállapítása szerint: „Magunk felé húzva vágott a szerszám, ellentétben a mai kézi fűrészekkel, amelyeknek a fogazata nem a nyél felé hajlik. Apró fogazatát is figyelembe véve a fűrész csak kisebb ágak, keskenyebb deszkák levágására volt alkalmas eszköz.”<sup>77</sup> Ezt és más szempontokat is figyelembe véve feltárója az eszközt ágfűrésznek, Müller Róbert pedig ezt kibővívte elsősorban a szőlőkben alkalmazott fűrésznek határozta meg és a késő középkor legvégére datálta.<sup>78</sup> Mindkét megállapítása az újpalánki fűrész estében is helytállóan látszik.

### 3. Vonó- vagy szeletelő kések

A különbözően ívelt pengéjű, nyéltüskéiken fa nyelkekkel ellátott vonókéseket a fűrészekhez hasonlóan fával kapcsolatos mesterségeknél és a ház körüli tevékenységeknél egyaránt alkalmazták. Használták kádárok, kerégyártók, kefekötők stb., de vonókéssel alakították, simították házépítésknél a gerendák, deszkák felületét, és ezzel készítették pedálos padon, vagyis vonószéken ülve a gazdaságban használt kapák, ásók, balták stb. nyeleit is.<sup>79</sup> Ugyanakkor máig vonókésnek vagy szeletelőnek nevezik a fazekasok agyagelőkészítés során használt hasonló, olykor teljesen azonos kialakítású egyik szerszámát is. A néprajzi gyűjteményekben ezeknek még a közelmúltban gyűjtött példányai is fellelhetők.

Három ide sorolt késünk közül a 15. tábla 4a. számú ép, erősen ívelt pengéjű vonókést a penge fokának vonalában kialakított nyéltüskével kovácsolták. A pengéhez viszonyítva derékszögben meghajlított nyéltüskék után rövidebb nyakrész következik, majd a penge 2,6 cm-re szélesedik. Az él és a fok végig párhuzamos, teljes hossza 17,0 cm. Az ennél kisebb, de hasonlóan ívelt pengéjű és mintegy 14 cm hosszú „nyélnyújtványú” gyöngyöspatai lelet kapcsán Szabó J. Győző megállapítja, hogy az ilyen szerszám „síkszerű gyalulásra nem alkalmas; domború felületű keskeny deszkák (dongák), botok, rudak, nyilvesszők faragására, gyalulására annál inkább.”<sup>80</sup> A Magyar Néprajzi Múzeum agyagszelő,

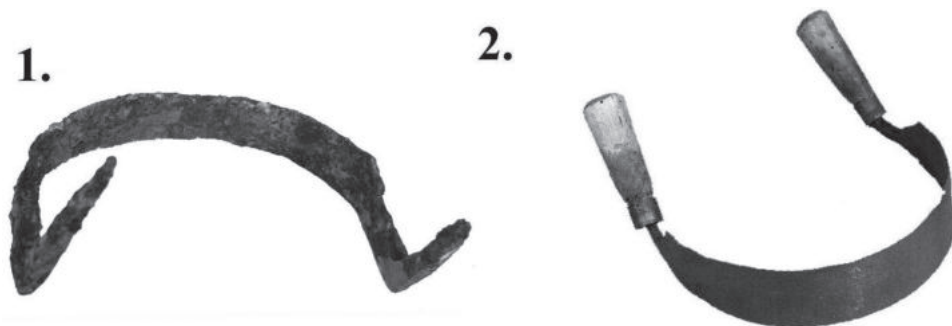
<sup>77</sup> SZABÓ 1983, 145.

<sup>78</sup> MÜLLER 1982, 259. – A 16. század második felére datálható keretes lapfűrész Bajcsavár feltárási anyagából is ismert, 36,4 cm laphosszúságú, 2,8 cm széles pengéjű. VÁNDOR 2002, 113. 15. tétel.

<sup>79</sup> A szerszámnak mindehhez rendkívül élesnek, ugyanakkor hajlékonynak is kellett lenni. Ezért az él acélozásánál a penge többi részét agyagbevonattal védték meg. SZABÓ 1954, 140.

<sup>80</sup> SZABÓ 1983, 145, 146–148. 11a-b., 12a-c. és 13a. kép.

illetve vonókés néven beletárolt, mienkkel teljesen megegyező fazekas eszközei ismeretében esetleg felvethető a típus (és akár egy-egy eszköz) vegyes alkalmazásának a lehetősége is (9. kép 2).<sup>81</sup>



9. kép. 1: Vonókés az újpálánki vaseszközleletből; 2: Azonos szerkezetű fazekas vonókés (agyagszelő) Hódmezővásárhelyről (Magyar Néprajzi Múzeum, ltsz.: NM 67.145.76.)

Párhuzamát nem ismerjük, de más lehetőség hiányában e körbe tartozónak gondoljuk a leletegyüttes félhenger alakú, egyik hosszanti oldalán téglalap-átmetszetű nyéllal ellátott eszközét is (16. tábla 7). Az erősen ívelt vaslemez felső széle tompa, de az alsó késszerűen élezett. Feltételezhetően olyan szerszám, mely jobb kézben tartva, íves részével lefelé fordítva valamilyen képlékeny anyag szeletelésére szolgált. (A közölt fényképen hosszirányban 180 fokkal elfordított!) Az előbbiekhöz hasonlóan ez is a szennyeződések kioldására vízzel kevert, majd ülepített és szikkasztott fazekas-agyag szeletelésére szolgálhatott. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy analógia hiányában mindez csak feltételezés, melyet a tárgy formája és szerkezete sugallt.<sup>82</sup> (Az eszköz teljes hossza 30,0 cm, ebből az íves lemez hosszúsága 8,0 cm, szélessége 13,5 cm.)

Harmadik késünk az előzőkkel szemben töredékes, csak egyik 9,1 cm-es nyéltüskéje maradt meg. A 18,5 cm hosszú eszköz pengéje 2,5 cm széles (15. tábla 4b). Az előzőkhöz képest jelentős eltérés, hogy ez a hosszú penge egyenes, alig ívelt. Ennek megfelelően már alkalmas volt a szélesebb deszkák és gerendák alakítására, simítására is. Két hasonlóan egyenes vonókés került elő Muhi falu feltárásánál, megyénkbel pedig Gere László ismertetett két „kétkézvonót”, melyek egyike ugyanilyen egyenes pengéjű és méreteit tekintve is megegyezik az újpálánkival.<sup>83</sup>

#### 4. Gyaluvasak

A gyalu, mint famegmunkáló eszköz már a római kőemlékek ábrázolásain is feltűnik és használata máig töretlen. Egy asztalosműhelyben számos típusa, úgymint simító-, párkány-, fogas, eresztvényes, falazat-, lemezelő- stb. gyalu található, de a ház körüli munkáknál szinte csak a legegyszerűbb változat, a simítógyalu volt és van használatban. Fontos szerkezeti eleme a gyaluban harántékosan elhelyezett, a talpból szabályozható mértékben kiálló éles kés a gyaluvas (ritkábban: gyalukés), amely egy nyújtott téglalap vagy enyhén trapéz alakú, egyik rövidebb oldalán ferdére élezett vaslemez. Újpálánkon a vár területén a felső, bolygatott rétegből madárábrázolásos mesterjeggyel ellátott gyaluvas került elő, melynek datálása azonban bizonytalan volt.<sup>84</sup> A vaseszközleletben két további, tisztítás előtti állapotukban mesterjegy nélkülinek látszó gyaluvas van. Az egyik 15,0 cm

<sup>81</sup> ltsz.: 67.145.76. („agyagszelő”); 2019.30.77. („vonókés”). – A famegmunkáláshoz szükséges mértékben edzett élű penge az agyagszeletésnél jól használható volt, de nem volt szükséges. A gyengébb pengével, kifejezetten fazekas célra készült eszköz azonban famunkáknál nyilván nem volt használható. (A 9. képen bemutatott agyagszelőt Kresz Mária gyűjtötte Imre Sándor hódmezővásárhelyi fazekas műhelyében. A kérdésben nyújtott segítségéért Vida Gabriella néprajzkutatónak mondunk köszönetet.)

<sup>82</sup> Személyes emlékeink szerint a szekszárdi Steig István fazekas ehhez a művelethez még a múlt század közepén is ívelt, sarlópengeszerű eszközöket használt. – (Az ozorai vár fémléletei között van egy köpüs agyagvágó töredék, melynek szerkezete azonban a közölt fotó és leírás alapján nem értelmezhető. GERE 2003, 51–52, 179. 35. tábla 3.)

<sup>83</sup> ÉRI – BÁLINT 1959, 47, 39, XXV. tábla 7–8; GERE 2003, 51, 178. 34. tábla 7–8.

<sup>84</sup> GAÁL 2019, 264, 302 és 256. 5. tábla 10.

hosszú és 2,5–3,2 cm széles (15. tábla 5), a másik 15,5 cm hosszú és 5,0–6,0 cm széles (15. tábla 6). Mindkettő enyhén trapéz alakú, keskenyebb felső végük kissé elkalapált.

Viszonylag kicsi a feltárásokból származó gyaluvasak száma, ami feltehetően abból adódik, hogy a további felhasználást illetően még a kopottra köszörült, élezett példányok is jó alapanyagok számítottak. Feltehetően két gyaluvasunk is ezért került az elrejtett vastárgyak közé.

## 5. Kalapácsok

Leleteink között két eltérő méretű és funkciójú kalapácsfej van. A nagyobbik szerszám körátmetszetű nyéllyukkal készített. Mindkét vége elkeskenyedő és hegyesre kovácsolt. Hossza 22,0 cm, közepénél 4,2 cm széles (15. tábla 7). Mivel mindkét vége hegyben végződik, nem lehet a vas lyukasztására használt kovácsszerszám. Nem teljesen azonos, a használat tekintetében mégis támpontot jelent számunkra az ozorai várban előkerült 34,0 cm hosszú kőfaragó eszköz, melynek nyéllyuka hasonlóan kör keresztmetszetű. Egyik vége a csákányokra jellemzően keresztéles, míg a másik ugyanúgy hegyesre alakított, mint kalapácsunk végei.<sup>85</sup> Az ozorai vár csákánya két kilogrammos súlyával nagyobb kövek darabolására is alkalmas volt, míg kisebb méretű kalapácsunkat inkább a finomabb kőmunkáknál, kőfaragásnál használhatták. Ennek ideje leginkább a török időszakot követő néhány évtizedre tehető, és a török palánkvár romjain és körzetében létesített harmincadhivatal munkálataihoz köthető. Megmunkálendő kőanyagot a területen még a múlt század hatvanas éveiben is gyakran felszínre kerülő, eredetileg a közeli római kori lelőhelyekről származó édesvízi mészkőtömbök jelenthették.

A másik kalapács 13,8 cm hosszú, 3,0 cm széles (15. tábla 8). Nyéllyuka téglalap keresztmetszetű, maga az eszköz szimmetrikus kialakítású, kúpos. Két vége egyformán egyenes, élei legömbölyítettek. Hasonló, mindkét végén élben végződő kalapácsot Szabó Kálmán kőfaragó kalapácsként közölt, míg az egyik végükön egyenes, legömbölyített éllel, másikon lapos ütőfelülettel készített eszközöket tartotta kaszalkalapácsnak.<sup>86</sup> Müller Róbert véleménye szerint azonban az első is, valamint a hasonló formájú Muhi és Túrkeve-Móric lelőhelyű darabok is kaszalkalapácsok voltak.<sup>87</sup> Ezek alapján az újpálánki is kaszalkalapács lehetett, bár az ilyen és hasonló eszközök esetében a többcélú felhasználás is természetes.

## 6. Szigony

A vári leletek tanúsága szerint a Jenipalánk környékének hajdan élő- és holt vizekkel behálózott területén a középkorban és a késő középkorban is jelentős halászati tevékenység folyt.<sup>88</sup> Ezt bizonyítja a vaseszközlelet háromágú szigonya is, mely az ágak számát tekintve megegyezik ugyan a várból közölt két szigonnyal, kovácsolásának módját tekintve azonban eltér azoktól. Készítése folyamatában előbb egy kétágú szigonnyt készítettek el úgy, hogy a középső és az egyik szélső ágat, valamint a köpüt kovácsolták össze. Ezután a külön elkészített harmadik ág alsó végét szalaggá lapítva a két szár és a köpű találkozási pontjára feltekerték. Ezzel hasonlóvá lett a Herman Ottó által ismertetett háromágú „kerítő szigonyokhoz”.<sup>89</sup> A 22,5 cm hosszú, ágai hegyénél 10,0 cm széles eszköz hengeres nyelét végül a tölcséres köpűben lévő szeggel rögzítették (17. tábla 1). A szigonyok fajtáiról és használati módjukról a vári leletek kapcsán korábbi tanulmányunkban már szóltunk. Az újabban publikált késő középkori szigonyleletek között a Szvath Márton által Nagyvázszyból közölt – sajnos törött – szigony érdemel még figyelmet.<sup>90</sup>

<sup>85</sup> GERE 2003, 46–47, 172. 28. tábla 1.

<sup>86</sup> SZABÓ 1938, 126, 125. 600 kép. – Kalmár János a füleki vár két végén lapos kalapácsát malomkő vágására használt szalu kalapácsként közölte. KALMÁR 1959, 14, XX. tábla; SZABÓ 1938, 123, 121. 577–578. kép.

<sup>87</sup> MÜLLER 1982, 101. 339–340. tétel, 618. 304. jegyzet; MÜLLER 1982, 141–142. 567–568. tétel, 720. 505–506. jegyzet; MÜLLER 1982, 212. 947. tétel.

<sup>88</sup> GAÁL 2019, 242. 1. kép, 252. 1. tábla 1–6, 253. 2. tábla 1–9.

<sup>89</sup> HERMAN 1887, 344. 228. ábra 3.

<sup>90</sup> SZVATH 2019, 204, 235. 6. ábra 12. A nagyvázszyi eszköz – amennyiben nem egy kétágú szigony töredéke – az újpálánki vár egyik szigonyához hasonló egyszálás szűrő- vagy dárdszigony lehetett. GAÁL 2019, 242, 252. 1. tábla 5.

## 7. Féntő

Egyes vidékeken foglár, katka, vasmacska néven ismert, erős vasszálból kialakított, háromágú eszköz. Közös központi szárának felső végződése hurkosra alakított, melybe S alakú szemet rögzítettek a vezetőkötél számára (16. tábla 8). Magassága 6,8 cm, az ágak egymástól mért távolsága 7 cm.

A korábban ágas-bogas, lesúlyozott fából, később vasból készített eszközzel a fenékhorgos („vég-horog”) fenéken elfekvő vagy beszakadt zsinórját kereste meg a halász.<sup>91</sup> A fenékhorgos halászás eszközei a várfeltárás fémleletei között is megtalálhatók, így a mocsaras, akadókkal teli vizeken a féntő használata is általános lehetett.

## 8. Lyuggatott reszelőlemezek

A leletegyüttesben két ide sorolható tárgy van. Az egyik nyújtott ellipszis formájú, végén 7,7 centiméteres nyéltüskével. Ennek a felületét négyzetes átmetszetű árral vagy szöggel sűrűn átluggatták, ezáltal a vaslemez másik oldalát reszelőszerű felületté formálták. Legnagyobb szélessége 7,0 cm, teljes hosszúsága 34,6 cm (15. tábla 1).

Hasonló szerkezetű, de eltérő kialakítású másik eszközünk töredékes. Csupán nyél felőli vége és 9,0 cm hosszú, lapos, egyenesre vágott végű nyéllemeze maradt meg (15. tábla 2). Átluggatását, érdesített felületének kialakítását lapos, keskeny, leginkább vékony, a mai csavarhúzóok végére emlékeztető szerszámmal alakították ki. A lemez megmaradt része a nyéllemezes végen sarkos, oldalai párhuzamosak, így lehetett téglalap formájú, de felső vége záródhatott ívesen is.

A ma használatos, hasonló átluggatásos technológiával készült egylapos és négyoldalas konyhai reszelők ismeretében két eszközünket is puhább anyagok, zöldségfélék, sajtok stb. feldolgozására használt háztartási reszelőnek tartjuk. Rézlemezből háromszögletűre vágott, kör alakú lyukakkal áttört, 16. századra datált hasonló reszelőt Bajcsavárról ismerünk.<sup>92</sup>

## 9. Vas háromláb, vas nyárs

A tűzhelyek nyílt tűzénél végzett sütés-főzés fontos eszközei voltak a háromlábak és a vas nyársak. Leleteink között mindkét eszközfajtát egy-egy darab képviseli (21. tábla 3, 5).

Ha a középkori és késő középkori konyhák tűzhelyeinél a hosszú nyelű réz vagy vas serpenyőket és cserépfazekakat nem közvetlenül a tűzhelyre tették, akkor a háromlábakat vették használatba.<sup>93</sup> Régészeti leletek tanúsága szerint a kovácsok ennek két változatát is készítették, bár a lényegük azonos volt. Első változatot egy Szabó Kálmán által közölt Kecskemét-árvaházi lelet, egy cserépbográ-csokkal együtt talált, vas abroncsból felül karikára kovácsolt háromláb jelenti. Jelentős magasságát tekintve ezt a változatot inkább szabadtéri nyílt tűznél használhatták. Később Szabó György is ezt a típust ismertette, mint a falusi kovácsok egyik jellegzetes produktumát. A vasaink között lévő háromláb-töredék (21. tábla 5) és a Bajcsavárból ismert ép példány azonban a háromlábak másik típusába tartozik. Keretük nem vékony abroncsvasból készült és nem kör alakú, hanem négyzetes átmetszetű, és háromszöget alkot. Három lábuk sem abroncsvas, hanem erőteljes, téglalap-átmetszetű vaspálca, melynek alsó vége kihajló. Lényeges különbség még, hogy mindkettő alacsony, így kifejezetten konyhai tűzhelyre való. Az újpálánki magassága 14,0 cm, az oldalpálca hossza 30,0 cm, míg a bajcsavári háromláb 12,0 cm magas és mindössze 23,0 cm széles.

Az 59,5 centiméter hosszú, hegyes végű nyárs pengéje négyzetes, lapos körré kovácsolt pengető alatti nyéltüskéje pedig téglalap-átmetszetű (21. tábla 3). A csökkenő átmérőjű penge átmetszete: 0,5×0,6–0,8×0,9 cm, a nyéltüske átmetszete: 0,8×0,8–0,7×1,3 cm.

Az időszak evőárainál, kétágú villáinál jóval hosszabb pengék és erőteljes fogófelület lehetővé tették, hogy a kis állványokra, bakokra felhelyezett hússütő nyársak a nyílt tűznél is csak elfogad-

<sup>91</sup> SZILÁGYI 1979.

<sup>92</sup> VÁNDOR 2002, 199. 270. tétel.

<sup>93</sup> OROSZ 2010, 275.



ható mértékben forrósodjanak át. Nyársunk párhuzamaként az Ozorán feltárt, fogórészén megcsavart, akasztófüles 16. századi nyársat, valamint a Nagyvázsönyből, Sarvalyról és Pilisről között hasonló példányokat említhetjük. A nagyvázsnyói nyárs 57,6 cm hosszú, nyéltüskéje négyzetes, pengéje kerek átmetszetű.<sup>94</sup> A sarvalyiak közül a 7. számú ház feltárásából származó, teljes hosszában megcsavart nyárs az újpalánkival azonos méretű, egy másik rövidebb pedig szerkezetében hasonlít hozzá. Annak pengéje sem csavart és a pengetőnél lévő gyűrű alatti nyéltövís – bár kevésbé erőteljes – de szintén ellapított. A négyzetes, illetve lapos nyéltövisek azt valószínűsítik, hogy az ilyen hosszú nyársak nyelén elfordulástól védő, fogásbiztos nyélborítás volt.<sup>95</sup>

## 10. Rostély

Vashuzal bonyolult fonásával alakították ki egy 2×2 cm négyzet nagyságú szemekből álló rostélyt úgy, hogy a 0,3 cm vastag huzal mindenhol kétrétegű. A fonás rendszere csak néhány nagyobb, több szem-ből álló töredéken figyelhető meg, mert maga a rostélyháló eloxidálódott és sok darabra hullott. Hasonlót más feltárások anyagából nem ismerünk, így csak feltételezhető, hogy háztartásban használt eszköz, pl. hús- és halsütő rostély vagy ahhoz hasonló konyhai felszerelés lehetett (9. tábla 8a-b).

## 11. Kanál

Vékony lemezből domborított, kanálfejszerű tárgy töredéke (20. tábla 8). Hossza 10,0 cm, szélessége 7,0 cm. Méretei alapján nem evésnél használták, hanem a feltárásokon gyakran előkerülő, köpűs nyélvégű konyhai eszköz töredéke lehet.<sup>96</sup> Ezeket a visszapödört nyélvégű, vagy köpűjükben fa nyel-  
lel ellátott – igaz, többnyire nem hosszúkás, hanem kerek fejű –, hosszú kanalakat a serpenyőkben sült húsok zsírral való locsolásánál használták.<sup>97</sup>

## 12. Kolomp

A ma is ismert domború oldalú bádogkolompoktól eltérően töredékes kolompunk – amennyiben ez a töredékből biztonsággal kivehető – egyenes oldalakkal és felső résszel készült, formája téglatest. Magassága 13,0 cm, szélessége 7,2 cm. Függesztőkarikája hiányos, a fedél alá nyúló hurokba kör keresztmetszetű vasszálból készített, felül horgas, alul 12,0 cm hosszú, gombban végződő nyelv csatlakozik. A nyelv gombja a kolomp palástjának alsó széléig ér le (20. tábla 2).

A késő középkori leletanyagokból bádoglemez kolomp – ismereteink szerint – eddig még nem került közlésre, a néprajzi párhuzamok száma azonban bőséges. A pásztor büszkeségére szolgáló szép hangú kolompokat<sup>98</sup> a nevüket is innen nyerő – de elsősorban javításukat végző – kolompár cigányok, nagyobb számban és jó minőségben az erre szakosodott kolompkészítő mesterek állították elő.<sup>99</sup> Időszakunkban, az 1700-as években emelkedett jelentős színvonalra és nyert később is országos hírnevet a jolsvai kolompkészítés.<sup>100</sup> Egy 19. század eleji adat szerint az ottani mesterek „vaslemezekből csengettyűket készítenek – inkább szögleteseket mint kerekeket –, melyeket a tehenészek és más pásztorok kedvelnek”.<sup>101</sup>

## 13. Lábbeli sarokvasak

Újpalánkról és közvetlen környékéről eddig 125 lábbelipatkó került elő, az elrejtett vasanyagban azonban csupán hármat találhatunk, s közülük is csak a 12. tábla 9. számú vas formája egyértel-

<sup>94</sup> SZVATH 2014, 363, 378. 6. ábra 19.

<sup>95</sup> GERE 2003, 82, 199. 55. tábla 2; HOLL 2000, 30, 115. Abb. 47/2; HOLL – PARÁDI 1982, Abb. 21/1, 5.

<sup>96</sup> HOLL 2000, 30, 115. Abb. 47/1; HOLL – PARÁDI 1982, Abb. 21/6; POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 153. Szl. 99/203–204.

<sup>97</sup> OROSZ 2010, 275. 90. kép.

<sup>98</sup> SZABÓ 1932, 68.

<sup>99</sup> MÁRKUS 2003, 3–5. jegyzetek szövegkörnyezete.

<sup>100</sup> TIMAFFY 1991, 269–270.

<sup>101</sup> BARTHOLOMAEIDES 1806–1808, 355.

mű.<sup>102</sup> A 10. patkó nagyon kopott és hiányos, a harmadik pedig a 13. táblán közölt lópatkó belső ívébe szorult és még nem került leválasztásra. Mind a három a Fülekről, Ozoráról és más késő középkori lelőhelyekről is ismert lábbelipatkók C alakú változatához tartozik. Az értékelhető vason három rögzítő tövis van, egy a szár vízszintesen kiszélesedő ívének közepén, kettő pedig a függőlegesen kiszélesedő szárvégek hegyén. Közelebbi kormeghatározásra ez az időben és térben is széles körűen elterjedt típus nem alkalmas. A lábbelipatkók tipológiai és viselettörténeti kérdéseivel az ozorai fémleleteket feldolgozó idézett munkájában Gere László foglalkozott bővebben.<sup>103</sup>

#### 14. Csuklós vaseszköz

Egyik végén karikává visszapödört végű körátmetszetű vaspálcából és lapos vasból készített eszköz (10. tábla 6). A hengeres pálcá végén lévő bevágásba átmenő szegeccsel rögzítették a lapos vasat, mely vésőszerű élben végződik. Az eszköz kiterített hossza 34 cm. A hengeres pálcá 1,3 cm átmérőjű, a laposvas szélessége 1,5 cm. Az időszak feltárásainak leletanyagából hasonló eszközt nem ismerünk, rendeltetésére sem találtunk magyarázatot.

#### 15. Vascsődarabok

A 20. tábla 3. számú tárgy egy sérült sarkú, de kiszámíthatóan téglalap alakú vaslemez része, melynek szélessége 4,9 cm, és teljes hossza sem lehetett sokkal több. Az enyhén domború, lekerekített sarkú lemezbe vágott lyukban egy peremezéssel beleerősített 5,5 cm hosszú, 1,9 cm szájnyílású vascsődarab van. Nem tartjuk edény részletének, leginkább talán az egyszerűbb kovácsolási munkákhoz használt fűjtató csövére gondolhatunk. A 6. számú, nem hozzátartozó karikával összeforrt, hasonló átmérőjű csőtöredék meghatározásra már csak mérete miatt is alkalmatlan.

Két S alakú (15,0 és 14,3 cm hosszú, 2,4–1,8 és 1,5 cm átmérőjű) csődarab formája miatt és a nagyobbik töredék 2,4 centiről 1,5 cm-re csökkenő átmérője alapján már inkább lehet kiöntőcső. Velük kapcsolatba hozható vas edény, vagy annak töredéke azonban nincs a leletek között (20. tábla 4–5). Kiöntőcsöves réz és kerámiaedények a török hódoltság korából és az azt követő időszakból gyakori leletek, de vas változataik tudomásunk szerint még nem ismertek. A leletanyagban lévő vascsövek tekintetében ezért meglehetősen bizonytalanok vagyunk.

#### 16. Tarsolyzár (?)

Két azonos szerkezetű vas keret. Mindegyik egy hosszabb oldalból és annak végeihez derékszögben csatlakozó – egy kivételével törött végű – rövidebb oldalakból állnak. Az ép rövid rész végéhez szegeccsen forgó pánttöredék is tartozik. A keret hosszúsága 15,3 cm, szélessége az ép oldal alapján 6,0 cm volt (20. tábla 7). Hasonló, szögletes formájú páros keretet nem ismerünk. A Bajcsavárban előkerült két darab íves, az újalánkinál 5 centiméterrel kisebb szárnyílású tarsolyzárak alapján azonban leletünket is tarsolykeretnek gondoljuk, bár meg kell említenünk, hogy jelenlegi állapotában zárszerkezet nyomát és rögzítő szegecseket nem találtunk rajta.<sup>104</sup>

#### 17. Koppantóolló

Régi leltárakban, végrendeletekben a gyertyatartókkal együtt szerepel egy tárgy, mely a gyertyás világítás időszakában nélkülözhetetlen volt. Az értelmező szótár 1864-ben (mai helyesírással) így írta le a ma már feledésbe ment eszközt: „HAMVVEVŐ, (hamv-vevő) ösz. fn. [összetett főnév] Ollóforma, s egyik végén tokkal ellátott eszköz, mellyel a gyertya hamvát elcsípik. Tájszokásilag: hamvvévő, koppantó, koppantó.”<sup>105</sup> A 19. század derekáig használatos eszköznek számos változata ismert. Az

<sup>102</sup> GAÁL 2017, 329–331, 380–388. 23–31. tábla.

<sup>103</sup> KALMÁR 1959, XIX. tábla; GERE 2003, 116–120.

<sup>104</sup> VÁNDOR 2002, 129. 67–68. tétel.

<sup>105</sup> TAKÁCS 2018, 2–5. bekezdés.

előkelők hagyatéki és egyéb leltáraiban ezüstből, rézből készített díszes darabok is előfordulnak, míg az egyszerűbbeket vasból kovácsolták és díszítetlenek voltak. Ez utóbbi csoportba tartozik a vaseszközök között talált, két darabból álló nagyon sérült koppantónk is (21. tábla 2). Hosszabbik féldarabjának felső végén a levágott kanóc számára kialakított téglatest alakú dobozka van, az olószerű eszköz másik fele pedig erősen roncsolt pengében végződik. Az előbbi szárvége hiányzik, de az utóbbi sem a jellegzetes karikával fejeződik be, hanem kétszeres meghajlítással, ami azonban lehet későbbi deformáció eredménye is. Eredeti mérete 16 cm körüli lehetett, így sérülten a két féldarab 15,3 és 14,0 cm hosszú.

Muhi feltárásánál a vasból kovácsolt koppantónak csak doboza került elő, egy kanócdobozos koppantót Bajcsaváron találtak, Jenipalánkról és a szekszárdi vár környezetéből pedig doboz nélküli változatok ismertek.<sup>106</sup> Régészeti leletként megemlítenők még a belgrádi várból, valamint a budai királyi palotából közölt bronz koppantók, utóbbiak egyike „a török konyha hamugödreből”.<sup>107</sup>

## 18. Edényfűl (?) és fogantyú (?)

Két kisméretű, kengyelszerű tárgy. Az egyik kör keresztmetszetű vasból hajlított, ómega alakú, szárvégeit karikává visszapödörték (17. tábla 5). Hossza 6,4 cm, szélessége 8,6 cm, a vaspálca 1,0 cm átmérőjű. A másik lapos vasszalagból sarkosra alakított, végeit ennek is visszahajlították (17. tábla 6). Mérete az előzőhöz hasonló: 6,8 cm hosszú, 5,0 cm magas. Kisméretű doboz vagy ládikaféle fülei lehetnek, de az ívesen hajlított tartozhatott fülként kisebb rézedényhez is.<sup>108</sup>

## V. ÉPÜLETEKKEL KAPCSOLATOS VASTÁRGYAK

### 1. Zárszerkezet

(19. tábla 10). Enyhén trapéz alakú zárszerkezet. Fenéklemezének két átlósan ellentétes sarkán egy-egy szeglyuk van. A lemez középvonalán a kissé ferde helyzetben lévő kengyel és zárnyelv rossz állagú maradványa maradt meg. Az elsődleges tisztítás után derült ki, hogy a lemez hosszanti oldalához egy – a zárral csaknem azonos hosszúságú – derékszögben görbült végű vasszeg tapadt, melyet kényszerűségből talán kulcsként is használhattak. A zár mérete 17×13 cm, a „kulcs” hossza 13,5 cm. Mérete alapján ajtózár vagy nagyobb láda zárjának maradványa lehet, melyről jelen állapotában azonban több információ nem nyerhető. Bajcsavárból három, több ép szerkezeti elemmel megmaradt zárszerkezetet ismerünk, legutóbb pedig Nagyvázsönyből egy általánosabb, többek között Bajcsavárból és Muhiból is ismert zártípus került közlésre. Korábban a kulcstípusok és a zármechanizmusok fejlődésével foglalkozó alapmunkájában két ugyancsak nagyvázsnyoi illetőségű késő középkori zárat közölt Temesváry Ferenc. Az újpalánki zármaradványhoz azonban – éppen sérült és hiányos állapota miatt – az említettek sorában nem találtunk használható analógiát.<sup>109</sup>

### 2. Kulcs

Az anyagban egyetlen kulcsként egy 20,5 cm hosszú, 1,8 cm szárszélességű, 0,5 cm szárvastagságú, nagyméretű tolókulcs található. Egyik vége visszapödört végződésű gyűrűvé kovácsolt, másik a lakat szerkezetének megfelelően H alakú kivágással készített (18. tábla 1). Ez a kulcstípus a hengeres, tornyos lakatokhoz tartozó úgynevezett retesz, vállperemes lakatszerkezeti rendszerhez tartozik, de béklyólakatoknál is alkalmazták.<sup>110</sup> A típus szakirodalmi említései közül Szvath Márton

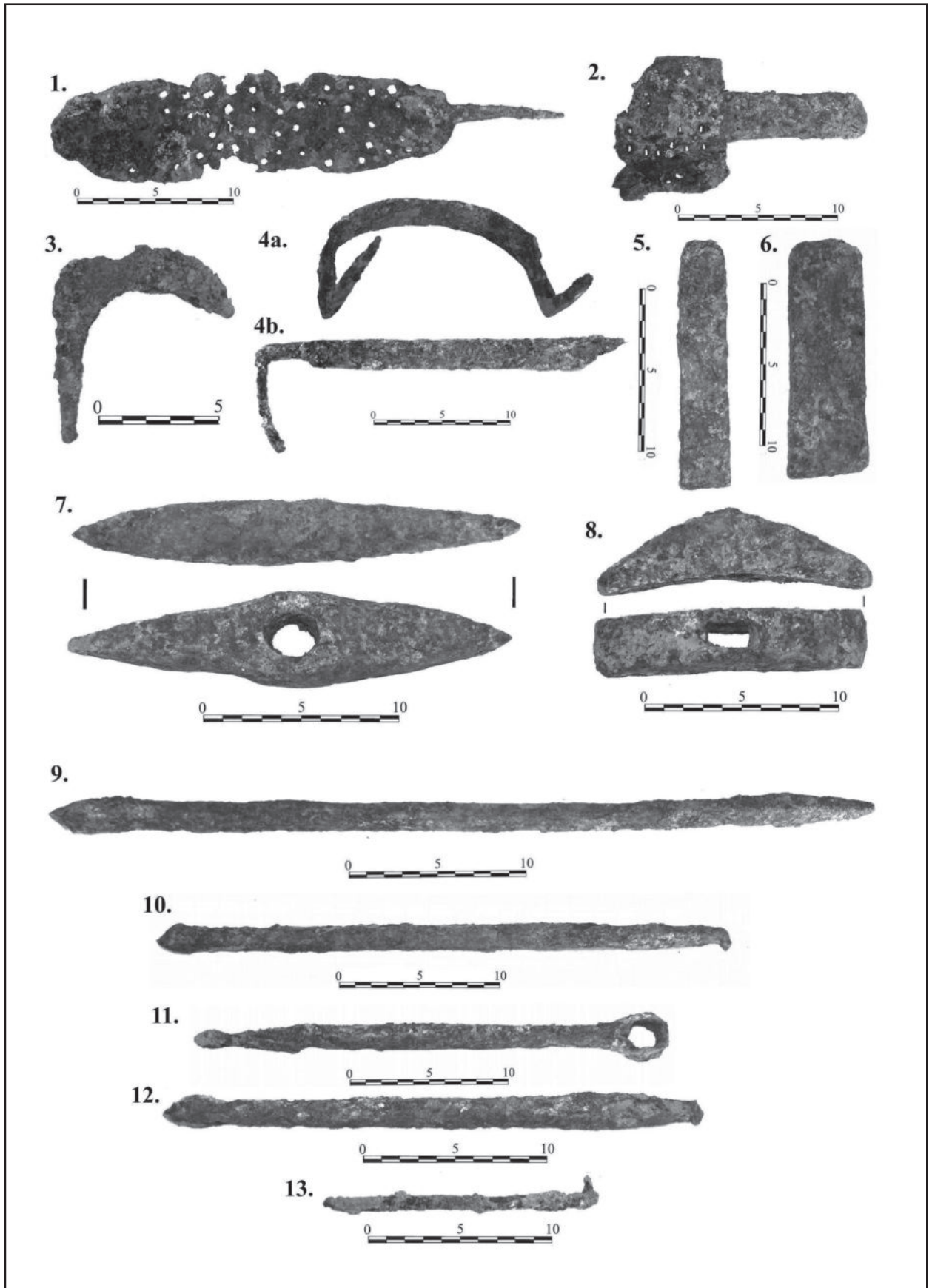
<sup>106</sup> ÉRI – BÁLINT 1959, 54, XVIII. tábla 4; VÁNDOR 2002, 235. 354. tétel; GAÁL 2018, 383, 389. 22. tábla 7–8; GAÁL 2016, 36–38, 318. 15. tábla 3.

<sup>107</sup> POPOVIĆ – BIKIĆ 2004, 167. Szl. 108/282; ШИПЕХАП 2007, 74–75; HORVÁTH 2016, 74. 448. jegyzet.

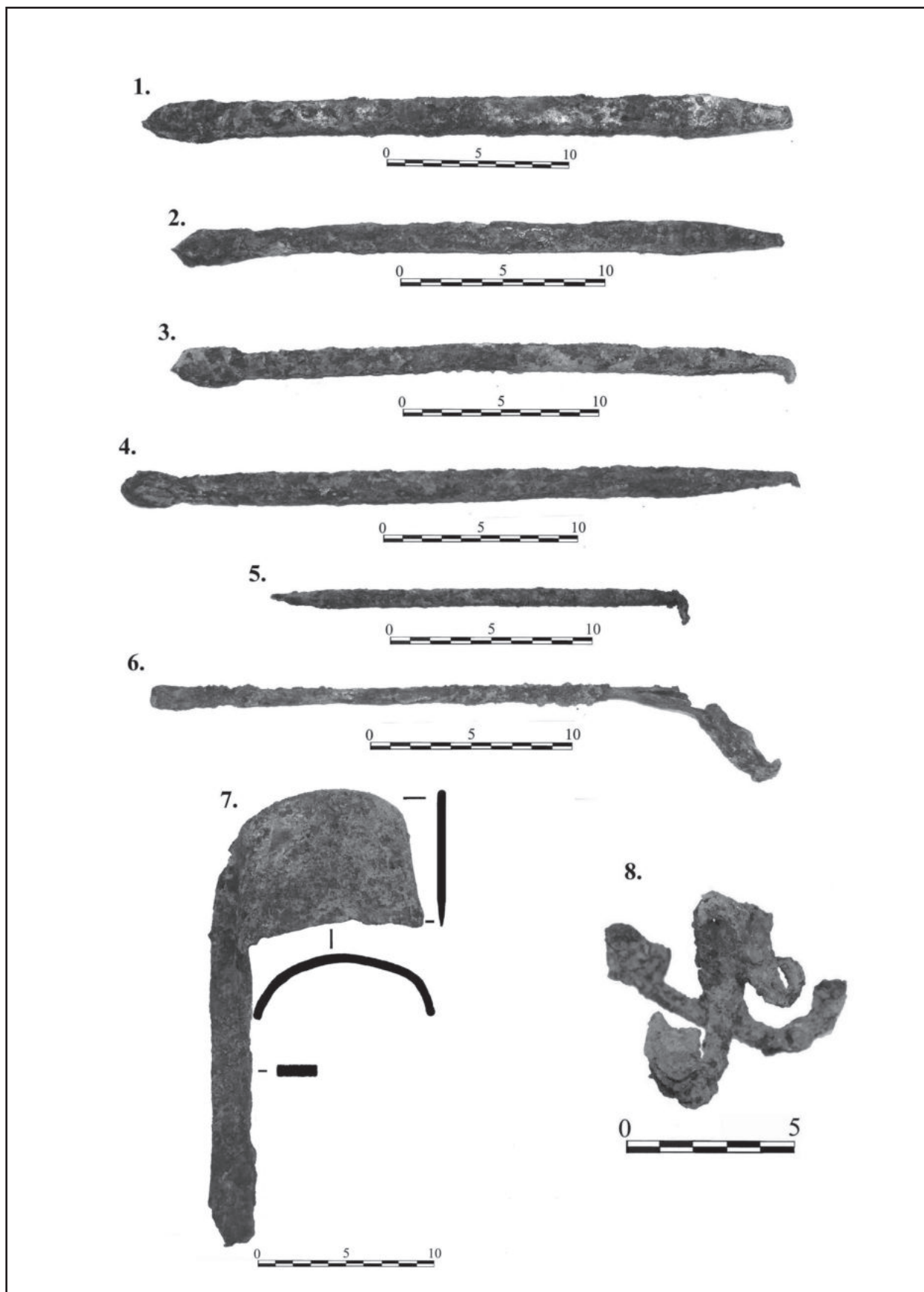
<sup>108</sup> Megfelelője a vári anyagban is megtalálható. GAÁL 2019, 271, 290. 27. tábla 9.

<sup>109</sup> VÁNDOR 2002, 119–120. 36–38. tétel; SZVATH 2019, 209, 241. 12. ábra 4; TEMESVÁRY 1963, 111–115, 114. 42. ábra.

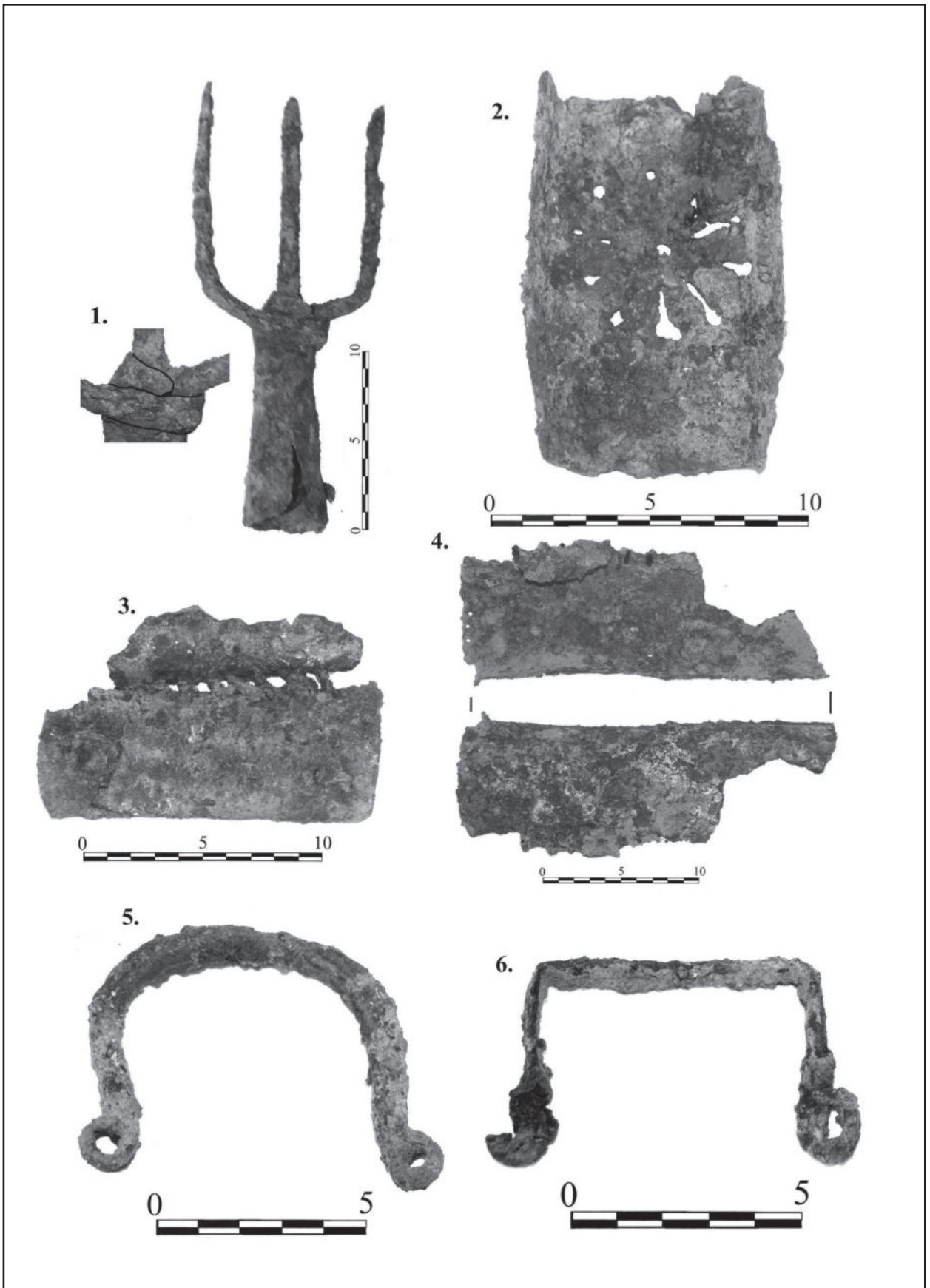
<sup>110</sup> TEMESVÁRY 1961a, 13. ábra; TEMESVÁRY 1961b, 175; SZVATH 2019, 210.



15. tábla. 1–2: Lyuggatott lemezreszelők; 3: Bőrös kés; 4a-b: Vonókések; 5–6: Gyaluvasak; 7–8: Kőfaragó és kaszkalapács; 9–13: Fafűrők



16. tábla. 1–6: Fafúrók; 7: Vonókés jellegű eszköz; 8: Féntő



17. tábla. 1: Szigony; 2: „Magyar kengyel” áttört lemeze (?); 3–4: Karvérttöredékek (?); 5–6: Edényfül (?) és fogantyú (?)

egy nagyvázsonyi kulcs kapcsán sorol fel néhányat megállapítva, hogy „szűkebb korhatározást a rendkívül leegyszerűsített forma nem tesz lehetővé.” Az újpalánki kulcs minden bizonnyal a fentebb ismertetett hengeres lakatok valamelyikéhez, vagy egy hasonlóan nagyméretű béklyólakathoz tartozott, s a 15–16. századtól gyakori típus későbbi, 18. század elején földbekerült változata.

### 3. Forgópántok

Épületmaradványok feltárásánál gyakori leletek az ajtókhöz, kapukhoz köthető forgópántok, melyeket olykor csak méretük különböztet meg a hasonló felépítésű ládapántoktól. A kovácsoltvas szalagból laposra kalapált vasalatoknak lényeges része a rögzített tartóelemen – leggyakrabban pipaformájú zsanérszögön (ajtópipán) – elfordulást biztosító gyűrű, melyet a laposvas végéből hajtottak meg. Az erre használt pántvéget gyakran keskenyebbre kovácsolták, mint magát a pántot. A vasleletben öt ajtópántot találunk, melyek nagyjából három típust képviselnek.

Az első változatot két párhuzamos oldalú hevederpánt képviseli. Gyűrűvel ellentétes végük törött, így lehet, hogy eredetileg a jelenlegi 37,5 és 40,5 cm-es méretüknél is hosszabbak voltak. A 4,0 cm széles rövidebbik példányon három szeglyuk van, a 4,3–4,7 cm széles hosszabb pánton pedig négy. Ez utóbbi kissé ívesre görbült és a gyűrűje is oválisra deformálódott. Mindkettő egyszerű kialakítású, díszítőelem nincs rajtuk (19. tábla 1–2). Bajcsavárból egy 47 cm hosszú, ajtópipájával (zsanérszeggel) együtt talált pánt ismert. Az Ozorán előkerült hasonlóak (egy teljes és három töredék) közül az ép példány 46 cm hosszú. Szélessége a gyűrű utáni 6,7 cm-es, szív alakú kiszélesedéstől kezdődően fokozatosan 3,7 cm-re csökken. Gere László megállapítása szerint ezeket az általa hosszúpántként közölt pántokat a több deszkából álló ajtókon, kapukon alkalmazták, ezzel is biztosabbá téve egymáshoz erősítésüket.<sup>111</sup>

Két kisebb ajtópántunk egyike szintén egyszerűbb, párhuzamos oldalú, de hegyben végződő. Kiosztásuk szerint négy szeglyuk lehet rajta, ezek közül jelenleg csak három látszik. Hossza 25,0 cm, szélessége 3,5 cm (18. tábla 7). A másik rövidebb pánt 23,0 cm hosszú. Fordítógyűrű utáni része ugyanúgy szívformára lapított, mint az ozorai pántoké. Lemeze fokozatosan keskenyedik, majd a vége ismét kiszélesedve csúcsos levéldísz formáz. A 6,0 cm széles szív alakú részen és a középső szakaszon arányos elosztásban két-két, csúcsos végén egy szeglyuk van (18. tábla 6). Ezek a rövidebb hevederpántok feltehetően nem nagyméretű ajtókhöz tartoztak, hanem ablaktáblát, vagy valamely gazdasági épület kisebb méretű és tömegű nyílászáróját tarthatták. (Talán ide sorolhatjuk még a nagyfokú deformációja miatt sajnos nehezen értékelhető 19. tábla 4. számú, csúcsos levéldísz végződésű, csavart középrészű, és a 23. tábla 1. számú, egyik végénél aszimmetrikusra kivágottan elkeskenyedő, görbült vaslemezeket is. Utóbbi szélesebb végén két szeglyuk látszik. Méreteik: 19. tábla 4: hossza 14,3 cm, levéldíszszerű végének átmérője: 3,1 cm. 23. tábla 1: hossza 21,5 cm, szélessége 2,0 cm, az elkeskenyedő végén 0,7 cm.)

Közelebbi kormeghatározásra ezek a pántfajták nem alkalmasak. Az alföldi lakóházakban feltárt, fentiekhez hasonló hevederpántok, forgópántok kapcsán találóan jegyezi meg Szabó Kálmán, hogy „*semmiben sem különböznek a népük által még ma is használt falusi kovácsok által készített formáktól*”.<sup>112</sup>

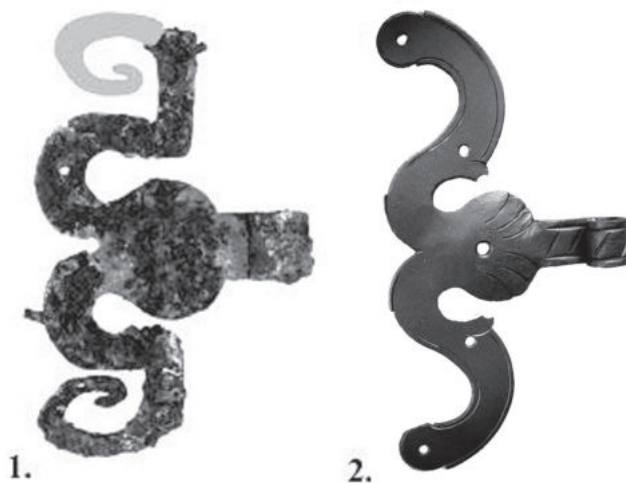
A harmadik típusba egy olyan csaknem teljes pánt és egy hasonlóan apró töredéke tartozik, melyek, ha felszíni szórványként kerülnek látótérbe, akár legújabb korinak is minősülhetnének. A csak kissé hiányos, kiserkeszthető méretű kapupánt középponti körlapból, annak felső részén lévő, két árkolással díszített fordítógyűrűből és többszörösen ívelt díszpántokból álló kapuvasalás. Előoldalát sűrű, úgynevezett C-vágásos körcikkhálózat díszíti. A rögzítésre szolgáló szöglyukak közül kettőben megmaradtak a szögek is. A veret egyik széle törött, hiányos. Magassága 16,0 cm, kiserkesztett szélessége 26,5 cm (18. tábla 3, 3a-b). A 7,7 cm átmérőjű, 1,7 cm pántszélességű töredék

<sup>111</sup> VÁNDOR 2002, 113. 16–17. tétel; GERE 2003, 126, 229. 85. tábla 1–4.

<sup>112</sup> SZABÓ 1938, 87, 85. 414–416. kép.

hasonló pánt része lehetett. Felületén az előbbihez hasonló C-vágásos dísz maradványa látható (18. tábla 4).<sup>113</sup>

Mindkét vasalatunk azoknak a barokk épületekről ismert díszes ajtó- vagy kapupántoknak a körébe tartozik, melyeket a kovácsszakma bakszarvpántnak nevez. A körlap közepén lévő nagy átmenő szegecs vagy csavar a fordítógyűrűvel együtt az ajtó tömegét tartja, a lemez lyukain lévő csavarok pedig magát a pántot rögzítik az ajtóra. Ezek az igényes kivitelű, nagyobb terhelést is elviselő pántok nagy valószínűséggel Újpalánk térségének 17. század utolsó, 18. század első éveiben folyt építkezéseikhez köthetők.<sup>114</sup>



10. kép. 1: Bakszarvpánt Újpalánkról; 2: A Fülek-kúria bakszarv ajtópántjának másolata  
(Másolat és fotó: Bartos Mihály)

#### 4. Ajtóforgó pipa

A fenti fordítógyűrűs pántok mindegyike egy-egy rögzített, L alakú vasszeghez csatlakozott, melynek rövidebb, körmetszetű részén a gyűrű, ezáltal az ajtószárny elforoghatott. Alakjuknak köszönhetően ezek a vastárgyak a szakirodalomban általában ajtópipa, ajtóforgó pipa néven kerülnek ismertetésre.<sup>115</sup> A tárgyaik között lévő ajtópipa 13,2 cm hosszú, a hengeres rész átmérője 1,5 cm (19. tábla 3). Négyzet-átmetszetű, hegyes, bemetszések nélküli szára alapján fa ajtókeretbe ütve használták. A feltárások gyakori lelete. A teljesség igénye nélkül említhető, hogy az ozorai fémleletek között például hét, Fülekről és Nagyvázsonyból négy-négy, a Muhin végzett ásatások anyagából három darab is ismert.<sup>116</sup>

#### 5. Gyűrűs vasalatok

Fába (esetleg vályogfalba, vagy téglafalon a sorok közé) beüthető hegyes laposvas. Felső vége kiszélesedő, tompaszögben behajló, félkörös nyílással áttört, de végén zárt. Ehhez zárt gyűrűvel kapcsolódik egy másik, szintén lapos és görbült vas elem. Együttes hosszuk 10,8 cm (18. tábla 2).

A másik vasalatot is két részből kovácsolták egybe (18. tábla 5). Összezárt szárú 15,5 cm-es sasszeg,

<sup>113</sup> A tárgytypussal kapcsolatos információkért Bartos Mihály kovács, fém szakrestaurátornak, a Magyarországi Kovácsműves Céh nótáriusának tartozunk köszönettel.

<sup>114</sup> A 10. képen párhuzamként bemutatott bakszarvpánt a Bodrogheresztúron lévő Fülek-kúria ajtópántjának Bartos Mihály kovács, fém szakrestaurátor által készített pontos másolatát ábrázolja. BARTOS 2014, 4. kép.

<sup>115</sup> A szakirodalomban olykor találkozhatunk a tárgyra vonatkozóan a zsanér megnevezéssel is, mely valójában nem az ajtópipa, hanem a nyílászárók körében található másik tárgy, a csuklópánt idegen eredetű neve. (Például a bajcsavári pántpípaegyüttes leletleírásánál: „Ajtópánt zsanérral”. VÁNDOR 2002, 114. 20–21. tétel.

<sup>116</sup> GERE 2003, 127, 230. 86. tábla 1–7; KALMÁR 1959, XXXII. tábla; SZVATH 2019, 211–212, 243. 14. ábra 1–4; ÉRI – BÁLINT 1959, XXXIV. tábla 5–7.



melyhez karikává kovácsolt végével egy 12,5 cm hosszú, 4,5–6,0 cm széles lapos vaspánt csatlakozik. A pánt középvonalában egy szeglyuk van, levágott végén pedig egymás mellett kettő. (Teljes hossza 28,0 cm.)

## 6. Karikás-gyűrűs szegek (19. tábla 4–9.)

Kapuk, ajtók, ládák és különböző zárszerkezetek elengedhetetlen kellékei, de számtalan más területről is ismertek. Ha feltárásokból származnak, felhasználásuk módját általában a lelőköörülmények dönthetik el, esetünkben azonban ez ismeretlen. Két változata volt és van ma is. Ha vastag fába (pl. ajtófélfá, oszlop, gerenda) ütötték bele, akkor tömör, szögletes átmetszetű szárral kovácsolták, ha deszkába, akkor a hegyes szár két félből tevődött össze. Mindkét változat körre alakított gyűrűs fejvel készült. A második változat esetében a deszkán átütött szárat a túlsó oldalon sasszegszerűen szétnyitották, s ha szükségesnek látták, még visszagörbítve bele is ütötték a deszkába.<sup>117</sup>

A talált vasanyagban lévő gyűrűs szegek közül kettő méreténél fogva lakatpánt rögzítésére szolgálhatott. A 19. tábla 6. számúnál a négyzetes metszetű pálca meghajtásával, majd a szárvégek hegyesre kovácsolásával érték el a kívánt sasszegformát. (Hossza 14,0 cm, a gyűrű külső átmérője 3,5 cm.) Az egyik végén görbült és törött, másikon zárt karikává kovácsolt lapos vasat feltehetően falba ütve használták. (Hossza 13,0 cm, a pánt szélessége 1,0–1,5 cm.)

Három olyan – különböző méretű – gyűrűsfejű sasszeg is van vasaink között, melyeknek hurokká hajlított végében zárt karikák vannak. Az első 20,5 cm hosszú, ebből a gyűrűbe zárt karika átmérője 6,5 cm (19. tábla 5). A következőn a karika átmérője 5,3 cm, teljes hossza 14,0 cm (19. tábla 7). A harmadik domináns része az erős, 1,7 cm vastag vaspálcából készült karika, melynek 8,0 cm-es külső átmérője azonos a vele összekapcsolt, széthajló végű sasszeg méretével (19. tábla 9).

Ezek a karikával ellátott gyűrűs szegek más hasznosítási lehetőség mellett tartozhattak különböző méretű lakatpántokhoz is. Figyelemre méltó azonban, hogy míg a párhuzamok kérdésében eddig gyakran említett lelőhelyek mindegyikén kerül elő lakatpánt, addig az elrejtett vasanyagban éppen ebből a jól továbbhasznosítható tárgyfajtából egyet sem találunk.

A gyűrűs szegek között van még egy nagyméretű, 37,4 cm hosszú vasszeg is, amely teljesen ép, legfeljebb hegyes végéből hiányzik néhány milliméter. Az enyhén íves vaspálca hegyétől felfelé előbb négyzetes, majd téglalap keresztmetszetű. Laposra kalapált felső végét felizzítva, lyukasztóval alakították gyűrűvé, melyen egy üthető – vagy talán már az ütésektől – kiszélesedő rész is van. A szemes karika külső átmérője 4,6 cm (19. tábla 11). Abból, hogy a tárgy enyhén görbe ugyan, de teljesen ép, következhet, hogy vagy még nem használták fel, vagy téglafal fugái közül sérülésmentesen nyerték vissza. Felhasználását tekintve figyelemreméltónak tartjuk Gere László észrevételét, miszerint a nagyobb méretű gyűrűs szegek egyszerűbb kivitelű ajtók, kapuk szárnyainak tartására és elfordítására szolgálhattak.<sup>118</sup>

## 7. Gyűrűs végű laposvas

Egyik végén zárt, karikává kovácsolt, másik végén behajlított laposvas. A tárgy síkjától 90 fokban elforduló karika vasa körátmetszetű, az 1,5 cm-ről 2,7 cm-re szélesedő vas szalag végén a derékszögű behajlítás hossza 3,5 cm (21. tábla 4). Alkalmazásának módját nem ismerjük, tolokulcsnak túl nagy és „tolla” sem profilált. Esetleg valamilyen ajtózár része lehetett.

## 8. Forgózsámoly (?)

Téglatest alakú, legömbölyített élekkel készült, kétharmad-magasságig tömör, dobozformájú vas-tárgy (20. tábla 1). Belsejének középpontjában 1,7 cm mély, felül 2,1 cm átmérőjű, lefelé csökkenő átmérőjű lyuk van. Az egyik rövidebb oldal szélén is van egy íves kopás. Meghatározásánál bizony-

<sup>117</sup> Mint pl. az a füleki gyűrűs szegek egyikénél is jól látható: KALMÁR 1959, 20, XXXIII. tábla.

<sup>118</sup> GERE 2003, 126.

talanak vagyunk. Talán ólomkiöntéssel kőbe ágyazott forgózsámoly lehetett, amelyben nehéz ajtó- vagy kapuszárny vas tengelye forgott. Hosszúsága 8,5 cm, szélessége 6,3 cm, magassága 5,6–6,1 cm között változó.

## 9. Kovácsolt vasszegek

Az elásott vasak között közel félszáz vasszeg került elő változatos méretben, fajtában és állapotban. A két nagyméretű, felső végükön bevágott és szétnyitott fejű szegről a kocsitartozékok kapcsán már szóltunk, feltételesen rúdszegeknek meghatározva őket (24. tábla 2). A többi nagyobb – több mint harminc 10 cm-es, vagy annál jóval nagyobb méretű – szeg a vizsgált időszak jól ismert szegformáihoz tartozik, többségük palánk- vagy épületszeg. Nyolcnak a feje sínszögyszerűen téglalap alakú, keskeny, kétoldalra kovácsolt (24. tábla 3–9). Köztük a legrövidebb 14,5 cm hosszú, a legnagyobb (24. tábla 8) pedig 25 cm. Ez utóbbit a többitől eltérően vékony szárral kovácsolták, görbülete szerint 20 cm-es gerendán ütötték át. A többinél a fa vastagsága 12 cm volt.

Az épületszegek második csoportját a kerek, domborúfejjel kovácsolt szegek jelentik, melyek az előzőeknél valamivel rövidebbek. A 24. tábla 10–11, 13. számú példányok szágörbülete szerint ezeket is kb. 12 cm vastag gerendába vagy deszkába ütötték (24. tábla 10–19).

Érdemes megemlíteni még a 10 cm körüli szegeknek azt a változatát, melyeknek nincs fejrészük. Ez a 17 szeg tartozhat külön típusba is, de elképzelhető, hogy állapotuk csupán visszanyerésük módjának tudható be (25. tábla 1).

A szegek a mindennapok elengedhetetlen tartozékai voltak, akár fából (lábbelik, bútorok, épületelemek faszegei), akár rézből, bronzból, vasból készítették is azokat. Utóbbiakat időszakunkban a települések kovácsai, gyakran cigány szegkovácsok állították elő. A használt szegek is jelentős értéket képviseltek, még töredékeiket is megbecsülték, példázza ezt egy 17. századi oktatóvers Szabó György által idézett részlete is: „Az nagy fa-Házak ha földig le éghnek,/ Ne örülly annak bár az cserepének,/ De ha Vas szegek az hamu közt lesznek,/ Szedd fel, továbbá néked hasznot tésznek.”<sup>119</sup>

A vasleletben lévő szegfajták mindegyike megtalálható az újpálánki vár fémeletei között is. Az általunk gyakran hivatkozott feltárások analóg szeganyagát ennek feldolgozása során már számba vettük, így arra itt nem térünk ki.

## VI. HADIESZKÖZÖK, FEGYVERMARADVÁNYOK

### 1. Csáklya (?)

Kör keresztmetszetű köpűjű, kónuszosan csökkenő átmérőjű vas tárgy. Elkeskenyedő végét lapos kampóvá hajlították, az ívelt rész külső felületét hosszanti bordával tagolták. Köpűjébe tömör vasrúd töredéke szorult. A tárgy kiterített hossza 11,8 cm, a köpűnyílás átmérője 4,0 cm. Első látásra görbült dárdahegynek gondoltuk. Ennek azonban ellentmond a beletörött vas nyélmaradvány, valamint a felső borda, mely talán éppen az ívesre kovácsolt tárgy erősebbé tételére, kiegyenesedésének meggátolására készülhetett. A tévedés lehetőségével számolva is lehetségesnek tartjuk, hogy csónakokon, hajókon rendszeresített csáklyaféle volt (22. tábla 1).

### 2. Szablya

Erőteljes fokkal, két csatornával kovácsolt szablya két töredéke, melyek azonban közvetlenül nem illeszkednek (22. tábla 7). A hosszabb töredéken lévő lapos markolatnyúlvány téglalap-átmetszetű, törött. E nagyobbik darab hossza 61,0 cm, legnagyobb szélessége 3,6 cm. A kisebb töredék hossza 26 cm, legnagyobb szélessége 3,0 cm. A töredékes markolat hossza 5,5 cm. Az eszéki török kiállí-

<sup>119</sup> SZABÓ 1954, 25.

táson bemutatott fokéles török szablya egyenes, három csatornás középrésze, valamint a budai vár hasonló kétszatornás török pengéje alapján – a palánkvárból korábban publikált két szablyatöredékhez hasonlóan – ez a fegyver is a 17. századra, annak is inkább a második felére datálható.<sup>120</sup>

### 3. Pisztolycső

Torkolata felé enyhén csökkenő átmérőjű pisztolycső, melynek ágyazati vége is ép. Az oldalán lévő lőpornyílás a csövet borító erős oxidrétegtől egyelőre nem látható. Cső hossza 34,0 cm, átmérője 2,2–2,5 cm (22. tábla 2).

### 4. Puskacsődarab

Görbült puskacsődarab, melyet ez eredeti csőről fűrészeltek le. Mindkét végén nyitott, a szűkebb végződés az eredeti. A csődarab 49,0 cm hosszú, átmérője 2,2–2,9 cm (22. tábla 4).

### 5. Karabélycső

Nyolcszögletes karabélycső. Elöl a cső alján egy rögzítődudor van. Hátsó, ágyazathoz kapcsolódó része is ép. A cső hossza 60,5 cm, átmérője 2,5–3,0 cm (22. tábla 5).

### 6. Karabélycső

Nyolcszögletes karabélycső. Alsó részén az ágyazatba rögzítéshez két vízszintesen átfúrt dudor, bevágott tetejű irányzékgombja előtt egy 1,2×0,6 cm-es sárgaréz (aranyozott?) betét van. Hosszúsága 49,0 cm (22. tábla 6).

### 7. Puskacső

Ép, nyolcszögletes puskacső, melyet harmadánál önmagához visszahajlítottak, hogy a vasakat rejtő gödörbe beférjen. Ágyazati rögzítője letört. Kiterített hossza 114 cm, a cső átmérője 2,0–2,9 cm (22. tábla 3).

Jelenleg valamennyi lőfegyvermaradványunk restaurálás előtti állapotban van, ezért néhány lényeges kérdés egyelőre nyitott maradt. Tisztításuk – mint az a 6. számú karabélycsőnél már biztosra vehető is – újabb, fontos részleteket eredményezhet. A vár területén előkerült, szintén nyolcszögletes pisztolycsövek oldalán jól látható egy lyuk, melybe a dörzskerekes, kovás lőfegyvereken a serpenyőt rögzítették. Mivel a korábbi, kanócos lakatszerkezeteken ezt a csővel egybeépítették, így hiánya pisztoly-, karabély- és puskacsőveinknél is arra utal, hogy a váriakhoz hasonló korú és szerkezetű fegyverek voltak.<sup>121</sup> Készítésük és használatuk ideje a 17. század legvégére, míg elrejtésük ideje ennek megfelelően kevéssel későbbre tehető. Mint leírásukból is látható, a jól feldolgozható vasanyagot képviselő maradványok egyikének feldarabolását már megkezdték és a hosszú puskacső összehajtogatása is azt jelzi, hogy nem fegyverként, hanem értékes alapanyagként kezelték őket.

### 8. Karvért (?) töredékei

Két olyan lemeztöredékünk van, melyek esetleg karvért maradványai lehetnek (17. tábla 3). Az első két, láncszemekkel összekapcsolt féldomború vaslemezről áll, melyek egyike látszólag teljes, közepén szeglyuk és egy ránított négyzetes vaslemez van. (Hossza 14,5 cm, az ép lemez 6,0 cm széles.) A második szélesebb, szintén féldomború, hosszanti oldalán néhány karikával, melyek kisméretű lemeztöredéket tartanak. Egyenesre vágott végének szélén apró lyukak sora van (17. tábla 4). Ennek hossza 25,0 cm, szélessége 8,5 cm.

<sup>120</sup> GAÁL 2017, 324, 370. 13. tábla 1–2; RADIC 2015, 86. 191. tétel (Dora Bošković katalógusadata); G. MAGYAR 1956, 249. 1. kép 2.

<sup>121</sup> A cső külsejének nyolcszögletűre készítésére a budai várból is ismerünk példát. Bár a puskacsőként ismertetett ottani tárgyat csak a közölt fényképről ismerjük, az arányok alapján inkább pisztolycsőnek véljük. G. MAGYAR 1956, 255. 4. kép 3.– A kanócos fegyver csővel összeépített serpenyőjére Fülekről és Ozoráról is van adat: KALMÁR 1959, 10, XIV. tábla; GERE 2003, 17, 147. 3. tábla 1.

## VII. NEHEZEN MEGHATÁROZHATÓ VASESZKÖZÖK ÉS TÖREDÉKEK

Az elrejtett vaseszközök között több olyan kisebb tárgy és tárgytöredékcsoporthoz is van, melyeket még csak feltételes módon sem tudunk meghatározni. A teljesség érdekében azonban – rövid leírásukkal – ezeket is közöljük.

### 1.

V alakban összehajtott 5,8 cm hosszú, 2,4 cm széles vaspánt. A pántvégek íveltek, kevéssel végződése felett szegecsszerű vaspálca biztosítja az állandó nyílásszöveget (21. tábla 6).

### 2.

Két azonos szerkezetű és méretű tárgy. Két-két lapos vasszalagból készültek oly módon, hogy a szalagokat fent egybeszegecselték, karikákká alakított végeiket pedig szétnyitották. Ezzel a tárgy rugóformát nyert. A négy végkarika egyike átszakadt. Hossza 15,7 cm, a pántok szélessége 2,0 cm (21. tábla 1).

### 3.

Lapos vasrúd, melynek felső vége lapított gombformára kovácsolt. Alsó végét a laposvas két szélének ferde behajtásával és összekovácsolásával alakították hegyesre. Hossza 14,6 cm, szélessége 1,5 cm, vastagsága 0,8 cm (24. tábla 1).

### 4.

Szögletes U alakra meghajlított vasszalag. A két szár egymástól mért távolsága 8,0 cm. Az egyik szár rövidre törött, a másik hosszabb ugyan (16,0 cm), de vége elhegyesedő és szintén hiányos. A vége felett 6 cm-re lévő erőteljes bütyök alapján ez a végződés nyéltövis is lehet (21. tábla 7).

### 5.

Jellegtelenné tört és oxidálódott vastárgymaradványok. 8 darab. Hosszméretük: 1: 13 cm; 2: 15,2 cm; 3: 16,5 cm; 4: 6,5 cm; 5: 7 cm; 6: 9,5 cm; 7: 6,2 cm; 8: 4,6 cm (23. tábla 2).

### 6.

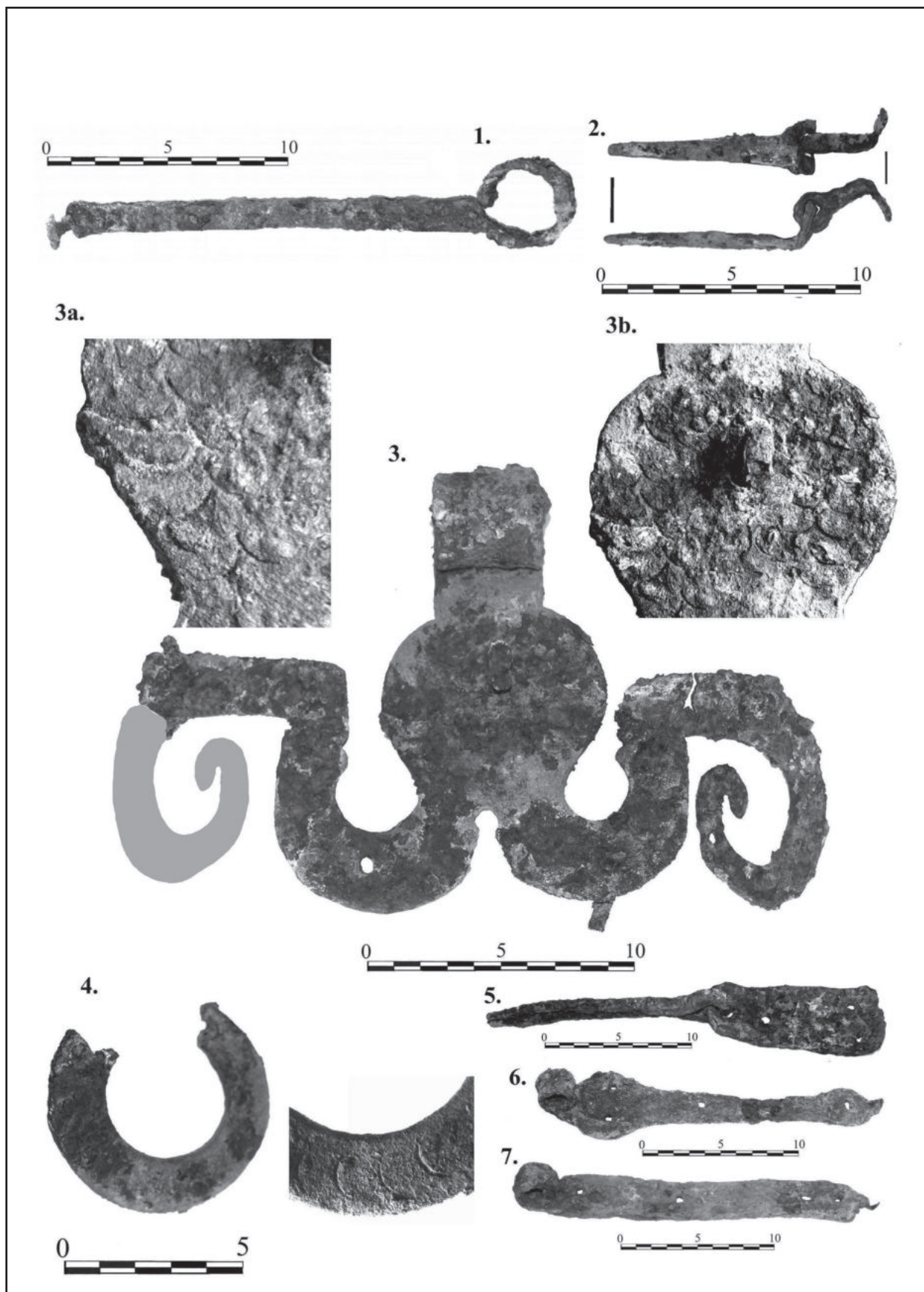
Kör alakúra lapított végű, vékony anyagú vaspálca. Hossza 7,5 cm, a körlap átmérője 1,4 cm (23. tábla 3).

### 7.

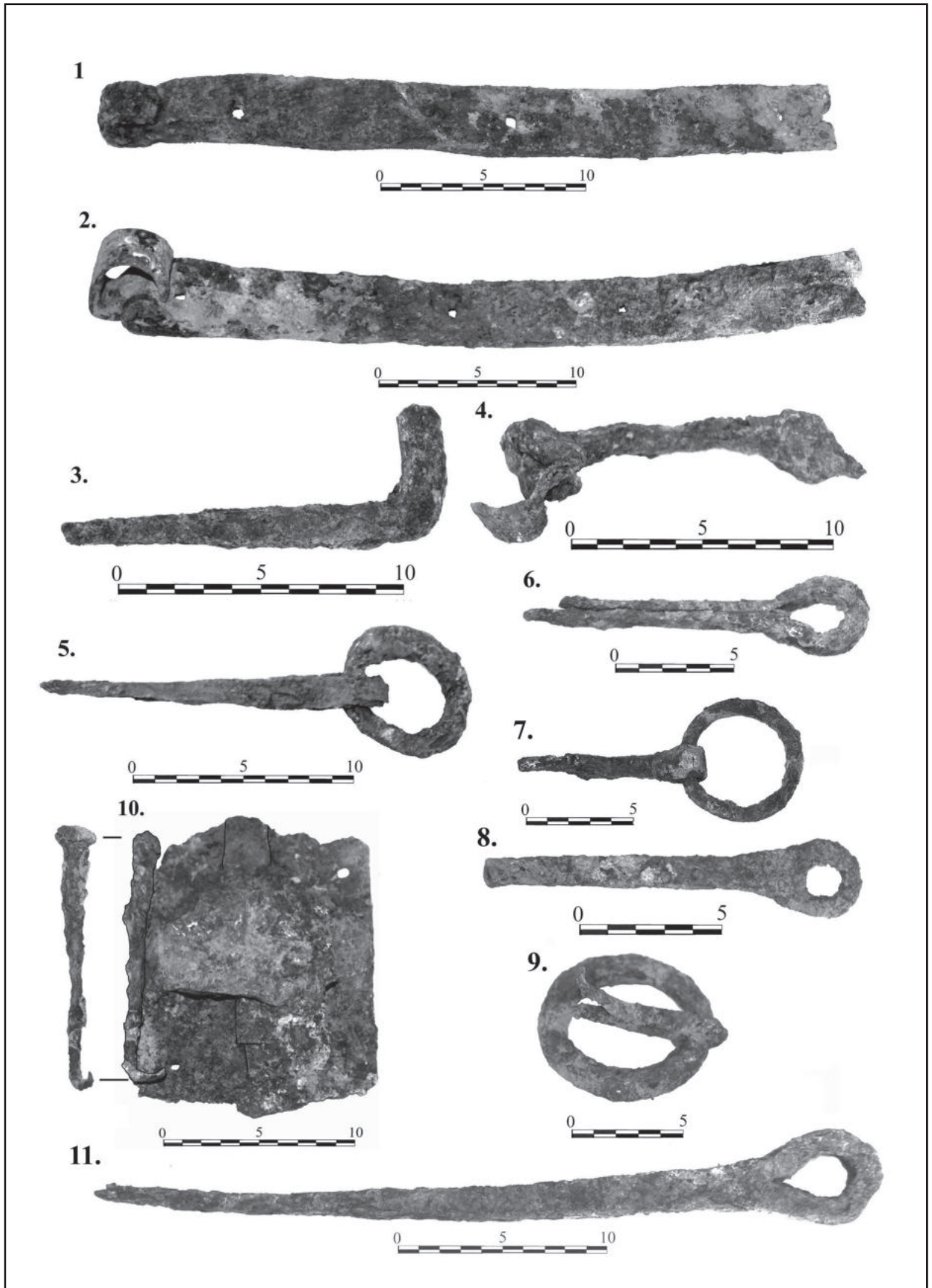
Lapos, illetve harántívelt jellegtelen vaspánt- és egyéb töredékek. 17 darab. Méretek: 2,5–13,0 cm (23. tábla 4).

### 8.

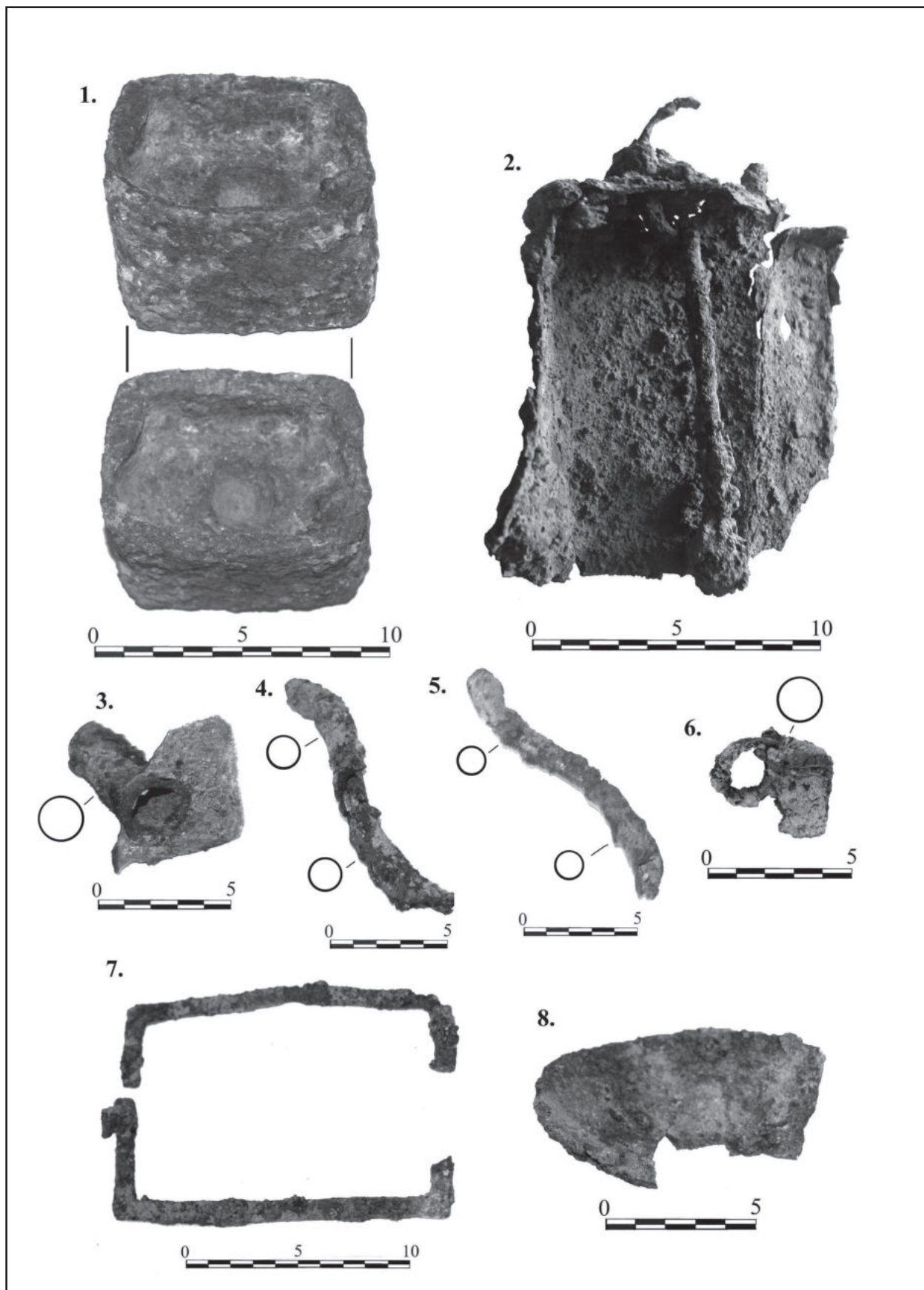
Négy darab jellegtelenné oxidálódott lemeztöredék. Méretek: 1: 7,5×7,0 cm; 2: 8,0×7,0 cm; 3: 11,0×6,0 cm; 4: 7,7×4,5 cm (23. tábla 5).



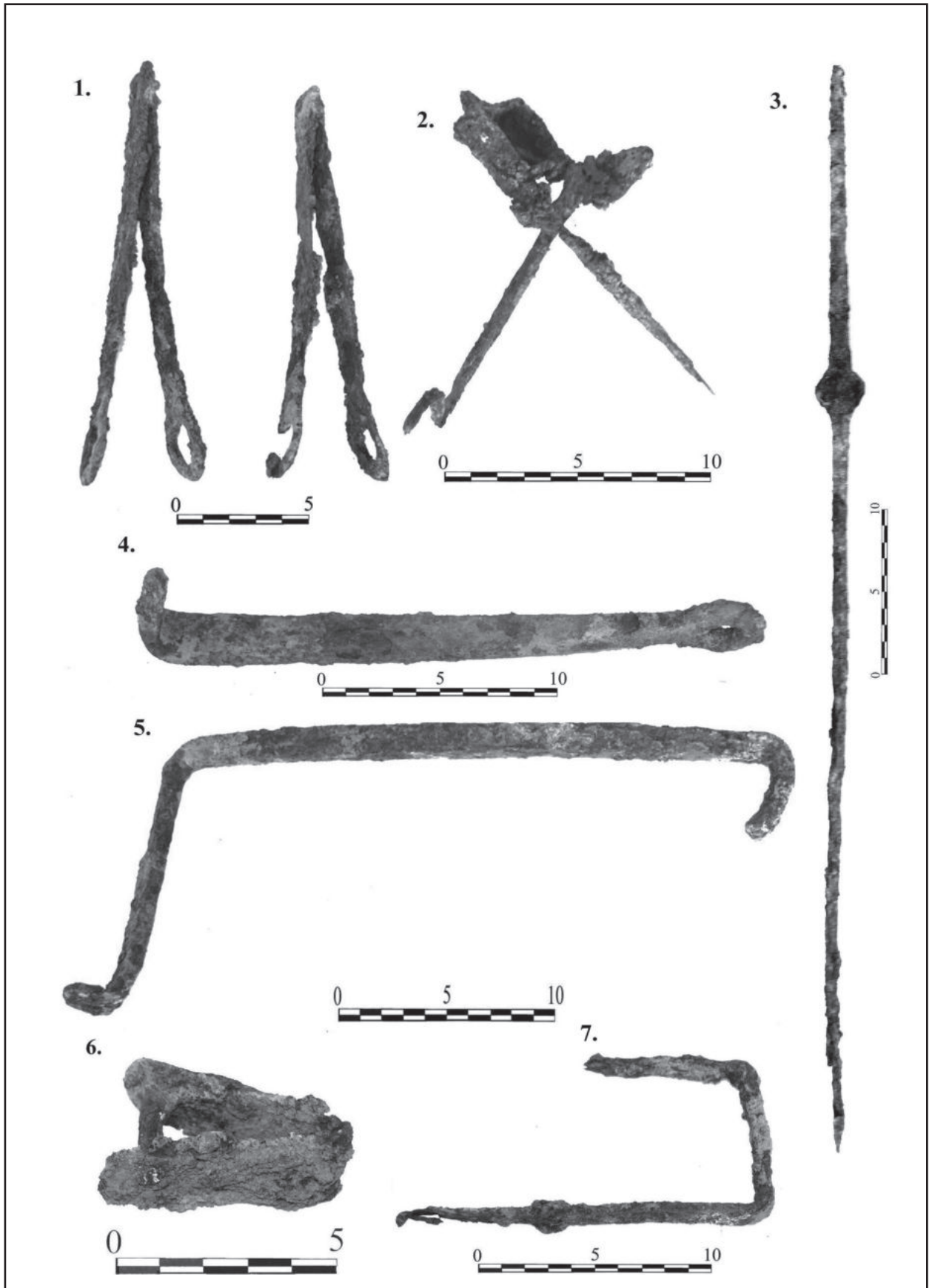
18. tábla. 1: Tolókulcs; 2, 5: Gyűrűs vasalatok; 3 (3a-b)–4: Ajtó „bakszarvpánt” és töredék;  
6–7: Kisebb ajtópántok



19. tábla. 1–2: Hevederpántok; 3: Ajtóforgó pipa; 4: Levéldíszvégű csavart ablakpánt (?); 5–9. Karikás-gyűrűs szegek; 10: Ajtózár és szükségkulcsa (?); 11: Nagyméretű gyűrűs szeg

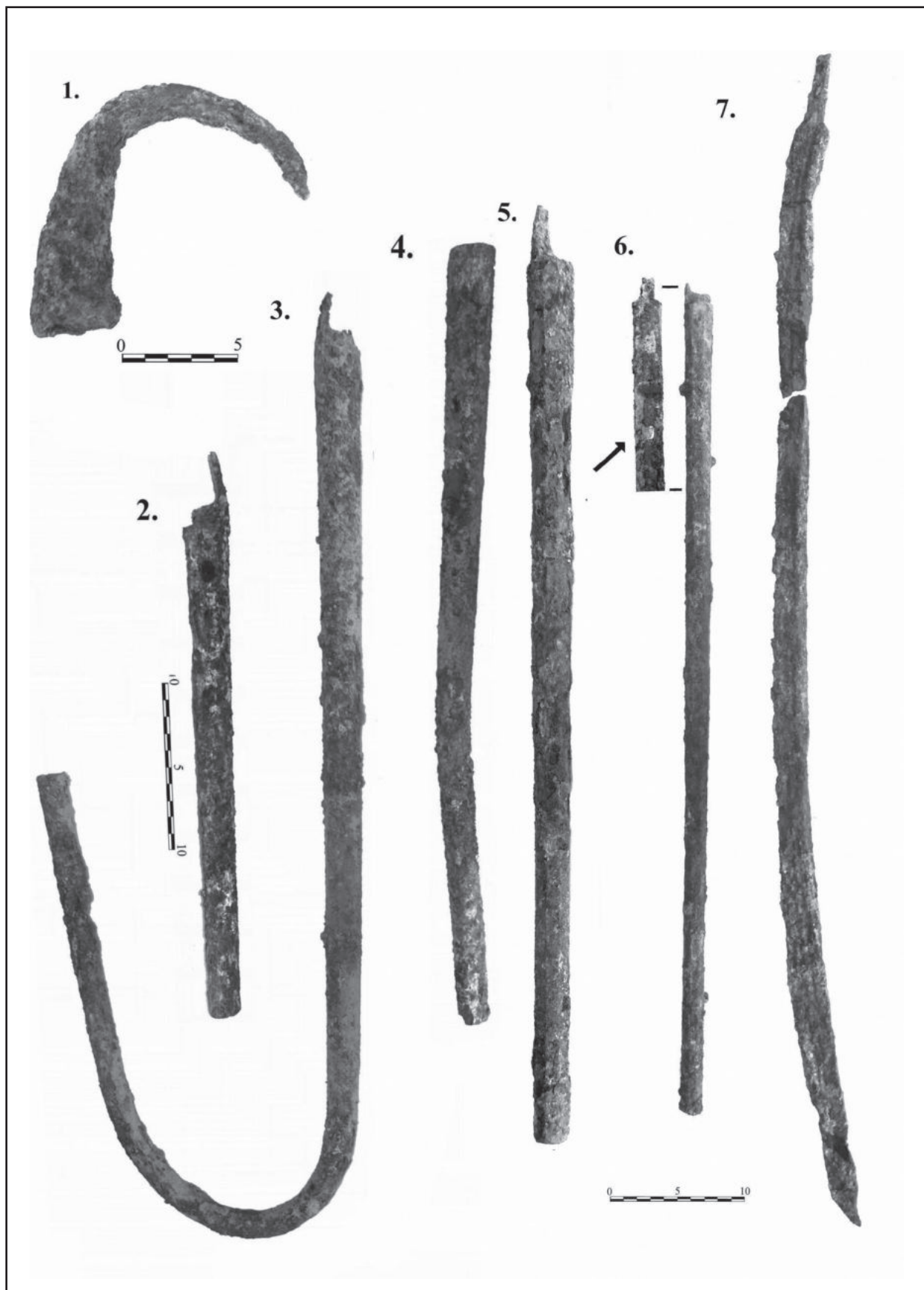


20. tábla. 1: Vas forgózsámoly (?); 2: Kolomp; 3–6: Vascsőtöredékek; 7: Tarsolyzár kerete (?);  
8: Kanálfej töredéke (?)

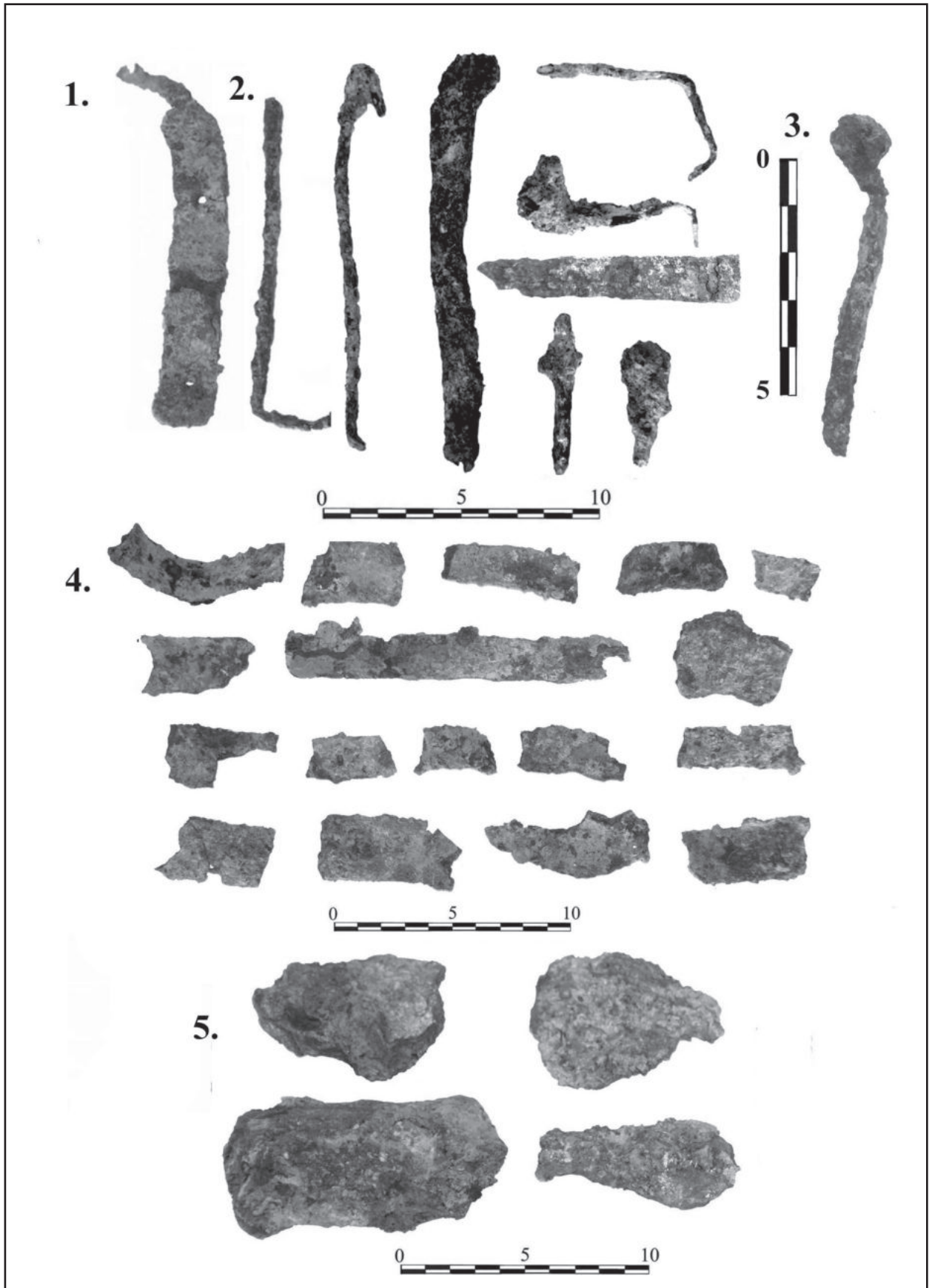


21. tábla. 1: Karikásvégű rugószerű vasak; 2: Koppantóolló; 3: Vas nyárs; 4: Gyűrűs végű laposvas; 5: Vas háromláb töredéke; 6–7: Ismeretlen rendeltetésű vastárgyak

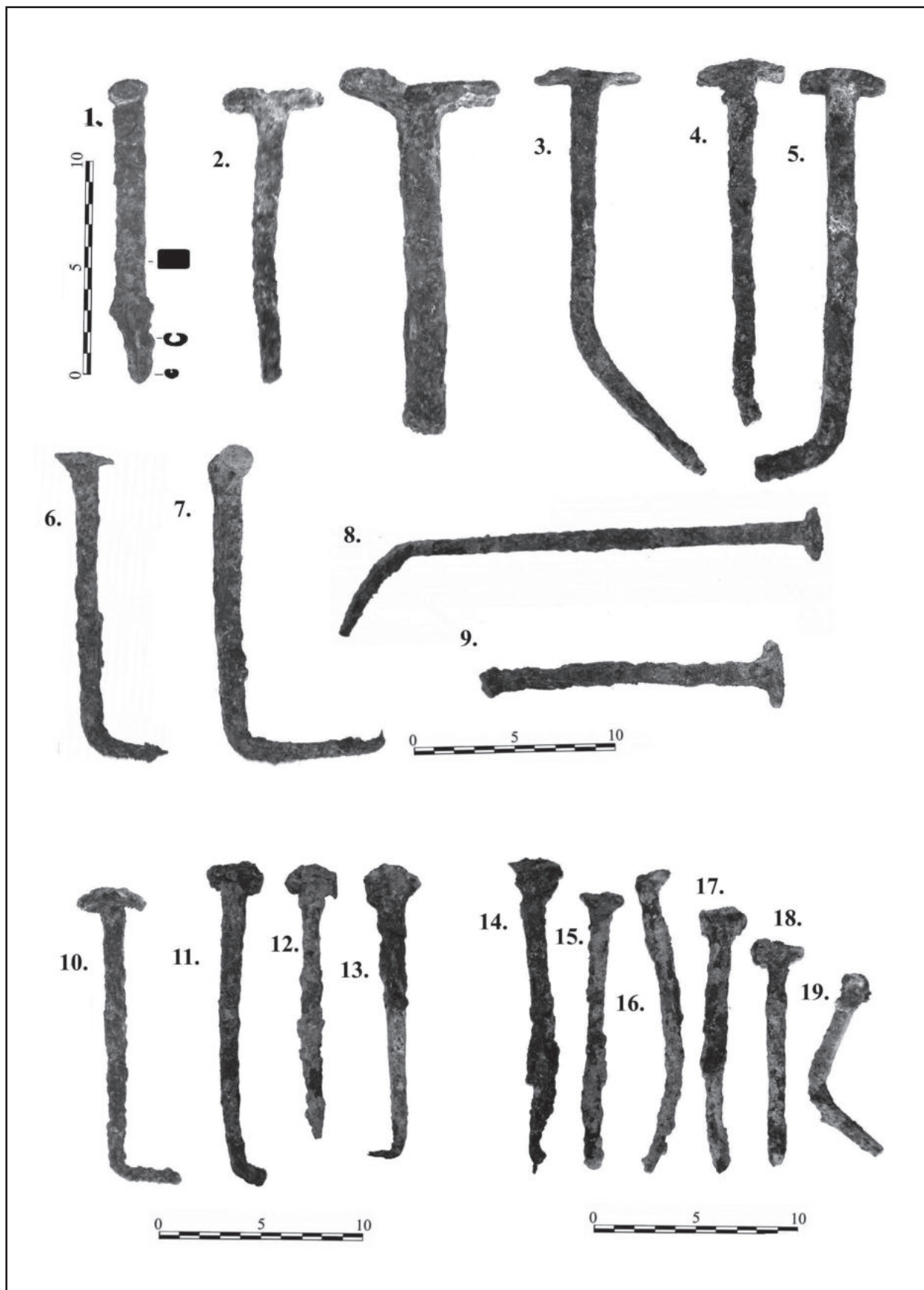




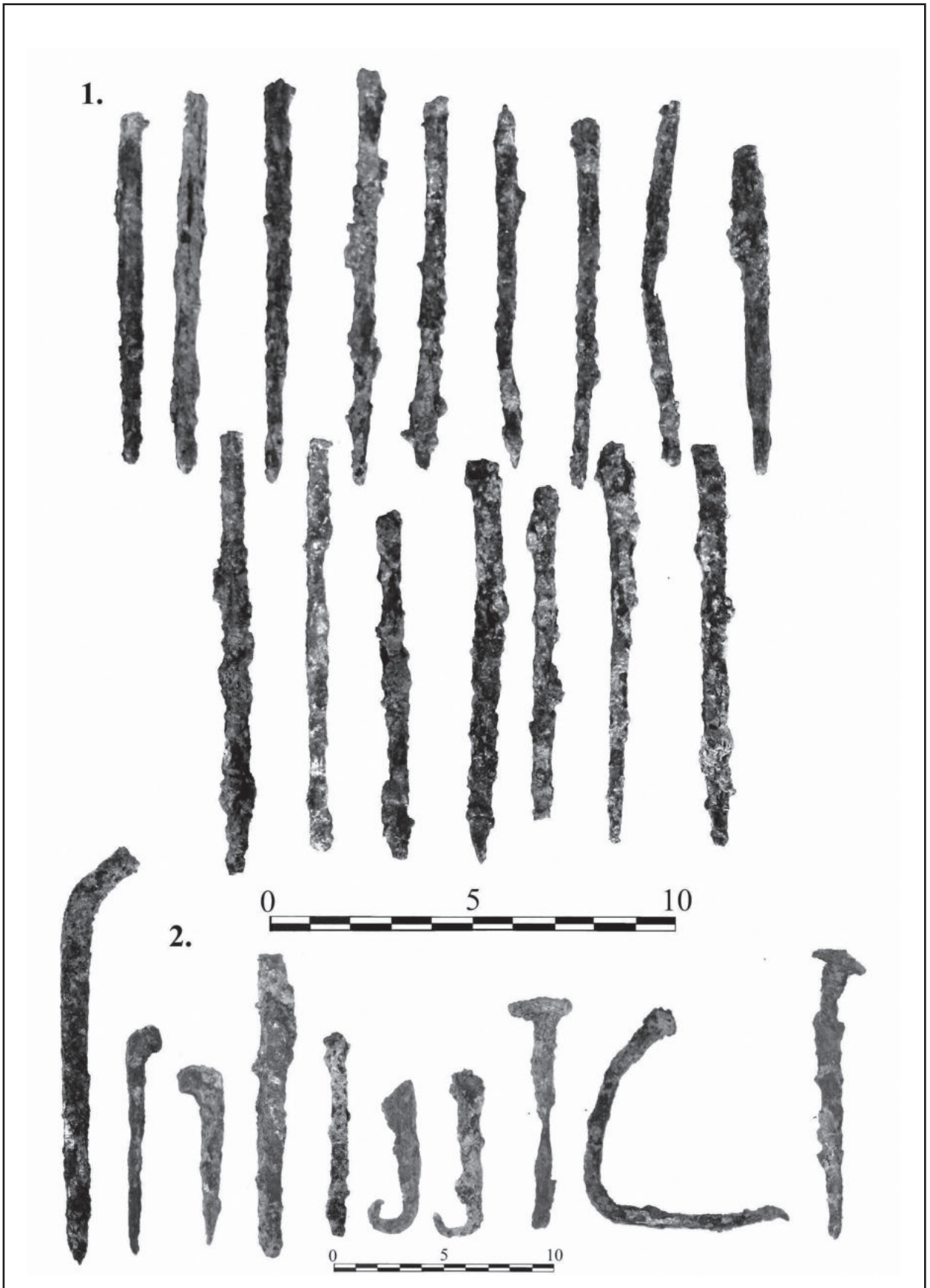
22. tábla. 1: Csáklya (?); 2–6: Pisztoly-, puska- és karabélycsövek; 7: Szablya



23. tábla. 1: Ablak hevederpántja (?); 2: Jellegtelen vastörredékek; 3: Körlapvégű laposvasszalag;  
4-5: Jellegtelen vaspánt és lemeztörredékek



24. tábla. 1. Összehajtott hegyű, gombos fejű laposvas; 2: Szétnyitott fejű rúdszegek; 6–19: Épületszegek



25. tábla. 1–2: Fej nélküli és vegyes formájú épületszegek

## VIII. ÖSSZEFOGLALÁS

### 1. A lelet tárgyairól

A Szekszárd-újalánki (Jenipalánk) török palánkvár térségében műszeres kutatással talált leletegyüttes 217 darab vastárgyból áll. A valamely várható veszedelem elől elrejtett vasak többsége elhasznált, kopott, vagy törött, sérült, hiányos. Olyan is van közöttük, amit maga a tulajdonos deformált, csak azért, hogy beleférjen a tárgyakat rejtő gödörbe. Ez arra utal, hogy a vész múltával nem használni, hanem értékes vasanyagukat értékesíteni, feltehetően újrakovácsolni akarták őket. Elrejtőjük személyére vonatkozó ismereteink nincsenek. Valószínűsíthető azonban, hogy a várral azonos nevű településen, Újpalánkon élő kovács, esetleg használt vastárgyakat összegyűjtő vagy felvásárló személy lehetett. Megállapíthatjuk, hogy az összegyűjtött vaseszközök legnagyobb csoportját a mezőgazdasági eszközök és az ezekhez közelállónak tekinthető kocsitartozékok és lószerszámok alkotják.

A hosszúkaszák a 16. század közepétől már nemcsak fűkaszálásra, hanem egyre inkább gabonafélék aratására is használták. A 13 darab hosszúkasza-maradvány a térség stájer vashámorokkal való intenzív kereskedelmi kapcsolata mellett az itt folyó fokozott mezőgazdasági tevékenységre is utal. Szembetűnő ugyanakkor, hogy míg a várban az összecsukható, balkáni eredetű „boszniai” kaszáknak hat töredéke is van, addig a leletben csak egyetlen darab került elő. Használatuk idejét Müller Róbert a 18. századig határozta meg. Mindez azt jelentheti, hogy a jellegzetesen hódoltságkori kaszatípusból elrejtése idején már kevesebb volt használatban. A leletegyüttesben lévő öt darab ép sarló gabonafélék aratására szolgált. Az általuk nyert adatok jól egészítik ki az újpalánki vár területén talált, nagyon töredékes sarlókról való ismereteinket.<sup>122</sup> Egyben bizonyítékul szolgálnak a délszlávokhoz köthető íves, nyéltüskés aratósarlók és a fenti típusú hosszú- és boszniai kaszák egyidejű használatára is. A török korra meghatározható baltás szőlőmeteszőkés-típus a rugós metezőollók térhódításáig használatban volt.

Az eredetileg címerrel is ellátott, 17. századra datálható ekevas, a feltételezhetően balkáni eredetű kapák, a 17. század végi csákány, valamint a kortalan típusú nagyoló fejsze mind olyan eszközök, melyek láthatóan tartós használatban voltak. Készítésük és elrejtésük között több évtized is eltelhetett.

A leletben lévő kocsitartozékok (hámfavasak, rúdvasak, tengelykarikák, löcsvas stb.), a késő középkori és kora újkori feltárások gyakori leletei. Köztük feltűnően sok hámfavas van (18 darab). Ez pedig talán összefüggésbe hozható azzal az 1698 év végi rendelettel, melyben az uralkodó a hadiszereket és élelmiszert szállító 740 ökör, 182 szekér és 363 ökörhajtó (*boarius*) eltartására utasította a megyét. Ezek 58 faluban történt elosztásáról a megye decemberi közgyűlése határozott úgy, hogy a szétosztás után még mindig fennmaradt 48 személy (valamint nyilván ökreik és szekereik) elhelyezésére Tengeglic, Újpalánka, Szekszárd és Tolna településeit jelölte ki.<sup>123</sup> Ha egyenlő elosztást feltételezzük, akkor ez Újpalánknak 12 személy, a hozzájuk tartozó szekerek és szekerenként négy ökör kötelező befogadását jelentette, ami már önmagában magyarázat lehet a szekér/kocsi tartozékok nagy számára. A századforduló évében a helyzet változatlan lehetett, mert 1700-ban a közgyűlés ismét napirenden tartotta a kérdést. Az ökrök ittlétének régészeti bizonyítéka a török után néhány évtizedig ismét lakott romos palánkvár egyik 17. század legvégére, 18. század legelső éveire keltezhető leleteket is tartalmazó gödörből előkerült patkolt ökörláb is. Az érzékeny patákat védő vas patkólemezekkel ugyanis csak a nagy terhek mozgását gyakran végző szarvasmarhákat látták el.<sup>124</sup>

A lószerszámokhoz tartozó csaknem teljesen zárt lemezpatkók és a vári leletek között is megtalálható *à la Genette* típusú feszítőzabla jellegzetes török típusú tárgyak, két féldarab feszítőzablánk,

<sup>122</sup> GAÁL 2019, 249–250, 260. 9. tábla 1–6.

<sup>123</sup> HOLUB 1974, 94.

<sup>124</sup> GAÁL 2017, 336.

valamint egy ép és egy töredék kengyel pedig 17. századi magyar lószerszámtartozék. A „teletalpas” patkókkal 18. századi leletanyagokban már nem nagyon találkozhatunk, a feszítőzablákat és – mint látható a – kengyeleket azonban ameddig csak lehetett, használatban tartották. A leletben található többi, lovas felszerelésekhez, állattartáshoz köthető tárgy (csikózabla, hevedercsat, lánc, béklyó stb.) használata a tárgyalt időszakot követő évszázadokban is változatlanul megmaradt.

A kéziszerszámok körébe tartozó 11 darab csigás fafűrő, valamint a fűrészpengék, vonókések, gyaluvasak, kalapácsok ugyancsak készülhettek a hódoltság idején is, de kötődhetnek akár a török kiűzése utáni években megkezdődött építkezésekhez, vagy az újra megtelepült újpalánkiak – köztük a nagy számban visszatért „fegyverrel szolgáló” rácok – ház körüli munkáihoz is. Egyetlen szigonyunk elrejtésének idején még láthatóan használható állapotban volt. Előfordulása az élő- és holt vízterületekkel teli vidéken nem megy ritkaságszámba, a vár vasanyagából több szigony is ismert.

A háztartásban alkalmazott, illetve személyes használatú eszközök között ismert párhuzam nélküliek a két lyuggatott reszelőlemez, vascsődarabok, tarsolyzár (?), csuklós vaseszköz, valamint bizonytalan a sűrű fonású vasrostély felhasználási területe is. A hússütő nyárs, a vas háromláb és a koppantóolló több lelőhelyről is ismerek, de közelebbi kormeghatározásra nem alkalmasak. Ugyancsak kérdéses a szögletes kialakítású kolomp készítésének és használatának ideje is.

Az épületekhez, nyílászárókhoz tartozó vasak között lévő tolókulcs a középkorban, késő középkorban ismert típus, a zármaradvány pedig hiányos, roncsolt állapota miatt nem értékelhető. Ebben a körben a legnépesebb csoportot a forgópántok, karikás-gyűrűs szegek, gyűrűs vasalatok és az egyetlen ajtópipa alkotják, ami az adott területen olyan épületeket feltételez, melyeket a feltárások során előkerült gödörlakásokkal szemben fennálló falakkal és komolyabb nyílászárókkal láttak el. Önmagukban ezek a vasalatok nem kormeghatározó jellegűek, a nagyobb ajtóra való díszes bak-szarvpánttal együtt azonban ismét a térségben a 17. század legvégén, 18. század legelső éveiben folyó építkezéseire gondolhatunk. Tény azonban, hogy szinte mindegyiken fellelhető a használati kopás vagy sérülés nyoma, ami azt jelentheti, hogy valamely esemény folytán az adott épületek és nyílászárók elpusztultak, a vasakat pedig a romokból nyerték vissza. Hasonlóképpen a kovácsolt vasszegeket, melyeket az idézett 17. századi oktatóvers szerint még a hamuból is érdemes volt kikeresni.

A fegyverekhez tartozó kettétört szablya jól keltezhető a 17. század második felére, az öt kovás, dörzskerekes lőfegyvermaradvány pedig ugyanezen időszak legvégére. Az ilyen korú fegyverek tovább használatára is ismerhetünk számos példát, a leletben lévőket azonban egyértelműen újrakovácsolásra szánták. Erre a szablya törött állapota mellett abból következtethetünk, hogy az egyik csövet már korábban elfűrészelték, a leghosszabbat pedig praktikus okból össze is hajtogatták.

A talált fémtárgyak áttekintéséből látható, hogy más kísérő leletek (kerámiák, pénzermék stb.) hiányában az akár több évtizedig használt eszközök elrejtésének időpontja csak tág időhatárokon belül lehetséges. További szűkítéséhez a térség jelentősebb hadieseményeinek számbavétele is szükséges.

## 2. Az elrejtés lehetséges oka és ideje

Jenipalánk pusztulása az 1686 őszi hadjáratlal kezdődött meg. Az egyesült keresztény seregek által ostromolt Buda felmentésére érkező Szári Szulejmán nagyvezér a város elstének hírére sietve indult dél felé, parancsot adva az úton lévő palánkok lerombolására, a hidak és települések felégetésére. Az utánuk küldött magyar huszárok azzal a hírrel tértek vissza, hogy szeptember 9-én még török és tatár lovasokat láttak a sárvízi hidak környékén, pár nap múlva pedig a kiküldött kémek azt jelentették, hogy a nagyvezér Újpalánkot, Szekszárdot és Baját felégetve Eszékig futott.<sup>125</sup> Okkal vélhetnénk, hogy ez a várható hadmozgás, török és keresztény seregek érkezésének híre váltotta ki

<sup>125</sup> GAÁL 1984, 127–128, 134.

az újpalánkiak aggodalmát, értékmentő cselekedetét. A leletegyüttes egészét – különösen jól datálható darabjait és ismert analógiáikat – áttekintve azonban úgy látjuk, hogy inkább a néhány évvél későbbi vészhelyzeteket előidéző hadieseményeket kell számba vennünk.

A török kiűzése után kevéssel a romos terület ismét szerepet kapott. A kamarai közigazgatás bevezetéseként a vám- és harmincadhivatalokat az egykori török vámok helyén kellett visszaállítani. Az első tisztviselő Pinderóczy János László, sőt utóda Gregorits Ferenc is Szekszárdon volt kénytelen ellátni hivatalát, mert a vár merő rom volt. Utóbbi megkezdte az újjáépítést, de nem bízva a régi lakóhelyükre visszaszivárgó rácokban, felvidéki telepeseket kért az újjáépítéshez. Milyen sikerrel? Nem tudjuk. Ám féelme, miszerint „*nagyon egyedül van*”, bebizonyosodott, amikor az 1691 májusában rátörő rablók olyan súlyosan bántalmazták, hogy sérüléseibe belehalt. Maga a település azonban tovább gyarapodhatott, mert 1694-től tisztartósági székhely, majd 1696 végén itt tartották a főbíró és preceptort megválasztó tisztújító gyűlést is.<sup>126</sup> Eközben a kamarai jószágkormányzás rendelete alapján a valaha török zsoldban álló rácok immár törvényesen is visszaköltözhetek eredeti lakóhelyeikre, így Újpalánkra is. Sőt, miután a király a katonáskodó rácokat mentesítette az adózás alól, számuk egyre nőtt. 1697-ben negyvenegy gyalogos és hét lovas rác katonát írtak itt össze, de a megye alispánjának egy későbbi leveléből az is kiderül, hogy „*minden rác helyen kétszer-háromszor annyian vannak akik nem katonáskodnak s mégis kivonják magukat a terhek alól.*”<sup>127</sup>

A megye és annak birtokosai számára is áldatlan állapotnak, egyben Újpalánk rövidéletű másodvirágzásának a Rákóczi-szabadságharc eseményei vetettek véget. Nagyobb létszámú katonaság először a kurucok sikeres dunántúli hadjárata során, 1705 végén szállta meg a várat és környékét. Bottyán János Siófokhoz és Hídvéghez hasonlóan Újpalánkon is sáncot építtetett, melybe őrséget telepített. A sánc pontos helyét nem ismerjük, felszíni nyomai nincsenek. Feltehetően a korábbi palánkvár maradványainak sietős megerősítéséről lehet szó. Az is joggal hihető, hogy a kuruc őrség érkezése és megtelepedése riadalmat kelthetett az itt élők, elsősorban az 1704-évi rácdúlás után a megtorlástól okkal tartó rácok körében.<sup>128</sup>

Nincs adatunk arról, hogy meddig maradtak a kurucok Újpalánkon, arról azonban szólnak a források, hogy a Simontornya felé igyekvő és várat végül is elfoglaló Heister császári generális 1709 augusztusában itt kelt át seregével a Sárvízen és haladt tovább Földvár felé, a kurucok által „hányt” sáncokban pedig feltehetően császári őrség telepedett meg. Ha valóban így is történt, az átkelőhellyel nem sokat törődhetek, mert a következő év májusában az alispánt a mohácsi császári parancsnok utasította, hogy Tolna megye hozza helyre a területén lévő utakat, hidakat „*különösen az újpalánki hidat*”. Ám a híd – ha megújult is – csupán 1710. augusztus 15-ig láthatta el feladatát. Ekkor ugyanis a kurucok utolsó, egyben tragikus végű katonai akciójának során Palocsay György generális főstrázsamester vezetésével rohammal elfoglalták az újpalánki sáncot. A hanyatott sorsú hidat felégették, az őrséget elfoglalták és elűzték.<sup>129</sup>

Az 1710 utáni évekből már nincsenek adataink, egy 1720. évi összeírás szerint Újpalánk puszta akkor már Agárd faluhoz tartozott. A vasanyag elrejtését véleményünk szerint az 1704 vagy 1710. évi kuruc támadások valamelyikéhez köthetjük, s bár nincs rá semmiféle bizonyíték, a kettő közül inkább a viszonylag hosszabb, békésebb időszakot lezáró első hadiesemény idejét tartjuk reálisabbnak.

<sup>126</sup> HOLUB 1974, 38–39.

<sup>127</sup> HOLUB 1974, 25, 27.

<sup>128</sup> BÁNKÚTI 1969, 92–93.

<sup>129</sup> BÁNKÚTI 1969, 150, 152–153.

## IRODALOMJEGYZÉK

- BARTHOLOMAEIDES  
1806–1808  
BARTOS 2014  
BÁLINT 1977  
BÁNKÚTI 1969  
BÁTKY 1926  
ÉRI – BÁLINT 1959  
G. MAGYAR 1956  
GAÁL 1982  
GAÁL 1984  
GAÁL 2016  
GAÁL 2017  
GAÁL 2018  
GAÁL 2019  
GERE 2003  
HERMAN 1887  
HOLL 2000  
HOLL – PARÁDI 1982  
HOLUB 1974  
HORVÁTH 2016
- BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus, *Inclyti Superioris Hungariae Com. Gömöriensis Notitia*. Leutschovae 1806–1808.  
BARTOS Mihály, *Bakszarv pántok*. <http://rimuhelye.blogspot.com/2014/03/bakszarv-pantok.html> (2020. 12. 06.)  
BÁLINT Sándor, *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Második rész*. Szeged 1977. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976/77–2.)  
BÁNKÚTI Imre, *Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703–1711)*. TTMT II (1969) 87–166.  
BÁTKY Zsigmond, *Aratósarlók a Néprajzi Múzeumban*. NéprÉrt XVIII (1926) 75–80.  
ÉRI István – BÁLINT Alajos, *Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei (Leszih Andor ásatásai)*. Budapest 1959. (Régészeti Füzetek Ser. II 6. sz.)  
G. MAGYAR Mária, *A budai vár fegyverleletei*. BudRég XVII (1956) 247–260.  
GAÁL Attila, *Császárkori vasdepot Dombóvár határából*. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1982, 73–91.  
GAÁL Attila, *Az 1686 őszi felszabadító hadjárat grafikai lapjainak Tolna megyei vonatkozásai*. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve XII (1984) 123–155.  
GAÁL Attila, *16–18. századi leletek a szekszárdi török palánkvár környezetéből*. WMMÉ XXXVIII (2016) 285–327.  
GAÁL Attila, *Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából I. Fegyverek és fegyvertartozékok*. WMMÉ XXXIX (2017) 315–399.  
GAÁL Attila, *Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából II. Háztartási eszközök, személyes használati tárgyak*. WMMÉ XL (2018) 333–416.  
GAÁL Attila, *Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni-Palanka) feltárásából III. Mesterségekhez köthető fém (és más anyagú) munkaeszközök, tárgyak*. WMMÉ XLI (2019) 241–319.  
GERE László, *Késő középkori és kora újkori fémleletek az ozorai várkastélyból*. Budapest 2003. (Opuscula Hungarica IV. Az ozorai várkastély régészeti monográfiái I.)  
HERMAN Ottó, *A magyar halászat könyve*. Budapest 1887.  
HOLL, Imre, *Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis*. Budapest 2000. (Varia Archaeologica Hungarica 11. Die Ausgrabungen in Pilisszentkereszt 1.)  
HOLL, Imre – PARÁDI, Nándor, *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. Budapest 1982. (Fontes Archaeologici Hungariae)  
HOLUB József, *Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig*. TTMT V (1974) 5–124.  
HORVÁTH Viktória, *Színesfémleletek a 14–17. századi budavári palotából*. Szakdolgozat, ELTE. Kézirat. Budapest 2016.



- IKVAI 1972 IKVAI Nándor, *A ceglédi vaseszközlelet*. Studia Comitatus 1 (1972) 135–163.
- KALMÁR 1959 KALMÁR János, *A füleki (Filakovo) vár XV–XVII. századi emlékei*. Budapest 1959. (Régészeti Füzetek Ser. II. 4. sz.)
- KALMÁR 1971 KALMÁR János, *Régi magyar fegyverek*. Budapest 1971.
- KOVALOVSZKI 1969 KOVALOVSZKI Júlia, *Ásatások Csepelyen*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 8 (1969) 235–252.
- KOVÁCS 1990 KOVÁCS Gyöngyi, *A Törökszentmiklós-Rózsa téri késő középkori vaseszközlelet*. Archaeologiai Értesítő 117 (1990) 241–251.
- MAGYAR 1998 MAGYAR Kálmán, *A segesdi mezőváros XVII. századi kovácsműhelye (Régészeti leletek az 1987-es feltárából...)* Somogyi Múzeumok Közleményei 13 (1998) 155–184.
- MÁRKUS 2003 MÁRKUS Mihály, *Jolsvai kolompok*. Ponticulus Hungaricus VII (2003) 1. sz. <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/limes/jolsvai-kolompok-01.html> (2020.12.07.)
- MÜLLER 1982 MÜLLER Róbert, *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökör végéig I–II*. Zalaegerszeg 1982. (Zalai Gyűjtemény 19.)
- NAGY 1964 NAGY Emese, *A középkori Buda és Pest építészetének technikai és szervezeti kérdései I*. BudRég XXI (1964) 133–190.
- OROSZ 2010 OROSZ Krisztina, *Lakáskultúra a késő középkori Magyarországon. Tanulmányok a visegrádi királyi palota enteriőrjeihez*. In: *A visegrádi királyi palota*. Szerk. Buzás Gergely – Orosz Krisztina. Budapest 2010, 227–297.
- POPOVIĆ – BIKIĆ 2004 POPOVIĆ, Marco – BIKIĆ, Vesna, *Kompleks srednjovekovne mitropolije u Beogradu – The complex of the Medieval Metropolitan Church in Belgrade. Excavation of the Lower Town of the Belgrade Fortress*. Belgrade 2004. (Archaeological Institute, Monographs No. 41.)
- RADIĆ 2015 RADIĆ, Mladen, *Osijek i šira okolica u osmanskome periodu. Katalog izložbe – Osijek and surrounding area in the ottoman period. Exhibition catalog*. Osijek 2015.
- SAMUEL 2007 SAMUEL, Marián, *Záchranný výskum na stavbe Business centra na mostnej ulici v Nitre – Rettungsausgrabungen bei dem Aufbau des Businesszentrums auf der Mostná Strasse in Nitra*. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2005. Nitra 2007, 174–175.
- ШПЕХАР 2007 ШПЕХАР, Перица, *Оруђе од метала са Београдске тврђаве од антике до краја 18. века – Metal Tools from the Belgrade Fortress*. Београд 2007.
- SÜMER 1986 SÜMER, Faruk, *Türklerde Atçilik ve Binicilik*. Istanbul 1986.
- SZABÓ 1932 SZABÓ Kálmán, *Csöngetyű és kolomp a kecskeméti pásztorság kezén*. NéprÉrt XXIV (1932) 68–75.
- SZABÓ 1938 SZABÓ Kálmán, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*. Budapest 1938. (Bibliotheca Humanitatis Historica III.)
- SZABÓ 1954 SZABÓ György, *A falusi kovács a XV–XVI. században*. FolArch VI (1954) 123–145.

- SZABÓ 1983 SZABÓ János Győző, *Gyöngyöspatai szőlőmunkás eszközei a középkorból*. Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve XIX (1982–1983) [1983] 135–186.
- SZILÁGYI 1979 SZILÁGYI Miklós, *Fentő*. In: Magyar Néprajzi Lexikon II. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest 1979, 142–143.
- SZVATH 2014 SZVATH Márton, *Késő középkori és kora újkori fémleletek a nagyvázsonyi várból 1. Kések, evő- és konyhai eszközök*. LDMK 28 (2014) 351–384.
- SZVATH 2019 SZVATH Márton, *Késő középkori és kora újkori fémleletek a nagyvázsonyi várból 2. Szerszámok, mezőgazdasági eszközök, zárszerkezetek és épületekhez tartozó vasalatok*. LDMK 29 (2019) 197–248.
- TAKÁCS 2018 TAKÁCS Zoltán Bálint, *Gyertyakoppantó a sárvári múzeumban*. <http://nadasdymuzeum.hu/gyertyakoppanto-a-sarvari-muzeumban-2018-12-12> (2020. 12. 06.)
- TEMESVÁRY 1961a TEMESVÁRY Ferenc, *A nagyvázsonyi Kinizsi vár lakatosipari termékei*. Budapest 1961. (Nagyvázsonyi Füzetek 1.)
- TEMESVÁRY 1961b TEMESVÁRY Ferenc, *Kulcstípusok és zár-mechanizmusok fejlődése a XV. században*. FolArch XIII (1961) 151–181.
- TEMESVÁRY 1963 TEMESVÁRY Ferenc, *Kulcstípusok és zármechanizmusok fejlődése a XVI–XVII. században*. FolArch XV (1963) 107–147.
- TEMESVÁRY 1995 TEMESVÁRY Ferenc, *Díszes nyerges, lószerszámok*. Budapest 1995.
- TIMAFFY 1979 TIMAFFY László, *Kisalföldi kocsik, szekerek*. Arrabona – Múzeumi Közlemények 21 (1979) 117–144.
- TIMAFFY 1991 TIMAFFY László, *Fémművesség*. In: Magyar Néprajz III. Kézművesség. Főszerk. Domokos Ottó. Budapest 1991, 245–281.
- VÁNDOR 2002 VÁNDOR László, *A bajcsai vár leletei. A bajcsai vár fém-, fa- és csonttárgyai*. In: Bajcsavár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Szerk. Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg 2002, 73–82.

## RÖVIDÍTÉSEK

BudRég	Budapest Régiségei, Budapest
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
LDMK	A Laczkó Dezső Múzeum Közleményei, Veszprém
NéprÉrt	Néprajzi Értesítő, Budapest
TTMT	Tanulmányok Tolna megye történetéből, Szekszárd
WMMÉ	A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve, Szekszárd

## **Eisener Lagerbefund aus der Frühneuzeit von der Umgebung der türkischen Plankenburg Szekszárd-Jeni Palánk**

Wie auch in den früheren Jahren, führten wir auch im Frühling 2019 Metalldetektorforschungen auf dem von der früher ausgegrabenen türkischen Plankenburg, namens Jeni Palánk, östlich liegenden Ackerfeld durch. Bei den Forschungen deckten wir eine Menge von in die Humusschicht eingegrabene und seicht gelegene Grube versteckten Eisengeräten.

Der Fundkomplex besteht aus 217 Stk. Eisengegenständen. Die meisten vor einer kommenden Gefahr versteckten Eisenstücke sind abgenutzt, abgeschliffen oder gebrochen, beschädigt, sowie mangelhaft. Manche wurden vom Eigentümer selbst deformiert, damit der Gegenstand in die Schlupfgrube eingesetzt werden kann. Es ist auch ein Beweis dafür, daß man die wertvollen Eisengegenstände nach Verlauf des Unheils nicht benutzen, sondern verkaufen oder umschmieden wollte. Wir wissen es nicht, wer diese Gegenstände versteckte, es läßt sich jedoch vermuten, daß er ein in der Gemeinde Újpalánk lebender Schmied oder eine, die gebrauchten Eisengegenstände zusammensammelnde oder aufkaufende Person sein konnte. Es läßt sich auch feststellen, daß die größte Gruppe der gesammelten Eisengegenstände aus landwirtschaftlichen Geräten und aus den dazu gehörenden Wagenzubehören und Pferdegeschirren bestehen.

Die Langsensen wurden ab Mitte des 16. Jahrhunderts nicht mehr nur zum Heumähen, sondern immer mehr zum Getreidemähen verwendet. Die fünf ganze Sicheln im Fundkomplex waren für Getreidemähen verwendet. Die für die Türkenzeit datierbaren Rebscherenäxte wurden bis zum Raumgewinn der Federrebscheren verwendet.

Das ursprünglich auch mit Wappen versehene und für das 17. Jahrhundert datierbare Pflugeisen, die vermutlich aus Balkan herkommenden Hacken, die Krampe vom Ende des 17. Jahrhunderts, sowie die alterslose Bundart sind alle solchen Geräte, welche gewißlich dauernd benutzt waren. Die im Fundkomplex stehenden Wagenzubehöre (Wagenschwengel, Stangeneisen, Wellenringe, Leuchseneisen, etc.) kommen oft aus dem Spätmittelalter und aus der Frühneuzeit vor. Unter denen kommen besonders viele Wagenschwengel vor (18 Stück).

Die unter den zu den Pferdegeschirren gehörenden beinahe ganz verschlossenen Deckeleisen und das in der Burg gefundene Stangengebiß „à la Genette“, die typischen türkischen Gegenstände, zwei halbe Stangengebisse, sowie ein ganzer und ein gebrochener Bügel sind alle ungarische Pferdegeschirrstücke aus dem 17. Jahrhundert. „Vollsohlendeckel“ kommen aus den Fundkomplexen des 18. Jahrhunderts kaum mehr vor, die Stangengebisse und die Bügel wurden jedoch jederzeit benutzt. Der Gebrauch der im Fundkomplex gefundenen sonstigen Pferdegeschirr- oder Tierhaltungsgegenstände (Fohlengebiß, Gurtschnallen, Ketten, Fesseln, etc.) ist auch in den späteren Jahrhunderten unverändert weiter verblieben.

Die zu den Handgeräten gehörenden 11 Schneckenholzbohrer, sowie die Sägeblätter, Ziehmeser, Hobeisen und Hämmer konnten auch während der Türkenzeit gefertigt werden, können jedoch zu den Bauarbeitszeiten nach der Vertreibung der Türken, oder auch zu den Hausarbeiten der

wieder in Újpalánk angesiedelten Menschen gehören. In der Zeit der Verdeckung ihres einzigen Hakenspießes war das Gerät anscheinend noch im guten Zustand.

Unter den im Haushalt verwendeten, bzw. privaten Gegenständen sind die zwei ausgelöscherten Feilenbleche, Eisenrohrstücke, Taschenverschluß (?), Gelenkeisengerät nicht bekannt, die Benutzung des dicht gespinnten Eisengitterrostes ist auch unsicher. Der Fleischbratenspieß, das eiserne Dreibein und die Klopfschere sind für eine nähere Altersbestimmung nicht geeignet. Fraglich ist weiterhin auch das Herstellungsdatum und die Nutzungsdauer der winkelförmigen Glocke. Der zwischen den zu Gebäuden, Fenster und Türen gehörenden Eisen liegende Schiebeschlüssel ist ein aus dem Spätmittelalter bekannter Typ, das Verschlußrest läßt sich nun wegen seines mangelhaften, beschädigten Zustandes nicht bewerten. In diesem Kreis sind meistens Scharniere, Ringnägel, Ringbeschläge und eine einzige Türpfeife zu finden. Diese Beschläge haben selbst keine altersbestimmende Funktion, sind aber gemeinsam mit dem zu einer größeren Tür passenden Bockshorn typische Gegenstände welche in dieser Gegend bei den örtlichen Bauarbeiten am Ende des 17. Jahrhunderts und Anfang des 18. Jahrhunderts oft vorkamen. Der zu den Waffen gehörende entzweigebrochene Säbel läßt sich für die zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts datierbar, der Schießgewehrüberrest mit Friktionsrad und fünf Feuerstein stammt vom Ende dieses Zeitalters.

Die Zerstörung von Jeni Palánk fing mit dem Heereszug vom Herbst 1686. Die zur Befreiung von durch die vereinigten Kreuzzüge bestürmten Buda kommende Grosswesir Sari-Suleiman mußte bis zum Osijek fliehen, unterwegs brannte er Újpalánk, Szekszard und Baja auch. Man könnte auch vermuten, daß diese wertschonende Handlung der Bürger von Újpalánk nach dem Gerücht der Ankunft des türkischen und christlichen Heeres erfolgte. Wenn wir jedoch den Gesamtfund überprüfen, läßt es sich jedoch vermuten, daß nicht diese, sondern die einigen Jahren später kommenden Kriegsereignisse in Betracht kommen können. Kurz nach der Vertreibung der türkischen Truppen spielte dieses Trümmerfeld wieder eine wichtige Rolle. Bei der Einführung der Kammerverwaltung mußten die Zoll- und Dreißigstelbehörden anstelle der ehemaligen türkischen Zolleinnahmestellen wieder aufgebaut werden.

Diese kurze Blütezeit von Újpalánk endete nach den Ereignissen der Rákóczi-Freiheitskämpfe. Eine größere Anzahl von Wehrmannschaft belegte zuerst am Ende 1705 die Burg und ihre Gegend, nach dem erfolgreichen Heerzug der Kuruzen in Transdanubien. General Janos Bottyan ließ ein Feldwerk (Schanze) – wie auch in Siófok und Hidveg – in Újpalánk bauen, wo er auch eine Wachmannschaft aufstellte. Der genaue Platz dieses Feldwerks ist allerdings nicht bekannt.

Wir haben keine Informationen darüber, wie lange sich die Kuruzen in Újpalánk aufenthielten, es gibt jedoch Aufzeichnungen darüber, daß der Kaisergeneral Heister im August 1709 in Richtung nach Simontornya mit seinen Truppen den Fluß Sárvíz hier passierte und in den von den Kuruzen erstellten Schanzen eine kaiserliche Wachmannschaft ansiedelte. Im Mai des nächsten Jahres wurde dem Vizegespan vom Kaiserkommandant aus Mohács geboten, die auf dem Gebiet des Komitates Tolnau liegenden Wege, Brücken, insbesondere „die Brücke in Újpalánk“ zu renovieren. Sollte die Brücke renoviert werden, konnte sie nur bis zum 15. August 1710 seine Aufgabe versehen, da die Kuruzen bei ihren letzten Aktionen auf die Schanze in Újpalánk anstürmte und wiederbesetzte. Die Brücke wurde dann wieder abgebrannt, die Wache belegt und vertrieben.

Aus den Jahren nach 1710 haben wir keine Angaben mehr. Die Verdeckung des Eisenmaterials läßt sich unserer Meinung nach mit irgendeinem Kuruzenangriff vom Jahre 1704 oder 1710 verbunden und obwohl wir keine Beweise haben, finden wir eher das Datum des ersten – nach der längeren Friedenszeit abschließenden – Kriegsereignisses für realistisch.

GAÁL ATTILA

## Kora újkori mész- és téглаégető kemencék Szekszárd belvárosában

A szekszárdi szandzsák névadó településének várszerűen megerősített kolostorát 1429-ben említik először mint szekszárdi castellumot.<sup>1</sup> A vármegyeháza udvarán az 1970-es években végzett feltárások során azután bebizonyosodott, hogy a vár központi részét – mint az az ország más apátsági központjainál is gyakori volt – itt is a megerősített egyházi épületek képezték.<sup>2</sup> A perdöntőnek számító területek erős lefedettsége miatt azonban több kérdés máig nyitott maradt. Nem tudjuk, hogy miként történt a vár megerősítése az 1400-as évek elején. Van olyan elmélet is, amely szerint a Mátyás elleni összeesküvésben résztvevő Vitéz János nem megerősítette,<sup>3</sup> hanem – hűségének bizonyítására éppen hogy „lerontatta” azt.<sup>4</sup> Az azonban tény, hogy alig szűk évszázaddal később „Kazon vajda Pesttől indulván, Szekszárdot megszállá, megvevi, megégeti és belé az ő nípít szállítá”<sup>5</sup>. Vagyis a török érkezésének idején olyan erősség képezte a település központi részét, amelyet ostromolni kellett. Erre utal, hogy a későbbi török források Szekszárdot *kaleként*, azaz korábban is létezett, általuk elfoglalt várként említik.<sup>6</sup> A templom és a bencés kolostor épületegyüttese pedig másfél évszázadig a szandzsákszékhely település palánkvárának is központi magja volt.

Még egy évtized sem múlt el a dél felé menekülő, közben tatár utóvédekkel mindent felégetető török sereg 1686 őszi átvonulása óta<sup>7</sup>, a romokban álló bencés apátság birtokait elnyerő – és következetes szívóssággal vissza is szerző – Mérey Mihály hozzáfogott az azóta is nevéhez fűződő építkezésekhez.<sup>8</sup> Mérey 1694-ben költözött Szekszárdra, de már a rákövetkező évben folyt a bencések által felhagyott épületek egy részének visszabontása és újjáépítése. Emeletes apáti rezidenciája négy-négy szobát és konyhát foglalt magába, a templom egy részét pedig toronnyal ellátott ká-

<sup>1</sup> GERE 2008, 67 (ugyanott további 15. századi adatok a várról); TOLNAI 2011, 117.

<sup>2</sup> KOZÁK 1975, 351–352. A végvári rendszer várrá erősített kolostorairól és a szekszárdi kolostor erősítéséről: CSORBA 1974, 15.

<sup>3</sup> KOZÁK 1975, 351.

<sup>4</sup> Vass Előd tanulmányában így fogalmazott: „Szekszárdon tehát az elterjedt nézetek ellenére, »Vitéz János vára« nem általa épített, hanem ellenkezőleg, pontosan Vitéz János parancsára került részbeni lebontásra az akkor meglévő is: »azáltal, hogy János esztergomi érsek úr a kastélyt Szekszárdon lerontotta (castellum in Sexard erectum), s úgyszintén Laskón is lerontatta, mivel ha nem lettek volna lerontva, felépítve nem adta volna át (a királynak!)» VASS 1989, 61.

<sup>5</sup> „Megszállá”, azaz ostrom alá vette. SZAKÁLY 1969, 22.

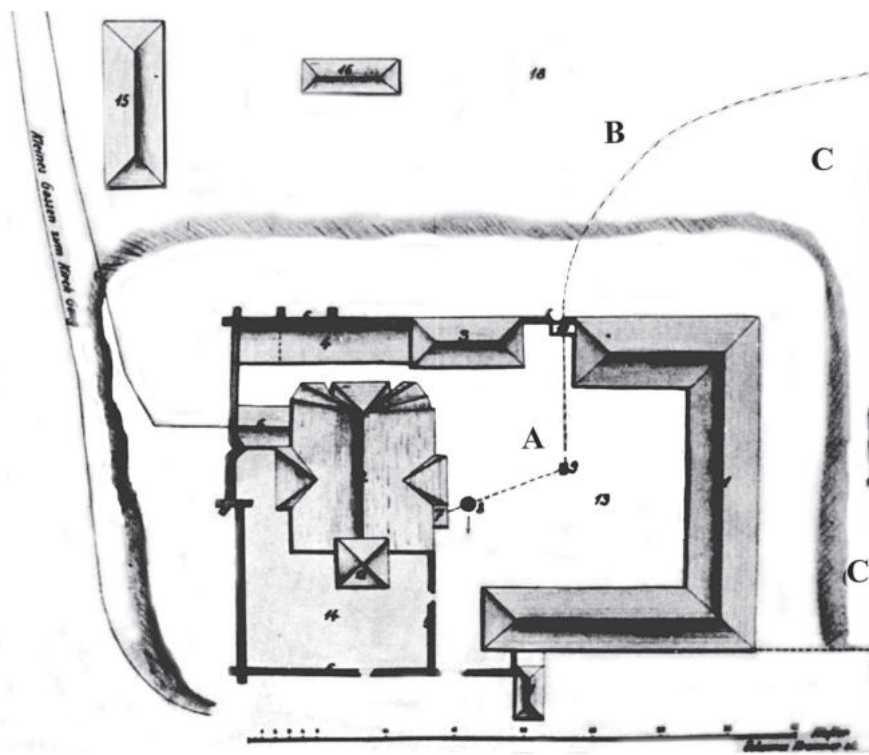
<sup>6</sup> TOLNAI 2011, 117.

<sup>7</sup> HOLUB 1974, 21.

<sup>8</sup> KOZÁK 1975, 356–357.

polnává alakította. A szakmunkát végző mestereket (kőművesek, ácsok) saját maga fizette, segédmunkákhoz – némi huzavonát és a budai adminisztráció közbenjárását követően – az újjalánkai kamarai tisztartó biztosított napi tíz embert és egy-két kocsit. Az építkezésekhez azonban a viszsabontásokból nyert építőanyagon túl még további, nyilván nem kis mennyiségű téglára és mészre is szükség volt. Ezért – az újjáépítés időszakának eseményeit feldolgozó Holub József adata szerint Mérey – „Téglaégetőt is építtetett, valamint mészégetőt is a Váralján, ami miatt összeütközése is támadt a kamarai jószágkormányzósággal, mert császári telken létesítette ezt.”<sup>9</sup>

A balszerencse azonban a Mérey és az ő munkáját folytató utódai által emelt épületeket sem kerülte el. Az 1794. augusztus 7-én hirtelen támadó tűzvészben hatszáz házon kívül leégett a régi vár területén felépült és addigra már ismét megerősítésre váró templom, a paplak, valamint az ott működő megyeháza a közelükben volt összes épülettel együtt.<sup>10</sup> Előbb – a régitől nyugatabbra lévő új helyén – a templom épült fel (1805), majd több meg nem valósult tervet és vitát követően 1830-ban bemutathatták a Pollack Mihály tervei alapján készült, a szekszárdi Stann Jakab által kivitelezett klasszicista stílusú megyeháza új szárnyát. Az 1827-ben megkezdett építkezés 1832-re lényegében befejeződött,<sup>11</sup> néhány utómunkálatra azonban még 1833-ban, sőt 1836-ban is szükség volt.<sup>12</sup> Talán ekkor rendezhették az épületegyüttesnek helyet adó magaslat keleti és déli határát is, megépítve azt a téglafalat, mely a címbeli leletek előkerülésében is szerepet játszott. Napjainkig ezen a falon belül futott (fut) az a később föld alatti, épített csapadékvíz-elvezető téglacsatornába terelt nyugat–keleti irányú vízfolyás, mely a fenti leégett barokk templomot és megyeházát ábrázoló 1783-as helyszínrajz jobb szélénél, nyílt medrű „kis vízfolyás” jelöléssel látható (1. kép).<sup>13</sup>



1. kép. Az apátság helyszínrajza 1783-ból. Utólagos betűjelek: A és B = esővízelvezető rendszer, C = a magaslat keleti oldalán lévő vízfolyás (KOZÁK 1975, oldalszám nélküli rajz alapján)

<sup>9</sup> HOLUB 1936, 23–24.

<sup>10</sup> MEHRWERTH 1884, 17; VENDEL 1941, 90.

<sup>11</sup> KOZÁK 1975, 373.

<sup>12</sup> KOVÁCH 1914, 71–72. Ugyanerre utal még: SZERI 2012.

<sup>13</sup> KOZÁK 1975, 352–361. oldalak között lévő rajz. Nincs számozva, de a szöveg szerint 15. kép.

A szekszárdiak által enyhe túlzással „várfalként” emlegetett támfal délkeleti, íves sarokrésze ugyanis – feltehetően az említett téglacsatorna előregevedése révén – 1982-re omlásveszélyes állapotba került. Az íves falsarok („bástya”) meglazult falazatát ekkor visszabontották, majd a vízvezetés gondjának megoldásához a Garay téri 1. számú iskola (volt Fiúiskola) sarka és a magaslat közötti részt – vagyis a Hal köz térre betorkoló szakaszát – tovább mélyítették (2. kép). A partoldal nyesése, valamint a munkagödör ásása során egyre több vörösre égett földréteget találtak, amit a kivitelező csak akkor jelentett a múzeumnak, amikor a partoldalban egy mészrögökkel, szénmaradványokkal vegyes törmelékű üreg is előkerült. A Bucsányi Kálmán főrestaurátor együttműködése mellett megkezdett gyors leletmentéshez a kivitelező biztosított kézi munkaerőt azzal a megkötéssel, hogy statikai okokból a régészeti munkálatok nem terjeszkedhetnek túl a már kijelölt munkagödör határain.<sup>14</sup>



2. kép. 1: Téglá támfal a „Várhegy” déli oldalán; 2: A támfal felújítás alatt lévő délkeleti sarka

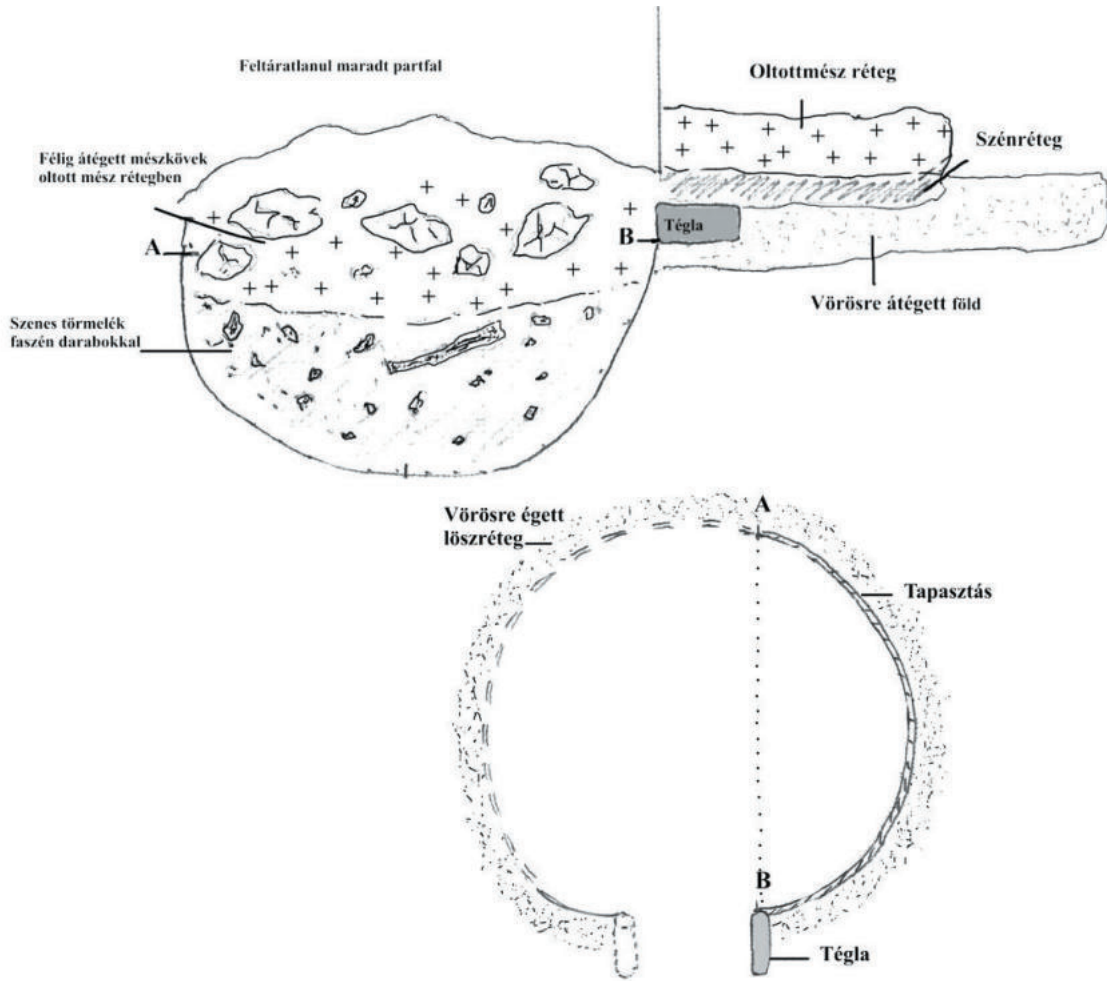
## MÉSZÉGETŐ KEMENCE

A munkálatok kezdetekor lefaragott partoldalban a mai járdaszintnél 90 cm-rel mélyebben lévő üreget bolygattak meg. Ennek felső részéhez csatlakozóan 20 cm vastag rétegben helyben megoltott (megoltódott) meszet, alatta 15 cm vastag hamu- és faszénréteget regisztráltunk. Az alattuk lévő lösz erős tűzben vörösre átégett. Maga az üreg egy ívelt aljú, kör alaprajzú, legszélesebb részén kb. másfél méter átmérőjű mészégető kemence maradványának bizonyult, melyet fenti okokból nem bonthattunk ki teljesen, de a rajzon jelölt A-B pontok között metszetet készítettünk (3. kép). A kemence belseje tapasztott volt. Íves alját 50–60 cm vastag hamuréteg töltötte ki, melyben kisebb-nagyobb faszéndarabok voltak. E felett helyezkedett el a kiégetésre szánt mészkődarabok tűztérbe zuhant, hasonló vastagságú rétege. A kődarabok félig átégett állapota, illetve a már kiégett mész időközben oltott mésszé válása alapján úgy látszik, hogy az utolsó égetést nem fejezték be, és felhagyásakor a belezuhant maradványokat sem távolították el. A kemence alja felett 95 cm magasan került elő a két fekvő téglával határolt tüzelőnyílás egy kisebb maradványa.

A magyar mészégető kemencéket ismertető munkájában Müller Róbert ezt a típust a homokosabb és agyagos talajok esetében egyaránt használt „*egylikű-kemencékhez*”, azon belül az általa ismertett kemencék második típusába sorolta. Az ilyen egyszerű földkemencéket – mint esetünkben is – főként partoldalba vájták, s agyagosabb talajban akár egy teljes idényben is használhatták.<sup>15</sup>

<sup>14</sup> A közel négy évtizeddel korábbi leletmentés közreadását Jakab Attila témakörben megjelent dolgozatai inspirálták. JAKAB 2005; JAKAB 2007; JAKAB 2008; JAKAB 2011.

<sup>15</sup> MÜLLER 1974, 31, valamint 12. kép és 14. kép c-d.



3. kép. A Szekszárd-Garay-téri „egylikú” mészégető kemence maradványa





## TÉGLAÉGETŐ

A terület törmeléktől való megtisztítása és mélyítése közben a fenti mészégető kemencétől alig egy méter távolságban északra, egy földbe mélyített építmény sarkát találtuk meg. Egyetlen magasságúra töredezett, bolygatott felső szintje mintegy 120 cm-rel a mai járószint alatt jelentkezett, onnan további 1,8 métert mélyült és várhatóan északkelet felé terjedt tovább. Északnyugati falát már korábban elroncsolták az említett vízvezető alagútjával, aminek partoldalban lévő nyílásába az időszakosan csorgó víz elvezetésére a munkások a munkagödörön áthaladó műanyagcsövet helyeztek. Ezt a fotózás miatt később ideiglenesen megszüntettük (4. kép 1).



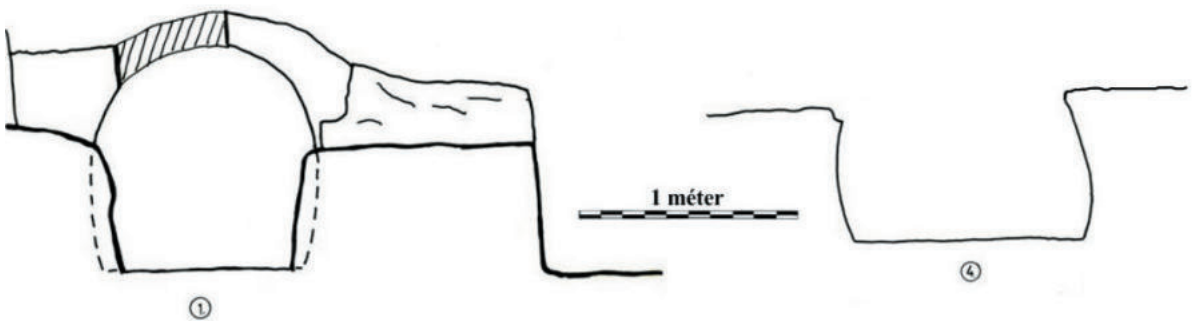
4. kép. 1: Mészégető kemence (a), földbe mélyülő, tapasztott falú építmény sarka (b), vízvezető téglacsatorna az ideiglenes csővel (c); 2: A kemence feltárás közben

A megtalált sarokrész aljánál továbbhaladva egy 7 méter hosszú, 4,35–4,7 méter széles, téglalap alaprajzú, négy tüzelőcsatornás tégláégető kemencét tártunk fel. Egyetlen épen maradt (keleti) fűtőcsatornája szerint teljes szélessége (a szájhosszúságokkal együtt) 5,3 méter körüli volt, ami nagyjából 37 négyzetméteres alapterületet jelent. A tüzelőcsatornákat és a közöttük húzódó altalajból kivágott agyagpadokat a rövidebb oldalakkal párhuzamosan készítették el. A két rövidebb oldalfal aljánál egy-egy 40–50 cm között változó szélességű padkát alakítottak ki. Utóbbiak kemencefenéktől mért magassága a belső agyagpadokénál kevesebb, mindössze 40 cm volt (lásd az 5. kép alaprajzát). A padkák oldalát és felszínét is letapasztották. Ezen a vörösre, helyenként fehéres színűre átégett tapasztáson zömében 12×12–12×24 cm-es tört tégladarabokból készített borítás volt.

A négy (90, 90, 110, 100 cm széles) tüzelőcsatorna alját is tapasztották, de téglaborítás nem volt rajtuk. A 100, 70, 90 cm széles, 60, 50, és 70 cm magas agyagpadok oldalfalát és felszínét azonban lapjára fektetett téglákkal, tégladarabokkal borították, majd a padkákhoz hasonlóan letapasztották. Javításra, felújításra utalhat, hogy például a nyugatról nézve első agyagpadon ezt két egymás alatti rétegben is megtaláltuk (5. kép 1–2). Az innen kikerült ép téglák mérete 22×12×8 cm.

A tüzelőcsatornák északi vége zárt volt, déli irányban azonban 80–90 cm hosszú, (az egy keletit kivéve) beomlott fűtőcsatornákkal folytatódtak. A fűtőnyílások és a más kemencék esetében gyakran megtalált munkagödör feltárására – egyrészt a kivitelező említett megkötései miatt, másrészt pedig azért, mert a kemencének ez a része már a Garay tér járdája alá nyúlt be – sajnos nem volt lehetőségünk. Az ép fűtőcsatorna (5. kép 3) boltíves kialakítású volt, ugyanilyen boltív indítását a másik három, roncsolt fűtőcsatornánál is megtaláltuk (5. kép 4). Utóbbiaknál a beomlott boltívek helyén nagyobb tapasztás- és téglatörmelékekkel teli foltok voltak. A fűtőnyílásban és a törmelékfoltokban (hamugödörök?) elszenesedett fahasábok, hasábtöredékek feküdtek. A 4–5 cm vastag fahamuréteg kemény, megkövesedett állagú volt. A keleti tüzelőcsatorna ép fűtőnyílásában a szenes-hamus rétegben egy 17–18. századi mázatlan korsó töredékeit és kevés állatcsontot találtunk.

A két belső agyagpad déli végében még egy félköríves, törmelékfeltöltéses gödör indítása is lát-

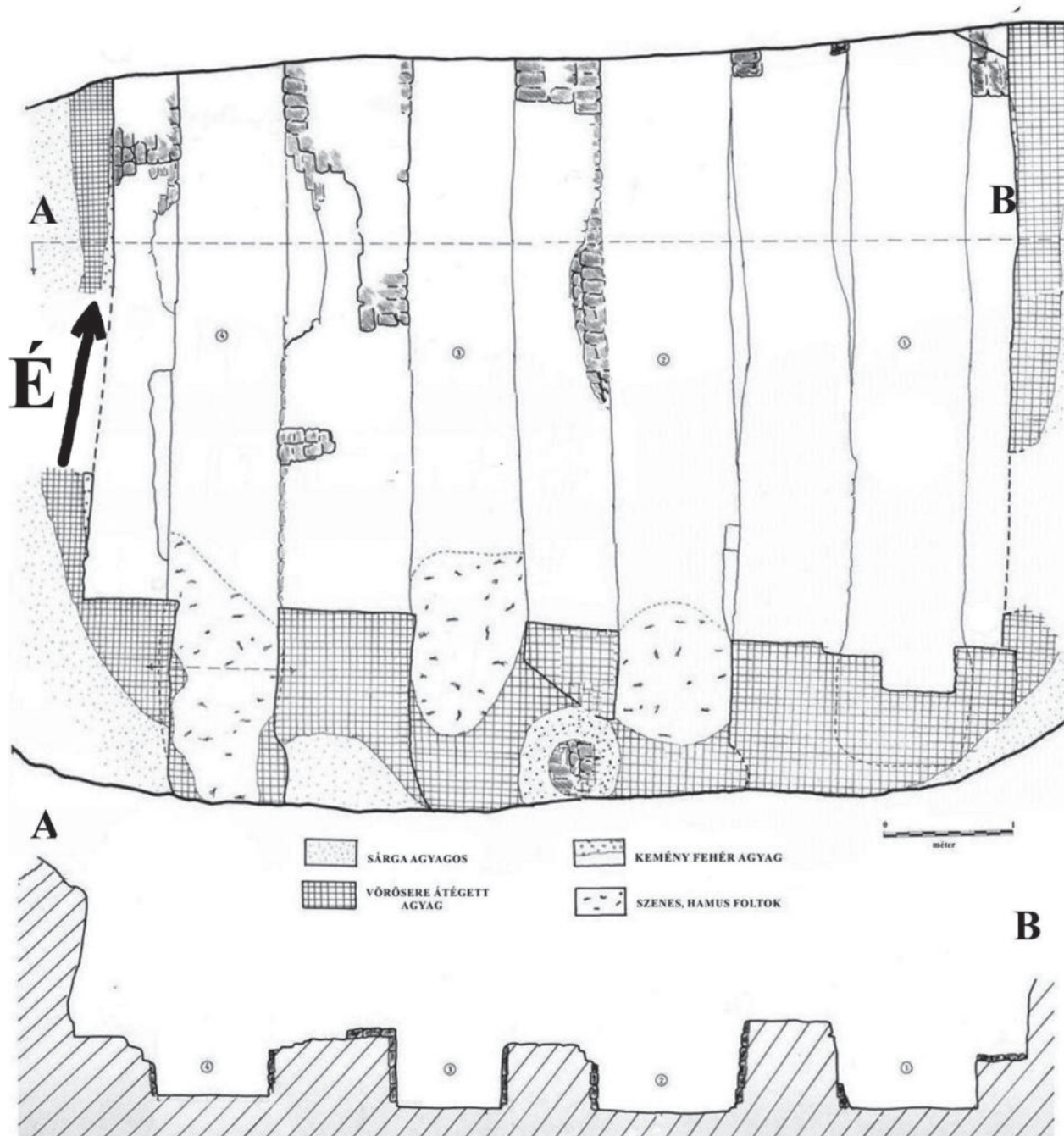


5. kép. 1–2: A feltárt kemence nyugati, illetve keleti irányból fotózva; 3: Az 1. számú tüzelőcsatorna ép fűtőnyílása; 4: A 4. számú tüzelőcsatorna beomlott fűtőnyílása

szott, melyben a csatornavégek közvetlen közelében egy kis, 40 cm átmérőjű, égett törmelékkel feltöltött kör felülnézetű gödör, abban tégladarabok voltak. (Az 5. kép 1. fotón fehér pontkörrel jelölve.) Ezt párhuzamok ismerete nélkül nem tudjuk értelmezni, de lehetséges, hogy a kemence többszöri használatával, esetleg átépítésével hozható összefüggésbe.

Végül egy ellentmondásról is szólnunk kell. Az elmúlt több mint két évszázad során a város

több pontjáról kerültek elő olyan monogramos téglák, melyeket domborodó MM betűi alapján a helyi kutatás egyértelműen Mérey Mihály nevéhez és tégláégető tevékenységéhez köt. Ilyen téglák azonban leletmentésünk során egy sem került elő, ami lehet véletlen is. Ha mégsem, akkor talán azzal magyarázhatjuk, hogy a kemence építésekor még a korábbi, jelöletlen téglákat használták fel, esetleg a monogramos téglák más időpontban, másik építkezéshez, más felszereléssel készültek.



6. kép. A Szekszárd-Garay téri tégláégető kemence felülnézeti és metszetrajza  
(Rajz: Bucsányi Kálmán)

## A KEMENCE TÍPUSA

A már publikált és a még közöletlen hazai téглаégető kemencéket ismertető, összefoglaló munkájában Jakab Attila a korábbi tipológiai rendszert újra gondolva négy fő kemencetípust határozott meg. Az ő szempontjait alapul véve a szekszárdi kemence az első típusba sorolt földfelszíni tábori kemencék földbe mélyített változatába, azaz a IV., azon belül is a IVb. típusba sorolhatjuk. Mint azt a kemence leírásánál is láttuk, belső terében a típusleírásnak megfelelően „*az altalajból kialakított [...] agyaggal tapasztott padkákat találunk, melyeket (néha) téglával raktak ki.*” A boltíveket esetünkben is az égetésre berakott téglából alakíthatták ki, igaz, ennek nyomát az elbontott kemencénél már nem találtuk meg.

A hosszanti oldalra merőleges fűtőjáratok az őriszentpéteri késő középkori,<sup>16</sup> valamint megyénk területéről a dombóvári és paksi kemencékhez hasonlóan csak az egyik oldalon nyitottak, ugyanakkor párhuzamosak a rövid oldallal. Ez utóbbi feltehetően ugyanarra a Lőrinczy Gábor által is feltételezett és Jakab Attila megfigyeléseivel is megerősített praktikus okra vezethető vissza, hogy „*a hamu, elszenesedett tüzelőanyagok kiszedését a tüzelőcsatornából az állandó rostéllyal – vagy boltívvel [...]– rendelkező kemencék esetében jóval könnyebb a rövidebb oldalról megoldani [...]*”. Minden jel szerint kemencénk is huzamosabb használatra készült, hiszen az említett nagyarányú építkezésekhez igen sok téglára volt szükség. Erre utalnak a javításra, átépítésre vonatkozó megfigyeléseink is.<sup>17</sup> Sajnos egyhamar nem lesz mód annak eldöntésére, hogy a feltárt kemencén kívül volt-e a területen másik téглаégető. Ám ha figyelembe vesszük Lőrinczy Gábor feltételezését, miszerint „*szinte mindegyik lelőhelyen számolhatunk több kemence meglétével és egyidejű működésével*”, akkor ennek a lehetőségét sem zárhatjuk ki.<sup>18</sup>

Nem bizonyított, de feltételezhető, hogy az égetésre szánt téglákat az adott típusnak megfelelően itt is az egykori járósíntnél magasabbra rakhatták, hiszen a tapasztott oldalfalak stabilitását a partoldal földjének hatalmas tömege ebben az esetben is garantálta.<sup>19</sup> Az utolsó égetés után – a tapasztással elfedettektől eltekintve – minden téglát eltávolítottak a kemencéből, a gödröt pedig gondosan visszatemették. Ez összefüggésben lehet azzal, hogy – mint fentebb említettük – kemencéit Mérey nem az apátság birtokán, hanem császári területen építtette és működtette. Úgy véljük azonban, hogy a helyválasztás a várható kellemetlenség ellenére is tudatos volt. Mint arra Lőrinczy Gábor is felhívta a figyelmet, a téглаégető kemencéket a műveletek vízigénye és adott esetben a szállítás könnyebbé tétele miatt, ha csak lehetett, víz mellé építették.<sup>20</sup> Utóbbi szemponttal esetünkben nem kell számolnunk, hiszen a váron belül folyó építkezések alig száz méternyi távolságban voltak az égetések helyétől. A nyers téglák készítéséhez azonban jelentős mennyiségű víz volt szükséges. Az 1. kép helyszínrajzán lévő „*kis vízfolyás*” vízhozamát nem ismerjük. Vendel István azonban – igaz, információjának forrását nem jelölte meg – tényként közli, hogy „*a vármegye Garay-téri mostani bástya falának a halpiacra vezető szakaszánál egy forrás csörgedezett, amely a polgári fiúiskola helyén volt kőhid alatt vonult el [...]*”.<sup>21</sup> Az is tény ugyanakkor, hogy Szekszárd akkori vízrajzi helyzete lényegesen eltért a jelenlegitől. A kemence a természetes vízhez is közel volt, mivel a mai városközpont akkor még beépítetlen területén, lényegében a dombvidék és a Sárvíz vizenyős, alföldi jellegű, kiöntésekkel tagolt árterének találkozási sávjában építették meg.

<sup>16</sup> VALTER 1987, 139–155.

<sup>17</sup> A Mérey-féle újjáépítéshez szükséges téglamennyiségről nincs adatunk. Arra azonban igen, hogy a bevezető részben már említett hasonló nagyságrendű 19. századi építkezésekhez a megye vezetésének segélykérésére Battyhány Fülöp a szátkai uradalomból 50.000 téгла építéséhez szükséges fát, a pécsi püspök 10.000, Eszterházy herceg 100.000 téglát ajánlottak fel. Az ilyen jellegű építkezések esetében természetesen az új téglákon kívül visszabontási anyaggal is számolhattak. KOVÁCH 1914, 64.

<sup>18</sup> LŐRINCZY 1992, 174; JAKAB 2011, 141. 26. jegyzet.

<sup>19</sup> JAKAB 2005, 29; JAKAB 2011, 142. Az állandó kemencéket tárgyalva ugyanő említi Hetcz Lajos és Solymos Ede idevágó észrevételeit a *stokk-*, illetve a *nemzeti falas* kemencékről. Továbbá: JAKAB 2011, 139–140.

<sup>20</sup> LŐRINCZY 1992, 178.

<sup>21</sup> VENDEL 1941, 118.

## TÉGLAÉGETŐK TOLNA MEGYÉBEN

Az ismert hazai téглаégető kemencékről korábban Valter Ilona és Lőrinczy Gábor készített saját leleteik feldolgozása kapcsán áttekintő leírásokat, legutóbb pedig Jakab Attila munkái tették teljesebbé az eddig publikált, illetve még közöletlen téглаégetőkről ismert képet. E munkák ismeretében megállapítható, hogy az általuk közölt – főként középkori – kemencék egy része és a már újkorinak számító szekszárdi kemence között igen sok rokon vonás látható. Az analógiák ismertetését azonban e helyütt mellőzöm, hiszen ez a fenti munkákban megtalálható, s részemről csak szószaporítás lenne. Lényeges azonban, hogy változatlan építési és technikai azonosságok bizonyítják, hogy a 18. század végén Mérey által építtetett kemence szinte semmiben sem tér el a Jakab Attila által meghatározott IV. típusú kemencéktől, melyek pedig – megállapítása szerint – szoros rokonságot mutatnak a nyugat-európai kemencetípusokkal is.<sup>22</sup> Az eddig előkerült kisszámú – középkorra datálható – Tolna megyei kemence ismertetését nagy részben Jakab Attila 2011-ben megjelent munkájából vettem át.

1. Dombóvár-Szigeterdő. Első ízben Rosner Gyula ifjúsági tábor keretében végzett hitelesítő feltárásán megtalált és „öregtoronynak” meghatározott, majd Miklós Zsuzsa tervásatása során ismét előkerült IVb. típusú, földbe mélyített, rostély nélküli téглаégető kemence.<sup>23</sup> Négy csatornája a szekszárdihoz hasonlóan a keskeny oldallal párhuzamos. Legfeljebb 1270–1272-ig működött, tégláiból a vár lakótornyát építették fel.<sup>24</sup>

2. Paks-Vizes-dűlő. A feltárók tanulmányában Paks-Cseresznyés néven szereplő lelőhelyen, autópályaépítést megelőző feltáráson előkerült, középkori templom építéséhez köthető kemence. Állandó rostély nélküli, tüzelőcsatornái a hosszanti oldalra merőlegesek.<sup>25</sup>

3. Bátaszék-Leperdpusztá. Ugyancsak autópályaépítést megelőző feltáráson három téglalap alaprajzú, háromcsatornás kemence került elő, melyek egyikét kétcsatornássá alakították át. A kemencék közvetlenül egy ma is létező állandó vízfolyás, a Lajvér-patak partján kerültek elő. A meglepően jó állapotban, komoly megmaradt felépítménnyel bíró kemencék tüzelőcsatornái – az előzőektől eltérően – a hosszú oldalakkal voltak párhuzamosak. A lelet minden bizonnyal a hazai feltárások egyik legépebb és legjelentősebb téглаégető kemence együttese. A feltáró Vizi Márta 2014-ben megjelent gondos tanulmányában részletes leírást közölt mindhárom kemencéről, azok használati módjáról, termékeiről.<sup>26</sup>

A dombóvári kemence tégláit, mint láttuk, egy középkori kisvár lakótornyához használták fel. A paksi kemence egy egyelőre még vitatott nevű település templomának építéséhez készített téglákat, a szekszárdi kemence tégláit pedig templom és más egyházi épületek török pusztítás utáni újjáépítéséhez égették.<sup>27</sup>

A mind között legjelentősebb leperdpusztai kemence együttes értékelésénél azonban a feltáró – talán fokozott óvatosságból – nem ad a felhasználásra érdemi magyarázatot, amikor ezt írja: „*Nem volt egyetlen téglából készült építmény sem a nyomvonalban. A nyomvonalon kívül végzett terepbejárások során sem találtunk egyelőre olyan helyet, ahol téглаépítmény nyomait láthattuk volna a felszínen. Nyitott maradt az a kérdés is, kinek gyártottak itt téglát, mit építettek belőle.*”<sup>28</sup> A feltáró tanulmányában ugyanott jelzett későbbi dolgozataihoz segítségként megismétlem azokat az infor-

<sup>22</sup> JAKAB 2011, 142.

<sup>23</sup> A KISZ védnökséggel lebonyolított ifjúsági régészettábor munkájában a középiskolások felügyeletét ellátó hallgatóként magam is részt vettem. Az ásató láthatóan bizonytalan volt az objektumot illetően, s emlékeim szerint az „öregtorony” meghatározás eleve „jobb híján” született meg.

<sup>24</sup> MIKLÓS 2002; MIKLÓS 2003; JAKAB 2011, 134, 141.

<sup>25</sup> OLÁH – KELE – ÁCS 2010, 248. A kétféle névre vonatkozó magyarázat: JAKAB 2011, 135. 8. jegyzet.

<sup>26</sup> VIZI 2014, 289–322.

<sup>27</sup> A kemencék és a felhasználási hely kapcsolatát az ismert kemenceleletek alapján már Lőrinczy Gábor is vizsgálta. LŐRINCZY 1992, 178–179.

<sup>28</sup> VIZI 2014, 305.

mációkat, melyeket 2006-ban, a feltárás őszen a Lajvér-patak térségében végzett terepbejárás során és vonatkozó írott forrásokból sikerült gyűjteni.<sup>29</sup> A patak folyásirányában, a feltárás helyszínétől néhány száz méternyire, a patak északi partján lévő lankás domboldalon nagy kiterjedésű középkori és késő középkori telepnyomokat találtam. Ez részben áterjed a patak jobb oldalára is, ott azonban erdős rész van, amely már nehezebben értékelhető. A találtak feltehetően azzal a korábbi településsel azonosíthatók, mely templomának romjai még a 19. század második felében is láthatók voltak. A Pesty Frigyes 1864. évi felmérésére Bátaszék jegyzője és bírása által adott válaszból idézem: „[...] *hogy a jelenlegi leperdi dűlön régenten falu létezett igazoltatik leginkább az által, hogy a még termékeny nem tett földrészek felszakításánál még jelenleg is nagyobb menységű építőanyagok u.m. téglák, faragott kövek és a.t. találtattnak, azon felül a' létezett templomnak alap falai még 2-3 lábmagasságban láthatók, ugy a hegy oldalában a' régi pinczék részint épségben, részint dűlő félben található.*”<sup>30</sup> Nem lehet kétségünk azt illetően, hogy a feltárt kemencékben ehhez a templomhoz és talán más épületek építéséhez is készítették a szükséges építőanyagot.<sup>31</sup>

## ÖSSZEGRZÉS

A török kiűzése utáni években Mérey Mihály megkezdte a volt szekszárdi bencés apátság és templom épületeinek a felújítását. A szükséges építőanyag biztosítására a munkálatok kezdetén (1794–1795) a Várhegy alatt mészegető helyet és tégláégető kemencét építtetett, melyek maradványai 1982 februárjában kerültek napvilágra.

A mészegető kemence csak részben volt feltárható. Így is megállapítható volt, hogy az a hazai kemencék Müller Róbert által kategorizált második típusába, az úgynevezett „egylikú” kemencék közé sorolható. Az ilyen egyszerű földkemencéket – mint esetünkben is – főként partoldalba vájták, s agyagosabb talajban akár egy teljes idényben használhatták.

A téglalap alaprajzú, nagyjából 37 négyzetméter nagyságú tégláégető kemencét a földbe mélyítették. Oldalfalait, a belsejében lévő – rövidebb oldalra merőleges – két szélső padkát, négy tüzelőcsatornát és a csatornák között lévő 90–100 cm széles, 50–70 cm magas agyagpadokat letapasztották. Az agyagpadok felszínén és oldalain lévő tapasztott, átégett rétegek alatt töredezett, illetve több helyen ép téglákból rakott felületet találtunk. Az ép téglák mérete: 22×12×8 cm. Néhol ez két rétegben is megfigyelhető volt, ami összefüggésben lehetett a huzamos használattal és a kemence javításaival is. Noha kemencénk az ismert tégláégetők sorában a legkésőbbiek közé sorolható, felépítését és használati módját tekintve megegyezett azokkal a középkori kemencékkel, melyeket Jakab Attila összefoglaló tanulmányában a IVb. típusba sorolt.

Fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Szekszárd-Garay téren leletmentett kemencék jelentőségét nem a már korábbi típusoktól való eltérésük, hanem azok jól datálható továbbélése jelentheti.<sup>32</sup>

<sup>29</sup> Az általam talán túl korán nyújtott információk bizonyára a 2006–2014 között eltelt éveknek betudhatóan merültek feledésbe.

<sup>30</sup> GAÁL – KŐHEGYI 1973, 299.

<sup>31</sup> Az említett erdő területén később Czövek Attila régész is végzett terepbejárást, amelynek során fennálló falakat már nem, de téglákat talált. Ez az adat az idézett dolgozat utolsó lábjegyzetében következtetések levonása nélkül szerepel is. VIZI 2014, 305. – A Pesty-féle adatot K. Németh András is megemlíti a középkori Tolna megye templomairól írott munkájában. K. NÉMETH 2015, 31. 207. jegyzet.

<sup>32</sup> Ezúton is köszönöm Jakab Attila szíves segítségét, melyet e régen esedékes ismertetés elkészítéséhez nyújtott.

## IRODALOMJEGYZÉK

- CSORBA 1974 CSORBA Csaba, *Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúl törökkori végvári rendszerében – Befestigte und zur Burg umgebaute Klöster des Süd Transdanubiens im System der Grenzfestungen zur Türkenzeit*. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 5 (1974) 13–47.
- GAÁL – KŐHEGYI 1973 GAÁL Attila – KŐHEGYI Mihály, *Tolna megye Pesty Frigyes helynévtárában*. A Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve II–III (1971–1972) [1973] 271–332.
- GERE 2008 GERE László, *A szekszárdi vár az írott források és az eddigi ásatások alapján*. Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 8 (2008) 67–70.
- HOLUB 1936 HOLUB József, *Szekszárd a török kiűzése utáni első évtizedekben*. Szekszárd 1936.
- HOLUB 1974 HOLUB József, *Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig*. TTMT 6 (1974) 8–124.
- JAKAB 2005 JAKAB Attila, *A téglavetésről – Über das Ziegelstreichen*. NyJAMÉ XLVII (2005) 15–35.
- JAKAB 2007 JAKAB Attila, *Téglaégető kemencék az írott forrásokban – Ziegelbrennöfen in den Schriftquellen*. NyJAMÉ XLIX (2007) 325–332.
- JAKAB 2008 JAKAB Attila, *Égetőkemencék az európai régészeti anyagban – Brick kilns in the archaeological material of Europe*. NyJAMÉ L (2008) 357–366.
- JAKAB 2011 JAKAB Attila, *Téglaégető kemencék a középkori Magyarország területén – Brick kilns on the territory of Medieval Hungary*. NyJAMÉ LIII (2011) 131–160.
- K. NÉMETH 2015 K. NÉMETH András, *A középkori Tolna megye templomai*. Szekszárd 2015.
- KOVÁCH 1914 KOVÁCH Aladár, *Tolnavármegye székhelyének és székházának története*. In: A Tolnavármegyei Közművelődési Egyesület Évkönyve az 1913. évről. Szekszárd 1914, 55–76.
- KOZÁK 1975 KOZÁK Károly, *A szekszárdi apátság és a megyeháza története*. TTMT 6 (1974) [1975] 339–383.
- LŐRINCZY 1992 LŐRINCZY Gábor, *Középkori téglavégető kemencék Csongrádról és Békéscsabáról – Medieval brick-firing kilns from Csongrád and Békéscsaba*. A Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1989/90-1 (1992) 159–180.
- MEHRWERTH 1884 MEHRWERTH Ignác, *Jegyzőkönyv Tolnamegye monographiájának megírásához beszerzett adatokról Szekszárd nagyközséget illetőleg*. A „Szekszárd Vidéke” melléklete. Paks 1884.
- MIKLÓS 2002 MIKLÓS Zsuzsa, *Dombóvár, Szigeterdő – középkori téglavégető – Dombóvár, Szigeterdő – Medieval Brick-kiln*. RKM 1999 (2002) 155–163.
- MIKLÓS 2003 MIKLÓS Zsuzsa, *Dombóvár, Szigeterdő*. RKM 2000 (2003) 125.

- MÜLLER 1974 MÜLLER Róbert, *A tófeji kemence – (A magyar mészégető kemencék típusai) – Der Ofen von Tófej*. Zalai Gyűjtemény 2 (1974) 17–41.
- OLÁH – KELE – ÁCS 2010 OLÁH István – KELE Sándor – ÁCS Zsófia, *Természetes és mesterséges eredetű építőanyagok Paks-Cseresznyés (M6 autópálya TO18) régészeti lelőhelyről – The natural and artificial building material of the site Paks-Cseresznyés (M6 Motorway, site TO18)*. In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól*. Szerk. Kvassay Judit. Budapest 2010, 197–248.
- SZAKÁLY 1969 SZAKÁLY Ferenc, *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566)*. TTMT 2 (1969) 5–85.
- SZERI 2012 SZERI Árpád, *Tűzvész után öltött új alakot a Vármegyeháza*. <https://www.teol.hu/tolna/kozelet-tolna/tuzvesz-utan-oltott-uj-alakot-a-varmegyehaza-432610/> (2012.03.14.)
- TOLNAI 2011 TOLNAI Gergely, *Palánkvárak Magyarországon*. Budapest 2011. (Opitz Archaeologica 4.)
- VALTER 1987 VALTER Ilona, *Az őriszentpéteri középkori téглаégető kemence – Der spätmittelalterliche Ziegelofen von Őriszentpéter*. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1987, 139–155.
- VASS 1989 VASS Előd, *Szekszárd az apátság megalapításától a török kiűzéséig (1061–1686)*. In: *Szekszárd város történeti monográfiája I*. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1989, 39–94.
- VENDEL 1941 VENDEL István, *Szekszárd megyei város monográfiája*. Szekszárd 1941.
- VIZI 2014 VIZI Márta, *Késő középkori téглаégető kemencék Bátaszék-Leperdpusztán – Ziegeleiofen in Bátaszék-Leperdpusztá aus der Spätmittelalterzeit*. A *Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XXXVI* (2014) 289–322.

## RÖVIDÍTÉSEK

- NyJAMÉ A Nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza  
 RKM Régészeti kutatások Magyarországon, Budapest  
 TTMT Tanulmányok Tolna megye történetéből, Szekszárd



## **Kalk- und Ziegelbrennerofen aus der Frühneuzeit in der Innenstadt von Szekszard**

In den Jahren nach der Vertreibung der Türkenherrschaft fing der Abt Mihály Mérey an, die Gebäude der ehemaligen benediktischen Abtei und der Kirche zu renovieren. Zur Herstellung des nötigen Baumaterials ließ er am Anfang der Bauarbeiten einen Kalkbrennerplatz und Ziegelbrennerofen unter dem Burgberg errichten, deren Überreste bei einer Ausgrabung im Februar 1982 vorgekommen sind.

Der Kalkbrennerofen konnte nur in Teilen ausgegraben werden. Es ließ sich jedoch auch so festzustellen, daß dieser Ofen in die zweite Gruppe der von Róbert Müller kategorisierten heimischen Ofen, zu den sog. „Einlochofen“ einzustufen ist. Diese einfachen Erdofen – wie in diesem Fall auch – wurden meistens in die Uferwand eingegraben, welche dann im lehmartigen Boden sogar ein Jahr lang benutzt werden konnten.

Der rechteckförmige, etwa 37 m<sup>2</sup> große Ziegelbrennerofen wurde in die Erde vertieft. Seine Seitenwände, die in seinem Innenteil liegenden – auf die kürzere Seite senkrechte – zwei Außenbänke, vier Brennkanäle und die zwischen den Kanälen liegenden 90–100 cm breiten und 50–70 cm hohen Lehmبانke wurden gepflastert. Auf der Oberfläche und auf den Seitenwänden liegenden gepflasterten und durchbrannten Schichten wurden abgebröckelte, bzw. oft mit ganzen Ziegelstücken gehaufte Flächen gefunden. Die Größe der ganzen Ziegel war 22×12×8 cm. Manchmal war es auch in zwei Schichten zu beobachten, was mit der längeren Nutzungsdauer und mit den Reparaturarbeiten der Ofen zusammenhängen kann. Obwohl dieser Ofen von den bisher gekannten Ziegelbrennerofen zu den jüngsten Ofen einzuordnen ist, sein Aufbau und seine Benutzungsmethode scheinen mit den mittelalterlichen Ofen identisch zu sein, welche von Attila Jakab in seiner Sammelstudie zum Typ IVb. eingestuft werden.

Als Zusammenfassung der obenstehenden Beobachtungen läßt es sich feststellen, daß die Bedeutung der auf dem Garay Platz in Szekszárd im Rahmen einer Rettungsgrabung gefundenen Ofen nicht in ihre Abweichung von den früheren Ofentypen, sondern in ihrem gut datierbaren Verbleiben liegt.



VINDUS MELINDA

## Barokk kegyérmek Simontornyáról

### BEVEZETÉS

2019 ősz végétől kezdődően és 2020 folyamán a Wosinsky Mór Megyei Múzeum megelőző feltárást végzett Simontornyán, a Szent István utca 16. számú telken K. Németh András<sup>1</sup> vezetésével. A vártól mintegy 50 méterre északkeletre lévő területen egy korábbi istálló helyére egy mély építésű szállodát terveztek. 2019-ben a mostani talajszinttől 2,5–3 méter mélységben kezdtük meg a leletmentést, ahol török, illetve kuruc kori erődítés maradványát, feltehetően a várhoz tartozó külső palánkszerkezet egy részét tártuk fel. A simontornyai várat körülvevő palánkfal az előkerült leletek (akcse, talpas tálak, üvegkarperecek, puskagolyók, bőrtalpak stb.) alapján a török korban készülhetett, melynek kuruc kori megerősítésére több írott forrás is utal, és a palánk Rákóczi-korabeli használatát a fejedelemnek az ásatáson előkerült, rézből készült pénzérméje is megerősíti.<sup>2</sup>

A palánkszerkezet mellől a 2020-as ásatási évadban négy darab kegyérem került elő. A kegyérem egyháziilag megáldott, segítő kegyelmet közvetítő, keresztény szimbólumokat ábrázoló medál. A középkori zarándoklatok gyakorlatával szemben, mely Jézus életeinek színtereihez kapcsolódott, a barokk búcsújárások alkalmával helyi, főként Mária-kegyhelyek kerültek előtérbe. Jelen tanulmány a simontornyai szakrális tárgyak ismertetése, melyek Jézushoz, Szentekhez és Mária-kegyhelyekhez köthetők, az ausztriai Mariazellhez és a csehországi Miklósvárhoz és Prágához, melyek megerősítik a távolsági zarándoklatok és a Mária-kultusz meglétét.

### A TÖRÖK ÉS KURUC KORI SIMONTORNYA

Simontornyát „Szulejmán szultán idejében Musztafa pasa és Kászim pasa foglalták el. A budai ejáletben külön szandsákbégi székhely, kétezer katonával [...] A Sárvíz folyó partján, egy mocsaras tóban, hosszúkás, négyszög alakú, erős építkezésű szép vár. Külvárosa erős palánka, kerülete ezeröttszáz lépés. Egy vaskapuja, az árok felett felvonóhidja, háromezer deszkatetejű szűk háza van. A bég palotája és a parancsnok palotája nagyon díszes épületek. A belső várban van Szulejmán kán dzsámija, a gabona magtár és hadiszertár.”<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Köszönet K. Németh Andrásnak a tárgyak publikálásának lehetőségéért.

<sup>2</sup> Jelentés megelőző feltárásról. Simontornya, Szent István király utca 16. (hrsz.: 1458). 2020. december 2.

<sup>3</sup> CSELEBI 1908, 37–38.

Simontornyához, mint szandzsákszékhelyhez tartozott a mai Tolna megye északnyugati, Fejér megye déli és Somogy megye északkeleti területsávja, körülbelül 110 községgel. A szandzsák négy náhijére (járásra) oszlott: simontornyai, ozorai, tamási és endrédi, melyek közül a legnagyobb kiterjedésű a simontornyai volt, melyhez az 1563–1583 közötti összeírások szerint 74–76 község tartozott.<sup>4</sup> A várat 1686-ban Bádeni Lajos foglalta vissza.<sup>5</sup> 1700-ban a Styrum-Limburg család vásárolta meg: „*Lipót császár 1700. március 13-án Bécsben kelt oklevelében Simontornyát a hozzátartozó Kis- és Nagyszékely, Bán és Udvari községekkel együtt 40.000 forintért eladja Miksa Vilmos Lymburg, Bronhorst, Aichaim Szt. birodalmi grófja, Styrum Wysh, Bomuló, Gemen és Ghoor ura, Geldria hercegség és Zütfania megye örökös bánja és kamarásának.*”<sup>6</sup> 1704-ben a kurucok elfoglalták, de még ebben az évben Heister császári generális csapatai visszafoglalták, majd 1705-ben Bottyán János ismét elfoglalta a kurucoknak.<sup>7</sup> 1707-ben Rabutin tábornok ostromolta sikertelenül: „*Rabutin legelsőben is Simontornyát próbálván, ott több vezett el hetven emberénél, s követjét beküldvén a várba, azt tömlöczben tették: s annakutána onnét cum longo naso visszahuzódott.*”<sup>8</sup> 1709 augusztusában az osztrákok nehéz ostrom után elfoglalták, védőit kivégezték, illetve bebörtönözték.<sup>9</sup>

## A BÚCSÚ ÉS A BÚCSÚJÁRÁS<sup>10</sup>

A magyar néprajzi szakirodalomban nem következetes a búcsú<sup>11</sup> szó használata, a magyar nyelvben több jelentése is él, mint 'engedély', 'bűnbocsánat', 'búcsúvétel', 'zarándoklat',<sup>12</sup> 'templombúcsú', 'körmenet', 'vásár'. A mi szempontunkból most a zarándoklat fogalma az elsődleges. A zarándoklat szent helyek felkeresése, legfőképp búcsú alkalmával, úgynevezett helyhez kötött búcsúnyerés.<sup>13</sup>

A barokk zarándoklatok közvetlen előzményeit a középkorban kereshetjük. Akkoriban a kereszténység korai időszakának személyeihez (főként Jézus, a szentek, mártírok és ereklyéik) köthető kultuszhelyek (Jeruzsálem, Róma, Santiago de Compostela) felkeresése állt a középpontban, melyek útvonalai a 16. századra állandósultak.<sup>14</sup> A tridenti zsinat merőben új korszakot nyitott az egyház történetében, melynek következményeként előtérbe került – főként a ferences és jezsuita szerzetesrendek működése révén – Mária kultusza, mely a törökellenesség szimbólumává is vált. Különböző vallásos társulatok, testvérületek, kongregációk alakultak, fellendültek a búcsújárások, számos kegyhely, zarándokhely jött létre.<sup>15</sup>

A zarándoklatok és búcsúünnepek alkalmával a kegyhelyeken emlék- és kegytárgyakat (rózsafüzér, kegyérem, feszület, ereklyetartó) tud magához venni a hívó, melyet az eredeti szentnek tekintett tárgyhöz érintve szentelménnyé válik, és ahhoz hasonló tulajdonságokkal visz magával.

<sup>4</sup> A török kori Simontornyáról lásd DÁVID 1982.

<sup>5</sup> KISS 1938, 19–20.

<sup>6</sup> KISS 1938, 101–102.

<sup>7</sup> KISS 2016.

<sup>8</sup> Eszterházy Antal 1707. márc. 11.-iki levele Károlyihoz (eredetije a gróf Károlyi-levéltárban). Feldzüge 1883, 293.

<sup>9</sup> KISS 2016, 154.

<sup>10</sup> A búcsújárásról lásd részletesebben BÁLINT – BARNA 1994; BARNA 2001; TÜSKÉS – KNAPP 2001.

<sup>11</sup> A búcsú szavunk az ótörök eredetű, a 'bos' (kiürül, megszabadul) szóból ered, mely a 'bosay-bosuy' alakban kerülhetett a magyar nyelvbe. BÁLINT – BARNA 1994, 16.

<sup>12</sup> A zarándoklat, peregrináció a latin, 'idegen földön áthaladás' szóból ered, de nem csak a keresztény hagyományra jellemző cselekvésforma. Megtalálható az antik politeista vallásokban ugyanúgy, mint a monoteista világvallásokban. A zarándokhelyek csodás megjelenések helyszínei, melyek spirituális jelentőséggel bírnak, a Szent megtestesülésének helyei.

<sup>13</sup> Lásd részletesebben BÁLINT – BARNA 1994, 16.

<sup>14</sup> CSUKOVITS 2004, 15–22.

<sup>15</sup> TÜSKÉS – KNAPP 2001, 27–28.

## KEGYÉRMEK

A kegyérem egyháziilag megáldott, segítő kegyelmeket közvetítő érem, melyen elsősorban szentek, kegyhelyek, keresztény szimbólumok szerepelnek. A kegyérmek megáldását, búcsúval ellátását és terjesztését 1587-ben V. Sixtus pápa engedélyezte, részben az ereklyék elaprózása és széthordása ellen, részben a szentek tiszteletének terjesztése érdekében. Terjesztésükben nagy szerepe volt a Rómában működő szerzetesrendi központoknak és misszióiknak. Magyarországról a 16. század óta ismertek, elterjedésük a 17–18. században megélenkült szenttisztelettel függ össze.

A kegyérmeket a rajtuk szereplő személyek és kegyhelyek alapján kategorizáljuk.<sup>16</sup> A személyek szerinti osztályozás első helyén Isten (Szentháromság, Atya, Fiú, Szentlélek), Jézus, majd Szűz Mária és a szentek állnak, a földrajzi felosztás pedig a személyek életéhez kötött helyeket veszi sorra, melyek számos esetben szorosan összefüggnek.

## JÉZUS KRISZTUS

Krisztus ábrázolása a kegyérmeken elsősorban emberi alakjában jelenik meg, mely földi életét követve a következők, ám ezek arányait nézve elenyészőek: születésének jelene Betlehemben, a Szent Család, megkeresztelkedése vagy az evangéliumból vett viharba került hajó. Jézus életének eseményei közül a kegyérmeken leggyakrabban szenvedéseinek történetét és a keresztre feszítést ábrázolják. Ennek egyik fő oka, hogy a keresztény egyházban a feszület a megváltás szimbóluma lett.



Ovális alakú, öntött, vékony, sárgarézből készült kegyérem. Felső részén egy hegyes tárgylyukat ütve tették felfüggeszthetővé. Igen vékony. Sérült, deformálódott, felületén sötét színű lerakódás látható. Méretek: 3,9×3,6 cm. A kegyérem készítési helye ismeretlen.

Előlapján az ovális formát követve apró gyöngykeret fut körbe. Középen Jézus látható a kereszten, feje körül sugárkoszorúval.

Hátlapján szintén gyöngykeret fut körbe, melyet egy szélesebb, cikkcakkvonallal díszített követ. Benne apró félgömbös pontokból kialakított IHS rövidítés. A H betű vízszintes szárából latin kereszt emelkedik, alatta három darab szög, mely Jézus kereszthalálára utal.

Az IHS betűjel eredetileg Jézus görög nevének rövidítése volt, amelyet kései latin olvasatai különböző jelentésekkel ruháztak fel, mint például Iesus Hominum Salvator: Jézus az emberek megváltója, vagy jezuita értelmezésben Jesum Habemus Socium: Jézus a mi társunk. A rövidítés szinte minden jezuita kegyérmen fellelhető.<sup>17</sup>

<sup>16</sup> Magyarországon részletesebb osztályozásával és feldolgozásával Kuncze Leó, Gohl Ödön, Leopold Antal, Szentgáli Károly és Solymos Szilveszter foglalkozott. KUNCZE 1885; GOHL 1912; LEOPOLD 1930; SZENTGÁLI 1942; SÓLYMOS 2002.

<sup>17</sup> SEIBERT 2002, 126–127.

## MARIAZELLI SZŰZ MÁRIA ÉS NEPOMUKI SZENT JÁNOS

A katolicizmusban Jézust követve Mária kultusza foglal el kiemelt szerepet. A középkorból eredeztethető tisztelet a barokk korra teljesedett ki. A hivatalos egyházi Mária-ünnepek mellett a népi vallásosság révén széles körben elterjedt. A kegyérmeken való ábrázolásokban elsődlegesen szep-lőtelen fogantatása, a Legszentebb Szív Asszonya, a Fájdalmas Anya, Rózsafüzér Királynője jelenik meg. Tiszteletének legmeghatározóbb elemeinek azonban kegyhelyeit, zarándokhelyeit és ott lévő kegyszobrait, kegyképeit tekinthetjük és a Máriához köthető kegyérmék nagyrészt ezek teszik ki. Magyarország, Ausztria, valamint a déli és nyugati szláv (szlovén, horvát, cseh, szlovák) népek egyik legkiemelkedőbb Mária kegyhelye Mariazell. Alapítása a középkorra (1157) nyúlik vissza, mikor egy környéken élő bencés szerzetes Mária szobra fölé cellát épített, melyből az évszázadok alatt kápolna, majd templom lett. A 14. században Nagy Lajos király (1342–1382) a török elleni küzdelmét a mariazeili Szűzanyának tulajdonította és a templom átalakítását, megnagyobbítását támogatta, melyet a 17. században a barokk hagyományoknak megfelelően átalakítottak. IX. Bonifác pápa adott 1399-ben teljes búcsú kiváltságot a kegyhelynek.<sup>18</sup>

Az eredeti mariazeili kegyszobor hársfából faragott, mindössze 47 cm magas. A Szűzanya fület nyújt a bal kezében tartott Kisdednek, akinek jobb kezében alma van, míg a ballal a Mária által kínált gyümölcs után nyúl. A későbbi ábrázolásokon ennek változatai jelennek meg.

Nepomuki Szent János a dél-csehországi Pomukban (ma Nepomuk) született 1340 körül. 1380-ban szentelték pappá. 1389-től a prágai érsek általános helynöke lett. A legenda szerint IV. Vencel király felesége őt választotta gyóntatópapijául. A király meg akarta tudni, mit gyónt a felesége, azonban János nem volt hajlandó megmondani, ezért a király megkínóztatta és a Moldva folyóba dobatta 1393 körül. A hagyomány szerint, amikor teste elmerült, öt csillag bukkant fel a vízből. A prágai Szent Vítus-székesegyházban temették el. 1721-ben avatta boldoggá XIII. Ince, majd 1729-ben szentté XIII. Benedek pápa. A magyar néphagyományban a barokk jámborság, a papság misztériumának, a gyónás szentségének jelképe. A 18. század folyamán a jezsuita szerzetesek révén az ő tiszteletére szentelték a legtöbb új templomot, kápolnát, oltárt, szobrot. Szobrai főleg hidak mellett, vizek szélén állnak, de megtalálhatók házak homlokzati fülkéiben is.<sup>19</sup>



Hétszög alakú, öntött, vékony, vörösréz-ből készült kegyérem. Felső részén apró, kerek lyuk látható felfüggesztés céljára. Erősen kopott, így felirata nem olvasható. Sérült, hiányos. Méretek: 2,3×1,6 cm.

Előlapján a mariazeili kegyszobor látható nyolcszög alakú pontsorkeretben. Mária díszes ruhában, feje körül sugárkoszorúval van ábrázolva, bal kezében a Kisdeddel.

<sup>18</sup> FARBAKY – SERFŐZŐ 2004.

<sup>19</sup> SEIBERT 2002, 139.

Hátlapján Nepomuki Szent János látható, szintén nyolcszög alakú pontsor keretben. Kezében a fészület és pálmaág, rajta papi ruha és süveg. Háttérben vértanúságának helyszíne, a Moldva folyón átívelő prágai Károly-híd látható.

## LORETOI SZŰZ MÁRIA ÉS A NIKOLSBURGI LORETO KÁPOLNA

Szűz Mária Názáretben levő lakóházának tisztelete és annak zarándokhelyé válása a keresztes hadjáratokra vezethető vissza. A legenda szerint a Szűzanya kőből épített názareti házát (Alma Domo Lauretana) a muszlimok elől az angyalok 1291-ben a levegőbe emelték és átmenekítették az akkor Magyarországhoz tartozó, dalmáciai Tersatto városába, melyet a helybeli keresztények elbizakodottsága miatt 1294-ben az angyalok ismét magasba emelték, és átvitték az Adriai-tenger túlsó oldalára, a loretoi dombra, ahol a székesegyház építését 1468-ban kezdték meg. A magyar zarándoklatok folyamatosak voltak, még a török hódoltság alatt is.<sup>20</sup> A 16. században törökellenes szimbólummá vált, mikor a lepantói csatát a loretoi Madonna kegyelmébe ajánlották. A győzelem napját az egyház Olvasós Boldogasszony ünnepén tartja. Tiszteletének terjesztésében a jezsuita rend nagy szerepet játszott. Magyar területen számos kápolna és búcsújáráshely létesült.<sup>21</sup> A loretoi Boldogasszony és a Szent Ház ábrázolásának számos változata ismert.

A csehországi Mikulovban (németül: Nikolsburg, magyarul: Miklósvár) Dietrichstein bíboros indíttatására pápai engedéllyel 1623-ban kezdték el építeni a loretoi kápolnát Giovanni Giacomo tervei alapján, ahol az eredeti kegyhely úgynevezett „Fekete Madonnájának” másolatát helyezték el. A bíboros 1625. augusztus 25-én kelt oklevelében előírta, hogy minden Mária-ünnepen tartsanak körmenettel egybekötött szentmisét a loretoi Szűzanya tiszteletére.

1636-ban a kápolna fölé építették a Szent Anna-templomot, mely a Dietrichstein család temetőhelyéül is szolgált. 1784-ben a templom kigyulladt és vele együtt a loretoi kápolna is súlyosan megrongálódott és egészen 1845-ig romokban hevert. 1845–1852 között a templomot Heinrich Koch tervei alapján újjáépítették, de a loretoi kápolna maradványait rossz állapota miatt elbontották.<sup>22</sup>

Mikulov Csehországban kiemelt barokk kori búcsújáráshely volt. Egy Rómába küldött jelentés szerint 1631. augusztus 6-án mintegy 18.000 ezer zarándok járt egy nap alatt a kápolnában.<sup>23</sup> 1673-ban, az építés kezdetének ötvenedik évfordulóján, augusztus 15. és szeptember 15. közötti ünnepségsorozat keretében 113 körmenet tartottak és 32.486 zarándok látogatta meg a kápolnát.<sup>24</sup>



<sup>20</sup> BÁLINT – BARNA 1994, 34–35.

<sup>21</sup> BÁLINT – BARNA 1994, 98–100, 122–123; BARNA 1995, 51–56.

<sup>22</sup> BRICHTOVÁ 2015, 42–50.

<sup>23</sup> BALCÁREK 1989, 31.

<sup>24</sup> BRICHTOVÁ 2015, 46.

Ovális alakú, öntött, vékony, sárgarézből készült kegyérem. Felső részén félkör alakú, apró, kerek lyukkal ellátott nyúlvány látható, benne vékony, kerek átmetszetű kis karikával, mely a felfüggesztést szolgálta. Enyhén deformálódott, sérült, hiányos. Méretek: 3,2×2,8 cm. Függesztőfül hosszúsága: 0,5 cm. Karikaátmérő: 0,6 cm.

Előlapján ovális keretbe foglalva a loretoi Madonna látható díszes ruhában, kezében a Kisdeddel. Két oldalán angyalok, felettük egy-egy füstölő. A kegyeszobor alatt a MARIA LORETO felirat olvasható.

Hátlapján, szintén ovális keretbe foglalva a nikolsburgi Loreto kápolna látható a DOMUS LAURETANA NICOLSPURG ENS?B felirattal.

## ASSISI SZENT FERENC ÉS PÁDUAI SZENT ANTAL

Assisi Szent Ferenc (1181–1226) itáliai szerzetes, a ferences rend megalapítója. 1202-ben egy hadjárat során foglyul ejtették, megbetegedett. Szabadulása után elzarándokolt Rómába, majd visszatért Assisibe és remeteként élt egy közeli barlangban, és egyszerű, szerzetesi ruhát öltve leprásokat gondozott. Látomásai alapján felújíttatta San Damiano romos templomát, mezítláb, bűnbánatot hirdetve Jézusról prédikált. Tanítványok csatlakoztak hozzá, testvéri közösségé formálódtak és Ferenc megfogalmazta az életformuláikat. A pápa ennek jóváhagyásával engedélyezte a rend (Ordo Fratrum Minorum) létrehozását. A pápa a rend tagjait fölhatalmazta prédikálásra, Ferenc egy látomása miatt pappá szentelését visszautasította, diakónusi tisztséget kapott. Ferenc apostoli utak sorát járta be, hirdette a béke és a jóság örömhírét. A rend gyorsan gyarapodott, a Porciunkula-kápolna mellett alakult a rend anyakolostora. 1212-ben megalakult a rend női ága Klára vezetésével (klarissza rend), majd 1221-ben a ferences rend világi ága, az úgynevezett harmadrend. Ferenc élete végén súlyos betegségekkel küzdött, majd 1226-ban elhunyt. Szentté avatását a halála után, 1227-ben el is indították.<sup>25</sup>

Páduai Szent Antal (1195–1231) előkelő és vallásos szülők gyermekeként született Lisszabonban. 1220-ban lépett be a ferences rendbe. Számos missziós úton térített, főként francia földön a katarok és albigensek ellen. Rendtársai kérésére Assisi Szent Ferenc megbízására Antal megalapította rendjének első tanulmányi házát Bolognában, ahol ő lett a teológia tanára. A hatalmas munka hamar felőrölte életét, 36 évesen elhunyt. A sírjánál végbement számos csoda következményeként a pápa alig tíz hónappal halála után szentté avatta.<sup>26</sup>



Ovális alakú, öntött, vastag, bronzból készült kegyérem. Felső részéről letört a felfüggesztőfül. Enyhén kopott. Méretek: 3,1×2,7 cm. A kegyérem készítési helye ismeretlen.

<sup>25</sup> MANN 1980, 225–230; SEIBERT 2002, 95–99.

<sup>26</sup> MANN 1980, 240–243; SEIBERT 2002, 26–27.



Előlapján Assisi Szent Ferenc látható feszülettel a kezében, előtte az asztalon egy koponya. Körülötte a S. FRA-NCI-SCE felirat olvasható.

Hátlapján Páduai Szent Antal látható. Előtte levő imakönyvén Kisjézus áll. Körülötte a SAN ANTONIO DE PAD[UA] O[RA] P[RO] N[OBIS] felirat olvasható.

## ÖSSZEGRZÉS

A barokk kori zarándoklatok az osztrák–magyar interetnikus kapcsolatok a vegyes lakosságú, telepített falvakban, városokban, kulturális átadás-átvétel révén terjedtek el széles körben. *„Az ausztriai területek közül a Magyarországról látogatott zarándokhelyek számát tekintve Alsó-Ausztria, ezen belül Bécs, valamint Stájerország emelkedik ki, a nagyobb távolságra levő többi országrészben csupán egy-két olyan hely van, ahova Magyarországról is zarándokoltak.”*<sup>27</sup>

A stájerországi Mariazell a magyarok számára a 14. századtól kulcsfontosságú zarándokhely és népszerűsége változó intenzitással a mai napig tart,<sup>28</sup> mind Nagy Lajos adománya, mind a barokk kori átépítéskor létrehozott magyar kápolna miatt. A barokk kori zarándoklatok Mariazellbe vezető útvonalairól nincs korabeli forrás,<sup>29</sup> de a magyar határhoz való közelsége miatt a Dunántúl közvetlen vonzáskörzetéhez sorolható.

A nikolsburgi kegyérem érdekessége, hogy sem a cseh nyelvű szakirodalomban, sem a helyi, Mikulovi Regionális Múzeumban nem található ilyen darab.<sup>30</sup> Ugyanakkor párhuzamként két darab nikolsburgi kegyéremről tudunk. 2016–2017-ben az olomouci Palacký Egyetem Bölcsészettudományi Kar Dékáni Hivatalának épülete felújítási munkálataikor régészeti leletmentést végzett a helyi régészeti hatóság. A feltárás során a Szent Péter és Pál-templom körüli temető részletét dokumentálták a kutatók. A H183. és a H345. számú sírokból került elő a simontornyaival teljesen megegyező kegyérem.<sup>31</sup> Magyarországról Mikulovba vezetett hivatalos zarándokútról nem ismerünk írásos forrást,<sup>32</sup> az egyéni történetekről pedig ritkán maradt fenn adat, így a kegyérem Simon-tornyára kerüléséről sem tudunk semmi biztosat.

Lehet azonban a közvetlen búcsújáráson kívül is magyarázat, az évszázadok során ugyanis több cseh, illetve morva nemzetiségű személy megfordult a városban: 1711-ben a császári csapatok megszállták a várat, akik között cseheket is találunk.<sup>33</sup> 1722-ben Queck Keresztélyt *„Állítólag Csehországból hívta le Styrum Miksa Vilmos, hogy elhanyagolt birtokait rendbeszedje és jövedelmezőbbé tegye.”*<sup>34</sup> Az 1780–1790-es években Károly gróf földesúr *„Az ipar fejlesztését is megkezdte idegenből jövő mesteremberek betelepítésével. Morvák, csehek, főleg azonban németek voltak, kik vagy az uradalomban kaptak alkalmazást, vagy mint önálló mesteremberek teremtettek maguknak existenciát.”*<sup>35</sup> Az 1790-es évek végén a Styrum család házi zenekart tartott, akinek karmestere a Morvaországból származó Krammer Ferenc volt.<sup>36</sup> 1810-ben szükségkórházat rendeztek be a kastélyban, ahol *„Augusztus végétől november végéig 43 halálozás van bejegyezve a római katolikus anyakönyvbe. Néhánynak még a nevét sem tudták, csak mint átvonuló ismeretlen katonát vették számba (összesen 10), a többenél a nevük elárulta, hogy német, tót vagy cseh eredetűek.”*<sup>37</sup>

<sup>27</sup> TŰSKÉS – KNAPP 2001, 118.

<sup>28</sup> A Szent László-kápolna helyett az 1990-es években Mindszenty József bíboros-prímás hamvainak hazahozatala révén Csíksomlyó vált egyre inkább magyar nemzeti kegyhellyé. BARNA 2014, 170.

<sup>29</sup> TŰSKÉS – KNAPP 2001, 107.

<sup>30</sup> Kristína Jandová, a Mikulovi Múzeum történészének szóbeli közlése alapján.

<sup>31</sup> Közöletlen. Köszönet Mgr. Hana Dehnerovának a Csehországi Műemléki Intézet munkatársának és Zdeněk Omelkának a segítségért.

<sup>32</sup> A cseh kutatások főként a bajor–cseh összefüggésekre, a Mária-kegyképekkel és devóciós másolataival, valamint a középkori zarándokjelvényekkel foglalkoznak. TŰSKÉS 1993, 105.

<sup>33</sup> KISS 1938, 120.

<sup>34</sup> KISS 1938, 174.

<sup>35</sup> KISS 1938, 140.

<sup>36</sup> KISS 1938, 141.

<sup>37</sup> KISS 1938, 129.

## IRODALOMJEGYZÉK

- BALCÁREK 1981 BALCÁREK, Pavel, *Italové – první piaristé v Kroměříži*. Studie Muzea Kroměřížska 1989, 29–36.
- BARNA 1995 BARNA Gábor, *A loretoi Boldogasszony tisztelete Magyarországon*. *Létünk* XXV (1995) 1–2. sz. 51–56.
- BARNA 2001 BARNA Gábor, *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai kultúrákban*. Budapest 2001. (Kisebbségkutatás Könyvek)
- BARNA 2014 BARNA Gábor, *Vallási néprajzi tanulmányok*. Szeged 2014. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 46. A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 14.)
- BÁLINT – BARNA 1994 BÁLINT Sándor – BARNA Gábor, *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza – Ungarische Wallfahrer. Geschichte und Ethnographie der Wallfahrt in Ungarn*. Budapest 1994.
- BRICHTOVÁ 2015 BRICHTOVÁ, Dobromila, *K historii loretského kostela sv. Anny a hrobního kostela Povýšení sv. kříže v Mikulově – The History of Loretto Church of St. Anna and Burial Church of Feast of the Cross in Mikulov*. RegioM 2014. Sborník Regionálního Muzea v Mikulově (2015) 42–50.
- CSELEBI 1908 CSELEBI, Evlia, *Török világutazó magyarországi utazásai (1664–1666)*. Fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Budapest 1908.
- CSUKOVITS 2004 CSUKOVITS Enikő, *Zarándoklatok a középkori Európában*. In: Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Szerk. Farbak Péter – Serfőző Szabolcs. Budapest 2004.
- DÁVID 1982 DÁVID Géza, *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Budapest 1982.
- FARBAKY – SERFŐZŐ 2004 FARBAKY Péter – SERFŐZŐ Szabolcs, *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Budapest 2004
- Feldzüge 1883 *Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1707*. Nach den Feldachten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der Abtheilung für Kriegsgeschichte von Carl Freiherrn von Hipssich und Camillo Freiherrn Komers von Lindenbach. Wien 1883. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen [Geschichte der Kämpfe Österreichs]. I. Serie IX. Band.)
- GOHL 1912 GOHL Ödön, *Magyar egyházi emlékérmek III. Helyi vonatkozású kegyeleti érmék*. Numizmatikai Közlöny 11 (1912) 90–116.
- KISS 1938 KISS István, *Simontornya krónikája*. Simontornya 1938.
- KISS 2016 KISS Márton, *Egy „sásfészek” bevételéről. Simontornya ostromai a Rákóczi-szabadságharc idején (1704–1709)*. In: Válogatás „A háború művészete. 10 éves a Hadtörténeti esték” jubileumi hadtörténeti konferencián elhangzott előadásokból. Szerk. Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Sarlós István. Pécs 2016, 135–159.
- KUNCZE 1885 KUNCZE, Leo, *Systematik der Weihmünzen*. Raab 1885.
- LEOPOLD 1930 LEOPOLD Antal, *Az Esztergomi Keresztény Múzeum kegyérmei és történeti érmei*. Esztergom 1930.
- MANNS 1980 MANNS, Peter, *Testvéreink, a szentek*. Eisenstadt 1980.

- SEIBERT 2002  
SÓLYMOS 2002
- SZENTGÁLI 1942
- TÜSKÉS 1993
- TÜSKÉS – KNAPP 2001
- SEIBERT, Jutta, *A keresztény művészet lexikona*. Budapest 2002.  
SÓLYMOS Szilveszter, *Kegyérmek Pannonhalmán. Kuncze Leó bencés gyűjtése*. Pannonhalma 2002. (A pannonhalmi Szent Gellért Kollégium Könyvei 12.)  
SZENTGÁLI Károly, *A kegyérmek ismeretének alapjai*. Az Érem 10 (1942) 237–285.  
TÜSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*. Budapest 1993.  
TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*. Budapest 2001.

## **Barocke Gnadenmünzen aus Simontornya**

Am Ende Herbst 2019, sowie auch im Jahre 2020 wurden vorbeugende Ausgrabungen vom Komitatsmuseum Mór Wosinsky unter Leitung von András K. Németh in Simontornya, Szent István Str. 16. durchgeführt. Auf dem mit etwa 50 Meter von der Burg nordöstlich liegenden Gelände wurde auf den Platz eines früheren Nebengebäudes ein Tiefbauhotel geplant. Wir haben die Bergung der Funde im Jahre 2019 in einer etwa 2,5–3 Meter Tiefe angefangen, wo wir die Architekturreste einer Festung – vermutlich ein Teil der zur Burg gehörenden äußeren Plankenburgkonstruktion – aus der Türken-, bzw. Kuruzenzeit aufgedeckt haben. Die um die Burg von Simontornya umliegende Plankenburg mußte nach den aufgedeckten Fundstücken (Akçe, Fußgefäße, Glasarmringe, Gewehrkugeln, Ledersohlen, usw.) in der Türkenzeit gebaut werden, welche dann nach mehreren schriftlichen Dokumenten in der Kuruzenzeit befestigt wurde. Die Benutzung der Plankenburg in der Rákóczi-Zeit wird auch durch die bei der Ausgrabung vorgekommene fürstliche Kupfergeldmünze bestätigt.

Neben der Plankenkonstruktion kamen bei den Ausgrabungen vom Jahre 2020 drei Gnadenmünzen hervor. Die Gnadenmünze ist eine von der Kirche gesegnete, Hilfnade vermittelnde und christliche Symbole darstellende Medaille. Gegenüber der Sitten der mittelalterlichen Wallfahrten, welche eher mit den Elementen des Lebensweges Jesus verbunden waren, kamen bei den barocken Wallfahrten viel mehr örtliche-lokale, hauptsächlich Maria-Gnadenorte in den Vordergrund.

In dieser Studie werden sakrale Gegenstände aus Simontornya dargestellt, welche mit Jesus, mit den Heiligen und Maria-Gnadenorten (Mariarell in Österreich, Niklausburg und Prag in Tschechien) zu verbinden sind und das Dasein der Langstreckenwallfahrten und des Mariakultes weiter bestätigen.

SZABÓ GÉZA – NAGY JANKA TEODÓRA

# Mórágyi 18. századi fazekaskemencék kerámiaanyaga

## *A mórágyi kerámia kutatása régészeti és néprajzi módszerekkel I.*

A magyar népi kerámiaművesség kialakulásának, gyökereinek kutatása az utóbbi bő negyed században számos régészeti megfigyeléssel, feltárással egészült ki. Ezek különösen a hazai középkori fazekasság hagyományainak tovább élése, a feltételezett hódoltságkori erős török és balkáni hatások kérdésköréhez adtak sok új információt a régészeti és néprajzi kutatás számára.<sup>1</sup> A közelmúltban közreadott Kesztlőc település török korban záródó anyaga jó képet és alapot adott térségünk tisztán a magyar középkorhoz kötődő kerámialeleteinek megismerésére, a további összehasonlító vizsgálataira.<sup>2</sup> Ezeket egyedülálló módon egészíti ki és kapcsolódik hozzájuk a közeli, a 18. században német telepések lakta Mórágyszőlő fazekasságának emlékei. A hegyek között fekvő kis falu műhelyei a termékek jelentős részét a Duna menti településeken értékesítették, s így a 19. század utolsó harmadában meghatározóvá vált szerepe a Sárköz népművészetének, motívumkincsének formálódásában. Ezért is tarthat számot a kutatás érdeklődésére a korábbi részanyagközlések után a Mórágyszőlőn 1995-ben régészeti módszerekkel feltárt 18. századi fazekasműhelyek teljes leletanyagának közreadása. A Kossuth Lajos utca 86. szám alatt előkerült égetőkemencék és az Alkotmány utca 35. számú ház telkén megfigyelt két fazekasműhely kerámiaanyagát az évkönyv terjedelmi korlátai miatt különválasztva, két részben ismertetjük.

A korai néprajzi kutatásban elsősorban az adott történelmi háttér, a motívumok stíluskritikai elemzése alapján alakult ki a máig szívósan tovább élő vélemény a hódoltságkori alapokon feltételezett folyamatos fejlődésről.<sup>3</sup> Ezzel szemben az utóbbi évtizedekben – főleg a hódoltsági területeken – egyre több helyszínen mind a történelmi, mind a régészeti adatok egyértelműen erőteljes

<sup>1</sup> Például Budapest-Tabán, Székesfehérvár, Kassa, Miskolc, Eger; Szolnok, Hódmezővásárhely hódoltságkori és régészeti módszerekkel feltárt 17–19. századi leletegyüttesei: GERELYES 1985; SIKLÓSI 2014; PUSZTAI 1999; VIDA 1996; VIDA 1999; LÁZÁR 1986; KOVÁCS 1978; LAJKÓ 2015.

<sup>2</sup> SZABÓ et al. 2018; SZABÓ et al. 2019.

<sup>3</sup> DOMANOVSKY 1968; SOPRONI 1981; SOPRONI 1987.

etnikai változásokra, törésekre, hosszabb-rövidebb hiátusokra utalnak a török kiűzése körüli és az azt követő időszakban. A források arra is felhívják a figyelmet, hogy az egyes települések földrajzi helyzete, jellege, középkori céhes hagyományainak erőssége szintén befolyásolta a 17–19. századi kerámiaművesség alakulását.

Az Alpok és a Kárpátok karéjában lévő királyi városokban már a 16. századtól bőséges adatok vannak a fazekascéhek működésére, ugyanakkor az ország hódoltságot megszenvedett belsejében ezek a szervezetek többnyire csak a 18–19. századtól jelentek meg. A számos késő középkori kerámialelet ellenére a Dél-Dunántúlon és az Alföld teljes területén hiányoznak a mezővárosokból a 19. század előtti fazekascéhekre vonatkozó adatok.<sup>4</sup> A hegyekhez közeli, az Alföld északi részén fekvő Mezőcsát mintegy példája az átmenetnek: onnan sem ismertek a 16–17. századi fazekasságra utaló leletek, a források 1770 körül már említenek egy, az erős középkori háttérű miskolci céhbe tartozó mestert, de a tényleges helyi működésre utaló adatok csak a 19. század húszas éveitől bukkannak fel.<sup>5</sup> A fazekasság a regionális központnak számító Debrecenben is csak a 19. század első harmadától élte virágkorát.<sup>6</sup> A most vizsgált területhez hasonlóan a hódoltsághoz tartozó Dél-Alföldön Hódmezővásárhely leletanyaga alapján Lajkó Orsolya határozottan érvel amellett, hogy az a 17. század végén és a 18. század elején kulturális téren kontinuitást mutat.<sup>7</sup> A Bocskai utcai lelőhely az írott forrásokkal egybevágóan azonban azt bizonyítja, hogy a város elpusztult és elnéptelenedett – a német hadvezetés 1693-ban teljesen ki is ürítette – és csak 1698-ban települt újra. A betelepülők között valószínűleg nagy számban voltak korábbi lakosok is.<sup>8</sup> Csányi Viktor azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a tűzvész előtti és utáni kerámiaművességben mind formai, mind technológiai szempontból jelentős eltérés van.<sup>9</sup> A folyamatosságot az is megkérdőjelezi,<sup>10</sup> hogy a vásárhelyihez hasonlóan a magyar népi kerámiaművesség sok helyen csak másfél évszázaddal később, egy teljesen megváltozott történeti, etnikai és társadalmi környezetben, a 19. század közepétől virágzik ki. Ennek a valójában csak rövid ideig virágzó népi kerámiaművességnek jellegzetes, látványos, széles körben ismert és kutatott termékei a sárközi tálak, tányérok, amelyek a mórági fazekasok műhelyeiben készültek.

A témára és a területre vonatkozó szakirodalom egy része kulturális téren kontinuitást feltételez a 17. század vége és a 18. század eleje közötti időszakban – a lakosság továbbélését közvetlenül összekötve a hódoltságkori kerámiahagyományok folytatódásával.<sup>11</sup> Fel kell hívni azonban a figyelmet arra, hogy a Sárközben számolhatunk ugyan a lakosság egy részének kontinuitásával (az ártéri gördöndökön lévő települések lakói többé-kevésbé átvészelték a hódoltság időszakát), a dombok lábánál futó hadiút mentén azonban például Ete és Kesztlőc elpusztult mezőváros lakói soha nem tértek vissza (az utóbbi településnek sokáig még a pontos helyét sem ismertük).<sup>12</sup> Nem hagyható azonban figyelmen kívül a német telepések – az írott forrásokban a 18. századtól jól követhető – területre érkezése, valamint a magukkal hozott termelési, illetve kulturális hagyomány és értékrend.<sup>13</sup>

A tanulmányban bemutatni kívánt két mórági leletmentés anyaga jól kezelhető, zárt, viszonylag korai és egymást időben kiegészítő egységek, amelyek még tisztán mutatják a 18. században érkező

<sup>4</sup> DOMONKOS 1991, 146–147.

<sup>5</sup> VIDA 1999, 85.

<sup>6</sup> VIDA 1999, 83.

<sup>7</sup> LAJKÓ 2015, 9.

<sup>8</sup> CSÁNYI – SÉVITY – VUKOSZÁVLYEV 2012, 15.

<sup>9</sup> Ezúton is köszönjük Csányi Viktornak, hogy megosztotta velünk a település 17–19. századi leleteivel, szerkezeti változásaival kapcsolatos személyes tapasztalatait.

<sup>10</sup> Lajkó Orsolya a vásárhelyi kerámiát a szegedi várnál feltárt anyag folytatásának tartja (LAJKÓ 2015, 171). Ennek azonban egybehangzóan ellentmondanak a rendelkezésünkre álló történeti források, megfigyelések és továbbra is hiányoznak ezt a túl nagy időbeli távolságot áthidaló, folyamatos stílusfejlődést mutató leletek. Fontos előrelépést hozhat ebben a kérdésben Tóth Katalin által 2007-ben a Szegfű utcai sportcsarnok és mélygarázs építését megelőzően végzett feltárások leletanyagának elemzése.

<sup>11</sup> MÉSZÁROS 1968; SOPRONI 1981; SOPRONI 1987.

<sup>12</sup> SZABÓ et al. 2018.

<sup>13</sup> HUTTERER 1973; WEIDLEIN 1937; SÍK é. n.; GLOCKNER 1978.

német telepések magukkal hozott fazekas hagyományait, ugyanakkor jól követhetően látszanak bennük azok a jelenségek, amelyeket később a Sárköz területén is megfigyelhetünk. Míg a korábban ismertetett kesztölci megelőző régészeti feltáráson előkerült leletek a lehetséges középkori előzmények közé sorolhatók, addig a mórági műhelyek anyagai a Sárköz közvetlen szomszédságában már a korai néprajzi kerámiához tartoznak. A 19. században kivirágzó sárközi néprajzi kerámiának az adott földrajzi környezetben ez az egyik – és meghatározó – összetevője, amelyből kialakulhatott. Az 1995-ben végzett két leletmentés anyagának közreadása és elemzése különösen fontos adalékokat nyújthat nemcsak a néprajzban hagyományosan sárközinek nevezett kerámia, de szélesebb körben is a középkori és a kialakuló néprajzi kerámiaművesség kapcsolatának kérdéséhez.<sup>14</sup>

## A MÓRÁGI KERÁMIA

A magyar néprajzi kerámia történetének egyik legkevésbé tisztázott időszaka a 17–18. század. Az egyértelmű következtetések levonását nehezítette a régészet és néprajz határán álló korszak fazekastermékeinek hiányos feldolgozása, a török, törökkori magyar és a korai néprajzi anyag megítélésének bizonytalansága.<sup>15</sup> E helyzetben különösen fontosnak tűnt Mészáros Gyula kontinuitáselmélete, aki a mórági kerámia 17. századra visszanyúló időszakát feltételezve a törökkori és a 19. századi magyar népi kerámia folyamatosságát hangsúlyozta.<sup>16</sup> A régészeti, történeti és néprajzi adatok ma már egyértelműen bizonyítják e nézet tarthatatlanságát, azonban a mórági fazekasság kutatásának újabb eredményei hozzájárulhatnak a magyar népi kerámia korai időszaka kérdéseinek megismeréséhez, a történeti problémák újragondolására készíthetnek.<sup>17</sup> Ezért az újabb ásatási anyagok ismertetése előtt fontosnak tartjuk a kutatás és a feltárás helyszíne történetének áttekintését is.

A sárközi kerámiát a néprajztudomány számára Ács Lipót és Kovách Aladár gyűjtései nyomán Bátky Zsigmond fedezte fel.<sup>18</sup> Kovách Aladár, a Tolnavármegyei Múzeum néprajzosa 1903-ban a megyei lapban arról tudósított, hogy Bátky Zsigmonddal Decsen „gyönyörű fekete és vörös mázuk miatt becses mórági tálakat” gyűjtöttek.<sup>19</sup> A pontos közlés ellenére a Néprajzi Múzeumba kerülő anyag leltárcéduláin Bátky csak a lelőhelyet tüntette fel.<sup>20</sup> Munkájában Malonyay Dezső is közölt néhány mórági tálát és tányért, de készítési helyükre, idejükre vonatkozó közelebbi adatmegjelölés nélkül. Nem szerepelt ilyen Bátky, Györffy és Viski, továbbá Balassa Iván és Ortutay Gyula munkájában sem.<sup>21</sup> Ács Lipót volt az első, aki készítési helyként Móragyot is megjelölte. Meghatározása alapján Beczkóyné Révész Ágnes mórági, szekszárdi és siklósi központokat elkülönítő tanulmányáig minden sárközi darabot móráginak tartottak.<sup>22</sup> Beczkóyné a megnevezés problematikus voltára is felhívta a figyelmet. A sárközi kerámia megjelölés véleménye szerint nem a készítés helyére, hanem a piackörzetre utal.<sup>23</sup> Domanovszkyval egyezően István Erzsébet is ebben az értelemben írt

<sup>14</sup> SZABÓ 2019.

<sup>15</sup> A kutatás problémáit Holl Imre vette számba (HOLL 1963), majd a kérdéssel foglalkozó régészeti irodalmat Kovács Gyöngyi is áttekintette (KOVÁCS 1978, 7). Soproni Olivér elsősorban a motívumkincs alapján vizsgálta az említett kerámiaanyag összefüggéseit (SOPRONI 1981; SOPRONI 1987), Gál Éva (GÁL 1985), Lázár Sarolta (LÁZÁR 1986), Vida István (VIDA 1994) és Pölös Andrea (PÖLÖS 1994) anyagközlésein túl Vida Gabriella és Lajkó Orsolya gazdagították az Észak-, illetve Dél-Alföld korai néprajzi kerámiájáról készített összefoglaló munkájukkal a kutatást (VIDA 1999; 2003; LAJKÓ 2015).

<sup>16</sup> MÉSZÁROS 1968.

<sup>17</sup> Soproni Olivér és Román János alapvető munkái mellett (SOPRONI 1987; ROMÁN 1965) munkájukat egy-egy központ történetének feldolgozása kapcsán a néprajzi kerámia korai időszakának kérdését a néprajzosok közül többen is érintették (P. SZALAY 1993; FÜVESSY 1993; VIDA 1996; VIDA 2003).

<sup>18</sup> NAGY 1995b.

<sup>19</sup> KOVÁCH 1903, 1–4.

<sup>20</sup> J. ISTVÁN 1964, 91.

<sup>21</sup> Malonyay Dezső (MALONYAI 1912, IV. XLIII–XLIV. tábla: Sárközi tányérok) néhány ábrán Ács Lipót alapján ún. „móráginak” tartott edényeket mutat be. Szintén szerepel ilyen a Magyar néprajzban (BALASSA – ORTUTAY 1979, XLV.): tál, Sárköz.

<sup>22</sup> ÁCS 1929, 50; J. ISTVÁN 1964, 92.

<sup>23</sup> BECZKÓYNE 1938, 162.

sárközi stílusról, és sorolta a sárközi fazekasközpontok közé Kresz Máriától eltérően Mórágyon, Szekszárdon, Baján túl Siklóst és Mohácsot is.<sup>24</sup> Soproni Olivér e stílushoz tartozónak tekintette a 19. század második felében egyetlen mester, Kőnig János nevéhez köthető hosszúhetényi kerámiát is.<sup>25</sup> A püspökbogádi fazekasokkal bővítve a kört a sárközi kerámia fogalmát Katona Imre értelmezte legszélesebben.<sup>26</sup>

Mórágyot már Viski Károly a Dunántúl nagymúltú fazekasgócái között, Kresz Mária a legrégebb sárközi kerámiaközpontként említette, a hagyományos értelemben azonban nem illik rá a megjelölés.<sup>27</sup> Fazekasainak ugyanis, miként például a szomszédos mecseknádasdiaknak majd óbányaiaknak, nem volt céhes szervezete.<sup>28</sup> Ez azt is jelentette, hogy a történeti feltárást megkönnyítő iratanyag nagyon csekély mértékben állt rendelkezésünkre. Az ismétlődő keresztnevek miatt, a foglalkozásra vonatkozó bejegyzések, utalások hiányában az anyakönyvek is a szokottnál kevesebb támpontot nyújtottak a kutatáshoz.<sup>29</sup> Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a néprajzi kutatás csak az utolsó mester halálát követően fedezte fel a mórágyi kerámiát, az 1945-öt követő kitelepítések után csupán töredékében a faluban maradt őslakosok pedig négy emberöltő múltán ma már nem emlékeznek a fazekasokra.<sup>30</sup> A szájhagyomány útján gyűjthető adatok hiányában, az írásbeli források csekély aránya miatt a vizsgálódás során különösen megnőtt a köz- és magángyűjteményekben található néprajzi tárgyak, illetve régészeti módszerekkel feltárt kerámiatöredékek jelentősége.

A régészet és néprajz az átmeneti időszak kerámiáját érintő kérdéseinek kutatásába<sup>31</sup> Tolna megyében szerencsés módon, a két szakterület képviselőjeként magángyűjtők, dr. Csanády György és Machán István barátsága révén, együtt sodródtunk bele az 1980-as évek végétől. A tervszerű kutatás, hazai és külföldi tanulmányutak mellett számos, előre nem tervezett leletmentés, régészeti feltárás megfigyelései lépésről lépésre egészítették ki ismereteinket. A szakirodalomban megjelent anyagközlések mellett a Néprajzi Múzeum, a Déri Gyűjtemény, a Wosinsky Mór Múzeum, a Janus Pannonius Múzeum, a Türr István Múzeum, a mórágyi és a hartai helytörténeti gyűjtemény, valamint elsősorban dr. Csanády György és Machán István magángyűjteményének anyagára támaszkodhattunk.<sup>32</sup> Lehetőségünk nyílt a szóba jöhető előzmények itáliai reneszánsz, török és balkáni párhuzamait és a sváb óhaza múzeumi anyagait, szakirodalmát a helyszíneken is széles körben tanulmányozni.<sup>33</sup>

A vizsgálódás lehetőségei a módszerét is meghatározták: a témát minél több oldalról megközelítve, az egyes tudományterületek vonatkozó eredményeit hasznosítva összegezni a mórágyi mesterekre, a mórágyi fazekasságra, mint a magyar néprajzi kerámia kialakulásának egy lehetséges útjára, modelljére vonatkozó ismereteket, elképzeléseket.

<sup>24</sup> J. ISTVÁN 1964, 91; DOMANOVSKY 1968, 53; KRESZ 1991, 28. A bajai kerámiát csak a hatvanas években különítette el Kresz Mária és István Erzsébet (J. ISTVÁN 1964).

<sup>25</sup> SOPRONI 1981, 43, 48.

<sup>26</sup> KATONA 1962, 112.

<sup>27</sup> BÁTKY – GYÖRFFY – VISKI 1941, II. 361; KRESZ 1991, 28.

<sup>28</sup> L. IMRE 1977, 185–186.

<sup>29</sup> Az anyakönyvek adatait 1741–1785. között dr. Peter G. Glockner dolgozta fel (GLOCKNER 1978).

<sup>30</sup> Az utolsó mórágyi mester, Kolep János 1902-ben halt meg. Bátky Zsigmond Kovách Aladárral 1903-ban gyűjtött Decsen mórágyi tálakat, Beczkóyné 1938-ban járt a Tolna megyei faluban, hogy hitelesítse a néprajzi anyagot. Gyűjtőútján 1965-ben István Erzsébet már csak egyetlen olyan adatközlőt talált, aki még emlékezett arra, hogy elődei fazekasok voltak (J. ISTVÁN 1972, 79).

<sup>31</sup> Hálával tartozunk Siklósi Gyulának, aki a 17–18. századi kerámia átmenetének kérdéseire, módszertani problémáira már az 1970-es évekbeli székesfehérvári ásatásain felhívta a figyelmünket. Családi kötődései miatt szívügye volt Mórágy történetének feldolgozása, aminek közösen megkezdett munkáját halála félbeszakította.

<sup>32</sup> Ezúton is köszönjük a munkánkhoz nyújtott segítségét Csupor Istvánnak, P. Szalay Emőkének, Magyar Mártának, Mészáros Gyulának, L. Imre Máriának, Szojka Emesének, Glöckner Jánosnak, Rétfalvy Teofilnak, valamint az anyag rendelkezésünkre bocsátásáért dr. Csanády György (Bátaszék), Forster Keresztély (Mórágy), Machán István (Mórágy), Steig Ágnes és Jaszenovics Géza (Alsónyék), Tóthné Bogár Éva (Szekszárd) magángyűjtőknek. Munkánk azok emlékének is szól, akik közülük már nincsenek velünk.

<sup>33</sup> Fontosabb tanulmányutak színhelyei a kérdés tanulmányozásához: Törökország, Bulgária, Szerbia, Montenegró, Albánia, Cseh-szlovákia/Csehszlovákia/Szlovákia (Kassa, Nyitra, Pozsony, Prága, Brno), Németország (Karsruhe, Hessen, Darmstadt, München), Nagy-Britannia (Bradford, Leeds), Svédország (Stockholm), Olaszország (Firenze, Milánó, Velence).



## A MÓRÁGYI FAZEKASOK

Mórág, amelynek nevét az írásos források 1267-ben említették először, a 14. században a bátaszéki apátság birtoka volt. A középkori magyar település a török hódoltság idején elpusztult. A 17. században rácok lakták, 1724-ben földesura, Kún Ferenc német telepeseket hívott a faluba, akiknek többsége Pfalzból és Hessenből érkezett.<sup>34</sup> A pfalzi-zweibrückeni hercegségből származók közül sokan Ostertal falvait vallhatták szülőhelyüknek. A 19. század közepén működő, név szerint is ismert fazeakasok közül egyes források szerint például a Glöcknerek 1724-ben, a Böhlerek 1746-ban az ostertalbeli Niederkirchenből érkeztek Mórágyra.<sup>35</sup> Ostertal a 10–12. század között a mainzi érsekség, majd a wörschweileri kolostor birtoka volt, később a pfalzi-zweibrückeni hercegséghez tartozott, lakosai a 16. század közepétől reformátusok voltak. Az új hazába érkezők szigorúan őrizték vallásukat, szokásaikat. Az anyakönyvek lapjain például a múlt század végéig a szülőhazában használt keresztnévek olvashatók: Adam, Baltazar, Bartholomeus, Cristian, Jakob, Johann, Matthias, Michael, Nikolaus, Theobald.<sup>36</sup> A leánynevek között sokáig a Margaretha volt a legkedveltebb, ami nem lehet véletlen, hiszen Ostertalban már a 15. században Szent Margit napján tartották az éves piacot.<sup>37</sup>

A dél-német tartományokban a 17. század végére a harmincéves háború pusztításai, a franciák és németek közötti állandó háborúskodás, a vallásüldözés, a földesúri önkény, a magas adók, a sajátos öröklési szokások miatt igen kilátástalanná vált a számtalan gazdasági kötöttség között élő jobbágyok helyzete. Érthető, hogy sokan jelentkeztek azokra a toborzási felhívásokra, amelyek igen csábító lehetőségeket ígértek a Temesi Bánság, valamint Baranya és Tolna megye a telepítési irodalomban később Schwäbische Türkeinek nevezett területére települőkhöz számára.<sup>38</sup> Az első felhívás, I. Lipót 1689-ben kelt császári pátense szerint a telepesek alacsony áron házat vagy házhelyet, földet kapnak, ötévi adó- és robotmentességet. A mesteremberek számára biztosítják a céhekbe való felvételt, s 1723-ban az országgyűlés törvényt hoz a kézművesek Magyarországra településének ösztönzéséről.<sup>39</sup> Már Weidlein János is utal arra, hogy az első telepesek nem a legszegényebbek közül kerültek ki. A kivándorlóknak szülőhazájukban vagyoniuk tizedrészét megváltási összegként földesuruknak ki kellett fizetni. Az elbocsátó levelet sem kapták meg ingyen, s a magyar földesurak is szívesebben fogadták azokat, akik nem érkeztek üres kézzel.<sup>40</sup> Mint azt egyes települések anyakönyvi adatai is bizonyítják, a telepesek között viszonylag nagy számban voltak iparosok, akik itt is az óhazában űzött mesterséget folytatták, s ha kellett, a megszokott szerszámokat, eszközöket is elkészítették.<sup>41</sup> A táji munkamegosztásba szintén a hazai előképek alapján igyekeztek beilleszkedni. Ahogyan például Württembergben vagy Pfalzban elkülönültek az üvegfüvással, asztalossággal, fazeakasággal foglalkozó falvak, az új hazában is megfigyelhető volt az erre irányuló törekvés.<sup>42</sup> Ehhez hozzájárult, hogy Mórágyon például a dombok közötti völgyben meghúzódó falu soványka földjének műveléséből nem lehetett megélni. A már 17. század végén fejlett manufaktúrákkal és paraszti

<sup>34</sup> GLOCKNER 1978; SZILÁGYI 1992; SÍK é. n.

<sup>35</sup> GLOCKNER 1978, 102, 105, 110, 114. A Glockner név előfordulása Niederkirchenben például 1537-től nyomon követhető: Glockners Theobald 1537 (ZIMMER 1990, 282), Klockners Diebolt 1542 (ZIMMER 1990, 283), Gleckners Theobald 1572 (ZIMMER 1990, 184), Klocknerts Deboldt 1587 (ZIMMER 1990, 146), Glöckner Simon 1640, Glökner Johann 1660 (ZIMMER 1990, 184). A 16. században tudunk Glöcknerekről (Debolt és Nickel) a közeli Ohmbachban is, ahol a Häffner családnév is előfordul (ZIMMER 1990, 185). A niederkircheni Niclas Bechlert a 16. században említik a források (ZIMMER 1990, 256).

<sup>36</sup> Mórágai református egyház, Keresztelttek (1783–1805), copuláltak (1784–1828) és megholtak (1785–1828) anyakönyve; ZIMMER 1990, 146–284.

<sup>37</sup> ZIMMER 1990, 161; SZABÓ 2008.

<sup>38</sup> Hutterer Miklós a 18. századi német telepítések három szakaszát különböztette meg (HUTTERER 1973). A kérdéssel külön is foglalkozik Weidlein János (WEIDLEIN 1937).

<sup>39</sup> SCHMEL 1983, 745–777.

<sup>40</sup> Weidlein szerint az első években csak azokat a telepeseket fogadták, akiknek legalább 200 forintjuk volt (WEIDLEIN 1937, 20–21).

<sup>41</sup> A német telepesek a 18. században nagyon kevés felszereléssel érkeztek, így azok értéke az új hazában különösen megnőtt. Felismerve jelentőségét, többen is utalnak arra a forrásra, amelyben egy kakasdi telepes családjának írt levelében azt kéri, hogy elsősorban szerszámait hozzák utána Németországból (WEIDLEIN 1937, 24).

<sup>42</sup> STIEGLITZ 1990, 16.

fazekassággal rendelkező Hessenből és Pfalzból érkező telepések – mivel a természetföldrajzi környezet miatt szükséges volt a gazdálkodás más irányú bővítése – hagyományait folytatva kiegészítő tevékenységként a házak mögötti löszfalba vájt hosszú kemencékben a környékbeli agyagból készült edényeket égették (27. tábla 1).

A mórági mesterek tevékenységének kezdőidőpontjaként Beczkóyné az 1850-es éveket jelölte meg.<sup>43</sup> Később a szakirodalomban az 1830-as évekre, majd a századelőre datálták a legkorábbi mórági tányérok és bokályokat.<sup>44</sup> Mészáros Gyula egy 1814-es feliratú, rücskös fekete mázzal bevont, fűzőld díszítésű madaras, István Erzsébet egy 1812-es tányért közölt Mórágyról.<sup>45</sup> Soproni Olivér archaikus darabként külön is elemmez egy sötét alapszínű, három fehér gránátalmával és két hatalmas akantuszlevéllel díszített 1811-es tányért.<sup>46</sup> A használati tárgyak közül egy zöld boroskancs az 1803-as, egy okker színű kantán az 1801-es évszám olvasható.<sup>47</sup> A korai időszak egyik legszebb darabja a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében található 1782-es datálású, hesseni nyelvjárásban írt gót betűs feliratú, fehér alapszínű, korongolt, ólomházas tál, amely a peremén körbefutó tréfás szöveg tanúsága szerint lakodalmi ajándéknak készült (30. tábla 1).<sup>48</sup> A tál, melyhez hasonló gót betűs feliratos töredék derítő ásása közben Machán István udvarán (Mórág, Kossuth Lajos utca, 30. tábla 2) is előkerült, sok hasonlóságot mutat a német szakirodalomból jól ismert odenwaldi fehér, illetve halványsárga alapon barnával és zölddel írókázott, peremükön komoly vagy humoros szólásokkal díszített tálakkal.<sup>49</sup> A Mészáros Gyula által a hatvanas években végzett Dittelján-telki leletmentés anyagában az 1770-es és 1780-as évekre utaló datált cseréptöredékek találhatók.<sup>50</sup> Az ismertetett datált edények és töredékek alapján bizonyított, hogy már az 1770-es években készült Mórágyon ólomházas kerámia. A történeti adatok alapján a mórági fazekasok működésének kezdete a németek betelepüléséig, egészen 1724-ig valószínűsíthető, de semmi sem igazolja és indokolja a kerámiaanyag korábbra történő visszakeltesét.<sup>51</sup>

A 18. században és az 1800-as évek elején működő fazekasok nevét egyelőre nem ismerjük. Az első két mester, akit név szerint említenek a források, az 1828-as összeírásban szereplő Pöller Petrus (1797–1870) és Glögner Henricus (?–?) *figulusok*, akik az év egynegyedében üzik a mesterséget, és jobbágyi-paraszti szolgáltatásokkal tartoznak földesuruknak.<sup>52</sup> Adataink a 19. század közepétől hirtelen megszaporodnak. Mint említettük, esetünkben az anyakönyvek alig használhatók. A lelkészek a korabeli szokásoknak megfelelően a név mellett általában a jogállást tüntették fel, a mesterséget csak elvéve. Ennek hiányában pedig egyéb támpont nélkül az azonos keresztnévűek nem azonosíthatók. Támpontot csak az 1851-ben elkészült telekkönyv jelent, amelynek felfektetője nem igazodva el az azonos nevű falubeliek között, egy idő után a már összeírtakhoz utólag is beírta a ragadványnevet, amely legtöbbször a foglalkozás megjelölése, vagy a feleség családneve volt.<sup>53</sup> Így pontosan tudjuk, hogy 1851-ben mely házakban laktak fazekasok (1. tábla), az ezt követő évek anyakönyvi bejegyzéseiben pedig a házszám szolgált támpontul az azonosításhoz. Voltak olyan fa-

<sup>43</sup> BECKÓYNÉ 1938.

<sup>44</sup> DOMANOVSKY 1968, 55; KRESZ 1961, 141–170; KRESZ 1991, 30.

<sup>45</sup> MÉSZÁROS 1968, 28; J. ISTVÁN 1981, 413.

<sup>46</sup> SOPRONI 1987, 46, 96. 56. kép.

<sup>47</sup> Mindkettő dr. Csanády György gyűjteményében található.

<sup>48</sup> Leltári szám: WMMM 73.55.1. A felirat szövege Gabriella Schubert, a debreceni KLTE (ma Debreceni Egyetem) német tanszéke anyanyelvi lektorának fordításában: „Mitől kerekedik a leány pocakja?”

<sup>49</sup> Az odenwaldi Urberachban és Eppershausenben talált, a 18. század közepére datálható leletek alapján Karl Baeumerth és Max Walter cáfolja Meyer-Heisiget, aki szerint az ilyen típusú tálak eredetét a Köln melletti Rechen térségében kell keresni (MEYER-HEISIG 1956; WALTER 1964; BAUEMERTH 1977, 17). David Gaimster a Rajna mellől is közöl hasonló tálakat (GAIMSTER 1986, 40).

<sup>50</sup> Mészáros Gyula leletmentése. Mórág, Dittelján-telek (Kossuth Lajos utca), 1970. Leltári szám: WMMM 70.50.311.–70.50.315.

<sup>51</sup> NAGY 1991.

<sup>52</sup> MNL TML IV. 1. e. Ö. 1828.

<sup>53</sup> Csak néhány példa: Kolep Johan hafman (Hsz. 129), Kolep Johann Berlinger (Hsz. 260), Kolep Johann Kirchner (Hsz. 129). Glöckner Jakob hafman (Hsz. 5), Glöckner Jakob Kremer (Hsz. 111), Glöckner Jakob Wagnermann (Hsz. 64). Kolep Krisztián Häfner (Hsz. 10), Kolep Krisztián Zimmermann (Hsz. 71). Glöckner Johann hafman (Hsz. 11), Glöckner Johann Maurer (Hsz. 213), Glöckner Johann Wachter (Hsz. 216).

zekasok, akiknél nem jegyezték be a foglalkozást, mert nem volt szükség a megkülönböztetésre. Heckmann Keresztélyről és Schleinig Jánosról az anyakönyvi adatok alapján biztosan tudjuk, hogy fazekas volt, bár nevük mellett nincs semmiféle megjegyzés a Lagerbuchban.<sup>54</sup> Vámos Dániel lelkész 1852–1853-ban az új anyakönyvezési szabályok szerint az anyakönyvbe nemcsak az atyák, keresztatyák, házasulandók és megholtak jogi státuszát írta be (például kisházás, zsellér), hanem feltüntette foglalkozásukat is, a 189 házból álló faluban egyetlen esztendőben, 1852-ben nyolc fazekast, illetve gölöncsért jegyezve fel.<sup>55</sup>

A levéltári források alapján ismert fazekasok: Böhler János (Hsz. 70) (1814–1879), Böhler Péter (Hsz. 208) (1797–1870), Biel János (Hsz. 5) (1820–1857), Glöckner Jakab (Hsz. 5) (1808–1879), Glöckner János (Hsz. 11) (1819–1861), Glöckner Péter (Hsz. 180) (1808–1861), Heckmann Keresztély (Hsz. 237) (1820–1855), Kauder Jakab (Hsz. 18) (1812–1866), Khon Péter (Hsz. 153) (1829–1854), Kolep János (Hsz. 129) (1816–1870), Kolep Keresztély (Hsz. 10) (1805–1853).

Néhány fazekasnak csupán születési adatát ismerjük: Glöckner Boldizsár (Hsz. 194) (1805), Khon Jakab (Hsz. 160) (1834), Knapp Jakab (Hsz. 239) (1823).

Csak a foglalkozásnév szerepel Glöckner Henrik (Hsz. 156), Glöckner Konrád (Hsz. 13), Kolep János (Hsz. 254) és Schleinig János (Hsz. 49) neve mellett. Peter Jakabról (Hsz. 65) mindössze annyit tudunk, hogy 1853-ban már halott.<sup>56</sup>

Mórágyn járva 1938-ban Beczkóyné a falubeliektől a régi fazekasok nevei iránt is érdeklődött. A mórágiak emlékezete szerint az 1850-es évektől, a virágkorban kilenc fazekasmester dolgozott itt. A levéltári adatokkal is igazolható mesterek közül Böhler János, Glöckner Henrik, Glöckner János, Glöckner Konrád és Kolep János nevét említették. Link Keresztély neve mellett a levéltári adatokban sehol nem szerepelt foglalkozásnév, Salbach János működésére (miként a Beczkóyné által nem említett Salbach Mátyáséra) csupán egy-egy feliratos tárgy és a családi hagyomány utal, Kohn Dávid és Salbach Jakab fazekásra vonatkozóan eddig nem találtunk adatokat.<sup>57</sup> A források alapján viszont sikerült 14 újabb névvel gazdagítani a mórági fazekasok körét: Böhler Péter, Biel János, Glöckner Baltazar, Glöckner Jakab, Glöckner Péter, Heckmann Keresztély, Kauder Jakab, Khon Jakab, Khon Péter, (egy másik) Kolep János, Kolep Keresztély, Knapp Jakab, Peter Jakab, Schleinig János. Az utolsó mórági fazekas, Kolep János, mesterségét 1885 körül hagyta abba, és 1902-ben halt meg.<sup>58</sup>

A mórági fazekasok 18. század végén készült edényei még közvetlenül a szülőföld fazekashagyományait: formakincsét és díszítéseit idézték. Az ünnepi alkalmakra gót betűs feliratos tányérokat készítettek, használati edényeik között is megtaláljuk a speciális funkciójú, német területeken ismert fennálló edényeket. A fazekastermékek a völgyeségi német falvak és a részben szintén református, ízlésvilágában a mórágiakkal számos közös vonást hordozó hartaiak számára készültek, továbbá a református sárközi magyarság, a Völgységben Váralja, a Tolnai -hegyháton Kölesd parasztpolgárai voltak a díszes mórági tányérok, tálak vásárlói. A legkésőbbi datált edények egyike a Hartára Peter Weibl számára 1882-ben készült tál és a mórági Jakob Rottenbiller számára 1883-ban készített ecetes és boros korsó.<sup>59</sup>

A mórági fazekasság megszűnésében természetesen fontos szerepet játszottak az általános okok: a népművészet visszaszorulása, a gyáripari termékek térhódítása, de mint ahogy kialakulása

<sup>54</sup> MNL TML VI. 181. Szekszárdi Földmérési Igazgatóság iratai. Mórágyn. Lagerbuch 1851.

<sup>55</sup> Glöckner Jakab, Glöckner János, Heckmann Keresztély, Khon Jakab, Khon Péter, Knapp Jakab, Kolep Keresztély és Schleinig János. Mórági református egyház, Kereszteltek, copuláltak és megholtak anyakönyve (1852).

<sup>56</sup> MNL TML VI. 181. Szekszárdi Földmérési Igazgatóság iratai. Mórágyn. Lagerbuch 1851. Mórági református egyház, Vegyes anyakönyv (1828–1888).

<sup>57</sup> BECZKÓYNÉ 1938, 162. A családi hagyomány számon tartja, hogy a Szalbach családban fazekasok voltak (Kolep Keresztélyné Szalbach Erzsébet közlése). Minden bizonnyal Szalbach Mátyást rejti az *SzM* monogram a Déri Gyűjteményben őrzött kisbokályon (D. Gy. 429.). Dr. Csanády György gyűjteményében található egy *Johan Salbach 1870* feliratú korsó, s a gyűjtő a falubeliek emlékezete alapján Szalbach-munkaként tartott számon egy zöld ólomház és egy kékel fröcskölt tintatartót is.

<sup>58</sup> BECZKÓYNÉ 1938, 162.

<sup>59</sup> Helytörténeti Gyűjtemény, Harta; dr. Csanády-gyűjtemény, Bátaszék.

és funkcionálása is egy sajátos gazdasági struktúrába illeszkedett, a fazekasmesterség megszűnése is elsősorban ezzel függött össze. Arról már szó esett, hogy a dombos, nedves, hűvös éghajlatú Völgység falvaiban, így Mórágynál is, nem lehetett kizárólag a földművelésből megélni. A 18. században az állattartásnak még nem volt meghatározó szerepe a területen, így különös jelentőségük volt a megélhetés biztosítására a különböző kiegészítő háziipari tevékenységeknek, Mórágynál a fazekasságnak. A 19. században azonban egyre inkább előtérbe került a szőlőművelés és a bortermelés, amely az 1870-es évekre már a fő jövedelmi forrást és a tőkeképzés legfontosabb eszközét jelentette.<sup>60</sup> A múlt század közepétől Mórágynál is igyekezett kihasználni a borkonjunktúra előnyeit. A falu hirtelen gazdagodásának alapja a szőlő volt. „Sok szőlő, nagy hordó, nagy hordó, nagy ház.” – tartották Mórágynál. Az 1889–1890-es filoxéra után Mórágynál is döntő fontosságú lett a szarvasmarhatartás. 1898-ban megalakult a tejszövetkezet, a bor után a tej lett viszonylag jó jövedelmet biztosító megélhetési forrás. A gazdálkodás változása az életmódot is módosította. A szőlő művelése mellett lehetséges volt a korábbi hagyományos kiegészítő tevékenység, a fazekasság folytatása, amikor azonban a múlt század nyolcvanas éveiben a völgységi német falvak áttértek a jól jövedelmező, keresett „bonyhádi szarvasmarha” tartására, tenyésztésére, illetve a tejtermelésre, megváltozott a helyzet. A marhatartás következménye egyrészt egész évben lekötöttséget jelentett, másrészt egy-egy tehén tartásával kezdetben a legszegényebbek számára is lehetséges volt a megélhetéshez szükséges kiegészítő jövedelem biztosítása. A mórágynál a bor, majd a tej használatából először nagy házat, aztán földet vettek – ha lehetett, jó zsíros földet, a nyéki síkon. Csilléry Klára írja le, miként szerezték meg a hartaiak a szomszédos református magyar falu, Dunapataj határát.<sup>61</sup> Mórágynál és a sárközi Alsónyék viszonylatában is hasonló folyamat játszódott le a harmincas években. A mórágynál a gazdák közül egyre többen szereztek a híresen jó sárközi földből. A mórágynál a fazekasok utódai a sárközi gazdák felvásárolt birtokain gazdálkodtak.<sup>62</sup>

## RÉGÉSZETI LELETMENTÉS

### A MÓRÁGY, KOSSUTH LAJOS UTCA 86. SZÁM ALATTI TELKEN

A mórágynál a kerámia kutatásában egy új fejezet kezdődött, amikor 1995. június 18-án vasárnap délután Machán István és felesége, Kati, akik évtizedeken át gondosan gyűjtötték és mentették a faluban még fel-felbukkanó régi edényeket, értesítettek bennünket, hogy a Kossuth Lajos utca 86. szám alatti ház alapozási munkái közben fazekaskemence és nagy mennyiségű edénytöredék került elő (26. tábla). Egyben azt is közölték, hogy a munkálatokat csak a következő nap reggeléig függesztették fel. A zuhogó eső ellenére azonnal indultunk és a honismereti táborosok segítségével létrákra szerelt lámpák mellett a késő éjszakába nyúlóan végeztük a leletmentést.<sup>63</sup>

Az építetők a dél felé erősen lejtő telken a tereprendezés során igen sok földet mozgattak meg, hogy egy közel vízszintes felületet kapjanak. A telek utcafronti, északnyugati sarkában, az eredeti járósínter meghagyta egy 7 méter hosszú, 8 méter szélességű ívelt vonalú részt (25. tábla 1), s ekkor észrevették, hogy a sárga löszpartban két vörös égett folt és rengeteg kerámiatöredék van (22–24. tábla). A helyszín átvizsgálása során a sárga löszfelületen csak a sarokban kialakított partoldal rézsűjében találtunk kerámiatöredékeket és erősen átégett, vörös foltokat. Nyesés után két különböző szerkezetű és eltérő mértékben megmaradt kemence metszete tárult elénk (25–26. tábla).

<sup>60</sup> ANDRÁSFALVY 1972, 16–19.

<sup>61</sup> K. CSILLÉRY 1987.

<sup>62</sup> NAGY 1999; NAGY 2012.

<sup>63</sup> A bölcskei néprajzi-honismereti táborban dolgoztunk, amikor a hírt kaptuk. Machán István, valamint István és Ferenc fia, Hadnagy Márk, Varga Bálint és felesége, Gabriella, továbbá Tarczal János, Bakó Jenő fotóriporter, a leletek mosását és válogatását végző bölcskei diákok és a szolnoki múzeumból segítő kollégák segítségét és kitartását ennyi idő múltán is hálással köszönjük.

## 1. számú kemence

A megnyesett partoldalban az utca felőli részen, a mai járda melletti kemencét a markoló annyira tönkretette, hogy csupán néhány, alig értékelhető részletét sikerült megfigyelnünk. Az eredeti felszín csak a nyugati szomszéd kerítése mellett maradt meg, ott a felszíntől 150 cm-re mélyedt egy egyenes aljú, enyhén kúposan szűkülő oldalú kemence égett körvonala. Az elhordott rész rézsűjében már csak 80 cm mély, 1 méter széles, a munkagépek által erősen roncsolt, alig értékelhető maradványait lehetett megfigyelni. Bolygatott barna, humuszos betöltésében leletanyag már nem volt.

## 2. számú kemence (25. tábla)

A nyugati oldalon lévő 2. számú kemence nagyobbik fele megmaradt, s bontása során a rétegelt betöltést és a szerkezetét is jól meg lehetett figyelni. A kemence teteje a legfelső, kevert humuszrétegbe veszett, ami alatt mintegy 5 cm vastag selejtes cserépréteg fedte a palást felső részének a tűztérbe omlott egységesen löszös, 35 cm vastag omladékát. Egy 15–18 cm-es rétegben zsengett, engóbos cserepek következtek, majd mintegy 8 cm vastagon szürke és vörös agyagból korongozott, engóbozott nyers edények darabjai kerültek elő (19. tábla; 25. tábla 2). A teljes kibontás után 1 méter belső átmérőjű, kerek alaprajzú, belső terében két bordával osztott kemence körvonala rajzolódott ki. A 60–62 cm hosszú, 15 cm magas, 20 cm széles, egyenes bordákat úgy helyezték el, hogy a tűztérben körben és egymástól mérve még a legszűkebb részeken is meglegyen a 20–22 cm-es távolság (25. tábla 3–4). A jól átégett palást belsején látszott a többszöri rásározás során használt 8–10 cm széles simító lenyomata is (27. tábla 1).

A kemence déli oldalához egy 32 cm széles, 32 cm magas, enyhén elliptikus tüzelőnyílás tartozott, melyből mintegy 70 cm hosszúságú szakaszt tudtunk feltárni. A kemencétől tehát legalább mintegy 70 cm-re, vagy ennél valamivel távolabb volt a munkagödör. Ez egyben azt is jelzi, hogy a kemencébe az égetnivalót nem lehetett oldalról berakni, csak felülről. Ez magyarázhatja azt, hogy közvetlenül a zsengelésre váró edények rétegén égetett, engóbozott töredékek voltak – égetéskor feltehetően ezzel a selejtes áruval zárták le, szigetelték a kemence tetejét. A leletmentés során az 2. számú kemencéből zárt rétegben előkerült égetett kerámialetek a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum régészeti gyűjteményébe lettek beletárolva, 2003.1.1.–2003.1.463. tételszámokon.

### A 2. számú kemence leletanyaga

- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, nyers vörös alapon barna és fehér folytatott engóbos díszítéssel, H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.1.).
- Peremtöredék, kistál megvastagodó, egyenesre vágott peremtöredéke, fehér, barna engóbos folytatott díszítéssel (3. tábla 1), H: 11 cm, Sz: 4 cm (2003.1.2.).
- Peremtöredék, kistál megvastagodó, egyenesre vágott peremtöredéke, fehér, barna engóbos folytatott díszítéssel, H: 6,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.3.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 10 cm, Sz: 4 cm (2003.1.4.).
- Peremtöredék, tál függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 15 cm, Sz: 5 cm (2003.1.5.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér folytatott engóbos díszítéssel, H: 6 cm, Sz: 5 cm (2003.1.6.).
- Peremtöredék, kistál megvastagodó, egyenesre vágott peremtöredéke, fehér, barna engóbos folytatott díszítéssel. H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.7.).
- Peremtöredék, kistál megvastagodó, egyenesre vágott, díszítetlen peremtöredéke, H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.8.).
- Oldaltöredék, tányér vörös alapon barna írókázott töredéke, H: 10 cm, Sz: 10 cm (2003.1.9.).

- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 8 cm, Sz: 5 cm (2003.1.10.).
- Oldaltöredék, tányér vörös alapon barna és fehér engóbos írókázott töredéke (3. tábla 2), H: 8 cm, Sz: 9 cm (2003.1.11.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér folytatott engóbos díszítéssel, H: 7 cm, Sz: 7 cm (2003.1.12.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke vörös alapon barna és fehér írókázott és folytatott engóbos díszítéssel (3. tábla 3), H: 12 cm, Sz: 10 cm (2003.1.13.).
- Fenéktöredék, tányér vörös alapon fehér és barna engóbbal írókázott darabja, H: 9 cm, Sz: 4 cm (2003.1.14.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke vörös alapon barna és fehér írókázott és folytatott engóbos díszítéssel, H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.15.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér folytatott engóbos díszítéssel, H: 5 cm, Sz: 8 cm (2003.1.16.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke vörös alapon fehér folytatott engóbos díszítéssel, H: 10 cm, Sz: 8 cm (2003.1.17.).
- Oldaltöredék, tányér vörös alapon fehér és barna engóbbal írókázott darabja, H: 10 cm, Sz: 7 cm (2003.1.18.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke vörös alapon fehér és barna folytatott engóbos díszítéssel, H: 10 cm, Sz: 8 cm (2003.1.19.).
- Oldaltöredék, tányér vörös alapon fehér és barna engóbbal írókázott darabja, H: 6 cm, Sz: 8 cm (2003.1.20.).
- Oldaltöredék, tányér vörös alapú, díszítetlen fenék- és oldaltöredéke, H: 10 cm, Sz: 7 cm (2003.1.21.).
- Oldaltöredék, tányér vörös alapon barna írókázott töredéke, H: 10 cm, Sz: 6 cm (2003.1.22.).
- Fenéktöredék, tányér vörös alapon fehér engóbos töredéke, H: 6 cm, Sz: 4 cm (2003.1.23.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke vörös alapon barna valamint fehér írókázott és folytatott engóbos díszítéssel, H: 8 cm, Sz: 8 cm (2003.1.24.).
- Oldaltöredék, tányér barna alapon fehér és vörös engóbbal írókázott darabja, H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.25.).
- Peremtöredék, kistál barna alapon fehér és vörös engóbbal írókázott darabja (2. tábla 1), H: 6 cm, Sz: 4 cm (2003.1.26.).
- Peremtöredék, kistál vörös alapon fehér és barna engóbbal írókázott darabja, H: 8 cm, Sz: 4 cm (2003.1.27.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (2. tábla 2), H: 8 cm, Sz: 8 cm (2003.1.28.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (2. tábla 3), H: 10 cm, Sz: 8 cm (2003.1.29.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (2. tábla 4), H: 11 cm, Sz: 6 cm (2003.1.30.).
- Oldaltöredék, tányér darabja barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (2. tábla 5), H: 15 cm, Sz: 8 cm (2003.1.31.).
- Peremtöredék, tányér darabja barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 15 cm, Sz: 7 cm (2003.1.32.).
- Oldaltöredék, tányér darabja barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (2. tábla 6), H: 12 cm, Sz: 10 cm (2003.1.33.).
- Peremtöredék, kistál vörös engóbos fél darabja (3. tábla 4), Pá: 12 cm, Fá: 7 cm, M: 3 cm (2003.1.34.).

- Oldaltöredék, tányér oldal- és fenéktöredéke, oldalán barna, alján fehér engóbbal, H: 13 cm, Sz: 9 cm (2003.1.35.).
- Oldaltöredék, tányér darabja barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (3. tábla 5), H: 11 cm, Sz: 11 cm (2003.1.36.).
- Oldaltöredék, tányér darabja barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 6 cm, Sz: 8 cm (2003.1.37.).
- Oldaltöredék, kistál barna alapon fehér engóbbal írókázott darabja, H: 10 cm, M: 3,5 cm (2003.1.38.).
- Oldaltöredék, tányér darabja barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (2. tábla 7), H: 16 cm, Sz: 8 cm (2003.1.39.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (2. tábla 8), H: 8 cm, Sz: 7 cm (2003.1.40.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott, alján fehér virágcsokor-díszítéssel (3. tábla 6), H: 5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.41.).
- Peremtöredék, kistál barna engóbos darabja, H: 6 cm, Sz: 4 cm (2003.1.42.).
- Peremtöredék, kistál barna alapon fehér engóbbal írókázott darabja, H: 4 cm, Sz: 6 cm (2003.1.43.).
- Peremtöredék, kistál vörös alapon barna és fehér engóbbal írókázott darabja (3. tábla 8), H: 6 cm, Sz: 4 cm (2003.1.44.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér írókázott, alján fehér virágcsokor-díszítéssel, H: 9 cm, Sz: 8 cm (2003.1.45.).
- Peremtöredék, kistál vörös alapon barna és fehér engóbbal írókázott darabja, H: 8 cm, M: 3,5 cm (2003.1.46.).
- Peremtöredék, kistál barna engóbos darabja, H: 6 cm, M: 4 cm (2003.1.47.).
- Oldaltöredék, tányér darabja barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (3. tábla 7), H: 14 cm, Sz: 4 cm (2003.1.48.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 11 cm, Sz: 12 cm (2003.1.49.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 12 cm, Sz: 7 cm (2003.1.50.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (4. tábla 1), H: 12 cm, Sz: 5 cm (2003.1.51.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 15 cm, Sz: 9 cm (2003.1.52.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 9 cm, Sz: 5 cm (2003.1.53.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 7 cm, Sz: 18 cm (2003.1.54.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (4. tábla 2), H: 13 cm, Sz: 10 cm (2003.1.55.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 9 cm, Sz: 4 cm (2003.1.56.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 7 cm, Sz: 6 cm (2003.1.57.).
- Peremtöredék, kistál vörös alapon barna és fehér engóbbal írókázott darabja, H: 7 cm, Sz: 4 cm (2003.1.58.).
- Peremtöredék, tányér megvastagodó peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (4. tábla 3), H: 13 cm, Sz: 7 cm (2003.1.59.).

- Peremtöredék, tányér megvastagodó peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 11 cm, Sz: 7 cm (2003.1.60.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (4. tábla 4), H: 18 cm, Sz: 12 cm (2003.1.61.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (4. tábla 5), H: 9 cm, Sz: 11 cm (2003.1.62.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel, H: 5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.63.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel, H: 6 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.64.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, fehér alapon barna és vörös írókázott engóbos díszítéssel (5. tábla 1), H: 10,5 cm, Sz: 9 cm (2003.1.65.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel (5. tábla 2), H: 15 cm, Sz: 9 cm (2003.1.66.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel (5. tábla 3), H: 8,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.67.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel, H: 4,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.68.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel, H: 7,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.69.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel, H: 8 cm, Sz: 4 cm (2003.1.70.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbon margitvirág-díszítéssel (5. tábla 4), H: 9,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.71.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbon folytatott díszítéssel, H: 8 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.72.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel, H: 9,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.73.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel, H: 5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.74.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel (5. tábla 5), H: 8 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.75.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel, H: 5,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.76.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel, H: 3,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.77.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel, H: 6 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.78.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel, H: 9 cm, Sz: 8 cm (2003.1.79.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, fehér alapon barna és vörös írókázott engóbos díszítéssel (5. tábla 6), H: 7,5 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.80.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbon vörös írókázott díszítéssel, H: 8,5 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.81.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel, H: 5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.82.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel, H: 7 cm, Sz: 2 cm (2003.1.83.).
- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel, H: 7 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.84.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel, H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.85.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbon barna folytatott díszítéssel, H: 5,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.86.).



- Peremtöredék, tányér egyenes peremmel, fehér alapon barna, vörös írókázott engóbos díszítéssel, H: 4 cm, Sz: 5 cm (2003.1.87.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbon vörös és barna füzéres díszítéssel, H: 6 cm, Sz: 8 cm (2003.1.88.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel (5. tábla 7), H: 11 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.89.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér alapú engóbos díszítéssel (5. tábla 8), H: 7 cm, Sz: 8 cm (2003.1.90.).
- Fenéktöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 10 cm, Sz: 6 cm (2003.1.91.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 12,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.92.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 25 cm, Sz: 3 cm (2003.1.93.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.94.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 4 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.95.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 6,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.96.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 9 cm, Sz: 8 cm (2003.1.97.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 10 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.98.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 12,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.99.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 7,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.100.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 8,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.101.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 12 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.102.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (6. tábla 3), H: 12 cm, Sz: 4 cm (2003.1.103.).
- Oldaltöredék, tányér, barna alapon oldalán fehér és vörös írókázott díszítéssel, H: 7 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.104.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 10 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.105.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 6,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.106.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (4. tábla 7), H: 14 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.107.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, barna alapon vörös és fehér írókázott engóbos díszítéssel (6. tábla 1), H: 23 cm, Sz: 10 cm (2003.1.108.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 13 cm, Sz: 10,5 cm (2003.1.109.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (6. tábla 4), H: 13,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.110.).

- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (6. tábla 5) H: 10,5 cm, Sz: 8 cm (2003.1.111.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (7. tábla 1), H: 12 cm, Sz: 7 cm (2003.1.112.).
- Fenéktöredék, tányér fél alja, vörös alapon fehérén írókázott virágcsokorral, H: 12 cm, Sz: 6 cm (2003.1.113.).
- Peremtöredék, kistál negyede, egyenes peremmel, vörösön alapozva, H: 9 cm, Sz: 9 cm (2003.1.114.).
- Fenéktöredék, tányér vörös alapon fehér virágcsokorral, írókázott, H: 6 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.115.).
- Peremtöredék, tányér negyede, megvastagodó peremmel, vörös alapon fehér és barna engóbos folytatott díszítéssel (7. tábla 2), H: 15 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.116.).
- Oldaltöredék, tál darabja, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (7. tábla 3), H: 11,5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.117.).
- Oldaltöredék, tál darabja, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (6. tábla 6), H: 15 cm, Sz: 15 cm (2003.1.118.).
- Fenéktöredék, tál darabja, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel, H: 11 cm, Sz: 6 cm (2003.1.119.).
- Oldaltöredék, tál darabja, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (6. tábla 7), H: 14 cm, Sz: 11,5 cm (2003.1.120.).
- Peremtöredék, tányér függőlegesen álló peremtöredéke, vörös alapon fehér írókázott engóbos díszítéssel (6. tábla 8), H: 13 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.121.).
- Fenéktöredék, tányér darabja, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel (7. tábla 4), H: 13 cm, Sz: 9 cm (2003.1.122.).
- Fenéktöredék, tál darabja, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos, margitvirágos díszítéssel, H: 11,5 cm, Sz: 9 cm (2003.1.123.).
- Peremtöredék, tányér negyede, megvastagodó peremmel, vörös alapon fehér és barna engóbos folytatott díszítéssel (7. tábla 5), H: 12 cm, Sz: 11 cm (2003.1.124.).
- Fenéktöredék, tányér darabja, vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos, margitvirág-díszítéssel (7. tábla 6), H: 15 cm, Sz: 11 cm (2003.1.125.).
- Peremtöredék, tányér negyede, megvastagodó peremmel, vörös alapon fehér és barna engóbos, margitvirágos, a peremén folytatott díszítéssel (7. tábla 7), H: 14 cm, Sz: 9,5 cm (2003.1.126.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (8. tábla 1), H: 8 cm, Sz: 7 cm (2003.1.127.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (8. tábla 2), H: 8,5 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.128.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal, H: 3 cm, Sz: 4 cm (2003.1.129.).
- Peremtöredék, tányér töredéke fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (8. tábla 3), H: 9,5 cm, Sz: 8 cm (2003.1.130.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (8. tábla 4), H: 10,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.131.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (9. tábla 1), H: 3 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.132.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (9. tábla 1), H: 4,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.133.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (9. tábla 1), H: 10 cm, Sz: 9,5 cm (2003.1.134.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (9. tábla 2), H: 13 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.135.).

- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal, H: 4,5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.136.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (8. tábla 5), H: 12 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.137.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (8. tábla 6), H: 8 cm, Sz: 18 cm (2003.1.138.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (8. tábla 7), H: 6,5 cm, Sz: 4,55 cm (2003.1.139.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (8. tábla 8), H: 6 cm, Sz: 3 cm (2003.1.140.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (9. tábla 3), H: 15 cm, Sz: 5 cm (2003.1.141.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal (9. tábla 4), H: 5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.142.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal, H: 2 cm, Sz: 3 cm (2003.1.143.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal, H: 3,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.144.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 8 cm, Sz: 3 cm (2003.1.145.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 1), H: 10,5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.146.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.147.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 7 cm, Sz: 6 cm (2003.1.148.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (9. tábla 5), H: 5 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.149.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (9. tábla 6), H: 6 cm, Sz: 5 cm (2003.1.150.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (8. tábla 9), H: 7 cm, Sz: 4 cm (2003.1.151.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 2; 28. tábla 2), H: 11,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.152.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 2; 28. tábla 2), H: 5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.153.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 3; 28. tábla 2), H: 13 cm, Sz: 11 cm (2003.1.154.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 4; 28. tábla 2), H: 13,5 cm, Sz: 9 cm (2003.1.155.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 5), H: 11 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.156.).
- Oldaltöredék, tányér töredék, e fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 6), H: 9,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.157.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 7), H: 9 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.158.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 8; 28. tábla 2), H: 11,5 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.159.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (8. tábla 10), H: 16 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.160.).

- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (9. tábla 7), H: 7 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.161.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (9. tábla 8), H: 7 cm, Sz: 4 cm (2003.1.162.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (9. tábla 9), H: 6 cm, Sz: 10 cm (2003.1.163.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (10. tábla 9), H: 9 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.164.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4 cm, Sz: 3 cm (2003.1.165.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 7,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.166.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (9. tábla 10), H: 6 cm, Sz: 5 cm (2003.1.167.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (9. tábla 11), H: 5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.168.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.169.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 3 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.170.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 2,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.171.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.172.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 8,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.173.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4 cm, Sz: 4 cm (2003.1.174.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 3 cm, Sz: 4 cm (2003.1.175.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 8 cm, Sz: 3 cm (2003.1.176.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 11,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.177.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 3,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.178.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 5,5 cm, Sz: 2 cm (2003.1.179.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 3,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.180.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.181.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 3,5 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.182.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4,5 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.183.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 5,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.184.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 6,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.185.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.186.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 3 cm, Sz: 4 cm, (2003.1.187.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 5,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.188.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (11. tábla 1), H: 9 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.189.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással (11. tábla 2), H: 10,5 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.190.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.191.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 6 cm, Sz: 3 cm (2003.1.192.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 5,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.193.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4,5 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.194.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4,5 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.195.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 3,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.196.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4 cm, Sz: 5 cm (2003.1.197.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 6 cm, Sz: 6 cm (2003.1.198.).

- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 2,5 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.199.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 5,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.200.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.201.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 6 cm, Sz: 4 cm (2003.1.202.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 6 cm, Sz: 9,5 cm (2003.1.203.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 2 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.204.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 8,5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.205.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 2,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.206.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 8 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.207.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.208.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 2,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.209.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4 cm, Sz: 1,5 cm (2003.1.210.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 2 cm, Sz: 3 cm (2003.1.211.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 2 cm, Sz: 2,5 cm, (2003.1.212.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 8 cm, Sz: 7 cm (2003.1.213.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 7 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.214.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 3,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.215.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4,5 cm, Sz: 4 cm, (2003.1.216.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 4 cm, Sz: 3 cm (2003.1.217.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 3,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.218.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér engóbozással, H: 6 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.219.).
- Fenéktöredék, tányér nyers felületű töredéke, H: 3,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.220.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás nyomaival, H: 7 cm, Sz: 7 cm, (2003.1.221.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 7 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.222.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival (11. tábla 3), H: 6 cm, Sz: 14 cm (2003.1.223.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival (11. tábla 4), H: 5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.224.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival (11. tábla 4), H: 8,5 cm Sz: 11,5 cm (2003.1.225.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival (11. tábla 5), H: 7,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.226.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival (11. tábla 6), H: 9 cm, Sz: 5 cm (2003.1.227.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 3 cm, Sz: 5 cm (2003.1.228.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 6,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.229.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.230.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 6 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.231.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 7,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.232.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.233.).

- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 2 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.234.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 3,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.235.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.236.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival (11. tábla 7), H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.237.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 6 cm, Sz: 4 cm (2003.1.238.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.239.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.240.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 7,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.241.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.242.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.243.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 3 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.244.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér és zöld ólommáz nyomaival, H: 2,5 cm, Sz: 2 cm (2003.1.245.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér és zöld ólommáz nyomaival, H: 4,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.246.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér és zöld ólommáz nyomaival (11. tábla 8), H: 7,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.247.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér és zöld ólommáz nyomaival (11. tábla 9), H: 7 cm, Sz: 4 cm (2003.1.248.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér és zöld ólommáz nyomaival, H: 5,5 cm, Sz: 4 cm, (2003.1.249.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér és zöld ólommáz nyomaival, H: 8 cm, Sz: 8 cm (2003.1.250.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.251.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 9 cm, Sz: 6 cm (2003.1.252.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival (11. tábla 10), H: 5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.253.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.254.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival (11. tábla 11), H: 3,5 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.255.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.256.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 3,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.257.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.258.).

- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 2,5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.259.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4 cm, Sz: 6 cm (2003.1.260.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 7 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.261.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 7 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.262.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 6 cm, Sz: 6 cm (2003.1.263.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.264.).
- Peremtöredék, tál, peremén írókázott barna hullámvonalakkal, öblében hármass vonalkötegekkel (12. tábla 1), H: 26 cm, Sz: 9 cm (2003.1.265.).
- Fenéktöredék, tál, peremén írókázott barna hullámvonalakkal, öblében hármass vonalkötegekkel (12. tábla 1), H: 6 cm, Sz: 4 cm (2003.1.266.).
- Fenéktöredék, tál, peremén írókázott barna hullámvonalakkal, öblében hármass vonalkötegekkel (12. tábla 1), H: 11 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.267.).
- Oldaltöredék, tál, peremén írókázott barna hullámvonalakkal, öblében hármass vonalkötegekkel (12. tábla 1), H: 8 cm, Sz: 5 cm (2003.1.268.).
- Peremtöredék, tál, peremén írókázott barna hullámvonalakkal, öblében hármass vonalkötegekkel, H: 14 cm, Sz: 5 cm (2003.1.269.).
- Peremtöredék, tál, öblében írókázott barna hármass vonalkötegekkel, H: 13,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.270.).
- Oldaltöredék, tál, öblében írókázott barna hármass vonalkötegekkel, H: 8,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.271.).
- Oldaltöredék, tál öblében írókázott barna hármass vonalkötegekkel, H: 5,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.272.).
- Fenéktöredék, tál, öblében írókázott vörös rácsozással és gránátalmával (12. tábla 2), H: 14 cm, Sz: 6 cm (2003.1.273.).
- Fenéktöredék, tál, öblében írókázott vörös rácsozással és gránátalmával (12. tábla 2), H: 10 cm, Sz: 6 cm (2003.1.274.).
- Oldaltöredék, tál, öblében írókázott vörös rácsozással és gránátalmával (12. tábla 2), H: 7,5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.275.).
- Oldaltöredék, tál, öblében írókázott vörös rácsozással és gránátalmával (12. tábla 2), H: 9,5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.276.).
- Oldaltöredék, tál, öblében írókázott gránátalmával, H: 7 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.277.).
- Fenéktöredék, tál, öblében írókázott vörös rácsozással és gránátalmával (12. tábla 3), H: 4 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.278.).
- Fenéktöredék, tál, öblében írókázott vörös rácsozással és gránátalmával (12. tábla 3), H: 4,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.279.).
- Fenéktöredék, tál, öblében írókázott vörös rácsozással és gránátalmával (12. tábla 3), H: 8 cm, Sz: 7 cm (2003.1.280.).
- Oldaltöredék, tál, öblében írókázott barna hármass vonalkötegekkel, H: 7 cm, Sz: 4 cm (2003.1.281.).
- Fenéktöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott hullámos és egyenes vonalakkal, színe az ólommáztól barna, H: 5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.282.).
- Peremtöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott hullámos és egyenes vonalakkal, színe az ólommáztól barna (11. tábla 12), H: 7,5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.283.).

- Peremtöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 6,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.284.).
- Peremtöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 4 cm, Sz: 3 cm (2003.1.285.).
- Fenéktöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna (11. tábla 13), H: 8,5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.286.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott hullámos és egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.287.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 6,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.288.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott hullámos és egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 4 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.289.).
- Fenéktöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna (11. tábla 14), H: 8 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.290.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 4 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.291.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 2,5 cm, Sz: 2 cm (2003.1.292.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott hullámos és egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.293.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 2 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.294.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 2,5 cm, Sz: 2 cm (2003.1.295.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott hullámos és egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 5 cm, Sz: 2 cm (2003.1.296.).
- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbbal írókázott hullámos és egyenes vonalakkal, színe az ólom máztól barna, H: 3,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.297.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozással, peremén két oldalról összecsípett díszítéssel (14. tábla 1), H: 13 cm, Sz: 13 cm (2003.1.298.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozással, peremén két oldalról összecsípett díszítéssel (14. tábla 2), H: 12 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.299.).
- Peremtöredék, tányér, fehér engóbozással, peremén két oldalról összecsípett díszítéssel (14. tábla 3), H: 19 cm, Sz: 10,5 cm (2003.1.300.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozással, peremén két oldalról összecsípett díszítéssel (14. tábla 4), H: 7 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.301.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozással, peremén két oldalról összecsípett díszítéssel (14. tábla 5), H: 8 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.302.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás nyomaival, H: 4 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.303.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólom máz nyomaival, H: 3,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.304.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólom máz nyomaival, H: 4,5 cm, Sz: 5 cm, (2003.1.305.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólom máz nyomaival, H: 4 cm, Sz: 11 cm (2003.1.306.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólom máz nyomaival, H: 7,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.307.).



- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival (14. tábla 6), H: 4,5 cm, Sz: 9,5 cm (2003.1.308.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival (14. tábla 9), H: 12,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.309.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 3 cm, Sz: 6 cm (2003.1.310.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.311.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 6 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.312.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.313.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér fésűskarcolt engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 5,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.314.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér engóbos díszítés nyomaival, H: 3 cm, Sz: 3 cm (2003.1.315.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 6 cm, Sz: 4 cm (2003.1.316.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 8,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.317.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 7,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.318.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4,5 cm, Sz: 3,5 cm, (2003.1.319.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 8 cm, Sz: 5 cm (2003.1.320.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 4 cm, Sz: 3 cm (2003.1.321.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, barna írókázott díszítéssel, ólommáz nyomaival, H: 3,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.322.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, zöldes ólommázzal fedett fehér és barna írókázott díszítéssel (14. tábla 8), H: 8 cm, Sz: 12,5 cm (2003.1.323.).
- Fenéktöredék, tányér töredéke, zöldes ólommázzal fedett fehér írókázott díszítéssel, H: 6 cm, Sz: 4 cm (2003.1.324.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke, fehér engóbozott alapon barna írókázott díszítéssel (15. tábla 1), H: 5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.325.).
- Peremtöredék, tányér töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 3 cm, Sz: 4 cm (2003.1.326.).
- Peremtöredék, kistál töredéke, fehér engóbozás és ólommáz nyomaival, H: 3,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.327.).
- Lábas peremtöredéke, oldalának fele, valamint két lába hiányzik, peremén helyenként ólommáz nyomát lehet megfigyelni (13. tábla 1), H: 20,5 cm, Sz: 19,5 cm (2003.1.328.).
- Lábas lába, elvékonyodó vége ívelten kihajló, H: 5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.329.).
- Fedő fél töredéke, tetején fogógombbal (15. tábla 2), H: 7 cm, Sz: 11 cm (2003.1.330.).
- Fenéktöredék, tejesköcsög belül ólommáz, kívül fehér engóbozott darabja, H: 8,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.331.).
- Fenéktöredék, tejesköcsög belül ólommáz, kívül fehér engóbozott darabja, H: 5,5 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.332.).

- Oldaltöredék, tejesköcsög belül ólommázás, kívül fehér engóbozott darabja, H: 3,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.333.).
- Oldaltöredék, tejesköcsög belül ólommázás, kívül fehér engóbozott darabja, H: 4,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.334.).
- Fenéktöredék, tál fehér engóbos darabja, H: 8 cm, Sz: 3 cm (2003.1.335.).
- Oldaltöredék, főzőedény mázatlan darabja, H: 6 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.336.).
- Oldaltöredék, tejesköcsög belül ólommázás, kívül fehér engóbozott darabja, H: 4,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.337.).
- Oldaltöredék, tejesköcsög belül ólommázás, kívül fehér engóbozott darabja, H: 5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.338.).
- Oldaltöredék, tejesköcsög belül ólommázás, kívül fehér engóbozott darabja, H: 3 cm, Sz: 1,5 cm (2003.1.339.).
- Oldaltöredék, tejesköcsög belül ólommázás, kívül fehér engóbozott darabja, H: 2,5 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.340.).
- Fenéktöredék, fennálló edény alja, Á: 9,5 cm (2003.1.341.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja (15. tábla 3), H: 15 cm, Sz: 9 cm (2003.1.342.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja (15. tábla 4), H: 6,5 cm, Sz: 9 cm (2003.1.343.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja, H: 6,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.344.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja, H: 12 cm, Sz: 7 cm (2003.1.345.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja (15. tábla 5), H: 12 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.346.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja (15. tábla 6), H: 9,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.347.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja (15. tábla 7), H: 7 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.348.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja (15. tábla 8), H: 17 cm, Sz: 8 cm (2003.1.349.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja (15. tábla 9), H: 7,5 cm, Sz: 10 cm (2003.1.350.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja (15. tábla 10), H: 11 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.351.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja, H: 10,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.352.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja, H: 11,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.353.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja, H: 5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.354.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja, H: 4,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.355.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül ólommázás darabja (15. tábla 11), H: 8 cm, Sz: 5 cm (2003.1.356.).
- Korszó nyaka, vizeskorszó, szürkére égetett (14. tábla 9), Szá: 5 cm (2003.1.357.)
- Korszó nyaka, vizeskorszó, szürkére égetett (14. tábla 10), Szá: 4,5 cm (2003.1.358.).
- Oldaltöredék, vizeskorszó, szürkére égetett, H: 4 cm, Sz: 3 cm (2003.1.359.).
- Oldaltöredék, tányér, ólommázás, fehér alapon zöld és kék díszítés nyomaival, H: 3,5 cm, Sz: 2 cm (2003.1.360.).
- Oldaltöredék, tányér, ólommázás, fehér alapon zöld és barna virágdíszítés nyomaival, H: 4,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.361.).
- Oldaltöredék, tányér belül barna ólommázás darabja, H: 4,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.362.).

- Oldaltöredék, tányér, fehér engóbos, helyenként ólommáz nyomaival, H: 3,5 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.363.).
- Fenéktöredék, fennálló edény ónmázás (?), fehér töredéke, H: 6,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.364.).
- Oldaltöredék, tányér belül barna ólommázás darabja, H: 4 cm, Sz: 4 cm (2003.1.365.).
- Oldaltöredék, tányér, ólommázás, fehér zöld és barna színekkel, H: 4 cm, Sz: 4 cm (2003.1.366.).
- Oldaltöredék, tányér, ónmázás (?), fehér alapon zöld és kék díszítés nyomaival, H: 8,5 cm (2003.1.367.).
- Fenéktöredék, tányér, ónmázás (?), fehér töredéke, H: 7 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.368.).
- Oldaltöredék, dísztárgy ónmázás (?), belül fehér, kívül okkerszínű darabja, anyaga rendkívül finoman soványított, H: 4 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.369.).
- Oldaltöredék, tányér, ólommázás, fehér alapon zöld díszítés nyomaival, H: 5,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.370.).
- Oldaltöredék, korsó szürke oldaltöredéke, H: 8 cm, Sz: 4 cm (2003.1.371.).
- Fenéktöredék, tányér, ólommázás, fehér alapon zöld díszítés nyomaival, H: 3 cm, Sz: 6 cm (2003.1.372.).
- Fenéktöredék, tányér, ólommázás, fehér alapon zöld díszítés nyomaival, H: 4 cm, Sz: 3 cm (2003.1.373.).
- Fenéktöredék, tányér, ólommázás, fehér alapon zöld díszítés nyomaival, H: 3,5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.374.).
- Fenéktöredék, tányér, belül barna ólommázás darabja, H: 3 cm, Sz: 3 cm (2003.1.375.).
- Peremtöredék, tányér fehér alapon ólommázás, H: 3 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.376.).
- Oldaltöredék, fennálló edény belül barna ólommázás darabja, kívül enyhén kormos, H: 7,5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.377.).
- Dísztárgy töredéke, melynek funkcióját a töredék alapján nem sikerült meghatározni. Kerek, 5 cm átmérőjű talpkorongon áll, a korong széléből mintha egy keskeny szalagfűl indulna a felső rész felé, amelyről csak annyit lehet tudni, hogy két részre volt osztva. Mécses vagy esetleg tinta-tartó lehetett? (15. tábla 3) Á: 5 cm, M: 4,5 cm (2003.1.378.).
- Peremtöredék, tányér töredéke fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 13 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.379.).
- Oldaltöredék, tányér töredéke fehér, fésűskarcolt engóbozással, H: 6,5 cm, Sz: 6 cm (2003.1.380.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 6,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.381.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme (16. tábla 3), H: 12 cm, Sz: 10 cm (2003.1.382.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.383.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme (16. tábla 2), H: 12,5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.384.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme (17. tábla 8), H: 11 cm, Sz: 9 cm (2003.1.385.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 6,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.386.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 13 cm, Sz: 9,5 cm (2003.1.387.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 7,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.388.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 9 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.389.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 6 cm, Sz: 6 cm (2003.1.390.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 4,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.391.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme (16. tábla 1), H: 10,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.392.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 7 cm, Sz: 5,5 cm (2003.1.393.).
- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott töredéke (17. tábla 1), H: 14 cm, Sz: 6 cm (2003.1.394.).
- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott töredéke (18. tábla 1), H: 8,5 cm, Sz: 9 cm (2003.1.395.).
- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott töredéke (16. tábla 4), H: 10,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.396.).

- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott töredéke, H: 8,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.397.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme (16. tábla 5), H: 8,5 cm, Sz: 8 cm (2003.1.398.).
- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott töredéke (17. tábla 2), H: 6,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.399.).
- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott töredéke (17. tábla 3), H: 10 cm, Sz: 7 cm (2003.1.400.).
- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott töredéke (16. tábla 6), H: 8,5 cm, Sz: 9 cm (2003.1.401.).
- Oldaltöredék, fazék ólommáz folyású töredéke, H: 9 cm, Sz: 10 cm (2003.1.402.).
- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott töredéke (17. tábla 4), H: 14 cm, Sz: 5 cm (2003.1.403.).
- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott, ólommázás töredéke, H: 7 cm Sz: 4 cm (2003.1.404.).
- Peremtöredék, fazék ólommáz folyású füles töredéke, H: 6 cm, Sz: 7 cm (2003.1.405.).
- Peremtöredék, fazék peremén belül engóbozott töredéke, H: 8 cm, Sz: 7 cm (2003.1.406.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme (16. tábla 7), H: 11 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.407.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme (17. tábla 5), H: 9 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.408.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme (18. tábla 2), H: 12 cm, Sz: 11,5 cm (2003.1.409.).
- Fenéktöredék, fazék mázatlan oldaltöredéke (18. tábla 3), H: 6 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.410.).
- Oldaltöredék, fazék mázatlan oldaltöredéke (18. tábla 4), H: 11,5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.411.).
- Fenéktöredék, fazék mázatlan oldaltöredéke (18. tábla 5), H: 9 cm, Sz: 9,5 cm (2003.1.412.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 10,5 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.413.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 9,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.414.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme (18. tábla 7), H: 9 cm, Sz: 9 cm (2003.1.415.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 8,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.416.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan pereme, H: 8,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.417.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül engóbozott peremtöredéke, H: 7 cm, Sz: 4 cm (2003.1.418.).
- Peremtöredék, fennálló edény mázatlan peremtöredéke, H: 6 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.419.).
- Peremtöredék, fennálló edény mázatlan peremtöredéke, H: 6,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.420.).
- Peremtöredék, fennálló edény mázatlan peremtöredéke, H: 7 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.421.).
- Peremtöredék, fennálló edény mázatlan peremtöredéke, H: 8,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.422.).
- Peremtöredék, fennálló edény mázatlan peremtöredéke, H: 5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.423.).
- Peremtöredék, fennálló edény mázatlan peremtöredéke, H: 4,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.424.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 10,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.425.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke (16. tábla 8), H: 15 cm, Sz: 4 cm (2003.1.426.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke (17. tábla 7), H: 11,5 cm, Sz: 7 cm (2003.1.427.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 4,5 cm, Sz: 4,5 cm (2003.1.428.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 8 cm, Sz: 3 cm (2003.1.429.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 6,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.430.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 3,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.431.).

- Peremtöredék, fennálló edény belül barna ólommázás peremtöredéke, H: 4 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.432.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 5,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.433.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 4 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.434.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 5 cm, Sz: 3,4 cm (2003.1.435.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 3,5 cm, Sz: 3,5 cm (2003.1.436.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül barna ólommázás peremtöredéke, H: 4,5 cm, Sz: 3 cm (2003.1.437.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 7 cm, Sz: 4 cm (2003.1.438.).
- Peremtöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás peremtöredéke, H: 2,5 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.439.).
- Oldaltöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás töredéke, H: 9,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.440.).
- Oldaltöredék, fennálló edény belül zöld ólommázás töredéke, H: 5,5 cm, Sz: 4 cm (2003.1.441.).
- Peremtöredék, fennálló edény, kívül megfolyt zöld ólommáz nyomaival, H: 7,5 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.442.).
- Oldaltöredék, tányér, barna, fehér ólommázás díszítéssel, H: 4,5 cm, Sz: 2,5 cm (2003.1.443.).
- Peremtöredék, tányér, fehér engóbozott alapon barna körbefutó csík- és virágdíszítéssel, H: 13 cm, Sz: 6 cm (2003.1.444.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (21. tábla 1), H: 13 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.445.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (20. tábla 1), H: 14 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.446.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (21. tábla 2), H: 9 cm, Sz: 7 cm (2003.1.447.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (21. tábla 3), H: 10 cm, Sz: 9,5 cm (2003.1.448.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (20. tábla 2), H: 13 cm, Sz: 12 cm (2003.1.449.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke, H: 8,5 cm, Sz: 5 cm (2003.1.450.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (21. tábla 4), H: 6,5 cm, Sz: 8 cm (2003.1.451.).
- Peremtöredék, fazék belül fehér engóbozott peremtöredéke, H: 9 cm, Sz: 7 cm (2003.1.452.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke, H: 13 cm, Sz: 6,5 cm (2003.1.453.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (21. tábla 6), H: 10,5 cm, Sz: 8,5 cm (2003.1.454.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke, H: 8 cm, Sz: 6 cm (2003.1.455.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (20. tábla 3), H: 12,5 cm, Sz: 7,5 cm (2003.1.456.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (21. tábla 7), H: 16 cm Sz: 8 cm (2003.1.457.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (20. tábla 4), H: 9 cm, Sz: 10 cm (2003.1.458.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (20. tábla 5), H: 10 cm, Sz: 11,5 cm (2003.1.459.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (21. tábla 8), H: 11,5 cm, Sz: 10 cm (2003.1.460.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (20. tábla 6), H: 21 cm, Sz: 11 cm (2003.1.461.).
- Peremtöredék, fazék mázatlan peremtöredéke (20. tábla 7), H: 12 cm, Sz: 9 cm (2003.1.462.).
- Fültöredék, korsó füle, hosszában végigfutó lyukkal, H: 6,5 cm, Sz: 2 cm (2003.1.463.).

A leletek többsége tál (204 db), kistál (15 db) és tányér (305 db), fazék (55 db), fennálló edények (119 db) töredéke volt. Néhány tejesköcsög (8 db), korsó (5 db), lábas (3 db), szűrőtál, fedő (1-1 db), valamint két, talán mécses vagy tintatartó darabját is tartalmazta a feltárt leletanyag. Összességében a tálak, tányérok és a fennálló edények közel kétharmad–egyharmad arányt adnak ki. A fennálló,

téglaszínűre égett edények jelentős részét belül zöld, barna, magas hőmérsékleten égetett, a közép-kori leletek tompa fényével szemben ragyogóan csillogó ólomház fedő, a szürkére égetett típusok mázatlanok. A tálak, tányérok többsége belül fehér, barna vagy vörös engóbos, melyeket gyakran ugyanezen színekkel írókázott (123 db: például 2003.1.50–70., stb.), ritkán folytatással is kombinalt (3 db: 2003.1.13., 2003.1.15., 2003.1.24.), vagy csak folytatott (14 db: 2003.1.1–3., 2003.1.6–7., 2003.1.12–13., 2003.1.15–17., 2003.1.19., 2003.1.24., 2003.1.72., 2003.1.86., 2003.1.116., 2003.1.124., 2003.1.126.), de legtöbbször fésűszerű eszközzel bekarcolt sgraffitoval (185 db, például 2003.1.127–264., stb.) díszítettek. Az írókázott motívumok között az egyenes (16 db: 2003.1.282–297.) és hullámos vonalak (13 db: 2003.1.282–283., 2003.1.287., 2003.1.289., 2003.1.293., 2003.1.296–297., stb.), a rácsozás (7 db: 2003.1.273–277., 2003.1.279–280.) fordul elő legtöbbször, de megjelenik a gránátalma<sup>64</sup> (8 db: 2003.1.273., 2003.1.273–280.), virág vagy virágcsokor (4 db: 2003.1.41., 2003.1.45., 2003.1.113., 2003.1.115.), de maga a margitvirág (4 db: 2003.1.71., 2003.1.123., 2003.1.125–126.) is.

A mórággyi kemence külső megjelenése, kerek alaprajza általánosnak mondható, azonban belső szerkezete egészen ritka.<sup>65</sup> Bár belsejében nem volt padka, sem a rostélyt tartó oszlop, mégsem tekinthető sima aljú katlankemencének, mert belső terét megosztotta a két párhuzamos borda. Hasonló osztóbordák a hosszú – vagy, ahogy Kresz Mária is említi – német típusú kemencékre jellemzőek.<sup>66</sup> Ezt a kemencetípust a feltárás közvetlen közelében Mórággyon, továbbá Kismórággyon is sikerült megfigyelni, sőt Óbányán a Teimel fazekascsalád szinte napjainkig ilyenben égetett.<sup>67</sup> A kutatás már korábban felhívta a figyelmet a kerek és a hosszú kemencék közötti különbségekre, mely utóbbit – eredetére is utalva – 'német kemencének' is nevezik.<sup>68</sup>

A tűztérben közvetlenül a bordákon talált, szürke és vörös agyagból korongolt, engóbozott kerámiák elhelyezkedése, homogén rétege, nagy mennyisége arra mutatott, hogy a kemence felső része a zsengezésre berakott edényekre szakadt rá. A megfigyelt két agyagminőség – az általánosan elterjedt, az egyes gyártmánytípusok szétválasztásának gyakorlatával szemben – egyben azt is bizonyította, hogy ugyanaz a fazekas a nagyobb hőállóságú vörös és szürke agyaggal egyaránt dolgozott.<sup>69</sup> A kemence aljában talált edényeken az is jól látszott, hogy az engóbot a bőrszáraz kerámiára tették rá, így égették, zsengeítették, s csak utána mázazták – ami segítette a drágább ólomházzal való spórolást. A kemence betöltésében talált félkész használati edények, díszkerámiák tömege jól rávilágít az egykori mester technológiai fogásaira, s következtetni lehet az általa készített edények típusaira is. Szembetűnő volt, hogy a díszített töredékek többsége a mórággyi kerámiára általánosan jellemző díszítéstől eltérően sgraffito díszítésű volt, feliratai gót betűsek, s így az 1780 körüli párhuzamok és a történeti adatok alapján a Mórággy, Kossuth Lajos utca 86. számú telken feltárt kemence használatát a 18. század végére, legfeljebb a 19. század legelejére tehető.<sup>70</sup>

<sup>64</sup> A rácsozást minden megfigyelt esetben a tál öblében elhelyezett gránátalma-motívummal együtt alkalmazták.

<sup>65</sup> SZABÓ 1996; SZABÓ 1999.

<sup>66</sup> KRESZ 1960, 352.

<sup>67</sup> NAGY 1995a, 485.

<sup>68</sup> KRESZ 1960, 352.

<sup>69</sup> NAGY 1991; NAGY 1994; NAGY 1995a.

<sup>70</sup> A vajszínű alap és háttér, a sváb felirat legközelebbi párhuzama egy 1782-es, írókázott tál (NAGY 1997, 272). A tárgyfotókat Retkes Tamás, a táblákat Vicze László készítette, a térképért Frankné Sági Apollóniának és Kovács Ágnesnek tartozunk köszönettel.

## IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRÁSFALVY 1972  
ANDRÁSFALVY Bertalan, *Néprajzi jellegzetességek az észak-mecseki bányavidék gazdasági életében*. Különnyomat a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének „Az észak-mecseki bányavidék regionális vizsgálata” c. kötetéből. Budapest 1972. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 107. Series Historica 64.)
- ÁCS 1929  
ÁCS Lipót, *Népművészeti gyűjtés*. Budapest 1929.
- BALASSA – ORTUTAY 1979  
BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula, *Magyar néprajz*. Budapest 1979.
- BAUEMERTH 1977  
BAEUMERTH, Karl, *Urberacher und Eppertshäuser Töpferer der 18. und 19. Jahrhunderts*. Oetzberg 1977. (Sammlung zur Volkskunde in Hessen 16.)
- BÁTKY – GYÖRFFY – VISKI 1941  
BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly, *A magyarság néprajza I–IV*. Budapest 1941.
- BECZKÓYNE 1938  
BECZKÓYNE RÉVÉSZ Ágnes, *A mórági és gyűdi fazekasság*. NéprÉrt XXX (1938) 2–4. sz. 159–169.
- CSÁNYI – SÉVITY – VUKOSZÁVLYEV 2012  
CSÁNYI Viktor – SÉVITY Lázárné – VUKOSZÁVLYEV Zorán, *A hódmezővásárhelyi ortodox közösség és templom rövid története*. Hódmezővásárhely 2012.
- DOMANOVSZKY 1968  
DOMANOVSZKY György, *Magyar népi kerámia*. Budapest 1968.
- DOMONKOS 1991  
DOMONKOS Ottó, *A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában*. In: Magyar néprajz III. Kézművesség. Főszerk. Domonkos Ottó. Budapest 1991, 7–154.
- FÜVESSY 1993  
FÜVESSY Anikó, *A tiszafüredi mázas kerámia*. Debrecen 1993. (Studia Folkloristica et Ethnographica 33.)
- GAIMSTER 1986  
GAIMSTER, David, *Übersicht über neuzeitliche Keramik am unteren Niederrhein (1550–1900) nach den Funden aus Duisburg*. In: Volkstümliche Keramik vom Niederrhein. Töpferware des 8. bis 20. Jahrhunderts. Ausstellungskatalog Niederrheinisches Museum der Stadt Duisburg. Duisburg 1986, 29–44.
- GÁL 1985  
GÁL Éva, *XVII–XVIII. századi kerámialelet Hódmezővásárhelyről*. Acta Antiqua et Archaeologica XXVI (1985) 79–91.
- GERELYES 1985  
GERELYES Ibolya, *Adatok a tabáni török díszkerámia keletkezéséhez és etnikai hátteréhez*. Folia Archaeologica XXXVI (1985) 223–247.
- GLOCKNER 1978  
GLOCKNER, Peter, *Mórági – Die Ansiedlung, Anfangs- und Entwicklungsjahre 1724–1760*. Calgary 1978.
- HOLL 1963  
HOLL Imre, *A magyar középkori kerámia kutatásának problémái*. Műveltség és Hagyomány V (1963) 65–84.
- HUTTERER 1973  
HUTTERER Miklós, *A magyarországi német népcsoport*. Népi Kultúra – Népi Társadalom VII (1973) 93–119.
- J. ISTVÁN 1964  
J. ISTVÁN Erzsébet, *Sárközi népi cserépedények*. NéprÉrt XLVI (1964) 91–137.
- J. ISTVÁN 1972  
J. ISTVÁN Erzsébet, *Bemutatjuk a mórági kerámiát*. Baranyai Művelődés 1972/4, 80–84.

- J. ISTVÁN 1981 J. ISTVÁN Erzsébet, *Sárvéki kerámia*. In: Magyar Néprajz Lexikon IV. N–Szé. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest 1981, 412–415.
- K. CSILLÉRY 1987 K. CSILLÉRY Klára, *A hartai bútor*. Cumania 10 (1987) 375–419.
- KATONA 1962 KATONA Imre, *Sárvéki*. Budapest 1962.
- KOVÁCH 1903 KOVÁCH Aladár, *Néprajzi tanulmányút a vármegyében*. Tolnavármegye 1903. máj. 10. (XIII. évf. 19. sz.) 1–4.
- KOVÁCS 1978 KOVÁCS Gyöngyi, *Török kerámia Szolnokon*. Szolnok 1978. (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 30–31.)
- KRESZ 1960 KRESZ Mária, *Fazekas, korsós, tálal*. Ethn LXXI (1960) 297–379.
- KRESZ 1961 KRESZ Mária, *Magyar népi cserépedények kiállítása a Néprajzi Múzeumban*. NéprÉrt XLIII (1961) 141–170.
- KRESZ 1991 KRESZ Mária, *Magyar fazekasművészet*. Budapest 1991.
- L. IMRE 1977 L. IMRE Mária, *Adatok a mecseknádasd-óbányai fazekassághoz I–III*. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XX–XXI (1975–1976) [1977] 183–196.
- LAJKÓ 2015 LAJKÓ Orsolya, „Cserepén ismerem, minemű fazék volt...” *Adatok a kora újkori edényművesség és a magyar népi kerámia eredetének kutatásához*. Szeged 2015.
- LÁZÁR 1986 LÁZÁR Sarolta, *Az egri vár török kori magyar cserépedényei*. Agria XXII (1986) 35–65.
- MALONYAI 1912 MALONYAI Dezső, *A magyar nép művészete IV*. Budapest 1912.
- MÉSZÁROS 1968 MÉSZÁROS Gyula, *Szekszárd és környéke törökös díszítésű kerámiai emlékei*. Szekszárd 1968.
- MEYER-HEISIG 1956 MEYER-HEISIG, Erich, *Deutsche Bauerntöpfer*. München 1956.
- NAGY 1991 NAGY Janka Teodóra, *A korai néprajzi kerámia néhány kutatástörténeti és időrendi kérdéséről a mórágai kerámia kapcsán*. Múzeumi Kurír 62 (1991) 42–53.
- NAGY 1994 NAGY Janka Teodóra, *A mórágai kerámia*. In: A Dunántúl kerámiaja I. (Csákvár, Mohács, Mórágai). Kiállításvezető. Szerk. Nagy Molnár Miklós. Szolnok 1994.
- NAGY 1995a NAGY Janka Teodóra, *A mórágai kerámia és a korai néprajzi kerámiatörténeti kérdései*. Ethn CVI (1995) 2. sz. 481–519.
- NAGY 1995b NAGY Janka Teodóra, *Ács Lipót és a sárvéki népművészet*. Honismeret 23 (1995) 5. sz. 37.
- NAGY 1997 NAGY Janka Teodóra, *Magángyűjtemények közöletlen mórágai kerámiai*. Tisicum X (1997) 257–285.
- NAGY 1999 NAGY, Janka Teodóra, *Die maratzter Beziehungen der Keramikbenutzung der hartauer Deutschen*. In: Két víz között. A Duna-Tisza közti nemzetiségek és népcsoportok hagyományai. Szerk. Bárh János. Baja 1999, 181–188.









- NAGY 2012 NAGY Janka Teodóra, *Gazdasági és életmódváltás-modell a német nemzetiség körében: mórági fazekasokból „sárközi gazdák”*. In: *Értékkörzés és -átadás. Nevelés- és művelődéstörténeti tanulmányok. Jubileumi kötet Kurucz Rózsa tiszteletére*. Szerk. Bús Imre – Klein Ágnes – Tancz Tünde. Szekszárd 2012, 137–144.
- P. SZALAY 1993 P. SZALAY Emőke, *A debreceni kerámia*. Debrecen 1993. (Studia Folkloristica et Ethnographica 34.)
- PÖLÖS 1994 PÖLÖS Andrea, *17. századi fazekasműhely Hódmezővásárhelyen*. In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk. Lőrinczy Gábor. Szeged 1994, 545–552.
- PUSZTAI 1999 PUSZTAI Tamás, *Kora újkori kerámia az egri ferences templom területéről*. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37 (1999) 471–487.
- ROMÁN 1965 ROMÁN János, *Sárospataki kerámia*. Budapest 1965. (Magyar Népművészet XXI.)
- SCHMEL 1983 SCHMEL Péter, *A magyarországi telepítések rövid története. Adalékok Harta történetéhez*. Budapest 1983.
- SIKLÓSI 2014 SIKLÓSI Gyula, *A törökkori Székesfehérvár*. Székesfehérvár 2014.
- SÍK é. n. SÍK Endre, *Mórág község és a mórági református egyház története 1725–1946*. Kézirat. É. n.
- SOPRONI 1981 SOPRONI Olivér, *A magyar művészi kerámia születése. A török hódoltság kerámiája*. Budapest 1981
- SOPRONI 1987 SOPRONI Olivér, *Az életfa és a madár a kerámián*. Budapest 1987.
- STIEGLITZ 1990 STIEGLITZ, Leo von, *Aussensteile des Württembergischen Landesmuseums Waldenbuch Schloss*. Stuttgart 1990.
- SZABÓ 1996 SZABÓ Géza, *Új adat a magyarországi fazekaskemencék típusaihoz*. In: *A Völgyseg ezeregy száz éve a kultúra és az életmód változásainak tükrében*. Szerk. Szita László – Szóts Zoltán. Bonyhád 1996, 232–237.
- SZABÓ 1999 SZABÓ, Géza, *Die diffuse Beziehung unter den Regionen Europas im 18–19. Jh.: Hafneröfen vom deutschen Typ aus Südtransdanubien*. Tisicum XI (1999) 125–130.
- SZABÓ 2008 SZABÓ Géza, *A margitvirág útja Niederkirchentől Hartáig*. In: *Tradicionalis kereskedelem és migráció az Alföldön*. Szerk. Novák László Ferenc. Nagykőrös 2008, 643–668.
- SZABÓ 2019 SZABÓ Géza, *A régészet és a néprajz határán: a folyamatosság és megújulás a magyar népi kerámia alakulásában a Sárköz környéki újabb leletek tükrében*. Ethn 130 (2019) 1. sz. 91–113.
- SZABÓ et al. 2018 SZABÓ Géza – BÉKEFI Mónika – KIRÁLY Edit – CSÁNYI Viktor, *Megelőző régészeti feltárás a Tolna megyei Kesztlőc középkori mezőváros területén I.* (2007). WMMÉ XL (2018) 147–206.
- SZABÓ et al. 2019 SZABÓ Géza – BÉKEFI Mónika – KIRÁLY Edit – CSÁNYI Viktor, *Castelic et feheruuaru rea meneh hodu utu rea. Megelőző régészeti feltárás a Tolna megyei Kesztlőc középkori mezőváros területén II.* (2007). WMMÉ XLI (2019) 65–125.

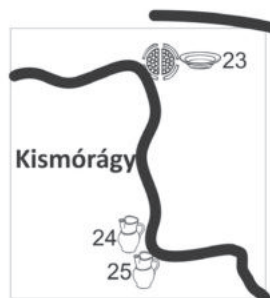
- SZILÁGYI 1992  
 VIDA 1994  
 VIDA 1996  
 VIDA 1999  
 VIDA 2003  
 WALTER 1964  
 WEIDLEIN 1937  
 ZIMMER 1990
- SZILÁGYI Mihály, *Mórágy*. Szekszárd 1992.  
 VIDA István, *Szlovákia késő középkori, valamint török kerámia-ja és rézedényművészete*. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest–Érsekújvár 1994.  
 VIDA Gabriella, *Néprajzi ásatás kerámiái Mezőcsáton*. HOMÉ 33–34 (1996) 467–482.  
 VIDA Gabriella, *A miskolci fazekasság a 16–19. században*. Miskolc 1999.  
 VIDA Gabriella, *Használati és díszedények a 17–18. században Északkelet-Magyarországon, különös tekintettel Borsod megyére az árszabályozások, ásatási leletek és inventáriumok alapján*. NéprÉrt LXXXV (2003) 61–92.  
 WALTER, Max, *Keramik in Untermain*. Aschaffenburg 1964.  
 WEIDLEIN János, *A Tolnamegyei német telepítések*. Pécs 1937.  
 ZIMMER, Klaus, *Cronikdes Mittleren Ostertals 1*. Niederkirchen 1990.

## RÖVIDÍTÉSEK

- |         |   |
|---------|---|
| Ethn    | Ethnographia, Budapest                                    |
| Hsz     | Hátszám   |
| HOMÉ    | A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc                    |
| MNL TML | Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Szekszárd |
| NéprÉrt | Néprajzi Értesítő, Budapest                               |
| WMMÉ    | A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd                 |
| WMMM    | Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd                     |

## Jelmagyarázat

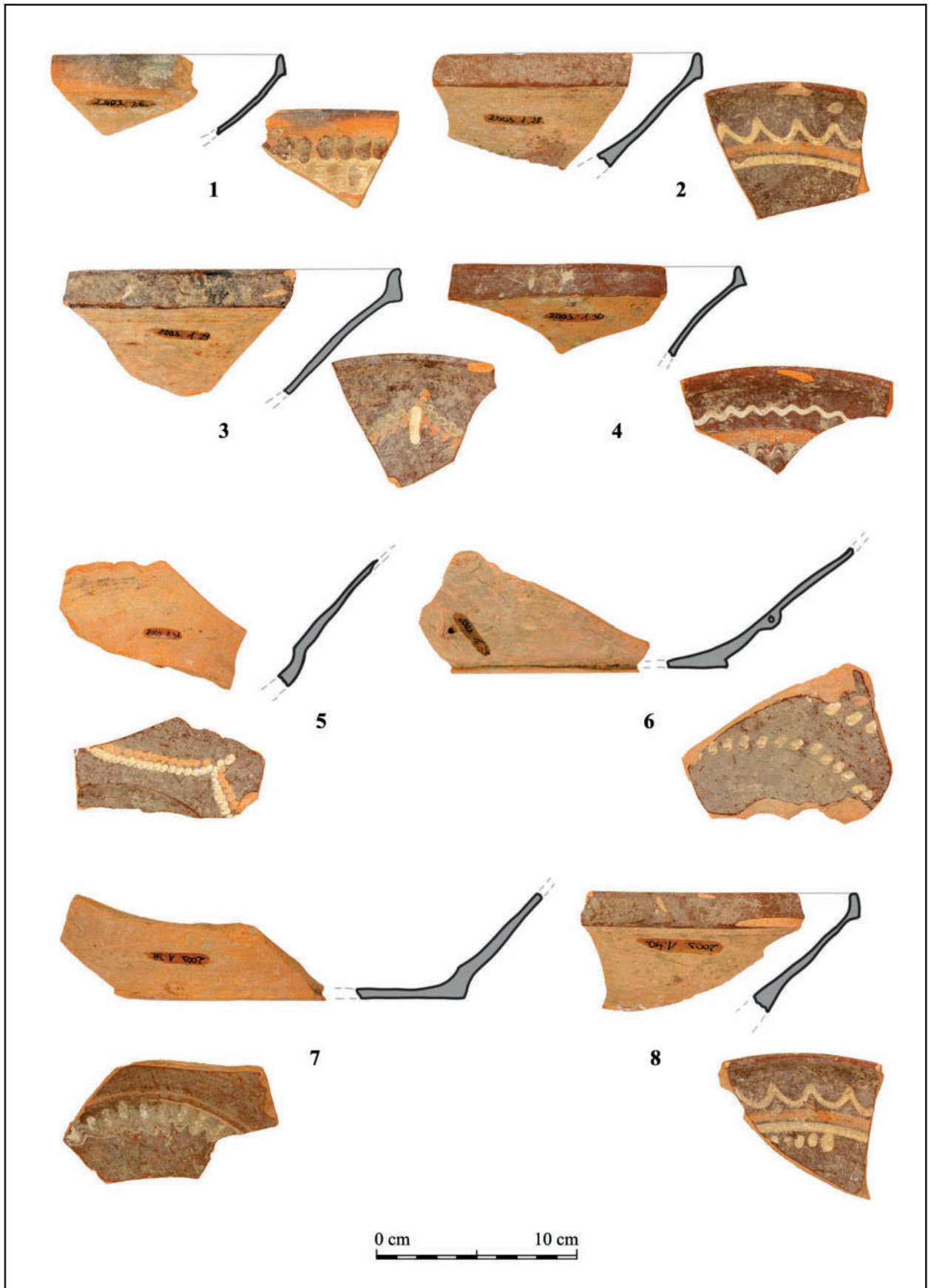
-  utcák
-  belterület határa
-  fazekasok házai az 1828-as összeírás alapján
-  fazekasok házai az 1852-53-as anyakönyvi bejegyzések alapján
-  fazekasok házai az 1851-es telekkönyv adatai alapján
-  régészeti leletmentések, beszakadt kemencék helye, feliratok és történeti adatok alapján azonosított műhelyek



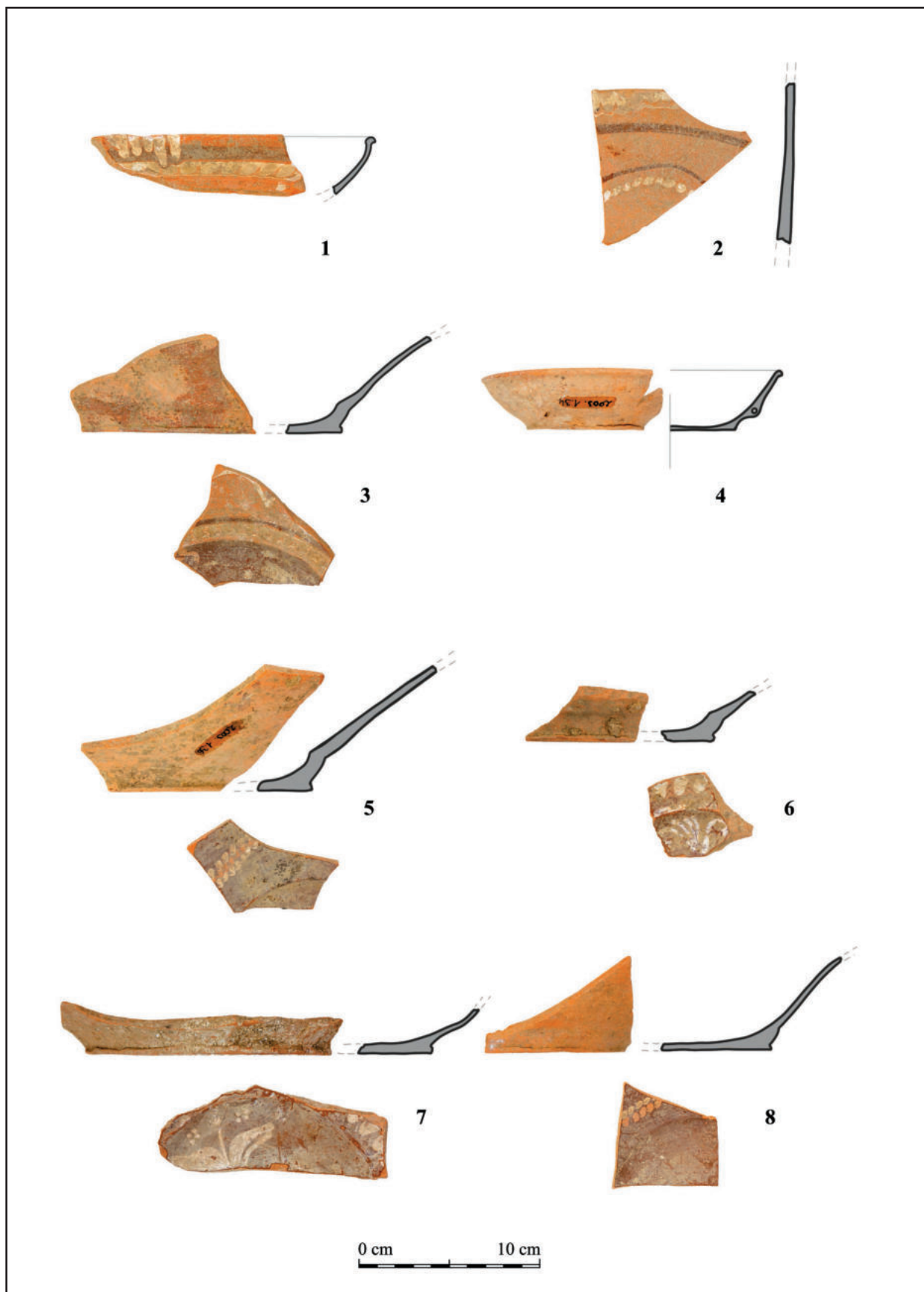
Sorszám	Utca/hsz	Név
23	Kismórágy 254.	Kolep Johan (kemence a partoldalban)
24	Kismórágy 239.	Knap Jakab
25	Kismórágy 237.	Peter Jakab

Sorszám	Utca/hsz	Név
1	Kossuth 54.	Kohn Jakab
2	Kossuth 58.	Glöckner Henrik
3	Kossuth 61.	Kohn Péter
4	Kossuth 50.	Salbach Johann
5	Kossuth 45.	Glöckner Péter
6	Kossuth 43.	leletmentés 1970.
7	Kossuth u.	Glöckner Boldizsár
8	Kossuth 86.	leletmentés 1995.
9	Kossuth 87.	Kolep Johann
10	Kossuth 19.	Behler Péter
11	Szabadság 3.	Behler Johann
12	Szabadság 12.	fazekaskemence a partoldalban
13	Petőfi 62.	Glöckner Jakab (félkész tányérok)
14	Petőfi 62.	Biel János (félkész tányérok)
15	Petőfi 55.	Kolep Krisztian
16	Petőfi 54.	Glöckner Johann
17	Petőfi 53.	Glöckner Konrád
18	Petőfi 8.	Schleinig János
19	Petőfi 51.	Kauder Jakab
20	Petőfi 23.	Link Keresztély (?)
21	Kossuth 83.	Salbach Mátyás (?)
22	Alkotmány u.	beszakadt kemence az utca közepén

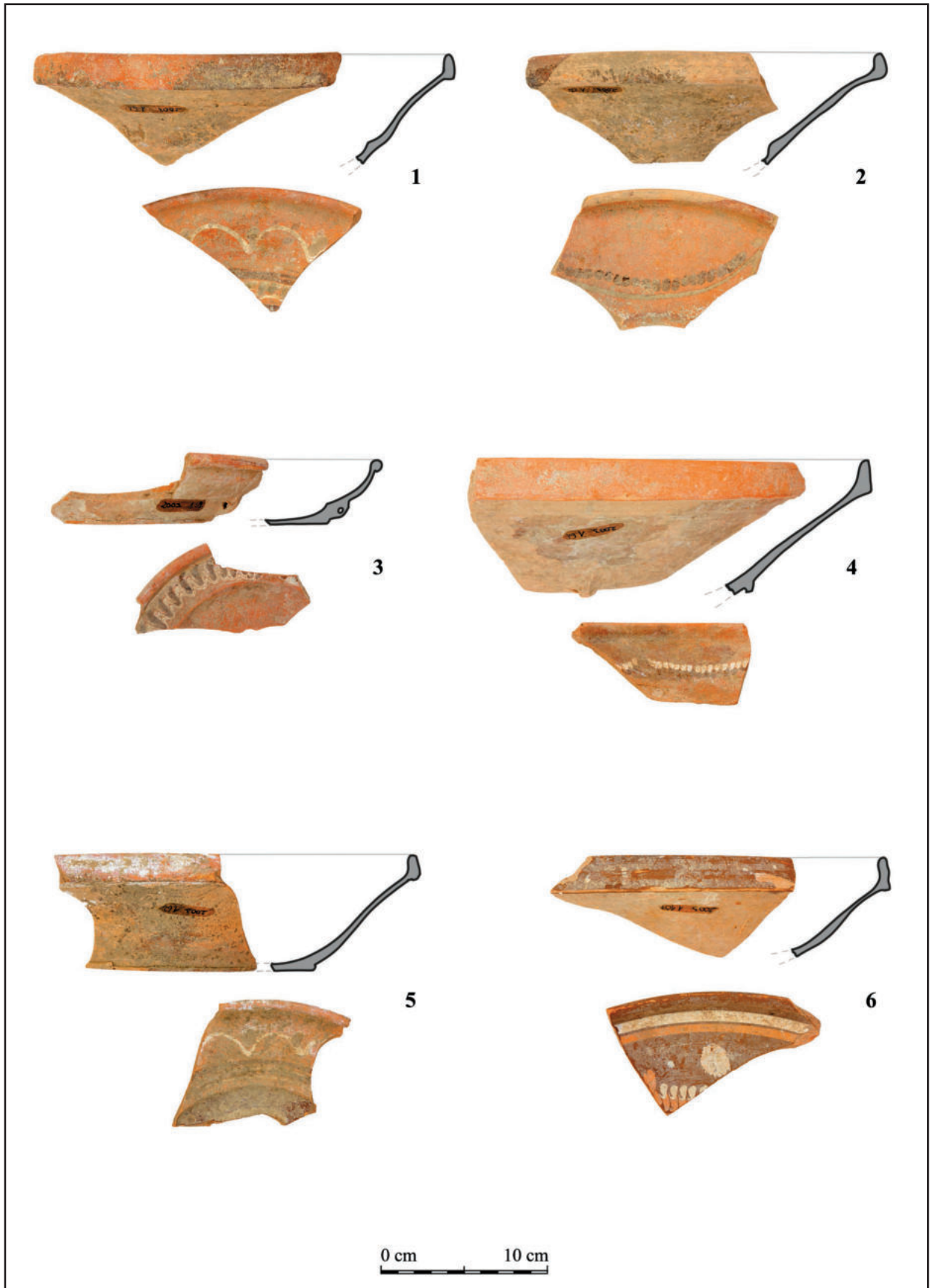
1. tábla. Fazekasműhelyek Mórágyn a 18–19. században



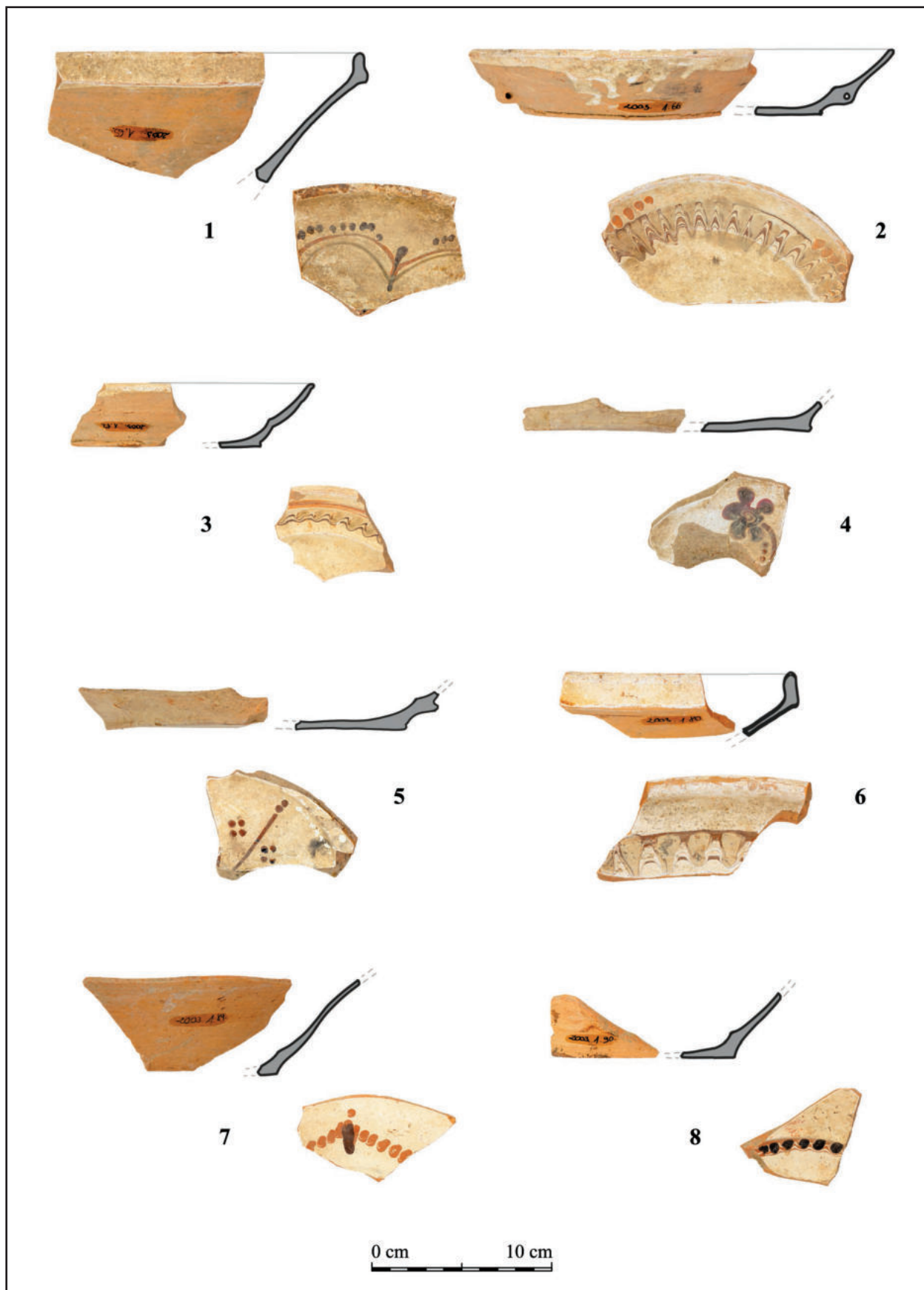
2. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Barna alapon fehér és vörös engóbbal írókázott töredékek



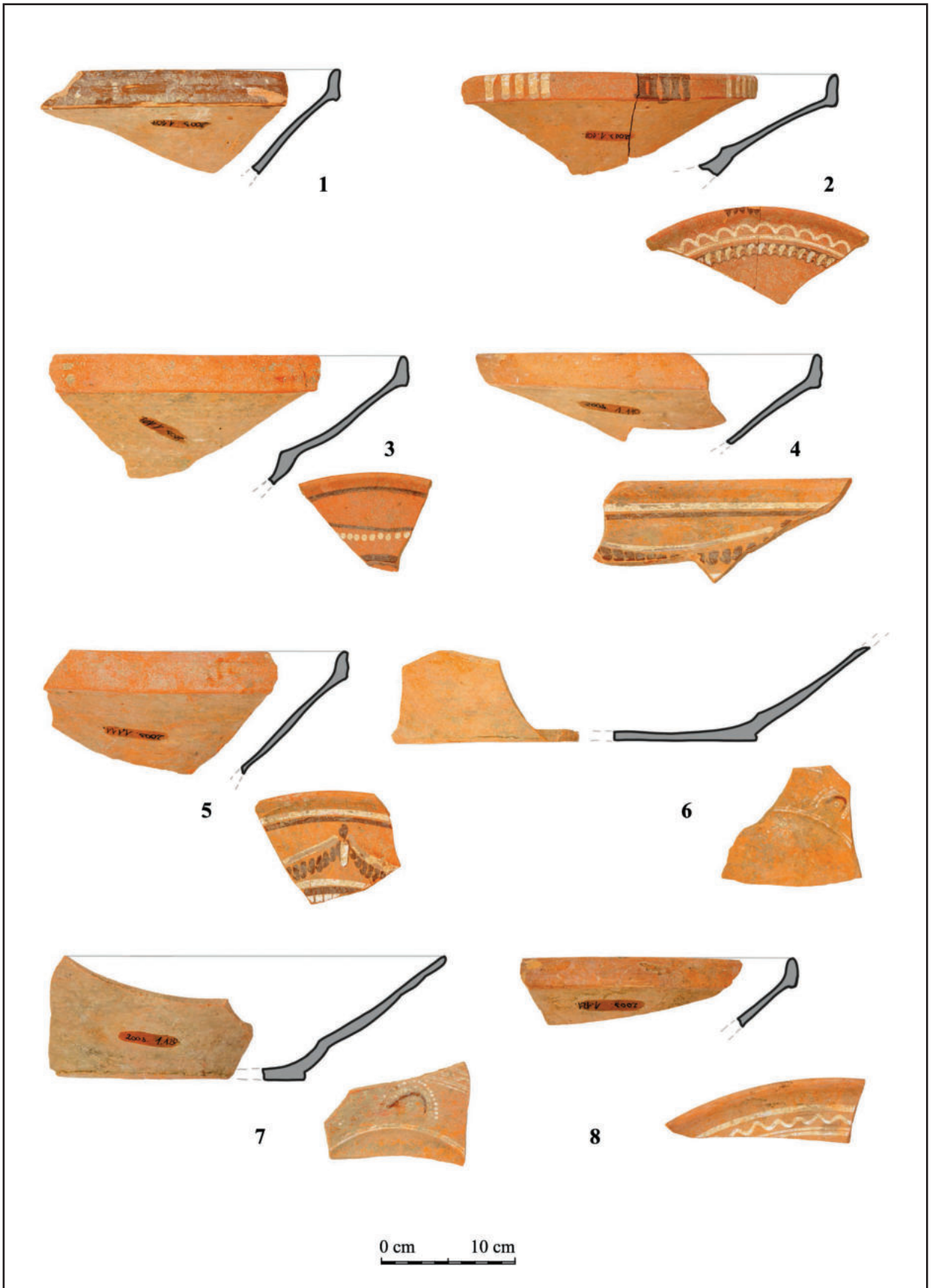
3. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kémence leletanyaga.  
Perem- és oldaltöredékek



4. tábla. Mórággy, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Tányérok peremtöredékei vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel

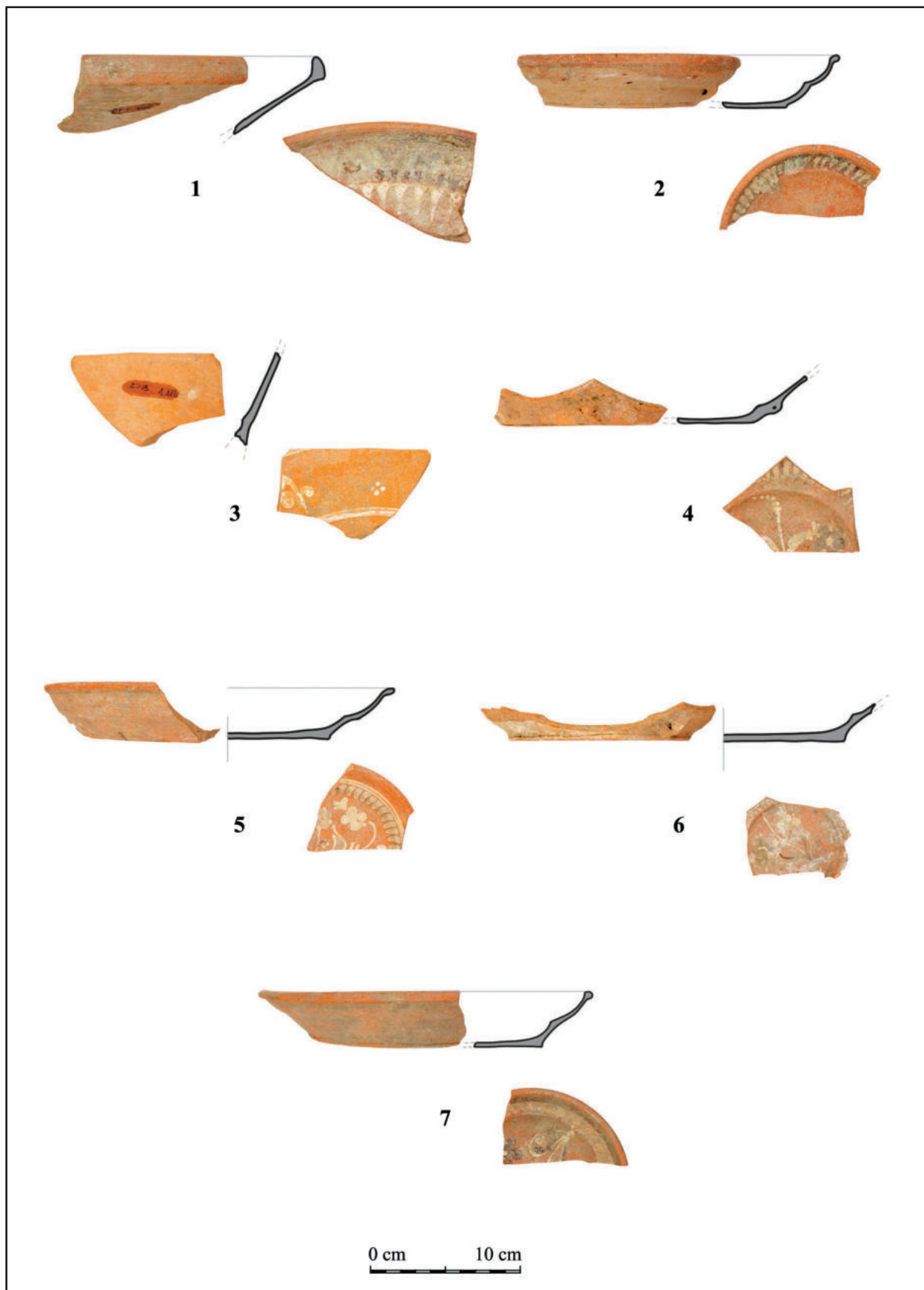


5. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Tányérok perem- és oldaltöredékei fehér alapú engóbos díszítéssel

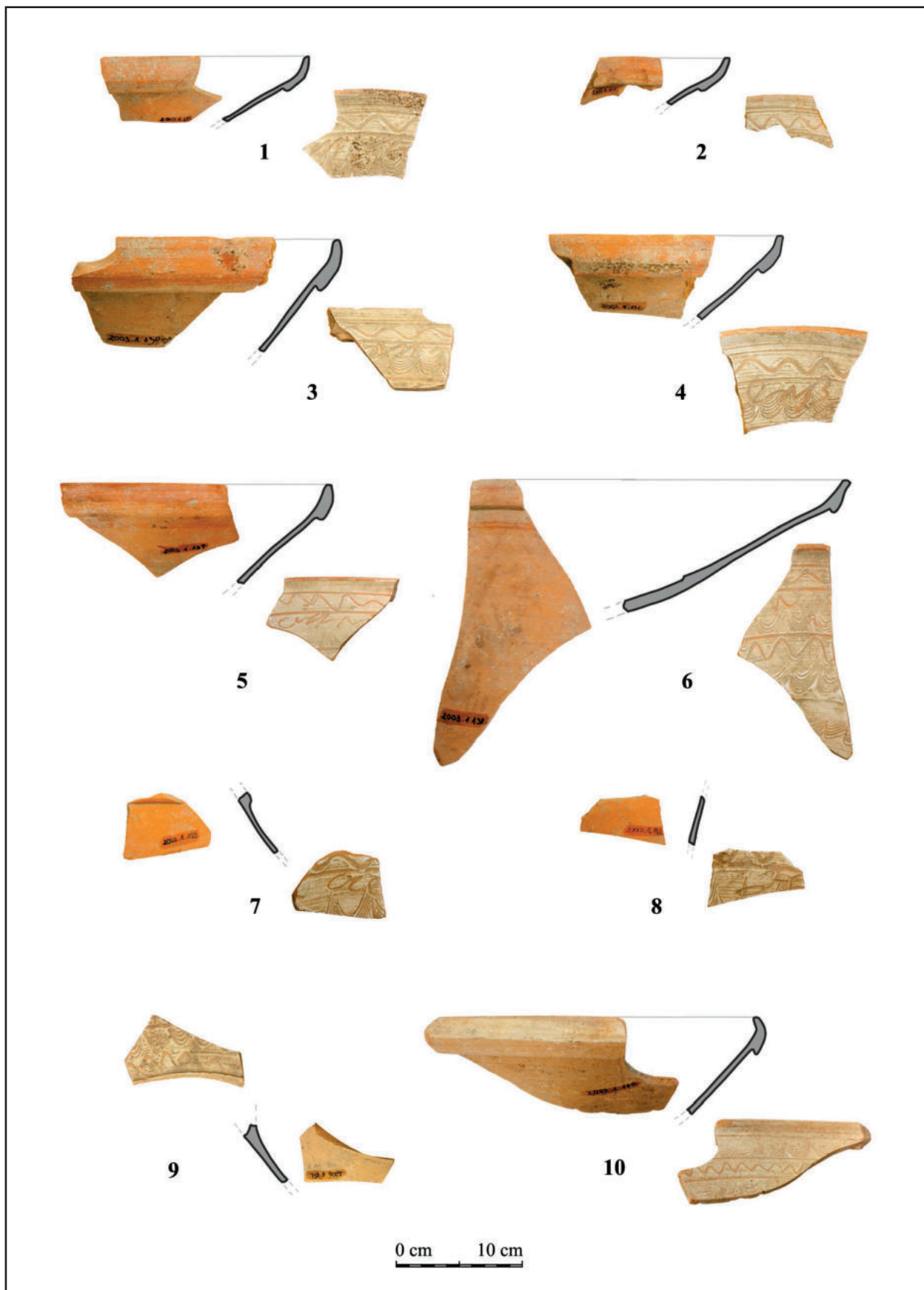


6. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Tányérok perem- és oldaltöredékei vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel

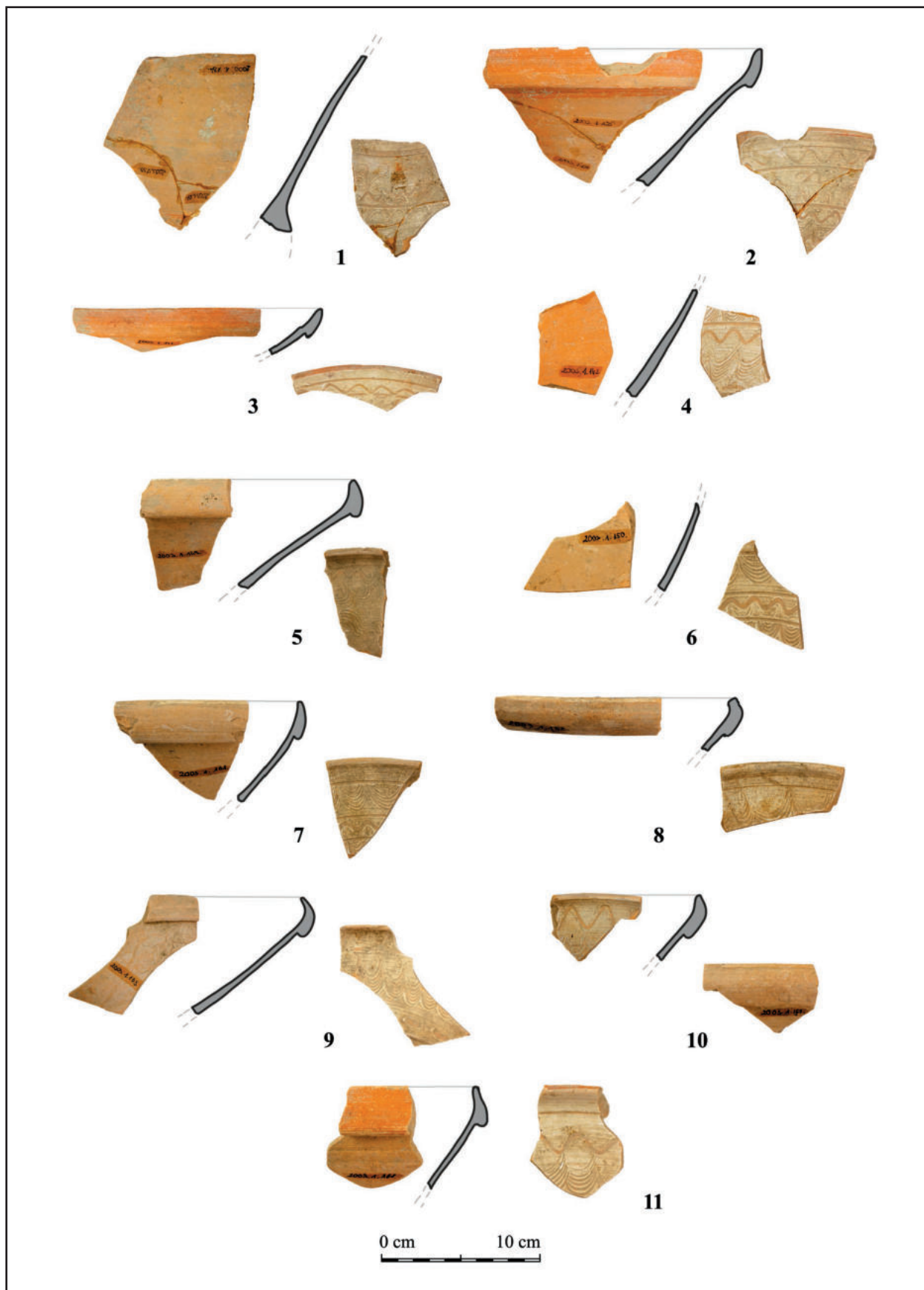




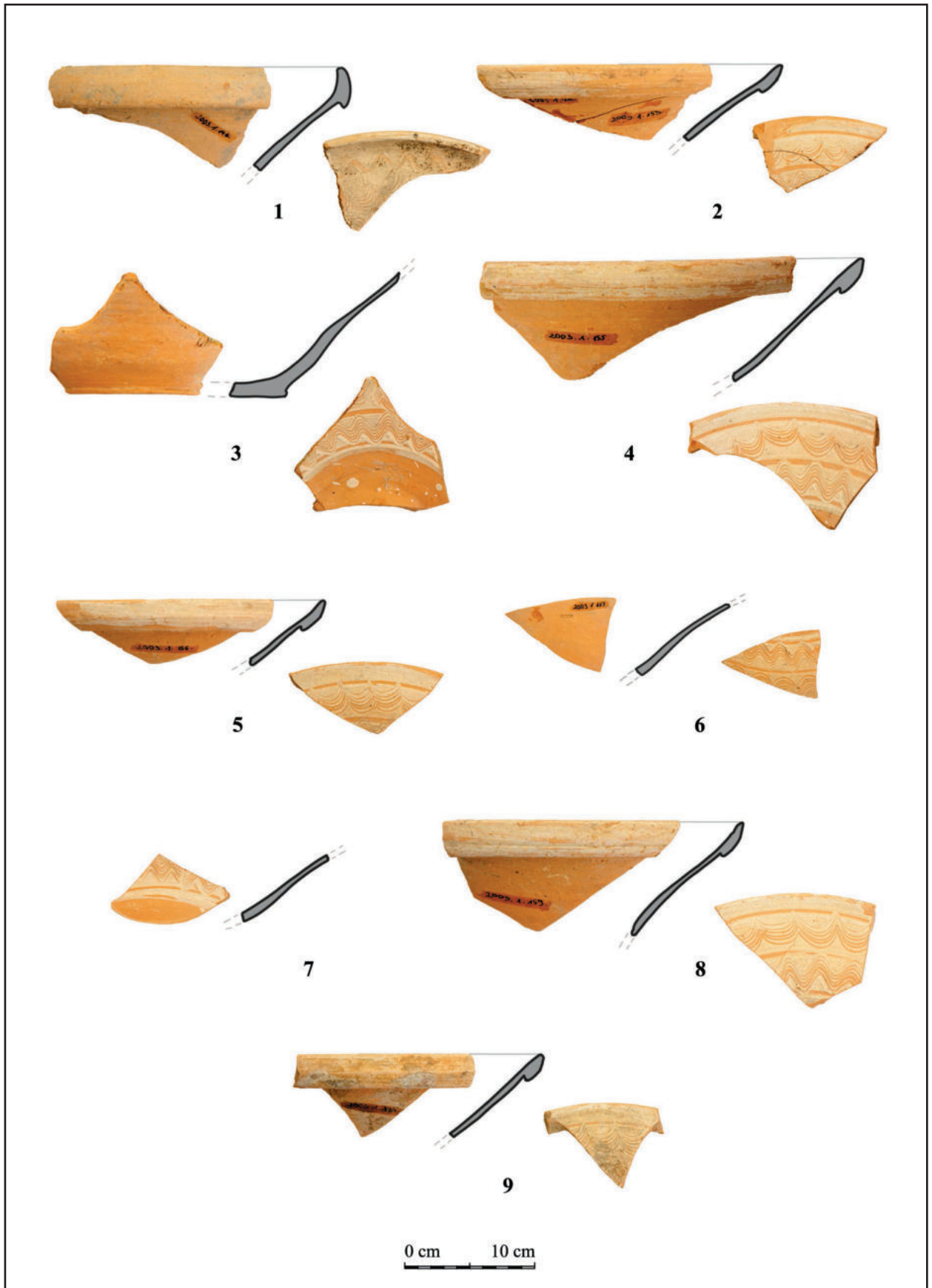
7. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Perem- és oldaltörédek vörös alapon barna és fehér írókázott engóbos díszítéssel



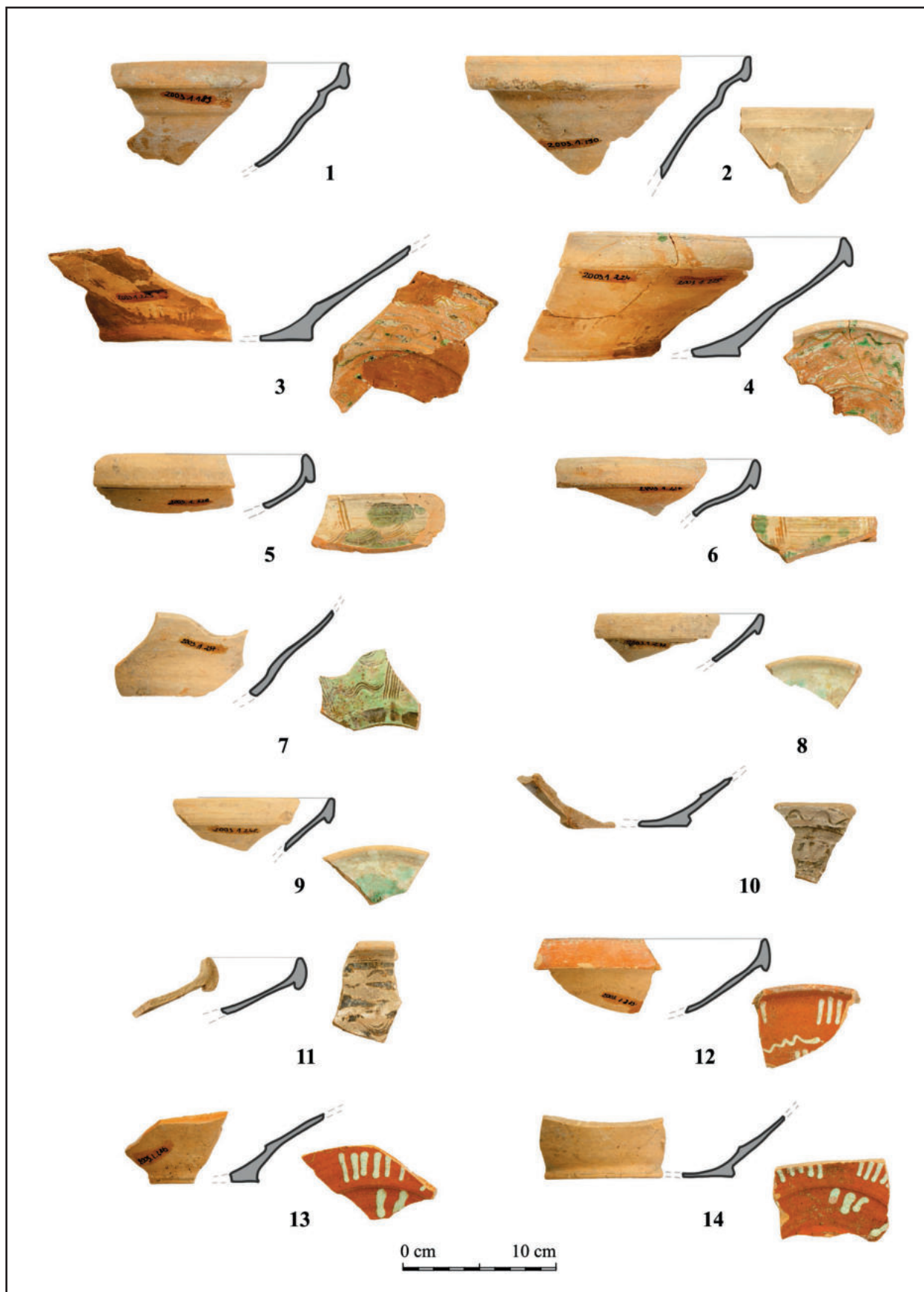
8. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Tányérok perem- és oldaltörédei fehér, fésűskarcolt engóbozással, gót betűs, olvashatatlan felirattal



9. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Tányérok perem- és oldaltörédei fehér, fésűskarcolt engóbozással



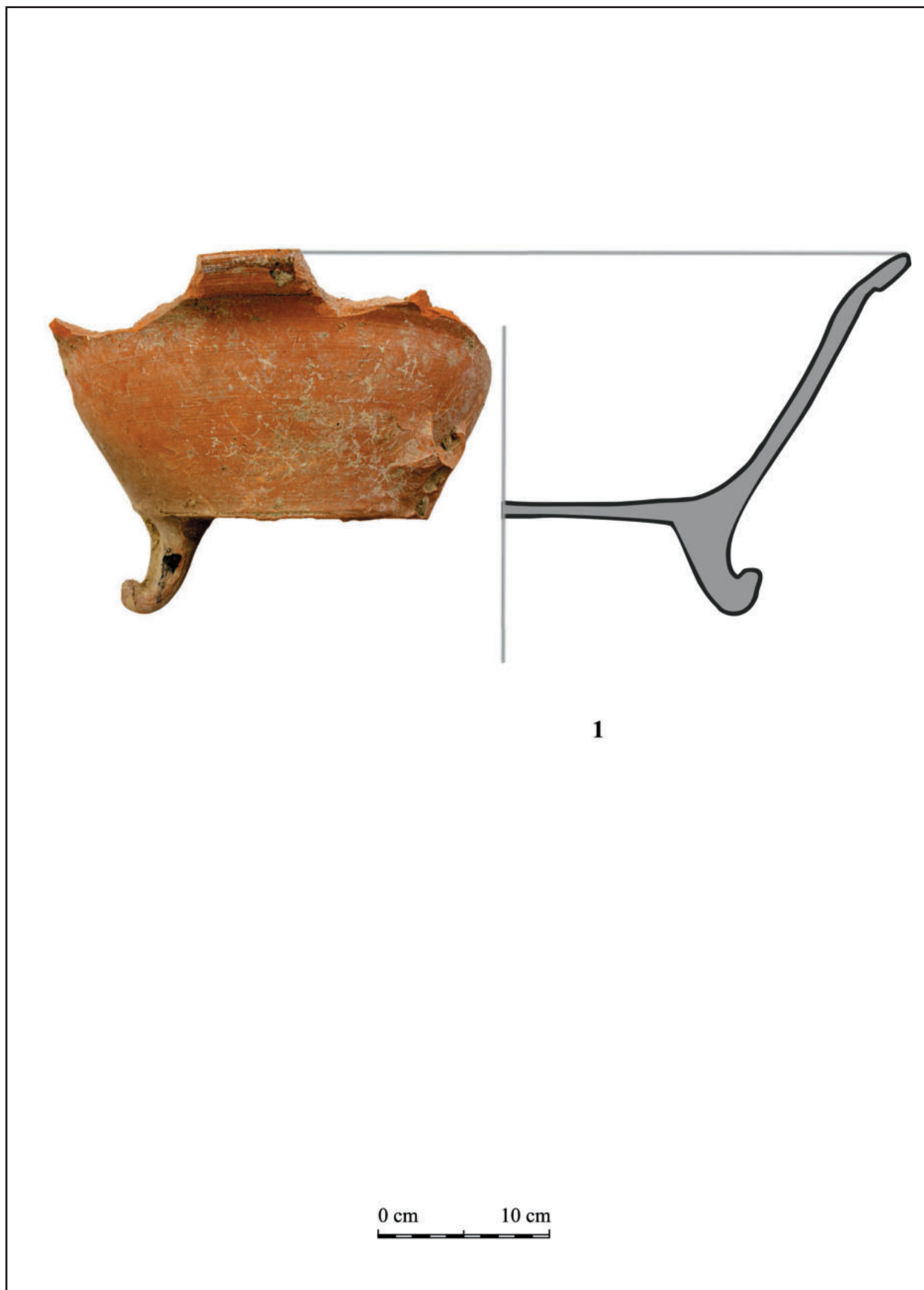
10. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Tányérok perem- és oldaltörédei fehér, fésűs-karcolt engőbozással



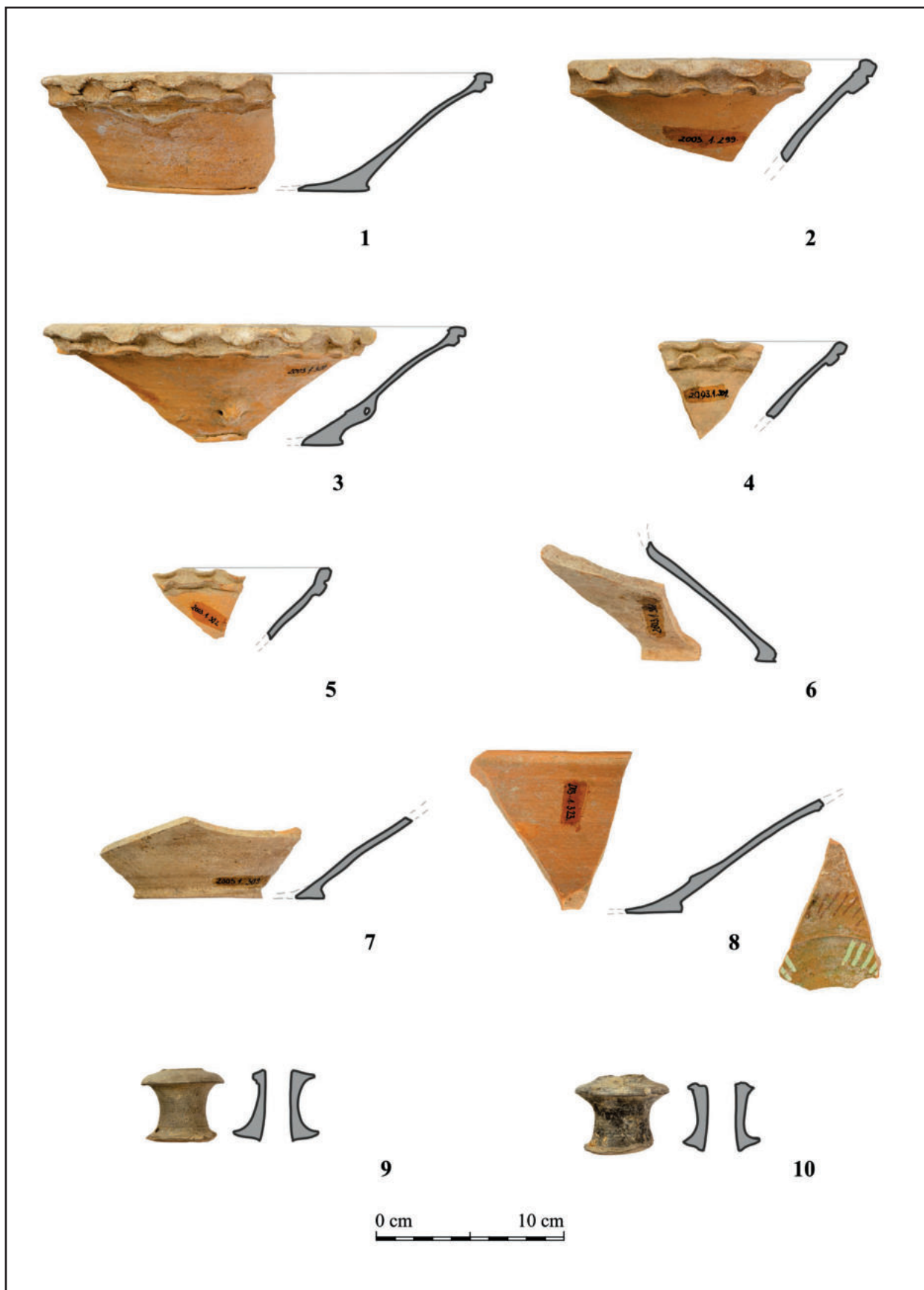
11. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Tányérok perem- és oldaltörédei ólomház nyomaival



12. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Táltörödékek öblükben írókázott vörös rácsozással és gránátalmával



13. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Lábas töredéke helyenként ólommáz nyomaival a peremén

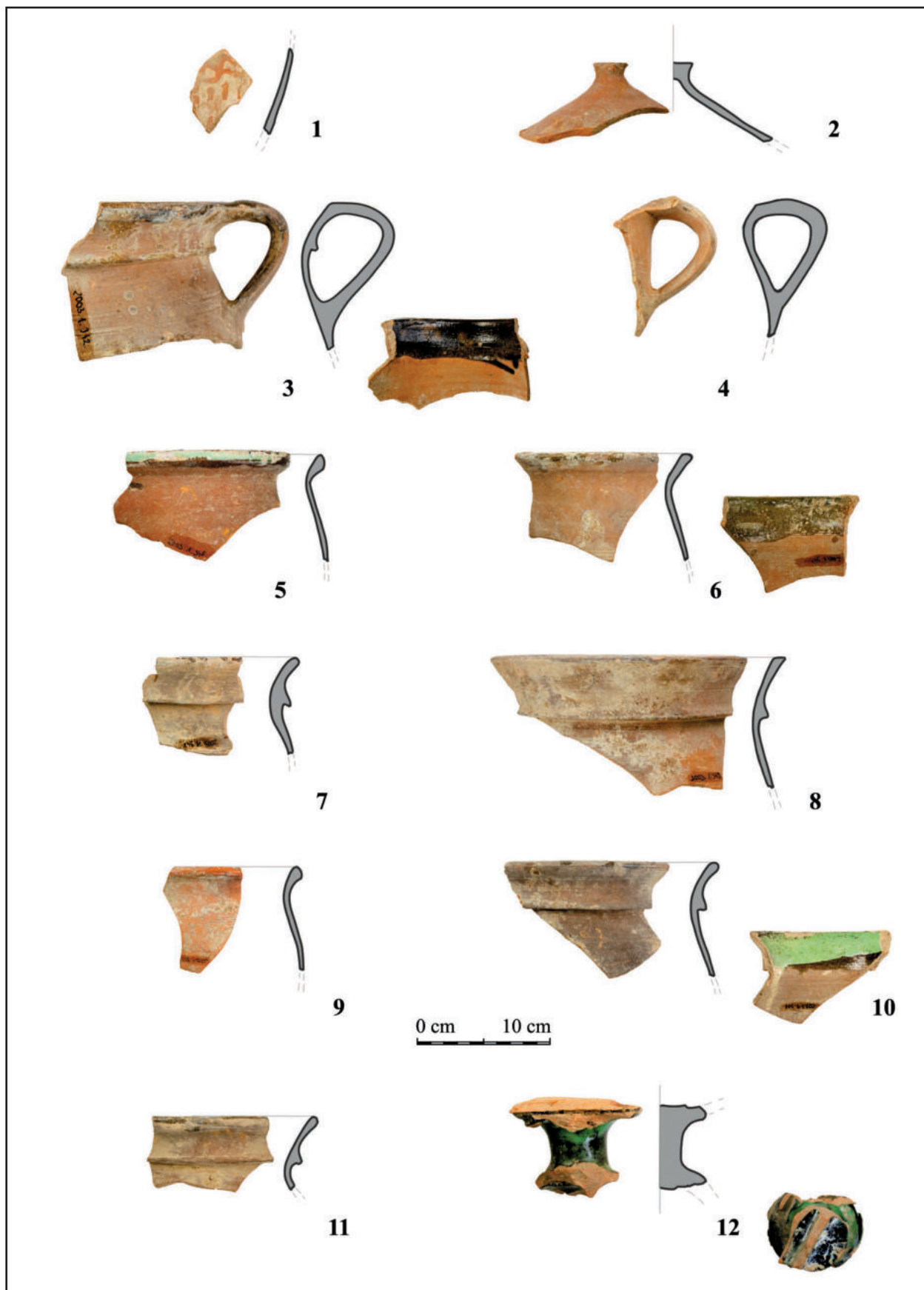


14. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.

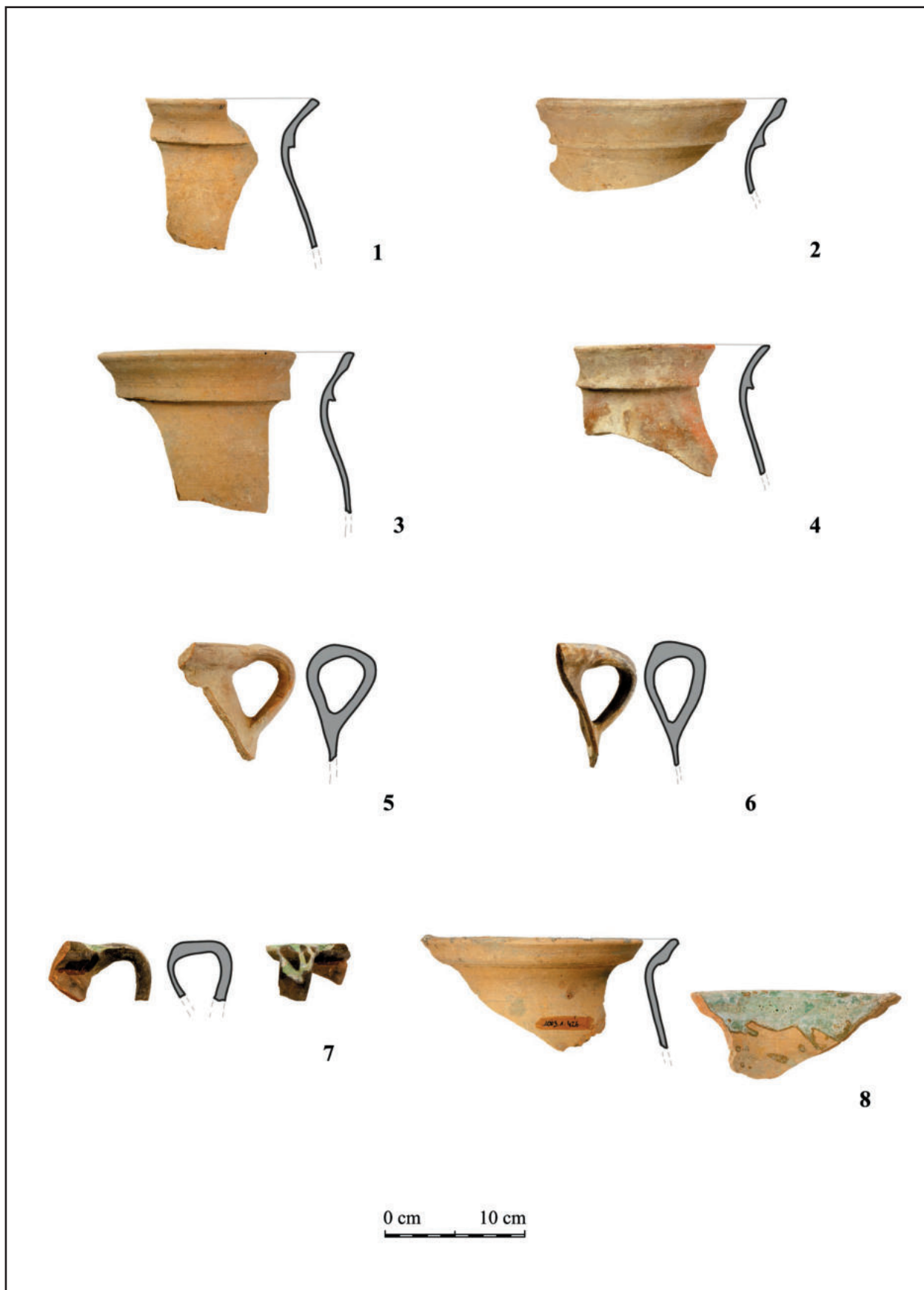
1–5: Tányérok peremtöredékei két oldalról összecsípett díszítéssel, fehér engóbozással;

6–8: Tányérok oldaltöredékei, fehér engóbozás és ólomház nyomaival; 9–10: Szürke vizeskorsók szájtöredékei

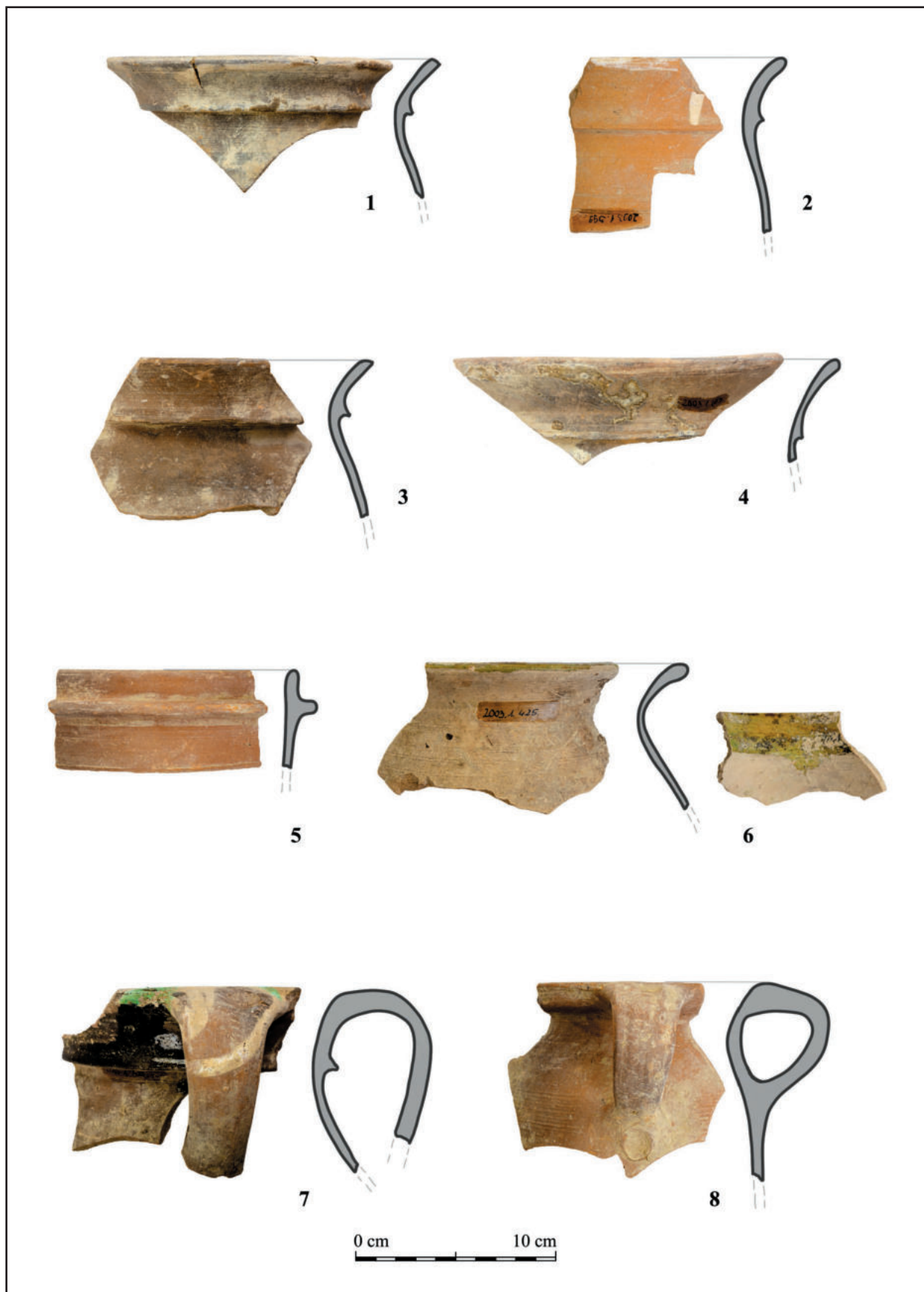




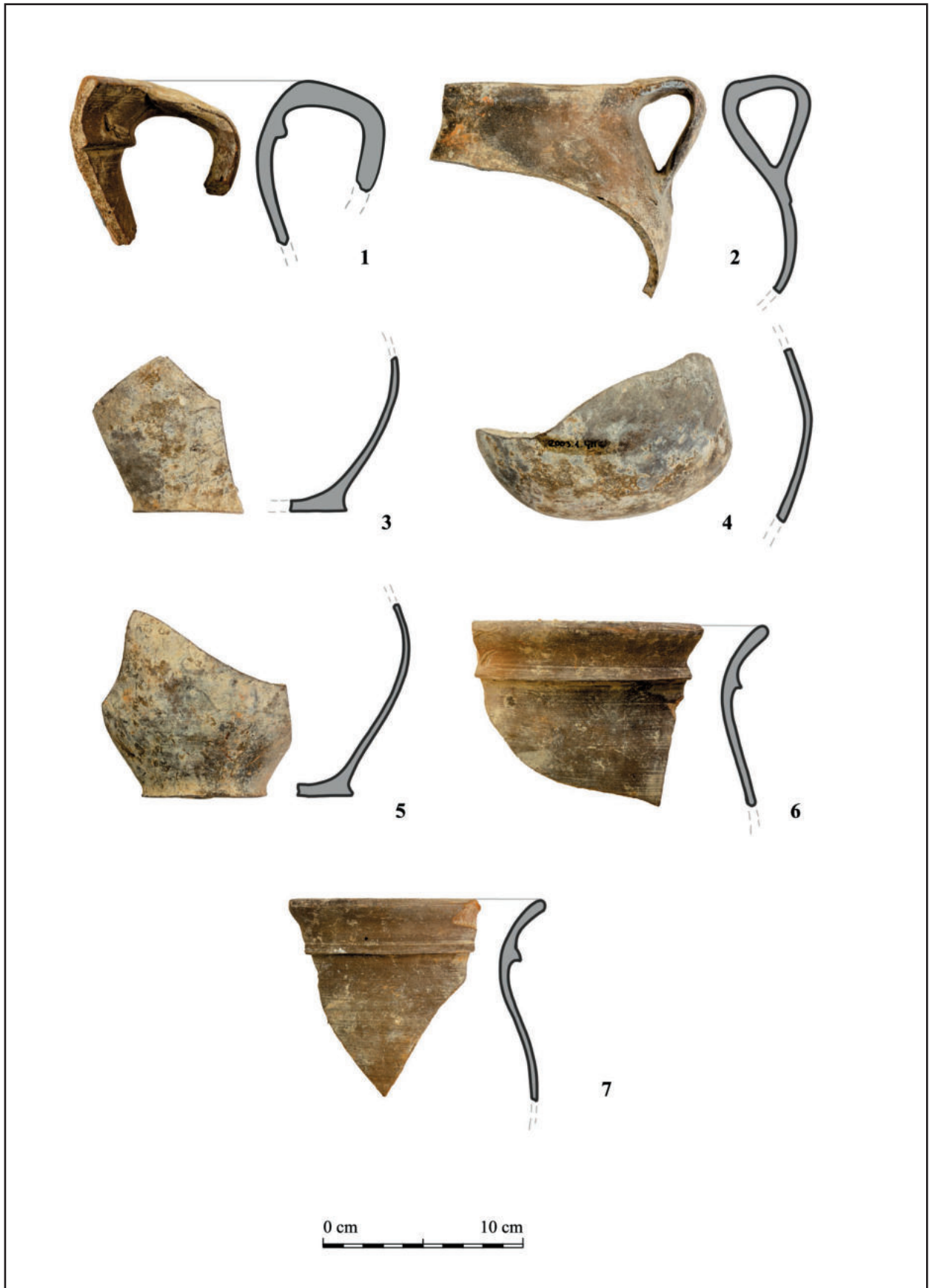
15. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
 1: Tányér oldaltöredéke fehér engóbozott alapon barna írókázott díszítéssel; 2: Fedő töredéke;  
 3–11: Fennálló edények belül ólommázás töredékei; 12: Dísztárgy töredéke



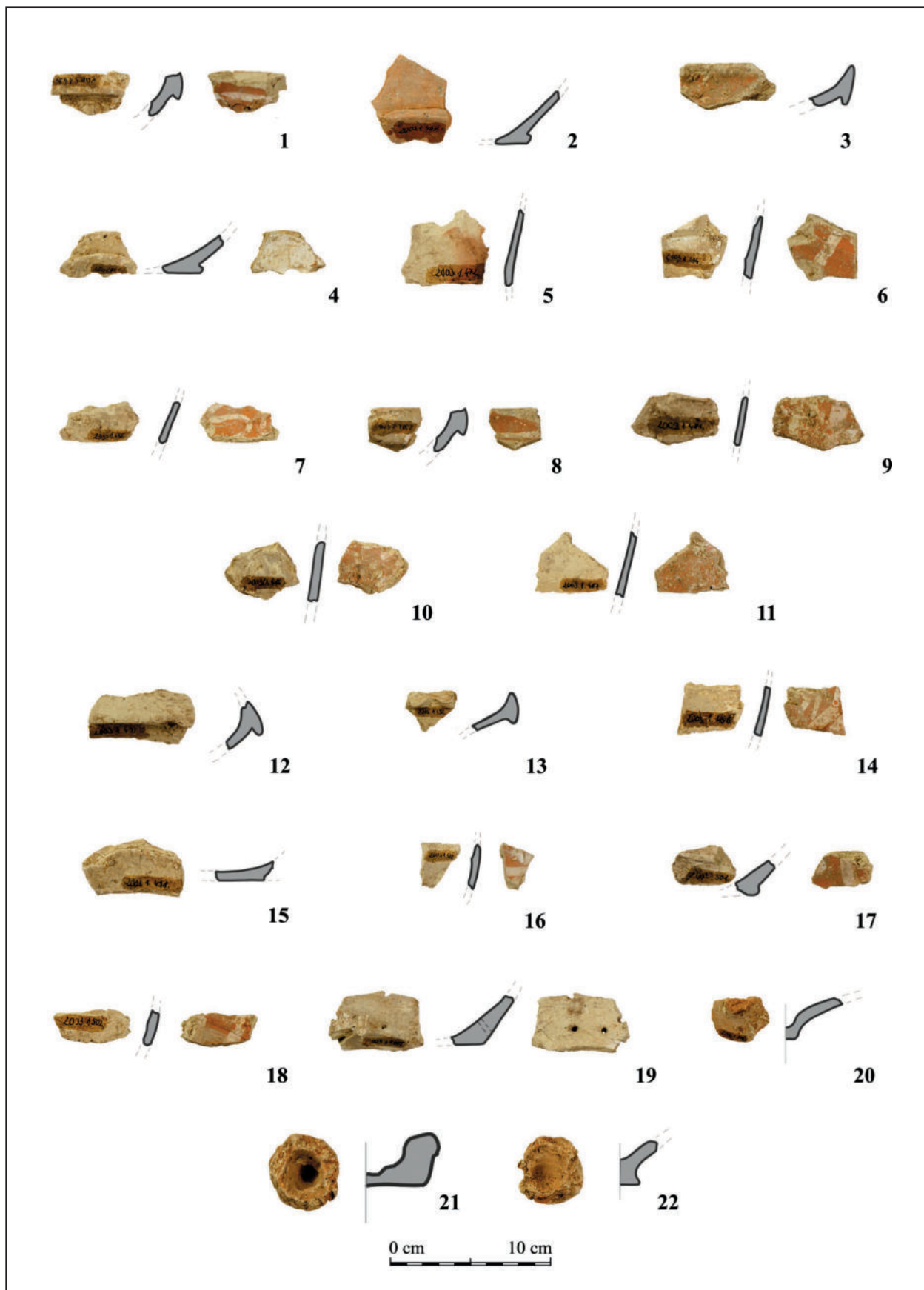
16. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Fennálló edények töredékei



17. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Fennálló edények töredékei



18. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Fennálló edények töredékei



19. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86.

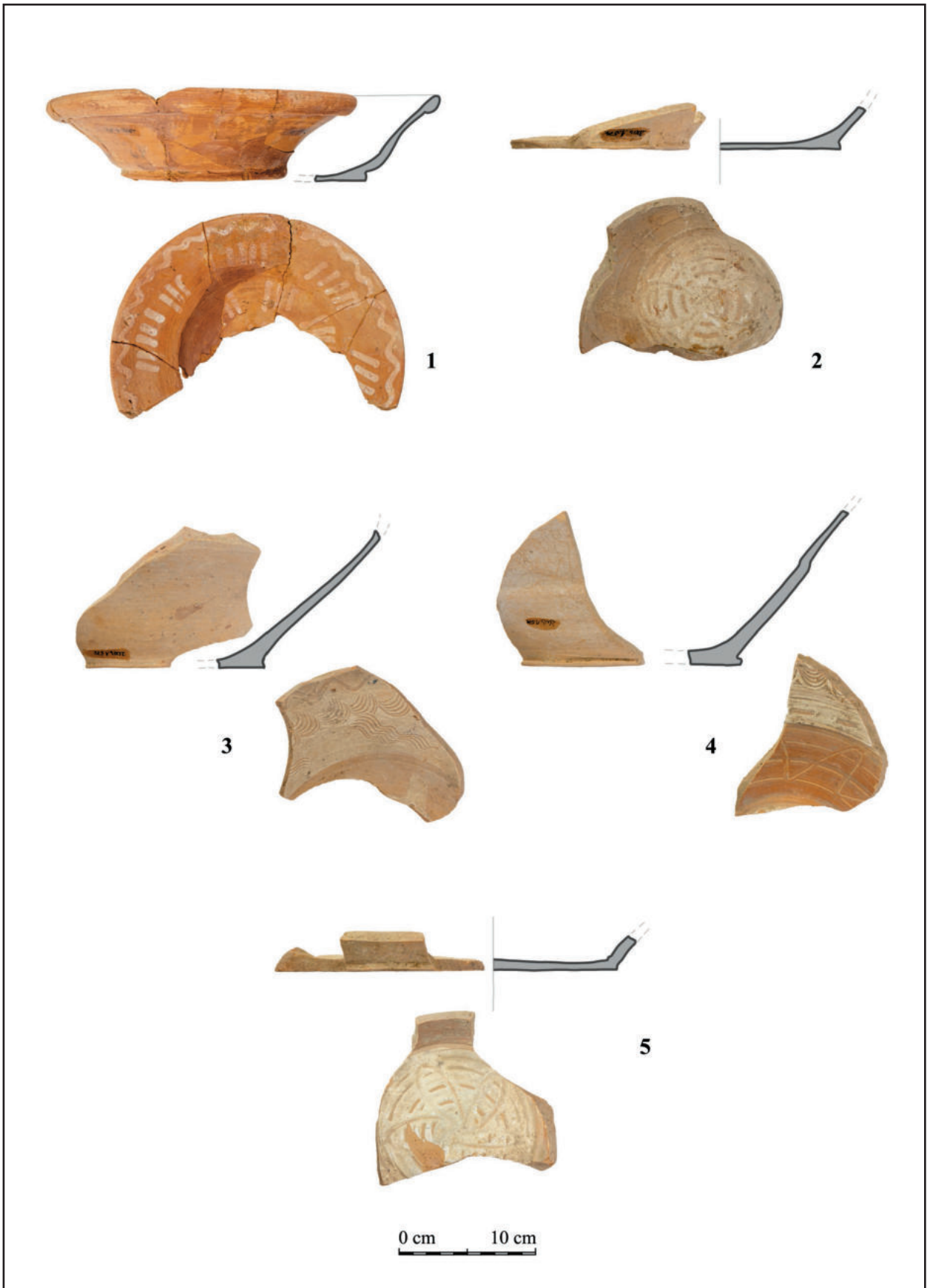
Szürke és vörös agyagból korongozott, engőbozott nyers edények darabjai a 2. számú kemence aljáról



20. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Fennálló edények töredékei

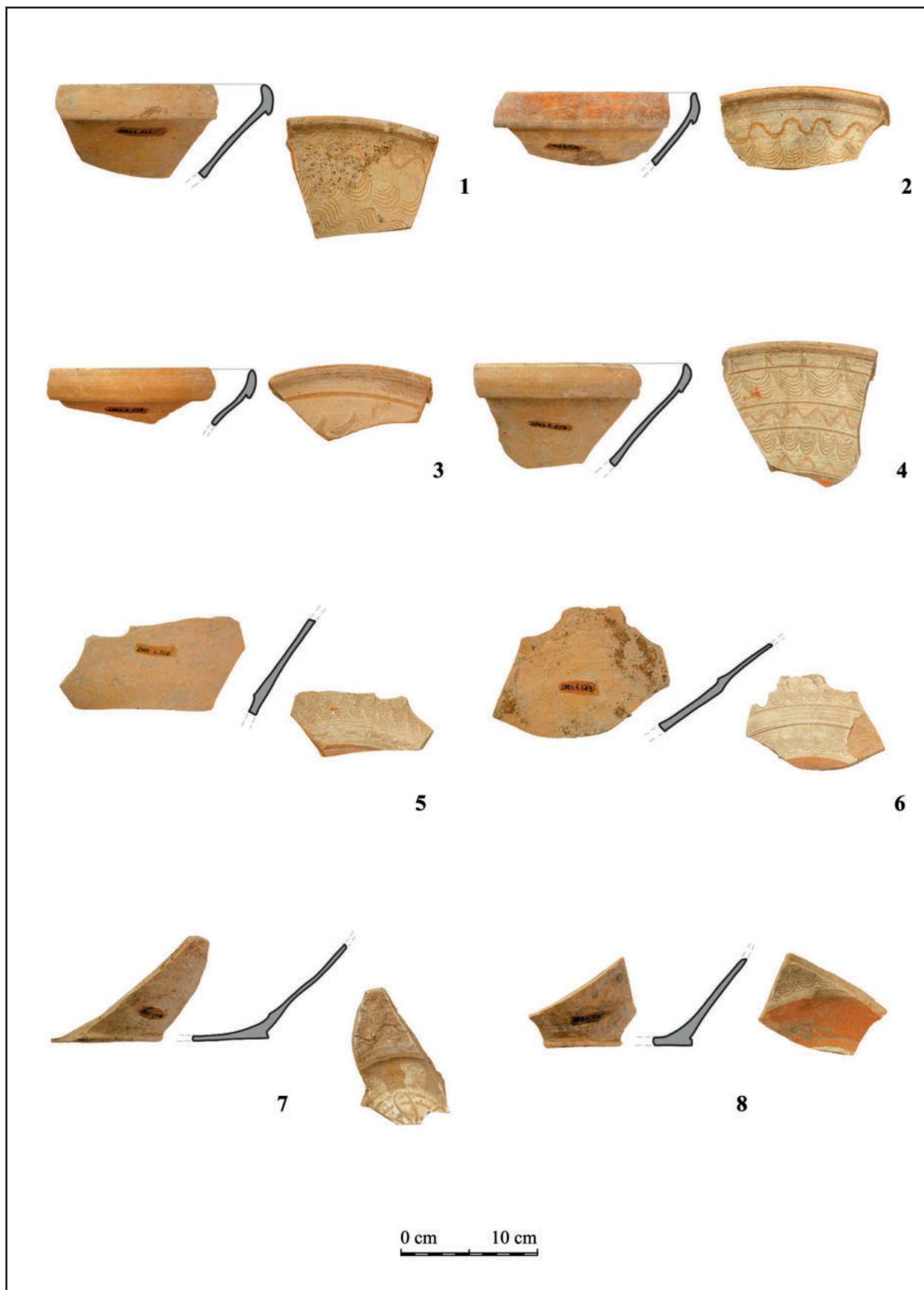


21. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86., 2. számú kemence leletanyaga.  
Fennálló edények töredékei

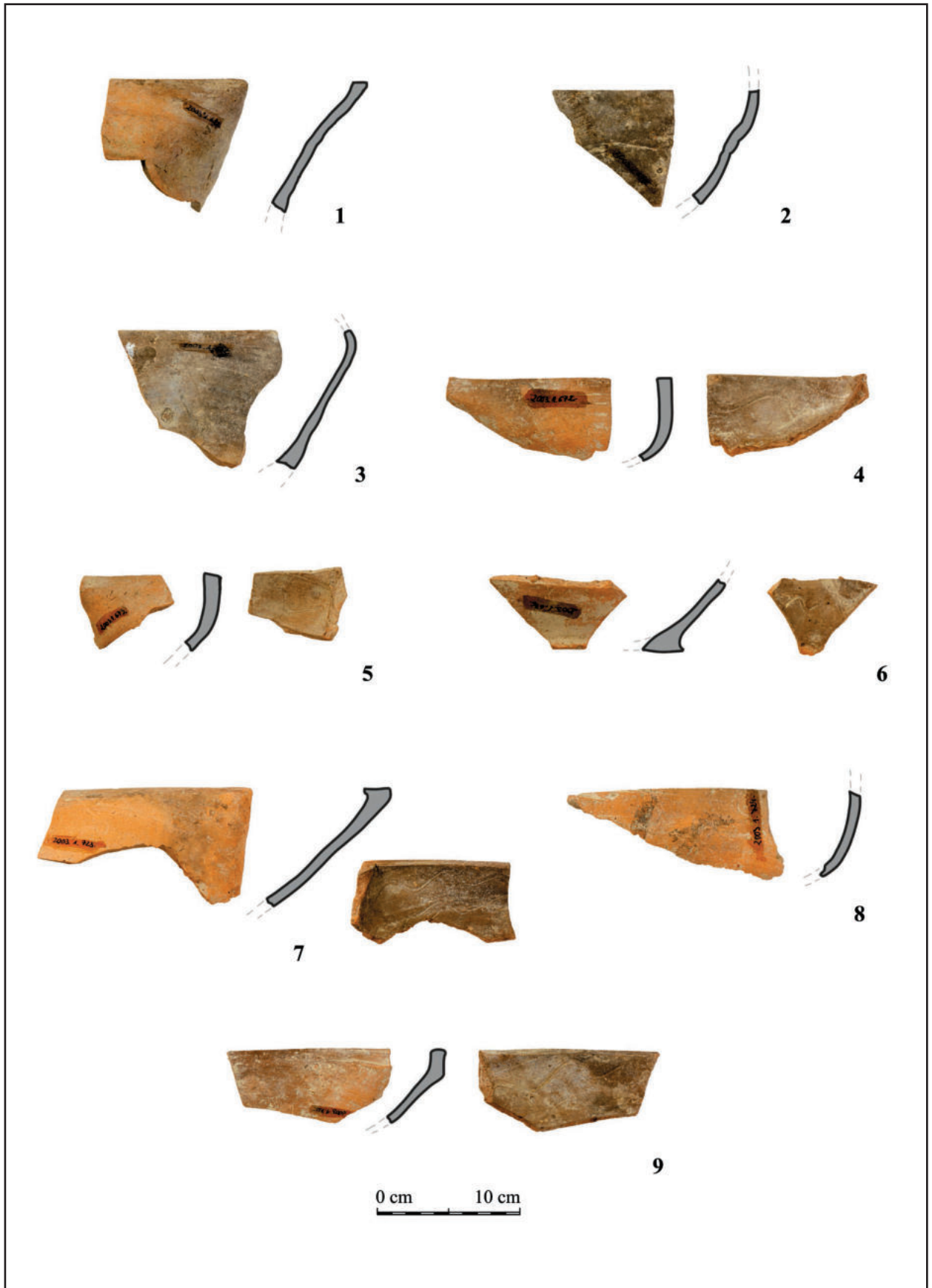


22. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86.  
Edénytöredékek Machán István felszíni gyűjtéséből

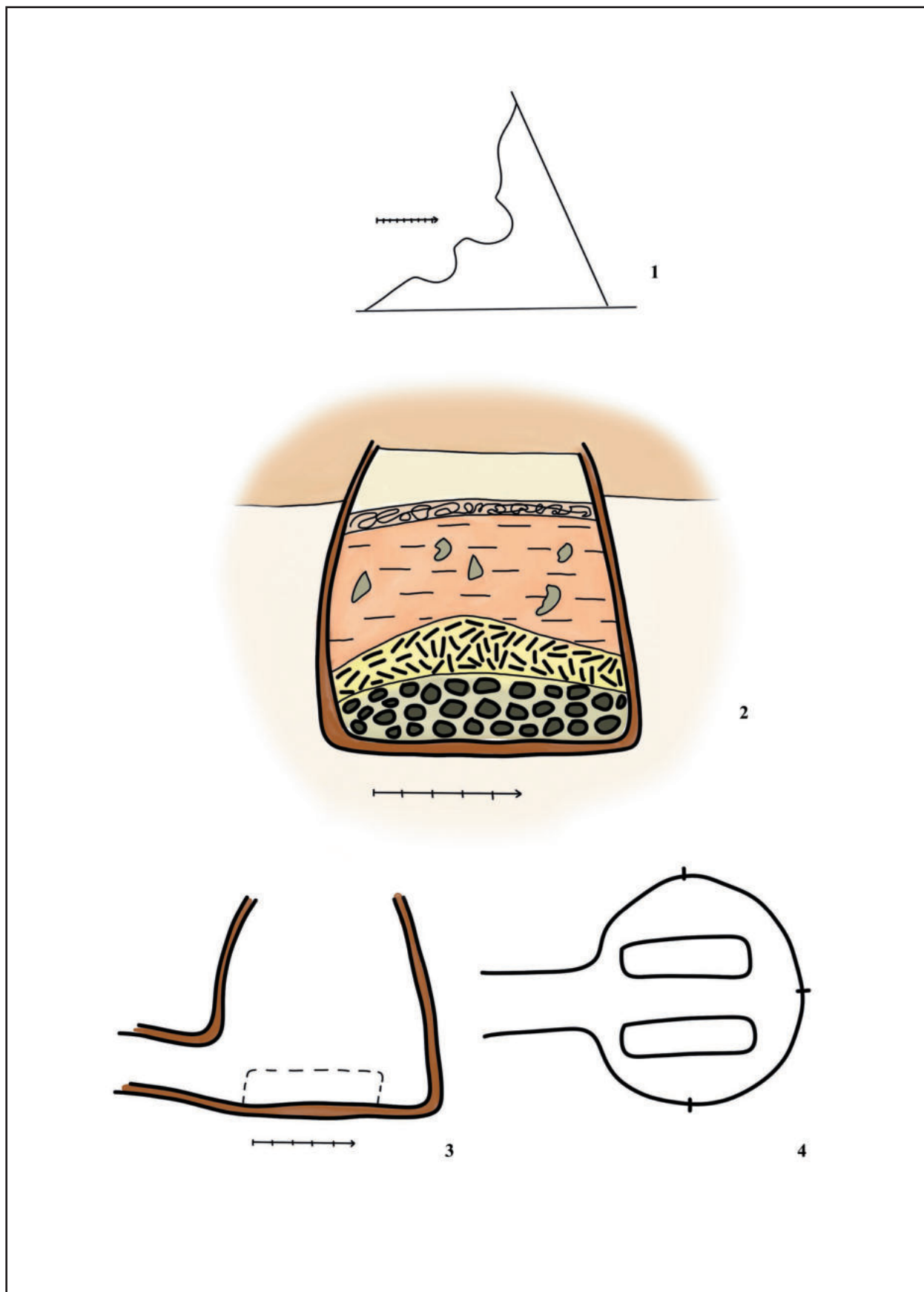




23. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86.  
Edénytöredékek Machán István felszíni gyűjtéséből



24. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86.  
Tálalakú kályhaszem-töredékek Machán István felszíni gyűjtéséből



25. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86. 1: A telek északnyugati sarka és a leletmentés helyszínének vázlata; 2: A 2. számú kemence betöltésének rétegei; 3: A 2. számú kemence metszete és alaprajza



1



2

26. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86.

1: A leletmentés helyszíne a kiérkezésünkkor; 2: A 2. számú kemence bontás közben

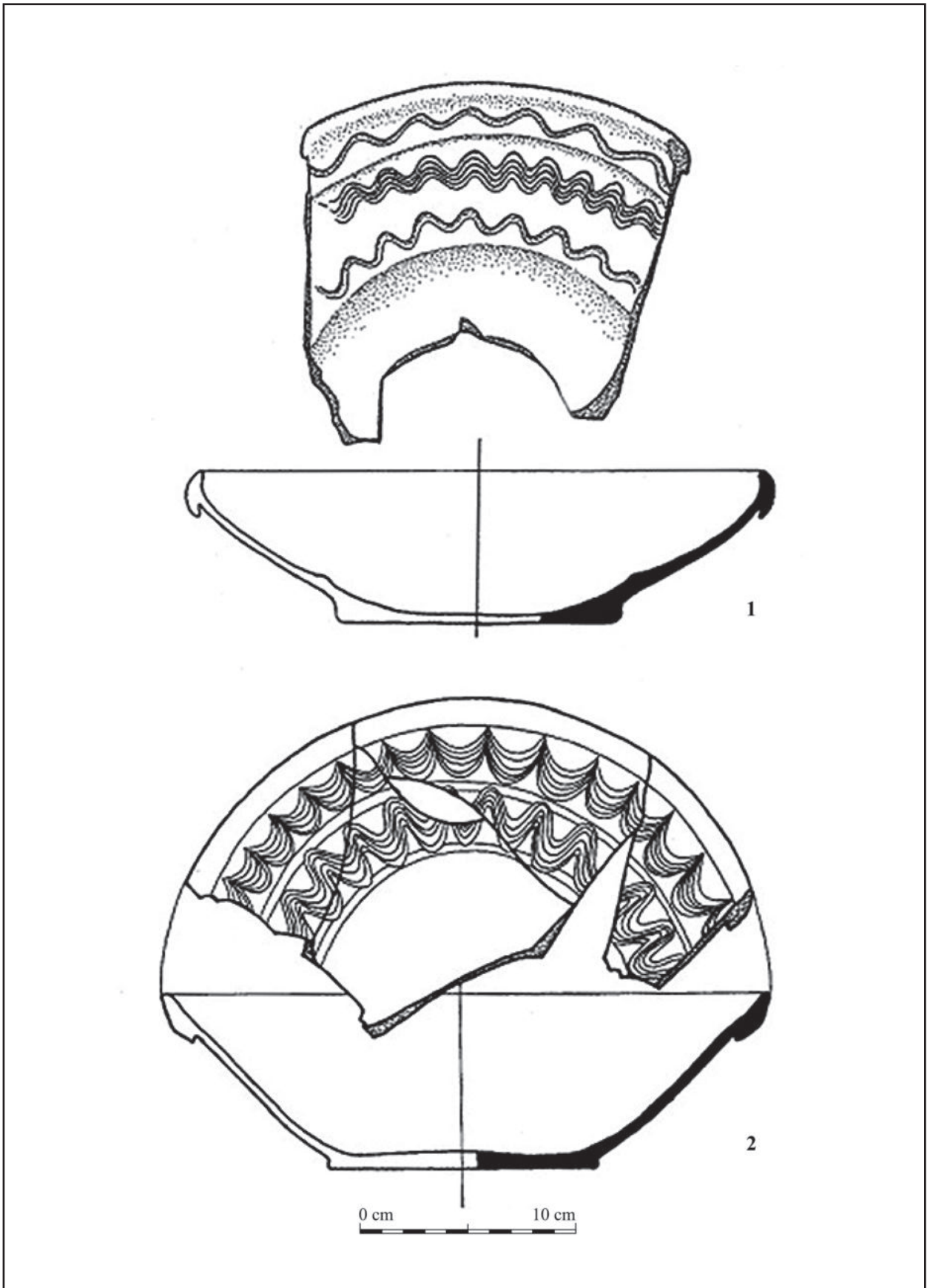


1

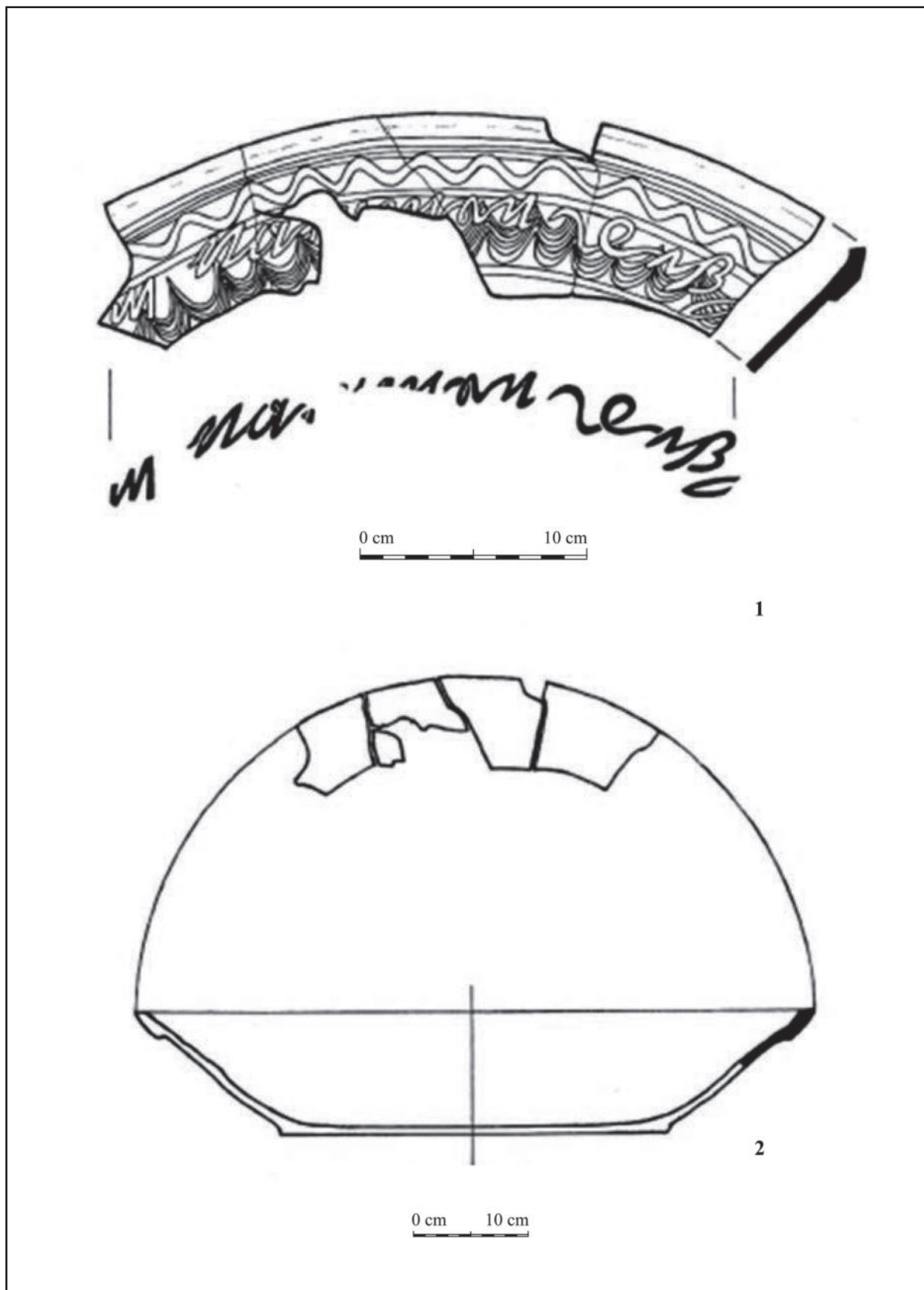


2

27. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86. 1: A 2. számú kemence, alján két bordával;  
2: Lössfalba vájt német típusú hosszúkemence Mórágyn, a Szabadság utca 12. számú telken



28. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86.  
Fehér, fésűskarcolt engóbozással díszített tányérok rekonstrukciói a 2. számú kemence leletanyagából



29. tábla. Mórág, Kossuth Lajos utca 86. Fehér, fésűskarcolt engóbozással díszített, gót betűs feliratú tányér rekonstrukciója a 2. számú kemence leletanyagából



1

Posy Swie Swird Der magf der  
baug so dieß anno 1782:.



2

30. tábla. 1: Gót betűs feliratú tányér Mórágyról, 1872-es évszámmal (WMMM, leltári szám: 73.55.1.);  
2: Gót betűs feliratú tányér peremtöröredéke Mórágyról (Machán István gyűjteménye)



## **Keramikstücke von Töpferofen in Mórógy (Maratz) aus dem 18. Jahrhundert**

**(Forschung der Mórógyer Keramik mit archäologischen und volkskundlichen Methoden I.)**

Die Forschung der Ausbildung und Wurzeln der ungarischen volkstümlichen Töpferkunst wurde in den letzten zwei-drei Jahrzehnten mit zahlreichen archäologischen Beobachtungen und Freilegungen ergänzt. Diese sind insbesondere das Weiterleben der Traditionen der heimischen mittelalterlichen Töpferkunst, welche viele neuen Informationen für die archäologische und volkskundliche Forschung zum Themenkreis der vorausgesetzten starken türkischen und serbischen Wirkungen der Türkenherrschaft lieferten. Das in der jüngsten Vergangenheit veröffentlichte Material der Siedlung Kesztölc aus der Türkenzeit bietet ein klares Bild für die Erkenntnis und für die weiteren Vergleichsuntersuchungen der mit dem ungarischen Mittelalter verbundenen Keramikstücken. Diese werden mit dem Denkmaterial der Töpfereien der Siedlung Mórógy – wo im 18. Jahrhundert meistens deutsche Ansiedler kamen – einzigartig ergänzt und verbunden. Die Werkstätte des unter Bergen liegenden kleines Dorfes verkauften ihre Produkte meistens in den naheliegenden Donausiedlungen, so spielten sie im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts in der Ausbildung der Volkskunst und Gestaltung des Motivschatzes eine immer größere und bestimmende Rolle auch in den Gemeinden von Sárköz. Deswegen kann die Darstellung des gesamten Fundmaterials der im Jahre 1995 in Mórógy mit archäologischen Methoden freigelegten aus dem 18. Jahrhundert stammenden Töpferwerkstätte neben den frühenden Publikationen eine weitere Aufmerksamkeit erregen. Die in der Kossuth Lajos Str. 86 freigelegten Brennofen, sowie das auf dem Grundstück des Hauses in der Alkotmány Str. 35. gefundene Keramikmaterial von zwei Töpferwerkstätten werden wegen der Umfangsbeschränkungen des Jahrbuchs in zwei Teilen separat veröffentlicht. Die 17. und 18. Jahrhunderte gelten als die meist unbekanntesten Zeiten der ungarischen volkskundlichen Keramikgeschichte. Die mangelhafte Verarbeitung der Töpferprodukte, welche in dieser Ära an der Grenze der Archäologie und der früheren Volkskunde stehen, sowie die Unsicherheit der Beurteilung des früheren volkskundlichen Materials aus den türkischen und türkenherrschaftlichen Zeiten erschwerten die eindeutigen Folgerungen für die Autoren abziehen zu können. Die frühere Forschung betonte – den auf das 17. Jahrhundert zurückreichenden Zeitraum der Mórógyer Töpferkunst angenommen – die Kontinuität der türkenzeitlichen und der ungarischen Volkskeramik des 19. Jahrhunderts. Die archäologischen, geschichtlichen und volkskundlichen Angaben beweisen heute schon eindeutig die Unhaltbarkeit dieser Ansicht, die neueren Ergebnisse der Forschung der Mórógyer Töpferkunst können jedoch dem Kennenlernen der Fragen der früheren Zeiten der ungarischen Volkskeramik beitragen und auch dem Durchdenken der historischen Probleme bewegen. Die Außenseite und der rundförmige Grundriß des in der Kossuth Lajos Straße 86. in Mórógy ausgegrabenen Brennofens Nr. 2. läßt sich als allgemein betrachten, seine innere Konstruktion kommt aber wegen den zwei parallelen, den Innenraum verteilenden, Rippen sehr selten vor. Ähnliche Teilrippen kommen unter den Ofen deutscher Art – wie es auch von Maria Kresz erwähnt wird – öfters vor. Die Forschung legte schon früher die Unterschiede zwischen den rundförmigen und länglichen Öfen dar, wobei die länglichen Öfen wegen ihrer Herkunft auch

als „deutscher Ofen“ benannt werden. Die Aufstellung, Homogenschicht und große Menge der im Feuerraum, direkt auf den Rippen gefundenen und aus grauen, roten Ton schiebengedrehten, angegossenen Keramiken wiesen darauf hin, daß das Oberteil des Ofens auf die zum Brennen eingelegten Gefäße niederstürzte. Trotz der gewöhnlichen Trennung der einzelnen Produktentypen bewiesen die zwei überprüften Tonqualitäten es auch, daß der Töpfer sowohl mit dem roten Ton von besserer, als auch mit dem grauen Ton von mäßiger Feuerbeständigkeit arbeitete. Auf den im Unterteil des Ofens gefundenen Gefäßen ließ es sich gut herausnehmen, daß der Anguß auf die ausgetrocknete Keramik aufgetragen, gebrannt und erst dann glasiert wurde, welche Methode die teurere Bleiglasur ersparte. Die große Menge der in der Einfüllung des Ofens gefundenen halbfertigen Gebrauchsgefäße und Zierkeramikstücke deuten klar auf die technologischen Methoden des ehemaligen Meisters hin und man kann auch auf die Typen seiner selbst gefertigten Gefäße bestimmte Folgerungen ziehen. Es war auch hervorsteckend, daß die meisten gezierten Bruchstücke – im Gegenteil mit der allgemein bekannten Mórágyer Keramikunst – mit „sgraffito“ verziert und gothischer (deutscher) Schrift beschrieben waren, so läßt sich die Betriebszeit des in der Kossuth Lajos Straße 86. in Mórágý ausgegrabenen Brennofens gemäß den Parallelen von 1780 und den sonstigen geschichtlichen Daten auf Ende des achtzehnten oder höchstens auf Anfang des neunzehnten Jahrhunderts datieren.

BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR – B. KOVÁCS PÉTER

## Egy reformkori „emberbarát” és „hazafi” kultusza

### Csapó Dániel tolnai alispán kortárs emlékezete

#### BEVEZETÉS

Csapó Dániel nemcsak Tolna vármegye, hanem a 19. század eleji Magyarország egyik legjelentősebb mezőgazdásza, szakírója és földbirtokosa, valamint a megyei és az országgyűlési reformmozgalom meghatározó politikusa volt. Az 1778-ban született Csapó 1800-ban a Tolna vármegyei nemesi felkelők lovasszázadának másodfőhadnagya, 1805-ben másodkapitánya. 1811-ben az inszurgenseket ellátó bizottság tagja. 1812. augusztus 10-től megyei táblabíró, 1827–1836 között Tolna vármegye első alispánja. 1830-ban, majd 1832 és 1834 között — ifj. Bezerédj Istvánnal együtt — a megye országgyűlési követe, az ellenzéki reformerek egyik vezéralakja.<sup>1</sup> 1839. március 17-étől haláláig az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) másodelnöke, több szakosztály aktív tagja. Csapó Dánielről kortársai az egyik legkiválóbb mezőgazdaként emlékeztek meg: nemcsak gyakorló földbirtokosként, hanem az OMGE kiadásában általa szerkesztett *Gazdasági kistükör*, valamint a korabeli folyóiratokban megjelent szakcikkei révén elméleti szakíróként is.<sup>2</sup> Házassága révén szerzett tengelici birtoka mellé Baracson vásárolt uradalmat, Bölcskén bérelte a Tahy család birtokát és bérlet formájában veje, Nemeskéri Kiss Pál fiumei kormányzó miszlai jószágát is kezelte.<sup>3</sup> 1844. augusztus 5-ei halála nemcsak a megyei, hanem az országos közvéleményt is megrázta: tudósítások, nekrológok és emlékbeszédek sorozatával kezdődött meg a reformkor egyik első nagy alakjának emlékeztetése.

A magyar irodalomtörténetírás az emlékbeszédek műfaját a kultusz kutatás elméleti keretrendszerében helyezte el.<sup>4</sup> Az emlékbeszédek vizsgálgó irodalomtudósok, eszmetörténészek visszaté-

<sup>1</sup> Lásd részletesen: CSAPÓ 1989, 18–22, valamint VÖLGYESI 2013, 407.

<sup>2</sup> Egyéb mezőgazdasági írásai az OMGE folyóirataiban, a *Magyar Gazdában* és a *Gazdasági Tudósításokban* jelentek meg, de emellett külföldi folyóiratokban is publikált. Lásd részletesen: BALÁZS KOVÁCS 1979, 65–68; BALÁZS KOVÁCS 2014, 410.

<sup>3</sup> Csapó életművével és gazdasági tevékenységével kapcsolatban a fentiekben túl lásd részletesen még Gaál Zsuzsanna és Glósz József vonatkozó munkásságát: GAÁL 2009; GAÁL 2015; GLÓSZ 2002; GLÓSZ 2014.

<sup>4</sup> Takáts József ezt úgy fogalmazza meg, hogy „az emlékeztetőkutatás tág, rendezetlen interdiszciplináris terület”: TAKÁTS 2005, 47. Ehhez lásd még részletesen: PORKOLÁB 2005, 56–61.

rően hivatkoztak arra, hogy magának a műfajnak a magyarországi szakmai recepciója nem létezik, vagy legalábbis hiányos s eközben maguk teremtették meg ezt a kutatói iskolát. Porkoláb Tibor, Takáts József vagy Tverdota György az elmúlt húsz évben leírták a magyar emlékbeszéd-kutatás fogalmi kereteit, áttekintették a műfaj irodalmi előzményeit, magyarországi hagyományát, legfontosabb szövegeit, így az e területre merészkedő kutatók is bátran támaszkodhatnak már eredményeikre.<sup>5</sup> Szemben a műfaj klasszikus munkáival – Gyulai Pál vagy Toldy Ferenc alkotásaival – a Csapó Dániellel foglalkozó emlékbeszédek korai, 1848 előtti keletkezésük, valamint esztétikai hiányosságaik miatt eddig nem kerültek a figyelem középpontjába.

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy ezen nekrológokból és emlékbeszédekből felfejtsük a reformkor egy korai halottjának panteonizációját és kanonizációjának történetét. Vizsgálódásunkba a Csapó halála utáni egy évben – azaz 1844. augusztusa és 1845 nyara között – keletkezett forrásokat és szövegeket vontuk be: célunk az, hogy bemutassuk, hogyan is konstruálta meg a reformkori országos, valamint vármegyei elit a később „*első magyar népgazda*” jelzővel is emlegetett alispán emlékét.<sup>6</sup>

## CSAPÓ DÁNIEL HALÁLA – FORRÁSOK, NAPLÓK, VISSZAEMLÉKEZÉSEK

Csapó Dániel 1844. augusztus 5-én, rövid betegeskedés után hunyt el Pesten, testvére Szervita téri lakásában. Halálakor azért tartózkodott itt, hogy Pozsonyba induljon tovább az OMGE ügyeit intézendő. 1844 elején ugyanis már nagy érdemeket szerzett az országgyűléshez benyújtott, a gazdasági egyesület által szerkesztett *Emlékirat* elkészítésében. Ez az emlékirat a magyar gazdasági élet fellendítésének módozatait, a gazdasági szakoktatás lehetséges és tervezett módszereit, formáit tárta az országgyűlés és az egész magyar nemzet elé.<sup>7</sup> A szerkesztésben szerzett érdemeiről a halálhírét bejelentő méltatások is megemlékeztek.

A Csapó halála után keletkezett textusokat négy műfaji csoportba különíthetjük el. Legelőször is tekintsük át a halálesetet rögzítő hivatalos iratokat, valamint az első tudósításokat. Ezeket elsősorban jogi dokumentum jellegük, valamint korlátozott információátadó funkciójuk miatt forrásként kezelhetjük: a halotti anyakönyvi kivonat vagy az egyes sajtótermékek gyors, rövid, többszöveges híradásai a halálesetről az elhunyt személy legfontosabb adatait rögzítik. Így veszik számba Csapó korábbi tisztségeit, születési helyét, családi állapotát, valamint halálának helyét és időpontját. A pesti Deák téri evangélikus templom 1844. augusztus 6-ai halotti anyakönyvi bejegyzésében például a táblabírói és OMGE alelnöki tisztség mellett a győri születési hely, a betöltött 66. életév, a házas családi állapot, valamint az epeláz a halál okaként kerül feltüntetésre.<sup>8</sup> A legelső híradás a konzervatív körökhöz köthető *Nemzeti Újság* hasábjain már augusztus 5-ei keltezéssel megjelent 6-án, míg augusztus 7-én a pesti német nyelvű divatlap, a *Der Spiegel* is beszámolt az „*igaz hazafi és emberbarát, a hazai ipar buzgó pártfogójának*” haláláról.<sup>9</sup> Augusztus 8-án az ekkor már két hónapja

<sup>5</sup> Az előbbieken hivatkozottakon túl lásd még: TVERDOTA 2000, 87–88.

<sup>6</sup> Az „*első magyar nemzetgazda/népgazda*” epitheton ornans sokáig nem volt egyértelmű, hogy Csapóra vonatkozik. 1858-ban Török János, az OMGE titkára még a Georgikon alapító Festetics Györgyre használja, 1874-ben a *Hon* hasábjain Kossuthot illették ezzel a névvel, majd később a *Budapesti Hírlap*ban gr. Széchenyi Istvánra, a *Pesti Hírlap*ban pedig Berzeviczy Gergelyre is használják. 1881-ben az emlékbeszéd-irodalom klasszikusa, Gyulai Pál a szekszárdi Garay-emléktáblaavató ünnepélyen illeti először a jelzővel Csapót, majd az ő használata nyomán válik általánossá a közbeszédben és a szakirodalomban is. TÖRÖK 1858, 444; *Matlekovics Sándor nemzetgazdaság tana*. A Hon 1874. febr. 12. (XII. évf. 36. sz.) 1–2; *Üzlet és mandátum*. Budapesti Hírlap 1896. nov. 29. (XVI. évf. 329. sz.) 1–2; V. S. 1906, 8–9.

<sup>7</sup> A *Magyar Gazda* című lap az 1844-es évfolyam első számaiban ki is adta a következő címmel: *Emlékirat Magyarország törvényhozóihoz, a honi mezőgazdaság ügyében*. BALÁZS KOVÁCS 1979, 67; CSAPÓ 1989, 119.

<sup>8</sup> CSAPÓ 1985, 25. – A *febris biliosa*, azaz epeláz korabeli leírása szerint leginkább nyáron okoz problémát: „Azon betegségek közül, melyek az embert leginkább nyáron szokták meglátogatni, legnevezetesebb az epeláz.” *Házi orvoslás – Epeláz*. Egészségi Tanácsadó az ember és a házi állatok bajaiban 1 (1864) 266–267.

<sup>9</sup> *Daniel von Csapó*. Der Spiegel 1844. aug. 7. (63. sz.) 504. „*Daniel von Csapó, ehemaliger Bizegespau des löbl. Tolnaer Komitats, ein*

Kossuth Lajos nélkül működő, Szalay László szerkesztette *Pesti Hírlap* is tudósít a haza „*hű fiának, munkás hű polgárának*” elhunytáról.<sup>10</sup>

Másodsorban elkülöníthetjük a személyes jellegű dokumentumokat: azokat a családtagoktól, barátoktól vagy munkatársaktól származó, visszaemlékezéseket, és naplófeljegyzéseket, melyek lejegyzésük pillanatában nem a nyilvánosság számára készültek. A 21. századi irodalomtudományi diskurzus továbbra is azzal az elméleti dilemmával küzd, hogy az emlékiratirodalom-kutatásnál nehéz egyetlen definícióval meghatározni, mik is tartoznak tárgykörébe.<sup>11</sup> Viszonylagos konszenzus uralkodik azonban akörül, hogy a napló, valamint a visszaemlékezések megfelelnek e műfaji kategóriának, így ezért vizsgáljuk őket párhuzamosan. A visszaemlékezéseket és az emlékirásokat a történetírás az elmúlt harminc év elméleti fordulatának köszönhetően elutasítja, mint eseménytörténeti forrásokat: fő értékének az egyéni, szubjektív történelem primer dokumentálását tartja.<sup>12</sup>

Szegedy-Maszák Mihály döntő mozzanatnak tartja a napló, mint műfaj magyarországi irodalmi rangemelkedésében gróf Széchenyi István jegyzeteinek 1925–1939 közötti kiadását és azt állítja, hogy „*Széchenyinek, mint a romantika európai rangú képviselőjének*” alighanem ez a főműve.<sup>13</sup> Széchenyi Naplójában tizenhárom alkalommal találkozunk Csapó névvel. Csapó és a „*legnagyobb magyar*” kapcsolata – a fennmaradt levelezésekből és a Széchenyi-naplóból kiolvashatóan – politikai és üzleti jellegű munkakapcsolatnak nevezhető. Az 1833-as év tavaszán Széchenyi feljegyzi, hogy Csapónál zajlik egy megbeszélés, később az OMGE előkészítő és szervező bizottságainak ülésein találkoznak.<sup>14</sup> 1840 nyarán Csapó Széchenyi birtokigazgatójánál és bizalmasánál, Lunkányi Jánosnál járt.<sup>15</sup> Mindössze két személyesebb kapcsolatra utaló megjegyzést találunk: 1838 májusában Széchenyi bevallása szerint valamilyen májbetegséggel küzd, melyre Csapó borogatást javasolt neki, míg 1842 novemberében egy üzleti tárgyalást egy ebéd keretében folytatnak le Széchenyi palotájában.<sup>16</sup> Csapó halála előtt, 1844. május 4-én még a Naplóban olvashatjuk, hogy a Nemzeti Kereskedelmi Társaság ülésén – Kossuth Lajossal, Nemeskéri Kiss Pállal, Bezerédj Istvánnal és többekkel – jelen van az idősödő alispán, majd 1844. augusztus 6-án Széchenyi tömondatban emlékezik meg Csapó haláláról.<sup>17</sup>

Csapó Ida, Dániel leánya és Nemeskéri Kiss Pál fiúmei kormányzó felesége, apja halálakor Bécsben tartózkodik. Visszaemlékezéseiben arról ír, hogy Dániel orvosának, Dr. Havas Ignácnak hívó üzenetére augusztus 6-án este indulnak útnak gőzhajóval: az egész estés út megviseli a lányt. „*Nem felejtem el soha e kínos éjszakát. Tekintetem a csillagokat kereste – a magasban, hol a Mindenhatót véljük, de kihez ember mindig csak nyomorúságában szokott fordulni. Különösen egy csillag fénylett felém, ezen csüngött szemem, talán már felszállt oda az ő szelleme! Ha igen: vedd magadhoz tiündöklő csillag az én lelkem is és a hamvaimat a föld csendje rejtse el...*” Augusztus 7-én sógora, Nemeskéri Kiss Miklós és Mérey Mathild, a helytartótanács alelnökének neje várja a kikötőben. „*Anyám mély gyászban aléltan borult rám. A drága tetemet már Tengelitzre szállították, 5-én szünnévén meg*

---

*echter Patriot und Menschenfreund, ein eifriger Förderer der vaterlandischen Industrie, ist dahier am 4. d. M. gestorben.*” (Csapó Dániel, tekintetes Tolna vármegye egykori alispánja, igaz hazafi és emberbarát, a hazai ipar buzgó pártfogója meghalt e hónap 4-én [sic!].)

<sup>10</sup> Halálozás: Csapó Dániel. PH 1844. aug. 8. (376. sz.) 537. A reformkori sajtó- és médiaviszonyokról lásd bővebben: PAJKOSSY 1991.

<sup>11</sup> MEKIS 2002, 16–17.

<sup>12</sup> GYÁNI 2000, 149, valamint K. HORVÁTH 2000, 81–83.

<sup>13</sup> SZEGEDY-MASZÁK 2001, 144–147.

<sup>14</sup> A találkozó feljegyzésének időpontja: 1833. május 5. VISZOTA 1934, 376. – Az 1833-as megbeszélés az akkoriban nagy figyelmet kapott Füzesséry-ügy kapcsán zajlott le Csapónál. Füzesséry Gábor Bereg vármegye másodalispánja és Tisza Lajos Bihar vármegyei alispán 1833 tavaszán Debrecenben verekedtek össze. Deák Ferenc egyik levelében így ír erről: „*Tisza Füzesséryt pofon vágta, ez annak üstökébe ragaszkodott; egymást hurcolták, földhöz verték s a földön henteregték s végre (úgy hallom) szépen megbékültek.*” Amikor a botrány híre eljutott Pozsonyba, mindkettejüket menesztették az országgyűlésről. A tanácskozáson feltehetően erről egyeztettek a jelenlévők. HALÁSZ 1912, 901–907. – Az OMGE előkészítő albizottság ülésének időpontja: 1835. június 6. VISZOTA 1934, 561. – Az OMGE alakuló ülésének időpontja: 1839. március 17. VISZOTA 1937, 255.

<sup>15</sup> VISZOTA 1937, 395.

<sup>16</sup> VISZOTA 1937, 185, 644.

<sup>17</sup> VISZOTA 1939, 60, 88. „*Csapó todt.*” (Csapó meghalt.)

*dobogni a boldogult nagy szíve.*” Ida visszaemlékezései a mérhetetlen gyászt és fájdalmat jelenítik meg számunkra, melyet egy leány érez apja elvesztésekor: „Múlt és jövő közé fátyol ereszkedett; gondtalan napjaim örökre letűntek és helyüket elfoglalá az első gyógyíthatatlan keserv. Jól zengi a költő: »Non s’obbliá l’ultimo giorno della gioia – ed el primo giorno del pianto.«”<sup>18</sup>

## NEKROLÓGOK ÉS EMLÉKBESZÉDEK

A harmadik és a negyedik dokumentumkör tárgyalásának együtt szükséges nekikezdeni. Nemcsak azért, mert a vizsgálataink fókuszában ezek az írások állnak, hanem mert ezek képezik a legjelentősebb forráscsoportot a Csapó-emlékszövegek körében: a nekrológok, valamint az emlékbeszédek. Tverdota György állapítja meg egy helyen, hogy az emlékbeszédek szerzőinek feladata az elhunyt személyt „a múlt és jelen magyar történelmének, illetve kultúrtörténetének hőszaiként”, kiemelkedő alakjaiként bemutatni.<sup>19</sup> A reformkori, 1848 előtti emlékbeszédek alapfunkciójának azt tartja, hogy a nagy tetteket végrehajtó és még nagy feladatok előtt álló időszak a saját hősein keresztül tulajdonképpen önmagát ünnepelje, a saját korszak fontosságának eszméjét jelenítse meg.

Tverdota az elhalálozás után keletkező szövegeket jellemzőik alapján osztja a fenti két csoportra. A nekrológ a nemrég elhunyt halálára adott közvetlen reakció: az első megdöbbenés és a fájdalom kifejezésének eszköze, mely sirató funkciót tölt be. Gyakran a sírnál hangzik el, vagy a halálozás után jelenik meg írásos formában. Az emlékbeszédet ezzel szemben időbeliség választja el a bekövetkezett eseménytől: általában egy társaságban, közönség előtt felolvasott szöveg, mely a gyász elfogadásán alapul és az elhunyt érdemeit, értékeit veszi számba. Egyfajta emlékállításként szolgál az emlékeket elhomályosító idővel szemben, ezért is jelennek meg bennük gyakran az „emlékezet megújítása” és az „emlékét megeleveníteni” kifejezések. Mindkét műfaj alkotásainak jellemzője, hogy bár összegző, leltárkészítő alkotások, hiányzik belőlük a kritika: beszédmódjuk lényegi eleme, hogy homályban hagyja az élet sötét foltjait és vállalt egyoldalúsággal az elhunyt eredményeit és erényeit hangsúlyozzák.<sup>20</sup> A jellemzőik alapján négy darab nekrológot és két emlékbeszédet tudunk elkülöníteni a Csapó-emlékszövegekben.

A nekrológok sorát 1844. augusztus 8-án az OMGE kiadásában megjelenő *Magyar Gazda* nyitja meg: „a fájdalom legkeservesbikével” jelenti, hogy Csapó Dániel, „a humanitás és polgári erények ideálja [...] rövid betegeskedés után, f. é. augusztus 5-én estve 7 órakor Pesten jobblétre szenderült.” A nekrológ utal arra, hogy az elhunyt aktívan közreműködött több reformkori szerveződés életében („Minden közhasznú honi vállalat, s intézet egyenlően kesergi kora halálát [...]”), de kiemelten kezeli az OMGE szerepét Csapó életében („melynek [...] folyton legbuzgóbb s legerősebb támasza és lelke volt”). A szöveg zárásaként a szerző reménykedik abban, hogy a korszak azon polgártársai „kik viszonyaiknál s értelmöknél fogva” a nemzet erkölcsi és anyagi jóllétére törekednek, az üdvözült „halhatatlan szellemét” fogják örökölni.<sup>21</sup> A halhatatlan szellem tehát itt nem más, mint az az életeszmény, mely az egyén élettényeinek ideologikus válogatása után kanonizálódik és erkölcsi mintaként az utókor számára példaértékű lehet.<sup>22</sup> A szintén Széchenyi köréhez sorolható *Jelenkor* még aznap megemlékezik az alispánról: „Szívrehatóbb szavakkal nem rajzolhatjuk rokon fájdalunkat, mintha a M. Gazda szavait iktatjuk ide a mindenki által szeretve tisztelt férfi elhunytáról.”<sup>23</sup> Au-

<sup>18</sup> CSAPÓ É. n. 26–27. „Nem szabad elfelejteni az öröm utolsó napját – és a könnyek első napját.” Az idézet Antonia Somma 1835-ös olasz nyelvű *Parisiana* című drámájából származik, melyet Triestben mutattak be. SOMMA 1836, 14.

<sup>19</sup> TVERDOTA 2000, 87–88.

<sup>20</sup> TVERDOTA 2000, 89–90.

<sup>21</sup> Közli: GALGÓCZY 1879, 86–87.

<sup>22</sup> Takáts József állapítja meg, hogy ez az erkölcsi jellegű példaadás, jellemvonások olyan csoportosítása, mely egy eszme mentén kerül felvillantásra, tulajdonképpen az emlékbeszédek legfontosabb sajátja. TAKÁTS 2007b, 120–123.

<sup>23</sup> *Szívrehatóbb szavakkal...* Jelenkor 1844. aug. 8. (63. sz.) 373.

gusztus 9-én a pozsonyi konzervatív oldalhoz sorolható *Hírnök* is arról ír, hogy „*fájdalmasan lepe-  
ték meg a törvényhozótest többsége [...] a haza egyik legkitűnőbb fiának és a nemzeti haladás egyik  
főbb előmozdítójának*” halálán.<sup>24</sup>

A leghosszabb és esztétikai szempontból is vizsgálatra érdemes nekrológ Gorove István tollából a centralista fordulat után útját kereső *Pesti Hírlap* hasábjain 1844. augusztus 15-én jelent meg (au-  
gusztus 12-i keltezéssel).<sup>25</sup> A *Csapó Dániel emléke* címet viselő szöveg az emlékbeszédek bevett for-  
dulatait alkalmazza („*azért akartalak én benneteket emlékéhez visszavezetni*” vagy „*nyílt téren, nyílt  
ajakkal néhány őszinte szózatot mondjunk a hon hű gyermekeinek emléke fölött*”), ám tudomásunk  
szerint monomediális alkotásnak tekinthető, kizárólag írásban jelent meg.<sup>26</sup> Az elhunytat Gorove  
egy, a fiatalok lelkesedésével és szimpátiájával tevékenykedő aggastyánként festi le, aki öregsége el-  
lenére is „*ifju lélekkel öleli fel, ifjuerővel támogatja a kérdéseket, mellyek harczba szállanak az óval.  
[...] Ezért, ifjú barátim! a ti kötelességtek főkép, hogy áldást mondjatok Csapó Dániel emlékének.*”  
A liberális ellenzék meghatározó tagjaként is funkcionáló Gorove tehát követendő példaképként  
mutatja be Csapót, akinek emlékét saját politikai közösségének kell ápolnia.

Az elhunyt életeseményeit, mintegy közelítve nekrológia alanyához, a szerző hármastagolásban  
mutatja be: az országos szerepvállalások közül elsősorban gazdasági és egyesületi aktivitását hang-  
súlyozza („*menjünk által minden egyleten, legyen az gazdasági vagy kiseddóvó egylet, czukorfinomí-  
tó vagy kereskedelmi társaság, ott leljük nevét az alkotók – több – az alapítók között mindenütt*”),  
a megyei tevékenységek közül a kilencéves alispáni ténykedését, valamint a megyei közgyűléseken  
tanúsított aktivitását emeli ki. Azzal, hogy Gorove kihangsúlyozza azt, hogy Csapó „*nem akará  
megosztani a figyelmet, mellyet hazájának, megyéjének szentelt*”, amellet is érvel, hogy a vármegyei  
szerepvállalás és az országgyűlési, valamint közéleti aktivitás nem ment egyik vagy másik kárára  
az elhunyt életében. Továbbá munkája legfontosabb érdemének tartja azt, hogy mindezek mellett  
saját birtokait és gazdaságát is jól irányította: „*megörzé magányfüggetlenségét, ezt a valódi hazafi-  
ságnak alapját, jószágait szépíté, szaporítá.*” Harmadrészt példaértékűnek mutatja be a nekrológ,  
hogy Csapó életében számtalan árvát, mesterembert vagy művészt segített meg a nehéz időkben.<sup>27</sup>

Érdeemes megjegyezni azt, hogy szemben a többi emlékező textussal, Gorove szövege nem tér ki  
Csapó halálának okára, mindössze felvillantja azt a tényt, hogy Csapó egyik legközelebbi házibarát-  
ja, és saját birtokának egyik legfontosabb irányítója, a francia származású báró Louis Serpes alig fél  
évvel korábban lépett át a túlvilágra: „*még megkérdehetnők a 35 éves barátot, B. Serpest, de ennek aj-  
kait párhónappal előbb a halál zárta el: talán a fájdalom utána, ragadta az ősz barátot is sírja felé?  
mondják, hogy a fájdalom a veszteség felett barátja halála után édes sejtelmévé változott a viszonzlá-  
tás iránt.*”<sup>28</sup> Gorove végkövetkeztetése – „*Midőn általmertünk a szép életet, és elkísértük a csendes*

<sup>24</sup> Halálozás. *Csapó Dániel*. *Hírnök* 1844. aug. 9. (63. sz.) 367.

<sup>25</sup> Gorove István Temes vármegyei birtokán gazdálkodott (1843-tól) és aktívan részt vett a liberális ellenzék mozgalmaiban. Temes vármegye országgyűlési követjelöltje (1843–1844), majd Kossuth Lajos lemondása után a Védegyelet igazgatója (1846–1848). A forradalom és szabadságharc idején az első népképviselői országgyűlésben Temes vármegye képviselője és az országgyűlés egyik jegyzője, illetve az 1849. április 14-ei függetlenségi nyilatkozat egyik megszövegezője. A világsi fegyverletétel (1849. augusztus 13.) után Törökországba, később Párizsba emigrált (távollétében 1852-ben in effigie felakasztották). Külön engedéllyel térhetett vissza (1857-ben), de évekig nem tért vissza a közéletbe, csak gazdasága ügyeivel foglalkozott (1857–1861). Pesten telepedett le, Deák-párti programmal Pest-Terézváros országgyűlési képviselője (1861–1881). Gr. Andrássy Gyula kormányának földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere (1867. február 20.–1870. május 24.) és közmunka- és közlekedésügyi miniszter is (1870. április 21.–1871. június 21.). Már az 1839–1840. évi országgyűlésen is részt vett, ahol az ifjúság vezéregyéniségei közé tartozott. *Nemzetiség* (1842) című nagy politikai műve a reformkor egyik legjelentősebb politikai munkája. A nagy feltűnést keltő, hatalmas elismerést kiváltó írás meghozta Gorove számára a sikert és a Magyar Tudós Társaság tagságát is. Nyugat-európai utazása során alaposan tanulmányozta a fejlett polgári demokrácia vívmányait, illetve a politikai és gazdasági viszonyokat (élményeiről szól *Nyugot* című újabb kötete, 1844). HAMZA 2020, 1–4.

<sup>26</sup> GOROVE 1844, 555–556. A további idézetek innen származnak.

<sup>27</sup> Az árvák közül kiemelhető a Kápolnay-ifjak vagy a Daróczy-ifjak csoportja, a művészek közül Pollack Mihály építész vagy Egger Vilmos portréfestő alkalmazása, az írók közül Garay János nagylelkű támogatása. Lásd GLÓSZ 2002, 375; GAÁL 2015, 319.

<sup>28</sup> Louis Materne de Serpes de la Fage 1770. augusztus 25-én született az Alsó-Rajna megyéhez tartozó Wilwisheimben. A nemesi származású vendég közel negyven évig a tengelici kúria lakójaként nemcsak a Csapó család fogadott tagjává, hanem a megyei és országos közélet ismert és elismert alakjává vált. Báró Louis Serpes – vagy ahogy a levelezésekben és feljegyzésekben gyakran emlí-

*elszenderülésig, úgy találjuk, hogy a valódi hazafiság karöltve jelent meg a valódi emberbaráttal; a valódi politikai, a valódi magányos erkölcsösség ikergyermekek!*” – megidézi azt a dilemmát, mely a nem nemesi származású Hajnóczy József óta kíséri a magyar politikai szereplőket: járhat-e együtt a köz javának támogatása a kiterjesztett nemzetfogalomban gondolkodó „hazafisággal”. A reformkori ellenzékiek a jogkiterjesztő asszimilációt támogató liberális nacionalista politikai beszédmódja lehetővé teszi az „és” kötőszó használatát: ahogy már Antal Mihály 1826-ban megfogalmazza a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain: „*En úgy tartom, hogy a józan hazafi mind polgár, mind embertársait ismeri: s a ki nem emberbarát, lehet e józan hazafi? vagy talán a hazafiság szemben áll az emberiséggel?*” – Szónak gyönyörű a *Cosmopolita, de a valóságnak, ha eleddigi tapasztalásaim után kell szövellanom, vallom a cosmopolitákról, hogy nyelvök emberiséget unsoz, szívök pedig önhasznot leledz.*”<sup>29</sup>

Csapó halála után, a korábban említett műfaji követelmények alapján, két emlékbeszéd készült el. 1844. szeptember 2-án Szekszárdon, Tolna vármegye közgyűlésén Sztankovánszky Imre,<sup>30</sup> míg az 1845. június 7-én tartott OMGE közgyűlésen ifj. Bezerédj István emlékeztek meg az alispánról.<sup>31</sup> A beszédek mindkét esetben nyomtatásban is megjelentek: Sztankovánszkyét a megye saját költségén ötszáz példányban nyomtatta ki, míg Bezerédjét a *Magyar Gazda* 1845. június 14-én közölte.<sup>32</sup>

Sztankovánszky beszédében Csapó halálát országos jelentőségű eseményként írja le és az elhunytat a haladás embereként, azaz a liberális ellenzék politikai közösségébe tartozóként határozza

---

tésre kerül, Serpes Lajos – alakja eleddig nem került a történeti vizsgálódások fókuszába, holott a legtöbb életrajz és családtörténeti kézikönyv is említi őt, kihangsúlyozva szerepét a tengelici családi birtok kertészeti és mezőgazdasági fejlesztésében. A Serpes de la Fage család eredetileg eredetileg Gascogneból származott és a 17. század végén került Elzász területére. 1780 után Wilwisheim, Wolfisheim és Wittenheim birtokaik mellett a család Strasbourgban is bérelt házat. A Tolna megyei levéltárban található nyugalmaszói dokumentumaiból, valamint a császári-királyi hadsereg minden évben kiadott sematizmusaiból nyomon követhető, hogy Serpes 1793 márciusában csatlakozott a császári-királyi hadsereghez kadétként. Franciaországi távozása összefüggésben lehetett a francia forradalom radikalizálódásával és a családját ért atrocitásokkal. Később lovassági tisztként szolgált a 2. számú Hohenlohe-dragonyosezredben. Csapóval való kapcsolatának kezdeteiről egyelőre nem sokat tudunk, de a több mint ezer oldalnyi hagyatékanak feldolgozását jelenleg folytatjuk és eredményeinket a közeljövőben publikálni fogjuk. MNL TML XIII. 9. Csapó család iratai 45. doboz 90. pallium, valamint MNL TML XIII. 9. Csapó család iratai 108. doboz 66–69. pallium. A családtörténeti összefoglalót lásd LEHR 1870, III. 141–142.

<sup>29</sup> A „*jogterjesztő asszimiláció*” Varga János fogalma, lásd DÉNES 2002, 381. Takáts József irodalomtörténetész kutatásai szerint a 19. század elején négyféle politikai beszédmód különíthető el. Az első beszédmód, a „*republikanizmus*” nyelvet beszélők szerint a haza ügye, a közügy mindennél fontosabb volt. A második, az „*ősi alkotmányra hivatkozás*” nyelvet beszélők elsősorban a szokásjog és tradíció fontosságát hangsúlyozzák, míg a harmadik, a „*felvilágosult kormányzás nyelvé*” beszélők szerint a társadalom igazságtalan szerkezetét – a többség felemelésének érdekében – felülről kell megváltoztatni. A negyedik rendi beszédmód, a „*csinosodás nyelve*” volt, melynek használói az emberiség történetét a vadságból a civilizált társadalom irányába mutató egyenes fejlődésként jellemezték. TAKÁTS 2007a, 14–21. „*Amikor egy-egy szövegben keverve jelennek meg a beszédmódok, akkor azt nem feltétlenül kell úgy interpretálnunk, hogy a szerző tudatos cselekedetéről lenne szó, inkább azt érdemes megfigyelni, hogyan váltogatta a nyelvi kereteket a szövegében.*” TAKÁTS 2014, 85.

<sup>30</sup> Sztankovánszky Imre a családi hagyományokat követve 1819-ben lett jogász a pesti királyi egyetemen. A több nyelven beszélő, klasszikus műveltségű fiatalembert ígéretes hivatali pálya várta Tolna megyében. 1827-ben nyerte el első megyei tisztségét, aljegyző lett. Képviselőpályája során végig a Csapó és Bezerédj vezette reformellenzék meghatározó alakja. 1835-től a vármegye főjegyzője volt, aktív részese a megyei pártharcoknak, amelyek szinte sohasem szüneteltek. 1836-ban a megye élén változások következtek be. A konzervatív gróf Esterházy Károly került a főispáni székbe, aki tisztújítást rendelt el, ami a konzervatívok megerősödéséhez vezetett. Az ellenzék kénytelen volt meghátrálni. Egyedül Sztankovánszky őrizte meg hivatalát. Magyarázható ez a mindkét pártbéliek közötti népszerűségével, nyílt összeütközést kerülő egyéniségével. Egyéni adottságai alapján a kapocs szerepét, a közvetítő egyáltalán nem hálás tennivalóit láthatta el. 1848-ban tolnai főispán, 1848. szeptember 17. és 1849. január között Tolna megye honvédtoborzási és népfelkelési kormánybiztosa. 1850. július 20-án amnesztiát kapott. 1861-ben az országgyűlés főrendiházi jegyzője, majd a kiegyezés után, 1867-től haláláig Tolna vármegye főispánja. PÁLMÁNY 2011, II, 2143.

<sup>31</sup> Ifj. Bezerédj István id. Bezerédj István aljegyző és később főszolgabíró fia. Pozsonyban és Sopronban végezte tanulmányait, majd Tolna megyébe költözött, ahol Csapó Dániellel hamarosan a reformellenzék meghatározó tagja lett. Már 1825 előtt fellépett az alkotmányos viszonyok fenntartása mellett. Az 1830. évi koronázási és 1832–1836-i országgyűlésen Tolna megye követeként vett részt, az 1832-ben megnyílt országgyűlésen az úrbér kérdésében a jobbgazság érdekében többször is felszólt. Az 1839–1840. évi országgyűlésen is követ volt, de a konzervatívoknak sikerült elérniük visszahívását. Az 1843–1844-i országgyűlésen ismét megyéjét képviselte, és határozottan kiállt a halálbüntetés eltörlése, valamint a közteherviselés bevezetése mellett. Az 1848. márciusi forradalom győzelme után nem vállalt hivatalt, de mérsékelt álláspontot elfoglalva következetesen támogatta a forradalom és szabadságharc ügyét. 1850 augusztusában kötél általi halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték, de kegyelmet kapott. Amikor az 1844-i országgyűlésen nem sikerült a közteherviselés eszméjét elfogadtatnia, a következő megyegyűlésen elsőként vállalta az önkéntes adózást. Képviselői munkája során vállt vállnak vetve küzdöttek Csapóval. PÁLMÁNY 2011, I. 832–833; GAÁL 2009, 20–21.

<sup>32</sup> MNL TML IV. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyvek 4219/1844; Magyar Gazda 1844. december 5. (45. sz.), valamint Magyar Gazda 1845. június 14. (45. sz.), utóközlő: GALGÓCZY 1879, 90–96. A további idézetek innen származnak.



meg: „E helyen tehát csak a nagy közveszteséget érinteni, mely Csapó Dániel gyászos elhunytával főleg e Megyét, de méltán mondhatni a Hazát is érte! [...] Igen Csapó a haladás embere, hive, szívvvel lélekkel óhajtotta a közhazának, és ebben legközvetlenebb ezen nemes Megyének, melynek javát díszét lelkesedéssel mindig szívében hordozta, előmenetelét, és emelkedését.” Politikai eredményeit szintén megyei és országgyűlési bontásban tárgyalja. Csapó megyei ténykedése közül elsősorban „váltásgelhárító”, jóságos vezető képet ábrázolja: „ragályos nyavalák, pusztító elemi csapások, a Megye mezei gazdaságának fő alapját megrendítő marhavész” pusztítása közben is alispánként közösséget szolgált a „polgár és emberbarát”. Országgyűlési tevékenységéből Csapó korábban már ismertetett politikai kapcsolatait és az ellenzéki körökben való elismertségét hangsúlyozza: „midőn hanyatló egészsége miatt a Követi pályáról időközileg 1834dik évben lelépett volna, a nemzet sok Jelesbjei külön emlékirattal is tanusítottak, mely dicsőült Kölcheynek Szathmár akkori lelkes képviselőjének a koszorus költő, a classicus írónak remek tollából folyt.” Sztankovánszky beszédében Csapó tehát a vármegyei befolyás, „Tolna vármegyei törvényhozási súlyának” letéteményeseként jelenik meg.

Szinte közhelyszámba menő kutatástörténeti megállapítás, hogy az emlékbeszéd műfaj bizonytalan irodalmi státuszú vagy legalábbis ellentmondásos esztétikai megítélés alá esik. A magasztaló ékesszólás oratori szerepére felkért személyek is szembesültek ezen bizonytalan legitimitással és beszédek elején gyakran ellentmondásosan viszonyulnak a megtisztelő felkéréshez.<sup>33</sup> Érdekes adalék lehet számunkra, hogy bár Sztankovánszky a beszéde születésének körülményeiről nem sokat árul el, egy eddig közöletlen levél tanulsága szerint eredetileg Bezerédj és Sztankovánszky egy közös beszéd alkotására készültek. 1844. augusztus 27-én így ír Bezerédj: „Tudod e édes Imrém, mi van az én eszemben? Az, hogy méltó necrolog szegény Danirul még nem jött – kevés vagy senki sem volna pedig olly képes és úgy hivatta annak készítésére, mint Te vagy én.”<sup>34</sup> Bezerédj levelében már egy tudatos emléképolásra szólítja fel bajtársát: „Tegyük mi egymás örökösseivé annak ami bennünket Danielünkhez kötött! – értvén tisztulva mindentül, mit az ő személyessége telyes fokra emelkedni nem engedett – nem kell explicálnom, érted édes Mimim! [...] Légyen áldott az ő emléke, hiven fogjuk mi azt izezni [=örizni] csendesesen együtt élt óráinkban – és örökségül fogadni tőle a kötelességet, hogy a jót, mit ő akart, mit ő kezdett, ápoljuk, eszközöljük – szép jótékony feladat ez és szép mezőt nyit előttünk.” Bezerédj később pozsonyi „fő bel” dolgaira hivatkozva, valamint a szerénykedés retorikai alakzatával („ezen kint te mennyivel képesebb és ügyesb vagy mint én az illy munkára – jobban is emlékezel, mint én a részletekre”) élve szólítja fel Sztankovánszkyt, hogy írjon „egy pár árkust Csapó emlékére”, azonban ellátja néhány jótanáccsal, hogy mik azok a tartalmi elemek, melyekből építkezzen: „az 1822 – 4 epocha – Viceispánysága – a 830 országgyűlése, mirül a dátumokat én majd közölném, pótolnám. – az 832 ogyűlés, hogy azt a megye érdekében elhagyatani mi egészlen a megye érdeke szerént fordult. Az utána a többit tudod.” A páros vélhetően ebben a pillanatban még nem volt felkészülve arra, hogy a beszéd ténylegesen el is fog hangzani a szeptember 2-i vármegyei közgyűlésen.

Pár nappal később, szeptember 14-én kelt levelében Bezerédj már arról ír, hogy nem volt maradéktalanul elégedett az elkészült alkotással. Sztankovánszky vélhetően a közgyűlésen elfogadott, nyomtatás előtt szöveget szerkesztésre, javításra küldte meg neki: „Mi az egészet illeti – tudom, hogy te-is egy nézetben vagy – és így egyszerüen mondom, nem kielegit.”<sup>35</sup> A beszédet Bezerédj mellékelten visszaküldi „ragasztékokkal” és javításokkal ellátva és felhívja Sztankovánszky figyelmét arra, hogy milyen további elemeket hagyott ki a Csapó életműből: „– például a cholera – nem jut e azonnal eszünkbe a Styrum fundatio – a kiin lévő napibérek – sat. mindazonáltal ez csak jó for-

<sup>33</sup> PORKOLÁB 2005, 57.

<sup>34</sup> MNL TML XIII. 19. Sztankovánszky család iratai 19. doboz 70. pallium. Bezerédj István levele Sztankovánszky Imréhez, Poson, 1844. aug. 27.

<sup>35</sup> MNL TML XIII. 19. Sztankovánszky család iratai 19. doboz 70. pallium. Bezerédj István levele Sztankovánszky Imréhez, Poson, 1844. szept. 14.

*mán te s én előttem lesz így – mert mások vagy nem veszik úgy fel – vagy nem tudják úgy a dolgok mivoltát mint mi.”* A szükségesnek tartott tartalmi kiegészítések, valamint a stilisztikai módosítások után vállalhatóan tartja a szöveget: *„Egyébaránt beszéded igen csinos és hatályos lehete – és nyomtatva igen jól és kedvesen lesz olvasható – s kerekded sat. nem kell mondanom, hogy az utolsó leirast magadnak kell adnod – tisztáztassad le – és azután olvasd el – és csiszoltasd össze – hol a periodusokat rövidebbekre lehet osztanod, meg tedd, és rövidebb prepositiokat állíts hol csak lehet – több punctumot... Sati de hoc.”*

Az OMGE 1845. január 2-i közgyűlésén hozott határozatot arról, hogy a következő alkalmon *„egyesületünk felejtethetlen alelnökéről”* emlékbeszédet tartassanak. A Jelenkor január 26-i tudósítása szerint *„osztatlan benső fájdalomnak tanúsításául, mind az üdvözült magasztos erényeinek örök tisztelete némi jeléül határozá a közgyűlés [...] a jövő nyári nagygyűlésen emlékbeszédet tartani rendelt, (s erre a boldogultnak szivrokona Bezerédj István kéretett fel).”*<sup>36</sup> Míg Sztankovánszknál nem vált hangsúlyossá az, hogy közeli munkakapcsolatuk és politikai szövetségük miatt lehet alkalmas a beszéd megtartására, addig Bezerédj legitimációja világos: az Egyesület megbízásából, mint az elhunyt barátja emlékezhet Csapóra. A képviseleti feladatot jelentő dicsszónoki tisztség közösségi felhatalmása tehát nemcsak a hivatali pozíciókból fakadhat, hanem a jó személyes kapcsolatból is.<sup>37</sup>

Bezerédj beszédében, a közönség elvárásainak megfelelően nem Csapó megyei vagy országgyűlési, hanem az OMGE keretében végzett munkáját eleveníti fel. *„Az Ő működése t. gyülekezet! e részben a mi Egyesületünknek keletkeztét is előzi; már egy századnegyed előtt elkezdette Ő kisebb körben bár, céljainkra az egyesületi működést; Ő volt továbbá egyik, ki az általánosb egyesületi szellemet hazánkban a legelsőbbek között felfogá, testesíté és terjeszté; s Ő volt későbbben egyike azoknak, kik legelsőbben észrevehék, és megragadák ezen Egyesületünk létesítésére mutatkozó alkalmat, és félretétén másféle bár talán a pillanatra kecsgetetőknek látszó tekinteteket, célokat, leghatályosban munkálódtanak, hogy Egyesületünk alapuljon, s felvegye, s inkább tökéletesítse jelen alakját; – melyet még hatályosb kifejlődéssel adni át az utánunk jövőknek már a mi dolgunk.”* – írja Bezerédj, ezzel állítva az Egyesület tagjai elé példaként a nagy alapító örökséget.

A *„korai szervező”* Csapó-képe mellett Bezerédj megkonstruálja a konszenzust teremteni képes, megbékítő vezető képét is: *„Az egyesületi egyetértés ez a viszátkodásnak száműzése, az ellenkező, surlódó eszméknek, szándékoknak kiengesztelése. Ebben t. gyülekezet Csapó Dániel, mint már előbb említém leghatályosban tudott működni; és ismét szerencsénkre e jótékony működése fő céljául Egyesületünket választá.”* Bezerédj ezt hangsúlyozván – vélhetően az Egyesületen belül is egyre élesebb konfliktusokra utalva – mintegy figyelmeztetésként fogalmazza meg: *„Ő nincs többé köztünk tisztelt gyülekezet! adja a mindenható, hogy az egyetértés, a kölcsönös méltánylat és engesztelődés szelleme ne hagyjon el soha bennünket! hogy összpontosulva maradjon erőnk, tehetségünk egyesületi közös céljaink eszközzésére; és száműzve tudjuk tartani mindenkor a gonosz viszátkodást, mely sok miénknél erősen álló társaságokat és közállapotokat, ha végkép meg nem rontott is, de megrendített legmélyebb alapjainkban s megfosztott legjobb gyümölcsseiktől.”*

A hallgatóságban a közös érzület megteremtése, a korábbi konfliktusok elhallgatása és oldása Sztankovánszky esetén is megjelenik, a megyei pártharcokra történő utalás jegyében. Az emlékbeszédet hallgató konzervatív közönség vélhetően ezt nem is fogadta jól; a *Hírnök* 1844. szeptember 13-án így tudósít a vármegyei közgyűlésről: *„hogy a mihez még az határozottatott: hogy az első szónok necrologiája (bár ellenére ismételt szerény ellenzésének) a megyei főjegyző jeles előadásával együtt a megye Rendeinek számára kinyomassék.”*<sup>38</sup>

Mindkét alkotás mintaszerűen próbálja követni az emlékbeszédek retorikai szabályait.<sup>39</sup> A be-

<sup>36</sup> Közli: GALGÓCZY 1879, 90.

<sup>37</sup> PORKOLÁB 2005, 63.

<sup>38</sup> *Megyei tudósítások. Szekszárd, sept. 2. Hírnök* 1844. szept. 13. (79. sz.) 427.

<sup>39</sup> Ezeket számba veszi: PORKOLÁB 2005, 61–72.

vezetőkben (exordium) konvencionálisan megjelenő captatio benevolentiae részeként Bezerédj például így fogalmazza meg képviseleti szerepkörét: „Nagyon megbecsülve érzem magamat e nagy tekintetű Egyesületnek megbízása által, hogy a mai ünnepélyes alkalommal egyik legjelesebb, legtiszteltebb, kedvesebb társunknak, barátunknak, előljárónknak, alapítónknak, kit fájdalom a halál körünkből kiragadott, Csapó Dánielnek emlékét ujítsam.”

Szintén közhelyszerűen jelenik meg a közös előfeltevések kihagyása a beszédekből: az elhunyt életének legfontosabb cselekedetei, mintegy röviden, összefoglalóan jelennek meg csak a beszédekben a részletesen kiemelni szánt cselekedetek előtt. „Nem volna pedig továbbá e helyen szükséges világitó szövétneket gyűjtanom Csapó Dánielnek e Megye iránti roppant érdemei fölött miután azok a tek. Karok és Rendek előtt nem annyira ismérvek, mint elismérvek és 30, s annyi év óta telyesen méltatnák. De a mi kedves előtünk, szeretünk arra visszaemlékezni, és hálás indulatunk az érdemnek örömmel nyilvánítja hódolatát. És azért, ámbár az ő tett- és érdemdús életének részleteit telyes, és hozzá illő méltó rajzban előtüntetnem sem idő, sem alkalom nem engedi: annak főszakaszait legalább rövid, és csak egyszerű vonalokban érintenem szabad legyen.” – írja például Sztankovánszky.

Az emlékbeszédek konvencionális eleme még, hogy elhallgatja az elhunyt negatív jellemzőit és patetikus túlzásokkal ábrázolja a dicsőített személy jellemét: „És, ha annyi nemes tulajdonok, oly jeles egyéniség mellett is milyen Csapóé volt, aszerint, hogy a halandók legtökéletesebbike, sem ment gyarlóságoktól, volt volna némi árnyék: az csak oda szolgált, hogy amazok világitásánál légyen a kép emberi ugyan, de a legtökéletesebb, és legkedvesebbeknek egyike. Beszédem célja úgysem istenítés, hanem annál tisztább és őszintébb ember becsülés – nem költői ihlet, nem ékesszólás csilláma az, hanem a megértett, és érzett való és igazság egyszerű kimondása.” – írja Sztankovánszky, ezzel próbálva meg kihangsúlyozni azt, hogy beszédének nem célja a meggyőzés, hanem inkább a dicsőítő beszéd műfaji szabályainak megfelelően a magasztalás, a szépítés.

## AZ EMLÉKEZET MEGÚJÍTÁSÁNAK EGYÉB MÓDOZATAI

Csapó Dániel halála után már igen korán megkezdődik az emlékállítások sorozata – a tengelici temetés után augusztus 18-án, az OMGE elnökségi tagja, Lumnitzer József a *Magyar Gazda* hasábjain szólítja fel a társulatot, hogy az egyesület dísztermében egy festménnyel állítsanak emléket „az ildomos honpolgárnak”. „Emléke közöttünk gyümölcsözzék s munkás körükben a tanítót [...] sohasse nélkülözzük.”<sup>40</sup> A festmény végül kalandos úton, de az Egyesület 1845. június 7-i ülésre – ahol Bezerédj is felszólal – elkészül. Erről a *Pesti Napló* június 22-én így tudósít: „E megnyitó beszédnek zárszavai azonban, mellyek dicsöüll Csapó Dániel felejthetetlen elnökünkre vonatkoztak, fájdalmas érzelmeket idéztek elő, s egy részről a terem közepén gyönyörű virágcsoporlozat s a mezőgazdaság jelképei között csüggő élethiven festett arczképe a boldogultnak, más részről az elnök megnyitó szavait felváltó lelkes Bezerédj lstvánunk jeles és szívteljes szónoklata elhunyt lelki rokona, Csapó emléke felett, a kedélyeket komolyabb hangulatra emelék, s a sokáig pótolhatlan veszteség megújult emlékezete s a jelenlevőket eltöltő mély bánat – hosszas néma szünetben nyilatkozott.”<sup>41</sup>

Ez a portré azonban eredetileg a szekszárdi vármegyeháza közgyűlési termébe készült. Csapó halála után a közgyűlés 1844. évi szeptember 2-i ülésén nemcsak Sztankovánszky Imre emlékbeszédének kinyomtatásáról határozott, hanem felhívta Augusz Antal másodalispánt, hogy „nemesi pénztárunk költségén” az elhunyt táblabíró festményét is helyezték el a megyei arcképcsarnokban. Ahogy arra Lovas Csilla felhívja a figyelmet, a Tolna vármegyei arcképcsarnok eredetileg megfogalmazott koncepciójában csak a főispáni portrék szerepeltek, ám ezt Csapó megfestésével ki-

<sup>40</sup> Közli: GALGÓCZY 1879, 90.

<sup>41</sup> A M. Gazdas. Egyesület f. é. jun. 7kén tartott főgyűlését... PH 1845. jún. 22. (490. sz.) 409.

bővítették a vármegye ügyeit ténylegesen intéző alispáni portrékkal is.<sup>42</sup> Az OMGE – Lumnitzer felhívását megfogadva – 1845. január 2-ai ülésén döntött arról, hogy az egykori alelnök megyei portréját lemásoltatja és saját közgyűlési termében elhelyezi. A festményt végül lemásolni sem kellett: Augusz Antal alispán a vármegyei közgyűlés 1845. július 28-ai ülésén jelentette, hogy „*Csapó Dániel arczképe az illető művész által megkészítete ugyan, de ezen példány a Magyar Gazdasági Egyesület által a folyó évi június hónapba Pesten tartatott emlékünnepélyeken a tisztelt egyletnek átengedetett és így a Tekintetes Megye részére egy másik példány készül.*”<sup>43</sup>

A vármegyei portré 1845. november 28-ára készült el, Augusz ekkor fordult a közgyűléshez, hogy „*az illető festőművész az arczképért járó 40 arany díjt a rájáért pedig 50 forint pengő költségének a megye végzése szerint a nemesi pénztárból leendő kielégítése*” megtörténjen.<sup>44</sup> 1846. április 3-án végül a festmény felkerült a közgyűlési terem falára. Ebből az alkalomból írta meg Garay János „*Csapó Dániel arczképe alá*” című versét.<sup>45</sup> A portré készítőjének neve nem maradt fent, ám az biztos, hogy Franz Eybl 1842-es litográfiája alapján alkotta meg alakját. Lovas Csilla így írja le a képet: „*Csapó Dániel bordó, kissé félrehúzott vörös brokát drapéria előtt karosszékben ül. Kissé jobbra fordul, fekete felöltőt és bordó mellényt visel, jobbát a mellény gombolásába helyezi, balja a karosszék karfáján nyugszik, balra, oldalt keskeny tájképi háttér látszik. A háttérben elhelyezett függöny tónusai és a karosszék vörös kárpitja – melyet a támla aranyozása is erősít – finom színharmóniát adnak Csapó bordó bársony mellényével, meglágyítják a felöltője feketeségét és együttesen kiemelik az arc nemes vonásait.*”<sup>46</sup>

<sup>42</sup> LOVAS 1999, 425–426.

<sup>43</sup> MNL TML IV. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyvek 2484/1845.

<sup>44</sup> MNL TML IV. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyvek 3721/1845.

<sup>45</sup> GARAY 1854, 445. Garay korábban, valószínűleg már 1844 augusztusában ír egy emlékverset mecénása halála alkalmából. „*Csapó Dániel emléke.*” GARAY 1854, 111–114.

<sup>46</sup> LOVAS 1999, 426.

## IRODALOMJEGYZÉK

- BALÁZS KOVÁCS 1979 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *A két Csapó Dániel*. Dunatáj III (1979) 1. sz. 64–71.
- BALÁZS KOVÁCS 2014 BALÁZS KOVÁCS Sándor, *Két középbirtokos nemes levelezése a reformkorban. A tolnai Csapó Dániel és a somogyi Czindery László kapcsolata*. WMMÉ XXXVI (2014) 405–446.
- CSAPÓ 1985 CSAPÓ György – CSAPÓ Zoltán, *A Tagyosi Csapó család története*. Budapest 1985.
- CSAPÓ 1989 CSAPÓ Mária, *Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben*. Budapest 1989. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 111.)
- CSAPÓ é. n. CSAPÓ Vilmos, *Tagyosi Csapó Ida férjezett Nemeskéri Kiss Pálné naplójából*. Kézirat gyanánt. Budapest é. n.
- DÉNES 2002 DÉNES Iván Zoltán, *Szabadság és nemzet a reformkori magyar liberálisok és konzervatívok értékvilágában*. Múltunk 47 (2002) 380–426.
- GAÁL 2009 GAÁL Zsuzsanna, *A dzsenti születése. A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában*. Szekszárd 2009.
- GAÁL 2015 GAÁL Zsuzsanna, *Tagyosi Csapó Ida (1807–1856), egy reformkori nő portréja*. WMMÉ XXXVI (2015) 313–349.
- GALGÓCZY 1879 GALGÓCZY Károly, *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Évkönyve*. Budapest 1879.
- GARAY 1854 GARAY János, *Garay János összes költeményei: egy kötetben*. Pest 1854.
- GLÓSZ 2002 GLÓSZ József, *Társaság és társadalom. Adalékok a birtokos nemesség reformkori világához*. WMMÉ XXIV (2002) 367–383.
- GLÓSZ 2014 GLÓSZ József, *A rendiség alkonya: válogatott tanulmányok*. Szekszárd 2014.
- GOROVE 1844 GOROVE István, *Csapó Dániel emléke*. PH 1844. aug. 15. (378. sz.) 555–556.
- GYÁNI 2000 GYÁNI Gábor, *A napló, mint társadalomtörténeti forrás. Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Szerk. Gyáni Gábor. Budapest 2000, 148–152.
- HALÁSZ 1912 HALÁSZ Imre, *A hosszú parlamentből – Mozgóképek hetvenhét év előtti időkről*. Nyugat 5 (1912) 899–912.
- HAMZA 2020 HAMZA Gábor, *Emlékezés Gorove Istvánra (1819–1891), a Magyar Tudományos Akadémia levelező és tiszteleti tagjára*. [https://mta.hu/data/dokumentumok/ix\\_osztaly/Jubileumi%20megemlekezések/Gorove\\_Istvan\\_MTA\\_2020\\_Hamza.pdf](https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezések/Gorove_Istvan_MTA_2020_Hamza.pdf) (2021. 01. 13.)
- K. HORVÁTH 2000 K. HORVÁTH Zsolt, *Naplók és memoárok mint „lehetséges történelmek”. Az 1848-49-es emlékezések történeti képe és olvasási dilemmái*. Alföld 51 (2000) 5. sz. 81–99.

- LEHR 1870 LEHR, Ernst, *L'Alsace noble suivie de le livre d'or du patri-  
ciat de Strasbourg d'après des documents authentiques et en  
grande partie inédits I–III*. Paris 1870.
- LOVAS 1999 LOVAS Csilla, *Tolna vármegye hivatali arcképcsarnoka a  
19. század első felétől 1945-ig*. WMMÉ XXI (1999) 413–452.
- MEKIS 2002 MEKIS D. János, *Az önéletrajz mintázatai: a magyar irodal-  
mi modernség hagyományában*. Budapest 2002.
- PAJKOSSY 1991 PAJKOSSY Gábor, *Polgári átalakulás és nyilvánosság a ma-  
gyar reformkorban*. Budapest 1991. (Előadások a Történet-  
tudományi Intézetben 14.)
- PÁLMÁNY 2011 PÁLMÁNY Béla, *A reformkori magyar országgyűlések törté-  
neti almanachja 1825–1848. I–II*. Budapest 2011.
- PORKOLÁB 2005 PORKOLÁB Tibor, *Közösségi emlékezet, ceremonialitás,  
panteonizáció. Szempontok az emlékezés műfajának vizs-  
gálatához*. In: Kultusz, Mű, Identitás. Szerk. Kalla Zsuzsa  
– Takáts József – Tverdota György. Budapest 2005, 56–88.  
(Kultusztörténeti Tanulmányok 4.)
- SOMMA 1836 SOMMA, Antonio, *Parisina tragedia di Antonio Somma*.  
Milano 1836.
- SZEGEDY-MASZÁK 2001 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Műfajok a kánon peremén:  
napló és levél*. Protestáns Szemle 10 (2001) 143–148.
- TAKÁTS 2005 TAKÁTS József, *A tér és az idő nemzetiesítése és az irodal-  
mi kultuszok*. In: Kultusz, Mű, Identitás. Szerk. Kalla Zsuzsa  
– Takáts József – Tverdota György. Budapest 2005, 46–55.  
(Kultusztörténeti Tanulmányok 4.)
- TAKÁTS 2007a TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*.  
Budapest 2007.
- TAKÁTS 2007b TAKÁTS József, *Gyulai, emlékezés, kanonizáció*. In: Is-  
merős idegen terep. Szerk. Takáts József. Budapest 2007,  
234–253.
- TAKÁTS 2014 TAKÁTS József, *A csinosodás politikai nyelve*. In: Takáts Jó-  
zsef: A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmá-  
nyok. Budapest 2014, 83–98.
- TÖRÖK 1858 TÖRÖK János, *Török János publicistikai és nemzetgazdasági  
némely dolgozatai*. Pest 1858.
- TVERDOTA 2000 TVERDOTA György, *Az emlékezés, mint a kultikus és a  
kritikai beállítottság és nyelvhasználat közötti átmenet mo-  
dellje*. In: Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmá-  
nyok. Szerk. Kalla Zsuzsa. Budapest 2000, 87–95. (A Petőfi  
Irodalmi Múzeum Könyvei 9.)
- V. S. 1906 V. S., *Vay Ádám nemzetsége*. PH 1906. nov. 15. (XXVIII. évf.  
315. sz.) 8–9.
- VISZOTA 1934 VISZOTA Gyula, *Gr. Széchenyi István naplójának szövege.  
1830. jan. 1.–1836. máj. 7-ig*. Szerk. Viszota Gyula. Budapest  
1934. (Gróf Széchenyi István munkái 13. Gróf Széchenyi Ist-  
ván naplói 4. 1830–1836.)

- VISZOTA 1937      VISZOTA Gyula, *Gr. Széchenyi István naplójának szövege 1836. máj. 8-tól 1843. dec. 31-éig*. Szerk. Viszota Gyula. Budapest 1937. (Gróf Széchenyi István munkái 13. Gróf Széchenyi István naplói 5. 1836–1843.)
- VISZOTA 1939      VISZOTA Gyula, *Gróf Széchenyi István naplójának szövege 1844. január 1-től 1848. március 8-ig*. Szerk. Viszota Gyula. Budapest 1939. (Gróf Széchenyi István munkái 13. Gróf Széchenyi István naplói 6. 1844–1848.)
- VÖLGYESI 2013      VÖLGYESI Orsolya, *Ősi alkotmányés törvényhozói szabadság. Versengő politikai nyelvek a polgári törvények vitájában az 1832–1836-os országgyűlésen*. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 401–424.

## RÖVIDÍTÉSEK

- MNL TML      Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Szekszárd
- OMGE      Országos Magyar Gazdasági Egyesület
- PH      Pesti Hírlap, Pest
- WMMÉ      A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

## **Kultus eines „*menschenfreunden Patrioten*“ aus der Reformzeit: Zeitgenössisches Andenken an Dániel Csapó, den Tolnaer Vizegespan**

Dániel Csapó war einer der bedeutendsten Agrarier, Fachliterarer, Grundbesitzer, sowie ein bestimmender Politiker der komitatlichen und parlamentarischen Reformbewegung nicht nur im Komitat Tolnau, sondern auch in ganz Ungarn am Anfang des 19. Jahrhunderts. Sein Tod am 5. August 1844 erschütterte nicht nur die Öffentlichkeit in seinem Komitat, sondern auch im ganzen Land, eine Reihe von Berichten, Nekrologe und Gedenkreden behielten die Figur einer der wichtigsten Personen der Reformzeit im Andenken. Aus diesen Nekrologen und Gedenkreden läßt sich die Kanonisation der früh verstorbenen Gestalt der Reformzeit rekonstruieren, wie die Elite des Komitates und des Landes das Andenken des oft auch mit dem Titel „*der erste ungarische Volkswirt*“ bezeichnete Vizegespans in der Reformzeit bewahrte. Der Ausgangspunkt der Gedenkreden vor 1848 lag darin, daß ein Zeitraum voller Initiative und eine vor großen Aufgaben und Herausforderungen stehende Gesellschaft durch ihre eigenen Helden sich selbst bejubeln und die Gedankenwelt der Wichtigkeit ihres eigenen Zeitalters vergegenwärtigen soll. Die Teilnehmer der Gedenkprogramme stellen neben dem allgemein bekannten „*frühorganisatorischen*“ Csapó-Bild auch die Abbildung eines kompromißfähigen und pazifizierenden Leiters der Reformzeit dar.



LOVAS CSILLA

## Beszédes Sándor fényképei Garay Ákos családi gyűjteményében

Az 1980-as évek elején Garay Ákos (1866–1952) grafikus és festőművész rajzaival és dokumentumaival együtt több száz darabos fényképgyűjtemény került a múzeumba. A fotók nagyjából nyolcvan évet átfova, az 1860-as évektől az 1940-es évekig, a család történetét rajzolják meg. A képek hetven százaléka amatőr felvétel, pontosabban Garay Ákos által exponált és előhívott fotó. A művész számára a fotográfia már az 1890-es évektől kezdve, szerettei megörökítése mellett, alkotói segédeszköz is volt. A fotók kisebb része a hivatásos fényképészek által készített felvétel, melyek a fotográfusok, az alkalmazott technikák és az ábrázolt témák tekintetében is tartogatnak érdekességeket. Az első fényképet ismeretlen mester készítette Ákos édesapjáról,<sup>1</sup> Garay Antalról. A következő képeket pedig valamivel később Beszédes Sándor fotografálta a férfiről és családjáról.

Garay Antal (1822–1910) intéző, 1848-as honvédhadnagy, a költő Garay János (1812–1853) és a plébános, egyházi író Garay Alajos (1818–1886) öccse volt. Antal családja elszegényedése miatt már nem végezhetett magasabb tanulmányokat, de mesterlegényként az 1840-as években bejárta Nyugat-Európát, így szerzett korszerű műveltséget. 1848 tavaszán Párizsban *Tárogató* címmel újságot szerkesztett, és részt vett a forradalmi eseményekben. A magyar forradalom kitörésének hírére gyalog indult haza. Hazaérve honvédek állt és részt vett a szabadságharcban. Buda visszafoglalásánál hősiiesen harcolt, ezért hadnagyi rangot kapott. A szabadságharc leverése után, rövid bujkálást követően gazdatiszti képezést szerzett, és közel tíz évig baranyai birtokokon volt intéző. 1861-ben visszatért szülővárosába, Szekszárdra, ahol jegyzői állást kapott, amiről 1862-ben a provizórium kihirdetésével lemondott (1. tábla 1). Ez után alkalmazta báró Bésán János<sup>2</sup> (1810–1887) apátípusztai intézőként.

Beszédes Sándor fotográfus családja több szálon kötődik a megyéhez. Beszédes Sándor édesapja, Ferenc (1789–1866) Tolna megyei főmérnök, aki a tanulmányait a pesti Mérnöki Intézetben

<sup>1</sup> WMMM IF ltsz.: 1995.1.1., papír, albumin, 52×86 mm. A kép hátoldalán ismeretlen kézírással: *Garay Antal 1867*. A fotó véleményem szerint korábban készült, feltehetően 1861-ben, amikor Antal visszatért Szekszárdra és jegyzői állást kapott.

<sup>2</sup> Bésán János földbirtokos, a magyar főrendiház tagja halálával a Bésán család kihalt. A címét és a birtokait nagynénje, Bésán Julianna unokája, vizeki Tallián Matild (1821–1888) férje, pribérdi és vuchini Jankovich József (1825–1914) földbirtokos örökölte meg. 1888-ban fel is vette a Jankovich-Bésán kettős nevet.

végezte, és 1821-ben nyert oklevelet. Az 1830-as évektől Tolna vármegye alkalmazásában állt. Az 1840-es évektől Simontornyán élt haláláig. Munkája mellett folyamszabályozási problémákról írt tanulmányokat. Sándor nagybátyja, Beszédes József (1787–1852) vízepítő mérnök, a 19. századi folyószabályozások vezető mérnöke volt. Több mint húsz éven át tervezte és vezette a Tolna megyében zajló vízrendezési munkákat. Élete utolsó időszakában Dunaföldváron telepedett le. Számos gyermeke közül az ő fia Beszédes Kálmán festőművész (1839–1893), aki Konstantinápolyban részt vett a tűzoltóság megszervezésében. Sokat tett Rákóczi hamvainak hazaszállítása ügyében, rajzai nyomán pedig Rodostó képírójának is nevezik.

Beszédes Ferenc és Schwartz Magdolna fia, Sándor Székesfehérváron, 1831. április 16-án született. A fényképezés technikáját az 1850-es években műkedvelőként sajátította el. A legelsőké egyike volt, aki 1851-ben Smidt fényképésztanító után Pesten collodium-negatív képeket készített – írta róla a korabeli esztergomi sajtó.<sup>3</sup> Beszédes az 1850-es évek végétől vándorfényképészként járta az országot. Kordéjával komplett fényképészeti laboratóriumot szállított, mivel a negatívot<sup>4</sup> a felvétel helyszínén kellett hosszas és precíz munkával elkészítenie. 1859-ben a *Nefejejts* című divatlap Beszédes Sándor által készített „nagy photograph” rendkívüli műmellékletével<sup>5</sup> kedveskedett előfizetőinek. Ebben az időszakban fényképezte le a majki kolostorromot, gróf Cziráky János lovasberényi birtokát, báró Sina Simon szekcsői uradalmát, gróf Eszterházy Mór tatai (1859) és csákvári birtokát. Az 1860-as években készített fényképei után több újság közölt metszeteket. 1864-ben Beszédes a simontornyai vár történetéről közöl cikket<sup>6</sup> a *Vasárnapi Újságban*, melyhez saját fényképe alapján készült metszet volt az illusztráció (1. tábla 2).

Nagyszabású vállalkozása volt az Erzsébet királynénak ajánlott Gödöllő album<sup>7</sup> 1867-ben, melyben a királyi kastélyt örökítette meg tizenkét fényképen. Beszédes Sándor 1868-ban Esztergomban telepedett le, és a város fényképésze lett. Fotográfiákat készített a Bazilika és primási palota építéséről, az érsekség birtokairól, a kisdedővíz építéséről. Sok portré maradt fenn tőle, egyházfőkről, városi polgárokról, előkelőségekről, helyi mesteremberekről egyaránt. Nagy jelentőségű volt az 1876. februárban Esztergomban pusztító árvízről kiadott albuma, melynek jövedelmét az árvízkárosultak javára ajánlotta fel. Beszédes esztergomi lokálpatriótává vált, a képviselőtestület tagja és a helyi lap, az *Esztergom és Vidéke* munkatársa<sup>8</sup> is volt.

Beszédes a műtárgyfényképezésben kiemelkedőt alkotott, kiváló képeket készített az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár és a Nemzeti Múzeum műtárgyairól. A műemléki fényképezés úttörői kötött is számon tartjuk, elsőként készített fotográfiákat a visegrádi Salamon-toronyról és a számbéki román kori templomról. Kísérletezni kezdett egy új fotósokszorozási technikával, majd az általa „fényvésetnek” nevezett könyvnyomatos sokszorozási eljárásra az Osztrák–Magyar Monarchia területére szóló szabadalmat nyert. Váratlanul halt meg 1889. augusztus 19-én, Bad Wörishofenben, Bajorországban.

Beszédes Sándor édesapja és nagybátyja révén kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezhetett Tolna megyében. Feltehető, hogy Garay Antallal is így került kapcsolatba. Garay Antal elsőként a szüleiéről készített festményeket fényképeztette le 1866-ban, hogy nővérének is adhasson belőle másolatot.<sup>9</sup>

<sup>3</sup> Idézi ZSILINSZKY 2007.

<sup>4</sup> A kollódiumos nedves eljárású üvegnegatív elkészítése némi vegyszeti ismeretet is kívánt. A jó minőségű felvétel készítéséhez nagy gyakorlatra volt szükség, különösen a nagyméretű üvegnegatívok estében. Ezután a negatív teljes megszáradása előtt exponálni kellett, és ott helyben előhívni és rögzíteni a negatívot. A pozitív másolatot később is lehetett készíteni.

<sup>5</sup> A fiatalon elhunyt népszerű színésznő, Hegedüs Lajosné (1837–1859) Telepy Károly által készített portréját reprodukálta. A lap megemlíti, hogy Beszédes legközelebb Cziráky grófnak és Sima bárónak fog dolgozni. Lásd *Nefejejts* 1859. október 2. (1. évf. 27. sz.) 322.

<sup>6</sup> BESZÉDES 1864, 553.

<sup>7</sup> Azon album... Budapesti Közlöny 1868. január 14. (2. évf. 10. sz.) 10.

<sup>8</sup> KAPOSZ 1988, 26.

<sup>9</sup> Id. Garay János és Garayné Walter Zsuzsanna arcképét Garay János költő festette meg Boros Nepomuk János szekszárdi művész által 1845-ben, Garay Antal saját maga számára 1863-ban lemásoltatta Balog Zoltán budapesti festővel, majd ezeket a műveket fényképezte le Beszédes Sándorral 1866-ban. A fényképeket díszes ovális keretbe foglalva ajándékozta nővérének, Föglein Mihályné Garay Annának. Az adatokat maga jegyezte fel a keretezett kép hátoldalára. WMMM IF ltsz.: 94.1.1.

Valószínű, hogy Garay Antal közvetítésével vagy kezdeményezésére kapta a megbízást Bésán János birtokainak lefényképezésére is.

Garay Antal magát és családját is Beszédes Sándorral fotografáltatta le 1867-ben. Három vizitkártyát őrzött meg a család ezek közül a fényképek közül. Az első kép Garay Antalt<sup>10</sup> ábrázolja (2. tábla 1), kissé balra fordulva, fotelben ülve látjuk, hosszú prémes kabátot<sup>11</sup> és csizmát visel, jobb kezét egy fokos fején nyugtatja, mellette bal oldalon kisasztal, mögötte festett fotós háttér. A családi kép (2. tábla 2) esetében a háttér és a fotel is ugyanaz. A képen Garay Antalt, első feleségét, Kender Rozáliát (1834–1869) és három gyermeküket, Ilonát, Bélát és Ákost látjuk.<sup>12</sup> Ilona a kép jobb szélén áll, mögötte édesanyja, aki legkisebb, karon ülő gyermekét, Ákost tartja. Garay Antal ismét fotelben ül, térdén a két éves Bélát tartja. A harmadik képet<sup>13</sup> a család másik ága őrizte meg, a fotón Garay Antal második felesége, Weicher Alojzia (1848–1908) (2. tábla 3) látható. A felvétel 1867 körül készült, hisz a verzőja (2. tábla 4) ugyanolyan, mint a két előbbi kép esetében, amit a fotográfus 1866–1867 között, esztergomi letelepedése előtt használt. A festett háttér is megegyezik a Garay Antal családját ábrázoló csoportképen láthatóval. A fénykép készítésének helyét azonban nem ismerjük.

Garay Antal 1880-ban Kegyes József (1834–1914) Tolna megyei festővel arcképet festetett saját magáról, második feleségéről, Alojziáról és nővéréről, Garay Terézről. Nem feledkezett meg sok éve halott első felesége, Kender Rozália megörökítéséről sem. Az első három portré esetében a festőnek volt alkalma élő modell után dolgozni, de családi gyűjteményben mindhárom jól sikerült olajképnek megtaláljuk a fotóelőképét<sup>14</sup> is. A negyedik festmény, Garayné Kender Rozália portréja<sup>15</sup> sokkal merevbb, élettelenebb, és jól felismerhető a hasonlóság a Beszédes-féle csoportképen látható alak és a festményen ábrázolt asszony vonásai, hajviselete között (3. tábla 1). Ez arckép tehát a csoportkép (3. tábla 2) alapján, vagy az asszonyról vele egy időben készült portréfotó nyomán készülhetett.

Beszédes Sándor a kor szokásainak megfelelően reprezentatív, díszes táblájú albumot állított össze a Bésán János birtokain készült fényképeiből. A teljes albumot a Nemzeti Múzeum<sup>16</sup> őrzi. Az album néhány képéről a Garay család őrizetében fennmaradt még egy-egy különálló példány. Az albumban tizenhat felvétel van, ezek helyszínét Apátipusztaként azonosították, a fotók azonban több helyen és két jól elkülöníthető időszakban készültek. Hét felvétel készült bizonyosan Apátipusztán<sup>17</sup> késő ősszel, lombhullás után vagy kora tavasszal, lombfakadás előtt. Öt felvétel Dunaszekcsőn, Bésán báró másik birtokán készült kora nyári időszakban. Négy felvétel pedig pusztai gazdasági épületeket ábrázol szintén kora nyári időben, ezek helyszíne feltehetően Bésán Dunaszekcső környéki földjein volt. Bésán János harmadik kastélya, a gici<sup>18</sup> nincs megörökítve a képeken, ezért feltételezzük, hogy a pusztai gazdasági épületek helyszíne sem lehet ezen a birtokon.

<sup>10</sup> WMMM KGyF ltsz.: 2016.4.1. Vizitkártya, papír, albumin, erősen sérült, foltos. A kép kartonra ragasztva, hátoldalán nyomtatott puttós keretben felirat: *Beszédes Sándor fény irdájából*. A hátoldalon ismeretlen kézírással: *Garay Antal 1867-ben*.

<sup>11</sup> Garay Antal fotója és a családi csoportképe Apátipusztán készülhetett, egy időben a Bésán János apátipusztai birtokáról készült képekkel, Garay Antal a beltéri felvételen is azt a prémes kabátot viseli, melyet a pusztai cselédség csoportképén.

<sup>12</sup> WMMM KGyF ltsz.: 2016.3.1. Vizitkártya, papír, albumin, a kép kartonra ragasztva, elől, jobbra lent kékkel nyomtatva: *Beszédes Sándor*. A kép hátoldalán nyomtatott puttós keretben felirat: *Beszédes Sándor fény irdájából*.

<sup>13</sup> WMMM IF ltsz.: 1995.1.4. Vizitkártya, papír, albumin, a kép kartonra ragasztva, elől, jobbra lent kékkel nyomtatva: *Beszédes Sándor*. A kép hátoldalán nyomtatott puttós keretben felirat: *Beszédes Sándor fény irdájából*. A fotó feltehetően 1978-ban ajándékozás révén került a múzeumba, amikor Garay Antal és Weicher Alojzia egyik unokája több jelentős Garay-empléket, köztük tíz családi fényképet adományozott a múzeumnak, lásd WMMM Irodalmi adattár ltsz.: 121.98.

<sup>14</sup> Kegyes József: Garay Antal portréja. WMMM KGy ltsz.: 1982.11.1.; Garay Antal, 1874. Adler Lajos fotója. WMMM IF ltsz.: 1995.1.2.; Kegyes József: Garayné Weicher Alojzia portréja. WMMM KGy ltsz.: 2004.1.1.; Garayné Weicher Alojzia, 1874. Adler Lajos fotója. WMMM IF ltsz.: 1995.1.3.; Kegyes József: Garay Teréz portréja. WMMM KGy ltsz.: 1982.12.1.; Garay Teréz fotója, 1873 előtt. J. Heller József fotója, Buda Albrecht Strasse. WMMM IF ltsz.: 1995.1.5.

<sup>15</sup> Kegyes József: Garayné Kender Rozália portréja. WMMM KGy ltsz.: 1984.15.1.

<sup>16</sup> Az album Garay Ákos hagyatékából, sógornője révén jutott a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. MNM TF ltsz.: 84.191.–84.206.

<sup>17</sup> A fényképek készítésének apropóját nem ismerjük, talán a birtok átvételének öt éves évfordulója volt az alkalom. Apátipusztai Bésán János anyai öröksége volt, Bésán Károlyné Gindly Klára (1790–1862) vitte a házasságába ezt a birtokot, mely nevén van bejegyezve az 1859-es kataszteri térképen.

<sup>18</sup> Gicpusztai birtokán Bésán János nagypapja, Bésán Imre Veszprém megye alispánja az 18. század végén építette fel kastélyát.

Először vegyük sorra a dunaszekcsői<sup>19</sup> képeket. Érdekességük, mivel Bésán János kúriája a mezőváros központjában volt, így a település<sup>20</sup> több részletét is megörökítették felvételek. Ezért ezek a részletgazdag fotók Dunaszekcső 19. századi történetének fontos forrásává válhatnak. Az 1865-ös kataszteri térképen<sup>21</sup> a falu központjában (3. tábla 3), két domb között ék alakban futó utak között, a templomtól délre elhelyezkedő területen, fallal körülvett épületegyüttest látunk, melynek kiemelt része az L alakú kúria és a mellette lévő szabályos elrendezésű kert.

Az első szekcsői kép<sup>22</sup> a Bésán-kúriát (4. tábla 1) északkeleti irányból, a magasból mutatja. Az előtérben három ház nyeregteretjére látunk rá. Mögöttük látható az L alakú, földszintes,<sup>23</sup> az utcai homlokzaton hétablakos épület. Tőle jobbra a fákkal sűrűn beültetett kert helyezkedik el. Háttérben a domboldal alsó részén a település főutcája mentén álló épületeket vehetjük szemügyre, köztük a magtár jellegzetes kétszintes épületét. Feljebb a domboldalon megművelt földeket, a magtár felett balra a dunaszekcsői kálváriát, a stációkat és a Szent Sír-kápolnát fedezhetjük fel.

A második képen<sup>24</sup> a kúria udvarát (4. tábla 2) látjuk, a nyugati kaput és őrbódékat, néhány alakkal. Mögöttük a domboldalon a magtárépület, valamint a felette húzódó domboldal vehető szemügyre.

A harmadik képet<sup>25</sup> délnyugatról, feltehetően a kálvária mellől (5. tábla 1) fotografálták. Különlegessége, hogy két felvétel összeillesztésével készült, ezért széles látképet ad a településről, a plébániatemplomtól a Szent Miklós-templomig. A felvétel bal szélén a település központja és a szentélye felől a Sarlós Boldogasszony plébániatemplom látható. Középen a kép előtérében a domb oldalába épült magtár hátulról, ami innen csak egyszintesnek látszik. A teteje felett a kúria parkjának lombos fái látszanak. A háttérben pedig kirajzolódik a várhegy vonulata az oldalába épült házsorokkal. A magtártól jobbra a kúria hosszú udvarát látjuk: egy melléképületet és annak folytatásában a főépület udvari homlokzatát is megismerhetjük. A jobb szélén az ortodox templom mögött a Duna keskeny csíkja és a túlsóparton lévő sík vidék is felfedezhető.

A negyedik kép<sup>26</sup> a kálváriától északra (5. tábla 2) a dombtetőről készült, a horizonton a Duna vonalát látjuk és a bal parton elterülő sík vidéket. A kép középtérében a domb aljában álló magtár és a park fái láthatók, rá merőlegesen a kúria tetőzete és a vele szemben az udvar déli oldalán álló árka-dos tornác-os tisztartói ház is feltűnik. Mögötte magasodik a Szent Miklós ereklyéinek átvitele szerb ortodox templom.

Az ötödik fényképen<sup>27</sup> nyugatról, a dombtetőről (6. tábla 1) látható a temetőben álló Bésán-sír-kápolna, a háttérben a Duna kanyarulatával.

További négy felvétel készült szintén a kora nyári időszakban Bésán János szekcsői földjein álló gazdasági épületekről. A hatodik kép<sup>28</sup> érdekessége, hogy szintén két felvételtől összeállított panoráma (6. tábla 2). Balra az előtérből széles út vezet a 20–30 centiméteres kukoricavetés mellett, a háttérben álló házak és egy nagy csűr felé. Ezek előtt kisebb csoportokban nagyszámú cselédség áll, mellettük két hintót várakozik.

A hetedik képen<sup>29</sup> az előbbi felvételen látható együttes belső udvarát vehetjük szemügyre. U alak-

<sup>19</sup> A felvételek ismertetésében nem az album sorrendjét követjük.

<sup>20</sup> A 19. század második feléből az eddig ismert Dunaszekcső látkép Rusz Károly metszete. *Képek a hazai népeletről. Duna-Szekcső.* VU 1868. február 23. (15. évf. 8. sz.) 88.

<sup>21</sup> MNL BaML XV.3.c. Baranya megye térképeinek gyűjteménye. *Kataszteri térképek.* BmK 369. Dunaszekcső, 1865.

<sup>22</sup> Feltételezhetjük, hogy a felvétel a várhegy déli csücskének valamely szabad kilátást biztosító pontjáról készült. MNM TF ltsz.: 84.198., papír, albumin, 238×187 mm.

<sup>23</sup> A kúriát a 19. század végén átalakították, a főépületet emeletesre építették át. Ma általános iskola működik benne.

<sup>24</sup> MNM TF ltsz.: 84.197., papír, albumin, 238×187 mm.

<sup>25</sup> MNM TF ltsz.: 84.205., papír, albumin, 425×187 mm.

<sup>26</sup> MNM TF ltsz.: 84.199., papír, albumin, 238×187 mm.

<sup>27</sup> MNM TF ltsz.: 84.203., papír, albumin, 238×187 mm.

<sup>28</sup> MNM TF ltsz.: 84.204., papír, albumin, 411×187 mm.

<sup>29</sup> MNM TF ltsz.: 84.200., papír, albumin, 238×187 mm.

ban elhelyezkedő<sup>30</sup> cselédházat és gazdasági épületeket (7. tábla 1) örökítették meg, néhány alakkal és gazdasági eszközökkel.

A nyolcadik kép<sup>31</sup> előterében széles mező (7. tábla 2), hátrébb a gémeskút mellett legelő juhnyáj, mögöttük szekerek állnak. Távobabb pedig épületeket, leghátul egy nagyon hosszú istállót, jobbra pedig nyárfákkal körülvett lábas csúrt látunk. A felvétel helyszíne feltételezhetően a Duna bal partján lévő Margita-szigeten a Juhtanya<sup>32</sup> nevű rész. A kataszteri térképen (8. tábla 1) jegenyefákkal körülvett terület, melynek egy különösen hosszú épület a jellegzetessége. Ezt a legelőt és juhaklot a térképen jól láthatóan bekerítették és felosztották két birtokosa, Bésán János és Bésán Franciska között.

A kilencedik képen<sup>33</sup> (8. tábla 2) a cselédség néhány tagjával egy nagy oszlopos csúrt látunk, amit Juhtanyától délebbre fedezhetünk fel a kataszteri térképen. Jobbra a háttérben újra láthatjuk a jegenyével körülvett épületet és a juhaklot.

Következzenek az Apátipusztán készített felvételek. Az 1860-as kataszteri térkép<sup>34</sup> segít a fényképeken látható épületek (9. tábla 1) és a felvételek készítési helyének és irányának azonosításában. Három felvételen a kastélyt és az intézőlakot látjuk. Az első<sup>35</sup> a kastély udvari homlokzatát (9. tábla 2) északnyugat felől vehetjük szemügyre. A timpanonnal díszített kocsifelhajtó pillérének egy alak támaszkodik. Jobbra a háttérben az intézőlak néhány alakját látjuk.

A második kép<sup>36</sup> a kastély északkeleti homlokzatát (10. tábla) mutatja. Az épület innen nézve kétszintes, egy kisebb magaslaton áll, előtte egy lejtős bokros-füves terület húzódik. Balra a kastély magasságában nagy fatörzsek mögött az intézőlak áll. Az előtérben bokrok és a fák kötött négy staffázsalkot látunk. A fényképész kameráját a kastély homlokzatával szemben, a lejtős terület alján helyezte el, így kamera jóval mélyebben volt a horizontnál, a kastély és az intézőlak kiemelkedik, mögöttük csak az ég látható.

A harmadik fotón<sup>37</sup> Beszédes még távolabb (11. tábla 1), a szántóföldön állította fel kameráját, az előző irányhoz képest kissé északabbra. Az intézőlak és kastély épülete a bal oldalon látszik. Közvetlenül a kastély jobb oldala mellett láthatjuk a jóval hátrébb álló kápolna tornyát. A kép közepétől jobbra a lóistálló épülete és más gazdasági épületek helyezkednek el.

A negyedik kép<sup>38</sup> közelebről (11. tábla 2), de még mindig északkeleti irányból mutatja a tájat. Talán az L alakú lóistálló öblében felállított kamera szemszögéből látjuk a magtárat és kopasz fák mögött áttűnő kápolnát.

Az ötödik képen<sup>39</sup> a kápolna és a magtár a bal oldalon látható (12. tábla 1), középtájon gémeskút, a háttérben gazdasági épületek. A gémeskút előtt sorban ökrös fogatok, állatok és a pusztai cselédség áll, kissé hátrébb lovon feltehetően Garay Antal ül.

A hatodik felvétel<sup>40</sup> a táj horizontján délről mutatja a pusztai gazdasági épületeit (12. tábla 2), köztük középen a kápolna hátulról, a szentélye felől. A kép előterében a sík füves réten a gulyát, a juhnyáját és lovakat látunk néhány alakkal.

<sup>30</sup> Az elképzelhető, hogy az épületegyüttes az 1865-ös kataszteri térképen 3724 és 3725 helyrajzi számon látható majorsági épületekkel azonos. Ma helyükön a Rózsa utca végén szántóföldek találhatók.

<sup>31</sup> MNM TF ltsz.: 84.201., papír, albumin, 238×185 mm.

<sup>32</sup> MNL BaML XV.3.c. Baranya megye térképeinek gyűjteménye. Kataszteri térképek. BmK 370. Dunaszekcső, 1886.

<sup>33</sup> MNM TF ltsz.: 84.202., papír, albumin, 238×185 mm.

<sup>34</sup> MNL TML XV.3. K6.

<sup>35</sup> A kastély udvari homlokzata. WMMM TF ltsz.: 84.22.3., papír, albumin, 237×185 mm; MNM TF ltsz.: 84.191., papír, albumin, 238×187 mm.

<sup>36</sup> A kastély és az intézőlak északkeletről. WMMM KGyF ltsz.: 2020.2.2., papír, albumin, 238×185 mm; MNM TF ltsz.: 84.193., papír, albumin, 238×187 mm.

<sup>37</sup> A kastély és a gazdasági épületek északkeletről. WMMM TF ltsz.: 84.22.1., papír, albumin, 238×185 mm; MNM TF ltsz.: 84.194., papír, papír, albumin, 238×187 mm.

<sup>38</sup> A magtár és a kápolna északkeletről. WMMM KGyF ltsz.: 2020.2.1., papír, albumin, 237×185 mm; MNM TF ltsz.: 84.192., papír, albumin, 238×187 mm.

<sup>39</sup> A kápolna és a magtár, gazdasági épületek, elől ökrösfogatok és a cselédség. MNM TF ltsz.: 84.195., papír, albumin, 238×187 mm.

<sup>40</sup> A gazdasági épületek és a kápolna délről. WMMM TF ltsz.: 84.22.2., papír, albumin, 237×185 mm; MNM TF ltsz.: 84.196., papír, albumin, 238×187 mm.

A hetedik fotográfia<sup>41</sup> a pusztai cselédség csoportképe (13. tábla 1). Az L alakú lóistálló kastély felé néző rövidebb szára, a főbejárata előtt több sorban állnak és ülnek a cselédség férfitagjai. Elöl középen Fehér Márton tiszteletes és Garay Antal intéző ül. „Az első sorban a pusztai hierarchiának megfelelően a kocsis, a vincellér, a gulyás, a számadó juhász, a molnár, a kertész és két öregbéres foglal helyet a mesterségre jellemző munkaeszközökkel. A mögöttük levő sorokban a csósz, a béresek és juhászok állnak.” – elemzi<sup>42</sup> a képet egy fotótörténeti kiadvány.

Beszédes Sándor fotográfiáit a Garay család nagy becsben tartotta, a Nemzeti Múzeumba került albumot is ők őrizték meg. A pusztai cselédségről készült csoportkép kiemelt jelentőségét mutatja az is, hogy a birtok iratai közül megőrizték az 1867 uradalmi tisztségviselők és cselédség névsorát (Melléklet). Garay Antal nyugdíjba vonulásakor, 1898-ban pedig az amatőr fotós Garay Ákos hasonló beállítású csoportképet<sup>43</sup> (13. tábla 2) készített a pusztai cselédségről és intéző apjáról, mint Beszédes 1867-ben. Feltehetően ez adta az ötletet a festőművésznek, hogy kísérletet tegyen, hogy ugyanabból a beállításból fényképezze le Apátipusztát, mint a fotográfus. Erre egy példa maradt fenn Garay Ákos fotói között. Láthatjuk, hogy amatőr kamerája technikai korlátait figyelembe véve, ezt csak sokkal közelebről tehette meg, mint elődje. A kápolnát és a magtárat északkeleti irányból ábrázoló Beszédes-kép (lásd 11. tábla 1) mintájára készített felvétel<sup>44</sup> (14. tábla 1) jól mutatja a táj változását az eltelt harminc év alatt. Az 1867-ben a magtár mellett futó út jobb oldalán elültetett fiatal facsemeték a századfordulóra tekintélyes fává növekedtek, s az út másik oldalán lévő korosabb fákkal együtt sűrű takarást adnak a kápolnának. Hasonlóan, a kép jobb oldalán a magtár előtt ültetett kerítéssel körbevett csemeték már teljesen eltakarják az épületet. Az új fotó érdekessége, hogy Garay Ákos nemcsak a beállítást igyekezett rekonstruálni, de a staffázsalakokat, három férfit és egy hintót ugyanabba az elrendezésbe állította be, mint Beszédes.

Garay Ákos nemcsak képzőművészként használta fel saját fotográfiáit, néprajzi tanulmányait rajzai mellett fényképekkel is illusztrálta. A régi magyar férfi hajviseletekről készített cikkéhez<sup>45</sup> saját fotóit és fotóiról készített rajzait használta. A rajzok között egy kivétel van, Horváth Antal<sup>46</sup> öregbérest (14. tábla 2–3) nem saját fotójáról, hanem az Apátipusztai cselédséget bemutató 1867-es Beszédes-féle csoportképen látható egyik alakról rajzolta meg.

Beszédes Sándor a 19. század második felének egyik legkiválóbb fotográfusa. A Bésán-birtokon készített felvételei vándorfényképész korszakának végén készültek, amikor már országos híré tájfényképésznek számított. Ezt az Apátipusztán és Dunaszekcsőn készített felvételeinek minősége is igazolja. A dunaszekcsői fotográfiái nemcsak Bésán János birtokát mutatják be, hanem a 19. század közepén elsőként nyújtanak valóságghú képet a településről. Az Apátipusztán és Dunaszekcsőn készített felvételek fotó- és társadalomtörténeti szempontból is jelentős értéket képviselnek. Ugyanakkor a Garay család életében fontos szerepet játszó Beszédes-felvételek Garay Ákos révén több ponton kapcsolódnak a család történetének későbbi epizódjaihoz is.

<sup>41</sup> A pusztai cselédség csoportképe. MNM TF ltsz.: 84.206., papír, albumin, 240×185 mm.

<sup>42</sup> JALSOVSZKY – STEMLERNÉ 2001, 32. kép.

<sup>43</sup> WMMM KGyF ltsz.: 2016.18.1., papír, 177×127 mm.

<sup>44</sup> WMMM KGyF ltsz.: 2020.3.1., papír, 270×166 mm.

<sup>45</sup> GARAY 1911, 81.

<sup>46</sup> Az 1867-es Conventió táblán (lásd Melléklet) az öregbérest Horváth Istvánnak hívták, Horváth Antal szekeres volt ekkor. Az 1866-ban született Garay Ákos gyermekkorából a feltehetően fiatalabb Antalt ismerte.

## MELLÉKLET

### Conventios Tábla

#### Méltóságos Báró Bésán János úr P Apháti gazdaságában hivataloskodó és szolgáló egyének fizetéséről 1867

(Kivonat: név, foglalkozás)

1.	Dföldvári Zárda	Zárda
2.	Tdő Toth Elek	Udvari lelkész
3.	Vosinczky Josef	Orvos
4.	Ötvös Josef	Családi jegyző
5.	Niedlinczky Tamás	Kéményseprő
6.	Garay Antal	Kasznár
7.	Trutzér András	Gazda
8.	Belasics Ernő	Kertész
9.	Koch Ferenc	Molnár
10.	Kovács Josef	Kovács
11.	Farkas János	Faragó
12.	Rubint Josef	Csász
13.	Domokos István	Csász
14.	Lukács István	Szőlész
15.	Horváth István	Öreg béres
16.	Horváth Antal	Szekeres béres
17.	Fazekas János	„
18.	Ádám Josef	„
19.	Grajsza Mihály	„
20.	Szabó Mihály	„
21.	Doszpod György	„
22.	Grajsza István	„
23.	Bakó Ferencz	„
24.	Málinger Mihály	„
25.	Károly Pál	„
26.	Soós István	„
27.	Maizer Pál	„
28.	Németh Mihály	„

29.	Dőmény István	„
30.	Hanczy István	„
31.	Horváth János	„
32.	Benes István	Gyalog béres
33.	Ács Josef	„
34.	Zörényi Ferencz	„
35.	Kiss Ferencz	„
36.	Ifu Mihály	Bivalos
37.	Újhelyi Mihály	„
38.	Matuz János	Malmos
39.	Matuz Josef	Malomhajtó
40.	Papp István	Kocsis
41.	Póck László	„
42.	Farkas János	„
43.	Grábius Márton	Számadó juhász
44.	Grábius István	Bárányos
45.	Borsy Mátyás	Bárányos
46.	Blásovics Josef	Ürüs
47.	Rácz György	Tokjos
48.	Priger Mihály	Meckkir
49.	Szücs Josef	Bojtár
50.	Horváth János	„
51.	Truczer Mihály	Kospásztor
52.	Boday János	Gulyás
53.	Boday Josef	Bojtár
54.	Farkas Károly	Tehenes
55.	Tabak János	Nyugalalmazott

## IRODALOMJEGYZÉK

- BESZÉDES 1864 BESZÉDES Sándor, *A simontornyai régi vár*. VU 1864. december 18. (XI. évf. 51. sz.) 553–554.
- GARAY 1911 GARAY Ákos, *Régi magyar férfihajviseletek*. Néprajzi Értesítő XII (1911) 2–3. füzet 81–99.
- JALSOVSZKY – STEMLERNÉ 2001 *Fénnyel írott történelem. Magyarország fotókrónikája 1845–2000*. Szerk. Jalsovszky Katalin – Stemlerné Balogh Ilona. [Budapest] 2001.
- KAPOSI 1988 KAPOSI Endre, *Fotográfusok Esztergomban a XIX. században*. Esztergom Évlapjai 1988, 21–33.
- ZSILINSZKY 2007 ZSILINSZKY Zsófia, *A műtárgyfényképezés korai képviselője: Beszédes Sándor császári- és királyi udvari fényképész*. Fenton konferencia, 2007. november. [http://mafot.hu/konferencia\\_roger-fenton\\_zsilinszky-zsofia\\_beszedes-sandor.html#3sym](http://mafot.hu/konferencia_roger-fenton_zsilinszky-zsofia_beszedes-sandor.html#3sym) (2019. 10. 07.)

## RÖVIDÍTÉSEK

- MNL BaML Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs
- MNL TML Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Szekszárd
- MNM TF Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár
- VU Vasárnapi Ujság, Pest–Budapest
- WMMM IF Wosinsky Mór Megyei Múzeum Irodalmi fotógyűjtemény
- WMMM KGy Wosinsky Mór Megyei Múzeum Képzőművészeti gyűjtemény
- WMMM KGyF Wosinsky Mór Megyei Múzeum Képzőművészeti fotógyűjtemény
- WMMM TF Wosinsky Mór Megyei Múzeum Történeti fotógyűjtemény





1.



A simontornyai vár maradványa. — (Fénykép után).

2.

1. tábla. 1: Garay Antal. Ismeretlen fényképész; 2: A simontornyai vár.  
Beszédes Sándor fényképe alapján készült metszet, 1864



1.



2.



3.



4.

2. tábla. 1: Garay Antal portréja. Beszédes Sándor fényképe, 1867; 2: Garay Antal, felesége, Kender Rozália, Garay Ilona, Béla és a karonülő Ákos. Beszédes Sándor fényképe, 1867; 3: Weicher Alojza. Beszédes Sándor fényképe, 1867 körül; 4: Beszédes Sándor fényképeinek verzója, 1867



1.



2.



3.

3. tábla. 1: Kegyes József: Garayné Kender Rozália portréja, 1880; 2: Garay Antalné, Kender Rozália. Részlet a családi csoportképből, 1867; 3: Kataszteri térkép. Dunaszekcső, 1865 (MNL BaML)



1.



2.

4. tábla. 1: Bésán-kúria. Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF); 2: Bésán-kúria udvara a kapuépítményekkel és a magtár, Dunaszekcső. Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF)



1.



2.

5. tábla. 1: Dunaszekcső látképe a plébániatemplomtól a Szent Miklós-templomig. Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF); 2: Bésán-kúria udvara. Mögötte a Szent Miklós ereklyéinek átvitele szerb ortodox templom és a Duna vonala, Dunaszekcső. Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF)



1.



2.

6. tábla. 1: Bésán-sírkápolna, háttérben a Duna kanyarulata, Dunaszekcső. Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF); 2: Gazdasági épületek és cselédség az előtérben kukoricafölddel, Dunaszekcső. Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF)

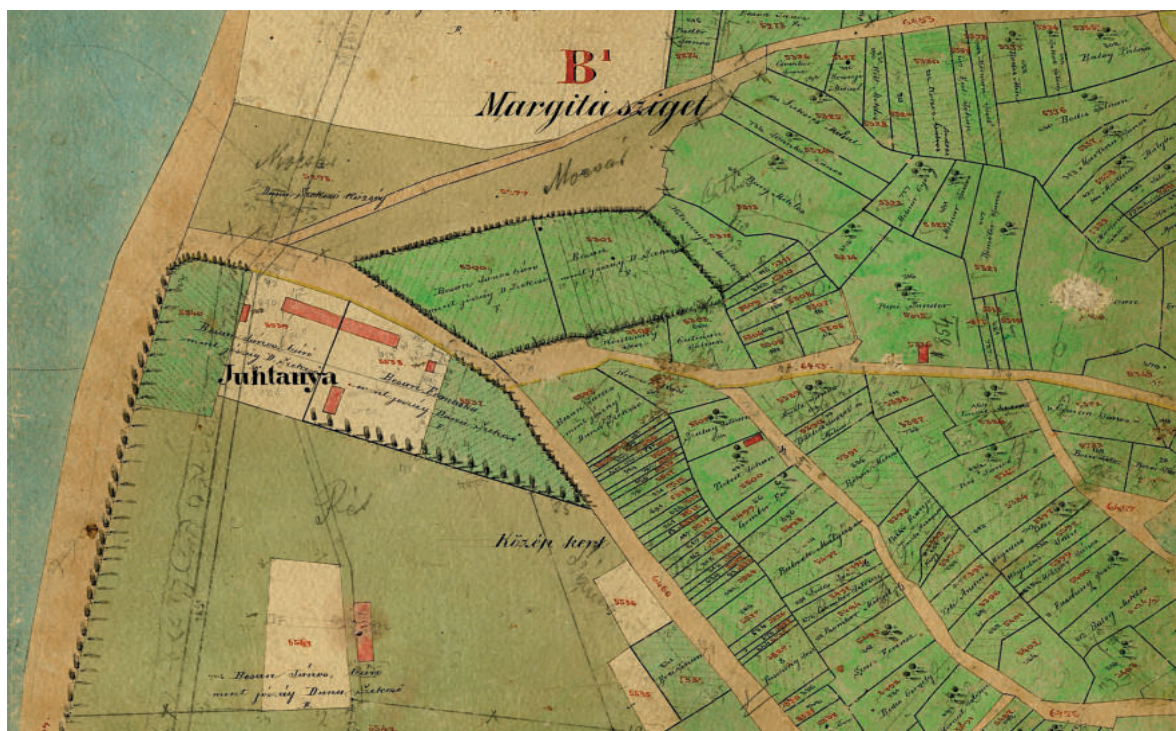


1.



2.

7. tábla. 1: U alakban elhelyezkedő gazdasági épületek, Dunaszekcső. Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF);  
2: Juhtanya, Margita-sziget (egykor Dunaszekcső, ma Dunafalva területe). Beszédes Sándor fényképe, 1867



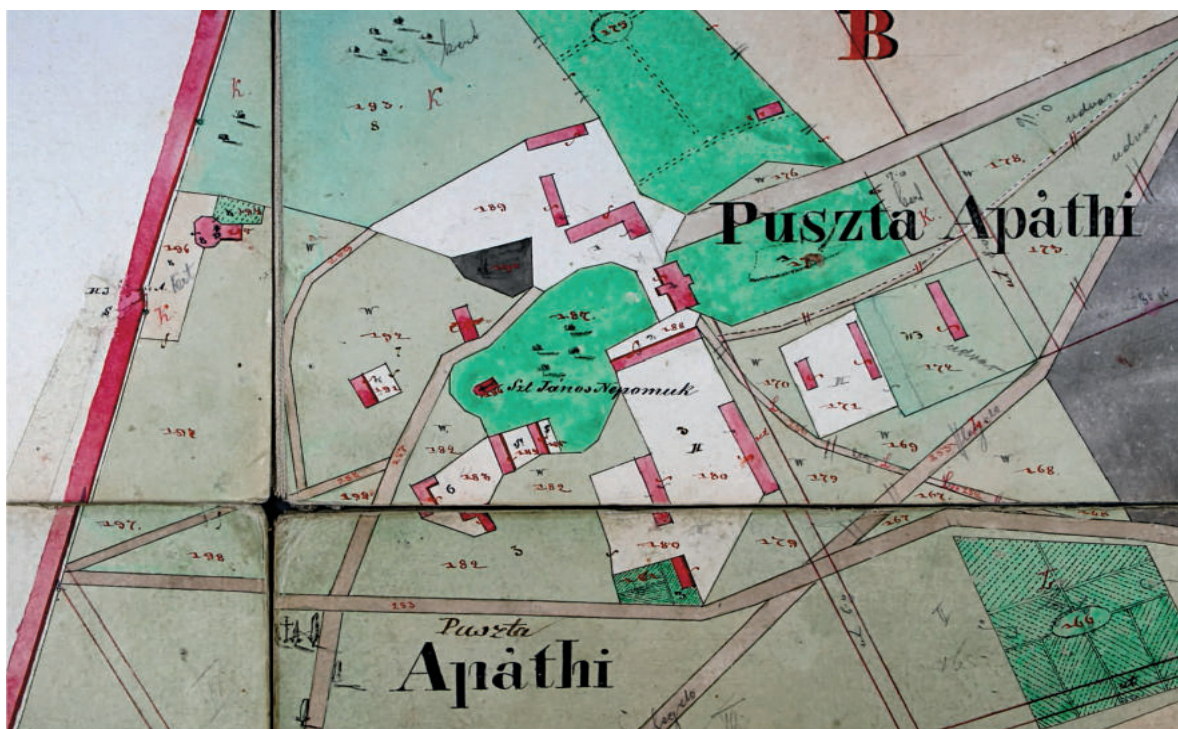
1.



2.

8. tábla. 1: Kataszteri térkép. Dunaszekcső, Margita-sziget, 1886 (MNL BaML); 2: Oszlopos csűr, háttérben a juhtanya, Margita-sziget (egykor Dunaszekcső, ma Dunafalva területe). Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF)





1.



2.

9. tábla. 1: Apátipusztá kataszteri térképe, 1860 (MNL TML); 2: A kastély udvari homlokzata, Apátipusztá. Beszédes Sándor fényképe, 1867



10. tábla. A kastély északkeleti homlokzata, balra az intézőlak, Apátipusztá. Beszédes Sándor fényképe, 1867



1.



2.

11. tábla. 1: A kastély és gazdasági épületek északkeletről, Apátipusztá. Beszédes Sándor fényképe, 1867;  
12: A kápolna és a magtár, Apátipusztá. Beszédes Sándor fényképe, 1867



1.



2.

12. tábla. 1: A kápolna, a magtár és gazdasági épületek északról, elől a cselédség ökrösszekerekkel, Apátipuszta. Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF); 2: Gazdasági épületek délnyugatról, közepén kápolnával, Apátipuszta. Beszédes Sándor fényképe, 1867



1.



2.

13. tábla. 1: Az apátipusztai cselédség, elől Fehér Márton tiszteletes és Garay Antal intéző.  
Beszédes Sándor fényképe, 1867 (MNM TF);  
2: Az apátipusztai cselédség, középen Garay Antal. Garay Ákos fényképe, 1898



1.



1. ábra. Horváth Antal öreg béres.  
Apáti puszta (Tolna m.).  
Szerző eredeti rajza.

2.



3.

14. tábla. 1: A kápolna és a magtár. Apátipusztá. Garay Ákos fényképe, 1898 körül;  
2: Horváth István öregbéres. Garay Ákos rajza, 1911; 3: Horváth István öregbéres, részlet az apátipusztai  
cselédség csoportképéről. Beszédes Sándor fényképe, 1867

## Fotos von Sándor Beszédes in der Familiensammlung von Ákos Garay

Die Familie des Fotografen Sándor Beszédes bindet sich in mehrerer Hinsicht dem Komitat Tolnau. Sein Vater, Ferenc Beszédes (1789–1866) war der Oberingenieur des Komitates Tolnau zwischen 1830–1866. Sándor Beszédes erlernte die Technik der Photographie als Kunstliebhaber. Ab Ende der 1850-er Jahren arbeitete er als fahrender Fotograf, seine Gravure aus ihren Fotos wurden in den zeitgenössischen Zeitungen veröffentlicht. Eine seiner Fotogravur stellte die Burg in Simontornya in der *Sonntagszeitung (Vasárnapi Ujság)* im Jahre 1864 dar. Am Ende der 1860-er Jahre wurde er zu einem Spezialisten der großmaßstäblichen Landschaftsbild-Fotografie. Er siedelte sich im Jahre 1868 in Esztergom an und machte Fotografien über die Stadt und ihre Einwohner. Sein Album über das zerstörende Hochwasser in Esztergom vom Februar 1876. war von großer Bedeutung. Beszédes spielte in der Kunstgebildefotografie etwas Herausragendes, machte ausgezeichnete Bilder über die Kunstgegenstände der Domkirchenschatzkammer von Esztergom. Daneben wird er auch zu den Pionieren der Denkmalfotografie zugezählt. Er starb unerwartet im Jahre 1889 in Bayern.

Zusammen mit den Zeichnungen und Dokumenten des Kunstmalers Ákos Garay (1866–1952) kamen auch mehrere Hunderte von Fotos am Anfang der 1980-er Jahren ins Museum. Die ältesten Fotos knüpfen sich an seinen Vater, Antal Garay (1822–1910), der im Freiheitskampf in 1848 als Leutnant kämpfte und ab 1862 als Inspektor von Baron János Bésán in Apátipusztá arbeitete.

In der Familiensammlung von Ákos Garay verblieben mehrere Fotos, welche von Sándor Beszédes, dem fahrenden Fotografen im Jahre 1867 in Apátipusztá gemacht wurden. Diese sind erstens kleine Portraits (in Visitenkartengröße) von Antal Garay und seine Familie, zweitens 5 große Landschaftsfotos, welche den Schloß in Apátipusztá und seine Umgebung darstellen. Diese Aufnahmen stehen auch in dem aus den Fotografien von Sándor Beszédes zusammengestellten dekorativen Album, welche auf dem Gut von Baron János Bésán gemacht wurden. Das Album wird vom Nationalmuseum in Budapest aufbewahrt, in dem insgesamt 16 Aufnahmen stehen. Als Ort sämtlicher Fotos wurde Apátipusztá identifiziert, dagegen läßt sich nur bei sieben Fotos zweifellos behaupten, daß diese in Apátipusztá fotografiert wurden. Neben den Landschaftsbildern gibt es ein besonders wertvolles Gruppenfoto, welches die Dienerschaft in Apátipusztá, den Inspektor Antal Garay und den Pfarrer Márton Fehér darstellt. Fünf Aufnahmen von den Bildern des Fotoalbums wurden auf einem anderen Gut des Baron Bésán, in Dunaszekcső, im Zentrum der Gemeinde gemacht. Vier Fotos stellen die Wirtschaftsgebäude des Gutes auf der Heidegegend dar.

Die Fotografien von Sándor Beszédes hatten einen besonderes Anwert bei der Familie Garay, auch das zur Zeit vom Nationalmuseum bewahrte Album war damals von ihnen behütet. Der besondere Wert des von der Heidendienerschaft gemachten Fotos liegt auch darin, daß unter den Dokumenten des Gutes sogar die Namensliste der herrschaftlichen Amtsinhaber

und der Dienerschaft aufzufinden ist. Als Antal Garay im Jahre 1898 in Ruhestand trat, machte der Fotokunstliebhaber Ákos Garay auch ein ähnliches Foto über die Heidendienerschaft und seinen Vater, als Inspektor.

Sándor Beszédes gehört zu den besten Fotografen der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als Beweis dafür steht die ausgezeichnete Qualität seiner im Jahre 1867 gemachten Aufnahmen. Seine auf den Bésán-Gütern gemachten Aufnahmen wurden am Ende des Zeitalters fotografiert, als er noch als fahrender Fotograf arbeitete. Diese Fotos haben auch im Aspekt der Fotografie- und Sozialgeschichte einen besonderen Wert.



BERTA JÓZSEF

# Tolna vármegye ebvédjegyei

## Katalógusvázlat

*Judit egykori kedves kutyái, Rudi és Léna emlékére*

### A KIADÓ ELŐSZAVA A TANULMÁNYHOZ

Az alábbi tanulmányt Berta József hagyatékából tesszük közzé. A nemrég elhunyt Berta József (1958–2020) numizmata, a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Tolna Megyei Szervezetének titkára hosszú időn keresztül múzeumunk numizmatikai gyűjteményének kezelője volt. Munkásságának értékelése nem e helyre tartozik, itt csak legjelentősebb Tolna megyei publikációit, a bölcskei kikötőerőd római kori érméinek, valamint a várdombi 16. századi és a mőzsi újkori éremlelet feldolgozását említjük meg.

Gyűjtői körben ismert volt, hogy dolgozott a Tolna megyei ebvédjegyek (ebbárcák, ebadóbárcák, „kutyabárcák”) katalógusán, ami özvegye, Szőke Edit és lánya, Berta Judit jóvoltából előkerült a hagyatékából. E helyen adjuk közre ezt a katalógusvázlatot, mely Tolna megye jelenleg ismert ebvédjegyeinek a legteljesebb gyűjteménye.<sup>1</sup> A szerző korábban már közreadta a Tolna megyei ebbárcák feldolgozása kapcsán talált ebbárcagyártókról szóló gyűjtését.<sup>2</sup>

A munkán csak a legszükségesebb mértékben, formai szempontból változtattunk. A szövegben pótoltuk a táblaszámokat, és javítottunk a katalógus két, érdemi információt nem hordozó tételén: az ebvédjegyek leírásában kihagyással jelzett, meg nem nevezett (nem meghatározható) kutyafajtákra utaló jelöléseket „(... *fajta*)” töröltük, a kitöltetlenül hagyott gyártókat pedig kérdőjellel jeleztük.

A táblák tárgyfotói lépték nélkül készültek, a szerző megjegyzése szerint minden kép kétszeres nagyítású.

Utolsó, posztumusz dolgozata közlésével Berta Józsefre emlékezünk.

<sup>1</sup> Egyes területek hasonló feldolgozása: Szöllősy Gábor, *Pesti és budapesti ebadóbárcák 1870–1949*. Éremtani Lapok 55 (1999. június) 6–17; Szöllősy Gábor, *Pesti és budapesti ebadóbárcák 1870–1949. Második rész*. Éremtani Lapok 56 (1999. augusztus) 3–11; Hajdu Béla – Ujszászi Róbert, *Ebvédjegyek, ebbárcák a mai Csongrád megyében*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Historica 14 (2012) 65–82. A témára újabban, további irodalommal: Zombori Lajos, *A magyar ebbárcáim jegyzéke*. Éremtani Lapok 129 (2011. október) 9–14.

<sup>2</sup> Berta József, *Adatok ebbárca gyártókról*. Éremtani Lapok 171 (2019. május) 23–28.


1890–1891 (1. tábla 1–2. kép)

	<p>Gyöngykeretben, felül ívelten TOLNA VÁRMEGYE, alatta vonal fölé beütött lajstromszám, utána SZ, alul balra néző kutyafej, kétoldalt az évszám: 18-90. Egylapú, préselt, lyukasztott, nyolckaréjos alakú, 39 mm. Számolás: 1–21.589, sárgaréz, adóköteles. Gyártó: Benesch Ferencz, Budapest.</p>
	<p>Vonalkeretben középen fent balra néző kutyafej (vizsla?) nyakörvvel, kétoldalt az évszám: 18–90. Alatta TOLNA VÁRMEGYE felirat, ez alatt vonal fölé beütött lajstromszám, utána SZ. Egylapú, préselt, lyukasztott, lekerekített sarkú háromszög alakú, 44×38 mm. Számolás: 1–4586, sárgaréz, adómentes. Gyártó: Benesch Ferencz, Budapest.</p>


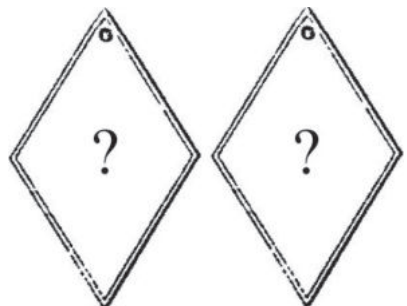
1891–1892 (1. tábla 3–4. kép)

	<p>Gyöngykeretben felül köriratszerűen TOLNA VÁRMEGYE, alul * 1891 *, középen vonal fölé beütött lajstromszám, utána SZ. Egylapú, préselt, füles, kör alakú, 33×41 mm. Számolás: 1–19.356, sárgaréz, adóköteles. Gyártó: Benesch Ferencz, Budapest.</p>
	<p>Gyöngykeretben felül ívelten TOLNA VÁRMEGYE, középen vonal fölé beütött lajstromszám, utána SZ, alul 1891. Egylapú, préselt, füles, szív alakú, 38×38 mm. Számolás: 1–4674, horgany, adómentes. Gyártó: Benesch Ferencz, Budapest.</p>


1892–1893 (1. tábla 5–6. kép)

	<p>E: gyöngykeretben felül 1892/3, alatta TOLNAVÁRMEGYE, ez alatt beütött lajstromszám, az alsó karéjban rozetta. H: balra álló kutya. Kétoldalas, vert, lyukasztott, négyszögletes négykaréjos alakú, 34×34 mm. Számozás: 1–19.300, sárgaréz, adóköteles. Gyártó: Wilhelm Pittner, Bécs.</p>
<p>?</p>	<p>Az adóköteles bárcánál kisebb. Számozás: 1–4900, horgany, adómentes. Gyártó: Wilhelm Pittner, Bécs.</p>


1893–1894 (2. tábla 1–2. kép)

	<p>E: gyöngykeretben felül 1893/4, alatta TOLNAVÁRMEGYE, ez alatt beütött lajstromszám. H: gyöngykeretben jobbra lépő kutya. Kétoldalas, vert, lyukasztott, vágott sarkú téglalap alakú, 30×36 mm. Számozás: 1–17.000, sárgaréz, adóköteles. Gyártó: Steiner Ármin és Ferencz, Budapest.</p>
	<p>Kétoldalas, vert, lyukasztott, álló rombusz alakú. Számozás: 1–4500, horgany, adómentes. Gyártó: Steiner Ármin és Ferencz, Budapest.</p>


1894–1895 (2. tábla 3–4. kép)

	<p>E: gyöngykeretben felül 1894/5, alatta TOLNA-, ez alatt VÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám. H: gyöngykeretben balra fekvő kutya. Kétoldalas, vert, füles, kör alakú, 32×37 mm. Számozás: 1–15.000, vörösréz, adóköteles. Számozás: 1–4400, sárgaréz, adómentes. Gyártó: Wilhelm Pittner, Bécs.</p>
---	--



1895–1896 (2. tábla 5–6. kép)

	<p>E: gyöngykeretben felül 1895/6, alatta TOLNA-VÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.</p> <p>H: gyöngykeretben balra néző kutyafej kilógó nyelvvel, nyakörvén ebbárca.</p> <p>Kétoldalas, vert, lyukasztott, felül háromkaréjos kör alakú, 29×32 mm.</p> <p>Számozás: 1–13.800, vörösréz, adóköteles.</p> <p>Számozás: 1–4200, sárgaréz, adómentes.</p> <p>Gyártó: Wilhelm Pittner, Bécs.</p>
---	--

1896–1897 (3. tábla 1–2. kép)

	<p>E: gyöngykeretben felül 1896/7, alatta TOLNA-VÁRMEGYE, ez alatt beütött lajstromszám.</p> <p>H: gyöngykeretben balra álló kutya nyakörvvel.</p> <p>Kétoldalas, vert, füles, vágott sarkú téglalap alakú, 35×32 mm.</p> <p>Számozás: 1–13.300, vörösréz, adóköteles.</p> <p>Számozás: 1–3950, sárgaréz, adómentes.</p> <p>Gyártó: Wilhelm Pittner, Bécs.</p>
---	--

1897–1898

	<p>(3. tábla 3–6. kép)</p> <p>E: gyöngykeretben felül 1897/8, alatta TOLNAVÁRMEGYE, ez alatt beütött lajstromszám.</p> <p>H: gyöngykeretben balra álló kutya nyakörvvel.</p> <p>Kétoldalas, vert, füles, vágott sarkú téglalap alakú, 35×32 mm.</p> <p>Számozás: 1–13.000, sárgaréz, adóköteles.</p> <p>Gyártó: ifj. Ditmár József, Székesfehérvár.</p>
	<p>(4. tábla 1–2. kép)</p> <p>E: gyöngykeretben felül 1897/8, alatta TOLNAVÁRMEGYE, ez alatt beütött lajstromszám.</p> <p>H: gyöngykeretben balra álló kutya.</p> <p>Kétoldalas, vert, füles, pajzs alakú, 34×44 mm.</p> <p>Számozás: 1–4000, vörösréz, adómentes.</p> <p>Gyártó: ifj. Ditmár József, Székesfehérvár.</p>

1898–1899 (4. tábla 3. kép)



Gyöngykeret, belül vékony vonalkeret, felül kétoldalt indadísszel. Középen fent balra néző kutyafej (vizsla?) nyakörvvel, alatta 1898/9, ez alatt TOLNA VÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.

Egylapú, préselt, füles, kör alakú, 31×37 mm.

Számozás: 1–12.100, sárgaréz, adóköteles.

Számozás: 1–3900, vörösréz, adómentes.

Gyártó: ifj. Ditmár József, Székesfehérvár.

1899–1900 (4. tábla 4. kép)



Gyöngykeret, belül vékony vonalkeret, felül kétoldalt indadísszel. Középen fent 1899/900, alatta balra néző kutyafej (vizsla?) nyakörvvel, ez alatt TOLNAVÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.

Egylapú, préselt, lyukasztott, álló rombusz alakú, 32,5×42,5 mm.

Számozás: 1–11.950, sárgaréz, adóköteles.

Számozás: 1–3950, vörösréz, adómentes.

Gyártó: ifj. Ditmár József, Székesfehérvár.

1900–1901 (4. tábla 5. kép)



Gyöngykeretben felül 1900/901, alatta balra néző kutyafej (vizsla?) nyakörvvel, ez alatt TOLNAVÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.

Egylapú, préselt, lyukasztott, nyolckaréjos ovális alakú, 32×35 mm.

Számozás: 1–11.950, sárgaréz, adóköteles.

Számozás: 1–3800, vörösréz, adómentes.

Gyártó: ifj. Ditmár József, Székesfehérvár.

1901–1902 (4. tábla 6. kép)



Gyöngykeretben felül 1901/1902, alatta balra néző kutyafej (vizsla?) nyakörvvel, ez alatt TOLNAVÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.


Egylapú, préselt, lyukasztott, pajzs alakú, 28×31 (sérült!) mm.

Számozás: 1–12.200, sárgaréz, adóköteles.


Számozás: 1–3900, vörösréz, adómentes.

Gyártó: ifj. Ditmár József, Székesfehérvár.

1902–1903 (5. tábla 1. kép)

	<p>Gyöngykeretben felül 1902-3, alatta balra néző kutyafej (vizsla?) kilógó nyelvvel, nyakörvvel, ez alatt TOLNAVÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.</p> <p>Egylapú, préselt, füles, ovális alakú, 30×39 mm.</p> <p>Számozás: 1–12.300, sárgaréz, adóköteles.</p> <p>Számozás: 1–4000, vörösréz, adómentes.</p> <p>Gyártó: ifj. Ditmár József, Székesfehérvár.</p>
---	--

1903–1904 (5. tábla 2. kép)

	<p>Kiemelkedő peremen belül balra néző kutyafej, alatta 1903/4, ez alatt TOLNAVÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.</p> <p>Egylapú, préselt, lyukasztott, kutyaház alakú, 30×32 mm.</p> <p>Számozás: 1–(?), sárgaréz, adóköteles.</p> <p>Számozás: 1–(?), vörösréz, adómentes.</p> <p>Gyártó: ?</p>
---	--

1904–1905 (5. tábla 3–4. kép)

	<p>Gyöngykeretben felül 1904/5, alatta balra néző kutyafej nyakörvvel, ez alatt TOLNAMEGYE, legalul beütött lajstromszám.</p> <p>Egylapú, préselt, lyukasztott, szív alakú, 32×34 mm.</p> <p>Számozás: 1–12.828, sárgaréz, adóköteles.</p> <p>Gyártó: ?</p>
	<p>Gyöngykeretben felül 1905, alatta TOLNAMEGYE, ez alatt beütött lajstromszám, legalul balra néző kutyafej (tacsó), nyakörvén ebbárca.</p> <p>Egylapú, préselt, lyukasztott, szív alakú, 32×34 mm.</p> <p>Számozás: 1–4112, vörösréz, adómentes.</p> <p>Gyártó: ?</p>

1905–1906 (5. tábla 5. kép)



Gyöngykeretben felül 1905/6, alatta balra néző kutyafej (vizsla?) kilógó nyelvvel, nyakörvvel, ez alatt ívelten TOLNAMEGYE, alul beütött lajstromszám.

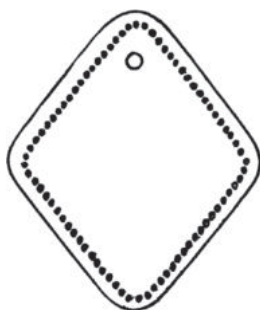
Egylapú, préselt, lyukasztott, nyolckaréjos ovális alakú, 32×35 mm.

Számozás: 1–13.288, sárgaréz, adóköteles.

Számozás: 1–4091, vörösréz, adómentes.

Gyártó: ?

1906–1907



Vörösréz és sárgaréz változat, egylapú, préselt, lyukasztott, álló rombusz alakú, ? mm.

Ditmár 8. sz. minta

1907–1908



Steiner 1906. évi mintalapjának 7. száma.

(Ez a rajz egy korábbi mintalapról való.)

1906-os évszámmal Bartos mintalapján is szerepel kétoldalas bárcaként.

Vörösréz és sárgaréz változat, egylapú, préselt.

1908–1909 (5. tábla 6. kép)



Gyöngykeretben felül 1908/9, alatta balra néző kutyafej (vizsla?), ez alatt ívelten TOLNA VÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.

Egylapú, préselt, lyukasztott, négykaréjos alakú, 37×37 mm.

Számozás: 1–14.442, sárgaréz, adóköteles.

Számozás: 1–4459, vörösréz, adómentes.

Gyártó: Sal István, Gyula.

1909–1910 (6. tábla 1. kép)



Gyöngykeretben felül 1909/10, alatta balra néző kutyafej (vizsla?), ez alatt ívelten TOLNA VÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.  
Egylapú, préselt, lyukasztott, pajzs alakú, 34×39 mm.  
Számozás: 1–15.050, sárgaréz, adóköteles.  
Számozás: 1–4500, vörösréz, adómentes.  
Gyártó: Sal István, Gyula.

1910–1911 (6. tábla 2. kép)



Gyöngykeretben felül 1910/11, alatta balra néző kutyafej (vizsla?), nyakörvén ebbárca, ez alatt ívelten TOLNA VÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.  
Egylapú, préselt, lyukasztott, álló rombusz alakú, 36×43 mm.  
Számozás: 1–15.550, sárgaréz, adóköteles.  
Számozás: 1–4550, vörösréz, adómentes.  
Gyártó: Sal István, Gyula.

1911–1912

Nincs adat.

1912–1913




Gyöngykeretben felül, a lyukasztás kétoldalaán 19–13, alatta balra néző kutyafej (vizsla?), nyakörvén ebbárca, ez alatt TOLNA VÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.  
Egylapú, préselt, lyukasztott, fekvő ovális alakú, 36×43 mm.  
Számozás: 1–15.550, sárgaréz, adóköteles.  
Számozás: 1–4550, vörösréz, adómentes.  
Gyártó: Sal István, Gyula.

1913–1914

Nincs adat.



### 1914–1915 (6. tábla 3. kép)

	<p>Gyöngykeretben felül 1915 ívelten, alatta balra néző kutyafej nyakörvvel, ez alatt TOLNA VÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám. Egylapú, préselt, fülezett, tulipán (?) alakú, 30×36 mm. Számozás: 1–17.200, horgany, adóköteles. Számozás: 1–4200, sárgaréz színű horgany, adómentes. Gyártó: Sal István, Gyula.</p>
---	--

### 1915–1916

Az 1915. évi ebadókiivetés szerint 15.157 adóköteles és 3589 adómentes eb van.<sup>3</sup> Az alispán ez alapján 15.200 adóköteles és 3600 adómentes bárca szállítására kér ajánlatot Sal Istvántól.<sup>4</sup> Az ajánlat május 1-én megérkezik, majd utána Sal István többször is sürgeti a megrendelést. Az ajánlatot végül az év vége felé irattárba helyezik. Sem a bárcák gyártásáról, szállításáról, sem pedig a szétosztásról nincs adat. A Hivatalos Lapban sincs közlemény, valószínűleg nem készültek bárcák erre az adóévre.

### 1916–1917

Nincs adat.

### 1917–1918

?	<p>1918 évszám. A bárcák „<i>alakja olyan legyen mint Háromszék vármegye idei mintája.</i>” Egylapú, préselt Számozás: 1–20.000, horgany, adóköteles. Számozás: 1–200, sárgaréz színű horgany, adómentes. Gyártó: Sal István, Gyula.</p>
---	--

### 1918–1919, 1919–1920

Erre a két adóévre nem készültek bárcák, az adókiivetés is utólag történt, mindkettőt 1921. március 12-én rendelték el.<sup>5</sup> A kivetett adó 1919-re 94.771 korona, 1920-ra pedig 105.772 korona volt.

### 1921–1927

Nincs adat.

<sup>3</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Alispáni iratok 2947/1918 (eredetileg 3039/1916) között, 1916. április 6-i keltezésű, 4399. iktatószámú feljegyzés.

<sup>4</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Alispáni iratok 2947/1918 (eredetileg 3039/1916) között, 1916. április 25-i keltezésű, 4399. iktatószámú előadói ív.

<sup>5</sup> Tolna Vármegye Hivatalos Lapja, 16. szám.

1928 (6. tábla 4. kép)



Gyöngykeretben középen balra néző kutyafej, alatta 1928, körülötte ívelten TOLNA-VÁRMEGYE, alul beütött lajstromszám.

Egylapú, préselt, füles, vágott sarkú négyzet alakú.

Számozás: 1–24.642, sárgaréz.

Gyártó: Váry Miklós, Szeged.

1929–1934

Nincs adat.

1935 (6. tábla 5. kép)



Gyöngykeretben felül ívelten TOLNAVÁRMEGYE, alatta balra néző kutyafej (vizsla?) nyakörvvel, ez alatt °1935°, alul beütött lajstromszám. A felső és az alsó karéjban díszítés. Egylapú, préselt, lyukasztott, négykaréjos alakú, 33×33 mm.

Számozás: 1–24.000, sárgaréz.

Gyártó: vitéz Kállay András, Szeged.

1936 (6. tábla 6. kép)



Gyöngykeretben fent balra néző kutyafej (vizsla?) nyakörvvel, alatta 1936, ez alatt TOLNA VM., alul beütött lajstromszám.

Egylapú, préselt, lyukasztott, háromszög alakú, 31×31 mm.

Számozás: 1–24.000, alumínium.

Gyártó: Debulay Béla, Szekszárd.

1937 (7. tábla 1. kép)



Gyöngykörben fent balra néző kutyafej (vizsla?) nyakörvvel, alatta TOLNA V.M, ez alatt beütött lajstromszám, alul ívelten 1937.

Egylapú, préselt, lyukasztott, kör alakú, 30 mm.

Számozás: 1–26.000, sárgaréz.

Gyártó: Debulay Béla, Szekszárd.

1938 (7. tábla 2. kép)



Gyöngykeretben középen balra néző kutyafej kilógó nyelvvel, nyakörvvel, felette 1938, alul beütött lajstromszám. Baloldalt ferdén felfelé TOLNA, jobboldalt ferdén lefelé VÁRMEGYE. Egylapú, préselt, lyukasztott, lekerekített sarkú háromszög alakú, 30×30 mm.  
Számozás: 1–25.797, cink.  
Gyártó: ?

1939 (7. tábla 3. kép)



Gyöngykeretben felül 1939, alatta ívelten TOLNA VÁRMEGYE, ez alatt balra néző kutyafej kilógó nyelvvel, nyakörvvel, alul beütött lajstromszám. Egylapú, préselt, lyukasztott, sarkára állított négyzet alakú, 36×36 mm.  
Számozás: 1–26.770, sárgaréz. (Ismeretesek 28.000-en felüli számozások is.)  
Gyártó: ?

1940 (7. tábla 4. kép)



Gyöngykeretben középen balra néző kutyafej kilógó nyelvvel, nyakörvvel, felette 1940, alul beütött lajstromszám. Baloldalt ferdén felfelé TOLNA, jobboldalt ferdén lefelé VÁRMEGYE. Egylapú, préselt, lyukasztott, háromszög alakú, 32×30 mm.  
Számozás: 1–27.964, alumínium.  
Gyártó: ?

1941 (7. tábla 5. kép)


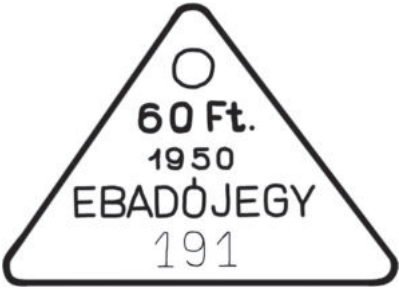



Gyöngykeretben felül 1941, alatta ívelten TOLNA VÁRMEGYE, ez alatt balra néző kutyafej kilógó nyelvvel, alul beütött lajstromszám. Egylapú, préselt, lyukasztott, sarkára állított négyzet alakú, 36×36 mm.  
Számozás: 1–30.000, alumínium.  
Gyártó: Frischmann Sándor, Szeged.



1942–1949

Nincs adat.

1950

 <p>12 Ft. 1950. EBADÓJEGY 725289</p>	<p>(8. tábla 1. kép)</p>
 <p>60 Ft. 1950 EBADÓJEGY 191</p>	<p>(8. tábla 3. kép)</p>
 <p>120 Ft. 1950. EBADÓJEGY 14762</p>	<p>(8. tábla 2. kép)</p>

1951

 <p>12 Ft. 616091 EBADÓJEGY 1951.</p>	<p>(8. tábla 4. kép)</p>
 <p>120 Ft. EBADÓJEGY 1951. 5299</p>	<p>(8. tábla 5. kép)</p>



1. tábla



1.



2.



3.



4.



5.



6.

2. tábla



1.



2.



3.



4.



5.



6.

3. tábla



1.



2.



3.



4.



5.



6.

4. tábla





1.



2.



3.



4.



5.



6.

5. tábla



1.



2.



3.



4.



5.



6.

6. tábla



1.



2.



3.



4.



5.

7. tábla



1.



2.



3.



4.



5.

8. tábla

## **Hundemarken des Komitates Tolnau** *Katalogentwurf*

Die untenstehende Studie wird aus dem Nachlaß von József Berta veröffentlicht. Der neulich verstorbene Münzkenner, József Berta (1958–2020), Sekretär des Ungarischen Münzkennervereins im Komitat Tolnau war für lange Zeit der Verwalter der Numismatiksammlung unseres Museums. Es war im Sammlerkreis allgemein bekannt, daß er am Katalog der Hundemarken des Komitates Tolnau arbeitete. Hiermit wird dieser Katalogentwurf veröffentlicht, welche die reichste Sammlung der zur Zeit bekannten Hundemarken im Zeitraum zwischen 1890–1951 im Komitat Tolnau.



MÁCSAINÉ IVÁN ÉVA

## A Szekszárdi Ifjúsági Levente Testedző Egyesület

### A LEVENTEMOZGALOM

1920 és a trianoni békeszerződés jelentős változásokat hozott Magyarország életébe. A békeszerződés rendelkezései többek között a magyar hadügyet is szigorúan érintették. A katonai előírások 35.000 főben maximalizálták a hadsereg létszámát, és megtiltották az általános hadkötelezettséget. A nehézfegyverzet és légiflotta nélküli hadsereg létszáma mindössze a tizenkettedrészét tette ki a szomszédos kisantant tagállamok haderejének.<sup>1</sup> A revízióra<sup>2</sup> törekvő magyar államnak szüksége volt alternatív lehetőségekre.<sup>3</sup> A magyar nemzetgyűlés 1921-ben fogadta el a testnevelési törvényt,<sup>4</sup> amely több más rendelkezés mellett megteremtette a törvényi kereteket a leventemozgalom létrehozásához.<sup>5</sup> A Horthy-korszak emblemikus ifjúsági sportmozgalmát elsősorban a céllal hívták életre, hogy fizikai nevelést biztosítson a fiatalok számára, így készítve fel őket a katonai szolgálatra.<sup>6</sup> A leventeszervezet, bár mutat némi hasonlóságot a pánszláv ifjúsági mozgalommal, a Sokkollal, mégis sajátosan magyar intézmény volt. Nevét Árpád-házi Levente hercegről kapta, akinek a 11. század folyamán komoly szerepe volt a magyar hadsereg megszervezésében. A testnevelési törvény értelmében, minden 12 és 21 év közötti fiúnak kötelező volt a lakhelyén alakított leventeegyesület foglalkozásain heti két, később négy órában részt venni. A törvény csak azokra a fiatalokra nem vonatkozott, akik rendszeres testnevelést biztosító iskolába jártak vagy bevonultak katonai szolgálatra.<sup>7</sup> A leventék kiképzésének kialakításakor a cserkészekről vettek át különböző módszereket és gyakorlatokat. A leventeintézmény korcsoportos bontása is a cserkészekről származik.<sup>8</sup> A különböző korcsoportok végén, szintén a cserkészekről kölcsönzött gyakorlat szerint, a fiataloknak

<sup>1</sup> ROMSICS 2010, 141–149.

<sup>2</sup> Revízió (latin szó, jelentése: felülvizsgálat), revíziós politika: a békeszerződés felülvizsgálatát, nemzetközi jogi szintű újratárgyalását kívánta elérni elsősorban diplomáciai eszközökkel.

<sup>3</sup> ZEIDLER 2009, 80–81.

<sup>4</sup> 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről; ROMSICS 2000, 167–169.

<sup>5</sup> KEREPESZKI 2010, 104–115.

<sup>6</sup> KEREPESZKI 2010, 104–115.

<sup>7</sup> ROMSICS 2010, 181–182.

<sup>8</sup> KIS 2015.

leventeprobát kellett tenniük.<sup>9</sup> A leventeszervezet életében kiemelten fontosak voltak a külsőségek, nagy szerepe volt a levente-tízparancsolatnak, a fogadalomnak és a leventeköszöntésnek.<sup>10</sup> Nagy hangsúlyt fektettek az istentiszteletek és a különböző ünnepélyek megtartására.<sup>11</sup> A leventemozgalom életében vízvázaló volt 1938. Darányi Kálmán miniszterelnök meghirdette a „győri programot”, ami egy egymilliárd pengős hadseregfejlesztési program volt, és sor került a bledi egyezmény megkötésére, amelyben a kisantant tagállamok elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. A magyar katonai vezetés zöld utat kapott, hogy nyíltan irányítása alá vonja a leventeintézményt.<sup>12</sup> Az új honvédelmi reformok a testnevelési kötelezettség katonai előkészítő rendszerre való átalakítását célozták. Az új honvédelmi törvény<sup>13</sup> értelmében a honvédelmi kötelezettség magában foglalta a leventekötelezettséget, a hadkötelezettséget, a honvédelmi szolgáltatások kötelezettségét és a légvédelmi kötelezettséget.<sup>14</sup> 1941-től a lányokat is bevonták a leventeintézménybe. Szekszárdon is megalakult a leventeegyesület leánycsoportja, a fiúkra kötelező leventekiképzést a lányokra önkéntes alapon terjesztették ki. 1941-ben létrehozták a Honvédelmi Minisztérium VIII. főcsoportját, melynek irányítása alá osztották be a leventeegyesületeket. Ekkor már nyíltan is magas beosztású tisztek kerültek a mozgalom vezetőségébe, például vitéz Bély Alajos. A leventemozgalom sötét korszaka a nyilas-hungarista hatalomátvétellel köszöntött be. A totális mozgósítás elrendelésével a leventék sorsa megpecsételődött, a leventeköteles fiatalokat frontszolgálatra osztották be. A nyilas kormány rendeletére több tízezer leventét kényszerítettek Németországba, ahol nagyon sok levente életét vesztette a harcok során.<sup>15</sup> A leventeintézményt 1945-ben felszámolták, és a Horthy-rendszer összeomlását követő új rendszerben a leventék megítélése negatívvá vált. A kommunista hatalom számára nem volt elfogadható az a nacionalista, vallásos szellemiség, mely a leventemozgalmat jellemezte. Azokra a leventékre, akik túléltek a háborút és hazatértek Magyarországra, a megbélyegzés, rosszabb esetben a Gulág gyűjtőtáborai vártak.<sup>16</sup> A háborút követő években a népbíróóságok a leventemozgalom számos vezetőjét ítélték el, kezdve a legmagasabb rangú parancsnoktól egészen az egyszerű leventeoktatóig. Többségüket internálták, vagy hosszabb-rövidebb időre börtönbüntetésre ítélték. Bély Alajos országos leventeparancsnokot első fokon halálra ítélték, később életfogytiglani kényszermunkára változtatták az ítéletet.<sup>17</sup> A szekszárdi népbíróóság több száz peranyagot tartalmazó iratanyagában mindössze öt esetben fordul elő korábbi leventeoktatók elleni eljárás. A szekszárdi népbíróóság I. számú tanácsa október 11-én hirdetett ítéletet Patacsi József *„háborús bűnösséggel vádolt gimnáziumi hitoktató”* ügyében. A vádak Patacsi ellen a következők voltak: nyilas jelvény viselése (a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség gyűlésén), Szovjetunióellenes uszítóbeszéd (melyek újságközleményben is megjelentek), és a legsúlyosabb vád, hogy *„a szekszárdi leventeifjúságot a nemzetőrségbe sorozva nyugatra kísérte”*. Az első tárgyalás napján a szekszárdi gimnázium tanulói a tanári kar vezetésével felvonultak a vádlott szabadon bocsátását követelve. A szekszárdi népbíróóság végül felmentette a *„háborúra uszító paptanárt”*. Annak ellenére, hogy a szekszárdi népbíróóság elrendelte Patacsi József szabadlábra helyezését, az ÁVH letartóztatta, és csak 1947. január 22-én szabadult.

<sup>9</sup> KEREPESZKI 2010, 104–115.

<sup>10</sup> Leventeköszöntés: Szebb (Szabad Erős Becsületes Boldog) Jövőt! – Adjon Isten!

<sup>11</sup> KEREPESZKI 2010, 104–115.

<sup>12</sup> ROMSICS 2010, 235–270.

<sup>13</sup> 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről.

<sup>14</sup> ROMSICS 2000, 297–302.

<sup>15</sup> KEREPESZKI 2010, 104–115.

<sup>16</sup> VÁRDAI 2019.

<sup>17</sup> SZAKÁLY 2008, 115–123.



## A SZEKSZÁRDI LEVENTEEGYESÜLET

Az 1920-as években a Népszövetség katonai ellenőrzései miatt nem lehetett a leventeintézményt a hadügy felügyelete alá helyezni, ezért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az Országos Testnevelési Tanács keretében ellenőrizte a leventeintézményt.<sup>18</sup> Az Országos Testnevelési Tanács bizottságai (vármegyei törvényhatósági testnevelési bizottság, városi testnevelési bizottság), a testnevelési felügyelők és testnevelési vezetők felügyelték a leventeszervezet ügyeit.<sup>19</sup> A Tolnavármegyei Törvényhatósági Testnevelési Bizottság elnöke a vármegye alispánja volt. A bizottság tagjait három csoport alkotta. Az első csoport azokból állt, akik hivatalból voltak tagjai a bizottságnak,<sup>20</sup> a második csoport azokból a személyekből, akiket az Országos Testnevelési Tanács elnöke nevezett ki,<sup>21</sup> a harmadik csoport pedig azokból, akiket a törvényhatósági bizottság választott az adott időszakra.<sup>22</sup> A testnevelési törvényt végrehajtó rendelet<sup>23</sup> kihirdetését követően a testgyakorlásra köteles ifjakat leventeegyesületekbe tömörítették. 1924-től Tolna megyében is megalakultak a leventeegyesületek. A Szekszárdi Ifjúsági Levente Testedző Egyesület 1925. február 22-én tartotta alakuló közgyűlését.<sup>24</sup> A magyar királyi belügyminiszter 1925. április 25-én a 218354/1925. számú leirattal az egyesület megalakulását tudomásul vette és annak működését engedélyezte. Az alakuló közgyűlésen jelen voltak a leventeegyesületbe önként belépő tagok,<sup>25</sup> valamint 700–800 leventeköteles ifjú. A szekszárdi leventeegyesület elnöke Vendel István polgármester lett.<sup>26</sup> 1925 nyarán Szekszárd lakosainak száma 14800 fő volt, a városban ténylegesen összeírt leventekötelesek száma 1287 fő, a szekszárdi leventeegyesületbe szervezett leventekötelesek száma pedig 774 fő. Az 1925-ös jelentés szerint csak ideiglenes „*játszótér*” állt rendelkezésre, mégpedig a vásártér belső része, leventeotthon nem volt, leventeünnepélyt még nem tartottak. A kiképzés hiánya miatt pedig a fogadalom letételre csak 1925 harmadik negyedében kerülhetett sor.<sup>27</sup> A téli leventefoglalkozások megtartása a városi iskolák tantermeiben volt lehetséges. A polgári fiúiskola, az újjvárosi, a belvárosi, az alsóvárosi római katolikus iskola és az izraelita elemi iskola tantermei alkalmasak voltak erre a célra. 1925 novemberében a Szekszárdi Önkéntes Tűzoltó Testület vállalta, hogy a leventéknek tűzoltókiképzést biztosít. A kiképzést minden hónap első vasárnapján tartották a Testnevelési Bizottság által rendelkezésre bocsátott helyiségben.

A „Levente” szervezési és nyilvántartási adatokról 1926 februárjában készült összesített kimuta-

<sup>18</sup> KEREPESZKI 2010, 104–115.

<sup>19</sup> VÁRDAI 2019.

<sup>20</sup> 1927–1929 között: dr. Kramolin Gyula vármegyei tisztí főorvos, Bárdos Ádám királyi tanfelügyelő, Taubler Gyula vármegyei testnevelési felügyelő, Tamás Viktor a szekszárdi Magyar Királyi Állami Garay János Gimnázium igazgatója, a járási főszolgabírák: Reich Oszkár, Becht Ödön, Szongott Edvin, dr. Szabó Elemér, Kenézy László, dr. Karz István, valamint Vendel István polgármester.

<sup>21</sup> 1927–1929 között: vitéz Tihanyi Szilárd magyar királyi honvédeőrnagy, a vármegyei vitézi szék kapitánya, Faludi Ferenc reálgimnáziumi tanár, dr. Hacks Ferenc királyi ügyész, Kenézy Endre királyi pénzügyigazgató helyettes, dr. Kunczer Jenő ügyvéd, László Aladár királyi műszaki tanácsos.

<sup>22</sup> 1927–1929 között: Dóry László nyugalmazott ezredes, földbirtokos, Kiss Lajos esperes plébános, dr. Örfly Gyula vármegyei tisztí főügyész, Weber János felsőházi tag, földbirtokos.

<sup>23</sup> A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1924. évi 9000. számú rendelete, a testnevelésről szóló 1921. évi LIII. törvénycikk végrehajtásáról (Magyar rendeletek tára 1924, 1456–1469).

<sup>24</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.

<sup>25</sup> Vendel István polgármester, dr. Bus Lajos városi főjegyző, Kenézy Endre pénzügyi igazgatóhelyettes, Hubrick René testnevelési elnök, Polgár István vármegyei aljegyző, Morvay László vármegyei aljegyző, vitéz Simon Ferenc államrendőrségi irodatiszt, vitéz dr. Tölgyessy Sándor orvos, Debuly József villanytelepi könyvelő, Sárosy Károly polgári fiúiskolai igazgató. Szintén önként csatlakoztak a polgári iskola tanárai: Szörényi János, Paál Samu, Mikula Dezső, Murányi Kálmán, Simon József és Polgár Alajos; valamint dr. Dulin Jenő ügyvéd, Haypál Benő tornatanár, Raffay Sándor tanító, Pigniczky Ferenc gazdasági iskolai tanár, Hivert József nyugalmazott MÁV műszaki tisztviselő, továbbá Makk József, Turi Árpád, Katona József számtisztek.

<sup>26</sup> Az alelnöki tisztelet dr. Dulin Jenő ügyvéd töltötte be. A jegyző Turi Árpád vármegyei számtiszt, a pénztáros vitéz Simon Ferenc államrendőrségi irodatiszt, a könyvtáros Katona József számtiszt, az ellenőr pedig Makk József számtiszt lett. A választmányi tagok lettek a hivatalból bekerült ifjúsági oktatókon kívül: Papp István, Föglein Ferenc, Cank Mihály, Szabó István, Reiter Mihály, Takács János, Pettrits Károly, Mészáros Sándor, Schönstein Sándor, Simon János, Sziber Béla, Takács Gyula. A számvizsgáló bizottság három főből állt, Tóth Pál városi főszámvevő mellett Debuly József villamoslelepi könyvelő és Tutsni Pál pénzügyi számvizsgáló alkotta.

<sup>27</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.



**1. kép. Ünnepségen részt vevő leventék és a város előkelőségei a Béla téren (WMMM Újkortörténeti archív fotó gyűjtemény, leltári szám: 1995.1.80.)**

tás szerint a ténylegesen összeírt leventeköteles ifjak száma 1005 fő volt, míg a leventeegyesületbe szervezett leventeköteles tagok száma 929 fő volt ekkor.<sup>28</sup> A leventeegyesületben két szakosztály működött, a labdarúgó és az ökölvívó. Tervbe vették további szakosztályok létesítését is, elsősorban a kerékpáros szakosztályét. A leventeegyesület úszóoktatója Hivert József volt, a labdarúgó intéző pedig Sztaszinó László leventeoktató. A levente dobosok oktatását Vörös Sándor városi dobos végezte. Taubler Gyula,<sup>29</sup> a vármegye testnevelési vezetője 1926-ban Haypál Benőt, a szekszárdi reál-gimnáziumi tornatanárát bízta meg egy Szekszárdra nézve egységes oktatói program kidolgozásával és az oktatás irányításával.<sup>30</sup> 1926-ban továbbra sem volt Szekszárdon leventeotthon, viszont levente átvonulási szállás működött. 1927-ben avatták fel a vármegyei leventezászlót Szekszárdon, a zászlóanyai tisztet Szévald Oszkárné, az alispán felesége vállalta magára. A leventeegyesületek zászlóinak felavatása országsszerte ünnepélyes keretek között zajlott. Tolna megyében is jellemző volt, hogy előkelő, a közéletben részt vevő hölgyet kértek fel a zászlóanyai tisztség betöltésére. A szekszárdi leventeegyesület zászlóavatásán 1928-ban a polgármester feleségének, vitéz Vendel Istvánnak jutott az a megtiszteltetés, hogy zászlóanyaként közreműködjön.

1927-ben a leventeegyesület elnöki tisztét Ulrich József vette át.<sup>31</sup> Marossy Dezső, városi test-

<sup>28</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.

<sup>29</sup> Horthy Miklós kormányzó 1928. június 17-én avatta vitézzé Taubler Gyulát, aki a nevét ebből kifolyólag vitéz Szekeresre változtatta.

<sup>30</sup> TMU 1926. május 15. (VIII. évf. 19. sz.) 6.

<sup>31</sup> Társelnök lett Szabó János és Schnerider János, alelnök dr. Dulin Jenő, dr. Kunczer Jenő és Polgár István. A háznagyai tisztet vitéz Simon Simon töltötte be, a jegyző Krammer János, a pénztáros Gisztl Géza, az ellenőr pedig Hemmert János lett. A számvizsgáló bizottság tagjai: Tóth Pál, Mohay Lajos és Horváth János voltak; választmányi tagok pedig: Kiss Lajos, Horváth Károly, Tóth Lajos, Némerth Gyula, Rubinstein Mátyás, Föglein József, Török Pál (Majsai), Frei János (Takler), Debuly Imre, Ranga Antal, Tóth János (ékszerész), Szejay Sándor, Ürményi Sándor, dr. Gaál Dezső, Malonyay Elemér és vitéz Makray Ferenc.

nevelési vezető 1927-ben a szekszárdi leventeegyesületet két alosztályra osztotta, a könnyebb adminisztrálás érdekében. Az úgynevezett belvárosi alosztály lett a Séd-pataktól jobbra terjedő városrész. A másik, az úgynevezett újvárosi alosztály pedig a pataktól balra fekvő rész. A belvárosi alosztály főoktatója Edler Lajos szolgálaton kívüli főhadnagy, az újvárosi alosztály főoktatója pedig dr. Horváth Árpád vármegyei jegyző lett.<sup>32</sup> Miután két csoportra osztották az egyesületet, a város testnevelési vezetője 1927 szeptemberében szabályozta a leventeegyesületbe tartozó leventék kiképzését is.<sup>33</sup> Marossy Dezső a vármegyei testnevelési felügyelővel történt egyeztetés után úgy rendelkezett, hogy mindkét főcsoportból külön kell összeírni a kerékpáros és a lovas leventéket és névjegyzékbe foglalva egy külön főcsoportban kell őket egyesíteni. Ennek a főcsoportnak Edler Lajos főoktató vette át a szervezését. A lovas szakaszba mindkét főcsoportból azokat a leventéket vették fel, akik erre önként jelentkeztek, volt saját lovuk és lovas kiképzést szerettek volna kapni. A kerékpáros szakaszba szintén azokat a leventéket lehetett felvenni, akiknek volt saját kerékpárjuk és önként jelentkeztek a kerékpáros kiképzésre. A motorkerékpárosokat is ebbe a külön csoportba osztották be. A kerékpáros és a lovas szakaszok kiképzésénél a legnagyobb hangsúlyt a speciális kiképzésre helyezték, az általános kiképzésből csak az elemi tudnivalókat kellett elsajátítaniuk a leventéknek. Mivel Edler Lajos, a belvárosi főcsoport korábbi főoktatója új beosztást kapott, helyét a belvárosi főcsoportnál vitéz Simon Simon töltötte be. A belvárosi főcsoport és az újvárosi főcsoport is két-két szakaszra volt beosztva. A belvárosi főcsoport ½ zászlóalj parancsnoka vitéz Simon Simon főoktató volt. Az első század parancsnoka Hemmert János, a második század parancsnoka Hivet József oktatók voltak. Az újvárosi főcsoport ½ zászlóalj parancsnoka dr. Horváth Árpád főoktató volt. Az első szakasz parancsnoka Blasszauer János, a második szakasz parancsnoka pedig Csankó Imre<sup>34</sup> oktatók voltak. Mindkét főcsoportnál úgy kellett a leventék beosztását megoldani, hogy az idősebb leventék kerüljenek az első szakaszba, a fiatalabbak pedig a második szakaszba. A futballcsapat feletti felügyeleti jogot az újvárosi leventeparancsnok kapta meg, a futballcsapat vezetője Sztaszínó László oktató volt. A tűzoltó kiképzésre a leventéket szakaszonként, szakaszparancsnokaik vezetésével rendelték ki. A tűzoltókiképzést Birner István tűzoltó főparancsnok, leventeoktató vezette.

1929. július 1-től Fischer Károly nyugállományú százados lett Szekszárd testnevelési vezetője. 1930 februárjában megalakította a szekszárdi leventeegyesület palánkpusztai csoportját is, hogy a távol lakó leventéknek ne okozzon külön kellemetlenséget a leventeképzésen való részvétel. A leventeoktató Czobor Mátyás lett a palánkpusztai csoportnál, a létszámot egy segédoktató, három tisztes és huszonnégy levente alkotta.<sup>35</sup> Hivatalosan a leventeintézmény tagjainak egyenruhában kellett megjelennie a képzéseken, amelyen jelezték a megfelelő korcsoportot és a letett leventeprobákat is. Az egyenruhához tartozott a jellegzetes leventesapka is. Szekszárdon a leventeifjúság nagy részének túlságosan nagy anyagi terhet jelentett volna az uniformis beszerzése. Nem engedhették meg maguknak tehát az egyenruha használatát, csak a leventesapka viselése volt általános. Egyenruhát a leventeoktatók és segédoktatók, valamint a levente díszszakasz és a leventezenekar viselt. A szekszárdi leventeegyesület zenekarának oktatója Gaszner Nándor zenekarmester volt, a zenekar egyenruháját a szekszárdi szabó, Rózsa Ödön készítette el.<sup>36</sup>

Szekszárd megyei város népgondozó kirendeltségének 1938 novemberében Vendel István polgármesterhez intézett levelében megfogalmazódik, hogyan is kellett egy leventeegyesületnek működni: „A levente egyesület munkája ott kezdődik, ahol a kötelező foglalkozási órák munkája befejeződik. Az előképzést vezető és irányító hatóságoknak oda kell hatniok, hogy a levente egyesület a kötelező foglalkozási órákon kívül is működjék. Ez úgy érhető el, ha a levente egyesület szakosztá-

<sup>32</sup> TMU 1927. április 9. (IX. évf. 15. sz.) 6.

<sup>33</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936 (472/1927.).

<sup>34</sup> Csankó Imre bevonulásáig ideiglenesen Papp István volt a 2. szakasz parancsnoka, aki Csankó Imre szakaszparancsnok bevonulása után a századnál maradt, mint beosztott tisztt.

<sup>35</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.

<sup>36</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.

lyokban gondoskodik az ifjúság erkölcsi, lelki, szellemi és testi neveléséről.”<sup>37</sup> Minden leventeegyesületben 1938 után szükséges volt megalakítani a nevelési, a légvédelmi és légoltalmi, valamint a lövészzakosztályokat. A nevelési szakosztály előadásainak megtartására általában a helybeli tanítót vagy lelkészt neveztek ki. A légvédelmi és légoltalmi szakosztály vezetésére a város légoltalmi parancsnokát kérték fel. 1939 februárjában a főjegyző felkérte Török István városi tűzoltó parancsnokot, hogy a leventeegyesületben megalakítandó légvédelmi és légoltalmi szakosztály irányítását vállalja el. A lövész szakosztály vezetését pedig a vezető főoktató gondjaira bízták.

A leventék politikai pártban nem szerepelhettek. A leventeegyesületekben bármilyen tisztség betöltése csak magyar állampolgárság megszerzését követően volt lehetséges a nem magyar állampolgároknak. Az 1939-es honvédelmi törvény<sup>38</sup> magában foglalta a leventekötelezettség újbóli szabályozását is: „1939. II. tc. 7. §. Minden magyar állampolgár ifjú annak az évnek szeptember hó 1. napjától, amelyben 12. életévét betölti, mindaddig, míg tényleges katonai szolgálatát meg nem kezdi, vagy a katonai szolgálatra való alkalmatlanságát végleg meg nem állapítják, az alábbi szabályok szerint leventekötelesek. A leventekötelezettség általában megszűnik legkésőbb annak az évnek szeptember hó 30. napján, amelyben az ifjú a huszonharmadik életévét betölti. Ezen az életkoron túl is leventekötelesek maradnak tényleges katonai szolgálatra való bevonulásukig azok, akik a tényleges katonai szolgálat megkezdésére halasztást kaptak. Levente kötelesek az országban lakó azok az ifjak is, akiknek állampolgársága nem állapítható meg.”<sup>39</sup> A magyar királyi honvédelmi miniszter rendelete értelmében 1939-től a leventefoglalkozásokat a hétköznapok délelőttjén vagy délutánján kellett megtartani. Szekszárdon a haderőn kívüli (levente) kiképzést minden szombaton 14 és 18 óra között tartották. A katonai parancsnokságról ezért azt kérték a polgármestertől, hogy a városházán alkalmazott leventeoktatókat<sup>40</sup> szombat délutánra mentse fel az irodai szolgálat alól. A parancsnok így indokolta kérését: „Tekintettel arra, hogy a haderőn kívüli kiképzés fő célja erkölcsös, hazafias, vallásos, támadószellemű, bátor, elszánt, harcra kész nagy katonákat nevelni, igen fontos volna, hogy a fenti rendeletnek eleget tehessenek.”<sup>41</sup>

1941-ben átalakították a leventeszervezetet, amennyiben elrendelték leventebizottságok megalakítását. Minden megyei városban leventebizottságot kellett alakítani 1941. április 15-ig. A korábbi községi testnevelési bizottságoknak a leventeképzéssel kapcsolatos teendőit vették át az újonnan megalakított leventebizottságok. Szekszárd város leventebizottsága 1941. április 15-tel 5 év időtartamra megalakult. A bizottságnak hivatalból tagja volt: vitéz Vendel István polgármester mint elnök, dr. Kelemen József magyar királyi tisztiorvos, Gaál János római katolikus apátplébános, Tóth Lajos református lelkész, Németh Gyula evangélikus lelkész. Szintén hivatalból voltak tagok a szekszárdi iskolák igazgatói,<sup>42</sup> dr. Szakáts István királyi közjegyző, a leventeegyesület elnöke és Kristóffy László főhadnagy, a leventeegyesület titkára. A bizottságba Szekszárd megyei város katonai parancsnoksága további három főt<sup>43</sup> és két leventeoktatót<sup>44</sup> javasolt, akiket a polgármester nevezett ki. Szekszárd megyei város képviselőtestülete pedig három képviselőtestületi tagot<sup>45</sup> választott a

<sup>37</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (1392/1938. sz.).

<sup>38</sup> 1939. évi II. törvény a honvédelemről.

<sup>39</sup> ROMSICS 2000, 297–302.

<sup>40</sup> Bartinai Jánost, Szablár Bélát, Dörömbözi Istvánt és vitéz Zsigmond Gézát.

<sup>41</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (1268./1939. sz.).

<sup>42</sup> Malonyai Elemér igazgató-tanító a belvárosi római katolikus elemi iskola igazgatója, Majnay József igazgató-tanító az újvárosi római katolikus elemi iskola igazgatója, Makk József igazgató-tanító az alsóvárosi római katolikus elemi iskola igazgatója, Gacsályi László igazgató-tanító a csatári községi elemi iskola igazgatója, Héti József igazgató-tanító a felsővárosi református elemi iskola igazgatója, és Schank László igazgató tanító a belvárosi református elemi iskola igazgatója.

<sup>43</sup> Marth Ferenc vaskereskedő, Joó Sándor üzletvezető, Domonyai Péter földműves (Domonyai Péter halála után Marth Sándor pékmester került a bizottságba).

<sup>44</sup> Bartinai János csoportparancsnok és Papp István csoportparancsnok, akik közül Bartinai János lesz a bizottsági előadó (Bartinai János helyét 1944-ben Patacsi József hittanár, levente főtiszt vette át).

<sup>45</sup> Frey János, Hangel Andor, Majsai László.



2. kép. Úrnapi körmenet indulása a Takarékpénztár erkélyéről fényképezve (Molnár család fotóalbuma az 1930-as évekből, 75. kép. WMMM Irodalmi gyűjtemény, gyarapodási napló száma: 29/2020.)

bizottságba.<sup>46</sup> A szekszárdi leventeegyesület elnöke 1941-ben már dr. Kunczer Jenő<sup>47</sup> volt, 1944-ben pedig dr. Szakáts István.<sup>48</sup>

## LEVENTEOKTATÓK

A testnevelési törvény alapján megalakuló leventeegyesületeknek nagyon fontos feladata volt, hogy kiképzett oktatók felügyeletére bízzák a leventeifjúság nevelését. A törvényhatósági testnevelési bizottság ennek érdekében országsszerte tanfolyamokat szervezett. Folyamatosan szükség volt a leventeintézmény oktatói karának bővítésére és pótlására. Éri Márton alispán 1925 májusában rendelte el, hogy a leventeoktatók díjazása igazolt oktatási óránként minimum egy aranykorona legyen, amelyet visszamenőleg is ki kellett fizetni az oktatóknak, és ezután minden hónapban meg kell kapniuk a járandóságot.<sup>49</sup> Az ifjúsági oktatók fokozatai a következők voltak: vezetőoktató, főoktató, oktató és segédoktató. 1924. augusztus 11–25. között Szekszárdon is ifjúsági oktatóképző (testnevelési) tanfolyamot rendeztek, amelyet számos követett a későbbiekben.<sup>50</sup> Egy-egy tanfolyamra általában negyven fő körüli pályázó volt, többségében tanítók, papok, jegyzők, és tartalékos tisztek jelentkeztek. A szekszárdi leventeegyesület megalakulásával tíz leventeoktató alkalmazására nyílt

<sup>46</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (3675/1941. sz.).

<sup>47</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944.

<sup>48</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (3256/1944 sz.).

<sup>49</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.

<sup>50</sup> TMU 1924. augusztus 2. (VI. évf. 31. sz.) 4.

lehetőség, de 1925. szeptember 1-től tizenöt főre emelték az oktatók létszámát. Az 1927-es megyei adatok<sup>51</sup> szerint a leventeoktatók többsége tanár, illetve tanító volt.<sup>52</sup> Ezzel szemben a szekszárdi leventeegyesületnél megfigyelhető, hogy az oktatók nagy része valamilyen fegyveres szervnél<sup>53</sup> teljesített szolgálatot. Az 1925 júliusáig működésben lévő leventeoktatók között egy nyugállományú tisztt, öt tartalékos tisztt, kettő nyugállományú tartalékos altisztt, egy tanító, és egy cserkésztsiztt volt. Polgári alkalmazásukat illetően egy kivétellel aktív hivatali állást töltöttek be Szekszárdon. Tanfolyamot azonban csupán három oktató végzett ekkor még Szekszárdon, a következő években folyamatosan pótolták a hiányosságokat. A tanfolyam vezetője Szekszárdon 1925-ben Martin József főelőadó volt. A szekszárdi leventeegyesületnél a testnevelési alap 1928. évi költségvetése szerint három főoktató, tizenhat oktató és négy segédoktató volt alkalmazásban. Ezen kívül egy segédoktató dobos, egy segédoktató kürtös, egy karmester és egy segédkarmester dolgozott még az egyesületnél. 1927-ben több leventeoktató is lemondott kinevezéséről. Mivel a leventeegyesület tényleges kivonuló létszáma 750 és 800 között mozgott, az országos testnevelési tanács által kiadott kiképzési tervzet szerint legalább huszonkét oktatóra volt szükség. Marossy Dezső kérte hat leventeoktató kinevezését, azonban Szekszárd város polgármestere elutasította a kérést arra hivatkozva, hogy a testnevelési alaphoz nincs fedezet az újabb oktatók bérezésére. Mindketten az alispánhoz fordultak támogatásért, aki végül a testnevelési vezető javára döntötte el a vitát és határozatot hozott kilenc új leventeoktató kinevezéséről.<sup>54</sup> A szekszárdi leventeegyesület oktatói közül voltak, akik hosszú években keresztül teljesítettek szolgálatot, de olyanok is voltak, akik csak egy rövid időszakot töltöttek a leventeifjúság oktatásával. A kinevezésről való lemondásnak számtalan oka lehetett, vitéz Tölgyessy Sándor például elköltözött Szekszádról, néhány oktatónak a megromlott egészsége miatt kellett visszavonulnia, és a katonai szolgálat is befolyásolta az oktatók pályafutását. 1938 őszén, néhány hét alatt öt leventeoktató vonult be katonai szolgálatra. Szekszárd megyei város népgondozó kirendeltségének 1938 novemberében kelt levelében, melyet Vendel István polgármesternek küldtek, a leventeoktatókkal kapcsolatos kérés olvasható. A kéréssel kapcsolatban megfogalmazódik, hogy milyenek is kellett lennie egy elhivatott leventeoktatónak: *„Természetesen nem elégséges, hogy legyen levente otthon, hanem szükséges az is, hogy a levente otthonokban a levente ifjúsággal foglalkozunk is. Ez a levente oktatók kötelessége. A levente oktatónak tehát a kötelező foglalkozási órák után sem szűnhetik meg működése. A levente oktató a nap minden szakában oktatója, nevelője a leventének. Ha ez nem így van, ha az oktató csak a megfizetett órákban foglalkozik a levente ifjúsággal, úgy ilyen megbízásra nem érdemes. A cél érdekében felkérem Polgármester urat, mint a Testnevelési Bizottság Elnökét, hogy a jövőben levente oktatóul csak azokat hozza javaslatba, akik vállalják, hogy a levente szakosztályokban is minden külön díjazás nélkül közreműködnek.”*<sup>55</sup>

### 1. táblázat. A szekszárdi leventeegyesületnél alkalmazásban levő leventeoktatók

	Kinevezés kezdete	Kinevezés vége	Név	Katonai múlt	Foglalkozás	Beosztás
1	1927	n. a.	Aszalay József	n. a.	n. a.	n. a.
2	1939	n. a.	Bakó Jenő	n. a.	n. a.	n. a.
3	n. a.	n. a.	Bartina János	n. a.	n. a.	vezető főoktató
4	1938	n. a.	Bessenyei Gyula	n. a.	testnevelő tanár	n. a.

<sup>51</sup> Az 1927-es adatok szerint a megyében 233 oktató és ugyanannyi segédoktató teljesítette a leventeoktatást. Az oktatók között volt 152 tanár, illetve tanító, 5 magántisztviselő, 47 köztisztviselő, 14 földműves (birtokos), 12 iparos, 3 kereskedő.

<sup>52</sup> TMU 1927. november 12. (IX. évf. 46. sz.) 2–3.

<sup>53</sup> Honvédség, rendőrség, tűzoltóság.

<sup>54</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.

<sup>55</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (1392/1938. sz.).

	Kinevezés kezdete	Kinevezés vége	Név	Katonai múlt	Foglalkozás	Beosztás
5	1925	1927	Birner István	tiszt	vármegyei árvaszéki ülnök	tanfolyamot végzett
6	n. a.	n. a.	Blasszauer János	tiszt	rendőrségi díjnok	
7	1939	n. a.	Czéh József	n. a.	n. a.	n. a.
8	1939	n. a.	Czéh Lajos	n. a.	n. a.	n. a.
9	1939	n. a.	Cziráki László	n. a.	n. a.	n. a.
10	1925	n. a.	Csankó Imre	a világháborúban a 12. közös ezred és 8-ik honvéd gyalogezrednél szolgált, mint hadapródjelölt őrmester	n. a.	n. a.
11	1925	n. a.	Debulay József	n. a.	villamosüzemi tisztviselő	n. a.
12	n. a.	n. a.	Dörömbözi István	n. a.	n. a.	n. a.
13	1925	n. a.	dr. Horváth Árpád	tiszt	vármegyei aljegyző	tanfolyamot végzett
14	1925	n. a.	dr. Korniss István		vármegyei aljegyző	tanfolyamot végzett
15	1925	n. a.	dr. Künsztler Károly	tiszt	vármegyei árvaszéki ülnök	tanfolyamot végzett
16	1925	n. a.	Edler Lajos	nyugalmazott főhadnagy	n. a.	tanfolyamot végzett, főoktató
17	1939	n. a.	Farkas Ferenc	n. a.	n. a.	n. a.
18	n. a.	1936	Fejős László	n. a.	n. a.	n. a.
19	1927	1937	Futó János	n. a.	pénzügyi díjnok	főoktató
20	1937	n. a.	Hajnal János	n. a.	n. a.	n. a.
21	1937	n. a.	Hegyí Ferenc	n. a.	n. a.	főoktató
22	1925	n. a.	Hemmert János	a világháborúban a 61. gyalogezrednél szolgált, mint hadnagy; kitüntetései: 2. osztályú ezüst, bronz, sebesülési érem, Károly csapatkereszt	n. a.	n. a.

	Kinevezés kezdete	Kinevezés vége	Név	Katonai múlt	Foglalkozás	Beosztás
23	1938	n. a.	Herczeg Győző	n. a.	n. a.	n. a.
24	1925	n. a.	Hivert József	tartalékos főhadnagy	nyugalmazott MÁV műszaki tisztviselő	leventeegyesületi úszóoktató, tanfolyamot végzett
25	1927	n. a.	Horváth Endre	n. a.	közalapítványi gazdatiszt	n. a.
26	1926	n. a.	Horváth Lajos	a világháborúban a 69. gyalogezredben szolgált, tizedesi rangban; kitüntetései: 2. osztályú ezüst, bronz és Károly csapatkereszt	detektív	n. a.
27	1925	n. a.	ifj. Gaál László	n. a.	az első magyar biztosító társaság tisztviselője	tanfolyamot végzett
28	1925	1927	Kecskés József	tiszthelyettes	n. a.	n. a.
29	1936	n. a.	Klézli János	n. a.	n. a.	n. a.
30	1938	n. a.	Koszorú Lajos	n. a.	n. a.	n. a.
31	1937	1938	Kovács Géza	n. a.	n. a.	n. a.
32	n. a.	n. a.	Kővári János	n. a.	n. a.	n. a.
33	1927	n. a.	Krammer János	n. a.	n. a.	n. a.
34	1939	n. a.	Kristóffy László	n. a.	n. a.	n. a.
35	1926	1927	Lakner Sándor	a világháborúban a 69. gyalogezredben szolgált, tartalékos főhadnagy; kitüntetései: bronz, Károly csapatkereszt, 1912/13. évi emlékérem	rendőrfelügyelő	
36	n. a.	1936	László Dezső	n. a.	n. a.	n. a.
37	1926	n. a.	Légrády Dénes	volt legénységi	városi díjnok, városi iktató	tanfolyamot végzett



	Kinevezés kezdete	Kinevezés vége	Név	Katonai múlt	Foglalkozás	Beosztás
38	1925	n. a.	Lendvay Lajos	katona volt, a 17. honvéd gyalogezredben szolgált, világháborúban, mint hadnagy; kitüntetései: 1. o ezüst, 2. o. ezüst, bronz vitézségi érem, Károly csapatkereszt, Signum Laudis	államrendőrségi detektív	tanfolyamot végzett
39	1936	1939	Lovas Károly	n. a.	n. a.	n. a.
40	1925	n. a.	Makk József	n. a.	vármegyei számtiszt, tanító	tanfolyamot végzett
41	1935	n. a.	Marth Ferenc	n. a.	n. a.	n. a.
42	1927	n. a.	Molta István	n. a.	n. a.	n. a.
43	1927	n. a.	Móri Károly	n. a.	vármegyei számellenőr	n. a.
44	1936	n. a.	Ozanits Gyula	n. a.	járásbíróági díjnok	n. a.
45	1925 n. a. 1939	1927 1935 n. a.	Papp István	n. a.	pénzügyi tisztviselő, számtiszt	cserkésztsízt, tanfolyamot végzett
46	1936	1937	Pusztaszeri Mátyás	n. a.	n. a.	n. a.
47	1925	1925	Raffay Sándor	n. a.	tanító	n. a.
48	n. a.	n. a.	Riba Lajos	n. a.	n. a.	n. a.
49	1925	1927	Sárán Béla	tiszthelyettes	hivatalnok	n. a.
50	1925	1925	Schomer Béla	tiszt	tanító	n. a.
51	1927	n. a.	Schuller Károly	n. a.	munkásbiztosító pénztári tisztviselő	n. a.
52	n. a.	1938	Solyos József	n. a.	n. a.	n. a.
53	1927	n. a.	Stocker Géza	n. a.	magyar királyi állampénztári tiszt	főoktató

54	1927	1939	Szablár Béla	katona volt, 52. gyalogezrednél szolgált, mint számvivő őrmester	városi adótiszt	1938-tól főoktató
55	1938	n. a.	Szakálos Gyula	n. a.	n. a.	n. a.
56	1937	1938	Szélyes István	n. a.	n. a.	főoktató
57	1926	n. a.	Sztaszinó László	n. a.	n. a.	futballintéző
58	1925	n. a.	Thierjung Ferenc	n. a.	államrendőrségi felügyelő	tanfolyamot végzett
59	1937	n. a.	Varga József	n. a.	n. a.	n. a.
60	1925	1927	Villax József	n. a.	vármegyei ülnök	tanfolyamot végzett
61	1925	1927	vitész dr. Tölgyessy Sándor	tartalékos hadnagy	vármegyei közkórházi alorvos	tanfolyamot végzett
62	1925	n. a.	vitész Pozsgai János	n. a.	n. a.	n. a.
63	1925	1927	vitész Simon Ferenc	tartalékos hadnagy	államrendőrségi hivatali segéd tiszt	tanfolyamot végzett, az egyesület pénztárosa
64	1926	n. a.	vitész Simon Simon	n. a.	n. a.	n. a.
65	n. a. 1937	1936 1939	vitész Zsigmond Géza	n. a.	n. a.	főoktató

## FEGYELEM VAGY FEGYELMEZETLENSÉG

Minden településen nyilvántartást kellett vezetni a leventeköteles fiatalokról. Így tudták ellenőrizni a foglalkozásokon való részvételt. Az igazolatlanul hiányzók szüleit súlyos pénzbírságokkal vagy akár elzárással is büntették. A 18 évet betöltött leventéknek maguknak kellett a felelősséget vállalniuk, igazolatlan hiányzás esetén ők viselték a büntetést. A fiatalok körében a leventeintézmény meglehetősen népszerűtlennek számított, és jellemzően igyekeztek kibújni a rájuk rótt kötelezettség alól. Szekszárd vezetőségén a leventeintézmény fennállása alatt folyamatosan gondot okozott a leventék engedetlensége. Vendel István polgármester számos alkalommal intézett felszólítást a város lakosságához, hogy visszaszoríthassa a leventeifjúság körében elszaporodó mulasztásokat.

*„Hirdetmény.*

*A városi testnevelési oktatók jelentéséből értesültem, hogy a városban lakó 12 évtől 21 éves korú és testnevelésre kötelezett ifjak f. évi március hó 29-én megtartott testnevelési órán nagyon csekély számban jelentek meg.*

*Ismételten figyelmeztetem a városban tartózkodó 12 évtől 21 éves korig terjedő testnevelésre kötelezett férfinemű ifjakat, hogy minden vasárnap délután 3 órától 5 óráig tartoznak a testnevelési*

gyakorlatokon részt venni. [...] Megemlítem, hogy a testnevelési oktatók a meg nem jelenő ifjakat nekem be fogják jelenteni és ezekkel szemben a legszigorúbb pénz, esetleg elzárás büntetést fogom alkalmazni.

Szekszárd, 1925. április 4.

Vendel István polgármester<sup>56</sup>

1925 májusában Hubrick René testnevelési vezető a városi tanácshoz intézett levelében arra hívta fel a figyelmet, hogy mennyire fontos lenne a mulasztások kordában tartása: „A »Szekszárdi Ifjúsági Levente Testedző Egyesület« megalakulása után az iskolán kívüli ifjúság testnevelése az intéző bizottság által kijelölt oktatók által folyó évi március hó 15.-étől kezdődőleg hetenként (vasárnap délután 3–5 óráig) kettő órában az országos testnevelési tanács által megállapított irányelvek szerint megkezdődött. Az egyesülethez kijelölt oktatók mindent elkövetnek, hogy a megbízásukhoz híven, lelkiismeretes pontossággal és ügybuzgalommal hivatásuknak eleget tegyenek, azonban sajnálattal kell megállapítani azon körülményt, hogy a Levente tagok körében az egyesülettől való távolmaradásra történik izgatás s ennek folyamányaként a kötelező testnevelési előadásokról a tagok elmaradnak. Így nem várható a kívánt eredmény s különben is olyan rossz hatást szül a megjelenő tagokra társaik – (megtorlatlanul hagyott) mulasztása, elmaradása – hogy az eddig pontosan megjelenő tagok távolmaradásától kell tartani, illetve hogy a rendelet, mellyel az illetők kötelezettek az iskolán kívüli testnevelésre, általuk negligálva lesz.”<sup>57</sup>

A testnevelési vezető aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban is, hogy mennyire népszerűtlen Szekszárdon a leventeegyesület: „Sok ellensége van városunkban a Levente egyesületnek, mert a lakosság nem kis része a célnak magasztos, üdvös voltát megérteni, elismerni képtelen. Köztudomású, hogy városunk egyik szerzett testületének gyűlésén elhatározottat a Levente egyesület megszüntetése iránti lépések megtétele, melynek hatása már észlelhetővé lett az összejöveteleken. Az oktatás alkalmára igénybevett vásártér belső részletének elfoglalhatása miatt is kifogással élt a területi bérlő, nyilván a Levente egyesület ellenségeinek rábeszélésére, ami Dr. Bus Lajos városi főjegyző közbelépésével kedvezően elintéződött.”<sup>58</sup>

A helyzet az idő múlásával sem javult. A vármegyei testnevelési felügyelő ellenőrző szemléin megállapította, hogy 1937-ben az előírt foglalkozásokról igazolatlanul távol maradó leventék száma a létszámhoz viszonyítva 30–40%-kal emelkedett. Stocker Géza, a szekszárdi leventeegyesület vezető főoktatója 1937 decemberében jelentést tett a Vendel István polgármesternek az igazolatlanul mulasztó leventék magas arányának ügyében. Négy okot jelölt meg a főoktató a mulasztások nagy számának magyarázataként. Első helyen említette, hogy a leventeegyesület részére a testnevelési törvény rendelkezése szerint a városi hatóság által kiadott leventenyilvántartások nem tartalmazták az összes Szekszárdon élő leventeköteles ifjút. Ennek oka, hogy az ide érkezők általában nem tettek eleget bejelentési kötelezettségüknek. A másodikként felhozott lehetséges ok, hogy a mulasztó leventék névjegyzékét hiába adták át a rendőrségnek a foglalkozásokhoz való elővezetetés érdekében, a rendőrség tömegesen nem tudta előállítani őket. A megrögzött mulasztó leventék előállítására csak hetek múltával került sor. A város külterületein lakókat pedig egyáltalán nem állt módjukban előállítani, így ezek nagy része nem is járt foglalkozásra. Harmadik sarkalatos pontként az előállítások rossz körülményeit jelölte meg a főoktató, aki szerint ez a büntetés akár több kárt okozhatott, mintha büntetlenül maradt volna a mulasztás. Így fogalmazott: „Az így mégis előállított néhány megrögzött távolmaradót, az egyéb fegyelmezetlenséget és mulasztást elkövetőkkel egyetemben a testnevelési törvény rendelkezése értelmében kiszabandó visszatartás büntetéssel kellene sújtani büntetésből a foglalkozáson való részvétel után, amely célra szükséges és alkalmas helyiség

<sup>56</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936 (1837/1925. sz. Hirdetmény).

<sup>57</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.

<sup>58</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944.

többszöri kérelem ellenére nem áll rendelkezésre, a város erről nem gondoskodott, így a leventéket az előírt módon büntetni nem tudjuk. Ha mégis feltétlen szüksége mutatkozott a visszatartásnak, akkor pár leventét a rendőrségre állítottunk elő a kiszabott visszatartási büntetés kitöltésére, ahol azonban hely hiányában a rendőrségi folyosón tartatnak vissza, ahol bűnözők, sőt nem egyszer ugyanakkor kéjnyók is tartózkodnak kihallgatásra várva. Mivel az egyesület céljaival ez ellenkezik, de a testnevelési törvény is másképp intézkedik e büntetés végrehajtásáról, az egyesület lehetőleg a rendőrségi folyosót fenti indokok alapján csak a legszükségesebb esetben veszi igénybe. Az pedig, hogy a fenti 2. pont alapján néhány leventét a rendőrség előállít és az a foglalkozáson részt vesz, nem büntetés a megrögzötten mulasztó levente részére, mert tudja, hogy ismét heteknek kell elmúlnia, amíg újra sor kerülhet, elővezetésére, így érthető hogy büntetés hiányában a foglalkozáson nem jelenik meg, míg elő nem vezetik.”<sup>59</sup> Negyedik ok pedig a vezető véleménye szerint az volt, hogy a testnevelési törvény értelmében kiszabott pénzbüntetés csak a legkritkább esetben volt behajtható. A távolmaradó leventék nagy része szegény szülők gyermeke volt, akik nem tudták megfizetni a büntetéseket. Stocker Géza javaslatokkal is előállt a helyzet javítására vonatkozóan. Meglátása szerint először is Szekszárd összes alkalmazottat tartó kereskedőjét, iparosát és gazdasági cselédet tartó gazdáját figyelmeztetni kell a testnevelési törvény rendelkezéseire, amely szerint alkalmazottaikat kötelesek a leventefoglalkozásokon való részvételre elengedni és rászorítani, tehát bejelenteni is. Ellenkező esetben velük szemben szigorú pénzbírság kivetését javasolta, amely minden bizonnyal behajtható lenne. A mulasztó leventék legnagyobb százaléka az idegenből származó alkalmazottakra esett, akik ideérkezésük titokban tartásával nem kerültek nyilvántartásba. Második pontban a főoktató javasolta a polgármesternek, hogy a rendőrök számának emelésével tegye lehetővé a gyakoribb elővezetéseket. Sürgette továbbá egy visszatartási helyiség kijelölését, amelyről a testnevelési törvény is rendelkezett. Úgy vélte, hogy a városházán üresen álló raktárhelyiség tökéletesen megfelelhet a célnak. „Szükséges ehhez azonban megfelelő és teljesen megbízható hatósági megbízott kirendelése (tűzoltó, kisbíró) a büntetés végrehajtásának foganatosítására, sőt időnkénti ellenőrzésre, hogy mulasztás ne történhessen, a kirendelőnek ellenőrzésére is szükség lenne, hogy a levente az egyesület oktatói kara által, avagy súlyosabb esetben Polgármester úr által kiszabott büntetést valójában ki is töltsse.”<sup>60</sup> Stocker Géza javaslatai közül a legfontosabbnak az alkalmazottak leventeképzését szabotáló munkáltatók megbüntetését tartotta és ennek bevezetését sürgette leginkább.

1938-ban a testnevelési és népgondozó kirendeltség előjáró parancsnoka a kiképzési év folyamán ismételten azt tapasztalta, hogy a szekszárdi leventeegyesület állapota úgy kiképzés, mint fegyelem tekintetében fokozatosan, de különösen 1938. évben nagymértékben romlott.<sup>61</sup>

„A fegyelem csökkenése különösen abban csúcsosodott ki, hogy a leventék mind nagyobb és nagyobb számban hiányoztak igazolatlanul, és ha a rendőrség az ilyeneket elő is vezette, még az aznapi foglalkozásról megszöktek. A kiképzés csökkenését világosan mutatta a folyó évi vármegyei verseny, hol a szekszárdi levente-versenyszakaszon igen gyengén szerepelt és nagyon rossz helyezést ért el.”<sup>62</sup> Az előjáró az eredménytelenség és a fegyelem lazulásának okát a leventeoktatók, elsősorban a vezető főoktató, Stocker Géza alkalmatlanságában látta. Véleménye szerint Stocker Géza nem tudott egy ilyen nagy leventeegyesületet összetartani, fegyelmezni és a leventeképzést irányítani. Ezért javasolta a vezető levente főoktató leváltását. A többi nem megfelelő oktató leváltására fokozatosan került sor. A mulasztások azonban a későbbiekben is gondokat okoztak. A vármegyei katonai parancsnok 1939 januárjában figyelmeztette a polgármestert, hogy a levente fegyelmi ügyeket egy héten belül kell intézni, mivel az a tapasztalat, hogy a szekszárdi leventeegyesület vezető főoktatója nem intézi ezeket időben. A figyelmeztetés idején is több mint kétszáz ilyen ügy várt elintézésre.

<sup>59</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (1937. december 15.).

<sup>60</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (1937. december 15.).

<sup>61</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936 (375/1938. sz.).

<sup>62</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.

## LOVASLEVENTÉK

A leventemozgalom egyik legfontosabb sportága – a lövészet mellett – a lovaglás volt. Nem sokkal a leventeintézmény létrejöttét követően elkezdődött a lovaslevente szakosztály országos megszervezése. A szekszárdi leventeegyesületnél 1927-ben a belvárosi és az újvárosi főcsoportok mellett létrehoztak egy külön főcsoportot, amely egy kerékpáros és egy lovas szakaszból állt. A főcsoport vezetését Edler Lajos főoktatóra bízta. A lovas szakaszba mindkét főcsoportból azokat a leventéket vették fel, akik erre önként jelentkeztek, volt saját lovuk és lovas kiképzést szerettek volna kapni. 1928-ban meg is indult a lovas kiképzés Szekszárdon, hat darab nyeret és felszerelést utaltak ki a testnevelési alaphól a leventéknek. A lovaslevente-kiképzés azonban a legtöbb helyen nem volt oly mértékben fejleszthető, mint ahogy elvárták volna. Ennek legfőbb oka az alkalmas lovak hiánya volt, ezért az Országos Testnevelési Tanács úgy döntött, hogy díjmentesen rendelkezésre bocsát lovakat a kiképzés elősegítése céljából. Aki jelentkezett a lovak igénybevételére, kötelezte magát arra, hogy a lovat három évig tartja és a lovas kiképzés céljára hetente három napon át három-három órára, vagy a vasárnapot kivéve egy hétköznapi napon a leventeegyesület rendelkezésére bocsátja. Az igényelt lovakat Pécsen lehetett átvenni, a szállítási költség az igénylőket terhelte. Az igénylők a lovakat felhasználhatták közmunkára való fogatoláshoz, ha az igénylő a község volt, akkor községi előfogatos lovaként, vagy mint tűzoltó lovakat és csak a megszabott időre kellett a leventekiképzés céljára átengedniük őket. Természetesen csak olyan községekben lehetett igényelni a kedvezményesen kiadott lovakat, ahol a leventeegyesületen belül lovaslevente-csoport működött. A lovaslevente-csoport megalakításához tizenkét levente jelentkezésére volt szükség.<sup>63</sup> Szekszárdon tizenkilenc igénylő összesen harminchat ló kiutalását kérte.

### 2. táblázat. Kimutatás a lovakat igénylőkről, Szekszárd, 1929. november hó 11.

Kimutatás az Országos Testnevelési Tanács társelnöke által díjmentesen rendelkezésre bocsátandó lovakat igénylőkről			
Folyószám	Az igénylő neve és feleség neve	Utca, házszám	Db-száma
1	Szekszárd megyei város	Béla tér	4
2	Molnár József nős Tóth Simon Erzsébettel	Árpád u. 53.	2
3	Cserdi István nős Ranga Máriaival	Remete 46/b.	2
4	Farkas István nős Piszter Terézszel	Alkotmány 56.	2
5	Boda István nős Horváth Erzsébettel	Remete u. 85.	2
6	Prantner János nős Hauszknacht Katalinnal	János u. 15.	3
7	Taba György nős Szeremlei Juliannával	Kablárköz 6.	2
8	Marton János nős volt Bíró Erzsébettel	Bercsényi u. 9.	1
9	Steiner Ferenc nős Takler Rozáliával	Benczúr u. 25.	1
10	Bekes János nős Sipos Rozáliával	Pázmány tér 3.	2
11	Sipos János nős Nagy Terézszel	Nyár u. 6.	2
12	Ferenc Péter nős Horváth Rozáliával	Bocskay u. 49.	2
13	Ranga Sándor nős Szücsény Juliannával	Bocskay u. 62.	1
14	Háromházi István nős Marton Etellel	Csatár	1
15	Steig Jánosné szül. Budai Juli	Jókai u. 31.	2
16	Dorogi József nős Tokai Juliannával	Kisbödő 9.	2

<sup>63</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.

Folyószám	Az igénylő neve és feleség neve	Utca, házszám	Db-száma
17.	Káldi János nős Szabó Juliannával		2
18.	Simon Takács József nős Praimejer Annával	Béri Balogh u. 23.	2
19.	Bencze István nős Pukk Juliannával	Bercsényi u. 5.	1
Összesen			36
Szekszárd, 1929. november hó 11.			

Rudnyánszky Ferenc huszárőrnagy 1926-ban kezdeményezte, hogy szervezzenek a lovas levétek részére távlovaglást. A programhoz tekintélyes pártfogót is talált vitéz nagybányai Horthy István nyugalmazott lovassági tábornok, a kormányzó bátyjának személyében. Horthy István komoly katonai pályát járt be. IV. Károly lovassági oktatója volt, 1913–1914-ben a császári és királyi jász-kun 13. huszárezred parancsnoka. Az első világháborúban dandárparancsnok, a Nemzeti Hadsereg megszervezésekor lovassági felügyelő, majd altábornagy. Mint lovassági tábornok vonult nyugdíjba, a felsőház létrehozásától (1927) egészen 1937-ben bekövetkezett haláláig Jász-Nagykun-Szolnok vármegye törvényhatósági képviselője volt. A távlovaglást minden évben az idős tábornok vezette, akiről köztudott volt, hogy legalább napi két órát tölt a nyeregben. 77 éves korában, orvosának utasítása ellenére törött lábbal lovagolta végig az országos túrát, az életéért aggodó figyelmeztetésekre pedig legyintve csak annyit mondott: „*Mi, Horthyak, vashól vagyunk!*” És hogy ezt bizonyítsa, törött lábával még csárdást is táncolt Tatán az Esterházy-parkban. A távlovaglások évről évre nagyobb hírnévre tettek szert. A kispazda és levante lovasokhoz hazai úrlovasok és külföldi előkelőségek, arisztokraták és politikusok is csatlakoztak.<sup>64</sup> Egy-egy távlovaglás alkalmával 400–500 kilométeres távot tettek meg a lovasok. Az útvonal minden évben változott. A szervezők és igyekeztek propagandacélra felhasználni a távlovaglásokat. Szándékuk az volt, hogy Magyarországot megismertessék a külföldi vendégekkel, akik majd hazájukban szószólói lehetnek a magyar ügynek és tanúi a trianoni igazságtalanságnak. A túraút során magánházaknál szállásolták el a résztvevőket, és mindenütt hatalmas ünnepléssel, kulturális programokkal, díszbédékkal és mulatsággal fogadták őket. A propagandacélok mellett gazdasági érdekek is húzódtak a háttérben. A távlovaglásokon gazdag gyárosok és földbirtokosok is részt vettek és a szervezők abban reménykedtek, hogy a külkereskedelmi kapcsolatokra mindez pozitív hatást gyakorol majd. Rudnyánszky Ferenc őrnagy, a távlovaglások főszervezője soha nem mulasztotta el beszédeiben felhívni a figyelmet a kispazda lovassport nemzetgazdasági fontosságára.<sup>65</sup>

Szekszárd történetében a legemlékezetesebb az 1932. évi távlovaglás volt, amely alkalmával egy egész napot a városban töltöttek a lovastúra résztvevői. A Magyar Gazdák Országos Lovas Egyesülete már kora tavasszal elkezdte szervezni a programot, Szekszárdon is komoly előkészületek történtek. A vármegyeházán áprilisban értekezletet tartottak Szévald Oszkár alispán elnöke alatt, amelyen részt vett Rudnyánszky Ferenc huszárőrnagy is a feleségével, valamint vitéz Géczy Sándor vármegyei testnevelési felügyelő. A Tatóról induló lovasok útvonala a következő volt: Felsőgalla, Bicske, Alcsút, Vál, Kisszentpéter, Martonvásár, Ercsi, Adony, Dunapentele, Dunaföldvár, Solt, Harta, Dunapataj, Kalocsa, Gerjen, Fadd, Tolna, Szekszárd, Bonyhád, Pécsvárad és a végállomás Pécs. Május 23-án 11 óra 30 percre várták a résztvevők Szekszárdra érkezését.<sup>66</sup> A terv az volt, hogy délután meglátogatják a vármegyei múzeumot, a selyemgyárat, a gazdasági szakiskola palánki gazdaságát és a szekszárdi pinceszövetkezet borpincéjét. Az értekezleten elhatározták, hogy a Géczy Sándor vezetése alatt alakult bizottság állítja össze a távlovaglás tagjai számára a szekszárdi tar-

<sup>64</sup> Magyar Jövő 1929. január 5. (IX. évf. 4. sz.) 6.

<sup>65</sup> Pesti Napló 1937. június 5. (LXXXVIII. évf. 125. sz.) 12.

<sup>66</sup> TMU 1932. április 9. (XIV. évf. 27. sz.) 3.

tózkodás részletes programját. Vitéz Vendel István polgármester felkérte a szekszárdi értelmiségi családokat, hogy szíveskedjenek egy vagy két vendéget elszállásolni és ellátásukról gondoskodni.<sup>67</sup> Tolna megyében Eördögh Zoltán magyar királyi gazdasági felügyelő kalauzolta a lovas csapatot, amelyet vitéz nagybányai Horthy István, György szász-meiningeni herceg és Rudnyánszky Ferenc őrnagy vezetett.<sup>68</sup> Szekszárdra beérkezve a Rákóczi, Széchenyi utcákon és a Garay téren át vonultak a Béla király térre, amelyet erre az alkalomra a vendég lovasok zászlóival díszítettek fel. A templom előtt fogadóbizottság várta őket, amelynek élén Szévald Oszkár alispán állt. A fogadóbizottsággal szemben sorakozott fel a lovasscsapat. A múzeum gyűjteményében található Borgula-fotón a lovasok között a távlovaglás vezetője, vitéz nagybányai Horthy István nyugalmazott lovassági tábornok is látható. Szekszárd polgármestere, vitéz Vendel István, magyarul üdvözölte a vendégeket, a francia nyelvű köszöntőt dr. Hencze Béla reálgimnáziumi tanár intézte hozzájuk, míg a német üdvözlő beszédet Emich János mucsi bíró mondta el. A lovasok részéről Horthy István köszönte meg az üdvözlést magyarul, német nyelven pedig a távlovaglásban résztvevő hét nemzet nevében György szász-meiningeni herceg mondott köszönetet. A lovas hölgyeknek magyar ruhás kislányok virágcsokorral kedveskedtek. A gondosan megtervezett programot egy hirtelen jött délután zivatar módosította. A vármegyei múzeumot, a selyemgyárat és a borszövetkezet pincéjét a vendégseregnek csak egy töredéke látogatta meg. A Kaszinó pavilonjában megrendezett sárközi kézimunka-kiállítás – ahol a kiállított darabokból vásárolni is lehetett – viszont szerfelett elnyerte a külföldi vendégek tetszését. A távlovaglók tiszteletére rendezett vacsorán elhangzott beszédében György szász-meiningeni herceg elismerően szólt a Horthy Miklós Közkórházról, amelyet napközben meglátogattott.<sup>69</sup> A magyar nemzet haza- és szabadságszeretetééről dicsérő szavakat ejtett és példaként hozta fel az előző napi kalocsai látogatásukat. A kalocsai érsek a főszékesegyházban a trianoni igazságtalanságok megszüntetéséért imádkozott és ez a megkapó jelenség csak megerősítette a hercegben azt a meggyőződést, hogy a békeszerződés méltánytalan volt. A lovasscsapat másnap kora reggel indult tovább Bonyhád felé, hogy elérjék túraútjuk végállomását, Pécsét.<sup>70</sup>

A távlovaglások során a vendégek látogatást tettek a híres magyar ménesgazdaságoknál. Meg kell említenünk az 1789-ben alapított Bábolnai Ménesbirtokot, amely 1932-ben Európa legjelentősebb arab ménesével büszkélkedhetett. A bábolnainál is régebbi, 1785-ös alapítású a Mezőhegyesi Ménesbirtok, amely nemcsak Magyarország, hanem Európa legrégebbi ménesbirtoka. Tolna megye vonatkozásában a tolnatamási tájfajta ló számíthatott komolyabb érdeklődésre. A „Tolnatamási és vidéke angol félvér lótenyésztő szövetkezetet” 1915-ben alapították, Gyérey Richárd ozorai ménestulajdonos és nedelici Horváth Jenő méneskari ezredes vezetésével. A cél a nemesebb angol félvér ló tenyésztése volt. Regöly, Szakály, Ozora, Pincehely, Tamási, Nagykónyi, Gyulaj, Felsőíreg, Nagyszokoly, Magyarkeszi, Felsőnyék körzetében kezdték meg a lovak tenyésztését. A távlovaglásnak kétségtelenül volt gazdasági haszna Tolna megyére nézve, a hollandok ugyanis huszonegy lovat vásároltak meg azzal a céllal, hogy a Hollandiában létesítendő magyar mintaistállóba állítsák be őket, és eladásra került harminc vagon rozs és több ezer liter bor.<sup>71</sup> A politikai jelentőségéről pedig így írtak a Tolnamegyei Ujság hasábjain: „[...] akik hallották a hollandus H. Swagemakers felszólalását Kalocsán és György herceg toasztját Szekszárdon, azok előtt tisztán áll, hogy ezen távlovaglások nemcsak a lovas sportnak megkedveltetését, a különböző társadalmi osztályoknak egymáshoz való közelebb hozását, a magyar lótenyésztés előbbrevitelét, a hajdan nagy kiviteli cikként szereplő magyar lovak értékesítésének újra való felújítását szolgálják, de a magyar faluknak, városoknak és magyarságának nem a főváros, de a vidék lakói útján való bemutatásával nagyban azt a célt is, hogy

<sup>67</sup> TMU 1932. április 27. (XIV. évf. 32. sz.) 4.

<sup>68</sup> TMU 1932. május 18. (XIV. évf. 38. sz.) 1–2.

<sup>69</sup> TMU 1932. május 21. (XIV. évf. 39. sz.) 2.

<sup>70</sup> TMU 1932. május 25. (XIV. évf. 40. sz.) 1–2.

<sup>71</sup> TMU 1932. május 28. (XIV. évf. 41. sz.) 1.



3. kép. A távlovaglás résztvevői megérkeztek a Béla térre, a lovasok élén vitéz Horthy István nyugalmazott lovassági tábornokkal (Molnár család fotóalbuma az 1930-as évekből, 105. kép. WMMM Irodalmi gyűjtemény, gyarapodási napló száma: 29/2020.)

*eddig az ellenséges sajtó útján informált semleges államok gazdag, hatalmas népe közvetlen érintkezés folytán ismerkedjék meg a magyar nép élni és dolgozni akarásával, mindinkább megérlelődjék lelkükben az, aminek a szekszárdi és kalocsai szónokok oly fanatikus meggyőződéssel kifejezést is adtak, hogy a legnagyobb igazságtalanság ezt a kulturnemzetet úgy elítélni, mint azt a párizskörnyéki békében tették, s hogy ezt a népet fel kell szabadítani ennek a békének rettenetes elnyomásából.*<sup>72</sup>

A távlovaglásokon olyan vendégek vettek részt, mint például Frank von Papen korábbi német kancellár, Németország bécsi nagykövete, de a lovasokkal ott volt a *New York Herald* európai főszerkesztője, a legnagyobb német sportlap, a *Sport im Bild* szerkesztője és a *Le Sport Universel Illustré* című francia lap munkatársa. A túráknak köszönhetően Magyarországra látogattak neves politikusok, katonatisztek, írók és újságírók. A külföldi lovasok között sokan vezető szerepet tölthettek be hazájuk gazdasági életében. A hollandok és a németek általában a mezőgazdasági és a gyáripari dolgok iránt érdeklődtek, a francia, svéd, észt, litván és a holland résztvevőket különösen a magyar lovak érdekelték, míg az olasz vendégek leginkább a magyar nacionalizmust kívánták megismerni.<sup>73</sup> Horthy István 1937 őszén bekövetkezett halálával súlyos veszteség érte a magyar lovassportot, amelynek egyik legelhivatottabb támogatója volt. A tradíciót a következő években sem törték meg, igyekeztek a megszokott színvonalon megrendezni a lovastúrákat, amelyeket ezután Horthy István emléktávlovaglás néven tartottak számon.<sup>74</sup> A második világháború és főként a háborút követő politikai változások viharai azonban elsodorták ezt a hagyományt, amely idővel a feledés homályába merült. A lovas szellemiség azonban kultúránk része maradt, hiszen „lovas nemzet a magyar”. A lovasnyaraltatás eszméjét, amely napjainkban reneszánszát éli, tulajdonképpen

<sup>72</sup> TMU 1932. május 25. (XIV. évf. 40. sz.) 1.

<sup>73</sup> A Pesti Hírlap 1937. évi naptára 90.

<sup>74</sup> Esti Ujság 1939. április 23. (IV. évf. 92. sz.) 8.





4. kép. A Szekszárdi Levente Egyesület által kiadott képeslap 1933-ból  
(WMMM Újkortörténeti archív fotó gyűjtemény, gyarapodási napló száma: 48/2019.)

a Horthy István távlovaglások iránti nagy nemzetközi érdeklődés hívta életre. A Magyar Nemzet 1939 nyarán így idézte fel a távlovaglás legszebb pillanatait: „Magyarországról folyik a szó s közben némán vési a szívekbe a magyar föld s a magyar táj a maga halhatatlan, örök varázsát.”<sup>75</sup>

## LEVENTESPORTTÉR

A leventefoglalkozásokat országsherte a sportpályákon tartották. A szekszárdi leventeegyesület megalakulása után a vármegye alispánja felszólította a polgármestert, hogy a sporttér céljaira a város a sürgősen vásárolja meg a közalapítványtól a vásártéri területet. A cél az volt, hogy a lehető legrövidebb időn belül bekerített és felszerelt sporttelepet létesítsenek Szekszárdon. A város meg is vásárolt egy 55.000 négyszögöles területet. Tárgyalások folytak arról, hogy az egész vásártér a város tulajdonába kerüljön, és megfelelő, állandó sportpálya álljon a leventeifjúság rendelkezésére. A téli, elméleti oktatás az elemi iskolák tantermeiben és a városi polgári iskola tantermeiben volt megtartva. Marossy Dezső 1925 októberében kérte a polgármestertől, hogy a szekszárdi fiúiskola és a polgári leányiskola tantermeit és tornatermeit a leventeegyesület testnevelési gyakorlataira engedjék át az 1921. évi 53. törvénycikk végrehajtási utasításának 21. §-a értelmében. Szekszárd város tanácsa a kialakított sportpálya kezelésével és gondozásával a szekszárdi leventeegyesület vezetőségét bízta meg. A leventeegyesület elnöksége pedig megegyezést kötött a városban működő polgári egyesületekkel<sup>76</sup> a pálya használatára vonatkozólag.<sup>77</sup> A leventeversenyeket, sportnapokat nagy nyilvánosság előtt, ünnepélyes hangulatban rendezték, ezekkel az eseményekkel is népszerű-

<sup>75</sup> Magyar Nemzet 1939. július 19. (II. évf. 162. sz.) 13.

<sup>76</sup> Turul Sport Egyesület és Törekvés Sportegylet

<sup>77</sup> TMU 1928. november 3. (X. évf. 45. sz.) 7.

sítve a leventeintézményt. A szekszárdi leventeegyesület 1927. évi leventeversenyéről a szekszárdi levente-versenyrendező bizottság jegyzőkönyvében a következőket jegyezték fel: „Szekszárdon június hó 29-én Péter és Pál napján 728 levente részvételével tartotta meg Szekszárd r. t.<sup>78</sup> város levente versenyét. Jankó Ágoston főispán megérkezése után Hagymássy Zoltán vármegyei főjegyző a levente intézmény nagy nemzetmentő fontosságát méltatva megnyitotta a versenyt, a himnusz akkordjai után. A szabadgyakorlatok bemutatása után, melyet a szekszárdi levente zenekar ütemeire mutattak be a leventék, fokos gyakorlattal és szebbnél szebb gúla mutatóanyagokkal gyönyörködtették a közönséget. Úgy a belvárosi, mint az újvárosi főcsoportok igen jó benyomást tettek, mégis mintha az újvárosi főcsoportban nagyobb lett volna a lelkesedés, látszott rajtuk, hogy nekik a leventezés több mint kötelesség. A szabadgyakorlatok és mintagyakorlatok levezetése után vette kezdetét az atlétikai mérkőzés, melynek befejeztével az újvárosi főcsoport leventéi még egy igen hatásos élőképet mutattak be, a különböző társadalmi osztályok összefogására, összetartozására célozva, melynek jegyében minél hamarabb következék el a dicső feltámadás. Az atlétikai verseny lezajlása után ismét oszlopban állottak fel a levente osztályok, a győztesek megkapták a megérdemelt jutalmukat, majd vitéz Vendel István polgármester záróbeszéde után a 728 levente díszmenetben vonult el a hősök emlékoszlopa előtt, akik ha láthatták volna fiaik feszülő acélos izmait, meggyőződhetek volna róla, hogy mégse ontották hiába hősi vérüket.”<sup>79</sup>

Komoly gondot okozott a szekszárdi leventeegyesületnek a felszerelések, köztük az Országos Testnevelési Tanács által kiutalt sportfelszerelések tárolása. Több alkalommal is kérte az egyesület vezetősége a polgármestert, hogy biztosítson számukra megfelelő raktárhelyiséget. Az alispán felajánlott ugyan egy pincehelyiséget, de az nem bizonyult alkalmasnak a rossz körülmények (penész, doh) miatt. 1931-re azonban a város olyan helyzetbe került, hogy nemhogy raktárhelyiséget nem tudott biztosítani, de a sportpályát is képtelen fenntartani. Tolnavármegyének azonban legalább a székhelyén szüksége volt egy olyan modern sporttelepre, ahol az összes sporteseményt lebonyolíthatják. Szekszárd város polgármestere ezért a városi sportpályát 1931. január 1-ével a Törvényhatósági Testnevelési Bizottság rendelkezésére bocsátotta. A sportpálya gondozását 1931 nyarán a Tolnavármegyei Sportegyletre<sup>80</sup> bízta. A kialakult helyzettel azonban nem mindenki volt elégedett. Tolnavármegye testnevelési és népgondozó felügyelőségének vezetője már 1932 nyarán indítványozta, hogy a sportteret a levente kispuskalőtérrel együtt haladéktalanul adják vissza a leventeegyesület kezelésébe. Nyomatékos kérését a következő képen indokolta: „Tudomásom szerint a sporttér területe városi tulajdon, a tribün a városi testnevelési alapból, illetve levente egyesületi sportverseny jövedelmekből, a sporttér beton kerítése a törvényhatósági testnevelési alapból lett megépítve, vagyis az egész sporttér a levente intézmény alapjaiból létesült. Ennek dacára a sporttér nem az elsősorban arra hivatott szekszárdi levente egyesületnek, hanem a polgári sportegyesületnek van ezidőszert átadva. Ezen visszás állapot megszüntetése céljából, és hogy a szekszárdi levente intézmény tartozékai (ingatlanok, lőtér, sporttér, levente otthon, egyéb felszerelések stb.) egységesen kezelhetők és ellenőrizhetők legyenek, kérem szíves intézkedését oly irányban, hogy a levente sportpálya a »Szekszárdi Levente Egyesület«-nek leltár szerint átadassék. [...] A polgári sportegyesületek részére átadott sportpálya fenntartási költségei nem fedezhetők a testnevelési alapokból, mert hiszen a testnevelési alapok felhasználása a kiadott rendelkezések szerint a leventeintézményt illetik. Ugyanúgy kérem az ideiglenes kispuska lőteret is a levente egyesületnek átadni, aki annak fenntartásáról fentiek szerint gondoskodik és a lőtér használatát a leventeintézményen kívül minden szekszárdi céllövő egyesület részére is biztosítani tartozik tervszerű beosztás mellett.”<sup>81</sup> A leventeegyesület és levente sporttér feletti felügyeleti jog a vonatkozó rendeletek szerint Tolnavármegye testnevelési és nép-

<sup>78</sup> rendezett tanácsú

<sup>79</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936 (2018/1927.).

<sup>80</sup> A Turul Sport Egyesület és a Törekvés Sportegylet egyesülésével jött létre.

<sup>81</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936 (474/1932.).



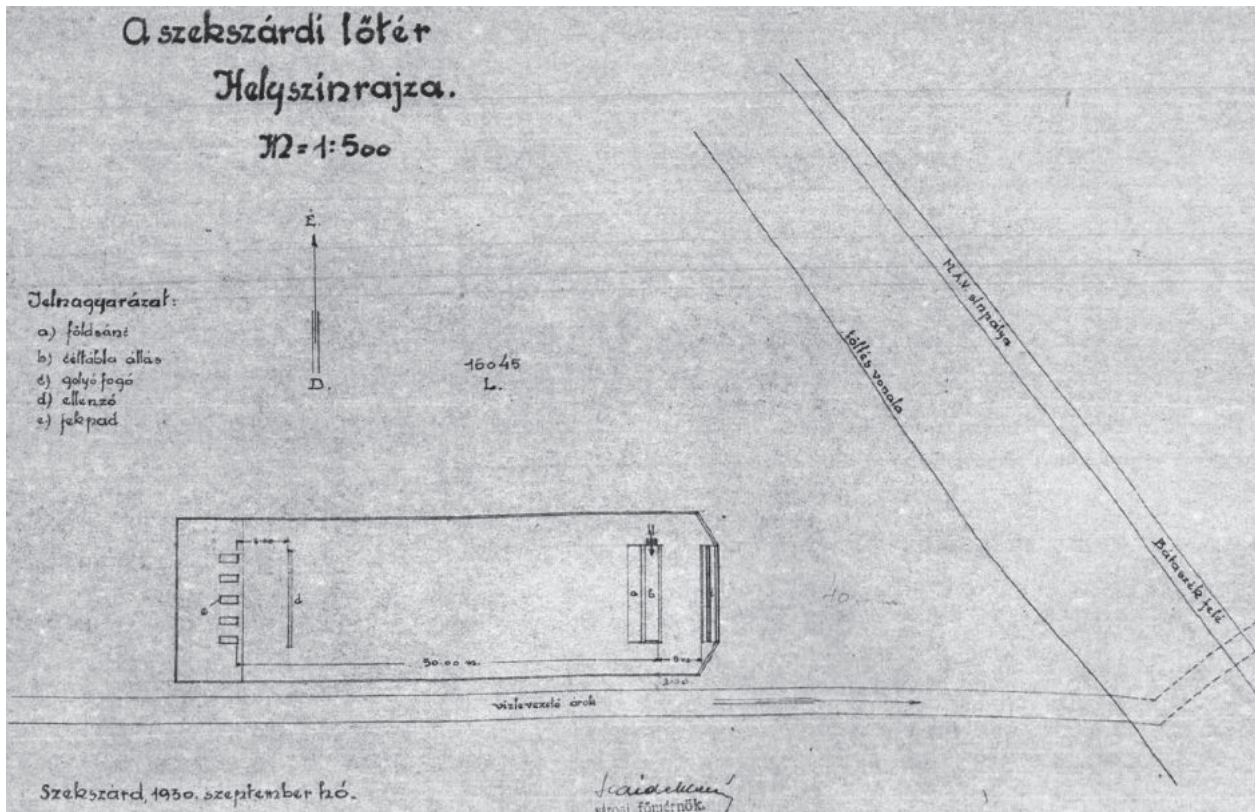
5. kép. Szekszárd város 1945-ös térképének részlete, a 27-es szám a leventeotthont mutatja (WMMM Történeti dokumentum gyűjtemény, leltári szám: 1983.61.1.)

gondozó felügyelőjéé volt, így a sporttér és a lőtér hovatartozásának kérdése eldőlt. Az 1933. április 7-én megtartott képviselőtestületi közgyűlés 56/rkkg./3136/-1933. számú véghatározata szerint a levente sportpálya a város tulajdonjogának fenntartása mellett a leventeegyesületnek lett átadva. 1934-ben a testnevelési és népgondozó felügyelő a véghatározatot még azzal egészítette ki, hogy a városi tanács a levente sportpályát a szekszárdi leventeegyesület kezelésébe „kizárólagos és állandó használatra” adja át, valamint a szakkályportpálya fenntartási céljaira a város testnevelési bizottsága a városi testnevelési alapan minden évben a szükségletnek megfelelő összeget előírányozni tartozik. Javasolta továbbá, hogy kerüljön bele a határozat szövegébe a félreértés elkerülése végett, hogy a sportpályán rendezendő versenyekből befolyó jövedelmek a leventeegyesületet illetik, amivel természetesen elszámolással tartozik.<sup>82</sup>

## LEVENTELŐTÉR

A leventeképzés egyik legfontosabb sportága a céllövészet volt, ezért lőtereket is ki kellett alakítani a településeken. Szekszárdon a kialakított lőpályát 1928-ra rendbe tették, csak a terület bekerítése volt még hátra, de arra az adott évben nem maradt fedezet. 1929 áprilisában azonban az esőzések miatt használhatatlanná vált. Mivel a leventeegyesület nem nélkülözhetette a lövészet oktatása miatt a pályát, kérte a polgármestert, hogy állíttassa helyre. A károk 1930-ra olyan mértékűek voltak, hogy szükségessé vált új lőtér megépítése. Fischer Károly, Szekszárd testnevelési ve-

<sup>82</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936 (554/1934.).



6. kép. A szekszárdi lőtér helyszínrajza 1930 szeptemberében. Készítő: Haidekker János városi főépítész (MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1925–1936.)

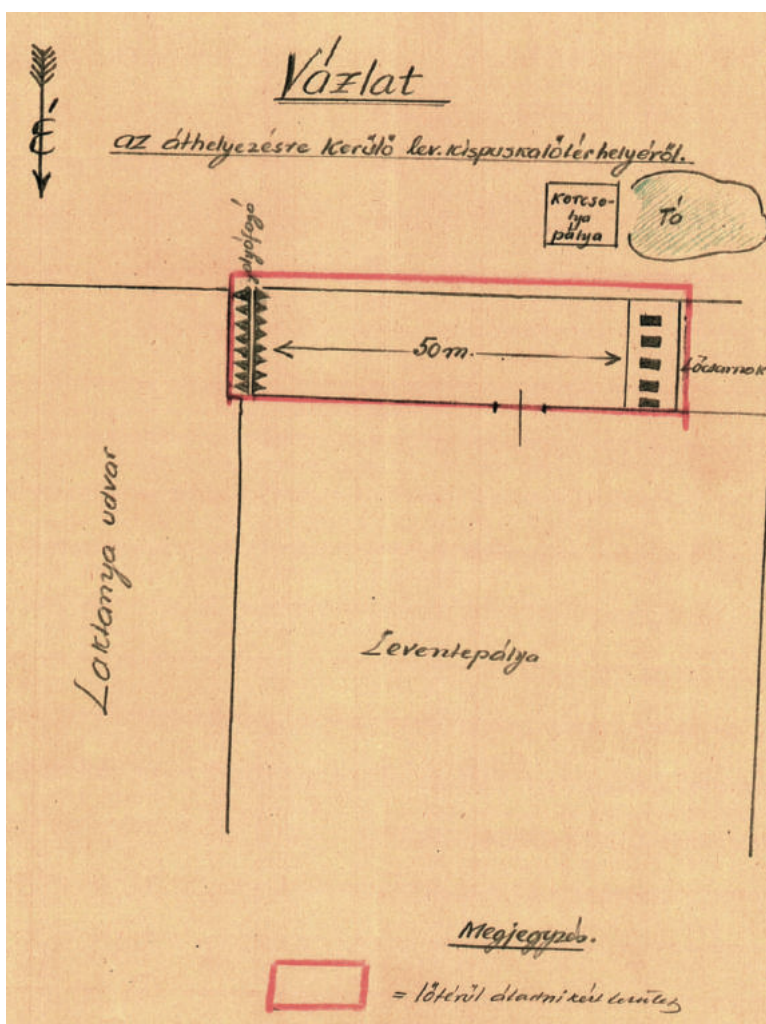
zetője kérte Vendel István szekszárdi polgármestert, hogy haladéktalanul készíttessen tervrajzot és költségvetést az újonnan felépítendő lőtérrel. A lőtér építésére az Országos Testnevelési Tanácstól kértek támogatást.<sup>83</sup>

Sajnálatos módon a lőteret úgy alakították ki, hogy az a Szekszárd–Bátaszék vasútvonallal szemben, mindössze 47 méter távolságra helyezkedett el. A létesítésről és az engedélyeztetésről sem a Magyar Királyi Államvasutak pécsi üzletvezetőségének, sem a szekszárdi osztálymérnökségének nem volt előzetes tudomása. A lőtér fekvése olyan volt, hogy annak használata alkalmával a golyók a pályán közlekedő vonatok és alkalmazottak biztonságát veszélyeztették, ezért 1931 decemberében kérték a lőtér használatának betiltását.<sup>84</sup> A leventék tavasi foglalkozásának megkezdéséhez haladéktalanul szükség volt a lőtér kérdésének megoldására. A leventéken kívül a polgári lövészegyesületnek, a magyar királyi posta lövészszakosztályának, a rendőrségnek és a helybeli középiskoláknak is szükségük volt alkalmas lőtérré kispuska-céllövészet gyakorlásához. Szekszárd megyei város képviselőtestületének 1932. május 20-án tartott rendkívüli közgyűlésén a képviselőtestület elhatározta, hogy a levente lőteret a Szekszárd–Bátaszék vasútvonal keleti oldalára, a derítőtelep közelébe helyezi át úgy, hogy a MÁV vasútvonalra nézve megállapított 60 méteres tűztávlaton kívül essen. 1932 júniusára a lőteret áthelyezték és lőtéren a golyófogó is elkészült, a lőtér átadására június 23-án került sor. Az öröm azonban nem tarthatott sokáig. Vendel István polgármestert a városi testnevelési felügyelő arról tájékoztatta 1932. december 21-én, hogy a szekszárdi leventék részére újonnan épített levente lőtér részint az idő viszontagságai, részint pedig külső behatások következtében nagymértékben megrongálódott, ezért alapos renoválása elkerülhetetlenül szükséges. „El-

<sup>83</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok/1925–1936 (151/1930.).

<sup>84</sup> A Magyar Királyi Államvasutak pécsi üzletvezetőségének 9423/1931. II. számú átírata értelmében a lőtéren nem folytathatók a lögyakorlatok, amíg az a vasútvonal tűztávlatán belül van elhelyezve.

sősorban szükséges a lőtér körülkerítése, melyet – tekintettel a gazdasági helyzetre – tartó oszlopok és drót huzallal lehetne legjobban eszközölni. A lőtér hosszában (110 m) és szélességét 5–5 méterrel meghaladó szélességben való körülkerítése szükséges, valamint a lőállásokon a fapadokat tartó falazatok megjavítása, a jelző állásokban a céltábla-tartó oszlopok és fakeretek átjavítása és újbóli elhelyezése. A jelző állásból vízlevezetésre szolgáló csatorna és kút kideszkázása (a föld fal már leomlott) valamint deszkáinak és oszlopainak átjavítása.”<sup>85</sup> A hibákat kijavították, és a sportpálya főbejáratától a vasút felé húzódó betonfalkerítés mentén egy árkot alakítottak ki, hogy a piacok, vásárok alkalmával odagyülekező vidéki kocsik ne okozzanak kárt a drága betonkerítésben. Az árok mentén gyorsan lombosodó fából fasort ültettek. A városi testnevelési és népgondozó kirendeltség kérvényezte, hogy a sportpályával együtt a lőteret is kizárólagos és állandó használatot biztosítva adományozza a város a leventeegyesületnek. Ezt a kérést azonban a város képviselőtestülete elutasította 1935-ben. A döntést azzal indokolták, hogy a terület „kizárólag és állandó használatra” való átadása nehézségbe ütközik, és városfejlesztési szempontból nem teljesíthető. A város a szekszárdi leventeegyesület sportterének létesítését nagy értékű telek adományozásával támogatta és annak „kizárólagos és állandó használatát” is biztosította. A sporttéren a leventeegyesület lőtere is berendezhető lett volna, mégis az előterjesztett kérelemre újabb terület bocsátott a város a lőtér céljára. Mivel azonban a lőtér a város fejlődési irányában fekszik, elkerülhetetlenek lesznek az újabb építkezések. A városi képviselőtestület 1937 márciusában elhatározta, hogy a levente kispuskalőtér a sportpályára helyezi át. A képviselőtestület fontos szempontnak tartotta, hogy a kispuskalőtér áthelyezése az állatvásártér befogadóképességét lényegesen javítja, ami a vásár idegenforgalma szempontjából nagyon előnyös. De figyelembe vették azt is, hogy a leventeifjúság egységes képzésének szempontjából milyen pozitív hatása lenne a döntésnek, csakúgy, mint azt a tényezőt, hogy lőtér új elhelyezésében szükség esetén a helybeli határőrség alakulatai is használhatják majd.<sup>86</sup> A képviselőtestület márciusban annak ellenére döntött a kispuskalőtér áthelyezéséről, hogy januárban Haidekker János városi főmérnök nem javasolta annak kivitelezését.



7. kép. Vázlat az áthelyezésre kerülő levente kispuskalőtér helyéről, 1937 (MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944.

<sup>85</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok/1925–1936 (495/1932.).

<sup>86</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (20961/1936.).

„Az áthelyezésnek városrendezési szempontból akadályai vannak, mert nem számol azzal, hogy a jelenlegi korcsolyapálya mellett utca, illetve útvonal volna nyitandó a gazdasági iskola és a körülötte épülő városrész számára, míg, ha most a sporttelepet 7 méterrel délre hozzuk ki, elzárjuk ennek az útvonalnak a megnyitási lehetőségét és a város csak hosszadalmas úton és igen nagy kisajátítási költségekkel tudna a közlekedés számára utat nyitni. Tekintettel tehát, hogy a lőtér áthelyezése városrendezési szempontból akadályokba ütközik, annak végrehajtását nem javaslom. Szekszárd, 1937. január hó 31.”<sup>87</sup> Végül azonban Haidekker János főmérnököt sikerült meggyőzni az áthelyezés szükségességéről. A levante kispuskalőtér áthelyezésének munkálatai 1938. év végére befejeződtek.

## LEVENTEOTTHON

A levanteoktatás nem csupán testnevelési és sportfoglalkozásokból állt. A mozgalom vezetői fontosnak tartották az ifjúság vallásos és nemzeti szellemű nevelését is. Országszerte levanteotthonokat alakítottak ki, ahol a fiatalok szabadidejüket is hasznosan tölthették el. *„A szakosztályokban való működés azonban csak ott lehet eredményes, ahol a levante egyesület levante sportcsarnokkal közösen összeépített levante otthont épít. Tudatával vagyok annak, hogy az egyes községektől milyen áldozatot követel, azonban ritka az a község, ahol ez többé-kevésbé keresztülvihető ne volna. Itt azonban szükséges, hogy egyéb talán kevésbé fontos dolgokat háttérbe szorítva az ifjúság nevelése érdekében hozzunk áldozatot. Szükséges tehát, hogy a közületek levanteotthonok létesítésére, azok berendezésére a szükséges anyagi fedezetet biztosítsák. Kiszállásaim alkalmával, több helyen meggyőződtem, hogy a levante egyesület a község által nem részesül kellő támogatásban. Tudomásom van arról is, hogy egyik községben levante otthon részére megfelelő középületi helyiség áll üresen és a község a főoktató ismételt kérése dacára nem hajlandó azt ezen célra a levante egyesületnek átengedni. Ez a tény előttem szinte érthetetlen akkor, amidőn a község saját fiatalságának erkölcsi, lelki, szellemi és testi neveléséről van szó. Hogy lehet akkor a fiatalságot a kocsmázástól megóvni, ha nem biztosítanak részére egy otthont, ahol fáradtságos napi fizikai munkája után szellemi és testi felüdülést is nyerhet.”*<sup>88</sup>

Szekszárdon hosszú évekig megoldatlan volt a levanteotthon ügye. A levanteegyesület és a városi testnevelési felügyelő számos alkalommal kérte a polgármestertől és az alispántól, hogy biztosítsanak levanteotthon számára alkalmas helyiségeket. Végül 1933-ban a város kijelölte a levanteegyesület részére a Vörösmarty utca 5. szám alatti házban a bejárat mellett az első szobát a létesítendő levanteotthon céljára. Raktárhelyiségnek pedig ugyanott egy szoba és konyha lett kijelölve. A kijelölt ház a város közepén, könnyen megközelíthető helyen feküdt.<sup>89</sup> Szekszárd város képviselőtestülete 1940-ben határozta el új, korszerű levanteotthon építtetését, habár már korábban is felmerült ennek szükségessége. Az építkezést 1942-ben kezdték meg, Dicity László építési vezető felügyelete alatt. A jóváhagyott tervek szerint körülbelül 170.000 pengő szerepelt a költségvetésben. Az építkezés megkezdését követő időszakban azonban az anyagárak és a munkabérek oly mértékben emelkedtek, hogy lehetetlenné vált az építkezés befejezése az eredeti költségvetés szerint. A szükséges anyagok kiutalása pedig általában késedelemmel történt, és mindez az építkezés elhúzódnak eredményezte. Vendel István polgármester 1944 januárjában a honvédelmi minisztériumhoz fordult államsegélyt kérve a levanteotthon felszerelésének beszerzéséhez.<sup>90</sup> *„[...] amidőn a Levante Otthon impozáns épülete csaknem készen áll, elengedhetetlenül szükséges, hogy annak belső berendezése is olyan legyen, amely a célnak megfelel. A Levante Otthon felépítésével a korszerű berendezésével nagyban hozzájárulni akarunk ahhoz, hogy a Szekszárdi Levante Egyesület minta*

<sup>87</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/iratok/levante iratok/1937–1944 (20961/1936.).

<sup>88</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levante iratok 1937–1944 (1392/1938.).

<sup>89</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levante iratok/1925–1936 (3759/1933.).

<sup>90</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levante iratok 1937–1944 (1978/1944.).



8. kép. A szekszárdi leventeotthon megrongálódott épületét 1952. április 4-én mint járási kultúrotthont avatták fel (WMMM Újkortörténeti archív fotó gyűjtemény, leltári szám: 1981.23.10.)

*egyesület legyen. Sajnos a háború okozta gazdasági viszonyok a város teherviselő képességét teljesen kimerítették úgy, hogy a korszerű berendezés költségeit viselni képtelen.*<sup>91</sup> A polgármester jegyzéket is mellékelte a kérvényhez, amelyben a leventeotthonba tervezett berendezési tárgyak szerepeltek.

A leventeotthon tervezett belső berendezése:

színpad és öltözők felszerelése: színpadi függöny, a nagyterembe 300 darab szék, ruhatári fogasok; leventeparancsnoki iroda (könyvtárszoba): 2 darab íróasztal, 1 darab iratszekrény, 4 darab szék, 1 darab kisebb asztal;

ifjúsószoba: 1 darab hosszú keskeny asztal, 1 darab szekrény, 12 darab szék;

olvasószoba: 2 darab hosszú asztal, 30 darab szék, 1 darab rádiószekrény, 1 darab folyóiratállvány;

sötétkamra: 1 darab szekrény, 1 darab asztal, 4 darab szék;

zenekari szoba: 2 darab zeneszerszámszekrény, 30 darab szék;

játékterem: 4 darab kisebb asztal, 30 darab szék, 1 darab Rex biliárdasztal, 1 darab asztalitenisz-asztal és -felszerelés, 1 darab szekrény;

modellezők szobája (repülőgépmodell): 2 darab hosszú munkaasztal, 4 darab anyagszekrény, 20 darab szék;

híradó kiképző szoba: egybeépített (a falak körül) munkaasztal számszekrénnel, 1 darab rendezőasztal, 20 darab szék;

ökölvívók és birkózók szobája (földszint, keleti sarok): 1 darab ringfelszerelés, a fal körül öltözőszekrények, 6 darab szék;

zuhanyzó öltözőjébe: 2 darab öltözőpad;

az összes helyiségbe: fogasok.

<sup>91</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (1978/1944.).

A honvédelmi miniszter 821.472/VIII. 1943. számú rendeletével felszólította a várost, hogy 1944. március hó 15-ig Szekszárd leventeparancsnoksága útján igazolja a leventeszékház építésének teljes terv szerinti befejezését, illetve annak berendezve történt rendeltetésszerű átadását. Az építkezési szakosztály ülésén az építkezési bizottság megállapította, hogy a leventeotthon építésének befejezéséhez a csatorna elkészítése, az ajtók és ablakok vasalása, valamint a lépcsőkorlát elkészítése hiányzik csupán.<sup>92</sup> A leventeiratok között nincs több információ a leventeotthonról. Néhány hónappal később a háború elérte Szekszárdot is. A szovjet hadsereg 1944. október 21-én érte el Tolna megye keleti határát. A Duna jobb partját a német hadvezetés erős védelmi vonallá építette ki. A szovjet csapatok budapesti hadművelete október 29-én indult meg. A csapatok a Duna bal partján nyomultak előre. November közepén a 4. gárdahadsereg Mohácsnál átkelt a Dunán és november 27-én Tolna megye földjére lépve északi irányba tört. November utolsó napjaiban kiszorították Tolna megyéből a német csapatokat.<sup>93</sup> A leventeiratok között egy rövid bejegyzés szerepel 1944. december 11-i keltezéssel: „Orosz megszállás miatt intézkedést és jelentést tenni nem lehet. Irattárba.” A szekszárdi leventeotthon megrongálódott épületét 1952. április 4-én mint járási kultúrotthont avatták fel.<sup>94</sup>

## A LEVENTEMOZGALOM MEGÍTÉLÉSE

Amióta a testnevelési törvény létrehozta a leventeintézményt, megítélése számos változáson esett át. A Horthy-korszakban ez az intézmény volt (kötelező volta miatt) a legnagyobb taglétszámú ifjúsági mozgalom. Fennállása során, sokféleképpen igyekeztek népszerűvé tenni, azonban korántsem volt olyan népszerű, mint ahogy a korabeli sajtóban feltüntették. „A testnevelési törvény nagyfontosságú gondolatnak adott életet. Nem arról van itt szó, hogy fiainkat azért tömörítsük a Levente Egyesületekbe, hogy ott őket katonailag képezzék ki, hanem egyedül azt célozza, hogy a magyar ifjúság a testét acélossá, rugékonnyá, hajlékonnyá eddze és az a betegségekkel szemben is ellentállóvá legyen. De célja a testnevelésnek még az is, hogy a magyar ifjúságot a nem megfelelő helyekről, társaságoktól elvonatja és kellő felügyelet mellett hasznosan és kellemesen elszórakoztassa. Örömmel jelentette az alispán, hogy a Levente-Egyesület már közel 60 községben megalakult s a hazafias munka ezekben a községekben lelkes vezetők oktatása mellett szép sikerrel már javában folyik.”<sup>95</sup> A leventeifjúság a testnevelési kötelezettséget a legtöbb esetben nyűgnek tekintette, és ha csak tehette, igyekezett kibújni alóla. Minden hónapban több száz fegyelmi eljárás indult a szekszárdi leventeegyesület mulasztó leventéivel szemben. Az újságokban azonban legtöbbször az elismerés hangján írtak a leventemozgalomról és csak elvétve fordult elő, hogy megemlítették egy-egy levente mulasztását, mintegy egyedi esetként feltüntetve azt. „A cserkészlet mellett szépen fejlődik a levente intézmény is és ezen nagy nemzeti gondolat iránt első időben mutatkozott ellenszenv és idegenkedés erős mértékben lelohadt a lelkekben és a szülők is örömmel küldik gyermekeiket e hasznos, de egyben üdítőleg ható, szórakoztató foglalkozáshoz.”<sup>96</sup> A vármegyei jegyző, dr. Horváth Árpád így fogalmazott 1926 szeptemberében: „Megkezdődött ismét a nagy nemzeti újjáépítő munka egy újabb periódusa. A megcsonkított, leromlott kis Magyarország szívét megdobogtatja, új reménnyel, ezeréves múltjának dicsőségével tölti el legszebb intézményének, a »Leventének« erősödése és izmosodása. – A magyar égbolt még borult, de halvány csillogásában is biztatóan keresi, látja már minden magyar szem a szebb jövőhöz vezető tejutat – a leventék útját. A »Levente« felségesen magyar létszükséglet, olyan intézmény, ami a destruktív világrombolásnak fáj, mert ökölbe szorított kézzel áll ellen. Igyekszik a

<sup>92</sup> MNL TML V. 81. c. Szekszárd város/kiemelt iratok/levente iratok 1937–1944 (3256/1944. sz.).

<sup>93</sup> K. BALOG 1972.

<sup>94</sup> TN 1952. április 8. (IX. évf. 82. sz.) 3.

<sup>95</sup> TMU 1925. április 4. (VII. évf. 13. sz.) 4.

<sup>96</sup> TMU 1926. augusztus 14. (VIII. évf. 32. sz.) 1.



*közönyt, a beletörődést megakadályozni. A régi haza képét és vágyát a fogékony ifjú lelkekbe kitörőn lehetetlenül belevésni. A jobb jövőbe vetett hitet erőssé tenni és főleg a nemzeti érzést és gondolatot minél öntudatosabbá tenni.*<sup>97</sup>

A háború után sok minden megváltozott Magyarországon, a korábbi korszak megítélése negatívvá vált. A Horthy-rendszert fasiszta rendszernek, a leventemozgalmat pedig fasiszta szervezetnek titulálták. *„Magyarországon a második világháborút megelőzően az 1921. évi testnevelési törvény, a leventemozgalom beindítása legalizálta a katonai képzésre való felkészítést, a legvadabb nacionalista-soviniszta-militarista szellemben.*”<sup>98</sup> *„A klerikális reakció a soviniszta revizionizmus szellemével fertőzte az ifjúságot. [...] A revizionizmus édestestvére a militarizmus. Az ifjúság bevonása a revizionista politikába, megkívánta a katonai szellem ápolását, a fegyveres kiképzést és a háborúra való előkészítést. Ezt a célt szolgálta a Horthy-kormányok támogatta cserkészmozgalom és a leventeintézmény. Prohászka püspök a cserkésztől »a keresztény nemzeti szellem megújódását« várta. Ebbe a mozgalomba a munkás és paraszt ifjúságot is be akarták vonni. [...] A cserkészmozgalom fasiszta volt a velejéig. [...] A cserkészzet tervszerűen készítette elő az ifjúságot a második világháborúra. Ezt a külsőségek is megmutatták. A felavatás például katonai formák között, katonai hatóságok részvételével és papi segédlettel történt. A cserkészvezetők között a papok és szerzetesek mellett szép számmal szerepeltek horthysta katonatisztek és tisztviselők. [...] Nem meglepő az sem, hogy egy ilyen társadalmi összetételű vezetőség a hangsúlyt a militarista szellemre fektette. A leventeintézmény a cserkésztől kapta mind a kiképzőket, mind pedig a nevelési módszereket. [...] Mind-ebből kitűnik, hogy a klerikális reakció a háborús örületben a Horthy-fasizmusnak jó katonákat akart nevelni, illetve alkalmas ágyúölteléket akart szállítani. Ezt a célt szolgálta az ifjúság körében kifejtett agitációja.*”<sup>99</sup>

A leventeintézményről a Horthy-korszakban, mint egy rendkívül népszerű, hazafias mozgalomról tudósított a propaganda. Tudjuk azonban, hogy korántsem volt ennyire közkedvelt dolog leventeképzésre járni a fiatalok körében. A kommunista korszakban pedig egyértelműen elítélték, fasisztának tartották a mozgalmat, gyakran összemossa a cserkésztel, rosszabb esetben a Hitlerjugenddel. A leventéket, akik korábban kényszerből vettek részt a foglalkozásokon, most hirtelen megbélyegezték, ezért legtöbbször nem is beszéltek ifjúságuk ezen időszakáról. Csakhogy semmi nem lehet ennyire fekete vagy fehér. Az utókor feladata, hogy a tényekre támaszkodva objektíven ítélje meg a leventemozgalom szerepét, jelentőségét és a korszak társadalmához fűződő viszonyát.

<sup>97</sup> TMU 1926. szeptember 25. (VIII. évf. 38. sz.) 5.

<sup>98</sup> Tolna Megyei Népiújság 1967. december 13. (XVII. évf. 294. sz.) 5.

<sup>99</sup> TN 1953. június 25. (X. évf. 147. sz.) 2.

## IRODALOMJEGYZÉK

- K. BALOG 1972 K. BALOG János, *Tolna megye felszabadulása*. Tanulmányok Tolna megye történetéből IV (1972) 25–41.
- KEREPESZKI 2010 KEREPESZKI Róbert, *A levente mozgalom*. Rubicon 2010. 4–5. sz. 104–115.
- KIS 2015 KIS Krisztián Bálint, *A Magyar Cserkészszövetség és a Leventeintézmény*. [https://www.cserkesz.hu/sites/default/files/cikk\\_fajl/kkb\\_cserk\\_es\\_levint.pdf](https://www.cserkesz.hu/sites/default/files/cikk_fajl/kkb_cserk_es_levint.pdf) (2019. 06. 03.)
- ROMSICS 2000 ROMSICS Ignác, *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999 I*. Budapest 2000.
- ROMSICS 2010 ROMSICS Ignác, *Magyarország története a 20. században*. Budapest 2010.
- SZAKÁLY 2008 SZAKÁLY Sándor, *A második világháborút követő népbírósági és bírósági eljárások a magyar királyi honvédség tagjai ellen*. In: *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Szerk. Szederjesi Cecília. Salgótarján–Budapest 2008, 115–123.
- VÁRDAI 2019 VÁRDAI Levente, *A levente – egy emblemikus ifjúságnevelő szervezet a Horthy-korszakból*. <http://ujkor.hu/content/levente> (2019. 06. 06.)
- ZEIDLER 2009 ZEIDLER Miklós, *A revíziós gondolat*. Pozsony 2009.

## RÖVIDÍTÉSEK

- MNL TML Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, Szekszárd  
n. a. nincs adat
- TMU Tolnamegyei Ujság, Szekszárd
- TN Tolnai Napló, Szekszárd
- WMMM Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

## Das Szekszarder Levente Jugendsportverein

Diese emblematische Sportbewegung des Horthy-Zeitalters wurde mit dem Ziel ins Leben gerufen, damit die Jugend einer ständigen körperlichen Erziehung teilhaben soll. Von 1924 an war jeder Junge zwischen 12 und 21 Jahren verpflichtet, an den Beschäftigungen der an ihrem Wohnsitz gegründeten Leventevereins teilzunehmen. Die zur Körperbewegung verpflichteten Jungen wurden in verschiedenen Leventevereine eingereiht. Wie in allen anderen Gemeinden des Komitates Tolnau und Ungarn, wurde auch in Szekszard ein Leventeverein gegründet. Das Szekszarder Levente Jugendsportverein hatte die Gründungssitzung am 22. Februar 1925. Bei der Gründung des Vereins wurde István Vendel, Bürgermeister der Stadt Szekszárd zum Vereinsvorsitzenden erwählt, im Jahre 1927 wurde dann József Ulrich zum neuen Vorsitzenden bestellt. Das Leventeverein wurde in zwei Unterabteilungen aufgeteilt, zur „*Innenstädtischen Unterabteilung*“ gehörte das rechts von dem Séd-Bach liegende Stadtteil, zu der „*Neustädtischen Unterabteilung*“ gehörte dann das links von dem Séd-Bach liegende Stadtteil. Das Leventeverein war von den Szekszarder Bürgern nicht mit Begeisterungsausbruch begrüßt, viele haben einen Widerspruch erhoben. Auch für die Stadtführung machte es oft Probleme, die Leventejugend dazu zu verpflichten, ihre im Gesetz stehenden Pflichten einzuhalten. Wegen Nichtanwesenheit wurden den Eltern und den mündigen Levente große Geldstrafe auferlegt, bei schweren Fällen sogar mit Strafaft bestraft. Die Leventebeschäftigungen fanden auf dem Sportplatz statt, dessen Aufbau und Weiterentwicklung zur Sportanlage, sowie die Erhaltung große Aufgaben und finanzielle Leistung sowohl vom Gemeinderat, als auch vom Leventeverein erforderte. Die eine der wichtigsten Sportart war das Schießen bei der Ausbildung der Leventejugend, so mußte man auch einen entsprechenden Kleingewehrschießplatz in Szekszar errichten. Die andere wichtige Sportart neben dem Schießen war der Reitsport. Der Leventereitsport war nun auch von dem Szekszarder Leventeverein hervorgehoben. Die Leventeausbildung bestand nicht nur aus Körperbildungs- und Sportbeschäftigungen, die Leiter der Bewegung hielten die religiöse und nationalistische Erziehung der Jugend genauso wichtig. Dementsprechend wurden landesweit Leventeheime errichtet, wo die Jugendlichen ihre Freizeit nützlich verbringen konnten. Das Szekszarder Leventeverein brauchte auch so ein Bauobjekt, der Aufbau eines neuen und modernen Leventeheims zog sich jedoch hinaus. Im Jahre 1945 wurden die Leventeorganisationen, damit auch das Szekszarder Levente Jugendsportverein aufgelöst. In den Jahren der Nachkriegszeit wurden mehrere führenden Personen des Leventevereins von den Volksgerichten verurteilt, in Szekszard kam es jedoch kaum vor. Die Beurteilung des Vereins und selbst der ganzen Leventebewegung wurde in den Jahrzehnten der Nachkriegszeit sehr negativ, da ihre Geistigkeit für die kommunistische Macht gar nicht akzeptabel war.



GERE LÁSZLÓ – VIZI MÁRTA

# Horvai János és a Kossuth-szoborcsoport

## I. ELŐZMÉNYEK

Az alábbi tanulmány eredetileg egy műemléki értékvizsgálat, értékleltár részét képezte. A Dombóvár, szigeterdei Kossuth-szoborcsoport műemléki vizsgálatának elkészítésére azért volt szükség, mert Dombóvár városa a szoborcsoport számára a mainál méltóbb elhelyezést akart kialakítani a Szigeterdőben. Tanulmányunk jelen formájában természetesen nem tartalmazza a szoborcsoport új elhelyezésének terveit, és azok műemléki szempontú értékelését sem.

A Kossuth-szoborcsoport történetével már sokan foglalkoztak. Külön kiemelhetjük a Dombóvári Helytörténeti Egyesület tevékenységét, kutatómunkáját. Számos munkában publikálták kutatásaik eredményét.<sup>1</sup>

A szoborcsoportra vonatkozó adatok összegyűjtése során egy rendkívül összetett és sokrétű történet körvonalazódott. Nyilvánvalóvá vált, hogy itt nem elégséges egy „egyszerű” művészettörténeti elemzés. Meg kell ismerni az alkotó személyét, a kort, amelyben élt, és a körülményeket, amelyek a szoborcsoport megvalósulásához vezettek.<sup>2</sup>

## II. A SZOBORCSOPORT ALKOTÓJÁNAK, HORVAI JÁNOSNAK RÖVID ÉLETRAJZI ADATAI<sup>3</sup>

### II.1. Horvai János gyermekkora

Egy műalkotás esetén feltétlenül ismernünk kell alkotójának életútját és a történeti közeget, amelyben az alkotás létrejött. Egyrészt vizsgálni kell azt, hogy a társadalomban milyen helyet foglalt el saját korában az alkotó művész, másrészt hogyan értékelték saját korában a művész tevékenységét, és hogyan az adott művet.

Egy műalkotásnak azonban van utóélete is, amely messze túlnyúlik a véges emberi léten. Va-

<sup>1</sup> A teljesség nélkül: KRISTON VÍZI – MILLISITS 2011, további irodalommal; SZŐKE 1996; KRISTON VÍZI 2010.

<sup>2</sup> A tanulmányban az Arcanum Digitális Tudománytár oldalán megtalálható korabeli újságcikkeket használtuk. <https://adtplus.arcanum.hu/>

<sup>3</sup> Horvai vagy Horvay. Hosszú időn keresztül, a forrásokban inkább a Horvai változat szerepel. Az *Est Hármaskönyvében* (HORVAY 1923) „Horvay János (Önéletrajz)” olvasható. Horvai nemességet kapott 1918. október 30-án (mecsekaljai Horvay), de ennek ellenére ő maga Horvait használt. KARDHORDÓ 2011, 29, 38. oldal közepén aláírás. Romváry Ferenc szerint a Horvay művésznév. ROMVÁRY 2010, 319.

lójában egy műalkotás akkor képez művészeti értéket, ha a következő generációk számára is van üzenete, vagy egyszerűen csak szépnek, szívet, lelket gyönyörködtetőnek tartják azt.

Horvai Jánost Lyka Károly nevezte Kossuth-szobor-specialistának. A megállapítás már csak a számszaki tényeket véve is figyelembe igaz. Hiszen 1902 és 1908 között Horvai tizenhárom Kossuth-szobrot készített.<sup>4</sup> Tiszteletre méltó teljesítmény ez egy osztráktól. Tény: Horvai János osztrák-német szülők gyermeke, aki Pécsen született.

Horvai János édesapja Ludvig Hopp'l (Hoppel) 1843-ban született az ausztriai St. Leonhardban, édesanyja, Magdalena Dollinger a bajorországi Erlauban 1845-ben.<sup>5</sup> Az apa aranyozómesterséget tanult, és feltehetően Salzburgban találkozott Angster Józseffel, aki akkor Európa katedrálisait járta körül. Feltehetően Angster biztatására jött Hopp'l Pécsre, ahol aranyozóműhelyt nyitott 1869-ben. Hopp'l és Angster szoros kapcsolatát bizonyítja a házassági anyakönyv is; Hopp'l tanúja Angster József volt.<sup>6</sup>

Hopp'l János és Magdalena Dollinger elsőszülött gyermeke volt az 1874-ben született János Károly. A gyermek János az elemi iskola négy osztályának befejezése után az úgynevezett alreáliskola három osztályát végezte el. Iskolái elvégzése után apja fiát Tirolba küldte fadaragást tanulni. A tiroli fadaragóinas-évek után a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara ösztöndíjasaként, Kardos Kálmán polgármester ajánlásával a budapesti iparművészeti tanodában tanult szobrászatot. Itt egy évet tanult.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a fiatal Hopp'l János elemi és középiskolai tanulmányait Magyarországon végezte el. Ennek megfelelően történelmi ismeretei ugyanolyanok voltak, mint bármely más azonos iskolai végzettségű magyar emberé. Ezt azért fontos itt megállapítani, mert történelmi tárgyú emlékművet igen nehéz történelmi ismeretek nélkül készíteni.

## II.2. Horvai János művészeti tanulmányai

Minden művészet 99%-ban alapvetően mesterség, a „maradék” egy százalék az a tehetség. Egy azonban biztos, a legtehetségesebb ember sem lesz művész, ha hiányoznak a szakmai ismeretei. Mindezt fontos megvizsgálni, milyen szobrászati képzésben részesült. Az iparművészeti iskolában Mátrai Lajos tanítványa. Az iparművészeti iskola az első év elvégzése után a Pécsi Iparkamarának írt visszajelzésében azt írta Hopp'l Jánosról, hogy az első évfolyamot kitűnő eredménnyel végezte. Mindez vélhetőleg azt is jelenti, hogy az ifjú Hopp'l János nemcsak szorgalmas, de tehetséges is volt.

A következő hat évben, 1891-től a bécsi képzőművészeti akadémia növendéke. Itt Edmund Heller és Caspar von Zumbusch tanítványa volt. (Caspar von Zumbusch a német akadémikus emlékműszobrászat képviselője. Síremlékszobrászként szintén ismert volt. Az ő tanítványa volt Róna József és Stróbl Alajos is.)

Tanulmányai befejezése után, 1901-ben rövid tanulmányutat tett Párizsban, majd 1902-ben Olaszországban. Hopp'l János művészetére a legnagyobb hatást François Auguste René Rodin (1840–1917) gyakorolta.

Mindebből megállapíthatjuk, hogy Hopp'l János nemcsak tehetséges volt, de alapos, magas színvonalú művészeti képzésben részesült. Tanulmányai alatt és azt követő tanulmányútjai alatt megismerkedett a kor európai művészetével és szellemi irányzataival.

## II.3. Horvai János hazai és külföldi elismerései, pályázati sikerei

Horvainak, mint szobrászművésznek az ismertségét, elismertségét a korabeli pályázatokon elért eredményei alapján lehet legkönnyebben lemérni.

A legnagyobb külföldi elismerést Horvainak kétségtelenül a reformáció genfi emlékművére

<sup>4</sup> LYKA 1983, 23.

<sup>5</sup> KARDHORDÓ 2011, 27.

<sup>6</sup> BANDI 2013.

1908-ban kiírt pályázaton elért III. díj hozta. Horvai a pályázat kiírásától eltérve a reformáció nagy alakjain kívül Kálvin János fölé magasodva Krisztust is megformázta. Az ülő Kálvintól jobbra és balra Krisztus posztamenséhez kapcsolódóan a nagy reformátorok alakjait láthatjuk.

Horvai alkotása már a zsűri döntése előtt vitatémaként jelent meg a korabeli sajtóban. Elsősorban a szoborcsoport alakjainak művészi megformálásával és életszerű ábrázolásával aratott elismerést.<sup>7</sup> Ennek ellenére a *Művészet* című folyóirat 1908. évi számában Lyka Károly igen szűkszavúan ismerteti a jelentős magyar sikert: „Néhány más pályamű bizonyos érdemire való tekintettel kárpótlásként még 7 díjat osztott ki a jury 2000 frankjával harmadik díj címén.”<sup>8</sup>

Az idézett cikkrészlethez csak annyi megjegyzést szeretnénk fűzni, hogy egy nemzetközi pályázaton elért harmadik díj esetén illetet volna kiírni az alkotó nevét.

Horvai azonban Magyarországon nem volt ismeretlen kezdő, hiszen 1902-ben a ceglédi Kossuth-, és 1907-ben a pécsi Zsolnay-szobor hozott neki országos ismertséget.

#### II.4. Az életrajzi adatok összegzése

Horvai János életrajzi adatainak és munkásságának ismertetése során nem törekedtünk a teljességre.<sup>9</sup> Valójában arra kerestük a választ: ki volt, milyen ember volt a Kossuth-szoborcsoport alkotója. Az eddig elmondottak alapján egyértelműen megállapíthatjuk, hogy képességei, képzettsége egyértelműen alkalmassá tették őt a Kossuth-szoborcsoport létrehozására. Nagy kérdés azonban, hogy ő honnét szemlélte az 1848-as szabadságharcot; kívülről, külső szemlélőként, vagy belülről, mint a nemzet részese. A kérdés jogos, hiszen ő egy Pécsen született német, akinek kulturális alapjai legalább annyira németek, mint amennyire magyarok. Sajnos világnézeti beállítottságáról nagyon keveset tudunk – ennek megítéléséhez részletesebb életrajzi kutatásokra lenne szükség; ez azonban mostani tanulmányunknak nem tárgya.

Egy művész egyéniségéről, jelleméről sok mindent elmondanak alkotásai is. Ezen felül legalább annyira sokatmondóak emberi kapcsolatait, barátait is.

Horvai emberi kapcsolataiból itt hármat kiemelve, sokat megtudunk róla. Az 1900-as évek elejétől már önálló műteremben dolgozó Horvai 1904-ben Szamovolszky Ödönnel közösen készített munkájukkal elnyerték a kassai honvédelemre kiírt pályázatot.

Lenkei Lajos így ír Horvairól: „[...] saját veleszületett tehetsége és szorgalma mellett legtöbbször köszönhetett Rákosi Jenőnek, nagy irónknak és publicistánkknak, aki szeretettel gondozta és fejlesztette tehetségét és a művésznek atyai jóakarója volt, továbbá Kossuth Ferenc volt miniszternek, aki Horvaiban látta edes atyjának leghivatottabb szobrását.”<sup>10</sup>

Mindezekből is látható, hogy Horvai teljesen azonosult az 1848-as forradalom eszméivel, Kossuth egyéniségét annak Ferenc fia elbeszéléséből is megismerhette, mindez sokban segíthette a Kossuth-szobrok készítésekor.

Horvai János jellemzésénél ki kell emelni mély vallásosságát, erős hitét. Mindezt a Jó pásztor és a Kálvin-émlékmű Jézus-ábrázolása egyértelműen bizonyítja. Jézus szobrai belső békét és kiegyensúlyozottságot sugároznak, de egyúttal eszközként szolgálnak arra is, hogy emberi szinten feltüntesse akár a fizikai gyengeséget, a tanácstalanságot, elesettséget a halállal való szembenézést is. Horvai önvallomásában a következőket írja: „Nekem egyénileg mindig szeretett témám volt az elmúlás, az elmúlás okozta változások, szenvedések, fájdalmak tanulmányozása.”<sup>11</sup>

Mindezzel egy kicsit közelebb kerültünk Horvai Jánoshoz, és ez segít majd megérteni a Kossuth-szoborcsoportot is.

<sup>7</sup> MILLISITS-SZILÁGYI 2011, 61.

<sup>8</sup> KARDHORDÓ 2011, 34.

<sup>9</sup> Már korábban említettük, hogy Horvai tevékenységének vizsgálatában a Dombóvári Városszépítő és Városvédő Közhasznú Egyesület tagjai, Kriston Vízi József végeztek kiváló munkát. Tanulmányaik: KRISTON VÍZI – MILLISITS 2011.

<sup>10</sup> KARDHORDÓ 2011, 35; LYKA, 1983, 29.

<sup>11</sup> HORVAI 1917.

### III. KOSSUTH LAJOS HALÁLÁTÓL A SZOBORCSOPORT FELÁLLÍTÁSÁIG VEZETŐ ÚT

1894. március 20-án Torinóban meghalt Kossuth Lajos. Halálhírére még a kis községekben is megindult a szobrára való gyűjtés. „Aki mint e sorok írója látta az ország minden részéről összesereglett embertömeget, amely Csáktornya vasúti állomásán várta a »szent öreg« hazatérő koporsóját, és látta az emberek ezreinek könnyezését, zokogását, térdreborulását, amikor a gyászvonat befutott a határállomásra, meg tudja érteni, hogy nem volt szükség semmiféle szervezésre vagy rendezésre magától is bőven folyt az adakozás.”<sup>12</sup>

Lyka Károly nem túloz, valóban már 1894 tavaszán megkezdődött a gyűjtés egy Kossuth-émlék-műre, és ennek eredményeként már három év alatt 350.000 forint folyt be.

Hosszas készülődés után 1903. szeptember 3-án a székesfőváros tanácsa megállapította a Kossuth- és a Szabadság-szoborra kiírandó pályázat szövegét.<sup>13</sup>

A pályázati kiírás teljesen egyértelműen megfogalmazta, hogy az emlékműnek mit kell kifejeznie: „A mű megalkotásánál a fősúly a jellegzetes főalakra fektetendő, mely főalakban kifejezést kell hogy nyerjen Kossuth Lajos egyénisége, történelmi szereplése s az eszméknek azon köre, melyet működése felkarolt.”

A beérkezett pályaműveket 1905. május 3-án bírálták el. A bírálóbizottság egyhangúlag kijelentette, hogy a beérkezett pályaművek között egy sincs, amely kivitelre alkalmas lenne.<sup>14</sup>

A főváros képzőművészeti bizottsága 1906. május 23-án tartott ülésén új pályázat kiírásáról döntött. A döntés értelmében a Kossuth-szobor a parlament főhomlokzatával szembe, attól 58 méterre kerül. Kossuth arccal az országház felé néz.

A pályázat nyilvános és csak magyar honos művész vehet azon részt. A szobrok költsége 700.000 korona.<sup>15</sup>

A pályázat határidejére, 1908. február 26-ára 23 pályamű érkezett az Iparcsarnokba. Ezen a napon megalakult a bírálóbizottság is, elnöke Bárczy István polgármester, helyettese Vaszilevits János alpolgármester, tagok: Piperkovits Bátor, Benczúr Gyula, Kuncz Jenő, Hauszmann Alajos, Neuschloss Kornél, Kossuth Ferenc, Rákosi Jenő, Stróbl Alajos, Bezerédi Gyula, Telcs Ede, Zala György, Bakos János, Árkay Aladár, Kacziány Ödön, Szamovolszky Ödön, Tőry Emil, Wellisch Alfréd, Heuffel Adolf, és három külföldi művész: David Calandra, Charles Van der Stappen, és Stefan Sindling voltak.

Az 1906. évi pályázatból Róna József és Horvai János munkája emelkedik ki. Míg Horvai János munkája inkább az 1848. évi felelős kormánynak állított emléket, addig Róna János emlékirataiban saját művét így jellemezte: „Fenn állott Kossuth, a szónok, aki harcba szólította nemzetét. És lenn csoportban a nép: nemesek, polgárok és pórok...”<sup>16</sup>

A bírálóbizottság az első körben kilenc-kilenc szavazatot adott Róna és Horvai munkáira. A második körben Róna tíz és Horvai nyolc szavazatot kapott. Mivel a kiírás szerint nem volt meg az első kettő körben sem a minősített többség, a tizenegy támogatás, ezért rendelt el újabb szavazást Bárczy polgármester. Az újabb szavazásnál mindketten tíz-tíz szavazatot kaptak. A döntési jog az elnök kezében volt, és ő Horvai javára döntött.

Lyka Károly egyöntetű véleménye szerint a szavazás Kossuth Ferenc akkori kereskedelmi miniszter beavatkozásának köszönhetően alakult így.<sup>17</sup> Lyka Károly ezen állítását, hogy Kossuth Ferenc közvetlenül beleszólt volna a zsűri döntésébe, a *Budapest Hírlap* vezércikke is bizonyítja: „Becsesebb teszi Horvay sikerét az, hogy ennek a sikernek fő tényezője maga Kossuth Lajos fia, Kossuth

<sup>12</sup> LYKA 1983, 27.

<sup>13</sup> LIBER 1934, 302.

<sup>14</sup> A Kossuth-szoborbizottság május hó 3-án tartott ülésének jegyzőkönyve. FK 1905. máj. 16. (XVI. évf. 40. sz.) 693–696.

<sup>15</sup> Pályázati hirdetés. FK 1906. aug. 24. (XVII. évf. 62. sz.) 1216.

<sup>16</sup> PROHÁSZKA 1994, 87.

<sup>17</sup> LYKA 1983, 28.



*Ferenc volt.*<sup>18</sup> A kereskedelmi miniszter jelenléte vitathatatlan. A korabeli közvélemény is megosztott volt Kossuth Ferencnek a bírálóbizottság zsűrijében való részvételét illetően. Igen jól szemlélteti ezt a megosztottságot a *Pesti Hírlap* egy írása is. A cikkíró elismeri ugyan, hogy egy kereskedelmi miniszternek valóban kevés beleszólása lehet egy szobor sorsába. Érvelését azonban így folytatja; „*De azt el méltóztattak felejteni, hogy véletlenségből ez a kereskedelmi miniszter – Kossuth Lajosnak a fia. Már pedig engedelmet kérek, mikor egy szoboremelés maga is a kegyelet műve, akkor ehhez a kegyelethez elsősorban szava lehet a »megszobrosítandó« nagy ember fiának.*”<sup>19</sup>

A kései utókor ehhez csak egy kis kiegészítést szeretne tenni. A cikkíró véleménye ugyan nagyon emberi és érthető is, de ez az éremnek csak egyik oldala. Az érem másik oldala, hogy Kossuth Lajos személye ekkorra már szinte egybeforrt a magyar szabadságharcral, mondhatni annak szimbóluma lett. Egy Kossuth-szobor tehát közügy. Közügy azért is, mert a leendő szobor költségeit a nép adta össze. Közügy azért is, mert közterületen, az ország egyik legfrekvenciáltabb pontján szándékoztak felállítani.

Visszatérve a szoborpályázathoz. Igen tanulságos a *Budapesti Hírlap* már említett vezércikkének további része is: „[...] *jelenthetem, hogy a mai döntő bíróságon, Kossuthot kivéven a laikusok közül, azt lehet mondani, a laikus műbarátok döntöttek a hivatásos művészek ellen. [...] A három külföldi szakértő egyhangúlag Róna József szoborterve mellett állt. Fő erénye a tervnek, hogy figurális része tökéletes összhangban és szép arányosságban van építészeti részével. Egy-két lényegtelen kifogás mellett legnagyobb hibája a mű tetején álló főalak, Kossuth aki egy szertelen színpadias alak, mint a belga művész mondta, inkább egy baritonista, semmint államférfiú. [...] A külföldi szakértőkkel szemben Kossuth Ferenc állította előtérbe Horvay János tervét. Ez a terv egészen különös, eredeti és mélyen megindító. A külföldiek méltányolták azt az érzelmi momentumot, amely minket a tervhez csatolt, de egyéb kifogások mellett teljesen jelentéktelennek mondták építészeti részét, és monumentalitás nélkül valónak az egészet.*”<sup>20</sup>

A cikkíró a továbbiakban igen hosszan elemzi Horvai szobrát. Valójában a szoborcsoportnak azokat a vonásait emeli ki legfőbb erénynek, amiket akkor is és később is a legtöbbet kifogásoltak; a szomorú, megtört emberábrázolást. A cikkíró szerint Horvai az ügyevesztett, a hazáját vesztett Kossuthot ábrázolja.

A *Vasárnapi Ujság*ban megjelent cikk írója szintén azon a véleményen van, hogy Horvai szobra a kítűzött célnak több mint megfelel, mert ez a legkevésbé szobor. „*A Horvai szobra emlékmű: Kossuthnak, a negyvennyolcas időknek, az első magyar minisztériumnak, a Kossuth eszmék monumentális emléke.*”<sup>21</sup>

A *Vasárnapi Ujság* cikkírójának ebben kétségtelenül igaza van, de ez a mű eszmei mondanivalójára vonatkozik, és nem művészi kvalitására. Mindezek után nézzük meg a két pályaművet, és vizsgáljuk meg azt, mennyiben jogosak az ellenük szóló kritikák. Az ismertetést ott kell kezdeni, hogy a díjnyertes pályamű nem azonos a végül megvalósult szoborcsoporttal. Mindez azt jelenti, hogy az 1908-ban írtakat is az 1908-ban ismert szoborcsoporttal kell összevetni, és nem az 1927. évben felavatottal.

Nem sokkal a pályázati eredmények ismertté válása után Lyka Károly az *Uj Idők*ben közzétette kritikái észrevételeit, és itt közlik a két pályamű fotóját is (1–2. kép). Legyünk igazságosak Lyka Károllyal, nem csak Horvai pályaművét tartotta gyengének, az összesét: „*A Kossuth-szobor pályázat nem emelkedett a magyar szobrászat mai színvonalára. Az építészetére sem.*”<sup>22</sup> Véleménye szerint az egész pályázatot meg kellene ismételni. Az első és a második helyen kiemelt két pályaművet

<sup>18</sup> *Kossuth-szobor.* Budapesti Hírlap 1908. ápr. 11. (XXVIII. évf. 89. sz.) 1–2.

<sup>19</sup> ZSOLT 1908.

<sup>20</sup> *Kossuth-szobor.* Budapesti Hírlap 1908. ápr. 11. (XXVIII. évf. 89. sz.) 1–2.

<sup>21</sup> *A Kossuth-szobor pályázat.* VU 1908. ápr. 19. (55. évf. 16. sz.) 317.

<sup>22</sup> LYKA 1908, 358.



1. kép. A Kossuth-szobor pályázaton az első díj nyertese Horvai János műve (LYKA 1908, 355 nyomán)



2. kép. A Kossuth-szobor pályázaton a második díj nyertese Róna József műve (LYKA 1908, 356 nyomán)

tartja valójában a legkevésbé sikerülteknek, ezekről a következőket írja: „*Horvai munkája, amely kivitelre kerül, egyike a legüresebbeknek, s igazán semmitmondó. Egy konstrukció nélkül való falon áll Kossuth. Ha majd így készül el, akkor egy három méter hosszú üres lepedőt fog a publikum látni, ez Kossuth drapériája.*

*A falon át nyolc emberfej gömbje látszik, épp nyakukon metszi át azokat a fal vonala. Hogy milyen miniszterek vannak ott, az teljesen érdektelen, mert erről biztosabb felvilágosítást ad nekünk minden iskoláskönyv. Mi nem fogunk politikai történetet szobrászoktól tanulni, ezt a történetírók sokkal fejlettebb készséggel tudják előadni. Nekünk az a minisztercsoport csak csoport, de annak rossz.*

*Rónában, aki a második díjat kapta, több a plasztikai érzék. Legalább műve némely részében. Kossuth alakja azonban híján van a legegyszerűbb szobrászati koncepciónak. Érdeme, hogy mintázása jobb Horvaiénál. Egyik nagy hátránya, hogy sok benne a képrejtvény. A sasok t. i. azt ábrázolják, hogy a szónokló Kossuth eszméi sasként röppentek a magasba. Az ilyen gondolat lehet irodalmi, lehet szónoki, de szobrászathoz semmi köze. Minket Donatello és Michelangelo egészen más módon világosított fel arról, hogy mit nevezhetünk a szobrászatban gondolatnak. De Róna műve mégis szívesebb, tömegeiben hatásosabb Horvaiénál. Talán fejleszthetőbb is.”<sup>23</sup>*

Megnézve a két pályaművet, azt kell mondanunk, hogy az ismertett kritikák bizony nem voltak alaptalanok. Az is teljesen egyértelmű azonban, hogy Horvai díjnyertes pályaműve nem azonos azzal, ami végül megvalósult. Alapvetően eltér a pályaműtől Kossuth alakjának a megformálása és a miniszterek ábrázolása is. A pályaművön egy megtört, kardjára támaszkodó Kossuthot látunk, a miniszterek ábrázolása is hasonló, de még nagyon távol áll ez a megvalósult szobrok melábjától.

A szobor hátoldalán lévő mellékalakoknál nem történt ilyen lényeges változás, viszont elmaradt a reliefábrázolás alatt, annak középtengelyében ülő Görgey szobra (3a-b. kép).<sup>24</sup>

A Görgey-szobor helyre Petőfi Sándor *Élet vagy halál!* című versének első versszaka került:<sup>25</sup>

*„A Kárpátoktól le az Al-Dunáig  
Egy bőszi üvöltés, egy vad zivatar!  
Szétszórt hajával, véres homlokával  
áll a viharban maga a magyar.”*

Nem tudni pontosan, mikor került sor a szobor átformálására. Ami tény: a szoborbizottság 1909. december 11-én Horvai műtermében megtekintette a szobor egyhatednagyságú mintáját és elfogadta azt. A szobor mellékalakjainak agyagmintája 1911 júniusára készült el, a bizottság azokat is elfogadta.<sup>26</sup>

A szoborcsoport teljes gipszmintáinak az elkészülte után a tanács a szobor elkészítésével 1913. július 17-én bízta meg Horvait.

*„A Kossuth főalakján kívül a 8 első miniszter és 8 mellékszemély alakjából álló márványszobor faragási munkálatai a szoborépítési bizottság ellenőrzése alatt azonnal megkezdődtek és a közbejött háborús idők ellenére zavartalanul folytak, úgy, hogy 1918. év végén a szobor hátsó homlokzatát képező honvédcsoport teljesen elkészült, a felelős magyar minisztérium alakjai szintén közvetlenül a befejezés előtt állottak, úgy, hogy a szobrászati részek közül csak a főalak kifaragása volt hátra.”<sup>27</sup>*

Azt, hogy valójában Horvai mire is kapott megbízást, az 1917. évi *Vasárnap Ujság* fotókkal illusztrált cikkéből tudhatjuk meg.<sup>28</sup> Az egész mű megítélése szempontjából a címlapfotó árul el legtöbbet. Pontosabban csak azt tudjuk meg, hogy 1917-re mennyit változott a mű az eredeti állapothoz viszonyítva. Igen érdekes, hogy a művész mögött látható emlékmű makettje már teljesen eltér

<sup>23</sup> LYKA 1908, 358.

<sup>24</sup> RADISICS 1917, 123.

<sup>25</sup> A táblán az idézet vésésén a *zivatar* szó után hiányzik a felkiáltójel.

<sup>26</sup> LIBER 1934, 336.

<sup>27</sup> Bizottsági és tanácsi előterjesztés a Kossuth Lajos-szobor felállításához szükséges költségek fedezete ügyében. FK 1926. jan. 29. (XXXVII. évf. 4. sz.) 167.

<sup>28</sup> *Horvai János műtermében.* VU 1917. ápr. 22. (64. évf. 16. sz.) 253, 256–257. Benne Horvai önvallomása: HORVAI 1917, 256.



3a. kép. A szoborcsoport hátoldala 1917-ben (RADISICS 1917, 123. 80. kép nyomán)



3b. kép. Görgey szobra a Kossuth-emlék hátsó oldalán (RADISICS 1907, 122. 79. kép nyomán)

a pályaműtől, de még nem azonos azzal, ami végül megvalósult (1. kép; 4. kép). Ugyanazon a fotón azonban Horvai mellett ott látjuk a Kossuth-szobor mintáját; ez már a „magvető”. Valóban alapvető változás történt Kossuth megformálásában, ez nem hasonlít egyik korábbi változatra sem.

Ugyanilyen mértékű változás történt a miniszterek ábrázolása esetén is. A tervezetthez képest megváltozott a teljes szoborcsoport. A díjnyertes pályamű sem a forradalmi hevülettől lelkes, bizakodó kormánynak állított emléket, sokkal inkább az elkerülhetetlen vég előtt álló megtört kormányt ábrázolta az emlékmű. Mindaz, ami végül megvalósult, még a tervezettől is megtörtebb, szomorúbb kormányt ábrázol.

Az teljesen egyértelmű, hogy itt nem egyszerűen kisebb eltérésekről van szó. Horvainak az elképzelése, a mondanivalója, koncepciója változott itt meg alapvetően. Ezek után fel kell tennünk a kérdést, mi okozta ezt a változást. A kérdésre a választ maga a



16. SZ. 1917. (64. ÉVFOLYAM.)

SZERKESZTŐ  
HOITSY PÁL.

BUDAPEST, ÁPRILIS 22.

Szerkesztési iroda: IV. Városmegy-utca 11.  
Kiadóhivatal: IV. Egyetem-utca 4.

Egyes szám  
ára 40 fillér.

Előfizetési  
feltételek:

Félévre — — 20 korona.  
Félévre — — 10 korona.  
Negyedévre — — 8 korona.

A Világöröklés-vel  
negyedévenként 1 koronával  
több.

Külföldi előfizetésekhöz a postálal meg-  
határozott viteldíj is esztandó.



A készülő Kossuth-szobor mintája Horvai János műtermében. — Jelfy Gyula felvétele.

4. kép. A készülő Kossuth-szobor mintája Horvai János műtermében (Jelfy Gyula felvétele)  
(VU 1917. ápr. 22. [64. évf. 16. sz.] 253 nyomán)



5a-b. kép. Az elkészült szobrok a műterem udvarán (VU 1917. ápr. 22. [64. évf. 16. sz.] 257 nyomán)

művész adja meg az említett cikk elején lévő önvallomásában: „Ezekben a véres borzalmakkal teli napokban különösen nehéz az alkotó művész helyzete. Az alkotni vágyó művész idegeit s agyát tagadhatatlanul szintén leköti a jelenleg dúló vihar, pusztítás, az anyag s egyének megsemmisülése.”<sup>29</sup>

Az első világháború borzalmi egyértelműen mélyen megrázták Horvait. Figyelembe véve, hogy őt egyébként is foglalkoztatta az elmúlás, a halál okozta kín és fájdalom szobrászati megfogalmazása, ez már elegendő magyarázattal szolgálna arra, hogy miért esett át a Kossuth-emlékmű ezen az átalakuláson.

A kérdésre sajnos nem lehet ilyen egyszerű magyarázatot adni. Az első kérdés, mikor készült az emlékmű második változata, ami a 4. ábrán a művész mögött látható.<sup>30</sup> Melyik emlékműváltozatra kapott megbízást Horvai 1913-ban? Mikor készült el a mai szoborcsoport terve? A *Vasárnapi Ujságban* lévő fotókon a műterem telkén, az udvaron láthatóak a már kifaragott szobrok; ezek már a ma is ismert, végleges szobrok (5a-b. kép).<sup>31</sup>

Feltett kérdéseinkre sajnos nem kapunk választ Radisics Elemérnek Horvai János művészetéről írt tanulmányából sem. A tanulmány a szoborcsoport végleges változatáról szól, ugyanakkor a fotókon ugyanazt a kettőséget látjuk viszont, mint a *Vasárnapi Ujságban* lévő fotókon.<sup>32</sup>

<sup>29</sup> HORVAI 1917, 256.

<sup>30</sup> Horvai János műtermében. VU 1917. ápr. 22. (64. évf. 16. sz.) 253.

<sup>31</sup> Horvai János műtermében. VU 1917. ápr. 22. (64. évf. 16. sz.) 257.

<sup>32</sup> RADISICS 1917, 112–114. 78–82. kép.

Az elkészült, mai szoborcsoportnak nemrégiben előkerült a kisméretű gipszmodellje.<sup>33</sup> Ez a gipszmodell valójában a szoborcsoportról készült korai tanulmányterv. A kompozíció már azonos a megvalósulttal, de az egyes szobrok részletei még nincsenek kidolgozva. A maketten Horvai szig-nója alatt az 1909–1927-es évszám áll.

A maketten lévő évszám jól összeegyeztethető azzal a ténnyel, hogy a szoborbizottság 1909. december 11-én Horvai műtermében megtekintette a szobor egyhatednagyságú mintáját. Ekkor feltehetően még csak Kossuth alakja volt megmintázva, a minisztereké még nem.

Összegezve az eddigieket, a Kossuth-szoborcsoportnak alapvetően három változata van.

1. Az 1908. évi pályázat díjnyertes pályaműve (1. kép).
2. Az 1908–1909-ben készültváltozat; magas posztamensen a kormány fölé magasodó Kossuth-tal (4. kép; 9. kép).<sup>34</sup>
3. A megvalósult emlékmű, a „magvető” Kossuth-tal.

A háború utáni években azonban hosszú ideig szünetelt minden munka. A korábban megkezdett szoboralakokat befejezték, a folytatásnak viszont sokáig nem volt meg az anyagi fedezete. Mindennek az oka az ekkor kezdődő gazdasági válság és pénz vásárlóerejének rohamos csökkenése volt. A szobor felállításának költségét maga Horvai János is két és fél–hárommilliárd koronára becsülte 1924-ben.<sup>35</sup>

A főváros 1925. november 6-i közgyűlésén Sümegi Vilmos a Kossuth-szobor mielőbbi felállítását sürgette. Ugyanekkor Sipőcz Jenő polgármester bejelentette, hogy a főváros az 1926. évi költségvetésében 850.000.000 korona kölcsönt vesz fel a szobor felállításának céljára. Az összeg engedélyezése után a tanács azonnal megbízza Horvai Jánost a további munkálatok elvégzésével, és újjáalakítja az 1909. évben alakult Kossuth-szobor bizottságot a munkálatok ellenőrzésére.

Horvai János 1926. év januárjában a Kossuth-szobor főalakjának faragását kezdte meg. Így tehát a Kossuth-szoborcsoport az elkészülés végső stádiumába jutott. Újabb heves vita keletkezett azonban a szobor elhelyezésének ügyében. Az elhelyezésre az Országház-tér–Kossuth tér több pontja jött szóba. Ekkor vetette fel Lyka Károly azt a javaslatot, hogy az eredeti tervtől eltérően csak egy egyedülálló, monumentális Kossuth-alakot állítsanak fel. Kertész K. Róbert államtitkár a szoborcsoport megbontására, és az egyes részeknek a tér különböző pontjain való felállítására tett javaslatot. A hosszú vita eredménye az lett, hogy a szoborcsoportot az eredeti terveknek megfelelően, de nem a parlament főbejáratával szemben, hanem a tér északi oldalán állítsák fel, és arccal délre nézzen. A szoborbizottság ezt a javaslatot 1927. június 18-án tartott ülésén fogadta el és terjesztette a főváros közgyűlése elé. A helyszíni munkák csak ezután kezdődhettek meg. A szoborcsoport felállítását Horvai személyesen felügyelte (6a-b. kép).<sup>36</sup>

A főváros 1927. október 26. közgyűlésén Dr. Ripka Ferenc, az elnöklő főpolgármester bejelentette, hogy a Kossuth-szobor készen áll. A szobor ünnepélyes leleplezésére november 6-án került sor.<sup>37</sup>

Az ünnepségen megjelent Horthy Miklós kormányzó, az összes diplomata, és azon országok küldöttei, amelyek Kossuth életében szerepet játszottak. A díszbeszédet gróf Apponyi Albert tartotta.

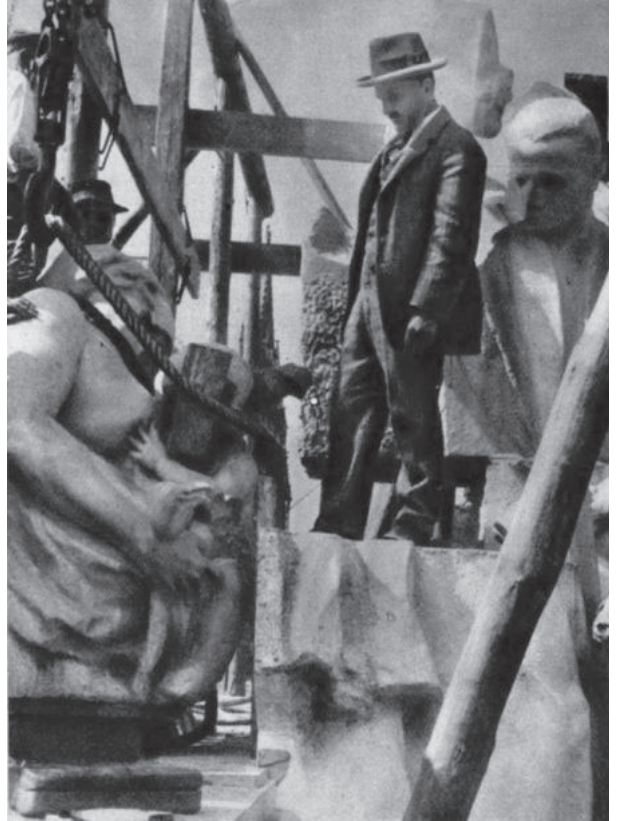
<sup>33</sup> KRISTON VÍZI 2010b, 84–85.

<sup>34</sup> RADISICS 1917, 122. 78. kép.

<sup>35</sup> w. g. 1924.

<sup>36</sup> *Készül a Kossuth szobor.* TV 1927. szept. 28. (XXIX. évf. 40. sz.) 13–14.

<sup>37</sup> A szobor helyének kiválasztásával kapcsolatos vitákat és véleményekről a sajtó is rendszeresen beszámolt, lásd például: *Újabb huzavona a Kossuth-szobor felállításáról.* Magyarország 1926. április 1. (XXXIII. évf. 74. sz.) 1–2. Összefoglalóan: *Bizottsági és tanácsi előterjesztés a Kossuth Lajos-szobor felállításához szükséges költségek fedezete ügyében.* FK 1927. jún. 17. (XXXVIII. évf. 27. sz.) 1675–1676. Továbbá: LIBER 1934, 336–337.



6a-b. kép. Horvai János az Országház téren a Kossuth-szobor munkálatait irányítja  
(TV 1927. szept. 28. [XXIX. évf. 40. sz.] 13–14 nyomán)



7. kép. A szobor átadási ünnepsége 1927-ben  
(<https://www.kozterkep.hu/9681/kossuth-emlekmu#vetito=46807> nyomán)



#### IV. A KOSSUTH-EMLEKMŰ KORABELI MEGÍTÉLÉSE

Az 1927. november 6-ig ismertetett kritikák, észrevételek jelentős része valójában a szobor különféle változatairól szóltak. A szobor végleges felállításától kezdve azonban már csak a megvalósult műről lehet beszélni.

A felállított emlékműről lássuk elsőként az alkotó, Horvai János nézeteit.<sup>38</sup> Elsőként a szobor sok vitát kiváltott helyével kapcsolatban elismeri: „*Most már látom, hogy igaza volt azoknak akik ezt a helyet tartották a legmegfelelőbbnek.*” A szoborral kapcsolatban így folytatja: „*azt mondják, hogy a Kossuth szobrom maga a kőbe faragott légia. Talán az is. Mindenesetre a nagy magyar tragédiát érzékelteti meg. A nagy magyar tragédiát, amelynek új változata: Trianon.*” A szoborral kapcsolatban a művész Kossuthra mutatva így folytatta: „*Ez a mi tragédiánk. Ez a szobor nem a politikusoknak készült, hanem a nemzetnek, a sokmillió magyarnak, akik még ma is szívükben hordozzák a véres tragédia emlékét. Lehet, hogy sokaknak, politikusoknak nem fog tetszeni. Az eszmei tartalma azonban olyan erős, olyan megrázó, hogy el fog némitani minden ellenvéleményt.*” Majd kissé alább így fejezi be ezt a gondolatmenetet: „*ez a Kossuth lelkesíteni fog. A magvető Kossuth lelkesedést ébreszt a mi szívünkben.*”

Rákosi Jenő így foglalja össze véleményét: „– 48/49 egy katasztrófában végződő tragikus epikája a nemzet történetének, amelyben Kossuth alakja oly tündöklően emelkedett fel, hogy a nemzeti dicsőség és nagyság részese lett. A kompozícióban szerintem Kossuth munkatársai képviselik a kor szak szomorúságát, deprimáltságát, komorságát, vigasztalanságát, a főalak pedig annak a kornak a dicsőségét. Szóval 48/49 Horvai szobrában egy tragikus sorsfordulata a nemzetnek, de a tragikus érzésen diadalmaskodik a vezéralak nagysága.”<sup>39</sup>

Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója igen szűkszavúan nyilatkozik a szoborról és Horvairól, a szobrászról: „*Ha Horvai szobrát mint művész alkotást nézem, azt kell mondanom, hogy a szoborba Horvai János tehetségének legjavát fektette és ez eleget mond azok számára akik tisztában vannak az ő tehetségének mértékével. A szobor – Petrovics Elek – becsületére válik neki és Budapestnek, sőt az országnak. Horvai művészetének nagy érzelmi melegsége, értelmi elmélyülése s nagyra törekvő tendenciája egyaránt megvannak a szoborban.*”<sup>40</sup>

Azt hiszem, ezek az idézetek összefoglalásai azoknak a gondolatoknak, amelyek feltétlenül keltenek a mű megértéséhez, akár tetszik az valakinek, akár nem. Nem tagadhatjuk, hogy az emlékmű nem nyerte meg minden kortárs tetszését.

Az eddig idézett cikkben egy név nélküli szobrász így foglalja össze a művel szembeni nemtetszését. „*A húsz év előtti plasztika és koncepció elevenedik meg Horvai szobrában. [...] Horvai nem szobrász ebben a művében, hanem epikus. Mesél. Mesél, de nem heroikusan, a szabadságharc megrázó, de harcos hevével, hanem patetikusan. Lágyan, szentimentálisan. A Kossuth szobor óriási méreteihez több stilizáltság kellene. [...] A köpenyes, palástos márványalakok nem felelnek meg a ma szobrászatának. A vigasztalanságot, a letörtséget is másképp kellett volna kifejezni, mint önmagába roskadó alakokkal.*”<sup>41</sup>

Lyka Károly, mint láttuk, már kezdetektől nem tartotta jónak Horvai Kossuth-emlékművét. Véleménye a szobor felállítása után több évtized múlva sem változott meg. Az emlékmű egyetlen jó szobrászati megoldását a miniszterek mögötti falban jelöli meg, amely elhatárolja a szoborcsoportot a külvilágtól és biztos kötöttséget ad az alakoknak. Véleménye szerint az alakok jellemzése már kevésbé sikeres. „*Ezek fáradt, elsatnyult, egymás felé omló, szomorú alakok inkább egy bűnbánó, penitenciát járó társaságra emlékeztetnek, semmint 1848 vezérférfiakra.*”<sup>42</sup>

<sup>38</sup> Az Est 1927. november 4. számának 3–4. oldalán egy riportösszeállítást közöl az emlékműről.

<sup>39</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.

<sup>40</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.

<sup>41</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.

<sup>42</sup> LYKA 1983, 28.



8. kép. Horvai János: A genfi Kálvin-émlékre hirdetett szűkebb pályázat pályaműve (RADISICS 1917, 119. 74. kép nyomán)



9. kép. Horvai János: A budapesti Kossuth-émlék mintája (RADISICS 1917, 122. 78. kép nyomán)

Lyka Károly véleményét még akkor is komolyan kell venni, ha sorai között is olvasva igencsak érezhető, hogy Horvai Kossuth-élművét nagyon rossznak tartotta. Láttuk azonban, hogy ő mással szemben sem rejtette véka alá véleményét. Lyka Károly festészetből akadémiai képzésben részesült, európai kitekintésű művészettörténész, így vele kapcsolatban arra gondolni, hogy nem rendelkezett kellő hozzáértéssel, aligha lehet. Nyilvánvalóan művészeti felfogása más volt, mint Horvaié, ettől még kritikai megjegyzésein érdemes elgondolkodni. Annál is inkább meg kell érteni, mi nem tetszett Lyka Károlynak a Kossuth-élműben, mert más véleménye van az embernek, ha külön nézi az egyes alakokat és ismét más, ha együttesen teszi ezt, és mint élművet szemléli az alkotást. Ellentmondás feszül Kossuth és minisztertársai megformálása között. Kovalovszky Márta fogalmazta meg ezen ellentmondás lényegét: „*Ő (Horvai) Kossuthot afféle »nemzeti« magvetőként állította a néző elé, aki a nemes eszmét hinti – egy földműves mozdulatával – a közösség vagy a jövő képzelte talajába.*” Ezt a megfogalmazást inkább „epikusnak” lehetne nevezni, ha a „mellékfigurák, a 48-as magyar minisztérium tagjainak megformálása és beállítása nem jósolna hangsúlyozottan tragikus színezetű és kilátástalan véget az elhintett eszmének.”<sup>43</sup>

Fel kell tennünk a kérdést, mi ennek az ellentmondásnak az oka? A kérdésre a választ már Horvai kortársa, Radisics Elemér fogalmazta meg. Radisics Elemér Horvai művészetéről írt tanulmányában egyértelműen rámutat, hogy ismernünk kell a Kálvin-szobrot és annak történetét a genfi Kálvin-szobor-pályázaton, hogy megértsük művészeti fejlődésének további folyamatát. Radisics a Kossuth-szoborral kapcsolatban az alábbiakat írja: „*Az emlék fölépítésének alapgondolata bizonyos tekintetben rokonságot árul el Kálvin szobrával, anélkül, hogy ugyanazon eszmének a variálásával vádolhatnók meg a művészt.*”<sup>44</sup>

Radisics Elemér ezen kijelentése feltétlenül igaznak tekinthető, ha a genfi Kálvin-élművet a díjnyertes Kossuth-élművel hasonlítjuk össze (1. kép; 8. kép). A Kossuth-élmű második változata és a Kálvin-élmű közötti hasonlóság ettől sokkal szembetűnőbb. Különösen igaz ez a megállapítás, ha Jézus és Kossuth alakját vetjük össze (4. kép; 8–9. kép).

Ilyen nagyfokú hasonlóságot nem lehet véletlennek tekinteni. Ezt a megállapítást nem más, mint Horvai János saját gondolatai bizonyítják. Önéletrajzi írásának Kossuthtal kapcsolatos befejező sorai a következők: „*A magyar küzdelmes életének nincs fenségesebb jelképezője Kossuthnál; ő az út, az igazság, az élet!*”<sup>45</sup> Az önéletrajzi írással egy oldalon látható a „Magvető” rajza.

Ezek a tények önmagukért beszélnek. Értelmezésük nem szükséges. Annyi kiegészítést kell tenni, hogy azt, hogy „*én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam*”, azt maga Jézus Krisztus mondja (János evangéliuma 14. fejezet 6. vers).

Horvai gondolatmenete teljesen érthető. Ezzel valójában azt akarja mondani, hogy a magyarság számára Kossuth az, aki utat mutatott, aki elhintette az új idők eszméit. A gondolat talán szép és nemes, de egy földi halandó és Jézus közé nem szabad, nem lehet egyenlőségjelet tenni.

Ha a megvalósult élmű arányrendszerét akarjuk megérteni, azt is csak a fent elmondottak, és az 1917-ben már meglévő második élmű mintája alapján értjük meg (9–10. kép). Kossuth egy lépcsős talapzaton állt, amely a miniszterek csoportja fölé magasodott. Egy ilyen kompozíció esetén a magasabban lévő alakot a perspektivikus rövidülés miatt is magasabban és más arányokkal kell megformálni, mint a felszínhez sokkal közelebb lévőket.

Azt sajnos nem tudjuk, hogy hogyan, minek a hatására formálódtak át a szoborcsoport fő alakjai. Azt azonban tudjuk, a szoborcsoport talapzata a képzőművészeti bizottság április 7-én volt helyszíni szemléje után lett alacsonyabb, a miniszterek mögötti fal egy részét is elhagyták, hogy a két-két szélső alak szabadon állhasson.

Az, hogy a Kossuth alatti posztamens alacsonyabb lett, kétségtelenül jót tett a kompozíció egé-

<sup>43</sup> KOVALOVSZKY 1977, 5.

<sup>44</sup> RADISICS 1917, 113.

<sup>45</sup> HORVAY 1923, 327–328.



10. kép. A Kossuth-szobor az 1930-as években (<https://www.kozterkep.hu/9681#vetito=119723> nyomán)

szének; így legalább nem magasodott a kormány fölé. Igaz, továbbra is ő maradt a központi kiemelt helyen, holott az első felelős kormánynak csak a pénzügyminisztere volt. Kossuth valóban vezéregyénisége a szabadságharcnak, de nem pénzügyminiszterként, hanem mint az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, illetve 1849 áprilisától mint kormányzó. Az is igaz viszont, hogy a szoborpályázat egyértelműen Kossuth-szoborra, -emlékműre volt kiírva, és nem az első felelős magyar kormány emlékművére.<sup>46</sup> Az, hogy a kormány is megörökítésre kerüljön Kossuth mellett, Horvai ötlete volt. Az már szinte a lehetetlen feladatok egyike volt, hogy egyszerre feleljen meg a pályázati kiírásnak és a történeti tényeknek is. Valójában nagyszerű ötlet volt az, hogy az első felelős kormány kerüljön megörökítésre és ne csak Kossuth, hiszen az 1848–1849-es szabadságharc nem egy ember érdeme, az bizony mai szóhasználatnál élve csapatmunka volt, amelyhez bizony kellett a nép egésze is, aki dolgozott és a vérért hullatta a harcmezőkön. Valójában nagy kár, hogy a nép, a tényleges főszereplő a szobor hátoldalára került; így a politikusok nem szembesülnek döntéseik súlyával. A szobor hátoldalán lévő ábrázolás egy zseniális gondolat; bemutatni mit jelent a harc, a háború – még a szabadságharc is – az egyes emberek, a családok szemszögéből.

A szoborcsoport elemzését végezetül zárjuk Ybl Endre értékelésével: a szobrászati naturalizmust és impresszionizmust nálunk legelhivatottabban Horvai János, Ligeti Miklós és Telcs Ede képviselik. *„Horvai János műveiben gondolatok, szimbolikus érzések keresik megvalósulásukat. Eről tanúskodnak a Kossuth-szobor eszméktől terhes alakjai, rodeni kifejezés nyilatkozik meg lelki feszültséggel telített, festői megjelenésű hőseiben.”*<sup>47</sup>

<sup>46</sup> PROHÁSZKA 1994, 87–90.

<sup>47</sup> BASICS 2011, 188.

## V. A KOSSUTH-EMLÉKMŰ SORSA AZ 1945–2018 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

A szoborcsoport elmúlt 73 évével nem foglalkozunk olyan részletesen, mint létrejöttének körülményeivel, hiszen azt már előttünk megtették mások. Első soron említeném ezek közül az *Ismerős művek elfeledett alkotója* című tanulmánykötetet,<sup>48</sup> és az 1996-ban kiadott Dombóvár monográfiát, annak az emlékművekkel foglalkozó fejezetét.<sup>49</sup> Másrészt az elmúlt évtizedek bármily jelentősek is a szoborcsoport története szempontjából, az egyes alakok megformálása, művészi értéke már nem változott. Ami változott, az a kompozíciónak, azaz a szoborcsoportnak az egysége, vagyis annak teljes megszűnése.

A szoborcsoport szerencsésen túlélte a háborút, de az azt követő békét már nem. A szobor okozta művészeti, művészettörténeti dilemmát egyetlen tollvonással megoldotta a Rákosi-féle kultúrpolitika. Az emlékművet pesszimista hangvétele miatt 1952-ben lebontották. Goda Gábor író, aki 1945-től a főváros kulturális ügyosztályának volt a munkatársa, az ügyről ezt írta: „*Elvitették velem Kossuth szobrát, azzal az indoklással, hogy egy forradalmárt és egész kormányt nem lehet ilyen rosszkedvűnek ábrázolni. És helyébe Kisfaludi Stróblt bízták meg, egy utat mutató Kossuth ábrázolásával.*”<sup>50</sup>

Horvai János lebontott szobrát a Kerepesi temetőben őrizték. Az *Esti Hírlap*ban 1959-ben jelent meg a főváros hirdetése, hogy bárki elviheti a szobrokat, aki hajlandó vállalni az elszállítási költségeket. Dombóvár akkori tanácselnöke, Antal István olvasta a hirdetést és azonnal megszervezte a szobrok lehozatalát.

A szobrok 1961-ig a dombóvári piactéren heverték. Felmerült ugyan annak a lehetősége, hogy a szoborcsoportot a Járásbíróság előtt állítják fel, eredeti formájában ez azonban nem valósult meg. Végül is 1961-ben a Béke Parkba – ma Szigeterdő – szállították a szobrokat. Itt a fák alatt pihent a darabjaira bontott szoborcsoport egész 1972-ig. A szobrok sorsáról csak ekkor, 1972-ben született



11a. kép. Az elemeire bontott emlékmű a Hunyadi téren (Erky-Nagy Tibor gyűjteménye)

<sup>48</sup> KRISTON VÍZI – MILLISITS 2011.

<sup>49</sup> SZÓKE 1996.

<sup>50</sup> GODA 1989, 61.



11b. kép. Az elemeire bontott emlékmű a Hunyadi téren (Erky-Nagy Tibor gyűjteménye)

döntés: a szobrok megosztva kerülnek felállításra a Szigeterdőben. A szobrokat 1972–1973-ban állították fel. Restaurálásukra csak 1974-ben került sor.<sup>51</sup>

## VI. A SZOBROK ISMERTETÉSE – MŰEMLÉKI LEJTÁR

A szobrok leírását, ismertetését minden egyes esetben egy egész alakos, 3,7 méterről és 1,6 méter magasságból készült fotóval kezdjük. A részletfotók már eltérő távolságból készültek. A leírást mindig Horvai János magyarázatával kezdjük,<sup>52</sup> ezt követi Radisics Elemér elemzése a Horvai János munkásságáról írt cikkéből,<sup>53</sup> és végül kiegészítjük a saját megfigyelésünkkel, leírásunkkal. A szobrok leírása az eredeti emlékművön lévő sorrendben fog történni.

### VI.1. Kossuth Lajos

Horvai János: *„Hallom mondogatják, hogy nekünk a szomorú Kossuth nem kell, nekünk a tette hívó Kossuth kell, nekünk a harc kell! De az nem igaz! Kossuth komoran, borús végzetként áll akkor is a pódiumon. Ismerni kell Amerikában tartott beszédeit, milyen komorak, milyen halálosan komolyak voltak.”*<sup>54</sup>

Radisics Elemér: *„Főalakja Kossuth Lajos, a múlt század aranyszájú agitátora, [...] aki oly ellenállhatatlan hévvel ragadott magával mindenkit abba az egyenlőtlen gigászi küzdelembe, amelyben*

<sup>51</sup> SZŐKE 1996, 315–321.

<sup>52</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.

<sup>53</sup> RADISICS 1917, 112–114.

<sup>54</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.



12. kép. Kossuth-szobor (3,7 méterről) (Fotó: Gere László)



13. kép. Kossuth-szobor: az ökölbe szorított kéz  
(Fotó: Gere László)



14. kép. Kossuth-szobor: a konok magvető  
(Fotó: Gere László)



15. kép. Kossuth-szobor: a leszegett fej  
(Fotó: Gere László)



16. kép. Kossuth-szobor: egyenes háttal...  
(Fotó: Gere László)



*elbukott ugyan a nemzet, de amelynek halhatatlan hősei vérük hullásával váltottak meg, hogy a mártírok megöntözze talajon új élet fakadhasson.*

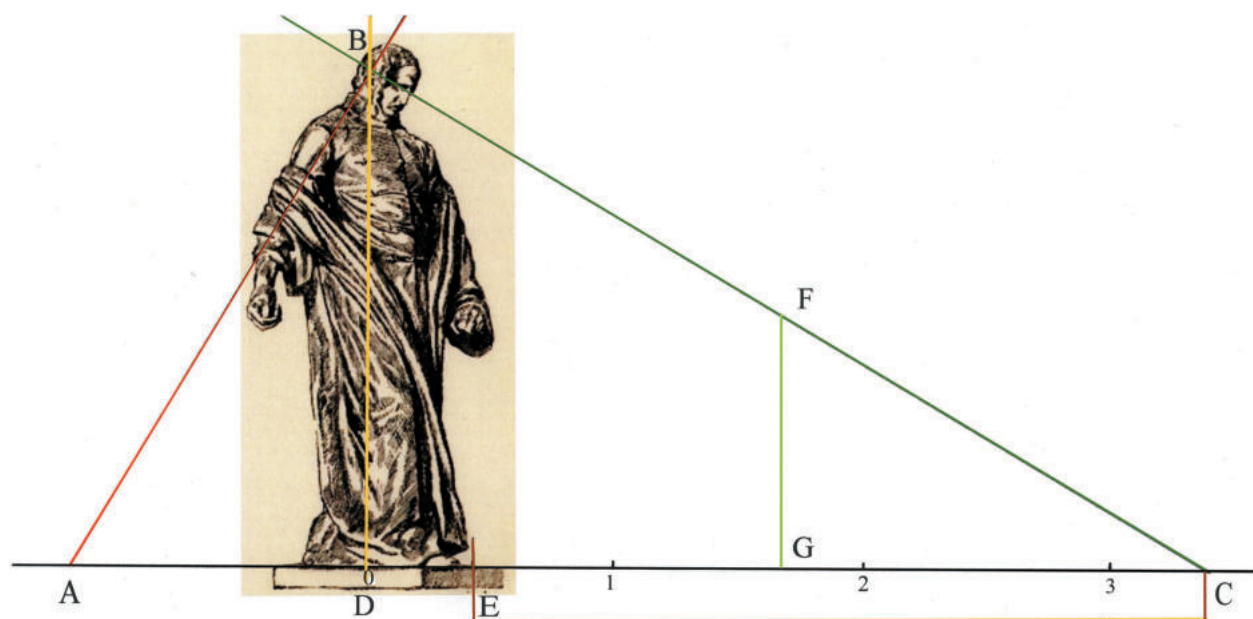
*Mozdulata a magvetőt példázza, amint energikus lendülettel hinti el a jövő csiráját magukban rejtő magvakat.”<sup>55</sup>*

Kossuth a magvető mozdulatával áll előttünk: jobb lábával előrébb lépve, bal kezét hátrahúzza készül a magvak széthintésére. Arra, hogy itt nem közönséges magvagról van szó, ökölbe szorított bal keze utal. A magvető mozdulata eredményezi azt, hogy felsőteste kissé jobbra van fordulva, ezért a szobor kissé minden szögből mást mond. Teljesen más a szobor hatása, ha mindkét kezét látjuk, és ismét más, ha csak az ökölbe szorítottat (12–13. kép).

A magvető mozdulatnak köszönhetően Kossuth teljesen egyenes derékkal áll (16. kép), és csak a nyak és a fej vonala van meghajtva, konokul előre szegve (15–16. kép). Amennyiben csak egy névtelen parasztembert ábrázolna a szobor, azt mondanánk, ezt az embert megtépázták a természet és a társadalom erői is, de mégis újraveti földjét, mert csak így élhet tovább. Kossuthra vonatkoztatva mindezt, azt kell mondani, itt a szabadságharc utáni, emigrációba kényszerült embert látjuk. Arcán a bukás fájdalma, szomorúsága, de az élni akarás elszántsága is. Igen, ez már nem az 1848–1849-es évek Kossuthja.

Kossuth Lajos kissé előreugró, magasabb posztamensen állt az elbontott eredeti emlékművön, most csaknem a földön állva magasul fölénk (9. kép). Mint azt láttuk, a tervezett posztamens a megvalósulthoz viszonyítva is sokkal magasabb volt. Horvai Kossuth alakját ennek megfelelően formázta meg. A szobor arányai azért is nagyobbak és nyújtottabbak, mert azt alulról rövidülésben lehetett csak látni. A magasabb elhelyezés is eredményezte azt, hogy Kossuthot kb. háromszoros, míg a minisztereket csak kétszeres életnagyságban formázta meg Horvai. Ezenkívül természetesen Kossuth azért is nagyobb, mert az eredeti pályázati kiírás szerint is ő a kompozíció fő alakja.

A szobornak a földközélen történő elhelyezése szempontjából fontos meghatároznunk azt a pontot, ahonnan már az egész alakot be tudja fogni tekintetünk. Mindehhez azt kell figyelembe venni, hogy hol van az a pont, ahová a szobor néz. Ennek a pontnak a meghatározásakor abból indul-



17. kép. A minimálisan szükséges távolság meghatározása ahhoz, hogy a szobor egészét egységes egészként láthassuk (Gere László)

<sup>55</sup> RADISICS 1917, 113.

tunk ki, hogy Kossuth feje (tarkója), nyaka és válla egy egyenes mentén van. Meghúзва ezt az A-B egyenest azt látjuk, hogy erről indítható egy olyan merőleges egyenes (B-C egyenes) amely keresztülhalad a szobor szemén és az ornyergen. Tekintve, hogy a szobor lefelé néz, a B-C egyenes nyilvánvalóan metszi a posztamensről indíthatott A-C egyenest. Az így kapott háromszög magassága (B-D egyenes) a szobor középtengelyét is adja, és közel azonos annak teljes magasságával. Tekintve, hogy a szobor háromszoros életnagyságban készült, három egyenlő szakaszra osztottuk ezt a távolságot és rávittük a talapzatra húzott vízszintesre. Azt látjuk, hogy ez a távolság közel egybeesik azzal a ponttal, ahol Kossuth tekintete metszi az A-C vízszintesünket. Az eltérés csak abból adódik, hogy szobor középtengelyétől, vagy a jelen esetben a talapzat szélétől mérjük-e ki a D-B távolságot.

A G-F egyenes azt a pontot határozza meg, ahol egy 170 cm magas embernek a szemmagassága a szobor tekintetének vonalában van. Ebben az esetben a szemlélő Kossuth arcát és felsőtestét láthatja a megfelelő szögben, ami kb. a 14–15. képnek felel meg. Amennyiben a teljes alakot szeretnénk egyszerre látni, akkor ez a távolság a szobor teljes magasságától kisebb nem lehet (C pont).

A 17. képen az is jól látható, hogy a posztamens magasságától nagyban függ az a távolság, ahol a szemlélő szemmagassága találkozik Kossuth tekintetével. Minél magasabb a posztamens, ez a távolság egyre távolabb kerül a talapzattól. Igaz, így már az egész alakot láthatjuk egyszerre, úgy, hogy az az emberi test természetes arányait mutatja.

## VI.2. Esterházy Pál és Klauzál Gábor

Horvai János: „*Klauzál maga a földszerető magyar. Mellette Esterházy már kételkedik. Mintha magyarázná Klauzálnak, hogy nem tud megbékülni a Kossuth hirdette igékkel. Később el is pártól Kossuthtól.*”<sup>56</sup>

Radisics Elemér: „*Esterházy herceg az aulikus osztrák levegő elegáns szülőtte.*”<sup>57</sup>

A szoborcsoport első párosa: Esterházy Pál herceg, a király személye körüli miniszter és Klauzál Gábor ipar- és földművelésügyi miniszter. Esterházy palástja bal karjára csúszott, fejtartása, kézmozdulatai Klauzál meggyőzésére irányulnak, aki fejét konokul elfordítja, baljával kilép, megindul a rendkívüli gazdasági nehézségekkel terhelt úton.

Rendkívül sokatmondó a két alak testtartása is. Klauzál Gábort szintén egyenes derékkal ábrázolja Horvai. Csak a törzs felső vállrésze, a nyak és a fej hajlik kissé balra és előre.

Esterházy Pál herceg szálfegyenesen áll (21–22. kép). Nem előre hajlik, sokkal inkább Klauzál felé és kissé fölé hajol. Fejét is csak annyira hajtja előre, amennyire szükséges, hogy Klauzálhoz szólni tudjon, de ennek következtében kissé ő is balra és előre néz. Kossuthnál már felhívtuk a figyelmet arra a tényre, hogy nagyon nem mindegy, hogy ezeket a szobrokat milyen irányból nézzük. Herceg Esterházy Pál és Klauzál Gábor szoborcsoportjánál ez fokozottan igaz. Ez a szoborpáros hátulról és oldalról is kifejező. Esterházy herceg alakja, arcéle minden irányból kicsit más értelmet nyer. Klauzál Gábor alakját hátulról szemlélve, olyan érzésünk van, mint ha vállaival nehéz terhet vinne, vagy inkább emelne.

Amint azt már említettük, Kossuth Lajos alakját háromszoros életnagyságban – közel 5 méter – formázta meg Horvai, addig a miniszterek csak kétszeres életnagyságúak. A minisztereket ugyanakkor már eredetileg is alacsonyabban akarta elhelyezni, mint a főalakat, ennek köszönhetően a perspektivikus rövidülésből eredő „aránytalanságok” sokkal kisebbek. Ebből következően a szobrokat már kisebb távolságból egész alakos szoborként látjuk. Az egy szobornagyságtól, 3,5 métertől kisebb távolságról azonban nem lehet egységes egészként szemlélni ezeket a szobrokat sem.

<sup>56</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.

<sup>57</sup> RADISICS 1917, 114.



18. kép. Herceg Esterházy Pál és Klauzál Gábor (Fotó: Gere László)



19. kép. Herceg Esterházy Pál  
(Fotó: Gere László)



20. kép. Klauzál Gábor  
(Fotó: Gere László)



21–22. kép. Herceg Esterházy Pál és Klauzál Gábor alkotta páros hátulról (Fotó: Gere László)

### VI.3. Széchenyi István és Eötvös József

Horvai János: „Széchenyi a töprengő, a magával meghasonlott hazafi megdöbbenve áll, a nemzetre váró rettenetes kockázatot érezve. [...]

Eötvös József báróban a romantikus poétát mintáztam meg, miközben mindig előttem áll Eötvös »Carthausia«-ja.”<sup>58</sup>

Radisics Elemér: „Széchenyi alakjának nemes profilja, fájdalmas mélázása sejteti a legnagyobb magyarnak tragikus végzetét. Két kezét egymásra téve kardjának markolatán nyugtatja, mintegy jelképezve, hogy eszmék harcában döntő szerepet nem a nyers erőnek, nem a kardnak szánt.”<sup>59</sup>

Az eredeti emlékmű balról harmadik, negyedik szobra is kettős, a szellemiség nagy alakjaié: báró Eötvös József vallás- és nevelésügyi miniszteré és gróf Széchenyi István közmunka- és közlekedésügyi miniszteré. Eötvös József kifelé fordul, baljában tartott attribútumának, a könyvnek lapjai összegyűrődtek; sujtásos magyar öltözékéről lecsúszott a köpeny. A forradalom idején elbizonytalanodó, külföldre távozó magatartása tükröződik Horvai megformálásában is: Eötvös kifelé fordul.

Széchenyi testtartása és alakja sokban hasonlít Esterházyra. A bal lábbal kissé előrelépő Széchenyi egyenes testtartással, kissé előrehajtott fejjel néz Kossuth felé. Addig, amíg Esterházy keményen, határozottan néz maga elé, Széchenyi tekintete csüggedt és szomorú.

### VI.4. Batthyány Lajos és Szemere Bertalan

Horvai János: „Batthyány kezében törvénykönyvet tart. Lehajtott arcában benne a mártiromság, örök tiltakozás az ellen, hogy meg kell halnia, mert betartja a törvényt. Szemere Bertalan elfordul a főalaktól. Arcán a kételkedés kifejezése.”<sup>60</sup>

<sup>58</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.

<sup>59</sup> RADISICS 1917, 113.

<sup>60</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.



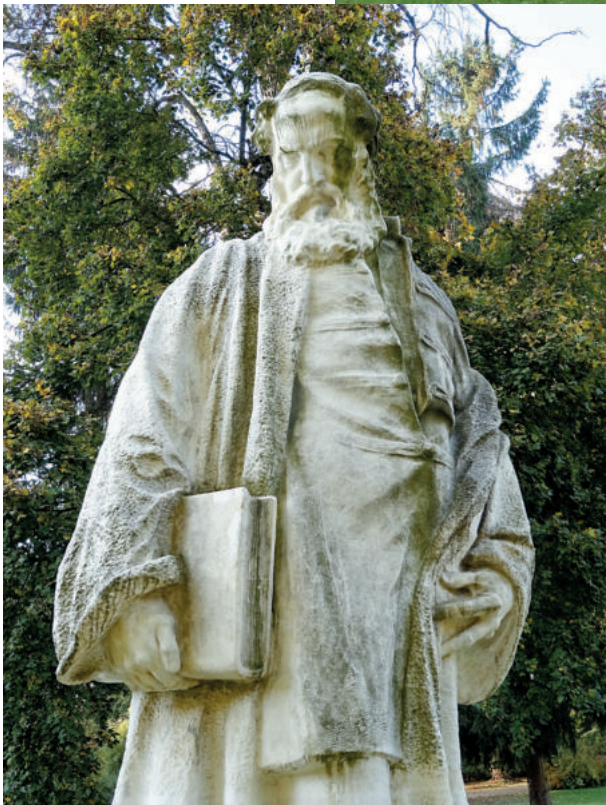
23. kép. Gróf Széchenyi István és báró Eötvös József (Fotó: Gere László)



24. kép. Báró Eötvös József (részlet)  
(Fotó: Gere László)



25. kép. Gróf Széchenyi István (részlet)  
(Fotó: Gere László)



26–27. kép. Batthyány Lajos miniszterelnök  
(Fotó: Gere László)



28–29. kép. Szemere Bertalan belügyminiszter  
(Fotó: Gere László)

Radisics Elemér: „*Harmadikul sorakozik a befejezett művészettel megkomponált csoporthoz Batthyány Lajos gróf, a szabadságharc tisztalelkű mártíra.*

[...] *míg Szemere eleven agilitása hatásos ellentétben van a mellette álló Batthyány zordon tragikumával.*”<sup>61</sup>

Batthyány Lajos miniszterelnököt közvetlenül Kossuth jobb oldalán találjuk. Batthyány kissé egyedül áll, van ugyan neki is közvetlen társa Szemere Bertalan belügyminiszter személyében, de valójában attól is kissé elkülönülten állva néz Kossuth felé. Ez az egyetlen páros, amely teljesen elkülönül egymástól.

Batthyány Lajos miniszterelnököt jobb lábbal előre lépve ábrázolta Horvai. Jobb kezében tartja a vaskos törvénykönyvet, a magyar alkotmányt. Előrehajtott fejjel, komoran néz maga elé. Kigombolt mentéje is a későbbi mártírsorsra utal.

## **VI.5. Deák Ferenc és Mészáros Lázár**

Horvai János: „*Deák Ferenc vigasztaló megnyugtató mozdulattal fogja meg Mészáros kezét. Bölcsesség beszél belőle.*”<sup>62</sup>

Radisics Elemér: „*Deák még egyszerű fiatal táblabíró, akiről még nem sejtik akkor, hogy a hálás utókor a haza bölcsé elnevezéssel iktatja halhatatlan hőseinek sorába. [...] Mészáros Lázár hadügyminiszter arcán az országért reszkető aggodalom tükröződik vissza – hisz mindenki másnál jobban ismeri a rendelkezésre álló erők elégtelenségét.*”<sup>63</sup>

Az igazságügy- és a hadügyminiszternek a szoborpárosa nagyon hasonló kompozíciót mutat, mint a herceg Esterházy Pál–Klauzál Gábor szoborpárosé. Itt azonban a kissé széttett lábbal álló Deák Ferenc komor nyugalmat sugároz, kezét nyugtatólag teszi Mészáros Lázár karjára. A jobb lábbal előrelépő Mészáros Deák felé hajlik. A kompozíció kissé arra is utal, hogy a hadügynek mindig az igazság oldalán kell állnia.

## **VI.6. A szoborcsoport hátoldalán lévő szoborcsoport**

Horvai János: „– *Híven Petőfi versének címéhez az »Élet és halál«-hoz, a vers egész eszmei tartalmát belefoglaltam. A csoportozat kezdődik a meginduló étellel, az anya karján gögicsélő csecsemővel, befejeződik a halállal, a haldokló honvéddel. Ballada tehát, amiből a drámai feszültség sem hiányzik.*”<sup>64</sup>

Radisics Elemér: „[...] *a hátsó csoportozatban az életet szimbolizáló diadalmas küzdelemnek himnuszát zengi a művész. A vég itt is az elmúlás ; de ez csak az egyes ember pályafutásában jelenti a befejező akkordot; a nemzet tovább él az egymást felváltó generációkban s megőrzi, fenntartja azokat az ideálokat, amelyekért az elődök legbecsesebb javukat, életüket is feláldozták.*”<sup>65</sup>

A szoborcsoport hátoldalának nyitó jelenete a családjától búcsúzó, hadba vonuló férfit örökíti meg. A jelenet folytatását az eszméért lelkesedő férfit és egy fiatal dobos fiút ábrázolja. Őket követi a zászlót hordozó öreg, felnőtt fiával. A jelenetsor egy sebesült társát támogató katonával zárul.

A reliefábrázolás alatt lévő, 3 méter széles és 1,5 méter magas kőtábla, amelyen Petőfi Sándor versének első versszaka áll, 2017-ben a zalaegerszegi felszabadulási emlékmű elbontásakor került elő. A dombóvári városvezetés elkészítette a kőtábla korhű másolatát, amelyet eredeti helyén helyeztek el, és a 2018. évi március 15-i ünnepségen avattak fel.

<sup>61</sup> RADISICS 1917, 114.

<sup>62</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.

<sup>63</sup> RADISICS 1917, 114.

<sup>64</sup> *Érdekes nyilatkozatok a Kossuth-szoborról.* Az Est 1927. nov. 4. (XVIII. évf. 250. sz.) 3.

<sup>65</sup> RADISICS 1917, 14.





30. kép. Deák Ferenc és Mészáros Lázár (Fotó: Gere László)



31. kép. A hátoldalon lévő szoborcsoport (Fotó: Gere László)

## EPILOGUS

Jelen rövid tanulmányinkban a téma összetettségéhez képest szinte a lehetetlent kíséreltük meg. Egyrészt szerettük volna megismerni, bemutatni Horvai Jánost, az embert és a művészt, hogy ezáltal még inkább megértsük élete fő művét, a Kossuth-szoborcsoportot.

Igyekeztünk másrészt vázlatosan azt is bemutatni, hogy a Kossuth-szoborcsoportról hogyan vélekedtek a kortársak. A kortársak véleményei közül nem hallgattuk el azt sem, hogy nem mindenkinek tetszettek ezek a szobrok. A vélemények ütköztetéséből sok minden kiderült a kor művészeti, művészettörténet szemléletéről, és ennek kapcsán a szoborcsoportról is.

Tény és való, ezek a szobrok nagyon mások, mint a korszak egyéb emlékművei. Kritikusai leginkább azt hozták fel legfőbb hibájaként, hogy nem eléggé optimista, hogy szomorú. A szoborcsoport kapcsán hasonló gondolatokat fogalmaz meg Basics Beatrix művészettörténész is.<sup>66</sup> Hozzá hasonlóan az első találkozás a Szigeterdőben álló szobrokkal számunkra is nagy meglepetés volt. Monumentalitásuk, magányosságuk, szomorúságuk nagyon elgondolkodtatott bennünket nemcsak a szabadságharcról, de emberi sorsokról és művészetről egyaránt. Azt hisszük, az a műalkotás, amely közel száz év után is gondolatokat ébreszt az emberekben, megérdemli, hogy fennmaradjon.

Horvai János Kossuth-emlékművének bizony a létrejötte és a fennmaradása sem volt egyszerű. Végigtekintve a szoborcsoport történetén, azt kell mondanunk, hogy a magyar szabadságharcnak és Kossuth Lajosnak állított emlékmű sorsa szorosan kötődik a magyarság 20. századi sorsfordító eseményeihez. A szoborcsoport történeti jelentősége mára legalább annyira fontos, mint művészi kvalitása.

---

<sup>66</sup> BASICS 2011, 185–188.

## IRODALOMJEGYZÉK

- BANDI 2013 BANDI András, *Horvay mecénása*. <https://hetedhethatar.hu/hethatar/?p=22497> (2018. 01. 12.)
- BASICS 2011 BASICS Beatrix, *Horvay János Kossuth emlékművéről*. In: Ismerős művek elfeledett alkotója. Horvay János (Pécs, 1874–Budapest, 1944). Szerk. Kriston Vízi József – Millisits Máté. Dombóvár 2011, 185–188.
- GODA 1989 GODA Gábor, *Szülőföldem*. Budapest 1989.
- HORVAI 1917 HORVAI János, *Önmagáról*. VU 1917. ápr. 22. (64. évf. 16. sz.) 256.
- HORVAY 1923 HORVAY János, *Önéletrajz*. In: Az Est Hármaskönyve. Lexikon az ujságolvasó számára. Budapest 1923, 327–329.
- KARDHORDÓ 2011 KARDHORDÓ Kálmán, *Hopp'l–Hoppel–Horvay–Horvay (mecsekaljai) János ébresztése*. In: Ismerős művek elfeledett alkotója. Horvay János (Pécs, 1874–Budapest, 1944). Szerk. Kriston Vízi József – Millisits Máté. Dombóvár 2011, 21–40.
- Kovalovszky 1977 KOVALOVSZKY Márta, *Kossuthtól – Kossuthig? Történeti jegyzetek a budapesti emlékművekről*. Kritika 6 (1977) 3. sz. 5–6.
- KRISTON VÍZI – MILLISITS 2011 *Ismerős művek elfeledett alkotója. Horvay János (Pécs, 1874 – Budapest, 1944)*. Szerk. Kriston Vízi József – Millisits Máté. Dombóvár 2011. (Helytörténeti sorozat 9.)
- KRISTON VÍZI 2010 KRISTON VÍZI József, *Elfeledett Kossuth-szoborcsoport és alkotója*. Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv VII (2010) 30–39.
- KRISTON VÍZI 2010b KRISTON VÍZI József, *Anyag és érték – Márványban mért barátság; az Auer kőfaragó dinasztia küldetése*. In: Ismerős művek elfeledett alkotója. Horvay János (Pécs, 1874–Budapest, 1944). Szerk. Kriston Vízi József – Millisits Máté. Dombóvár 2011, 81–88. (Helytörténeti sorozat 9.)
- LIBER 1934 LIBER Endre, *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapest é. n. [1934] (Budapesti Statisztikai Közlemények 69. kötet 1. sz.)
- LYKA 1908 LYKA Károly, *Kossuth szobra*. Uj Idők 1908. ápr. 19. (XIV. évf. 17. sz.) 358. (képek: 355–356.)
- LYKA 1983 LYKA Károly, *Szobrászatunk a századfordulón. Magyar Művészet 1896–1914*. Budapest 1983.
- MILLISITS-SZILÁGYI 2011 MILLISITS-SZILÁGYI Erzsébet, *Emocionális hatások Horvay Kálvin ábrázolásában*. In: Ismerős művek elfeledett alkotója. Horvay János (Pécs, 1874–Budapest, 1944). Szerk. Kriston Vízi József – Millisits Máté. Dombóvár 2011, 109–118. (Helytörténeti sorozat 9.)
- PROHÁSZKA 1994 PROHÁSZKA László, *Szoborsorsok*. Budapest 1994.
- RADISICS 1917 RADISICS Elemér, *Horvai János művészete*. Magyar Iparművészet 20 (1917) 5–6. sz. 112–124.
- ROMVÁRY 2010 ROMVÁRY Ferenc, *Horvay János*. In: Pécs Lexikon I. Első kötet A–M. Főszerk. Romváry Ferenc. Pécs 2010, 319.
- SZŐKE 1996 SZŐKE Sándorné, *Dombóvár köztéri szobrai és emlékművei*. In: Dombóvár. Dombóvár 1996, 273–353.

w. g. 1924

ZSOLT 1908

w. g., *Horvay monumentális Kossuth-szobra kilenc év óta hever egy kültelki ház udvarán.* Esti Kurir 1924. szept. 4. (II. évf. 183. sz.) 5.  
ZSOLT, *Esti levél. Kossuth szobra a Gellért-hegyen.* Pesti Hírlap 1908. máj. 5. (XXX. évf. 108. sz.) 12.

## RÖVIDÍTÉSEK

FK

TV

VU

Fővárosi Közlöny, Budapest

Tolnai Világlapja, Budapest

Vasárnapi Ujság, Pest–Budapest

## János Horvay und die Kossuth-Statuengruppe

Die Studie bildete ursprünglich ein Teil eines Denkmalschutz-Wertbestandes. Die Durchführung der Denkmalüberprüfung der Kossuth-Statuengruppe war deswegen notwendig, weil die Stadt Dombóvár einen mehr sehenswerten Platz im Stadtpark „Szigeterdő“ für die Aufstellung der Statuengruppe ausgestalten wollte. Die Fertigung dieser Studie brachte sich jedoch solche neuen Lehren und Kenntnisse mit, welche die Veröffentlichung der folgenden Studie für wichtig machte. Bei der Forschung der Geschichte der Statuengruppe erwarb sich das Heimatforschungsverein in Dombóvár unschätzbare Verdienste.

Der Familienhintergrund, Ausbildung und das Allgemeinwissen von János Horvai, Bildhauer der Statuengruppe waren bestimmend bei der Entstehung des Denkmals, bei Ausgestaltung der Komposition, sowie bei seiner gradweise erfolgten Umwandlung. Er war deutschstämmig, lernte in Tirol Holzschnitzerei, dann in der Budapester Kunstgewerbeschule Bildhauerkunst. Als Student der Wiener Kunstakademie reiste er zum Studium nach Paris und Italien. Während seiner Studien und seiner Studienreisen konnte er die europäische Kunst und geistlichen Richtungen seiner Ära kennenlernen.

János Horvai erzielte großen Erfolg an vielen heimischen und ausländischen Ausschreibungen, besonders bei der Errichtung des Reformationsdenkmals in Genf. Zahlreiche Kossuth-Statuen wurden von ihm errichtet. Nach dem Tod von Kossuth wurde eine Sammelaktion zur Errichtung eines würdigen Denkmals geführt, die Ausschreibung und Auswertung der Bewerbungen brachte aber ein längeres hin und Her. Nach den mehrmals ausgeschriebenen und erfolglosen Bewerbungen bekam zuletzt János Horvai den Auftrag, wobei die Söhne von Kossuth einen großen Druck ausübten.

Die Statuengruppe wandelte sich nach mehreren fachlichen Streiten und stürmischen Zeiten in vielen Einzelheiten um. Die Errichtung des Denkmals wurde auch vom I. Weltkrieg und dessen Folgerungen auch wesentlich beeinflusst.

Die Verformung der Gestalt von Kossuth und die Darstellung der Minister weichen von der ursprünglichen Ausschreibung grundsätzlich ab. Bei den Nebengestalten an der Hinterseite der Statue gibt es keine große Änderung, unter der Reliefdarstellung wurde jedoch die Skulptur des in der Mittelachse sitzenden Generals Görgey verlassen. Die Übergabe der Statuengruppe erfolgte letztendlich im Jahre 1927 auf dem Parlamentplatz.

Diese Studie handelt den Abbau und den Transport der Statuengruppe nach Dombóvár nicht. Diese Geschichte wurde vom Heimatforschungsverein in Dombóvár bereits verarbeitet. Die Studie analysiert die einzelnen Figuren der Statuengruppe ausführlich, zusammen mit der Darstellung der Hauptfigur Lajos Kossuth.

Die Geschichte der Statuengruppe ist nicht nur an sich wichtig, nicht nur als ein Kunstwerk, sondern auch als ein zeitgeschichtliches Dokument.



CSAPAI JÁNOS

# Párkányánától a Donon át a pockingi hadifogolytáborig

## *Levelek, naplók, fényképek*

Az alábbiakban Könczöl István légvédelmi tüzér tizedes és családja levelezését, naplóit adom közre, a saját Kodak fényképezőgépe által készített fotókkal kiegészítve. Mellékszálként közlöm az édesapja<sup>1</sup> leveleit is, akinek 1944-ben az erdélyi erődítési munkálatokban Priszlop-tető térségében, majd ezt követően Cece és Dunaföldvár környékén kellett kivennie részét a háború eseményeiből munkaszolgálatosként. Ahogy a családi emlékezet megőrizte mondását: „Az első háborút a bátyámmal, a másodikat a fiammal szenvedtem végig.”<sup>2</sup>

Ifjabb Könczöl István 1915. december 23-án született Ócsényben, az akkori Öreg utca 277-ben, református középparaszti családban. A család 15 hold saját és 20 hold bérelt földön gazdálkodott. Három generáció élt együtt, ahogy ez a levelekben is kitűnik. A nagyszülők: Deák Pál (1864–1949) és Fajsi Rebeka (1866–1952), a szülők: Könczöl István (1894–1957) és Deák Éva (1896–1978) és a gyerekek: Könczöl István (1915–2002) és Könczöl Éva (1927–2012).

Az általam közreadott anyag száz két levélből áll, negyvenhat darab (negyven táborig, hat borítékos levél) a frontra küldött, ötvenhat darab a hazaküldött levél (huszonhat táborig, tíz képeslap, két német katonai zárt levelezőlap, tizennyolc borítékos levél; ezekből három táborig, két képeslap és egy borítékos levél már olvashatatlan). A levelek mellett két-két kiképzési füzet és napló és harmincnegyzár fénykép is megmaradt, részben pozitív, döntő hányadában negatív formában, különféle katonai igazolványok, bejelentőlapok, postai feladóvények, a kötelező származást igazoló anyakönyvi kivonatokkal együtt (1. kép).

A levelezés öt évet ölel fel. 1939-ből valók az első levelek, amikor Könczöl Istvánt behívták Pár-

<sup>1</sup> Id. Könczöl István első világháborús levelezése korábban már közlésre került a múzeum 2011. évi évkönyvében.

<sup>2</sup> Ő 1944 novemberében, egy héttel az oroszok Ócsénybe való bevonulása előtt tért haza. Az oroszok ittlétekor tolmácsként is kellett tevékenykednie. Az első világháborúban a keleti fronton elsajátította az orosz nyelvet. Házukba orosz tisztnek voltak beszállásolva a magukkal hozott fehérréppel együtt, a család az istállóban lakott. Könczöl Éva dolga esténként a nők hajának a tetvézése volt. 1934-ben új gazdasági épületet épített a család két pár ló és hat tehén számára való istállóval, fészerral, kétszintes magtárral. Az építkezést új lakóház építésével tervezték folytatni, az udvarban lévő több tízezer téglát, melyekre éveken keresztül gyűjtöttek, az orosz katonák a 80 éves Deák Pállal törezték össze és hordatták a katonai reptérnek használt tehénlegelőre, aki sírva végezte a munkát, hogy az egyenetlenségeket betöltve, könnyebb legyen a felszállás. Az istállóban lévő marhaállományt is elvezették, a tyúk-, tojás-, borzabrállás mindennapos volt.



1. kép. Családi kép, a nagyszülők és az unokák, 1940

kánynánára tüzér kiképzésre, mely 1939. február 1-től 1941. február 10-ig tartott. A tüzérkiképzés alatt részt vett az erdélyi bevonulásban is. 1941. március 15-től a II. légvédelmi tüzérszázaló állományába került. A kiképzést követően leszerelt, majd 1942-ben megkapta a behívót a magyar 2. hadsereg szervezésekor. Június 10-én indultak a frontra Párkányról. Önálló légvédelmi gépágyús üteg voltak a páncélos hadosztály kötelékében. Augusztus 4-ig tartalékban voltak, majd Korotojak, Uriv, Bolgyirevka, Torosojevo térségében vettek részt a harcokban.<sup>3</sup>

A magyar páncélos egységeket 1942 végén a német alakulatokat is magába foglaló Cramer-hadtest kötelékébe szervezték. Nevét parancsnokáról, Hans Cramer páncélos tábornokról kapta. 1943. január 1-től papíron a magyar hadseregpáncsnokság rendelkezésére bocsátotta a német vezetés. A hadtest feladata az esetleges orosz betörés esetén való ellentámadás. Ahogy fogalmaztak: „A lényeges az, hogy az erőket semmiképpen sem aprózzák el, ne egyénként használják fel őket, hanem egyesítve és lehetőleg a támadó ellenséges szárnyak mélységében szükséges ellentámadás végrehajtásához.” A magyar rendelkezés a Cramer-hadtest felett csak papíron létezett, a német vezetés húzta az időt, már későn adott engedélyt a magyar hadsereg-parancsnokságnak a hadtest bevetésére, arra is csak elaprózottan, nem egységesen, korlátozott célokkal tehették meg.<sup>4</sup> Könczöl István január 5-én tért vissza a szabadságról Molcsenovóba. Január 14-én riadóztatták a páncélos hadosztályt. Utóvéd feladatokat láttak el. Kamenkán, Nyikolajevkán, Bugyenijnál, Ilinkán, Novioszkolon, Mihajlovkán<sup>5</sup> kerültek harcba az orosz erővel és törtek ki a bekerítőgyűrűből.<sup>6</sup>

<sup>3</sup> Az 1942. augusztusi Uriv környéki harcokról részletes leírás olvasható Görgényi Dániel vezérkari százados *Signum Laudis* című visszaemlékezésében. GÖRGÉNYI 1968.

<sup>4</sup> BÁRTFAI SZABÓ 1988, 123–124.

<sup>5</sup> A fenti két bekezdésben szereplő orosz helyneveket a szakirodalomban azonosítottam, kivételt képez Torosojevo, Molcsenovó és Ilinka, melyek nem találhatók.

<sup>6</sup> A nyikolajevkai, a bugyeni, novioszkoli, korocsai és belgorodi cselekményekről részletesen olvashatunk Bártfai Szabó László, a 107. utászszázad parancsnokának *Az utolsó emberig* című visszaemlékezésében.



A keleti hadszíntérről épségben hazatért 1943 májusában. Ez év december 10-én ismét behívót kapott ugyancsak, mint légvédelmi tüzér. Biatorbágyon, Szigetszentmiklóson és a Ferencvárosi pályaudvarnál szolgált. 1944. augusztus 1-én ismét bevonultatták Budapestre, ahonnan Ausztriába szállították egységével. Októberben kiképzést kaptak, majd november 21-től Braunauban és a mellette lévő Ranshofenben voltak tüzelőállásban, ott estek 1945. május 3-án amerikai hadifogságba. Több tábor után végül a hohenfeldi hadifogolytáborba került, innen egy parasztgazdához adták segédmunkásnak. A foglyok hazaszállításnak megindulásakor a passai gyűjtőtáborba vezényelték, végül a pockingi táborban sikerült vonatra szállni és 1945. december 28-án haza érkezni (2. kép).



2. kép. Könczöl István

A párkányánai kiképzés idején barátkozott össze Könczöl István Kovácsházy Károly<sup>7</sup> zászlóssal, akivel Erdélyben és a Donnál is együtt voltak. Kovácsházy volt a keleti fronton Könczöl Istvánék géppágyús szakaszának szakaszparancsnoka, majd első tisztje. Kovácsházy a harcok alatt vérhast kapott és kórházvonattal már 1943 márciusában hazahozták. Levelezés zajlott köztük és a két fiatal szülei között is a háborús években.

Az alábbiakban olvasható levelezés döntő hányadban a család közt zajlott: a szülők, a húga, a sárpilisi apai nagyszülők, és az apai nagyapjának a húga és férje. Mellettük megjelennek a barátok is néhány levélben.

A tanulmányomnak nem témája az adott történelmi korszak részletes bemutatása, mégis röviden felvázolom a korszak főbb mozzanatait, melyek a témánk szempontjából fontosak.

Magyarország két világháború közti életét minden szintéren áthatotta az igazságtalan trianoni békeszerződés hatása, a revízióra való törekvés, ehhez megfelelő támogató hatalmak keresése. A területvesztések és gazdasági következmények mellett súlyos katonai korlátozásokkal is sújtották az országot.

A fegyveres erőinket a békeszerződés életbe lépését követő három hónapon belül kellett a szerződésben előírtak szerint leszerelni, illetve a megszabott mértékben korlátozni. Az általános hadkötelezettséget megtiltották, a hadsereget kizárólag önkéntes alapon lehetett felállítani. A hadsereg létszámát 35.000 főben limitálták. A szerződés jelentősen korlátozta a személyi létszámokat, a szervezeti formákat, a készletben tartható fegyverzetet. Összességében a nehézfegyverzet nem lehetett több mint 525 géppuska, 70–70 könnyű és közepes aknavető, 105 könnyű táborigénygépjármű vagy -tarack. A 10,5 cm-nél nagyobb űrméretű lövegek rendszerben tartását megtiltották. A hadsereget csak rendfenntartásra és határszolgálatra szabadott alkalmazni.<sup>8</sup> Ezek

<sup>7</sup> 1917-ben született Budapestén. Édesapja Kovácsházy Ernő ezredes, főhadbiztos. Hárman voltak testvérek. Ernő bátyja fejlesztőmérnök, az M40 Turán magyar harckocsi tervezője, másik bátyja mélyépítési mérnök volt. Károly 1935-ben érettségizett, ezután szülei nem tudták taníttatni, munka mellett, levelezőn végezte el a jogi egyetemet 1942-ben, könyvelő képesítést is szerzett. 1939 októberében vonult be Párkányánára a légvédelmi tüzérkiképzésre. Alekszejevka-nyikolajevkai utóvédharcokban veszteség nélkül vezette vissza ütegét Harkovig az orosz bekerítőgyűrűn át, ezért 1943-ban kitüntetést kapott. Később hadnagyként Győr térségében vett részt a honi légvédelemben. A Hadtörténelmi Intézet tájékoztatása alapján.

<sup>8</sup> <https://militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasi-csomagok-iskolak-szamara/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai-hadszervezet/a-trianoni-bekediktatum-katonai-eloirasai> (2020. 09. 08.)

hatására kezdetben rejtve, majd a nemzetközi politikai helyzet változásával fokozatosan nyíltabbá vált a haderőfejlesztés.

A nyílt hadseregfejlesztés az 1938. március 5-én meghirdetett „győri programban” realizálódott. A katonai körök évek óta sürgették a hadsereg fejlesztését, modernizálását. Számítani lehetett és számoltak is egy elkövetkező újabb háborúval, melyből Magyarország a geopolitikai elhelyezkedése miatt nem maradhat ki, azonban a békediktátum keretei közé korlátozott hadsereg nem képezett volna erőt egy ilyen esemény idején.

A program 600 millió pengőt irányzott elő közvetlen honvédelmi költségekre és 400 millió pengőt infrastrukturális beruházásokra. A két év alatt végrehajtott programban jóval nagyobb összeget fordítottak a fejlesztésre, mint a tervezett keretösszeg.<sup>9</sup>

A hadsereg fejlesztésének fontos részét képezte már a „győri program” előtt is a légvédelem fejlesztése.

1932 meghatározó év volt a fegyvernem történetében. A Honvédelmi Minisztérium (HM) bevezette az általános védkötelezettséget és kidolgozta az úgynevezett maximális hadrendet. Ez erős légvédelmet irányzott elő. Összesen nyolcvannégy üteget terveztek. 1933-ban megalakították az Országos Légvédelmi Parancsnokságot (OLP), melynek feladata a vezetési és fejlesztési kérdések megoldása, valamint a honi légvédelem megszervezése és kiépítése volt. Az OLP az egész légvédelmi tüzéség felett rendelkezett. 1935-ben végleges döntés született a BOFORS gépágyú rendszerezésének kérdésében. A hadsereg megvásárolta az ágyú- és lőszergyártás licencét. A 36M később a háború egyik legeredményesebb fegyverének bizonyult. Lépések történtek a vontatás, motorizálás hosszabb távú megoldására is. A HM megvásárolt 90 db HANSA-LLOYD H.1. vontatót és 71 db FIAT SPA-t. Így a gépágyúk mobilitása lényegesen javult, a még mindig kínzó eszközhány ellenére. 1940-ben modern légvédelmi tüzérfegyverekkel felszerelt hadsereggel rendelkezünk. Enyhült a vontatógond és lényegesen javult a szükséges műszerellátottság. Azonban a mennyiségben még mindig voltak hiányok.<sup>10</sup> 1938-tól a kispesti Hofherr és Schrantz mezőgazdasági gépgyár is bekapcsolódott a katonai vontatók és egyéb szállítójárművek gyártásába. A Könczöl István fotóin látható HSCS KV 40 típusú 40 lóerős, hátul ikerkeres, kapaszkodókörmös, 34 km/h végsebességű, hét-személyes vontató volt a legelterjedtebb, emellett 50 lóerős KW50 típust is gyártottak, ezekből a vontatókból 1938–1944 között 958 darabot vásárolt a magyar honvédség. A teljesítményük a német rivális gyár, a Lanz katonai vontatókénál is jobb volt, számos darab került belőlük a birodalmi hadseregbe is.<sup>11</sup>

Az 1930-as évek közepén új korszak kezdődött az európai diplomáciában. Az 1935-ös szovjet–francia, majd az 1936-os Berlin–Róma és Berlin–Tokió tengely létrejöttével Európa és a világ kezdett ismét két blokká alakulni. 1936-ban a német hadsereg bevonult a rajnai demilitarizált övezetbe, majd Hitler következő célpontjai Ausztria és Csehszlovákia lettek. Csehszlovákiával kapcsolatban szerette volna, hogy Magyarország játssza el a területi követelése miatt az „agent provocateur” szerepét. 1938 augusztusában Hitler bizalmas tárgyalásra hívta a kormányzót és a miniszterelnököt, ahol ismertette tervét, hogy egy Szlovákia elleni magyar katonai akció fejében felajánlja a régi Felső-Magyarországot. Azonban ezt Horthy és Imrédy is elutasította. Ugyanis időközben történtek már Magyarország és a kisantant között tárgyalások a viszony békés rendezéséről. Hitler tombolt a dühtől, amikor ezek tudomására jutottak, a magyar revíziós törekvésekre kijelentette, hogy aki az asztalhoz akar ülni, annak a főzésből is ki kell venni a részét. Hitlernek egyelőre meg kellett elégednie a Szudéta-vidék megszerzésével, melyet az 1938-as müncheni egyezményben rögzítettek. 1938 októberében tárgyalások kezdődtek a magyar és a szlovák fél között a magyarlakta területekről, melyet november 2-án a nagyhatalmak jóváhagyásával, az első bécsi döntés néven elhíresült egyez-

<sup>9</sup> ORMOS 1998, 182–183.

<sup>10</sup> BERKOVICS 2014.

<sup>11</sup> STIEBER 2016, 36–37.

ményben rögzítettek. Ennek értelmében Magyarország visszakapott Szlovákiától 11.297 négyzetkilométert, 1.060.000 fő lakossal, melynek 84%-a volt magyar. Ezt követte 1940. augusztus 30-án a magyar és román fél által is helyeselt, olasz döntőbíráskodással elfogadott második bécsi döntés, melynek értelmében visszatért Magyarországhoz Észak-Erdély és a Székelyföld. 41.000 négyzetkilométer (a trianoni csonka ország csaknem fele!), 2.500.000 lakossal, ahol a lakosság 52%-a volt magyar, 38%-a német, 10%-a román. A vissza nem csatolt, Dél-Erdélyben maradt magyarok száma 400.000 fő körül volt. A második bécsi döntés nemzetközi elfogadása már kevésbé volt egyöntetű, mint az első. Nagy-Britannia és Amerika is Romániára erőszakolt diktátumként fogta fel. A Hitler által követelt ár is magas volt. A Volksbund vált a magyarországi németek egyetlen hivatalos szervévé, meg kellett kezdeni a harmadik zsidótörvény kidolgozását, növelni kellett a Németországba irányuló élelmiszer- és takarmányexportot, biztosítani kellett a német hadsereg átvonulását az országon Romániába, majd novemberben a német-olasz-japán nagyhatalmi egyezményhez való csatlakozással Magyarország feladta a semlegeségi politikáját. 1941 áprilisában a Délvidékből is visszaszerezte Magyarország Bácskát, a Baranyai háromszöget és Muraközt, 11.500 négyzetkilométert, 1.030.000 fő lakossal.<sup>12</sup>

Már Kárpátalja visszatérével megkezdődött az ország határvédelmének megszervezése, mely folytatódott a későbbiekben Észak-Erdély és Székelyföld visszatéréseivel is. A Kárpátokban kialakított megerősített határszakasz az Árpád-vonal nevet kapta. Építésében honvédek, zsidó és civil munkaszolgálatosok is kivették a részüket. Egyes elemei ma is megtalálhatók Erdélyben.

Az Árpád-vonal megálmodója, kialakításának vezéregyénisége Hárosy Teofil hadiműszaki törzskari ezredes volt. Részletesen kidolgozták 1940–1941 folyamán az erődítés részleteit, melyet a Magyar Katonai Szemlében rendszeresen publikáltak is. Az erődítést völgyzáró erődcsoportokkal, akadályokkal, beton erődítményekkel, tüzelőállásokkal, futóárokrendszerrel képzelték el, de befejezését igazából sohasem tervezték, ugyanis azzal számoltak, hogy az újabb és újabb harcászati elemek megjelenéséhez, folyamatosan fejleszteni kell. Azt, hogy az általuk akkor megtervezett erődítés elkészüljön, tíz évre taksálták.<sup>13</sup>

Magyarország jelképesnek indult második világháborús katonai részvétele 1942-től kezdett jelentős méreteket öltetni. A Szovjetunió elleni német hadműveletekbe való nagyobb arányú bekapcsolódás már Hitler határozott követelésére történt. E követelés legfőbb indítéka a keleti hadszíntér 1942 elejére kialakult helyzetében keresendő.<sup>14</sup>

A magyar második hadsereg történetét sok szemszögből, sokan vizsgálták, történészek, művészettörténészek, írók, filmesek. Főként gondolok itt Sára Sándor *Krónika* című dokumentumfilm-sorozatára, melyben a túlélők, az események részesei mesélik el megtapasztalásaikat. A német hadsereg 1941–1942 telén súlyos veszteségeket szenvedett a kibontakozó szovjet ellentámadás során, a 3000 km széles arcvonal tartásához újabb emberanyagra volt szükség, így zsarolásokkal, fenyegetésekkel mindent elkövettek, hogy a szövetséges magyar, román, olasz fél hadsereget küldjön az arcvonalra.

1942 januárjában Ribbentrop német külügyminiszter, majd Keitel vezérkari tábornagy érkezett Magyarországra, hogy a teljes magyar haderőt, majd az ellenkezés hatására annak felét követeljék. Azzal a magyar politikai és katonai vezetők is egyetértettek, hogy a zsarolással és fenyegetéssel is megerősített német igényt visszautasítani már nem lehet, csak a követelések mérsékléséről lehet tárgyalni. Tisztában voltak azzal a veszéllyel, hogy a visszakapott és még beígért magyarlakta területek mellett az önálló magyar államiság elvesztésének lehetősége is fennáll a német követelés elutasítása esetén. Az 1942. január 22-én született döntés értelmében a magyar hadvezetésnek kilenc gyalogdandárt, egy páncélosadosztályt és egy jelképes repülőköteléket kellett a keleti hadszíntérre

<sup>12</sup> ROMSICS 1999, 242–249.

<sup>13</sup> SZABÓ 2002, 67–81.

<sup>14</sup> ARADI – SZABÓ 2017, 10.



célkitűzéseiben keresendő. Az egyre feszültebbé váló román-magyar viszony miatt elkerülhetetlennek látták a háború után a román-magyar fegyveres konfliktus Észak-Erdély és a Székelyföld miatt, mindez az erőforrások védelmére készítette a kormányzatot. Az orosz támadás 1943. január 12-én indult az urivi hídfőből és 6–10 km-es előrenyomulást értek el a gyenge védelmi vonalakban. A 2. hadsereg arcvonala 1943. január 14-én kettészakadt, elkeseredett harcok kezdődtek. Jány csak január 17-én rendelte el a visszavonulást. A „doni poklot” megjárt állományt 1943. április 24. és május 30. között szállították haza. A veszteségek 125.000–128.000 főre tehetőek, 49.000–50.000-en estek el, ugyanennyien megsebesültek, 27.000–28.000 főre vártak a kegyetlen szovjet munkatáborok, az anyagi veszteség 70% volt.<sup>15</sup>

A háború vége felé járva, 1944 második felében számos magyar honvéd került ki osztrák és német területre.

A nyilas hatalomátvétel és Szálasi hatalomra kerülése után tárgyalások is kezdődtek a németekkel „magyar Waffen SS” hadosztályok szervezésére, ugyanis Szálasi és köre a magyar honvédségben nem bízott.<sup>16</sup>

Történetírásunkban a második világháborús hadifogság témaköre zömmel az orosz táborok világára reflektál. Kevésszer vagy szinte egyáltalán nem esik szó a Nyugat Európában létesült hadifogolytáborokról, amelyekben tízezerrel voltak magyarok is.

Egy 1950-es német felmérés szerint kb. 280.000 magyar katona jutott a nyugati hatalmak hadseregeinek a fogságába. Legjobb sora a brit fogságba került katonáknak volt, ugyanis a brit hadsereggel harcoló félként már nem találkoztak a magyar katonák, így őket önmagukat önként megadó személyi állomány kategóriába sorolták. Falvakba, városokba beszállásolva szabadon élhettek, akár kézfegyverüket is megtartva. Más volt a helyzet a francia hadifogságba került magyar katonákkal. Franciaország és Magyarország hadiállapotban nem állt egymással. Az Ausztria francia megszállási övezetében lévő magyar katonákat internáltként kezelték, viszont a Németországban francia fogságba esetteket jogellenesen hadifogolyként, egy kalap alá véve a németekkel, ami egyenlő volt a lehető legrosszabb bánásmóddal és ellátással. Ausztria északi részeit az amerikaiak szállták meg. A magyar katonákat lefegyverezték, volt ellenségnek minősítették őket, a katonai parancsnokságok által kijelölt körletekben szállásolták el őket. Változás 1945 nyarán következett be, amikor hivatalos amerikai szervek kezdték meg vizsgálódásaikat háborús bűnösök után kutatva. Ettől kezdve hadifogolyként tekintettek a katonákra. A hadifoglyok hazaszállítása 1945 szeptemberében indult meg.<sup>17</sup>

A két világháború eseményeit megörökítő dokumentumok kutatására Magyarországon viszonylag későn került sor. A 20. század második felében kezdtek felfigyelni a családi irattárakban fennmaradt anyagokra. Bányai Irén külön fogalmat is alkotott erre „paraszi irattár” megnevezéssel. Többféle megközelítéssel kezdték vizsgálni az iratanyagokat. Hanák Péter a formulákat, motívumokat vizsgálta, Keszeg Vilmos a levelek szerkezeti, műfaji, társadalmi sajátosságai mellett a társadalom szerkezetét, összetételét, működési szabályait, a levelezés szokásait és funkcióit kutatta. Bányai Irén a muzeológia felől megközelítve a témát, a forrásértéküket és a védelmüket hangsúlyozta.<sup>18</sup>

A világháborús levelek az otthonukból, megszokott családi, társadalmi környezetükből kiszakított fronton lévők és az otthon maradt családtagok, barátok érzelmi kapcsolatait tükrözik. Számos tanulmányt, forrásközlést olvasva elmondható, hogy mind az első, mind a második világháború alatt írt levelek szerzői gondolatban, mentálisan otthon voltak. A levelek küldése és fogadása komoly morálnövelő tényező volt, ezért a hadsereg nagy gondot fordított a kézbesítésre. A hadiszolgálatot teljesítők és a családtagok közötti postaforgalmat a tábori posta bonyolította.

A levelek az élet minden területén nagy számban találhatók meg és a legnagyobb hatalommal

<sup>15</sup> SZABÓ 2008, 6–31.

<sup>16</sup> GOSZTONYI 1992, 221.

<sup>17</sup> GOSZTONYI 1992, 277–282.

<sup>18</sup> VAJDA 2007, 453–454.

rendelkező szövegeknek számítanak. Az íráson alapuló üzenetváltás, a levelezés az írás feltalálásával egy időben született. „*Fellendülésének koronként, társadalmi osztályonként eltérő okai voltak. A hírközlés, a politikai élet, a szabályozott társadalmi kapcsolattartás, az irodalmi divat egyaránt élt vele, eltérő szerkezeti, stilisztikai, tartalmi normákat írva elő a műfaj számára.*”<sup>19</sup>

A tábori posta közvetítette a postaforgalmat a hátországból a hadra kelt sereghez és fordítva, valamint a hadra kelt sereg részei között. A tábori és hadtáptábori posta, valamint a tábori postafiók feladata egyrészt az volt, hogy a hivatalos küldeményeket gyorsan és pontosan továbbítsa, másrészt, hogy a magánküldemények közvetítésével fenntartsa és erősítse a szellemi érintkezést, az összetartozás érzését a hadrakelt sereg és a hátország között, valamint a katonai parancsnokság alatt álló kórházak ápoltsai és hozzátartozói, továbbá a hadifoglyok és hozzátartozói között. A második világháborúban működő tábori postaszolgálatot még békeidőben szervezték meg. Működése párhuzamosan a mozgósítási parancs kiadásával lépett életbe. A tábori posta élén a Vezérkari Főnökség híradófőnöke állt, szoros együttműködésben a Posta Vezérigazgatóság katonai ügyosztályával.<sup>20</sup>

Tábori postai küldeménynek számít minden olyan küldemény, mely a tábori postaforgalomban vett rész, tábori postaszámra címezték, illetve ilyenről küldték. Legjellemzőbb a tábori postai levelezőlap. Nyitott, áttekinthető, egységes volt, legfőképp a cenzúrázás miatt. Két fajtája volt forgalomban, a zöld színű „front” lap, amit a katonák küldtek haza, és a rózsaszín „hazai”, „honi” lap, melyet a katonáknak küldtek a hátországból. Gyártásukat 1938-ban kezdték és 1944-ig tartott.<sup>21</sup> Minden lapon szerepel a kiadó és a kiadás éve is. 1942-től a háborús propaganda hatására különféle jelmondatok kerültek a lapokra. A szakirodalomban felsoroltak mindegyike megtalálható az általam feldolgozott leveleken is. Ezek a következők: „Magyarország jövő békessége és felvirágzása a szovjetországi harcmeszőkön dől el!”, „Inkább Ukrajnában, mint magyar földön dúljon a háború!”, „Határaink szilárd védelme Magyarország újabb évezrede!”, „A magyar élet ára a szovjet halála!”, „Magyarország kitartása áldozatkészsége teszi győzelmessé fegyvereinket!” A levelezőlap mellett léteztek hasonlóan az első világháborúban használtakhoz előre nyomtatott lapok, melyen rövid közlemény szerepelt, általában a küldő egészséges voltáról, képeslapok, emellett borítékolt lapok is mozogtak a postán. Voltak csomagszelvényes lapok, melyet a fronton lévő hazaküldött, és csomagküldésnél egy-egy szelvényt kivágva küldhettek ingyenesen csomagot a hazaiak a frontra.

A fronton lévő katonák minden gondolatát az kötötte le, hogy vajon mi lehet otthon. Várja-e a szeretője, kiválasztott párja, felesége? Nem lett-e hűtlen? Örök kétségek közt gyötrődtek, mert abban sem voltak biztosak, hogy az igazat írták-e meg az otthoniak a ritkán érkező üzenetekben. A hazairt levelekből érződik a feszültség. Egyrészt aggodás az otthon maradt családért, másrészt félelem a bizonytalan jövőtől. A levelek zömét kitölti a paraszti gazdaság állapota, a piaci árak otthoni alakulása iránti érdeklődés. Gyakran megjelenik az időjárás leírása, az otthonitól való különbségek érzékeltetése. A levelezéssel párhuzamosan csomagforgalom is zajlott a felek között. Ugyanakkor szép példák találhatók a levelekben, hogy a falusi közösség összetartó ereje a távolban is jól működött. Barátok, ismerősök írtak egymásnak, vittek haza szabadság alatt üzeneteket, vagy az otthonlétüket továbbították egymásnak a fronton lévő katonák. Azonban vizsgálhatók a levelek nemcsak az általuk érintett témák szerint, hanem szerkezeti felépítésüket figyelembe véve is. A keltezés, megszólítás, sztereotip fordulatok, zárás, aláírás megfigyelése is érdekes tanulságokat tartalmazhat.

A feldolgozott levelek mindegyike keltezett, az év, hónap, nap szinte mindig szerepel, hely ritkán van írva. A keltezés formái a „*Kelt levelem 1939. VI. 23-án*”, „*Kelt levelem e hó 11-én*”, „*Kelt 6. hó 3-án*”, „*942. VII. 10.*”, „*Őcsény 1941. szeptember 10-én*” stb. Jelen levelek is tele vannak visszatérő, változó megfogalmazású sztereotip fordulatokkal. A megszólítások többféle formában jelennek meg a levelekben, tükrözik a levélíró és a címzett közötti családi, rokoni, baráti kapcsolatot: „*Kedves*

<sup>19</sup> VAJDA 2011, 50.

<sup>20</sup> DÁN 2011, 10.

<sup>21</sup> DÁN 2011, 19.

szüleim!”, „Kedves család”, „Kedves Édesapám, Édesanyám, Nagyapám, Nagymamám, kedves Testvérem!”, „Kedves édesapám, édesanyám, Vicikám, nagymamám, nagyapám!”, „Kedves testvérem!”, „Kedves fiam!”, „Kedves öcsém!”, „Kedves komám!”, „Szeretett kedves fiam!”, „Kedves Pisti!”, „Kedves Pista szomszéd!” stb.

A megszólítás után a levélíró egészségi állapota és jóegészség-kívánás következik, itt is visszatérő klisék váltakoznak: „[...] kívánom, hogy ezen kis lapom a legjobb egészségbe találja minyájójukat.”, „Ezen pár soraim az legjobb egészségbe találjon kedves fiam.”, „Soraim által kívánok jó egészséget, hála Istennek mi is egészségesek vagyunk.”, „Kívánom az Istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon.”, „[...] jó egészséget kívánok, mi is azok vagyunk.”, „Jó egészséget és sok szerencsét kívánok.” stb. Ezek után a levelek általában rendszeresen visszatérő témákat tartalmaznak: az időjárás, a táj, a katonaelet hírei, hazai hírek, a mezőgazdasági munkák, a csomagok küldése, feladása, tanácsok, válasz sürgetése. Kibontakoznak a levelekből a rokoni, baráti szálak is, gyakran utalnak is a levelekben ezekre. A fronteseményekről a cenzúra miatt nem esik szó.

A levelek lezárása, elköszönése is sztereotip fordulatokat tartalmaz, időnként ezekben is kifejezésre jut a rokoni viszony: „Ezzel soraim bezárom, mégegyszer jó egészséget mindnyájójuknak”, „Maradok szerető fiuk a frontról, István”, „Maradok szerető fiju, István”, „Üdvözlöm és csókolom mindanyiójukat a távolból, István”, „Jó egészséget kívánunk, a viszontlátásra”, „Soraim végével maradunk szeretettel. Isten veled és velünk”, „Most rövid soraim végével maradunk szeretettel, Isten veled és velünk a távolba”, „Isten áldja meg mindnyájukat, tábori üdvözlétem küldve”, „Most pedig zárom soraim, csókollak mindanyiótokat, maradok kiváló szeretettel irántatok a sírig”, „Isten velünk, bízzunk a viszontlátásban”, „Üdvözöllek és sokszor csókollak a távolból. Maradok szerető bátyád István”, „Szeretettel atyád”, „Jó egészséget és kitartást kívánok a távolból, Isten velünk, szeretettel atyátok”, „Isten veled a messze távolba, szeretettel hugod Vici”, „Minden jót kíván nagynéni és sógor a távolból”, „Most pedig üdvözlünk mindnyáján, komád Jancsi”, „A legjobbakat kívánva üdvözlök a viszontlátás reményébe Bözsi”, „Sok üdv, Bözsi” stb.

Könczöl Istvánnak három kiképzőfüzete maradt fenn. Az első a katona erényeivel és fegyelmi vétségeivel kezdődik. Előbbi az istenfélelem, a hazaszeretet, az erkölcsösség, a bajtársiasság és a bátorság. Utóbbiak a függelemsértés, zendülés, bujtogatás, katonaelet elleni büntett, szökés vagy önkényes eltávozás, őrszolgálati büntett, gyávaság, fegyelem és rend elleni vétség, szolgálati büntett és vétség, öncsonkítás. Majd a tüzérségi szakasz és parancsnoki szakasz felépítését, a löveg fő részeit, röppályáját, a távmérő műszer optikai beállításait, a távmérő „tízparancsolatát”, a kémiai harcászkozók, a fegyverhasználat szabályait, a tüzelőállás felállítását, a különféle katonai alakzatokat, menetoszlopokat, táblajeleket, a légvédelmi ágyú, a géppuska, puska, pisztoly fő részeit, a légvédelmi ágyú töltését, a riadóztatás menetét, a gépágyús üteg szervezetét tanulták meg. Egyik füzetben felsorolja azokat a településeket, melyeken keresztül utaztak a gyakorlatokra.

Az alábbiakban a levelezést adom közre. Egymás után sorban, ahogy hazaérkeztek és ahogy otthonról küldték őket. **É** betűvel jelölöm az érkezett, **K** betűvel a küldött leveleket. A feladót az otthonról küldött leveleknél jelzem, az érkezett leveleket értelemszerűen Könczöl István írta, ezért nem jelzem csak néhány esetben, ami nem tőle érkezett, ott írom a feladót. Mivel vannak olyan levelek, melyeken nem pontos a keltezés, nem írtak rá hónapot, ezért minden évnél jelzem a hónapokat. Olyan levelek is előfordulnak, melyeken a postabélyegzőből derül ki a dátum, ezt egyenes szedéssel jelzem. A levelekben említett személyek közül, akik megtalálhatók az anyakönyvekben, a születési és halálozási évüket lábjegyzetben közlöm.

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 13-án.*

*Kedves fiam kívánjuk, hogy soraim a legjobb egészségbe találjon, hála Istennek mink is azok vagyunk minyájan. Kedves fiam tudatom veled, hogy a ruhádat megkaptuk és annak ahány zsebje van minyáját dultuk, de nem volt benne levél és már egy hete nem kapunk postán se és mas már nyugtalanít, hogy talán beteg vagy. Mi az oka, hogy nem írhatsz, vagy nincsen semenyi időd sem és hogy a kalácsot és a pereczet is elküldtem. Az idő javul e már nálatok? Kedves fiam, hát a hajadat lekellett e vágatni? És írtad, hogy sok félét kérnek, hogy mit azt nem. Hát másokkal hogy vagy? Hogyan mosdotok? Soraim végével maradok szerető anyád, Isten veled és velünk a messze távolba. Csókoltatunk minyájan.*

**É** Feladó: Könczöl István

*Kelt levelem 1939. 2. hó 26-án*

*Kedves édesapám és édesanyám nagyon szépen köszönöm a csomagot, megkaptam. Már vártam is nagyon és amit viszonztam, ha megkapják akkor írják meg és a Sörös sógornak is adjanak belőle. Könnyes szemmel olvastam a Vicikának a kívánságát. Most jöttem el onnan hazul és már egy hónap eltelt, majd talán 6-dik vasárnapot otthon töltöm és ezzel jó egészséget kívánok minyájuknak a távolból.*

*István*

## MÁRCIUS

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 10-én.*

*Kedves fiam kívánjuk az Istentől, hogy soraim a legjobb egészségbe találjon, hála az Istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan. Kedves fiam tudatom veled leveled megkaptuk, amejbe írod vasárnap reggelre mekkora hó esett nálatok. Gondolom hideg lehet, mikor itt hó se volt, mégis hideg van. Amenyibe lehet őrizd magad kedves fiam. A multhéten nem kültem csomagot, mer itt volt az ángyod Pilisről és mondta, hogy ők küldenek és ha megkapod akkor írd, hogy ellehetett e fogyasztani, nem tört e össze. Kedves fiam nem írsz arról, ha veled nem is, de másik századnál van e valaki földi. Édesapád azt mondja szekszárdi ember beszélte neki, hogy egy szekszárdi fiú is van Párkányánán, érettségizett fiú, karpaszományos, talán Nagy Ákos nevű, és odaérkezésedkor írtad, hogy egy alsónyéki jó barátod is ott van, de aztán azt írtad, hogy csak egyediül maradtál az idegenek között. És azt megin egy nyéki ember mondta édesapádnak, hogy az is Párkányánánáról írta, hogy havazott, Salamon nevű. Hát már nem is találkozol vele, ha nem együtt vagytok? Kedves fiam mondta a Lovas,<sup>22</sup> hogy írtad, hogy nem jöhetsz, pedig szerette volna. A Márkus Sanyi<sup>23</sup> se volt pedig várták, hogy talán megjöhet. A Hangli<sup>24</sup> úr volt, az muzsikálta a lakodalmukat. A Pista bácsi<sup>25</sup> szegény meghalt, az előtt egy héttel mondta, hogy írjuk meg, hogy tisztöltet. Tudatom veled, hogy az árpát, zabot elvetettük. Soraim végével maradunk szeretettel, Isten veled és velünk a messzi távolba*

<sup>22</sup> Lovas István (1915–1997) (ŐREHAK 1978–2009), első felesége Gáspár Erzsébet (1917–1949) (ŐREHAK (1910–1978)).

<sup>23</sup> Márkus Sándor (1916–1970) (ŐREHAK 1910–1978).

<sup>24</sup> Hangli János prímás, hattagú zenekara volt, a két világháború közötti években ők zenéltek bálokon, lakodalmakon Ócsényben. 1945 körül elvált az ócsényi feleségétől és Kaposvárra költözött, ahol a katonazenekarban folytatta tovább karnagyként.

<sup>25</sup> Nagy István községi kézbesítő (1876–1939) (ÓKHAK).



Ezzel együtt Sörös Istvánné rövid levele:

*Szeretett kedves aranyos jó fiam eszt a kis hazait amit küldök pogácsát szalonnát, fogyazd el jó étvágygal egészséggel, és az egészségedre nagyon vigyázzál abba hideg messze-messze távolban. Erre is mindig hideg van, csak hó nincs. Drága jó fiam üdvözlünk! tudatom meghalt a Nagy Pista bácsi, nem horja a levelet*

## MÁJUS

É Feladó: Könczöl István

*Kelt 1939. V. 14-én*

*Kedves édesapám, édesanyám, Vicikám, nagyapám, nagyanyám kívánom, hogy ezen kis lapom a legjobb egészségbe találja minyjájukat. A csomagot megkaptam, köszönöm szépen, a gatyák nagyon jók. Azt kérdik hogy mért nem írtam meg, hogy fehérvárra megyünk. Mi azt nem tudtuk, csak annyit, hogy megyünk, de hogy hova azt nem tudtuk. Írják, hogy a Márkus Évinak megvolt a lakodalma, remélem, ha hivatalosak voltak jól érezték magukat. Néha nálunk is van lakodalom, csak itt menyasszony nincs. Pénteken nagy szemle volt nálunk, egy tábornok úr tartotta, ez a mi ütegiünk osztályparancsba kapta a legelső dícséretet és ezér az üteg szombat déltől hétfőn ébresztőig eltávozás kapott. Mi meg messzire valók, akiknek nem érte meg haza menni, elmentünk a szép hegyekbe kirándulni és Esztergomba a Duna parton a sétakertbe, moziba. Most kedden meg egy ezredes jön szemlét tartani. Ezzel soraim bezárom és mégegyszer jó egészséget kívánok minyjájuknak a Felvidékről.*

É Feladó: Könczöl István

*Kelt 1939. V. 31-én*

*Kedves szüleim kívánom, hogy ezen kis lapom a legjobb egészségbe találja mindnyájukat. Én is egészséges vagyok. Tudatom velük, hogy szerencsésen ide értünk minyájan, Sarród községben vagyunk elszállásolva. A csomagot, pénzt megkaptam, nagyon jól esett a hosszú útra, nagyon szépen megköszönöm. A laktanyához 180 kilométerre van. Majd vasárnap többet írok. Ezzel soraim bezárom és mégegyszer jó egészséget kívánok minyjájuknak a távolból*

*Könczöl István M. kir. II. lgv tüzérosztály ágyúsüteg*

*Sopron megye Sarród*

## JÚNIUS

É Feladó: Könczöl István

*Kelt 1939. 6. hó 19-én*

*Kedves szüleim kívánom, hogy ezen kis lapom a legjobb egészségbe találja mindnyájukat. Tudatom velük, hogy mióta bevonultam egy barátommal se találkoztam. Vasárnap átmentem Szentmiklóásra és bementem egy kocsmába, amint bemegyek, hát kit látok, mint a csanádi barátaimat. Nagyon megörültünk minyájan, hogy itt a távolba összetalálkoztunk és elbeszélgettünk éjfélig. Isten velük, fiuk István*

*Varga János Sipos János Mali Ferenc Priegl József Kis Áron*

É Feladó: Könczöl István

*Kelt levelem 1939. VI. 23-án*

*Kedves szüleim kívánom, hogy ezen kis lapom a legjobb egészségbe találja mindnyájukat. Én is egészséges vagyok. Egyre megkérem magukat, hogy szépen vasalják ki és küldjék el a kabátom, a nadrágom a bokscipőmmel és egy szép inggel. Kedden okvetlen feladják és Nánára küldjék, meg*

*pénz is kellene. Meg írják meg, hogy van e valamire szükségük, mert ha lesz időm akkor majd Pesten megveszem. Azt nem tudom, hogy a szabadság mikor kezdődik. Osztályparancsban kaptuk, hogy mindenki a civil ruháját 28 vagy 29-re Nánára vitesse el.*

*Hát a kis Vici ott van e még Pilsen?*

*Ezzel soraim bezárom, mégegyszer jó egészséget mindnyájójuknak, István*

## JÚLIUS

É Feladó: Könczöl István

*Kelt 1939. VII. 30-án*

*Kedves édesapám, édesanyám, Viczikám, nagyapám, nagyanyám. Kívánom, hogy ezen lapom a legjobb egészségben találja minyájójukat. Most már legyenek nyugodtan, nincs semmi baj. Egy kicsit meg voltam lepődve én is meg maguk is, de csak azért kapták a táviratot, hogy a nánai ágyús üteg volt [...] ezután [...] Székesfehérvárra gyakorlatra mentünk, hétfőn meg is kezdődött és ezért nagyon elvoltam foglalva. Szombaton felmálháztunk és vasárnap reggel elindultunk, az ebédet már Velencén ettük meg és ebéd után megfürödtünk a Velencei tóban és azután indultunk tovább. Eddig annyit tudunk, hogy az van parancsban, hogy csak tizedikéig maradunk itten. Hajmáskér felé és környékén lesz a gyakorlat, elszállásolva a lovasági laktanyában vagyunk. Tisztelem a Könczöl szüléeket és a Papp szomszédnak jó egészséget kívánok, meg óvónénit és a fiúkat is tisztelem. A masinázást szerettem volna otthon tölteni, meg azt a pár napot és az utolsó vasárnapit bált. Most már legyenek megnyugodva, ezzel soraim bezárom és mégegyszer jó egészséget kívánok minyájójuknak. István*

## AUGUSZTUS

É Feladó: Könczöl István

*Kelt levelem 1939. VIII. 6-án*

*Kedves édesapám, édesanyám, Vicikám, nagyanyám, nagyapám. Kívánom, hogy ezen kis lapom a legjobb egészségbe találja minyájójukat. Hálla Istennek én is egészséges vagyok. A lapjukat már nagyon vártam, szombaton meg is kaptam. Hát bizon a szabadságon se nagyon sok pihenőm volt, meg mostan sincsen sok. Korán kelünk és még éjjeli gyakorlatunk is van. Nagyon szép reptér van Fehérváron és Börgöndön<sup>26</sup> is. Sokszor egész rajokban jönnek felénk és van rá eset, hogy sokszor harminc vagy negyven kering felettünk és azokra irányzunk, gyakorlatozunk. Ha itten jól sikerül a gyakorlat és megmaradunk elsőnek akkor Magyarországon a Párkány nánai légvédelmi ágyús üteg lesz a legelső és ezer kell nagyon sokat gyakorlatozni. Ha ez sikerül, akkor huszonegyedikén Németországból egy légvédelmi szemlélő fog jönni hozzánk repülőgéppel és annak mi fogjuk bemutatni az éleslövészetet. Vagy Hajmáskéren, vagy pedig vissza megyünk Sopronba a bemutató lövészetet megtartani.*

*Hát a Főrizzsal<sup>27</sup> mi van? Írjanak felőle, hogy ott van e még Mohácson, vagy elment valamerre. Hogy innen mikor indulunk nem tudom, ha a hét utóján eltalálunk menni, akkor megírom,*

<sup>26</sup> A repülőtér építését 1936-ban az 1/1 és az 1/2 vadászrepülő századok Börgöndre telepítése után kezdték meg. A trianoni békeszerződés megkötése miatt csak rejtett formában történhetett a katonai repülés Fiat CR.30 és CR.32 típusokkal. A második világháború idején (1939-től) a repülőternek fontos szerepe volt vadászrepülő és bombázók állomásoztatásában. 1942–1943-ban nagyszabású építkezések folytak a repülőtéren: új hangárokat és műhelyeket építettek. 1943-tól a német légierő is használta a repülőteret a Magyar Királyi Honvéd Légierővel közösen. A repülőtéren a háború minden fontos repülőgépe megfordult, jellemzően Ju 87 Stuka zuhanóbombázók, Bf 109 vadászrepülő és egy alkalommal az óriás Me 323 Gigant szállító gép is. A szovjet előrenyomulást követően 1944 decemberében a repülőteret elfoglalták az oroszok. A német és magyar repülőgépek helyére a szovjet Po-2 típusok kerültek. [https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6rg%C3%B6ndi\\_rep%C3%BCl%C5%91t%C3%A9r](https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6rg%C3%B6ndi_rep%C3%BCl%C5%91t%C3%A9r) (2020.10.12.)

<sup>27</sup> Főrizz János (1916–2004) (ŐREHAK 1978–2009).

vagy maguknak, vagy a Köncző<sup>28</sup> szülének, hogy mikor küldjenek, még anyira, hogy szerdáig vagy csütörtökig elég lesz a hazai, úgy beosztottam. Ezzel soraim bezárom és mégegyszer jó egészséget kívánok minyájójuknak, István

## SZEPTEMBER

É Feladó: Könczöl István

*Kelt levelem 1939. IX. 13.*

*Kedves édesapám, édesanyám, Vicikám, nagyapám, nagyanyám. Kívánom, hogy ezen kis lapom a legjobb egészségbe találja minyájójukat. Hogy vannak, nem e beteg valamelyőlyük. Hála Istennek én is egészséges vagyok, itt a fényképen a Duna széliben vagyunk fürdés közben ebben a háborus hangulatban egy kicsit gyakorlatozunk, fürdünk és úszunk. A másik fényképen meg a lakószobám van, az ebédlő, hálószoba és szórakozó, egyben van mind a három, így könnyű a takarítása. Hát a nagyapám kinn van e még a réten, azt hiszem most már megkezdik a kukoricaszedést. Nahát és a szüretet, azt hiszem most már leszedhetik [...]. A Köncző szüle azt írta hogy feladták a csomagot [...] megkaptam, de lapot nem kaptam, pedig már nagyon vártam mi az újság oda haza, mi van a papválasztással<sup>29</sup> az asszonyok választottak e jóképű papot. Meg maguk nem is írják, hogy a Felső Lajos Csanádon meghalt.*

*Az idő változott és ezért barakokat kell építsünk. Párkányban a deszkakereskedőktől kihordtuk a deszkát és a fát és így újból építkezünk. Nem tudom, hogy maguknál mi az újság. Erre benzint nem lehet kapni, kerékpárgumit és kockacukrot – csak egy kilót, azt is csak blokra. Minden a mi részünkre fen van tartva. Ha valamit nem kapnak írják meg, ha lehet majd küldök dohányt, irattam. Édesapámnak majd jó lesz a kukoricaszedésbe meg a szüretbe, a Sörös<sup>30</sup> sógornak adjon majd belőle. Hát a kis Vicika szeret e menni iskolába? Ha szüretelnek egy kis édesbort csinálhatnak, majd karácsonykor jó lesz, hogy haza megyek. Tisztelem a Könczöl szüléjéket. Ezzel soraim bezárom és mégegyszer jó egészséget és kellemes szüretet kívánok minyájójuknak. István*



3. kép. A levélben említett fürdő

## OKTÓBER

K Feladó: Sörös István

*Kelt levelem 1939. X. hó 20-án.*

*Ezen soraim az legjobb egészségben találjon kedves fiam! Mi csak meg vagyunk hála isten, a szüretet is elvégeztük, jó időben, szépen csendben megvolt nálunk is nálatok is, csak te aranyos jó fiam, nagyon hiányoztál, de majd a jó isten megsegít, hogy lejár az idő, hogy köztünk lehess. Na-*

<sup>28</sup> Id. Könczöl Andrásné sz. Kurdi Erzsébet (1874–1951) (SREHAK).

<sup>29</sup> Szilágyi Béla (1887–1939), 1918-tól haláláig öcsényi lelkész, őt követte Göbolyös Károly (1907–1984) 1940–1978-ig a lelkipásztori tisztségben.

<sup>30</sup> Sörös István (1868–1947) (ÖREHAK 1910–1978).



4. kép. Gyakorlat közben a mütankon

*gyon sajnálom, hogy a jó édes mustból nem részesülhetsz, olyan jó édes, csípős volt, mostanában nem is volt ilyen. A múlt héten is írtam, de visszajött a lap. Sokat gondolunk rád. Több idősek is bevonultak. A Főríz lakodalma jövő hónap 22-e körül lesz, nagyon szeretné, ha megjöhetnél. Minden jót kíván nagynéni<sup>31</sup> és sógor a távolból.*

## NOVEMBER

**K** Feladó: id. Könczöl András

*1939. november 12.*

*Soraim által kívánok jó egészséget, hála istennek mi is egészségesek vagyunk, csak egy bajunk van, hogy még nem vághatunk disznót. Nem küldhetek friss pecsenyét, de majd azér küldök. Most a vetést azt már elvégeztük meg az szőlőkapálást is. Írtad, hogy szövünk e sokat, menjünk el a Párkányi vásárra, de hát nem tudjuk az utat, meg nincsen is ismerősünk ahon szálást kapnánk. Eljöhetnél értünk autóval, akkor elmennénk. Ezzel kívánok sok jó egészséget, szerető nagyanyád és nagyapád<sup>32</sup> az távolból*

1940

## MÁJUS

**K** Feladó: Könczöl András

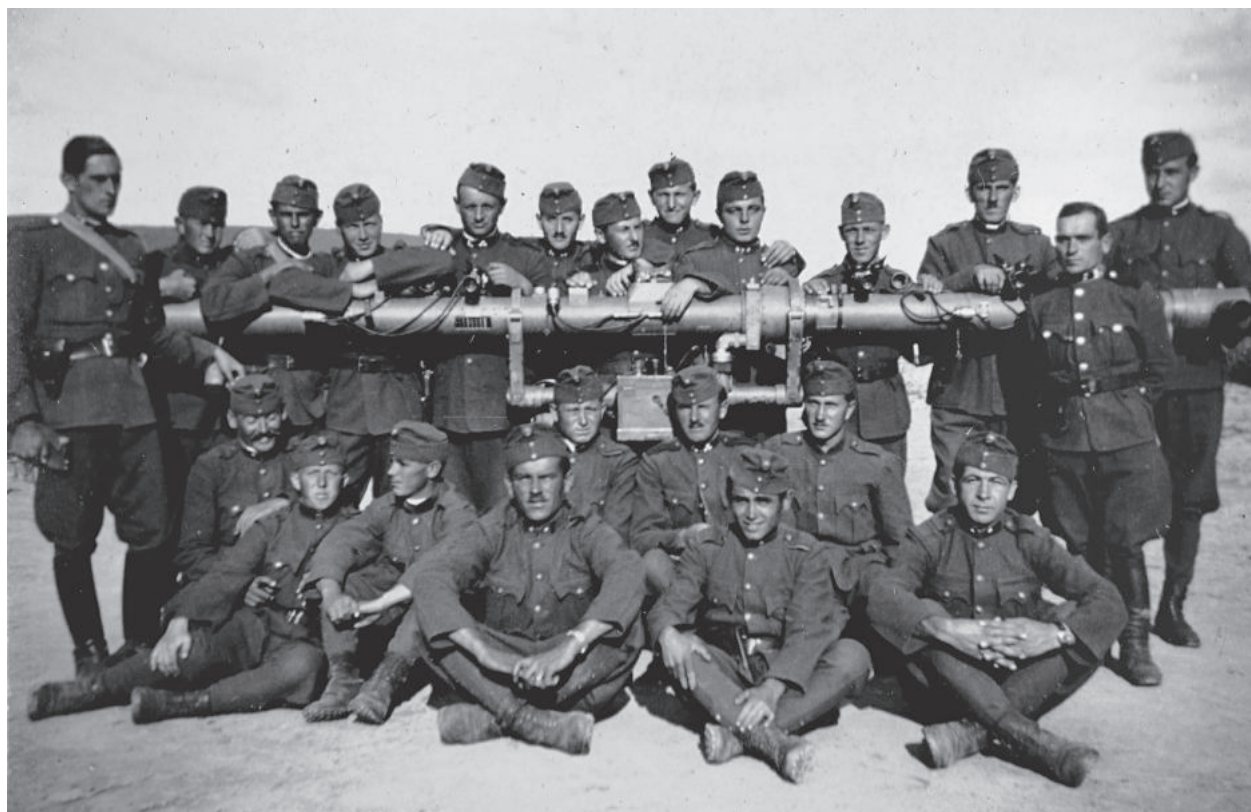
*Kelt hó 19-én*

*Kedves öcsém a pünkösdi lapjaidat megkaptuk, de arról nem írsz, hogy az én lapomat, vagy a csomagot megkaptad e. Erre mifelénk olyan rossz idők járnak, hogy még most is téli kabátba járunk, az eső minden nap esik, nagyapádék nem tudnak dolgozni, van bajunk elég, amiről írtál az elmúlt már. Újságot nem írhatok. Jó egészséget kívánunk a viszontlátásra, Nagybatyád<sup>33</sup>*

<sup>31</sup> Sörös Istvánné sz. Könczöl Erzsébet (1874–1961) (ÖREHAK 1910–1978).

<sup>32</sup> Id. Könczöl András (1868–1946) (SREHAK).

<sup>33</sup> Ifj. Könczöl András (1889–1956) (SREHAK).



5. kép. „Párkány 1939”



6. kép. „Nána 1940”

## JÚLIUS

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 11-én*

*Kívánom az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon. Hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minnyájan. Kedves fiam lapodat megkaptuk amelybe írtad, hogy találkoztál a falubeliekkel és várod, hogy édesapád is nem e kerül oda. Elég rossz lesz akkor ránk nézve, mert akkor igazán nem tudom ám, hogy mi lesz az aratással, mer a Halász<sup>34</sup> is oda van és a Feri már hozzá fogott. De a gabonákat a vihar nagyon összekeverte és levente fiúkat rendeltek ki aratni. Kedves fiam nagyon örülök, hogy azt a kis csomagot megkaptad. Még nem végeztük el a kukoricakapálást mer a szénával nagyon sokat vesződünk a sok esők miatt, a vízből úgy hordtuk ki. Levelet írájál, soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk*

## AUGUSZTUS

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 3-án*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségben találjon. Hála istennek mink is egészségesek vagyunk mind. Kedves fiam lapodat megkaptuk, amiben írod, hogy szerencsésen odaérteztél, de már olyan erősen is vártam, olyan sóhajtozva néztem a postást, hogy nekünk nem hoz mégse, ahonnét várom, mert bizony nagyon nagyon nehéz a válás, nagyon üres a helyed. Most nagyon sokan vannak idehaza szabadságra. Írod kedves fiam, hogy majd csak messziről figyeled a takarodást. Most pilisre vannak, a mienket meg majd a jövő héten hordják, most már a zabot is levágták. Az időjárás még most sem javult meg, meg az augusztus is esővel kezdődött. Soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk.*

**K** Feladó: Könczöl István

*Kelt levelem e hó 9-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon, hála istennek mink is egészségesek vagyunk minnyájan. Kedves fiam mast már összehordták a gabonát, a zab is készen van, de még a cséplés nem tudjuk, hogy mikor lesz. Kedves fiam nagyon hosszú a várakozás, mert mióta visszamentél, csak egy lapodat kaptuk, már annak is egy hete és már nagyon nyugtalanokdunk. Kedves fiam semmi különös újság nincs. Ha teheted írájál. Soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk a távolba*

**K** Feladó: Sörös István

*1940. augusztus 17.*

*Kedves fiam, soraim a legjobb egészségben találjon, mi is csak megvagyunk, én gyengélkedőbb vagyok. Nem óhajtunk már mi máshová menni, csak földvára. Aranyos fiam a cséplés megvan, kis hombár kell neki és a szőlőkről beszélni sem lehet, ami kicsi maradt az meg lehull a tőkéről, a sógorodnak csak a sok munka jut, de az jutallom kevés. Különös újság nincs. Édes jó fiam mégegyszer jó egészséget kívánunk nagynéni és sógor*

<sup>34</sup> Halász Sándor (1892–1953) (ÖREHAK 1910–1978).



7. kép. „Lengyeltóti 1940”. A Képen a Hofherr KW40-es vontató



8. kép. Gyakorlat



9. kép. Német gyártmányú Pz.Kpfw. IV-F rádiós harckocsi



10. kép. Gyakorlaton, a légvédelmi ágyú mellett



**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 22-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor egészségben találjon, mink is minyájan egészségesek vagyunk. Kedves fiam lapodat megkaptuk, köszönettel vettük, jól esett édesapádnak, hogy a születésnapjáról sem felejtkeztél meg. Kedves faim nem valami jó újságot írok, mert 20-án István király napján nálunk a határba nagyon csúnya jégzivatar volt és sok károkat okozott, és Deák Sárinak a férje Szabó Pista<sup>35</sup> is áldozata lett a csúnya viharnek, mert a szénát hozta és az utban érte, a szénáskocsi alá került és meghalt, ma volt a temetése. Soraim végével maradok szeretettel, isten veled és velünk*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 30-án*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon, hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan. Kedves fiam tudatom veled, hogy még ez ideig édesapád ide haza van, hogy jó órába írjam. Kedves fiam a csomagot 27-én adtam fel, ha megkapod írd róla – elküldtem a pulóvert és egy inget, meg egy kis élelmet hogy érkezett. Igen előre megköszönöm a csomagot. Az időjárás nagyon változó, nagyon hűvös és esős. A nagybátyád is itt volt segíteni mikor gépeztünk, kocsival. Soraim végével maradok szeretettel, isten veled és velünk.*

## SZEPTEMBER

**K** Feladó: Könczöl András

*Kelt szept. 4-én*

*Kedves öcsém jó egészséget kívánok, mi is egészségesek vagyunk. Olvasom, hogy vonultok be Erdélybe. Azt írod, hogy én tőlem nem kaptál lapot, én írtam, nem tudom mért nem kaptad meg, de majd hamarosan találkozunk, úgy hírlik, hogy októberbe leszereltek, ha valamire szükséged van írd meg. Mégegyszer jó egészséget kívánok, nagybátyád.*

**K** Feladó: Fórizs János

*Öcsény, 1940. szeptember 10-én*

*Kedves komám, kívánom, hogy soraim a legjobb egészségben találjon, ne haragudj, hogy ilyen soká írok a lapodra, de tudod annyi a dolog nappal, este meg örülök, hogy ha lefekhetek. De te azért másképp vagy most, szeretnék ott lenni veled. Azt hiszem örök emléked lesz az Erdélyi bevonulás, mi csak itt a rádióba hallgassuk, hogy milyen szép fogadtatásba részesültök, mert most ott nagy örömnapp, csak úgy meneteltek a Kárpátok bércei felé. Azt hiszem ki is legelteted a szemed egy kicsit abban a gyönyörű Erdélyben. Most pedig üdvözlünk minyájan, komád, Jancsi*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 25-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon, hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan. Kedves fiam tudatom veled, a 20-diki lapodat megkaptuk. Írod, hogy eztán Nánára írjunk. Kérdezed kedves fiam, hogy a kukoricaszedéssel, hogy vagyunk, még nem is lehet megszédni, mert nagy esők voltak, amiket a jég megvert elvannak száradva. Nagyon fájlalom, hogy írod, hogy ritkán kapsz tőlünk levelet, pedig én mindig írok. Kedves fiam, az ideai szüret elmarad, nagyon üresek a tőkék. Soraim végével maradok szeretettel, isten veled.*

<sup>35</sup> Szabó István (1904–1940) (ÖREHAK 1910–1978), özv. Szabó Istvánné sz. Deák Sára (1906–1987) (ÖREHAK 1978–2009).



11. kép. „Erdély Meszes hegy 1940”



12. kép. „Emlék Zilahról 1940. IX.16.”

## OKTÓBER

**K** Feladó: Héjjós Bálint<sup>36</sup>

*Kelt 1940. X. hó*

*Kedves barátom, kívánom, hogy ezen lapom a legjobb egészségben találjon, hála Istennek én is egészséges vagyok. Írod, hogy haza érteztél Nánára, de azt meg nem írod, hogy Öcsénybe mikor érkezel. Kedves barátom a lakodalom már meg volt és haza se jöttél lakodalmazni. Hála Isten én sem voltam egy kicsit sem ámos a lakodalom után, mert nem voltam, mert nem is hívtak. Most meg a Budai Miskának van a lakodalma. Kedves barátom a szüretre csak annyit írhatok, hogy van némelyiknek egy kis szüret, hogy lesz egy kis savanyú lőre, némelyiknek meg semmi. Nekünk egyáltalán nem volt semmi, még csak böngészni se kell menni. De iparkodjál haza, mert 18-án Lukács, amit tudsz, hogy arra Pécsváradon és Zengővárkonyban Lukácsi vásár<sup>37</sup> és utána két nap is bál van és hívtak, de így egyedül nem megyek el, de ha te itthon volnál, akkor azt hiszem, hogy elmennénk mind a ketten és kimulatnánk magunkat. Zárom levelem, maradok szerető Barátod*

1942

MÁJUS

**É** Feladó: Könczöl István

*1942. május. 6.*

*Szeretettel emlékül Édesanyák napjára.*

*István*

*Párkány*

## JÚNIUS

**K** Feladó: Sörös Istvánné

*Kelt 6. hó 3-án*

*Szeretett kedves fiam, soraim az legjobb egészségben találjon, mi is csak megvagyunk, mint az öreg fárattak, sógorod az szőlőbe foglalkozik. Aranyos fiam az ünnepet, még köztünk voltál, jól éreztük magunkat, az eltávozásod után mind szomorúak voltunk, sírtunk. Kedves fiam mikor eltávoztál tudom nem mondtad, hogy most még egy nagy útra indultál, én csak mástól hallottam. Nekem fájt, hogy nem értesítettél, mint most levél által, pedig én neked egy kis támogatód, oszlopod vagyok, pedig én jóváhagyom szándékodat! Aranyos fiam csak a jó isten segítsen meg hogy haza jöhess. Mindég nagyon vigyázzál magadra, ügyes, szorgalmas légy, hogy a jó isten megsegítsen beneteket. Drága nagy fiam, amit írtál teljesítem. Még egyszer jó egészséget kívánunk nagynéni és sógor.*

*Üdvözlnek a szomszédok, írjál mikor lehet*

**K** Feladó: Sörös István

*1942. VI. hó 24*

*Kedves fiam soraim az legjobb egészségben találjon, mi is csak meg vagyunk. Lapodat megkaptam édes fiam, amit már nagyon vártam. Még egyszer minden jót kívánunk a messze távolból. Isten áldása kísérjen mindnyájótokat a messze távolba, ezt kívánja nagynéni, sógor*

<sup>36</sup> Héjjós Bálint (1909–1993) (ÖREHAK 1978–2009).

<sup>37</sup> A Lukács-napi (október 18.) vásár a gesztenyeszüret után Zengővárkonyban és Pécsváradon a Zengő környéki és a sárközi református fiatalok találkozási és ismerkedési helye volt évszázadok óta.



13. kép. A fronton



14. kép. Pihenő



15. kép. Lengyel Pál sírja  
az osztrigozsszki temetőben

K Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 26-án*

*Kedves fiam kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon, hála Isten mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit neked hasonló képen kívánunk. Lapot még csak kettőt kaptunk tőled. Már lassan eljön az aratás ideje, az árpák már szépen szőkülnek. Most rövid soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk a távolba.*

## JÚLIUS

K Feladó: Lengyel Erzsébet

*Kedves Pisti!*

*Hál Isten én jól vagyok, amit neked is kívánok. Minden levelemben azt kell írnom, hogy miért nem írsz többet? Most már nem mondhatod, hogy ritkán jár a posta, mert hat napra kapom meg, ha írsz. De egy hete, hogy kaptam. Vagy csak akkor írsz, ha tőlem kapsz? Ez pedig nem jól van, mert így két hétbe kerül, mire egyet kapok és így én várhatom a leveled. Hogy én ilyen ritkán írok, azért, ha te ráérsz írd, hogy nyugodt legyek, mert így mindig gondolkodom és ezt nem szeretem. Sok üdv Bözsi<sup>38</sup>*

<sup>38</sup> Cselik Sándorné sz. Lengyel Erzsébet (1920–1976) (ŐREHAK 1910–1979).



16. kép. Nyiratkozás a fronton

**K** Feladó: Lengyel Erzsébet

1942. július 2.

*Kedves Könczöl, a leveledet megkaptam, ne haragudj, hogy ilyen soká válaszoltam, de előbb nem értem rá, hiszen annyi a dolgunk. De most már a vége felé járunk. Elgondolom, hogy mennyire várod ezt a levelet, vagy talánd már mást gondoltál? Vagy arra gondolsz, hogy én gondoltam mást? Nem, én a szavam megtartom és kérem a jó Istent, hogy mentől előbb segítsen haza. És én is majd többet írok, most már jobban ráérek. A Pali<sup>39</sup> is már ott van messze keleten, hogy a kötelességet teljesítse. Tábori szám 222/19. Ha nem akarod, hogy írjak, akkor nem válaszolsz, de erre nem gondolok. Üdvözetem küldöm a távolból, Bözsi*

**K** Feladó: Papp Jánosné

VII. 16-án

*Kedves Pista szomszéd!*

*Lapját megkaptuk, melynek igazán megörültünk, mert így legalább tudjuk, hogy hála Isten jól van és kellemesen telik a nyaralás valahol Oroszországban is. Béla VI. 17-én ment el, azóta két lapot írt. Azt írja, hogy sok ócsényivel találkozott már és hogy jól telnek a napjai. A Hegedűs majdnem minden nap ír, ő is azt írja jól van, csak távol az otthonától. Igaz mindnyájan távol vannak, de a jó Isten segítségével majd csak haza jutnak egyszer, ebben bízunk mindnyájan. Semmi különös újság nincs. Mindenfelé megkezdődött az aratás, az uramat kirendelték Decsre cséplőgéphez ellenőrnék, így nagyon keveset van itthon, csak vasárnap. Mégegyszer nagyon köszönjük szíves megemlékezését és Isten áldását kérve mindnyájukra, szeretettel üdvözljük, Pappék<sup>40</sup>*

<sup>39</sup> Lengyel Pál (1918–1942) honvéd, 18/II. zászlóalj, gránátronsolás, Osztrogozsszk, 1942.08.14., ugyanott eltemetve. ARADI – SZABÓ 2017, 68.

<sup>40</sup> Papp János erdész (1884–1959) (ÖREHAK 1910–1979), Papp Jánosné sz. Naszladi Mária. Róla nincs adat.



17. kép. Csoportkép

**K** Feladó: Lengyel Erzsébet

*Őcsény 942. VII. 20.*

*Kedves Könczöl!*

*Hála Istennek egészségesek vagyunk, amit neked is kívánunk. A Bán Éva<sup>41</sup> testvérének levágták a kezét, Szombathelyen van a kórházba, elég szomorú újság ez, hiszen még egész fiatal és semmit nem tud majd dolgozni. A Pali írta, hogy a Gyulát<sup>42</sup> minden nap látja és nagyon jól érzik magukat, mert vannak egy páran őcsényiek és nem is furcsa nekik oroszország. Neked talánd furcsább, nem találkoztál még ismerősökkel? Ha igen, akkor írd meg, hogy kikkel? A Kovács Pali<sup>43</sup> meghalt. Hogy vagy, hogy érzed magad? A levélből azt gondolom jól, mert ráérték kicifrázni, én meg futva írok minden levelet. A legjobbkat kívánva üdvözöl a viszontlátás reményébe Bözsi*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 24-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségben találjon. Hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit neked is viszont kívánunk. Kedves fiam tudatom veled, hogy az aratást elvégeztük mi magunk is meg a Halász is, csak az a baj, hogy a rossz tavasz miatt nagyon kevés van, a vizek sokat kipusztítottak. A kis Fórizs oda volt nyaralni. Írod, hogy gyűjtöd a németdohányt édesapád részére. Majd elküldöd, de inkább talánd ottan használd el ha tudod kedves fiam. Még azt is kérdem nem találkoztál valaki földivel? Isten veled és velünk*

**K** F: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 26-án*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon. Hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit neked szerető szívből kívánunk. Kedves fiam tudatom veled, hogy az aratás meg van, maj most már takarodnak és a gépek is hamarosan kerülnek. Kedves*

<sup>41</sup> Szemesi Jenóné sz. Bán Éva (1925–2011) (ÖKHAK).

<sup>42</sup> Tóth Gyula (1915–1943) tizedes, eltűnt 1943. január, 18/I. zászlóalj. ARADI – SZABÓ 2017, 118.

<sup>43</sup> Kovács Pál (1918–1942) őrvezető, IV. utászszázlój, mellkaslövés, Staraja Sarpovka, 1942. 05. 25. ARADI – SZABÓ 2017, 61.

*fiam most egyenlőre nem lehet csomagot küldeni, be van szüntetve, hogy meddig, nem tudom. Soraim végével maradok szeretettel, isten veled és velünk*

**K** Feladó: Könczöl Éva

1942. július 26.

*Kedves bátyám a leveledet megkaptuk és írod, hogy az aratás meg van e már, az már hál istennek meg van, máma hordják, itt vannak a pilisiek, meg a Nyékiék. A pénzt ma kaptuk meg. Hála istennek mi egészségesek vagyunk mindannyian, melyet tiszta szívből kívánunk. Ha teheted csak írd, Isten veled a messze távolba, szeretettel hugod Vici*

*Kedves Istók!*

*Mi is itt vagyunk már Ócsényben. Itt vannak anyáék is. Pista igen búsul, hogy nem ülhet a ganés kocsi.*

*Szívből üdvözlök Feri, Pista<sup>44</sup>*

**É** Feladó: Könczöl István

942. VII. 28.

*Kedves Édesapám, Édesanyám, Nagyapám, Nagyanyám, kedves testvérem. A legjobb egészséget kívánok mindanyiójuknak. Hálla Isten én is egészséges vagyok, most elég jól érzem magam. Még csak egy ismerőssel találkoztam, az Érsekcsanádi Kis Áronnal, egy faluban vagyunk, mindennap felkeressük egymást. Ő is panaszkodik, hogy mióta kint van a fronton még egy lapot sem kapott. Kedves édesapám, ha meglesz a cséplés arra kérem magukat, ha a bérletet szállítják, nehogy maguk vesződjenek vele, hanem fogadjanak valakit. A nagybátyám is azt kérdezi, hogy csomagot küldjön e, hisz öneki kell tudni mikor lehet a táborig számomra feladni. Én is csak most tudtam meg, hogy 29ig a mijénk zárva van, én is már 25dikén felakartam a csomagot adni, de nem vették fel. Megpróbáltam édesapámnak jó sok dohánt összegyűjteni. Bár személyesen szerettem volna megkínálni mindenkit belőle, hanem ha megkapják írják meg. A Vicinak is van benne egy kis cukor kostoló. Cukort nagyon keveset kapunk, de azért azt is megpróbáltam, hogy maguk is kostolják meg a harctéri cukrot. Mihelyt lehet felfogom adni. Kedves szüleim remélem hogy nem fognak meglepődni, vagy megsértődni és nem akarom, hogy valami botrány legyen, mert a Lengyel Bözsinek is küldök egy kis kostolót, mert ő is küld ezekben a nehéz időkben egy pár vigasztaló lapot, amelyet nehezen várunk minden nap itt az idegenben, és ami az egyetlen vigaszunk. Ha tehetik csak írjanak, mert én is írok minden nap. És ne is csudálkozzanak rajta, hogy lassan jár a posta, hisz nem is nagy a távolság, csak négy ezer kilométeren felül vagyunk.*

*A kis Főríz megjött e már a nyaralásról? Ha szabad lesz a táborig számom csomagokat adhatnak fel, ha szabad lesz a táborig számunk. Hát a pénzt megkapták e már? A faluból van e más áldozat ami óta kinn vagyunk? Alsónyékről a Magyar nénye is üzent az urának, a Vincze Sándornak a rádión, ha akarnak maguk is üzenhetnek. Ha akarnak, vagy valami fontos lesz ez a cím: Vöröskereszt Bajtársi szolgálat Budapest. Hát van e sok gyümölcs maguk felé, erre nincs, még fája se, hát a szőlők milyenek, lesz e kilátás új borra? Mert mire főrnak, ha a jó Isten megsegít mi is haza akarunk érni, csak sok időbe kerül, mert igen nagy a távolság, meg nem írhatom, hogy merre vagyunk, de ha a rádiót figyelik akkor úgy is tudják. Egyszer csak majd kelet felől jó hírt visz a szél. Hát szénát tudtak e takarítani eleget? A csomagot várhatják hát. Édes szülének fáj e még a karja vagy nincs valami újság? Még egyszer a legjobb egészséget kívánom mindanyiójuknak és üdvözlöm az egész családot és Bözsit is a távolból.*

*Maradok szerető fijuk István*

<sup>44</sup> Fésűs Ferenc honvédezeres, 1956-os helyállása miatt lefokozott honvéd, könyvelő, Cegléd város volt alpolgármestere (1930–2020), és Fésűs István. Lukács Mária (1894–1980) ócsényi községi óvónő keresztfiai. Az óvoda Könczölék házával szemben volt. Az óvónő és a család között szoros baráti kapcsolat volt, úgyszintén a Fésűs gyerekek, főleg Ferenc és Könczöl Éva között, halálukig.

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 31-én.*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon. Hál az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit neked is viszont szerető szívből kívánunk. Kedves fiam tudatom veled, hogy a pénzed megkaptuk. 24-én már meg is írtuk, nem tudom, hogy meg kaptad e. Most már összehorták a gabonát, majd talán a gépezés is meglesz hamarosan, csak nagyon gyengén fizetnek a tavaszi rosz időjárás miatt. soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk.*

## AUGUSZTUS

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 5-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon, hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit neked is viszont kívánunk. Kedves fiam tudatom veled, hogy hála az istennek elgépeztünk, ami kevés lett. Csak a kukoricatermesre is nem igen van ki-látás, mert nagy a szárazság, esőt nem kapunk és nem bírnak fejlődni. Kedves fiam tudatom veled, hogy a Főrízsnak meghalt a Pál szüleje<sup>45</sup> 3-án délelőtt elvitték a kórházba és már akkor este meghalt a kórházba. Ma 5-én temették. Most soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk.*

**K** Feladó: Héjjós Bálint

*Kelt 1942. VIII. 7dikén*

*Kedves barátom! Jó egészséget és sok szerencsét kívánok, hála istennek én egészséges vagyok. Tudatom veled, hogy az itthon töltött csütörtök este, mikor a Monoli csendőrrel együtt mulattunk a Körben és hogy mikor elmentél, utána csütörtökön újra összejöttünk a Körbe,<sup>46</sup> a [...] a Katona<sup>47</sup> és a Monoli csendőr és akkor is megemlékeztünk rólad, mert eszünkbe jutott, hogy épp akkor volt egy hete, hogy te is ott voltál velünk. Most vasárnap itt volt a Kara és elmondtam neki, hogy itthon voltál és mennyit dumáltam, hogy menjünk el hozzá és aztán tovább, de te nem egyeztél bele, és ezért nem szeretted volna, ha meglátogattuk volna és mentünk volna tovább. Kedves barátom kérlek nehogy egy másik nagybögőről értesíts, hogy megtáncoltattad azt is. Mégegyszer jó egészséget kívánok és gondolok rád, ha olyan helyen leszek.*

**É** Feladó: Kovácsházy Károly

*1942. VIII. 8.*

*Kedves Könczöl!*

*Bár már régebben tervbe vettem ezt a levelem, de most jutottam időhöz, hogy magukat felkeressem soraimmal!*

*Elsősorban megnyugtatom, hogy helyzetünk a lehető legjobb, úgy elhelyezés, mint élelmezés és általában minden szempontból. Derék fiuk – velem együtt — teljesen veszélytelen beosztásban és helyen van, úgyhogy a legkisebb aggodalomra sincsen joguk. A táborigi posta hál Istennek igen jól megy, ami erre felé a legtöbbet számít nálunk. Csak írjanak sűrűn és akkor Pista fiúk még jobban fogja érezni magát. Mi ketten mindenhol együtt vagyunk és így nyugodtan mondhatom, hogy*

<sup>45</sup> Özv. Kökény Istvánné sz. Pál Éva (1876–1942) (ÖREHAK 1910–1978).

<sup>46</sup> Öcsényi Református Olvasókör, a fiatalság korabeli szórakozóhelye. Könyvtár, színházi kör, dalárda, téli-nyári tekepálya működött, minden vasárnap délután bál volt, telente különféle gazdasági és kulturális előadások. Rendszeres nyitvatartással működött az épület kistermében a község „elit” kocsmája, amit csak a kör tagok használhattak.

<sup>47</sup> Katona István (1920–1957) (ÖRESZAK 1910–2009).



*mindig vigyázok rá. Emiatt ne aggódjanak. Ha egyszer Pestre visz az útjuk keressék fel szüleimet (Kovácsházy alezredes, Budapest II. Margit körút 62.) akik majd megnyugtatóan tudnak mondani egyet s mást.*

*Tehát ne aggódjanak továbbra sem, mert fiuk, akit végtelenül szeretek, lévén oly derék ember, teljes egészséges és egyedül csak a honvágy bántja – semmi más!*

*Isten áldja meg mindnyájukat! Tábori üdvözetem küldve  
Kovácsházy Károly*

**É** Feladó: Kovácsházy Ernőné

*Budapest, 1942. aug 10.*

*Kedves Könczölné!*

*Bizonyára tud róla, hogy fiúk, a fiam mellett szolgál és együtt vannak kint a harctéren.*

*Most csak azért írok, hogy megnyugtassam, fia nagyon jól van és nem érez semmiben sem hiányt. Fiam mindig írja, hogy eltekintve attól, hogy olyan messze kerültek otthonuktól és családjaiktól, különben jól vannak, és éppen a mai levelében írja, hogy ő is fog maguknak kedves Könczölné írni, hogy ne aggódjanak, mert fiuk jó helyen van.*

*A jó Isten nem hagyja el sem őket, sem bennünket aggódó szülőket, és bízunk kell a jó Istenben, hogy nem sokára egészségesen haza hozza őket. Látja kedves Könczölné, nekünk két fiunk is kint van és a kisebbik már másodszor van a fronton.*

*Bizonyára kapnak maguk is sűrűn levelet, de ha egy ideig nem kapnának akkor sem szabad kétségbe esni, mert óriási nagy a távolság és rengeteg a levél és bizony megtörténik, hogy késik egy kicsit.*

*Ennivalójuk is van elég kint és mindig tudnak még hozzá szerezni is, úgy hogy az se okozzon gondot kedves Könczölné.*

*És, ha bármit megakarnak tudni, csak írjanak bátran nekem, ha tudok segítségükre lenni, úgy szívesen megteszem, hiszen közös sorsunk van, egyformán féltjük fiainkat és együtt kérjük a jó Istent, hogy óvja meg őket minden bajtól.*

*Szívélyesen köszöntöm mindkettőjüket!*

*Kovácsházy Ernőné*

*Kovácsházy Károly zászlós édesanyja*

**K** Feladó: Könczöl István

*Kelt levelem e hó 10-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon, hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan. Kedves fiam írod, hogy a csomagot megkaptad. Sajnos, hogy másikat nem lehet küldeni, mer a kettes számra nem veszik fel. Szegény Lajosnak<sup>48</sup> most volt tegnap az évfordulója 9-én, istentiszteletet tartottak. Amint a múltkori lapomban írtam a gépezés meg van hála istennek, bizony csak mindenből nagyon szűken termett, amilyen volt az időjárás. Soraim végével maradunk szeretettel, isten veled*

**K** Feladó: Fórizs János

*1942. augusztus 13.*

*Kedves komám tudatom veled, hogy a lapodat megkaptuk, melyből megértettük, hogy egészséges vagy, az is légy mindvégig, ezt kívánjuk a jó istentől. Nálunk nagy baj lett, a szüle hiányzik közülünk. Meghalt 3-án. Szegény nem vesződik már semmivel. A kis keresztfiad<sup>49</sup> is egészséges, már kezd kiabálni. Az üdvözetet átadtuk a Mecsekiéknek. Azok is tisztelnek beneteket. A Malom*

<sup>48</sup> Balogh Lajos (1913–1941) őrzetető, 1. gyorskocsizó tüzérsztály 2. üteg, aknarobbanás, Reno, 1941. 08. 11., eltemetve Renoban. BÚS – SZABÓ 2001, 360.

<sup>49</sup> Fórizs János (1941) (ŐREKAK1910–2009).

*utcába is írjál, mert várják a soraid. Mire megjössz mehetsz a moziba, mert az is elkészül, a Visnyébe még 12 új ház épül most, meg az új községháza,<sup>50</sup> meg ám a munka ott is. Zárom soraim, maradok szerető komád*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 14-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon, hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan. Kedves fiam tudatom veled, hogy zászlósúrnak a levelét megkaptuk, elég jól ír és megnyugtatót a sorsotok felől, de azért a gondok és a nyugtalanságok oda vonnak mindig. Kedves fiam írod, hogy a pénz felől még nem írtam semmit. Már nem is egy lapban, hanem többen is, én nem szerettem panaszkodni a levélhiány miatt, pedig már sokáig nem kaptunk, csak most. Most soraim végével maraduk szeretettel, isten veled és velünk*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 18-án*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon. Hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit neked is viszont kívánunk. Kedves fiam írod senkivel sem találkoztál ismerőssel, mint csanádi Kis Áronnal. Az is jól esik, ha már falubeli nincsen, ha valaki ismerőse van is valakinek. Kérnek a Mecsekiék, hogy légy szíves mond meg neki, hogy írjon nekik, hogy tudják a címjét. A szőlők elég szépek, amit hoztak megmaradt, már lassan kezdenek is teremni. Soraim végével maradunk szeretettel*

**K** Feladó: Könczöl Éva

*1942. augusztus 20.*

*Kedves bátyám.*

*Legjobb egészséget kívánok, hála isten mindannyian egészségesek vagyunk, amit neked is szívből kívánunk. Leveledet megkaptuk melyben írod, hogy a Budai Misivel<sup>51</sup> találkoztál és ahogy egy előre egy helyre tartoztok, más földivel találkoztál e már? Megmondtam a feleségének<sup>52</sup> meg a Budai néninek<sup>53</sup> nagyon örült, mert már egy hónap óta nem kapott levelet. Mond meg neki, hogy tisztelik és hogy többet írjon, mert ritkán kapnak levelet. Isten veled és velünk a távolba, szerető testvéred Vici*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 25-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon. Hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit viszont neked is kívánunk. Kedves fiam tudatom veled, hogy most kaptuk meg a 17diki lapodat, meg amit elsején írtál, azt is. A csomagot megkaptuk, meg volt benne minden épségben, a kis cukorka is, köszönjük szépen, hogy még onnét a rémséges messzeségből sem feledkeztél meg. Kedves fiam most ez a legnagyobb újság, a Szent István napja, a kormányzó úr esete,<sup>54</sup> ez a legmegrendítőbb mindnyájónkra és szomorú sóhajt mondhatunk minyájan. Soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk*

<sup>50</sup> 1940–1944 között épült fel két Oncsa sor, teljesen új középületek: községháza, jegyzőlakás, orvoslakás és rendelő, bika- és ménistálló, tűzoltószertár. Részben állami támogatásból, részben községi pótdoból.

<sup>51</sup> Budai Mihály (1920–1982) (ÖKHAK). Az öcsényi határban, a Mággyva nevű részen éltek, ahol Könczöléknek 12 hold főleg szántója, részben kaszálója volt.

<sup>52</sup> Budai Mihályné sz. Takács Erzsébet (1921–2014) (ÖKHAK).

<sup>53</sup> Id. Budai Mihályné sz. Durgonics Terézia (1886–1969) (ÖKHAK).

<sup>54</sup> 1942. augusztus 20-án Héja repülőgéppel balesetet szenvedett és életét veszítette Horthy István kormányzóhelyettes az orosz fronton.

**K** Feladó: Könczöl István

1942. augusztus 30.

*Kedves Fiam!*

*Már egyszer időt kell, hogy szakítsak a levélírással, de még ez is alig sikerült, mert hiába, ami sok az sok, későn korán köznap, úgy mint vasárnap, folyton munkába, ez lehetetlen már. A nyáron úgy voltam, hogy akármi volt a vacsora, de nem tudtam enni se, úgy ki voltam merülve. Munkást kapni nem igen lehet, mert nagy az emberhiány. Az egész tótrétet magam kaszálgattam le, amint elvégeztem akkor neki álltam aratni, mer a Sándor nem győzte. De ezen már túl vagyunk, csak más bajok ne lennének, de sajnós, hogy nagyon kevés jóval tudok beszámolni. Először is júniusban elvitték a lovakat,<sup>55</sup> kocsit, szerszámot, ezek helyébe újat szerezni ez nem kis fejtörés, ezt még édesanyád nem merete megírni, hiába mondtam neki. A lovakér kaptam 2800 pengőt, kocsiér 380 pengő, szerszámér 280 pengő, de még a hosszúoldalakat is kikellett vinni. A lovak a Zsiga<sup>56</sup> szomszéd keze alá kerültek. Mondta is, hogy hejj Istók bácsi hát csak nem tudok megszabadulni tőlük, csak nekem kell ezután is vasalni őket. A bajai útkarbantartó alakulathoz lettek beosztva. De nem csak a mienk, hanem sokaké a faluból, mind a nehéz lovak, de ezen már ahogy, úgy tull vagyunk, mert mindent pótoltam, igaz, hogy ráfizetéssel: vettem két magyar lovat két csikóval, így a kettő helyett van 4. Igaz a kocsit nem szabad úgy megrakni mint a Mancira. Ez került 3100 P. vettem jó erős szerszámot 400 P. egy kocsit 450 P. Tehát kiszámolhatod, hogy mennyi a deficit. A csikók szépek, csak nagyon csintalanok, mindég kárt csinálnak, most már majd egy hét múlva elválasztom őket. Ha az isten haza segít jövő őszre belehet őket tanítani. A búza termés nagyon gyenge, 70 mázsa termett, szalma az egész határba alig van. A nagyobb gazdáknak is búzáat nem eladni, hanem venni kell, árpa lett 24 mázsa, ebből 5-öt bekellett adni a futurának, zab 6 mázsa, ebből 3 mázsat lekellett adni. A cséplésnél ellenőrök voltak. Azért majd valahogy meglennénk, de most jön a kukorica, annak is egy bizonyos részit le kell adni,<sup>57</sup> így aztán nem tudom, hogy mivel fogunk abrakolni. Most egyedüli remény a szőlő, idáig nagyon szép, de féllünk az időtől, mert olyan forróság van, hogy alig lehet kibírni, jöhet utána valami zimankó. Nem jó világ lehet nálatok, igen sok a községből a sebesült, a légnymósos és halott is van. A Lengyel Palit ma búcsúztatták, a Bodó Pisti,<sup>58</sup> Lovas Pali,<sup>59</sup> László Imre<sup>60</sup> elestek, de sokról még nem tudnak biztosat. Szeretettel Atyád levelet írj*

**É** Feladó: Könczöl István

dátum nélkül, 1942 ősz

*Kedves Édesapám, Édesanyám, Nagyapám, Nagyanyám és kedves testvérem. Hálla Isten én is*

<sup>55</sup> „Gyönyörű szép mura lovaink voltak, amiket elvittek a háborúba. A pilisi nagyapámtól kapta őket még édesapám csikókorukban, azok mindig nevelték a csikókat, szeretett nagyapám a csikókkal foglalkozni. Elvitték Oroszországba őket. Meg is sirattuk a szép lovakat. Mondták édesapámnak: »mit búsul értük, egy tarisznya pénzt kap úgyis«. Mondta is a Zsiga bácsi, amikor a háborúból hazajött, hogy »na, szomszéd, nem szabadultam meg a lovaitól, Oroszországban is én patkoltam őket. Nem is voltak olyan lovak ott, mint a Mancsi meg a Laci, húzták az ágyút, hogy csak... elég volt szólni nekik«.” Özv. Deák Pálné sz. Könczöl Éva. – „A második világháború kitérésekor volt két szép fekete lovunk, amiket fogatoltunk. Az egyiknek Cigány, a másiknak Rigó volt a neve. Lipicai lovak voltak. Tolnára vitték el őket a tüzéséghez tisztí lónak. Már amikor kiűtött a háború, sőt előtte, amikor már lehetett sejtteni, jöttek összeírni, kinek hány ló van. Emlékszem, valakinek a lakodalmában voltunk, amikor kihívták apámat, hogy megjött a bejelentőlap, hogy másnap vinnie kell a lovakat Tolnára. Maradt egy ló, a Céda.” Özv. Kurdi Pálné sz. Bogár Éva (1924–2018). CSAPAI 2012, 40–41.

<sup>56</sup> Zsiga János kovácsmester (1895–1983) (ŐKHAK).

<sup>57</sup> A háború alatt a Jurcsek-féle begyűjtési rendszer volt érvényben, alapja a kataszteri tiszta jövedelem aranykorona értékének a meghatározott hányada volt. Már 1940-ben rendelet jelent meg a mezőgazdasági termények zárolásáról. Elrendelték a zsírbeszolgáltatást, fejadagot állapítottak meg a sertézsírra, szalonára, gabonára. 1942-ben a terményekre is kibővítették a beszolgáltatási kötelezettséget. A kataszteri tiszta jövedelem szolgált alapul, amit 1/5-1/5 részben kenyérgabonában és zsírban, 3/5 részét szabadon választott terményben lehetett teljesíteni. CSAPAI 2012, 40.

<sup>58</sup> Bodó István (1913–1942) (ŐREHAK 1910–1978).

<sup>59</sup> Lovas Pál (1907–1942) honvéd, 38/I. zászlóalj, has- és mell-lövés, Dubovicsi, 1942. 07. 16., eltemetve Gluhovban. ARADI – SZABÓ 2017, 69.

<sup>60</sup> László Imre (1912–1942) (ŐKHAK).



18. kép. Lelőtt repülő...



19. kép. ... és repülőmotor

egészes vagyok. Amit maguknak is tiszta szívből kívánok. Hát maguk, hogy vannak, remélem hogy nem betegek, én is elég jól érzem magamat. Kedves szüleim tudatom velük, hogy ez a szakaszvezető barátom szabadságra ment tőlünk és ő mondta, hogy írjak egy levelet és elfogja maguknak küldeni. Tehát írtam egy pár sort, hogy jobban meglegyenek nyugodva. Igaz ő kint van a félszakasznál 30. kméterre tőlünk, de onnét indul és ha lesz szabadság én is a zászlósúrral fogok menni biztosan. Tehát az egész nyarat a Don mentén [cenzúra] voltunk harcokban, amelyre nem is jó visszagondolni, de hálla Isten, a jó Isten itt is megsegített bennünket. Most elég jó helyen vagyunk, téli szállásban. [cenzúra] mellett egy kis faluban [cenzúra]. Tehát ha akarnak egy komolyabb levelet küldeni, küldjék el a barátomhoz, majd ő elfogja nekem hozni, de mással nehogy terheljék, csak levéllel. Semmi újság, mint már kezdek unni minden félét, még a levélírást is. Az idő épen olyan mint mikor bevonultam. A címre vigyázzanak. Mégegyszer a legjobbakat kívánom a távolból, maradok szerető fíjuk István

Müller János úrnak

Baranya m. Mágocs

## SZEPTEMBER

**K** Feladó: Lengyel Erzsébet

1942. szeptember 1.

Kedves Pisti!

Hála Isten én egészséges vagyok, amit neked is szívből kívánok. Egy szomorú újságot kell tudatnom veled és fájó szívvel írom, hogy a Pali meghalt, gondolhatod, hogy mit érzünk és mit érez az édesanya, össze van törve testbe és lélekbe, mert benne elvesztett mindent. És a Sárka is nagyon sajnálja kedves vőlegényét és az egész falu, hisz te is tudod, hogy ki volt ő, hogy mindenki szerette. Gondolom, hogy te is meglepődtél mikor megtudtad. Nagyon sajnálom, hogy nem én írhattam meg először, de nem tudtam, még most is remeg a kezem és elhomályosul előttem minden és nem tudok róla sokat írni, majd ha egy kicsit jobban megnyukszok, akkor majd mindent megírok. Sokadszor is csók, Bözsi

**K** Feladó: Könczöl Éva

Öcsény 1942. IX. 2.

Kedves bátyám, a leveledet megkaptam, amelyben írod, hogy a Szabó<sup>61</sup> komának is már háromszor írtál és választ még nem kaptál. Már a csomagot 1 hónapja, hogy megkaptuk, levelet nagyon ritkán kapunk. Végre elkészült az Asztalosék<sup>62</sup> mozija, most vasárnap lesz az első előadás, talán majd én is elmegyek, és a Lukácsnál<sup>63</sup> szüreti bál. Hála isten mindannyian egészségesek vagyunk, amit neked is kívánunk. Isten veled és velünk a messzi távolba, szerető hugod Vici

**É** Feladó: Könczöl István

942. IX. hó 6.

Kedves szüleim!

A legjobb egészséget kívánok mindannyiójuknak. Hálla Isten én is egészséges vagyok. Hát maguk hogy vannak? Mi újság a faluban? Kedves édesanyám ma megint feladtam 80 pengőt, ha megkapják legyenek szívesek írják meg. Én elég jól érzem magam, mert éppen egy napraforgó táblába írok. Mégegyszer a legjobbakat kívánom, üdvözlöm és csókolom mindanyiójukat a távolból. Szeretettel István

<sup>61</sup> Szabó László (1895–1968), Könczöl István keresztapja (DREHAK).

<sup>62</sup> Asztalos Dániel (1919–1991) (ÖREHAK 1978–2009).

<sup>63</sup> Lukács Sándor, kocsmáros (1913–1989) (ÖKHAK).

*Kedves Testvérem!*

*A leveled megkaptam, amelynek nagyon örülök és annak is, hogy egészségesek vagytok, meg a csomagot is hiány nélkül megkaptátok. Én is egészséges vagyok, elég jól érzem magam és mégegyszer a legjobbkat kívánva üdvözöllek és sokszor csókollak a távolból. Maradok szerető bátyád István*

É Feladó: Könczöl István

942. IX. 7.

*Kedves Nagypám!*

*A legjobb egészséget kívánok az egész családnak. Hálla Isten én is egészséges vagyok. Hát maguk, hogy vannak? Tallán maga a gujás most is, vagy talán kinn van a szöllőben? Azt hiszem, hogy most már öröm ott is kinn lenni és válogatni a szebbnél szebb fürtöket, ha lehet csak [...] fel jól, ha elállna valameddig. Mégegyszer a legjobbkat kívánva üdvözlöm mindannyiójukat a távolból. Maradok szerető fíjuk István*

É Feladó: Könczöl István

942. IX. 9.

*Kedves testvérem! A legjobb egészséget kívánok mindanyiótoknak. Hála Isten én is egészséges vagyok. Hát ti hogy vagytok? Nem betegek édesapámék, vagy a nagyanyámék? Azt hiszem most már nagyon sok dolgok van mert itt az ősz és mindent be kell takarítani. Itt a jó szüretis és sajnós mi meg nagyon távol vagyunk, de csak a jó Istenben bízunk majd csak megsegít és elvezényel valamerre bennünket is. Kedves édesanyám most adtam fel 80 pengőt, ha megkapják írják meg miként ért haza és a kis keresztfijamnak is vegyenek belőle valami ajándékot, vagy játékot. A Mecsekijéknek mondják meg, hogy az Áronnal most nem tudok beszélni, mert ők lemarattak a sütő oszloppal, mi meg előre mentünk. Legközelebb ha beszéllek vele megfogom neki mondani, hogy írja meg a címét. A Takács Bözsi is írt, hogy mi van a Misival, már régen írt, nincs e valami baja. Hálla Isten egyőnknek sincs semmi baja. Írtam a Bözsinek hogy legyen nyogottan, majd megmondom neki, hogy többször írjon haza, igaz ő neki még annyi ideje sincs mint nekem. Ma is láttam, mi álltunk és ők nagy sebesen hajtottak át és csak annyit tudtunk egymáshoz szólani hogy szerbusz. És sokan azt gondolják, hogy tallán nem akarunk írni, hisz nem oda haza vagyunk ám a szobába és, hogy akkor írunk amikor akarunk. Most megint visszatértünk az augusztus hetedik nagy útra és kérjük a jó Istent, hogy megint segítsen meg ebben a nagy munkában benünket. Üdvözlöm a szomszédokat is. Remélem kedves testvérem elmész a szüretibálba és írd meg, hogy ki volt a párod és ha találkozol a Bözsivel ad át neki üdvözlőmet. Hát a kis Főrizst mikor láttad, hogy van, nem beteg? Mégegyszer a legjobbkat kívánva üdvözlöm és csókolom az egész családot a távolból. Maradok szerető bátyád István*

É Feladó: Könczöl István

942. IX. 12.

*Kedves édesapám, édesanyám, nagyszüleim, kedves testvérem. A legjobb egészséget kívánok mindannyiuknak. Hálla Isten még én is egészséges vagyok. Hát maguk, hogy vannak, mi újság van a faluba? Én is jól érzem magamat. Mégegyszer a legjobbkat kívánva üdvözlöm az egész családot a távolból. Maradok szerető fiuk István*

É Feladó: Könczöl István

942. IX. 16.

*Kedves Édesanyám, Édesapám, Nagypám, Nagyanyám, kedves testvérem. A legjobb egészséget kívánok mindannyiójuknak. Hálla Isten még én is egészséges vagyok. Hát maguk hogy vannak? Nagyon megörültem édesapám levelének, hogy olyan hosszasan számolt be, de mikor átfordí-*

tottam és a számokat megláttam, már nem is tudtam tovább olvasni. Amikor láttam, hogy írja, hogy a jószágokat, kocsit, szerszámokat is, kívánom [...], csak vigyázzon rájuk is maga a jó Isten adjon hozzá szerencsét. Én csak akkora számíthatom, hogy meglátom, mint szegény Pali barátom részesült, ha igaz szegény esete. Elment Édesanyám az anyját megvigasztalni és arra kérem Édesanyámat, hogy [...].

Higgye el Édesapám olyan jól esett ez a hosszú levél, a Bözsike szokott ilyen hosszúkat írni.

**É** Feladó: Könczöl István honvéd

942. IX. 18.

*Kedves testvérem!*

*Hálla a jó Istennek egészséges vagyok. Amit nektek is tiszta szívemből kívánok. Látom most már kedves testvérem szorgalmas leszel a levélírásban. Kérdezed hány lapodat kaptam meg. Hát nem tudtam megírni, hogy a [...]. Hátha úgy jártam volna [...] a Bözsike írta a szegény Pali elesését [...] én is írtam neki egy levelet. Mégegyszer a legjobbakat kívánva a távolból maradok szeretettel bátyád István*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 19-én.*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon, hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit neked is viszont kívánunk. Kedves fiam leveledből tudom, hogy még mindig nem kaptál hirt csomagról, pedig még azon a napon megírtam, amikor megkaptuk, de nagyon rossz posta forgalom van, mert idáig most kaptuk meg 18-án a 27diki, 29diki és a 31diki lapjaidat. Kedves fiam most küldtünk tegnap olyan apró csomagokat 4et, ha megkapod írd. Soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk.*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 21-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségbe találjon. Hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit neked is viszont kívánunk. Kedves fiam tudatom veled, hogy a pénzt megkaptuk ma. Sajnos, hogy rajta nem tudtok venni semmit. A Kozma<sup>64</sup> idehaza van egy heti szabadságra. Kedves fiam édesapád írt már a téli alsó meleg ruha felől, de nem válszoltál, hogy küldjünk e vagy mit csináljunk, mert úgy mondják, hogy a csomagér felelősséget nem vállalnak. Most soraim végével maradok szeretettel, isten veled és velünk*

**K** Feladó: Könczöl Éva

*Öcsény, 1942. IX. 23.*

*Kedves bátyám legjobb egészséget kívánok, mi hál Isten mindannyian egészségesek vagyunk, a pénzt megkaptuk, de levelet igen csak ritkán kapunk, és azt írod, hogy édes bort csináljunk, de reméljük, hogy mire köll szüretelni itthon lösző. Az első csomagot írod, hogy megkaptuk e, vagy másikat is adtál föl? Mert az első István királykor kaptuk meg. Most már sajnos egy zsidóval kevesebb van, mert meghalt az öreg Fillér<sup>65</sup>. Isten veled és velünk a messze távolba. Szerető testvéred Vici*

**K** Feladó: Könczöl András

*1942. szeptember*

*Kedves öcsém, jó egészséget kívánok, mi is egészségesek vagyunk, sok a dolgunk. Megdöglött egy gyönyörű csikónk. Vetni nem lehet a szárazságtól, itt a szüret és a kukoricaszedés a nyakunkon. Most*

<sup>64</sup> Kozma István (1913–1967) (ÖREHAK 1910–1978).

<sup>65</sup> Fillér István boltos.

*már csak siessetek haza abból az átkozott muszka országból. Mégegyszer jó egészséget kívánok, nagybátyád.*

## OKTÓBER

**K** Feladó: ifj. Budai Mihályné

*1942. október 1.*

*Kedves István.*

*Örömmel értesítek, hogy levelemre a választ megkaptam tőled és igen örültem, hogy kérésemnek siec eleget tenni, mert már több levelet kapok a férjemtől. Úgy láncik aba az időbe sok volt az elfoglaltságtok. Sokat emlegetünk a kedves szüleiddel beneteket és igen aggodalmas a hejzet ide haza is. De csak a jó isten segítsen haza mindanyiótokat jó egészségbe, családi otthonotokba és az a nagy munka győzedelmes legyen, hogy mint győztes vitézek térjete haza a magyar határra újból. Tehát hálás köszönet és nyugtasd meg őtet is ha beszélsz vele. Isten veled, maradok hálás tisztelettel.*

**É** Feladó: Könczöl István

*942. X. 3.*

*Kedves szüleim!*

*Hálla Isten egészséges vagyok, melyhez hasonlót tiszta szívből kívánok. Mi újság van odahaza? Írják, hogy az egyik csomagot megkapták. Egy pár kis csomagot küldjenek, melyben a sonkát ne adják fel, majd ha kell írok. Írják, hogy hány katonának szabadságra lehet majd menni, ők nincsenek olyan helyen mint mi. Szabadságra nem is érdekel, csak a jó Isten éltsen egészségbe hazáig, mint eddig. Mégegyszer üdvözlöm ez egész családot a távolból. Maradok szerető fiuk István*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 5.*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen írásom a legjobb egészségbe találjon, hála az istennek mink egészségesek vagyunk minnyájan, amint neked is viszont kívánunk. Kedves fiam tudatom veled, hogy ma kezdtük meg a szüretet, de képzelheted, hogy fájó, vagy hogyan is írjam. Alig is tudtam hozzá kezdeni, mer bizony mikor valakinek a hozzátartozója, olyan távolságba van és olyan bizonytalanba, hogy anak milyen érzelmei vannak, nem csak ma, hanem mindig, mer nagyon fáj, hogy semibe se részesülhetsz. Bizony munkából is van elég, kukoricza krumpliszedés, időjárás igaz nagyon jó, mert nagy szárazság van, szegény vetemények úgy értek meg eső nélkül. A pilisiek már megszüreteltek, oda voltunk mi is. Kedves fiam a Vicit írod, hogy a szüretibálba oda volt e, írja meg, hogy ki volt a párja, nem szabad tartani. Csak Lukácsnál volt kedves fiam. A csomagot azt írod, hogy csak küldjem. Tudod e, hogy nem kell énnekem biztatás, de ha nem lehet. Ezt, tíz dekát feladtunk nem is tudom hányat. Bizony az nem sokat ér. Meg harmadikán feladtam egy pár alsó meleg ruhádat és két pár német kapczát újat és az érmelegítőt, fülvédőt, de a postán lehet bevarni, még levelet se volt szabad beletenni. Ha megkapod azonnal írd és a bélyegeket küld el. Ami a csomaghhoz szükséges, mer többen megküldték és édesapád neked is írta. Most soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk.*

**É** Feladó: Könczöl István

*942. X. 7.*

*Kedves Szüleim!*

*Hálla Isten egészséges vagyok. Amit maguknak is tiszta szívből kívánok. Hogy vannak, mi újság van feléjük? Remélem, hogy nem betegek. Én is elég jól érzem magam. Itt már javában hullanak a*



*falevelek. Hát az őszi munkával mennyire vannak? Én már azt hiszem, hogy maguk 5ször is előbb elvégzik, mint mi. Mégegyszer a legjobbakat kívánva üdvözlöm és csókolom az egész családot a távolból. Maradok szerető fiuk, István*

**K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 10-én*

*Kívánjuk az istentől, hogy ezen pár sor írásom a legjobb egészségben találjon. Hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan, amit neked is viszont kívánunk. Kedves fiam tudatom veled, hogy megvan a szüret is, sajnos és fájó, hogy semmibe nem részesülhetsz. Tudatom veled, hogy az újoncok 5-én vonultak be, most máma újból bevonulás van, sokaknak be kellett menni, úgy hangoztatják, hogy ti meg szabadságolva lestek. Siling Marci<sup>66</sup> ide haza is van. Kedves fiam, ha a csomagot megkapod amibe a meleg ruhát küldtem, akkor írd róla. Most soraim végével maradunk szeretettel, isten veled és velünk.*

**É** Feladó: Könczöl István

*942. X. 13.*

*Kedves Testvérem!*

*Hálla Istennek én is egészséges vagyok, melyet nektek is tiszta szívből kívánok. Hogy vagytok, mi újság van felétek? A kis csomagot megkaptam, köszönöm. A lapot is, amelyben írod, hogy most voltatok szüretelni, remélem jól éreztétek magatokat. Mi is jól vagyunk itt a téli szálláson. Mégegyszer a legjobbakat kívánva mindannyiótoknak a távolból, maradok szerető bátyád István*

**K** Feladó: Könczöl Éva

*1942. október 16.*

*Kedves bátyám jó egészséget kívánok, hála Isten mink mindanyian egészségesek vagyunk, amit neked is tiszta szívből kívánunk. A csomagot 10-én föladtuk, egy kis süteményt meg rumot, ha megkapod írd meg. A Shiling Marci, meg a Gyöngye ura<sup>67</sup> meg a Szűcs Sanyi itthon vannak három heti szabadságra. Már megint volt bevonulás, a Klem Jani, Lukács Sanyi, a nagy Deák Pali,<sup>68</sup> a Flesch<sup>69</sup> kocsisa a Vince és hegyiek. Ha a meleg ruhát meg a kis csomagot megkapod írd meg. Isten veled és velünk a távolba, szerető testvéred Vici*

**K** Feladó: Fülöp Erzsébet

*Kelt Ócsény 1942. év X. hó 17-én*

*Kedves Bátyám!*

*Kívánom a jó Istentől, hogy ezen levelem a legjobb egészségben találjon. Hála isten mi is egészségesek vagyunk. Amióta elmentél egészen művelődik Ócsény. Megnyílt a mozi az Asztaloséknál, és várunk rád idehaza a lányok. Azért iparkodj haza, ezt kívánom. Bözsi<sup>70</sup>*

**É** Feladó: Könczöl István

*942. X. 18.*

*Kedves szüleim! A legjobb egészséget kívánok mindannyiójuknak. Hála Isten én is egészséges vagyok. Hát maguk hogy vannak? Remélem, hogy nem betegek. Mi újság van feléjük? Mi is elég jól vagyunk. Elfoglaltuk a téli szállást, csak legyenek nyugodtan. A kis csomagokat megkaptam rende-*

<sup>66</sup> Schiling Márton.

<sup>67</sup> Gyenge János (1878–1956) (ÖREHAK 1910–1978).

<sup>68</sup> Deák Pál erdész (1907–1949) (ÖREHAK 1910–1978).

<sup>69</sup> Flesch István (1908) (ÓKSZAK). Ócsényi zsidó gabonakereskedő, boltos, koncentrációs táborban halt meg.

<sup>70</sup> Fehér Mihályné sz. Fülöp Erzsébet (1924–2002) (ÖREHAK 1978–2009).

*sen, szépen köszönöm. Mégegyszer a legjobbakat kívánva üdvözlöm és csókolom az egész családot a távolból. Maradok szerető fiuk István*

É Feladó: Könczöl István

942. X. 24.

*Kedves Nagyapám!*

*A legjobb egészséget kívánok ezen pár sor írásommal mindanyiójuknak. Hála Isten én is egészséges vagyok, hát maguk, hogy vannak? Mi újság van feléjük? Erre sincsen semmi különös, mint hideg van és minden nap esik az eső néha hó is van közte. Hát maguk fele milyen az időjárás? Én is jól vagyok. Mégegyszer a legjobbakat kívánva üdvözlöm és csókolom az egész családot a távolból. Maradok szerető fiuk a frontról, István*

## NOVEMBER

É Feladó: Könczöl István

942. XI. 5.

*Kedves Nagyapám!*

*A legjobb egészséget kívánok mindannyiójuknak. Hála Isten én is egészséges vagyok. Hát maguk hogy vannak, mi újság van feléjük? Nálunk nincsen semmi különös, csak van feladva megint egy csomag, ha megkapják írják meg. Én elég jól vagyok. Mégegyszer mindannyiójuknak a legjobbakat a távolból. Maradok szerető fiuk István*

É Feladó: Könczöl István

942. XI. 7.

*Kedves testvérem!*

*Hála Isten egészséges vagyok. Amit neked és a szüleimnek is tiszta szívből kívánok. A lapod megkaptam, amelyben írod, hogy elszoksz menni a moziba. Hát csak meny is el minden vasárnap, én majd küldöm a mozira valót. Hogy vagytok, mi újság van felétek? Mi is jól vagyunk, csak hideg van és nagyon esik a hó. Mégegyszer a legjobbakat kívánva üdvözöllek és csókollak benneteket a távolból, István*

É Feladó: Könczöl István

942. XI. 9.

*Kedves Édesapám, Édesanyám, Nagyapám, Nagyanyám, kedves Testvérem. Hála Isten én egészséges vagyok, amit nektek is tiszta szívből kívánok. Hogy vagytok, mi újság van felétek? A csomagot megkaptátok e már? Én még azt a csomagot nem kaptam meg amelyikben a meleg ruhát küldik. A másikban nagyon finom volt az a kis itóka. Éppen az utána való napon lett a zászlós úr névnapja és vacsorára két libát főztek meg neki úgy hogy ő nem is tudta, és utána egy kis tejtát meg amit küldtek, egy kicsit abból öntöttem bele. Vacsora után úgy éreztük magunkat, mint ha odahaza ettünk volna valami jó méretben paprikásból. Hát a kacsák és a malacok híznak e már, mert jövő holnap elején haza szeretnék menni és egy kis friss húst hozni az útra. Már fél éve, hogy disznóhúst és szalonnát nem ettem. Képzeljék el, hogy már mennyire kívánom. Kedves szüleim a zászlósúr most kötötte meg a távházasságot.<sup>71</sup> Tehát leng a szabadság, persze még nem biztos, közbe is jöhet valami. De ha a jó Isten megengedi és átmegyünk a határon, Kassáról táviratozni fogunk és várhatnak valami jó vacsorával és süteménnyel. Én elég jól vagyok, erre már hó van és*

<sup>71</sup> Lehetőség volt a fronton lévő katonáknak, hogy úgynevezett távházasság keretében esküdjének meg jegyesükkel. Kovácsházy Károly felesége Nánássy István újfahértói földbirtokos Nóra nevű lánya lett. Az egyházi esküvő a decemberi szabadságuk alatt volt, 1942. december 28-án Újfehértón. Könczöl István iratai között az esküvői meghívó is megmaradt.



20. kép. Kovácsházy Károly zászlós és menyasszonya, Nánásy Nóra

*nagy a hideg. Hát a vetéssel végeztek e már és arra milyen az időjárás? Nem hittem, hogy ilyen nagyszerű lelkipásztora legyen a falunak. Múltkor kaptam tőle egy lapot és válaszoltam is rá és ő megint megemlékezett rólam. Mégegyszer a legjobbakat kívánva üdvözlöm és csókolom mindannyiójukat a távoból. Maradok szerető fíjuk István*

*Kedves Édesapám!*

*Már múltkori levelemben írtam, hogy menjen fel a főjegyző úrhoz és kérje tőle a segélyt és még maga erre nekem nem válaszolt. Tehát most figyeljen ide, itt énnekem elintézték és megadták március elsejétől visszamenőleg, és egy hivatalos levelet küldtünk Ipolyságra a pótkerethez a hadigondozó tiszt úrnak és az elfogja küldeni az Öcsényi községhez, hogy az előjáróság írja alá. Tehát arra kérem menjen fel és mondja meg a főjegyzőúrnak a Varga<sup>72</sup> bírónak, hogy fogadják el és írják alá és akkor megfogják kapni visszamenőleg. Persze lehet két holnap is belekerül. Isten vele, maradok szerető fíja István*

## DECEMBER

**K** Feladó: Göbolyös Károly

*Kedves Testvérem!*

*Szokatlan levelet kap most gyülekezete lelkipásztorától. Gépen sokszorosítottat. Azt akarom, hogy ez a levél egyszerre menjen minden katonának és kérem a jó Istent, hogy meg is kapja mindenikük karácsonyra jó egészségben. Nincs az a nap, amikor imádságomba meg ne emlékeznek a gyülekezet drága, távollévő tagjairól. Imádkozom azért is, hogy Isten gondviselő szeretete vegye körül és oltalmazza testi életüket és hozza vissza épségbe szeretteik kis családja és az Isten ócsényi*

<sup>72</sup> Varga János (1889–1949) (ŐREHAK 1910–1978).

*gyülekezete nagy családja körébe. De van egy másik forró imádságom is. Azért imádkozom, hogy azok a súlyos dolgok, amiket átélnek, nyissák meg szívüket Isten előtt és nyerjék meg a legnagyobb ajándékot: az élő Jézus Krisztusba vetett hitet. Ezek az események, megrendülések, Isten felé forduló imádságok csak alkalom arra, hogy az egyetlen forráshoz, Isten ígéjéhez fordítsák oda szívüket. Én ezért a belső odafordulásért imádkozom.*

*Ezt az imádságot erősítette megegy csodálatos könyv. Finn könyv. Nem egy ember írta, hanem katonák, finn katonák kint a fronton, a karjalai erdőben, mocsarakban, fedezékekben, gránát tűzben. Amikor ezt a könyvet olvastam könnyek szorongatták a torkomat, és azt kérdeztem magamban: vajon miért nem tudnak a mi magyar katonáink így hinni? Miért nincsenek sokkal többen, akik nem csak vaktában imádkoznak a szorongatások óráiban, hanem akik megismerték Istennek hozzánk való szeretetét, személyesen a maguk életében? Miért nincsenek sokkal többen a mieink közül is, akik Igét olvasnak és a mi Istenünk biztos ígéreteire támaszkodva, életben és halálban a Krisztuséinak mondják magukat? Talán lesz alkalom, hogy ezt a könyvet együtt még el tudjuk olvasni lelkünk építésére!*

*Ha bármiben, akár itthon lévő szeretteik dolgában, akár más egyébben szolgálatára lehetek, írja meg készséggel, megteszem, ami tőlem telik.*

*Ha vágyik az Újszövetség olvasása után és nincs Bibliája, írja meg nekem és én fogok küldeni az egyház adománya képen.*

*Istenünk kegyelmébe ajánlom életét, hogy legyen békés lelki karácsony ünnepe és szeretettel üdvözlöm.*

*Őcsény, 1942. december hó 10-én.*

*Göbolyös Károly lelkipásztor*

#### **K** Feladó: Könczöl Istvánné

*Kelt levelem e hó 20-án*

*Kívánjuk az istentől, hogy soraim a legjobb egészségben találjon, hála az istennek mink is egészségesek vagyunk minyájan. Kedves fiam tudatom veled, hogy a disznókat levágtuk és nagyon nehéz ez a hirtelen és váratlan helyzet ami ránk következett, hogy te nem lehetsz köztünk. Mink szombaton vágtunk és Könczöl szülédékét vasárnap vágtuk le. A nagybátyádék is itt maradtak nekik segíteni és még máma süttöttük a zsírt, tehát nagyon sok dolgom volt, de neki álltam, hogy egy pár sort írjak. Közben kaptam a levelet és azt írod hogy nehogy elmenyünk, pedig úgy gondoltam talán úgy jobb lett volna egy kis hazait vinni, nem tudom, hogy mi tévő legyek. Nehogy azt gondold, hogy olyan boldog ünnepeket várunk. A fát édespádnak bejegyezték, de lesz vagy nem azt nem tudjuk. Máma meg egy mázsa krumplit kellett bevinni. Írod, hogy nálatok nagyon hideg szél fúj, itt is az volt szombaton is meg vasárnap is. Máma meg olyan ocsmán eső esik. Nem tudok elég okos lenni hogyan lene a legcélszerűbb a kis hazait oda juttatni. Soraim végével maradunk szeretettel, isten veled*

1943

FEBRUÁR

#### **É** Feladó: Könczöl István honvéd

*943. II. 19.*

*Kedves Testvérem!*

*A legjobb egészséget kívánok mindanyiótoknak. Hálla Isten én is egészséges vagyok. Hát hogy vagytok, mi újság van felétek? Már kész türelmetlen vagyok most már- két holnapja nem kaptam egy levelet sem, igen én sem írhattam, hanem az helyett fohászkodtam a jó Istenhez. Mégegyszer a legjobbakat kívánok a távolból. Szerető bátyád István*

É Feladó: Könczöl István

943. II. 20.

*Kedves Édesapám, Édesanyám, Nagypapám, Nagyanyám és kedves Testvérem. Hálla a jó Istennek még egészséges vagyok, amit maguknak is szerető szívből kívánok. Hogy vannak, remélem nem beteg egyikük sem. Most kissé kellemetlen volt, mert a posta az időjárás mijatt egy ideig nagyon rosszul közlekedett, de talán most már a jó Isten is ránk tekint és megsegít bennünket, mert bizony január tizenegyedikétől de sokszor is felsóhajtottunk hozzá a hideg közepén, volt csak negyvenkét fok. Hát maguk felé milyen az időjárás? Kedves édesanyám a legutolsó lapját január 10-én kaptam meg, amelyben írta, hogy a csomagot feladta, a csomagot nem kaptam meg és amit én kaptam az is másé lett. A csomag nem fontos, csak az a fontos, hogy én jól érzem magam. 17 és 18-án a decsi Dömével együtt utaztunk a vonaton, meg a Bédával<sup>73</sup> is találkoztam. Kedves édesapám arra kérem a tavasszal legyen szíves egy hold legelőt bérelni a számomra, mert ha a jó Isten haza segíthet, nagyon sok csúszómászó állatom van és majd oda kiverem őket legelni. Pénzt egyelőre nem tudok feladni mert kosztra fordítom. Képzeld el 6 márka egy liter tej. Üdvözlöm a Főrizs komájákat és a Bözsikéjéket is, mihelyt egy kisidőm lesz, önekik is fogok írni. Nagyon jól érzem magam. Hát a nagypapám nem beteg? A zászlósúr is ma kapott levelet, a felesége az ötvenediket írta az idén és ezt kapta a legelsőnek. A szüleinek is mondják meg, hogy legyen nyugottan, ha lehet írok neki és maguk is legyenek nyugottan, én jól vagyok. Muszka földről lassan jár a pósta. Kedves szüleim még egyszer a legjobbakat kívánva üdvözetem és kézcsókom küldöm mindanyiójuknak a távolból. Maradok szerető fíjuk István minél előbb válaszoljanak*

É Feladó: Könczöl István

943. II. 24.

*Kedves Nagypapám!*

*A legjobb egészséget kívánom mindanyiójuknak. Hálla Isten én is egészséges vagyok. Hát maguk hogy vannak, mi újság van feléjük? Erre sincsen semmi különös. Én is jól vagyok. Ha lehet feladni csomagot azt küldhetnek minél előbb. Még egyszer a legjobbakat kívánva a távolból maradok szerető fiuk István*

## MÁRCIUS

É Feladó: Könczöl István

943. III. 4.

*Kedves Édesapám, Édesanyám, Nagypapám, Nagyanyám és kedves testvérem! A legjobb egészséget kívánok mindannyiójuknak. Hála Isten én egészséges vagyok. Hát maguk hogy vannak, mi újság van feléjük, remélem, hogy nem betegek. Én is meg vagyok, már elmúlt egy éve, hogy eljöttem hazulról. Hát a Jaksájéknál<sup>74</sup> vagy a Görcsöséknél<sup>75</sup> volt e nagy lakodalom, és maguk voltak e hivatalosak valamelyik helyre? Most már hamar megkaptam a Vicinak a levelét, 23-án adta föl és már 27-én meg is kaptam. A messzijéktől még nem kaptam egy levelet sem. Írja a Vici, hogy arra már elég jó idők vannak és lehet szántani. Erre is elég jó idő van. Hálla Isten, hogy már ennyire közel vagyunk a tavaszhoz, nem jó vissza gondolni a negyvenkét fokos hidegre, ami január vége felé volt és azokra az időkre, szinte borsózik az ember háta ha rágondol. Hát a fényképeket nem adták fel amit a Vici a szabadság után csináltatott? A kis Főrizs nincs még ide haza, hát a Katona Istók volt e már szabadságra? Oda viszi a fényképezőgépet. Hát a sárgának fáj e még a lába? A*

<sup>73</sup> Béda Sándor (1907–1968) (ÖREHAK 1910–1978).

<sup>74</sup> Jaksza János (1922–1989), felesége Kiss Éva (1925–1987) (ÖREHAK 1978–2009).

<sup>75</sup> Görcsös János (1923–2002), felesége Szekeres Julianna (1925–2010) (ÖREHAK 1978–2009).

*takarmány elég lesz e, mire lehet kaszálni? Hát a csikók meg vannak még, nem adták el őket? Hát a nagybátya lába meggyógyult e már? A Vici írta, hogy a Komjátiné volt ott nálunk. A Jánossal még együtt vagyunk, ahol a Fejes Miska leszerelt. A zászlós úr felesége is most írt és írja, hogy már reméli hogy maguk is megnyugodtak, mert már kapnak póstát. A Budai Misival nem találkoztam. A zászlós úr 26án elment tőlünk a kórházba és ott fog maradni, majd írni fog. Üdvözlöm az ovónénit és a Papp bácsijékat is. Én elég jól vagyok, remélem, hogy maguk is jól érzik magukat. Ha csak lehet írjanak minél többször. Még egyszer a legjobbakat kívánok mindannyiójuknak, maradok szerető fiuk István*

## OKTÓBER

É Feladó: Karaszi József

*Kelt 943. X. hó 12-én*

*Kedves öcsém! ezen pársoraim a legjobb egészségben találjon mindannyiótokat. Mi hála Istennek egészségesek vagyunk. Leveled megkaptuk, amelyre mindjárt válaszoltam. Nagyon köszönöm a szívességedet, hogy megemlékeztél rólunk a szüret alkalmával. Kedves Istók öcsém: szabadság a további parancsig bezárva. Olyan kukacos világ van erre, hogy ilyet nem értem még soha. Most legutóbbi 6 hét alatt, itt a környékben a partizánok felgyújtottak 8 darab kendergyárat, a vasútvonalat 2 hete felrobbantották, persze akkor robbant mikor a gőzös oda ért. Csendőrből, rendőrből van áldozat elég. A többit nem is mondom. Azért írok zárt levelet, hogy egy kicsit megértessem veled, hogy nem lakodalomban vagyok. Most mihelyt a szabadság kezdődik, megindulok mindjárt, de olyan körutat csinállok, mint tavaly karácsonykor. Arra megyek felétek és meglátogatlak benneteket. Mert énnekem akkor mennyi gondom is van, de azt fejembe tartom, hogy be kell látogatni hozzátok. Már azért is, hogy a messzinéni asszony beteges. Kedves öcsém nagyon sok a szolgálatom, nem unatkozom ennél a vállalatnál, csak meguntam nagyon, mert rendes emberekkel itt nincs dolog. Most pedig egy olyan ügyre térek, amit még nem is közöltem veletek. Augusztus 29-én, tehát 6 hete kisfiunk született, egészséges és a feleségem is. Mivel a megboldogult Varga szülikém, aki engem annyira szeretett, Bálindra akart keresztelni, így a kisgyerököt ezérről arra kereszteltük. Most pedig zárom soraim, csókollak mindannyiótokat, maradok kiváló szeretettel irántatok a sírig.*

*Karaszi József<sup>76</sup> rendőr Miskér*

## NOVEMBER

É Feladó: Kovácsházy Károly

*Budapest, 1943. XI. 21.*

*Kedves Pista!*

*Végtelenül jól esett nekem, hogy ily hosszú idő után is feledkezett meg névnapomról és így rólam is. Kedves magától és viszonzás képen kívánok én is hasonlóképpen minden jót. Bizony egy kissé jobb november 4-e volt ez, mint a tavalyi, bár akkor jött a sztárosztától liba, méz és vodka- –no, de inkább anélkül! Igaz?!*

*Hogy s mint vannak Pista? Mi van a jószágaival? Remélem nem rekviráltak komolyabb mértékben magánál. Írjon alkalom adtán néhány sort, hogy mit csinál és mi újság van feléjük.*

*A tüzérosztályt meglehetősen megbolygatták, új parancsnoka van, Kulcsárt és többeket elhelyeztek, tehát van valami remény a tartósabb békénknek. Adott esetben Hay lesz az ütegpáncsnokunk. Persze most szó sincsen bevonulásról.*

<sup>76</sup> Karaszi József (1919–1943) (ÓKHAK).

*Énnekem rengeteg a munkám, de hát az nem is árt.*

*Mikor nőszül Pista?*

*Kedves szüleinek adja át szívélyes üdvözlőmet, kedves kis arájának hasonlóképen.*

*Sokszor üdvözlöm magát is derék Pistám és írjon már bővebben egyszer. A gólya érkezését január elejére várjuk, feleségem is üdvözli magát.*

*Isten vele! Kovácsházy*

## DECEMBER

É Feladó: Könczöl István

*Bia, 943. XII. 17.*

*Kedves édesapám, édesanyám, nagyapám, nagyanyám és kedves testvérem. A legjobb egészséget kívánok mindanyiójuknak, én is elég jól vagyok. Egy pár felvidéki ismerős van velem és egy kisdorogi fiú. A helyzet a következő, egy új üteg alakul, Ipolyságból elvagyunk vezényelve Pestre és akikkel a frontról megjöttem, ki kell... azokat fogjuk leváltani és a hadnagy úr azzal bíztat benünket, hogy 3 hónap múlva lefogunk szerelni. Ha igaz két fél szakaszunk itt marad a biatorbágyi hidaknál, de mi a 3. fél szakasszal átfogunk menni Törökbálintra a Budaörsi reptér közelében. A civil munka egyelőre marad. Nálunk kedden felszereltünk, de meleg ruhát semit nem kaptunk, kosztot pedig csak csütörtök délben kaptunk legelsőbb. Itt igen drága minden féle. Majd egy levélben még megfogom írni, hogy a csomagot valahogyan úgy adják fel, hogy ünnepre, és ha szabadság nem lesz, új évre kérek eltávozást úgy hogy az éjjeli vonattal haza megyek, a reggelivel pedig jövök vissza, hozok velem [...] itt erre hideg van [...]. Hát a disznókat levágták e már? Egy nagy vendéglőben van a lakásunk. Semmi különös újság. Én elég hamar megkaptam a talpalási jegyet is és cipőre meg nem is kértem, de hálla Isten az is lett. Az ünnepre erre a címre már írhatnak. Mégegyszer a legjobbakat kívánok, maradok szerető fiuk István 110/2 lg vga út. Bia*

É Feladó: Tlaisz Ferenc

*1943. december 18.*

*Kedves Barátom, a leveled megkaptam. Örülök, hogy nem feledkeztél meg rólam. Köszönök mindent. Hallom milyen szerencsétlen voltál az útban. Én jól érzem magam, különös bajom nincs, néked is a családodnak is szívemből kívánom. Termésünk közepes, a bor megfelelő és ára is naponta halad, 25-30 fill. adnak maliga fokonkint. És írod, hogy vagyunk a rendszerrel? Gabona és disznózsír beszolgáltatás itt is úgy áll a helyzet. És írod, hogy a Varga bácsival beszéltél és úgy meggyógyult, hogy a mankót is elhagyta, szerencsés, igazán örülök, hogy erről a javulásról értesültem. És ha beszélsz a Varga bácsival légy szíves üdvözlésem át adni néki.*

*Kedves Testvér, ha levelem megkapod írdál*

*Tisztelettel Tlaisz Ferencz*

*máskor többet írd, a feleségem beteg, Boldog Karácsonyi Ünnepeket kívánunk*

É Feladó: Karaszi József

*943. XII. 20*

*Ezen pár soraimmal kívánok boldog karácsonyi ünnepeket és Éva napokat.*

*Karaszi József rendőr, Kiskér*

1944  
JANUÁR

É Feladó: Könczöl Andrásné

1944. január 1.

*Kedves gyerekeim!*

*Tegnap kaptunk a nagyfiamtól egy lapot, melyben írta, hogy haza jön eltávozásra, vártuk, hogy eljön hozzánk is, de hiába vártuk. Most nem tudjuk volt e idehaza vagy nem. Csomagot akarok küldeni neki, de most nem tudom, hogy nem e ezután jön haza. Írd meg édes kisleányom, hogy volt e idehaza, vagy mit írt haza a bátyád, hogy tudjam, hogy mikor küldhetem el a csomagot neki. Írjál mielőbb.*

*Mást nem írhatok, mindannyian egészségesek vagyunk, melyet nektek is kívánunk, és szeretettel csókolunk, szüleitek*

É Feladó: Könczöl István

944. I. 12.

*Kedves szüleim! Tudatom velük hogy 10 órára már ide értem, de a többiek már 6 órakor elmentek és mi úgy megyünk utánuk Szigetszentmiklósról a Horthy ligetnek a megvédésére és a légítésére is, tehát még közelebb van Törökbálint, cím egyelőre marad a régi. Mégegyszer a legjobbakat kívánok mindannyiójuknak a távolból. Maradok szerető fiuk István*

É Feladó: Könczöl István

Szigetszentmiklós 944. I. 23.

*Kedves szüleim. A legjobb egészséget kívánok mindannyiójuknak. Hálla Isten én is egészséges vagyok. Hát maguk hogy vannak, mi újság van feléjük? Remélem nem betegek. Az igazolvánt megkaptam, a géká követelte. Ha a szalma elfogy csak írja meg és ha lehet haza megyek. Fát kapott e már édesapám? Vagy nincs e valami újság a faluba? Mi is jól vagyunk, mert nagyon kedves és barátságos nép lakik itten. Minden este hívnak benünket, de a szolgálat nem igen engedi meg. Én jól mulattam múlt vasárnap, anyámasszony katonája ment most meg négy napig a zenélő unalom. Mégegyszer a legjobbakat kívánok. Maradok szerető fiju István*

MÁRCIUS

É Feladó: Könczöl István

944. III. 13.

*Kedves szüleim, tudatom velük, hogy erre a címre ne írjanak, mert 14-én reggel 5 órakor elindulunk egy másik helyre. Ha meglesz a címem azonnal fogok írni, lehet hogy közelebb fogunk menni. A szülének is mondják meg. A legjobbakat kívánva maradok szerető fiju István*

AUGUSZTUS

É Feladó: id. Könczöl István kocsis

1944. augusztus vége szeptember eleje

*Kedves Anyjuk!*

*Tudatom veled, hogy a posta megindult, tegnap kaptam meg a 18diki leveledet, meg az értesítőt a csomagról, de azt majd csak holnap kapom meg, mert még Borsán van és csak hétfőn adja ki a posta. Most már írhatunk levelet. A kérvény még nem ért ide, de nem is sok értelme, mert akinek a kezébe van még se kap szabadságot. Írod, hogy a csapattesteket nem tudtad megmondani. Tehát*



*ha meg kell még adni valami ügyben, hát megmondom. A volt csapattest a múlt háborúban KUK Garnizonspital No 16. Desinfector Abteilung Budapest.*

*A kérvény talán már nem fontos, mer talán kérvény nélkül is rövid időn belül haza megyünk. Biztos időt nem tudunk, mer a helyzet és a parancs minden nap más lehet. Lehet 1 hét, lehet kettő, de lehet napok kérdése is, hogy megyünk. Az is biztat, hogy már nagyon sok gyalogmunkást felváltottak, vagy elbocsájtottak, minket majd a katonaság fog felváltani. Annyit tudunk, de úgy halljuk rövid időn belül. Most a leveledet várom nagyon, mert a Békásnak írták, hogy Ócsénybe is dobtak egy bombát a Községháza körül, több házat megrongált, de azt nem írták hogy kiét, nem e a miénk is köztük van. A bőrt, amit kiutálnak hozd ki, aztán beszélj a Pap Jóskával, hogy az a fél talp amit kaptam meg van e nála, azután tud e hozá annyit adni, hogy egy pár bakancsot tudna csinálni, mert ez a rossz ami velem van ez olyan, hogy csak a neve van. Azután, ha a Török ráér valahogyan egyez meg vele, ha tud kocsizni, vagy szántani, hogy ami sürgős munka van azt legalább végezze el, mer mire haza jutunk úgy összeszaporodik a dolog, hogy nem győzők rá. Amit kifizetsz neki napszámot vagy hetibért, annyi pénzem lesz nekem is mire haza jutunk. Csomagot nem merek kérni, mer hátha nem ér itt bennünket. Pedig bizony elkelne egy kis útra való, de majd valahogy megleszünk, inkább kicsit éhezünk, csak mehessünk el erről az átkozott helyről. Az idő már többször olyan ködös, hogy egész nap rajtunk van a nagykabát. Az egész társaság már nagyon megunta már a lovakkal együtt, azok is már jórészt kidőlnek a hámból. Egyenlőre mást nem írhatok, majd, ha megtudjuk mi lesz azonnal megírom, mert a levél előbb ér haza mint mi. Isten velünk. Bízunk a viszontlátásba.*

## SZEPTEMBER

É Feladó: id. Könczöl István

*Majszin tető Szept. 18.*

*Kedves család!*

*Tudatom veletek, hogy tegnap eljöttünk Priszlopról, ma éjjelre értünk ide. Hogy innét mikor és hogyan megyünk tovább ebbe az órába még nem tudjuk. Várjuk a további parancsot, ugyanis úgy volt a terv, hogy nem vonattal, hanem csak kocsival megyünk tovább. De nagyon sok a gyenge ló ami nem bírja az utat. Azonban több mint valószínű Máramaroszigetig kocsikkal megyünk, ott majd vonatra ülünk, onnan irány Dunaföldvár. Itt van a 6. ezredparancsnokság, itt kell jelentkezni és innen továbbítanak bennünket. Hogy milyen lesz az utazás azt csak a jó Isten tudja, mert máma utazni nem nagyon kellemes. Sorsát ugyan senki el nem kerülheti, bízunk a jó Istenbe, majd talán haza segít. Egyelőre sorsunk felől mást nem írhatok, levelet most már nem kapunk, hiába írtok, mert ha innét elmegyünk, állandó helyünk nem lesz. A negyedik leveled még megkaptam szombaton, de többet nem. Most már még legalább egy hétig valahogy vergődjete, majd a hónap utója felé, ha hiba nem ér bennünket, talán haza vergődünk. Itt még a levegő is más, mint ott fenn azon a komisz hegytetőn, mert ott bizony elég kellemetlen idő jár és hideg van. Szeretném tudni hogyan vagytok, mi van nálatok. Azt tudom a helyzetről, hogy nem olyan jó odahaza se, de ilyen a háború, az mindenkit próbára tesz. Még ha alkalmam lesz még az útból írok, hogy merre és hogyan utazunk és ha kiérünk a hegyek közül, akkor talán bírunk valami élelemhez is jutni, de itt nem lehet. Jó egészséget és kitartást kívánok a távolból, Isten velünk, szeretettel atyátok Könczöl István*

É Feladó: Könczöl István

*Szept 19.*

*Kedves család!*

*Tudatom veletek, hogy Isten jó voltából ma este indulunk, de ugyan az a sorsunk mint 18-ban, hogy nem vonattal, hanem kocsikkal megyünk Földvárig. Körülbelül két hetet számolnak uta-*

zásra és mindig csak éjjel megyünk, nappal pihenő. Mast már csak a jó Isten jó időt adna ránk, majd valahogy csak elvergődünk. A Takács még vissza maradt 9 másik kocissal Priszlopon. Hogy ők mikor és hogyan jönnek el nem tudom. Ha talán mire haza érünk az őszi árpát elakarjátok valahogy vetni, akkor a gépet kicsit bő 20-ra állítsátok be. Milyen idő jár oda haza? Akkor ha lehet a szürettel várjatok, amíg haza érünk, mert azt ha lehetne magam szeretném intézni, mert az sem olyan, hogy másra lehetne bízni. Írjatok Istóknak is, hogy mi van velünk, mer nem tudom a címét.

21-én indulok vissza.

É Feladó: Könczöl István

944. IX. 20.

Kedves édesanyám, nagyapám, nagyanyám és kedves testvérem. Hálla Isten én egészséges vagyok és amelyet maguknak is szívből kívánok. Hogy vannak, mi újság van feléjük, mikor kaptak édesapámtól levelet? Még címet nem kaptunk, a Sörös Andorra<sup>77</sup> együtt vagyunk. Üdvözlöm a Sörös sógorékat, óvónénit és a Fórizs komájékat is. Ha meglesz a tábori számunk azonnal megfogom írni. Erre az időjárás minden nap ködös és hideg. A ruhámat megkapták e már Pestről? Mégegy-szer a legjobbakat kívánva maradok szerető fiuk a messze távolból István

É Feladó: Könczöl István

944. IX. 26.

Kedves szüleim. Hálla Isten én egészséges vagyok és amelyet maguknak is szerető szívből kívánok. Tudatom velük a címemet, erre már azonnal írhatnak és ha lehet csomagot is azonnal adjanak fel, ha felveszik. A Sörös Andorral együtt vagyunk. És írják meg mi van édesapámmal és mi újság van odahaza. Édesapámnak is ma írtam a régi címére. A szülének is írják le a címemet. Mégegy-szer a legjobbakat kívánva maradok szerető fíjuk, válaszukat várva István

## OKTÓBER

É Feladó: Könczöl István

944. X. 5.

Kedves szüleim! Hála Isten egészséges vagyok és amelyet maguknak is szívből kívánok. Hogy vannak, mi újság van feléjük? Édesapámtól mikor kaptak levelet? Én maguknak már sokat írtam, de nem tudom hogy megkapták e, mert ma is vissza jött egy levelem. A Sörös egy hétig beteges volt, a sok káposzta és a sárgarépa leves megülte a gyomrát, de már megjavult. Ha megkapják csak írjanak és csomagot küldjenek, ha lehet, már alig várjuk a leveleket. Mégegy-szer a legjobbakat kívánva maradok szerető fíjuk István.

## NOVEMBER

É Feladó: id. Könczöl István

1944. november 1.

Kedves anyjuk!

Tudatom veletek, hogy innét elmegyünk Czecére, ide több levelet ne írjál. Máma mentek szállást csinálni, mink meg talán holnap megyünk. Majd, hogy mi lesz az új czimünk megírom. Onan talán, ha szabadságot nem is, de eltávozást talán adnak, ha van jó vonatközlekedés. Szabadságról egyáltalán hallani se akarnak. Ha én nem mehetek, oda te is könnyeben eljöhetsz, ha jól jár a vo-

<sup>77</sup> Sörös András (1911–1991) (ÓREHAK 1978–2009).

*nat, mert nincs olyan messze, mint földvár. Majd, ha ott leszünk megtudom az állomáson mikor indul vonat Szekszárd felé. Isten velünk*

É Feladó: id. Könczöl István

*Cecze Nov 5.*

*Kedves anyjuk!*

*A múlt lapomba azt írtam, hogy a régi címre ne írd, de írhatod továbbra is, mert Ceczén nincs rendes hejünk. Földvárról hordjuk ide az anyagot és egyik éjjel itt hálunk a másik éjjel pedig földváron, tehát maj ott átadják a postámat, csak a Gallaiékhoz címezd. Eltávozást kapnék egy napra, de nincs aki a lovakat átvegye, mer kétfelé vagyunk osztva. Fele kocsink egyik nap itt van, másik nap Földváron, mindig az útban találkozunk, azok jönnek ide, mi megyünk oda, de ha sikerül, majd még próbálkozok, ha lehet, de a mai hejzetbe nagyon nehezen megy minden. Kérvényről írd, hogy hova küldted, Szekszárdra vagy pedig ide. Jó egészséget kívánok, Isten velünk.*

\*

## N A P L Ó

*Könczöl István. Született Ócsény községben 1915. December 23.án*

*Lakhely Ócsény Horthy Miklós utca 277. szám*

*Honvédelmi miniszter vitéz Bartha Károly tábornok nagyúr ő nagy méltósága*

*Honvédség vezérkarifőnöke Vert Henrik gyalogsági tábornok úr*

*Fegyvernemünk szemlélője nemes Rákosi Béla tábornok úr*

*Hadtestparancsnok Schweitzer István tábornok úr ő nagyméltósága*

*Légvédelmi parancsnok Kiskindi Nándor ezredes úr*

*2. hadsereg parancsnok vitéz Jány Gusztáv gyalogsági tábornok úr ő nagy méltósága*

<i>1942. VI. 10.én indultunk el az orosz frontra.</i>	<i>27. ”</i>
<i>Június 10-én Párkányban vagonérozunk be.</i>	<i>28. ”</i>
<i>10. Vonaton</i>	<i>29. ”</i>
<i>11. ”</i>	<i>30. ”</i>
<i>12. ”</i>	
<i>13. Rájsz hófban kirakodtunk és tovább</i>	
<i>14. gépkocsival mentünk</i>	<b>JÚLIUS</b>
<i>15. ”</i>	<i>1. Nyezsín</i>
<i>16. ”</i>	<i>2. ”</i>
<i>17. Lemberg</i>	<i>3. ”</i>
<i>18. ”</i>	<i>4. ”</i>
<i>19. ”</i>	<i>5. Bakmacs</i>
<i>20. ”</i>	<i>6. ”</i>
<i>21. ”</i>	<i>7. ”</i>
<i>22. Csernizli</i>	<i>8. Szloboda</i>
<i>23. ”</i>	<i>9. ”</i>
<i>24. Bródi</i>	<i>10. ”</i>
<i>25. ”</i>	<i>11. ”</i>
<i>26. Kijev</i>	<i>12. ”</i>

13. ”
14. ”
15. *Kurszk*
16. ”
17. *Sztarioszkol*
18. ”
19. ”
20. ”
21. ”
22. ”
23. ”
24. *Krasznoje*
25. ”
26. ”
27. ”
28. ”
29. ”
30. ”
31. ”

#### AUGUSZTUS

1. ”
2. ”
3. ”
4. *Ezideig még csak tartalékban*
5. *voltunk*
- 6.
7. *Korotoljagnál ma lettünk harcba vetve.*
8. *Nagy légitámadást és tüzérségi tüzet*
9. *kaptunk.*
10. *Ma Urivnál az oroszok áttörtek*
11. *és oda mentünk támadásba.*
12. *Ma este 8kor Boldirevkánál elkezdett*
13. *bombázni reggel 4 óráig szünet nélkül*
14. *és 3 órakor a tüzérség kezdett lőni 7 óráig.*
15. *Újból Korotljakhoz mentünk*
16. *vissza, mert az oroszok átjöttek*
17. *a Donon és egy új támadással*
18. *visszavertük őket, borzasztó*
19. *repülőtámadásokat kaptunk*
20. *úgy nappal mint éjjel,*
21. *itt 23 gépet lőttünk le*
- 22.
23. *És itt a németek átvették*
24. *0 órakor*
25. *És vissza mentünk pihenőre*
26. *Krasznojéra*

27. *Pihenő*
28. ”
29. ”
30. ”
31. ”

#### SZEPTEMBER

1. ”
2. ”
3. ”
4. ”
5. ”
6. *Torosojevohoz mentünk támadásra*
7. *közben nagy eső*
8. *miatt a támadás*
9. *én 5 órakor kezdődött meg.*
10. *Nagy légi támadások*
11. *éjjel nappal bombázás*
12. ”
13. ”
14. ”
15. *itt már csak nappal bombázott*
16. ”
17. ”
18. *elég nyugodt nappal és éjjel*
19. ”
20. ”
21. *Nagy tüzérségi tüzet kaptunk.*
22. ”
23. ”
24. *elég csendes nap*
25. *elég csendes nap*
26. *éjjel tüzérségi tűz*
27. *nappal és éjjel repülő*
28. *támadás*
29. *nappal és éjjel is*
30. *tüzérségi tűz*

#### OKTÓBER

1. *nappal és éjjel is tüzérségi*
2. *tűz*
3. ”
4. ”
5. *tüzérségi tűz*
6. ”
7. *elég csendes nap*

8. ”
9. ”
10. tüzérségi tűz
11. ”
12. 37. nap voltunk a vonalba
13. Hátra jöttünk téli szállásra
14. Buturkiba
15. ”
16. ”
17. ”
18. ”
19. ”
20. ”
22. ”
23. ”
24. ”
25. Buturki
26. ”
27. Elmentünk Kamenkára
28. Pilipire
29. és a parancsnoki szakasz
30. Molcsenovóra ment
31. téli állásba

#### NOVEMBER

1. Bombázás éjjel és nappal is
2. ”
3. ”
4. ”
5. ”
6. ”
7. ”
8. ”
9. gyenge
10. tüzérségi tüzek
12. éjjel és nappal
13. ”
14. ”
15. csak éjjeli bombázás
16. ”
17. ”
18. ”
19. nappali bombázás
20. ”
21. Itt jön a legjobb
22. Szabadság
23. ”

24. Szabadság
25. ”
26. ”
27. Osztrogorozkban ültünk német futár
28. vonatra és azzal Valujkiig jöttünk, és
29. itt szálltunk át magyar szabadságos
30. vonatra, amely Javaszni ig hozott
31. benünket és ott fertőtlenítve lettünk

#### DECEMBER

1. Szabadság
2. ”
3. ”
4. ”
5. ”
6. ”
7. ”
8. ”
9. ”
10. ”
11. ”
12. ”
13. ”
14. ”
15. ”
16. ”
17. ”
18. ”
19. ”
20. ”
21. ”
22. ”
23. ”
24. ”
25. ”
26. ”
27. Ma indultunk a szabadságról vissza
28. a frontra
- 29.
- 30.

1943.

#### JANUÁRJA

1. köszönt benünket a fronton
- 2.
- 3.



17. sz. vázlat: A szovjet hadsereg ellentámadása és általános támadása 1942—1943 telén

21. kép. A doni front térképe 1942–1943 telén (Forrás: A második világháború 1963)

4. *Ma érkeztünk vissza a szabadságról*
5. *Molcsenovóba*
- 6.
- 7.
- 8.
9. *Itt már Voronyezs irányából*
10. *erős tüzérése*
11. *tüzek jöttek*
- 12.
- 13.
14. *Ma hajnalban lett a*
15. *páncélos hadosztálynak*
16. *riadó és menekészültség*
17. *ma az oroszok bekerítettek Kamenkán*
18. *benünket*
19. *Nikolajévkai áttörés*
20. *Bugyenibe*
21. *Ilinkai kitörés*
22. *Bugyeni*
23. *Novioszkoli kitörés*
24. ”
25. ”
26. ”
27. ”
28. *Mihajlovkai kitörés*
29. ”
30. *Szolpeczpolnava*
31. ”

#### FEBRUÁR

1. *Újból vissza Mihajlovkára*
2. ”
3. ”
4. *és innen Korocsára*
5. *Korocsai kitörés*
6. *Belgorod*
7. *Belgorodi kitörés*
8. *Voltszeviszka*
9. ”
10. *Karkóv*
11. ”
12. *Aktirka*
13. *Szumi*
14. *Romni*
15. ”
16. *Romniba vonatra ültünk*
17. *Bakmacson át száltunk*

18. *és Nyezsinsbe mentünk*
19. *Nyezsins*
20. ”
21. ”
22. ”
23. *Nyezsinsbe gyűjtöttek benünket*
24. ”
25. ”
26. ”
27. ”
28. ”

#### MÁRCIUS

1. *Nyezsinsbe vonatra ültünk*
2. *és Kievbe mentünk*
3. ”
4. ”
5. ”
6. *Kiev*
7. ”
8. *Kievből elmentünk*
9. *Hátovba*
10. ”
11. ”
12. ”
13. ”
14. ”
15. ”
16. ”
17. ”
18. ”
19. ”
20. *Hátov*
21. *Hátovból reggel elmentünk*
22. *Kiev külvárosában*
23. *Hustyovodicára*
24. ”
25. ”
26. ”
27. ”
28. *Kievben bevagonérozunk*
29. *és elindultunk*
30. *Vonaton*
31. ”

ÁPRILIS

1. Vonaton
2. Ipolyságra érkeztünk
3. Ipolyság
4. ”
5. ”
6. Itt leszereltünk és civilben kaptunk 1 hónap szabadságot és csak május 6ától számít a leszerelés.

1943

Május 6-án szereltem le az orosz frontról.

Könczöl István

Ócsény Tolna m.

1942. évi zsold az orosz fronton

Hó- nap		Márka	Fening	Haza küldtem Pengót
VI.	10-én	3	65	
VI.	20.án	3	65	
VI.	30.án	6	9	
VII.	10.én	9	76	38
VII.	20.án	10		
VII.	30.án	102	Rubel	
VIII.	10.én	186		80
VIII.	20.án	10		
VIII.	30.án	10	36	80
IX.	10.én	10		
IX.	20.án	10		
IX.	30.án	10		80
X.	10.én	10		
X.	20.án	10		
X.	30.án	10		80
XI.	10.én	10		
XI.	20.án	10		
XI.	30.án	10		80
XII.	10.én	10		
XII.	20.án	10		
XII.	30.án	10		80

1943. évi zsold az orosz fronton

Hó- nap		Márka	Fening	Haza küldtem Pengő
I.	10.én	12	18	
I.	20.án	12	18	
I.	30.án	12	18	
II.	10.én	12	18	
II.	20.án	12	18	
II.	30.án	12	18	
III.	10.én	12	18	
III.	20.án	12	18	
III.	30.án	12	18	
IV.	10.én	12	18	
IV.	20.án	12	18	
IV.	30.án	12	18	300 P

1943. XII. 10.én ismét behívtak

Bijatorbágyra

XII. 13.án Bijatorbágyi

XII. 14.én tűzharc

XII. 15.én gyakorlat

XII. 16.án és

XII. 17.én löveg-

XII. 18-án anyag

XII. 19.én karbantartás

XII. 20.án minden nap

XII. 21.én ”

XII. 22.én ”

XII. 23.án ”

XII. 24.én Eltávozásra elmentem

XII. 25.én haza

XII. 26.án Ezideig

XII. 27.én még

XII. 28.án Bijatorbágyon

XII. 29.én voltunk

XII. 30.án tüzelőállásban

XII. 31.,,

1944

I. 1.én ”

I. 2.án ”

I. 3.án ”



I. 4.én ”  
 I. 5.én ”  
 I. 6.án ”  
 I. 7.én ”  
 I. 8.án ”  
 I. 9.én ”  
 I. 10.én ”  
 I. 11.én *Ma Szigetszentmiklósra jöttünk*  
 I. 12.én *tüzelőállásba*  
 I. 13.án *Szigetszentmiklósi*  
 I. 14.én *tüzelőállásban*  
 I. 15.én ”  
 I. 16.án ”  
 I. 17.én ”  
 I. 18.án ”  
 I. 19.én ”  
 I. 20.án ”  
 I. 21.én ”  
 I. 22.én ”  
 I. 23.án ”  
 I. 24.én ”  
 I. 25.én ”  
 I. 26.án ”  
 I. 27.én ”  
 I. 28.án ”  
 I. 29.én ”  
 I. 30.án ”  
 I. 31.én ”

## FEBRUÁR

II. 1.én *Szigetszentmiklósi*  
 II. 2.án *tüzelőállásban*  
 II. 3.án ”  
 II. 4.én ”  
 II. 5.én ”  
 II. 6.án ”  
 II. 7.én ”  
 II. 8.án ”  
 II. 9.én ”  
 II. 10.én ”  
 II. 11.én ”  
 II. 13.án ”  
 II. 14.én *Ma eljöttünk Szigetszentmiklósról*  
 II. 15.én *Bp. Ferencvárosi teherpálya-*  
 II. 16.án *udvarhoz*  
 II. 17.én *Bp. Ferencvárosi teherpályaudvar*  
 II. 18.án ”

II. 19.én ”  
 II. 20.án ”  
 II. 21.én ”  
 II. 22. én ”  
 II. 23.án ”  
 II. 24.én ”  
 II. 25.én ”  
 II. 26.án ”  
 II. 27.én ”  
 II. 28.án ”  
 II. 29.én ”

## MÁRCIUS

III. 1. *Ferencvárosi tüzelőállásban vagyunk*  
 III. 2. ”  
 III. 3. ”  
 III. 4. ”  
 III. 5. ”  
 III. 6. ”  
 III. 7. ”  
 III. 8. ”  
 III. 9. ”  
 III. 10. ”  
 III. 11. ”  
 III. 12. ”  
 III. 13. ”  
 III. 14. ”  
 III. 15. ”  
 III. 16. ”  
 III. 17. ”  
 III. 18. ”  
 III. 19. *A németek bevonultak Budapestre*  
 III. 20. *és az egész magyarországra*  
 III. 21. *Ferencvárosi tüzelőállás*  
 III. 22. ”  
 III. 23. ”  
 III. 24. ”  
 III. 25. ”  
 III. 26. ”  
 III. 27. ”  
 III. 28. ”  
 III. 29. ”  
 III. 30. ”  
 III. 31. ”

## ÁPRILIS

IV. 1. ”

IV. 2. ”

IV. 3. Leszereltem Bijatorbágyon

1944. VIII. Bevonultam Budapestre

I. Kik<sup>77</sup> alosztályhoz Gróf Nádasdy

## AUGUSZTUS

1. Pesten voltunk

2. laktanyában.

3. ”

4. ”

5. ”

6. ”

7. ”

8. ”

9. ”

10. ”

11. ”

12. ”

13. ”

14. ”

15. ”

16. ”

17. ”

18. Ezidáig Pesten voltunk

19. a laktanyában

20. ”

21. ”

22. ”

23. ”

24. ”

25. ”

26. ”

27. ”

28. ”

29. ”

30. ”

31. ”

## SZEPTEMBER

1. ”

2. ”

3. ”

4. Ma vagonérozunk be a

5. Józsefvárosi pályaudvaron

4. és elindultunk Vác

5. Párkány nána

6. Érsekújvár – Komárom és

7. Ácson voltunk.

8. 12.én indultunk Hegyeshalomnak

9. de a Határtól visszairányítottak Ácsra

10. 14.én ismét elmentünk, Hegyeshalmon

11. át Németországba. Bécs, Gmünd,

12. Budváj, Strakonicz, Pilzen,

13. Marienlrád, Eger, Plauen, Gera

14. Jéna, Vajmár, Erfurt, Gótha

15.

16.

17.

18.

19.

20.

21. Ma indultunk el Gotháról

22. vonattal

23. Linzben

24. Ma este érkeztünk Linzben

25. és itt kezdődött meg

26. az átképzés.

27. Minden délelőtt kimentünk

28. a tüzelőállásba

29. lövegkiképzésre

30. lövegkiképzés

## OKTÓBER

1. Mise és utána fegyelmező

2. lövegkiképzés

3. lövegkiképzés

4. lövegkiképzés

5. lövegkiképzés

6. lövegkiképzés

8. lövegkiképzés

9. lövegkiképzés

10. lövegkiképzés

11. lövegkiképzés

12. Nagy bombázás 12.én délelőtt fél tizenegyedtől három óráig és még utána is riadó volt fél ötig

13. lövegkiképzés

14. lövegkiképzés

15. lövegkiképzés

<sup>77</sup> Rövidítve van a naplóban leírva, a szakirodalomban nem találtam adatot a feloldására.

16. lövegkiképzés
17. lövegkiképzés
18. lövegkiképzés
19. lövegkiképzés
20. lövegkiképzés
21. lövegkiképzés
22. Istentisztelet
23. lövegkiképzés
24. lövegkiképzés
25. lövegkiképzés
26. lövegkiképzés
27. lövegkiképzés
28. lövegkiképzés *Ma kaptam az 1. levelet Szigetszentmiklósról X.23.*
29. Istentisztelet
30. lövegkiképzés
31. Istentisztelet

#### NOVEMBER

1. lövegkiképzés
2. lövegkiképzés
3. lövegkiképzés
4. lövegkiképzés
5. lövegkiképzés
6. lövegkiképzés
7. lövegkiképzés
8. lövegkiképzés
9. lövegkiképzés
10. lövegkiképzés *Ma kaptam a testvéremtől az 1. levelet X. hó 16.*
11. lövegkiképzés
12. lövegkiképzés
13. lövegkiképzés
14. lövegkiképzés
15. Szemle *Ma kaptam a Nagynénitől az 1. levelet*
16. Szemle
17. Vizsga
18. Ütegátadás
19. Ütegátadás
20. Bevagonérozunk és eljöttünk
21. Braunauba tüzelőállásba
22. Tűzállás
23. Tűzállás
24. Tűzállás *Ma 3 levelet kaptam*
25. Tűzállás
26. Tűzállás

27. Tűzállás
28. Tűzállás
29. Tűzállás *Ma kaptam egy levelet*
30. Tűzállás

#### DECEMBER

1. Minden nap riadó és nagyon sok bombázás
2. Tüzelőállás
3. Tüzelőállás
4. Tüzelőállás
5. Tüzelőállás
6. Tüzelőállás
7. Tüzelőállás
8. Tüzelőállás
9. Tüzelőállás
10. Tüzelőállás
11. Tüzelőállás
12. Tüzelőállás
13. Tüzelőállás
14. Tüzelőállás
15. Tüzelőállás
16. Tüzelőállás
17. Tüzelőállás
18. Tüzelőállás
19. Tüzelőállás
20. Tüzelőállás
21. Tüzelőállás
22. Tüzelőállás
23. Tüzelőállás
24. Tüzelőállás
25. Tüzelőállás
26. Tüzelőállás
27. Tüzelőállás
28. Tüzelőállás
29. Tüzelőállás
30. Tüzelőállás
31. Tüzelőállás

1945 Újjévit Németországban értük meg, Ranczhöfen nevű faluban értük meg, itt vagyunk tüzelőállásban, Braunau város mellett.

#### 1945 JANUÁR

1. Braunau mellett vagyunk tüzelőállásban
2. ”
3. ”

4. ”
5. ”
6. ”
7. ”
8. ”
9. ”
10. ”
11. ”
12. ”
13. *Braunau mellett vagyunk tüzelőállásba egy gyárnak a védelmére*

14. ”
15. ”
16. ”
17. ”
18. ”
19. ”
20. ”
21. ”
22. ”
23. ”
24. ”
25. ”
26. ”
27. ”
28. ”
29. ”
30. ”

#### FEBRUÁR

1. *Ranczhófenbe vagyunk tüzelőállásba*
2. ”
3. ”
4. ”
5. ”
6. ”
7. ”
8. ”
9. ”
10. ”
11. ”
12. ”
13. ”
14. ”
15. ”
16. ”
17. ”

18. ”
19. ”
20. ”
21. ”
22. ”
23. ”
24. ”
25. ”
26. ”
27. ”
28. ”

#### MÁRCIUS

1. *Ranczhófeni tüzelőállás*
2. ”
3. ”
4. ”
5. ”
6. ”
7. ”
8. *Ma kaptam a Rác Istóktól 2 levelet*
9. *Gyórből. 945. I. 7 és 8.át*
10. *Ranczhófeni tüzelőállás, nagyon sok*
11. *mély támadás*
12. ”
13. ”
14. ”
15. ”
16. ”
17. ”
18. ”
19. ”
20. ”
21. ”
22. ”
23. ”
24. ”
25. ”
26. ”
27. ”
28. ”
29. ”
30. ”
31. ”

## ÁPRILIS

1. Ranczhófeni tüzelőállás Húsvét
2. " Húsvét
3. "
4. Ma kaptam a Rác Istóktól 1 levelet
5. I. hó 31.diki
6. Ranczhofeni tüzelőállás
7. "
8. "
9. "
10. "
11. "
12. "
13. "
14. "
15. "
16. "
17. "
18. "
19. Most már északról
20. mindig nagyobb ágyúdörgések
21. és torkolattüzek, közelednek
22. az Inn mentén az amerikaijak
23. és a négerék
- 24.
- 25.
- 26.
- 27.
- 28.
29. Ma már 22 km megközelítettek az amerikaijak

## MÁJUS

1. Ma 10 órakor páncélos riadó és a
2. hidakat ma délben felrobbantották, nagy tüzéségi tüzeket kaptunk.
3. Ma estünk amerikai fogságba és már az
4. Inn folyón a hidakat csináltuk.
5. Ma az I. f. harkrigeni gyűjtőtáborba
6. mentünk.
7. Ma szabad lábra lettünk eresztve
8. és vissza mehett mindenki a régi
9. helyére.
10. Ranczhoffen
11. "
12. 2. óta ma kaptunk legelsőbb 10 dkg

13. kenyeret 1 napra
- 14.
15. Ma eljöttünk egy tüzérszázadossal
16. Ranczhofenből vöröskeresztes
17. kocsisnak, Burkhausenen át
18. Mülldorf
19. Ma értünk Szallakba ??
20. Püünkös
21. Püünkös
22. Szallak
- 23.
- 24.
25. Feilnbach
- 26.
27. Findolfing
28. Kollbak
- 29.
- 30.
31. Ma ismét gyűjtőtáborba vittek az amerikaijak Landauban

## 1945 JÚNIUS

1. Landaui sátor tábor
2. Landau Gannoker
3. Ma eljöttünk a sátor táborból
4. a barak táborban, romokat takarítottunk
5. Gannaker
6. 8.dikán eljöttünk Gannakerből
7. Hóhenfeld, 4.dkg kenyér
8. Ma érkeztünk Regenszburghoz Északra
9. 45 km egy szigorított
10. fogolytáborba
11. Hohenfeld
12. Hideg, esős időjárás
13. Barak takarítás
14. Ma a kőbányában voltunk fejteni
15. Ma már 8an kaptunk egy kenyeret
16. Barak takarítás
17. Ma 40en kaptunk egy kenyeret, még elosztani is kevés, hát akkor megenni
18. Kőbányában voltunk
19. 20. kaptunk 1 kenyeret
20. 20. kaptunk 1 kenyeret
21. Ma kubikolni voltunk
22. Ma pihentünk
23. 10. fő 1. kenyeret
24. 26. fő 1 kenyeret

25. 20. fő 1 kenyeret, kőbánya

26. 60. fő 1 kenyeret

27. 10. fő 1 kenyeret

28. 13. fő 1 kenyeret

29. 10. fő 1 kenyeret

30. Kőbánya, 10. fő 1 kenyér

*Bizony ezek emlékezetes napok, reggeli ritkán van, ebéd leves, ha van meleg vacsora zupa, ha hideg 2 dg sajt, vagy 2dg szalámi vagy egy kis könnyű tea. Itt telnek szomorú fogoly napjaink sűrű drótkerítés között. Reggel gyenge zupa, délben gyenge leves, este tea vagy zupa. Bizon mély sóhajtásokkal és szomorú arcokkal nézünk egymásra és csak a hazai vágy van mindegyőnk szájában és csak arra kérjük a parancsnokot, hogy a posta forgalmat vegyék fel Magyarországgal, vagy munkára vigyenek, vagy a kosztot javítsák fel. Naponta esnek össze az emberek, 3. hét óta sótalan levest kapunk és nagyon keveset is. Az idő itt fent északon nagyon hüvös.*

#### 1945. JÚLIUS

1. Ez a hónap is jól kezdődik, reggelit nem kapunk, 10. fő 1. kenyeret

2. Reggeli nincs, ebéd leves, vacsora 2dg sajt, 7. fő 1. kenyeret, hideg eső

3. Reggeli nincs, ebéd 2 dl leves, vacsora 2 dg vaj, 8. fő 1. kenyeret, hideg eső

4. Reggeli fekete, ebéd 2 dl leves, vacsora 2 dg sajt, 11. fő 1. kenyeret, hideg eső

5. Reggeli nincs, ebéd 2 dl leves, vacsora 2 dg vaj, 10. fő 1. kenyeret

6. Reggeli nincs, Hemauba romeltakarítás, jó ebéd, 10. fő 1. kenyeret

. Reggeli nincs, ebéd leves, vacsora 2 dg vaj, kőbánya, 7. fő 1. kenyeret

8. Reggeli nincs, ebéd leves, vacsora 2dg sajt, 7. fő 1. kenyeret. 7 órakor jött 3 tiszt adatokért

9. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora 2 dg vaj, 5. fő 1 kenyeret

10. Fekete, ebéd leves, 2 dg kalbász, 6. fő 1 kenyeret. Ma két levelet küldtem haza táborigel-  
késztől és vereskeresztes nővérektől.

11. 2 dg hurka, ebéd leves, vacsora 2 dg vaj, 5. fő 1 kenyeret

12. Reggeli nincs, ebéd leves, vacsora 2 dg sajt

és vaj 4. fő 1 kenyeret

13. Fekete, ebéd leves, vacsora leves, 4. fő 1 kenyeret

14. Reggeli nincs, ebéd leves, vacsora vaj, 4. fő 1 kenyeret. Ma egy levelet küldtem haza.

15. Reggeli leves, ebéd leves, vacsora szalámi, 4. fő 1 kenyeret

16. Reggeli leves, ebéd leves, vacsora borsóleves és vaj, 4 fő 1. kenyeret, strandépítésre voltunk

17. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora vaj, 4 fő 1 kenyeret

18. Reggeli leves, ebéd nincs, vacsora vaj, 4. fő 1 kenyeret. Ma elmentünk másik táborba.

19. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora vaj, szalámi, 4. fő 1 kenyeret

20. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora sajt, 3. fő 1 kenyeret

21. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora zupa, 3. fő 1 kenyeret

22. Reggeli kávé, ebéd leves, vacsora vaj és sajt, 3. fő 1 kenyeret

23. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora borsó leves, 4 fő 1 kenyeret

24. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora sajt, 4 fő 1 kenyeret

25. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora zupa, 4. fő 1 kenyeret

26. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora zupa, 4. fő 1 kenyeret

27. Reggeli zupa, ebéd főzelék, vacsora szalámi, 4. fő 1 kenyeret

28. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora sajt, 4. fő 1 kenyeret

29. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora zsír, sajt, 3. fő 1 kenyeret

30. Reggeli zupa, ebéd répa levél leves, vacsora zupa, vaj, 4. fő 1 kenyeret

31. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora sajt és borsóleves, 3. fő 1. kenyeret

Ma megint hoztak hozzánk ezer egyszáz magyart a Nájvárki táborból.

#### AUGUSZTUS

1. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora vaj és zupa, 4 fő 1 kenyeret, Barak építés

2. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora zupa és sajt, 4 fő 1 kenyeret

3. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora leves és sajt, 4 fő 1 kenyeret  
4. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora sajt és zupa, 7 fő 1 kenyeret  
5. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora zupa, 4 fő 1 kenyeret  
6. Reggeli fekete, ebéd krumpli gulyás, vacsora zupa, 5 fő 1 kenyeret  
7. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora zupa, 4 fő 1 kenyeret  
8. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora zupa, 4 fő 1 kenyeret  
9. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora zupa, 4 fő 1 kenyeret  
10. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora zupa, 5 fő 1 kenyeret  
11. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora lekvár és zupa, 6 fő 1 kenyeret  
12. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora répalevel leves, sajt, 6 fő 1 kenyeret  
13. Reggeli borsó leves, ebéd krumpli leves, vacsora borsó leves, 6 fő 1 kenyeret  
14. Reggeli borsó leves, ebéd krumpli leves, vacsora borsó leves, 6 fő 1 kenyeret  
15. Reggeli zupa, ebéd krumpli leves, vacsora zupa, 6 fő 1 kenyeret  
16. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora vaj, sajt, 6 fő 1 kenyeret  
17. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora vaj, sajt, 6 fő 1 kenyeret  
18. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora sajt, 6 fő 1 kenyeret  
19. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora vaj, sajt, 6 fő 1 kenyeret  
20. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora zupa, sajt, 6 fő 1 kenyeret  
21. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora zupa, vaj, 6 fő 1 kenyeret  
22. Reggeli fekete, ebéd főzelék, vacsora zupa, 4 fő 1 kenyeret  
23. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora zupa, sajt, 4 fő 1 kenyeret  
24. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora zupa, sajt, 4 fő 1 kenyeret  
25. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora zupa, sajt, 4 fő 1 kenyeret  
26. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora zupa, sajt, 4 fő 1 kenyeret

27. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora zupa, sajt, 4 fő 1 kenyeret  
28. Reggeli zupa, ebéd leves, vacsora leves, sajt, 7 fő 1 kenyeret  
29. Reggeli fekete, ebéd leves, vacsora leves, sajt, 2 fő 1 kenyeret  
30. Reggeli fekete, ebéd répafőzelék, vacsora pakett, 5 fő 1 kenyeret  
31. Reggeli fekete, ebéd paket, vacsora paket  
25. és 26.án 46 és 29 drb cigarettát kaptunk. És még 3 drb pudert 2 fő, és minden fő 3 üveg hajolajat kapott. 28.án bejött az igazoló bizottság és leigazolták a 160-as csapatot, akik földműves munkára jelentkeztek. 30.án pedig megvolt az orvosi vizit. Erdőirtásra és útépitésre járunk minden nap. 28.án vettem 3 kiló borjúhúst 30. márkáér és 6 felé elosztottuk és így nagyon jó ízűre megfőztük só paprika és rántás nélkül, és a Vesztergombi Feritől kaptam egy kis buzát és krumplit, egy kis kenyeret is.

## SZEPTEMBER

1. Reggeli paket, ebéd paket, vacsora paket, 5 fő 1 kenyeret  
2. Reggeli tejeskávé, ebéd leves, vacsora leves, 6 fő 1 kenyeret  
3. Reggeli fekete, ebéd főzelék, vacsora leves, 1 fő 1 kenyeret  
4. Reggeli paket, ebéd paket, vacsora paket  
5. Reggeli kávé, 4 fő 1 kenyeret, ebéd leves, vacsora zupa  
6. Ma reggel hoztak el minket munkára  
7. Lagenthohausen nevű faluba  
8. Martin Erlh  
9. Lagenthohausen  
10. up. Parszberg  
12.  
13.  
14.  
15.  
16.  
17.  
2.án és 3.án már csokoládét is adtak és mazsola szállót. Szeptember 6.án 105. napra megnyílt a rozsdás tüskesdrót kapuja és kijöttünk a szomorú fogságból. Földművesmunkára vittek Lagenthohausen nevű faluban egy paraszthoz.

- 18.
- 19.
- 20.
- 21.
- 22.
- 23.
- 24.
- 25.
- 26.
- 27.
28. *Ma kapott egy barátom behívót Lagenthohausenbe, hogy elsejére vonuljon be*
29. *Hohenfelszi lágerbe, jugoszláv területre való Óbecsei és őket mind behívták.*
- 30.

#### OKTÓBER

- 1.
2. *Ma meg azoknak kellett lágerbe bemenni, akiknek itt a családja.*
3. *Ma voltam a bakancsomat megtaláltatni Blájtenblumban*
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.
- 10.
- 11.
- 12.
- 13.
- 14.
15. *Ma hallottuk meg, hogy megindult a haza szállítás*
- 16.
17. *Ma mentünk el Parszbergbe, hogy kérjünk igazolvánt, amivel Passaubába menjünk, mert*
18. *innét indult meg a szerelvény, amivel a magyarokat szállítják haza*
- 19.
20. *Ma értünk be Passaubába, és itt bementünk egy nyílt lágerbe*
21. *Ma vettek fel bennünket a Passaui lágerbe*
- 22.
- 23.

24. *Ma indult egy magyar szerelvény hazafelé*
25. *Ma indult el egy magyar szerelvény hazafelé*
- 26.
- 27.
28. *Ma megkaptuk a vagonszámot és úgy volt, hogy hétfőn indulunk, de közben az*
29. *amerikaiak elvették a szerelvényt egy pár napra el lett halasztva a szállítás*
- 30.
- 31.

#### NOVEMBER

1. *Passau*
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.
- 10.
- 11.
- 12.
- 13.
- 14.
15. *Ma eljöttünk a Pokingi lágerbe, mert Passaubában leállították a szállítást, és Pokingban fel is*
16. *vettek minket az első szerelvényre*
- 17.
- 18.
- 19.
20. *Ma megkaptuk az új lenyomatós igazolvánt*
- 21.
- 22.
- 23.
- 24.
- 25.
- 26.
- 27.
- 28.
- 29.
- 30.



DECEMBER

- |     |   |
|-----|---|
| 1.  | 16.   |
| 2.  | 17.   |
| 3.  | 18. <i>Ma fertőtlenítettek és ma kaptunk vagon-</i> |
| 4.  | <i>számot.</i>                                      |
| 5.  | 19.   |
| 6.  | 20. <i>Ma vagonérozunk be Pokingban</i>             |
| 7.  | 21.   |
| 8.  | 22.   |
| 9.  | 23.   |
| 10. | 24. <i>Ma Bécsbe értünk és a mozdonyunkat el-</i>   |
| 11. | <i>vették az oroszok, 2. napra kaptunk</i>          |
| 12. | 25.   |
| 13. | 26.   |
| 14. | 27.   |
| 15. | 28. <i>Ma értem haza</i>                            |
|     | 29.   |
|     | 30.   |

Könczöl István a háború után megnősült, 1947. május 12-én vette feleségül az érsekcsanádi származású Szabó Máriát, rövid ideig Ócsényben éltek, majd Érsekcsanádra költöztek. Egy lányuk született, Júlia. Amíg lehetett, gazdálkodott, majd az érsekcsanádi termelőszövetkezetben dolgozott. Könczöl István 2002-ben, felesége 2006-ban halt meg, az érsekcsanádi református temetőben nyugszanak.

A háborús emlékei, a levelek, naplók, füzetek, fényképek, katonazsák, csajkák, kulacs, iránytű, fülvédők, löveghüvelyből készített emléktárgyak az ócsényi háznál maradtak. Elfojtott emlékek voltak a fentebb közölt események, nemigen beszéltek a családtagok ezekről az eseményekről.

## IRODALOMJEGYZÉK

- A második világháború 1963 [szerző nélkül,] *A második világháború története (1939–1945) III. Térképmelléklet.* Budapest 1963.
- ARADI – SZABÓ 2017 ARADI Gábor – SZABÓ Péter, *A tolnai hadosztály a Don-kanyarban.* Budapest 2017.
- BÁRTFAI SZABÓ 1988 BÁRTFAI SZABÓ László, *Az utolsó emberig.* Budapest 1988.
- BERKOVICS 2014 BERKOVICS Gábor, *Légyvédelmi tüzérség (fejlődéstörténet).* [http://real.mtak.hu/9134/1/legvedelmi\\_tuzersege.pdf](http://real.mtak.hu/9134/1/legvedelmi_tuzersege.pdf) (2020. 09. 08.)
- BÚS – SZABÓ 2001 BÚS János – SZABÓ Péter, *Béke poraikra II. Dokumentum emlékkönyv a II. világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról.* Budapest 2001.
- CSAPAI 2012 CSAPAI János, *Az őcsényi parasztság a 20. század közepén. Az önálló paraszti gazdálkodástól a kollektivizálásig.* Szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem. Kézirat 2012.
- DÁN 2011 DÁN János, *A Magyar Királyi Tábortábor a II. világháborúban 1938–1948.* Budapest 2011.
- GOSZTONYI 1992 GOSZTONYI Péter, *A Magyar Honvédség a második világháborúban.* Budapest 1992.
- GÖRGÉNYI 1968 GÖRGÉNYI Dániel, *Signum Laudis.* Budapest 1968.
- ORMOS 1998 ORMOS Mária, *Magyarország a két világháború korában 1914–1945.* Debrecen 1998.
- ROMSICS 1999 ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században.* Budapest 1999.
- STIEBER 2016 STIEBER József, *A Hofherr katonai vontatók gyártásának története (1939–1944).* Mezőgazdasági Technika LVII (2016) február 36–38.
- SZABÓ 2002 SZABÓ József János, *Az Árpád vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944.* Budapest 2002.
- SZABÓ 2008 SZABÓ Péter, *A doni kálvária. A 2. magyar hadsereg felvonulása és pusztulása.* Rubicon 2008/10. 4–31.
- VAJDA 2007 VAJDA András, „Világháború”: történet vagy történelem? In: *Folklor és történelem.* Szerk. Szemerkenyi Ágnes. Budapest 2007, 452–480.
- VAJDA 2011 VAJDA András, *Írás, kommunikáció, történelem: második világháborús katonalevelek.* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 19 (2011) 49–90.

## RÖVIDÍTÉSEK

- DREHAK A Decsi Református Egyházközség halotti anyakönyve 1928-tól  
ŐKHAK Őcsény község halotti anyakönyvei  
ŐKSZAK Őcsény község születési anyakönyvei

ŐREHAK (1910–1978)	Az Ócsényi Református Egyházközség halotti anyakönyve (1910–1978)
ŐREHAK (1978–2009)	Az Ócsényi Református Egyházközség halotti anyakönyve (1978–2009)
ŐRESZAK (1910-2009)	Az Ócsényi Református Egyházközség születési anyakönyve (1910–2009)
SREHAK	A Sárpilisi Református Egyházközség halotti anyakönyve 1861-től

## **Von Párkányána durch den Fluß Don bis zum Kriegsgefangenenlager in Pocking**

*Briefe, Tagebücher, Fotos*

In meiner Studie wird über die militärische Ausbildung des Obergefreiten und Flakkanoniers István Könczöl aus der Gemeinde Ócsény, sowie über ein Teil seiner Briefe, Tagebücher und Fotos aus dem zweiten Weltkrieg berichtet. Der Briefverkehr umfaßt sechs Jahre, von 1939 bis 1944. István Könczöl nahm von 1939 bis 1941 an militärischer Ausbildung in Párkányána an. Während der Ausbildung war er im Herbst 1940 am Einmarsch nach Transsylvanien auch mitbeteiligt. Im Jahre 1942 erhielt er das Einberufungsschreiben bei der Aufstellung der zweiten ungarischen Armee. Auf dem östlichen Front war er an mehreren Angriffsaktionen, sowie dann an Nachhutgefechtshandlungen mit seiner Truppeneinheit beteiligt. Später bekam er wieder ein Einberufungsschreiben, zuerst in Ungarn, dann mußte er ab Herbst 1944 auf österreichischen Gebieten Militärdienst leisten. Im Frühling 1945 geriet er in Kriegsgefangenschaft, woher er dann im Dezember 1945 heimkehren konnte. Er schrieb Tagebuch über die Frontgeschehnisse und die Kriegsgefangenschaft. Der Briefverkehr war gemischt, sowohl seine private Familienbriefe, als auch die ihm geschickten Briefe sind verblieben. Aus diesen Briefen entfalten sich die Familien-, Verwandtschafts- und Freundschaftsbeziehungen und das Gesellschaftsorgan, wo unsere Hauptfigur in Friedenszeiten sein alltägliches Leben führte.

Als Nebengeschichte erscheint auch der Briefverkehr seines Vaters aus 1944, der als Arbeitsdienstler (Kutschenfahrer) am Ausbau der sog. Árpád-Linie, später dann auch in der Gegend von Cece und Dunaföldvár arbeitete.

FUKSZ MÁRTA

## A bikavér múltja és jelene

(*A bikavér, a kadarka és a kékfrankos szerepe a Szekszárdi borvidéken*)

A rendszerváltás óta eltelt harminc év nem tűnik hosszúnak, a borvidék történetében azonban alapvető változásokat hozott. A családi vállalkozásokból, borászatokból kialakultak a borvidék mai képét meghatározó borászatok és borászati üzemek. Munkájuk első két évtizedében kialakították saját birtokukat, szőlőket vágtak ki és újakat telepítettek, ezzel racionalizálva a borszőlőtermelést, igazodva a piac igényeihez és saját lehetőségeikhez, elképzeléseikhez. Mellette felépítették és fokozatosan fejlesztették azokat az infrastrukturális rendszereket, melyek a szőlő feldolgozását, érlelését, palackozását és tárolását segítették elő.

A borászatok munkájának következtében a Szekszárdi borvidék a borfogyasztás és az ismeretség szempontjából az ötödik és a hetedik helyen állt 2017-ben.<sup>1</sup> A távlati célt azonban, a borvidék további fejlődését és világhírűvé válását, már csak a borászok összefogása, a közös gondolkodás képes megvalósítani. Ehhez közös koncepciók megfogalmazására, a borvidék arculatának közös szinten történő kialakítására és mindezek egységes kommunikációjára van szükség. Ebbe a munkába már a borászcsaládok második, fiatal generációja is bekapcsolódott. Egyik központi kérdésük a borvidéken termesztett fajták preferenciája és ezek kommunikációja. Napjainkban két fő irányt követnek a borászatok. Egyrészt kiemelt szerepet szánnak a bikavér-kadarka-kékfrankos hármasságnak,<sup>2</sup> melyekkel – a fajtajellemzők mellett – meg tudják mutatni a borvidék egyedi stílusát. Megkülönböztetését a *Szekszárd* felirattal ellátott közös borpalack is hangsúlyozza, melybe csak ezek tölthetőek.<sup>3</sup> A másik irányt a bordeaux-i fajták (Cabernet sauvignon és franc, Merlot) termesztése és az ezekből előállított fajtaborok és cuvée-k képviselik, melyek keresettek a világpiacon, és a termelők szép eredményeket értek el velük a külföldi borversenyeken. A borvidék jövője valahol ezeken az utakon dől el, melynek egyik hosszú távú – akár többgenerációs – célja a nemzetközi piacokon való sikeres és tartós jelenlét.

<sup>1</sup> TOTTH – SZOLNOKI 2019, 33–34. 2017-ben a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa megbízásából végzett, a hazai borfogyasztási és vásárlási szokások elemzésének eredményét lásd TOTTH – SZOLNOKI 2019.

<sup>2</sup> Szekszárdi hármasság, szekszárdi hármasság néven is említik őket. A borok sorrendjének nincs jelentősége.

<sup>3</sup> Jelen tanulmányban nem foglalkozom a Szekszárdi Borvidék Kft., a Szekszárdi Borászok Céhének munkájával. Erről lásd FUKSZ 2014, 564–565.

## 1. A BIKAVÉR KIALAKULÁSA ÉS A KADARKA, KÉKFRANKOS SZEREPE

A Szekszárdi borvidék jelenlegi helyzetének elemzésekor megkerülhetetlen a borvidéken kiemelten támogatott fajták és a belőlük készített borok bemutatása. Az előbb említett bikavér-kadarka-kékfrankos hármashból kézenfekvő a bikavér kiemelése, ugyanis e borházasításnak (cuvée) kékfrankost és kadarkát mindenképp tartalmaznia kell a jelenlegi jogszabályok szerint, tehát részben e két utóbbi szőlőfajtaival is foglalkozni kell. Mivel a Bikavér márkanév két borvidék életében is fontos szerepet játszott és játszik napjainkban is, ezért a kutatás és összehasonlítás során ki kellett térni az Egri (régén Hevesi) borvidék történetére a Szekszárdi (régén Tolnai) mellett. Érdeemes azonban tudni, hogy a napjainkban palackba kerülő bikavérek összetétele, a szőlő feldolgozása teljesen más képet mutatott másfél évszázaddal ezelőtt. Hogy megértsük, hol tart most a Bikavér, célszerű megismerni a történet kezdetét, és vele együtt ezeknek a fajtáknak a társadalmi rétegekhez és a mindenkori agrárpolitikához fűződő viszonyát.

A bikavér szó etimológiája szerint „*a mély, telt, vörös színű borféleséget az erő szimbólumának tartott bika kiömlött véréhez hasonlították,*”<sup>4</sup> így kapta nevét e jellegzetes ital. A bikavér szót – a borra utalva – a szekszárdi születésű költő, Garay János használta először *Szegszárdi bordal* című versében 1846-ban.<sup>5</sup> Öt évvel később Erdélyi János a *Magyar közmondások* könyvében a *Bikavér* címszó mellé a következő magyarázatot fűzte: „*Így nevezik az erős veres bort, például az egrit.*”<sup>6</sup> Ez alapján feltételezhetjük, hogy könyve megjelenésekor már ismert volt a Bikavér elnevezés Egerben, méghozzá bornévként. Bár a szócikk megfogalmazása nem zárta ki más borvidék esetében sem a névhasználatot, de nem említette meg a szekszárdit. A 20. században kiadott, jelentősebb lexikonok közül kettő<sup>7</sup> Egert citálja példaként, míg az *Uj Idők Lexikona* (1936) és a *Révai Kétkötetes Lexikona* (1947) mindkét borvidékről megemlékezik: „*sötét gránitszínű vörösbor, melyet a kadarka szőlőből készítenek. Jó hírű az egri és a szekszárdi Bikavér,*”<sup>8</sup> illetve „*nemes-kadarka szőlőből sajtolt egri vagy szekszárdi vörösbor.*”<sup>9</sup> A lexikonok szómagyarázata több dologra is felhívja a figyelmet. Az egyik, hogy a bikavér mély, sötétvörös színe fontos meghatározója volt a bornak. A másik, hogy a Kadarka szőlőt tartották a bikavér alapjának.

Szerencsére a „Melyik borvidék használta előbb a bikavér nevet?” kérdést nem szükséges egyértelműen megválaszolni. A történeti forrásokból tudjuk, hogy mindkét borvidéken ismert és népszerű bornak számított a bikavér. A kutatás szempontjából sokkal fontosabb kérdés, hogy mit jelentett és hogyan nézett ki a bor, több mint százötven évvel ezelőtt. Erre a korabeli szőlőfajták, borkészítési és borkezelési technológiák ismerete ad választ.

Elfogadott történeti tény, hogy a középkori Magyar Királyság területén főként fehérbort készítettek a törökök hódításáig.<sup>10</sup> Az ország vörösbortermelését a törökök elől menekülő délszláv, főként szerb (akkori szóval: rác) népesség honosította meg, akik magukkal hozták az általuk ismert szőlőfajtákat és a borkészítési szokásokat is.<sup>11</sup> A fajták közül kiemelkedett a Kadarka, mint a legelterjedtebb vörösborászó, mely mind a szekszárdi, mind az egri bortermő vidékeken elterjedt.

Szőlőjéből egyszerű eljárással készítettek bort, mely erős és jól eltartható volt. A leszüretelt

<sup>4</sup> TESz 1967, I. 300.

<sup>5</sup> „*Töltsd pohárba, és csodát látsz! / Színe, mint a bikavér, / S mégis a gyöngy, mely belőle / Fölragyog, mint hó, fehér.*” Később: „*Ide hát, te bazsarózsa! / Poharunkba, bikavér!*”

<sup>6</sup> ERDÉLYI 1851, 39.

<sup>7</sup> A Révai Nagy Lexikonban a *Bikavér* címszónál „*a sötétvörös, különösen az egri bor neve*” leírás olvasható 1911-ben. Révai 1911, 308. Az 1926-os Tolnai Új Világlexikon szerint a „*Sötétpiros, nehéz vörösborok népies neve; különösen híres az egri Bikavér.*” Tolnai 1926, 167.

<sup>8</sup> Uj Idők Lexikona 1936, 924.

<sup>9</sup> Révai 1947, 187.

<sup>10</sup> ANDRÁSFALVY 1957; CSOMA 1998; FEYÉR 1981.

<sup>11</sup> A legújabb kutatások török (kis-ázsiai) eredetűnek tartják a kadarka szőlőt. Magyarországon kívül Bulgáriában, Szerbiában és Horvátországban is elterjedt fajtának számított még az 1960-as évek előtt. BAGLYAS 2011, 22–23.

szőlőt lovaskocsin hordták be a házhoz vagy a szőlőhegyi tanyához. A daráló megjelenéséig tapasztalóképp, mezítláb törték össze a szőlőt, majd egy kerek fenekű, felfelé szűkülő szájú, csonkakúp alakú fakádba, „káciba” öntötték az egész zúzalékot. Az erjedő mustba naponta többször is lenyomkodták a törkölyalapot. Mivel a kadarkát elég későn, októberben szüretelték, a hűvös idő miatt a forrás lassan, hét-három hét alatt ment végbe. Az erjedés végén letakarták a kád tetejét, és löszös sárral légmentesen letapasztották. Az edény feneke alatt, a seprő fölé néhány ujjnyira csapot szereltek, és a törkölyről fogyasztották el a bort. A törkölyön való hosszú erjesztéssel a szár, a szőlőhéj és a magok szín- és ízanyagai teljesen kioldódtak. Az így nyert bor sötét, bordó színű, csersavakban gazdag, sűrű borrá vált, melyet hosszú ideig, akár nyolc-tíz évig is eltarthattak. Ezt a technológiát alkalmazva nem volt szükség présre, hordóra, pincére, és nem kellett vesződni a borfejtéssel sem. A vörösbor készítésének ez a módja a kadarkatermesztéssel együtt terjedt el. Az eljárás a saját fogyasztásra termelő háztartásokban több mint két évszázadon át fennmaradt.<sup>12</sup> Valójában ezzel az eljárással készültek a 19. század folyamán a kezdetben vörösnek, óvörösnek, majd később bikavérnek nevezett borok is.

A 18. században a törökök kiűzése után az Eger környéki birtokokat a püspökség és az egeri káptalan kapta vissza, míg Szekszárd környékén a bencés apátság lett a régi-új földesúr. A szőlő- és bortermelés fennmaradása mindenkinek egyformán érdeke volt. Tovább folytatódott a kadarka termesztése, melyben komoly szerepet vállaltak – a magyarok mellett – itt maradó rácok, törökök (Eger), és az országba érkező sváb telepesek (Délkelet-Dunántúl) is.<sup>13</sup>

A 18–19. század a borvidékek extenzív fejlődésének ideje volt. Megnőtt a szőlőterületek nagysága és a bor gazdasági jelentősége. Bár a kadarka termesztése mindvégig túlsúlyban maradt, az ültetvényeket kevert fajtaállomány jellemezte Szekszárdon és Egerben is.<sup>14</sup> Ennek legfőbb oka az volt, hogy a természeti viszonyok (napsütés, eső, jégeső vagy aszály) és a betegségek máshogy érintették a különböző fajtákat, így az esetleges károk ellenére a termés egy része mindig megmaradt.<sup>15</sup> A vegyes szőlőültetvények fürtjeit egyszerre szüretelték le és egyben dolgozták fel. Tulajdonképpen a mai cuvée a 19. században az egybeszüretelt fajtákból készített vegyes bort jelentette.<sup>16</sup> Szekszárdon és Egerben az így készült jó minőségű, sötét színű, többségében kadarkából álló, sűrű, erős bort Bikavérnek nevezték. Az elnevezés, mint láttuk, a 19. század közepén már ismert volt. Ez a vörösbor kelendő volt az országon belül és kívül is. Kereskedők szállították Európába, de a legnagyobb felvásárlóknak az osztrák tartományok, a német fejedelemségek és Lengyelország számítottak.

A 19. század egyéb változásokat is hozott a magyar szőlő- és borkultúrában. A polgárosodás megindulásával, a közízlés változásával egyre fontosabbá vált a jóízű borszőlők termesztése, a szőlőfeldolgozás és a borkezelési ismeretek alkalmazása. A nyugat-európai (Franciaország, Németország) országokhoz képest a magyar termelési, bortechnológiai eljárások elmaradottak voltak, mely rontotta a bor minőségét, így európai versenyképességét is. A 18–19. században megjelenő nyugati borászati szakirodalom, bár lassan, de begyűrűzött Magyarországra.<sup>17</sup>

Ezt a folyamatot erősítette a német telepesek jelenléte is. A sváb gazdák már óhazájukban is a piaci viszonyokhoz alkalmazkodó árutermelést folytattak, melyben a szőlőnek és a bornak kiemelt szerepe volt. Magyarországra érkezve átvették a kadarka művelését, és tovább növelték a szőlőterületeket az arra alkalmas vidékeken, mint például a Délkelet-Dunántúlon. Mellette megkezdték a német területeken ismert és kedvelt vörös és fehér szőlőfajták telepítését (Kékfrankos, Oportó,

<sup>12</sup> ANDRÁSFALVY 2003, 19; SUGÁR 1981, 122–123.

<sup>13</sup> NEMES 2007, 88; SZILÁGYI 1989, 95–96, 153.

<sup>14</sup> A korabeli források 1828-ban a szekszárdi uradalomban harminchét fehér és huszonkilenc fekete, míg Eger környékén negyvennégy borszőlő- és tizenegy étkezésre való szőlőfajtát soroltak fel. SUGÁR 1981, 106; TÖTTÖS 1987, 35.

<sup>15</sup> Másik oka, hogy a középkori fajták porzása és a megtermékenyülése (külön hím és nő virágok) miatt fontos volt a vegyes telepítés. A későbbi nyugat-európai fajták már hímnős virágúak voltak, így fajtatiszta telepítésekre is sor kerülhetett. CSOMA 1998, 520.

<sup>16</sup> Ellentétben napjainkkal, amikor cuvée-n a kész fajtaborok házasítását értjük.

<sup>17</sup> CSOMA 1998, 526, 528–531; ÉGETŐ 2002, 166; FEYÉR 1981, 299–302.

Zweigelt, Rajnai rizling, Olaszrizling). Ehhez az időszakhoz köthető a francia borszőlők (Cabernet, Merlot, Sauvignon, Pinot Blanc) állami támogatással történő terjesztése is.

A mezőgazdasági újításokat csak a piacra termelő nemesi, polgári és gazdag paraszti rétegek alkalmazták ebben az időben. Az új szőlőfajták általános elterjedése és népszerűsége a filoxéra (szőlőgyökértetű) megjelenése után következett be. A család mindennapi borszükségletét és a környező felvásárlók igényeit kielégítő nagyszámú, paraszti szőlőbirtokos réteg sokáig ragaszkodott a Balkán felől érkezett középkori szőlőfajtákhoz.<sup>18</sup>

Az 19. század végére nemcsak a szőlőtermelésben, hanem az európai borkultúrában is újabb változások következtek be. Egyrészt a jól kezelt, minőségi francia borok elterjedése hatással volt a polgári ízlésvilág átalakulására, másrészt megkezdődött a fehérborok lassú térhódítása a vörösborok rovására. Az 1860-as években a mezőgazdasági szaklapok már foglalkoztak a vörösborkezelés helyes módszereivel, melyben a bordeaux-i termelők szaktudásának az átvételére ösztönözték a magyar gazdákat.<sup>19</sup> Ennek hatására a balkáni vörösborkezelési eljárást megpróbálták hozzáigazítani a francia technikákhoz, melynek segítségével új, a polgári ízlésvilágnak megfelelő bort lehetett készíteni. Nagyon fontos volt, hogy megmaradjon a vörösbor mély, sötét színe. Ezt a kadarka esetében a hosszú, héjon áztatással tudták elérni.<sup>20</sup> Problémát jelentett, hogy az összetört szőlő a törkölyvel együtt erjedt ki. Ez miatt túl sok cersav oldódott ki a szárból, így fanyar, vad íze lett a bornak. Ez a borstílus ekkor már nem volt kelendő. Törekedni kellett arra, hogy a bor zamatát a mag és a héj ízanyagai teremtsék meg. Megoldást jelentett, hogy a szőlőt lebogyózták, és szár nélkül vagy kevés szárral együtt erjesztették ki, melynek eredményeként „*zamos, kellemesen fanyar bort*”<sup>21</sup> nyertek. Jelentős technológiai újításnak számított annak felismerése, hogy a bogyók minél alaposabb összezúzása is elősegítette a bor színének és zamatának tökéletesedését.<sup>22</sup> Szintén a minőség javítását szolgálta, hogy a megerjedt vörösborot leszűrték, hordóba tették és a pincében érlelték tovább.<sup>23</sup> A borkezelés itt még nem ért véget. A bor tisztasága, tükrössége érdekében az árutermelésre törekvő, gondosabb gazdák évente többször is átfertették a bort. Tulajdonképpen ez a technológia az alapja ma is a modern, irányított eljárással, tartályban készült vörösbornak és hordós érlelésnek. A borkészítési eljárás változása és az új fajták kezdődő meghonosodása ellenére a piacon népszerű szekszárdi óvörös és egri fekete bort továbbra is bikavérnek nevezték.

## 2. A FILOXÉRÁT KÖVETŐ GAZDASÁGI, TÁRSADALMI, POLITIKAI VÁLTOZÁSOK ÉS AZ ÚJ SZŐLŐFAJTÁK

A borvidékek 19. századi fejlődésének és változásának a filoxéra (szőlőgyökértetű) megjelenése vetett véget. Az 1890-es években a betegség a dombvidéki szőlők mintegy 90%-át kipusztította, melynek a Szekszárdi és az Egri borvidék is áldozatául esett.<sup>24</sup> A folyamat negatív gazdasági és tár-

<sup>18</sup> E fajtákat a gazdaságtörténeti szakirodalom – elterjedési területükből adódóan – pontuzsi fajtáknak is nevezi. A nyugat-európai fajták lassú terjedésének az volt az egyik oka, hogy kevesebb szőlő termelt rajtuk. Ezzel párhuzamosan azonban – a saját és a „felsőbb” társadalmi rétegek tapasztalatára támaszkodva – a termelők kiszelelték a gyengébb hozamú, rossz minőségű bort adó, középkori magyar fajtákat. A 18–19. századi kisparaszti bortermelés nem a minőség emeléséről, hanem a mennyiség fokozásáról szólt. CSOMA 1998, 522; ÉGETŐ 2002, 167.

<sup>19</sup> G. 1861, 250–251; B. 1861, 410.

<sup>20</sup> A franciaországi fajtáknak a bogyó húsában is van színanyaguk, míg a kadarkának csak a héjában termelődik. CSOMA 1998, 535.

<sup>21</sup> G. 1861, 250–251.

<sup>22</sup> A különféle zúzó- és darálógépek ezt a célt szolgálták, bár a paraszti háztartásokban csak az első világháború után terjedtek el. NEMES 2007, 91.

<sup>23</sup> Az erjedés végén a kácban vagy később a tartályban maradt vörösborot légmentesen lezárták és a kiforrt bort még kb. egy hónapig így tartották, hogy a biológiai savcsökkentés (almasav bontása) folyamata végbe tudjon menni. Csak ezután préselték ki és tették hordóba a bort. DOMONYAI – DÜZSI – MÓDOS – VIDA 2000, 52.

<sup>24</sup> Jelen tanulmányban nem foglalkoztam a filoxéra részletes terjedésével, a borvidékek különbségeivel, a védekezés módszereivel. E témákat csak közvetve érintettem. Számomra a filoxéra gazdasági, társadalmi és politikai hatása volt a fontos.



sadalmi következményeit (elszegényedés) csak kormányzati szintű beavatkozással lehetett megfordítani. A védekezés mellett<sup>25</sup> állami támogatással indult meg a tönkrement szőlők rekonstrukciója. Az újratelepítés kétféle módon történt: egyrészt ellenálló, amerikai alanyokra európai vesszőket oltottak, másrészt megkezdődött az amerikai direkttermő fajták (Jacquez, York madeira, Otelló) behozatala. A Szekszárdi és az Egri borvidéken erős festékanyaga miatt leginkább az otelló terjedt el.<sup>26</sup>A szőlő rossz íze ellenére kis mennyiségben a kadarka és egyéb vörösborok színének javítására használták fel.

A rekonstrukció végére (körülbelül 1910) a Szekszárdi és Egri borvidéken a kipusztult és újra telepíthető szőlőterületek nagy részét felújították és egységesebb fajtaszerkezetet hoztak létre. Megmaradt a kadarka túlsúlya (60–70%), de a kék szőlőfajták közül megnőtt a kékfrankos, a kékoportó, majd a két cabernet és a merlot ültetvények nagysága.<sup>27</sup> Egerben pedig a különleges, francia fajta, a medoc noir is otthonra talált. A sikeres rekonstrukció ellenére a 20. század első felében fokozatosan teret hódítottak a fehér bort termő fajták is. Az Egri borvidéket erősebben érintette ez a folyamat. Ebben az időben a minőségi egri vörösbort és bikavért leginkább a piac számára termelő nagyobb gazdaságok készítették, míg a paraszti kistermelők egy része lemondott róla és áttért a fehérbor termelésére.<sup>28</sup> A gazdálkodók közül kiemelkedik Gróber Jenő<sup>29</sup> munkája, aki márkanévvé tette a Bikavért. Nemcsak birtokosként, de üzletemberként is hírnevet szerzett magának. A filoxéra alatt szőlővessző- és oltványtelepet hozott létre Egerben. Hirdetéseivel éveken át jelentek meg a legnagyobb budapesti szaklapokban.<sup>30</sup> A Bikavér nevet 1900 óta biztosan használta, ugyanis az 1905-ös Tátra-lomnici Borkiállításán ezzel a borával nevezett be.<sup>31</sup> Az 1903-as hirdetésében aranyérmes vörösbort szintén Bikavérnek nevezte,<sup>32</sup> megkülönböztetve a többi, más típusú vörösboroktól.

A 19. század végén a Szekszárdi borvidék termelői az országos kereskedelmi forgalomban szintén használták a Bikavér nevet. 1894-től a Pesti Napló és a Budapesti Hírlap őszi számaiban, majd a Borászati Lapok hasábjain<sup>33</sup> jelentek meg egy szekszárdi ügyvéd, Geiger Gyula<sup>34</sup> hirdetései. A jó üzleti érzékkel megáldott ügyvéd szintén oltványtelepet létesített Hevesen (Heves megye)<sup>35</sup> a filoxéra alatt. 100 hold nagyságú birtokát 1893-ban alapította.<sup>36</sup> A hirdetés szövegéből kiderült, hogy „*Fekete*

<sup>25</sup> Ársztásos és szénkéneges védekezés. A vízzel való elársztás módszerét nem lehetett mindenhol alkalmazni, a szénkénegezést meg drágasága miatt csak a tehetősebb birtokosok engedhették meg maguknak. TÖTTÖS 1987, 73–75.

<sup>26</sup> MÁTÉ 2007, 64; SUGÁR 1981, 128.

<sup>27</sup> DIÓFÁSI 2000, 26.

<sup>28</sup> TOMA 1962, 502. A filoxéra alatt elkészült Pallas Nagy Lexikona tragikusan emlékezett meg Eger bortermeléséről: „*Egri bor. Az egri bikavér a kadarkából készült kitűnő minőségű igen erős és kiváló zamatu vörös bor volt, míg a phülloxera Eger szőlőit teljesen tönkre nem tette.*” KTY. 1893. Az egri óborok és Bikavérek hiányáról panaszkodtak a bécsi borkereskedők és Pozsony legnagyobb borkereskedője, Palugyay Jakab is, akik Ausztriába és Németországba jó minőségű, egri palackos vörösborokat szerettek volna szállítani. „*Egerben ma már Gróber Jenő és Braun Károly termelők kivételével alig van valakinek számbavehető mennyiségű ó-bora.*” Egerből kivitték az ó-borokat. Reggeli Hírlap 1928. dec. 7. (XXXVII. évf. 278. sz.) 10. „*Világhíre Eger bikavér- és sillerboraival tett szert, amelyeknek alapanyaga a nemes kadarka. Éppen ez a szőlőfajta az, amelyből Eger gazdái a legkevesebbet termelnek.*” Az egri gyümölcs- és szőlőtermesztés új utakon. PH 1936. jún. 28. (LVIII. évf. 147. sz.) 35.

<sup>29</sup> Gróber Jenő (1869–1941) Eger polgára, a korszak elismert szőlész-borász szakembere volt. Az általa bevezetett új és szakszerű, francia mintára történő szőlészeti (fajtaültetvények, fajták szerint szüretelés) és borászati (bogyózás, válogatás, darálás, erjesztés, hordóhasználat, házasítási eljárás) módszerek maradéktalan és hosszú távú alkalmazása lehetővé tette az egri vörösborok minőségi fejlődését. BITSKEY 2013, 77–78; JENEI 2015; MÉL 1967, 625–626.

<sup>30</sup> 1898-tól kezdve szinte minden évben február és május között olvashatók voltak hirdetései a budapesti Borászati Lapokban. 1910-től a Pesti Hírlapban, 1911-től a Magyarország című folyóiratban hirdette borait, fehérét, sillert, egri új és óvörös bort, illetve Bikavért. Két példa: *Hirdetés*. BL 1898. márc. 6. (XXX. évf. 10. sz.) 185; *Egri bor*. Magyarország 1911. febr. 14. (XVIII. évf. 38. sz.) 28.

<sup>31</sup> SUGÁR 1981, 129.

<sup>32</sup> *Eladó*. BL 1903. márc. 22. (XXXV. évf. 12. sz.) 218.

<sup>33</sup> Két példa: *Egy millió gyökeres szőlővessző!* Pesti Napló 1894. szept. 26. (45. évf. 266. sz.) 15; *Európai gyökeres vesszők, amerikai vesszők!* BL 1896. szept. 27. (XXVIII. évf. 39. sz.) 611.

<sup>34</sup> A jómódú, tolnai iparoscsaládból származó Geiger Gyula tanulmánya, munkája, majd házassága révén Szekszárd értelmiségi köreiből emelkedett az 1870-es években. CSEKŐ 2010, 539–542. Bár a közéletben elfoglalt helye és munkája (ügyvéd, tulajdonos lapszerkesztő) kitöltötte a mindennapjait, ez nem zárta ki, hogy a kor szokásainak megfelelően a szőlőhöz kapcsolódó üzleti tevékenységet is folytasson.

<sup>35</sup> Helyválasztásának oka lehetett, hogy a korabeli kutatások szerint a környék homokos talaján biztonságosan termesztethetők voltak az európai szőlővesszők is, nemcsak az amerikai direkttermő fajták.

<sup>36</sup> MOLNÁR 1895, 241–242.

*nemes kadarka gyökeres vesszőket*” árult, melynek szőlőjéből „*az eredeti, a híres!! szekszárdi bikavér vörösbor!!!*”-t lehetett előállítani.

Példája nem volt egyedülálló. A szekszárdi Tóth Károly mérnök, aki mint szőlőbirtokos-bortermelő is ismert volt, „*saját termelésű vörös borát*”, eltérő évjáratú „*szekszárdi bikavéreit*” hirdette eladásra a Pesti Napló és a Magyarország című újságok hasábjain. A felhívás többször is megjelent 1903–1911 között.<sup>37</sup>

Bizonyára oka volt, hogy mind Szekszárdon, mind Egerben megkülönböztették az átlagos vörösbort a bikavértől. E korai borházasításnak a pontos (százalékos) összetételét nem ismerjük. Egyrészt családonként változott a recept, amit igyekeztek titokban tartani, másrészt a házasítás attól is függött, abban az évben milyen volt a termés. A bikavérhez felhasznált fajtákat azonban ismerjük. Egerben az egyik fontos összetevője a medoc noir volt, amit Gröber Jenő honosított meg. Bikavére többségében kadarkából állt és vele a fűszeres zamatú, sötét színű medoc noirt házasította. Ehhez hozzátett még az újonnan telepített kék szőlők borából is. Az egri bikavér összetételéről az első pontos leírás 1912-ből származik, mely szerint a borhoz kadarka, nagyburgundi (hibásan a kékfrankos régi neve), cabernet és merlot szükséges.<sup>38</sup> A két világháború között Eger másik híres bortermelője, Borhy-Braun Béla bikavére körülbelül 55–60% kadarkából, 20% nagyburgundiból, 15–20 oportóból és medoc noirból állt. Borfestőként pár százalék otellót is használt, ha az évjárat úgy kívánta.<sup>39</sup> Az 1958-as Mezőgazdasági Lexikon szintén felsorolta a medoc noir-t, mint az egri Bikavért alkotó fajtát,<sup>40</sup> tehát a Gröber-féle „recept” sikeresen elterjedt Eger környékén.

A szekszárdi bikavér összetételéről nincsenek ilyen pontos adataink. Az biztos, hogy a borvidéken a medoc noir nem játszott olyan szerepet, mint Egerben. Az itt termelt fajták alapján azonban valószínűsíthető, hogy a cuvée fő összetevője itt is a kadarka maradt, és ehhez keverték hozzá a többi német és francia fajtát megfelelő arányban. Az egri vidékhez hasonlóan itt is népszerű lett a nagyburgundi és az oportó, de mellette lassan terjedt a cabernet, a merlot és a zweigelt is.<sup>41</sup>

A Bikavér márkanévvé alakulásának idejében még nem szabályozták a bor pontos összetételét, ellentétben napjaink szigorú leírásával. A készítési elv azonban – miszerint az alapbor (ekkor még kadarka) mellé bizonyos fajták megfelelő arányából válogatták össze a házasítást – már megjelent. Ebben az időben kereskedelmi forgalomba kerülő minőségi (vörös)bort csak a tőkével és megfelelő szakismeretekkel rendelkező társadalmi rétegek termeltek. A kisparaszti gazdaságokban főként a direkttermő fajták terjedtek, amik rontották a magyar bor minőségét.<sup>42</sup> A Földművelésügyi Minisztérium megpróbálta visszafordítani ezt a folyamatot. 1929-ben<sup>43</sup> megtiltotta direkttermő fajták telepítését, bár a belőle készült bort még önálló borként és házasításként is forgalomba lehetett hozni 1936-ig. Ezután már nem lehetett más vörös- vagy sillerborral házasítani. Ez alól kivétel volt az otelló. Borának maximum 10%-os házasítását még engedélyezte a rendelet.<sup>44</sup> Ezt a törvényi kikaput kihasználták a termelők. Az 1930-as évek végén még mindig jelentős és elfogadott volt a Bikavér színének otellóval történő javítása Egerben és Szekszárdon is. Bár két év múlva (1938)

<sup>37</sup> Például Pesti Hírlap 1904. évi (LV. évf.) különböző számai (209–210; 213–218; 221–231; 233. sz.); *Szekszárdi Bikavér*. Magyarország 1910. okt. 5. (XVII. évf. 236. sz.) 24.

<sup>38</sup> SUGÁR 1981, 130.

<sup>39</sup> Dr. Borhy-Braun Béla (1897–1969) híres volt díjnyertes egri Bikavéréiről. Testvére, Braun Károly (1876–1958) egri szőlőbirtokos, az Egri borvidék önállósodásakor (1936) a város polgármesteri tisztségét töltötte be. SUGÁR 1981, 130; *Ünnepel Eger: hungarikum lett az Egri bikavér*. <http://www.hungarikum.hu/hu/hirek/%C3%BCnnepel-eger-hungarikum-lett-az-egri-bikav%C3%A9r> (2021. 03. 11.)

<sup>40</sup> A bikavér összetétele: kadarka, nagyburgundi, cabernet, oportó és medoc noir. A fajták sorrendje csökkenő arányban értendőek. Mezőgazdasági Lexikon 1958, 136.

<sup>41</sup> MÁTÉ 2007, 68.

<sup>42</sup> 1934-re a szőlőterületek 8%-át a direkttermők foglalták el, de bő termésük miatt a vörösbortermelés legalább 25%-át adták. FEYÉR 1970, 295. Szőlőjükből alacsonyabb áron értékesíthető bor készült, a minősége is rosszabb volt, ráadásul egészségügyi kockázattal járt a fogyasztásuk, a termés bősége azonban pótolta a kistermelőket az olcsó felvásárlási árért.

<sup>43</sup> 1929. XVII. tc. 3. §.

<sup>44</sup> 70.000/1936. r. 22. §.

a minisztérium elrendelte<sup>45</sup> a meglévő direkttermő ültetvények három éven belüli kivágását vagy engedélyezett fajtára történő átoltását, kedveltségük miatt a változás lassú volt. A probléma végső megoldása a második világháború utáni agrárpolitikára maradt.

A történelmi borvidékek szerepének megerősítése céljából megkezdődött a szőlő- és borágazat szakigazgatási szerveinek létrehozása, jogokkal történő ellátása. Ennek legfőbb eszköze az 1929-ben megalapított hegyközségi rendszer volt.<sup>46</sup> A hegyközségeknek meg kellett határozniuk a hozzájuk tartozó területen a telepíthető fajtákat, és gondoskodniuk kellett a szőlő- és borágazathoz kapcsolódó törvények<sup>47</sup> betartatásáról (telepítés, termesztés, borkészítés, értékesítés, borhamisítás visszaszorítása). A hegyközségek mellett 1929-ben jelent meg az új bortörvény is, melyben megnevezték a történelmi borvidékek egyedi borait.<sup>48</sup>

Ekkor váltak „fokozott védelemben részesülő borfajták”-ká a „Soproni veltelini”, a „Móri ezerjő”, a „Somlyói furmint”, a „Badacsonyi rizling, kéknyelű, szürkebarát, furmint és muskotály”, a „Szekszárdi kadarka”, a „Villányi kadarka”, a „Gyöngyösi (-visontai) kadarka”, az „Egri kadarka”, az „Egri bikavér”, továbbá a „Tokaji szamorodni” és a „Tokajhegyaljai aszú”.<sup>49</sup> Érdekes, hogy a Szekszárdi borvidéken csak a kadarkából készített vörösbort nyilvánították védetté, míg Egerben a Bikavért is. Ezen az 1938-as bortörvény<sup>50</sup> sem változtatott, annak ellenére sem, hogy a Szekszárdi borvidékről továbbra is forgalomba került a bikavér. A védetté nyilvánítás elmaradásának az oka nem ismert. Feltételezhető, hogy az Egri Bikavérnek, mint márkanévnek a kereskedelemben történő tudatos terjesztése hozzájárult a sikerhez. Ráadásul az egri termelők között nagyobb egyetértés alakult ki a bikavért alkotó borfajták kiválasztásánál, amivel a termék megbízhatóságát is reprezentálták. Ezzel szemben a szekszárdi termelők a vörösborkok értékesítésben értek el nagyobb sikert. Összefogásuk eredményeképpen – állami, vármegyei, városi támogatással és részvényvásárlással – megalakult a „Szekszárdi-borvidéki bortermelők állami ellenőrzés alatt álló Pinceszövetkezete” 1929-ben.<sup>51</sup> A nagyrészvényesek mellett a szövetkezet tagjai olyan kistermelők voltak, akinek gondot okozott borkészítése. A tagok szőlőtermését a pinceszövetkezet szakemberei dolgozták fel. Az egységesen és színvonalasan kezelt, nagy mennyiségű szekszárdi vörösbork így könnyen piacra talált a világgazdasági válság éveiben és azután is. Kiemelkedő terméküknek számított a Szekszárdi óvörös, a Szekszárdi kadarka és a Szekszárdi Bikavér is. A Pinceszövetkezetnek – Szekszárdon kívül – két budapesti italboltja és számos városban borkimérési engedélye volt.<sup>52</sup> A szövetkezet sikeres munkájának az 1949-es államosítás vetett véget. Gazdasági jelentősége és bejáratott piaci miatt nem számolták fel a szövetkezetet, hanem beolvastották a Dél-dunántúli Borforgalmi Vállalatba.<sup>53</sup>

<sup>45</sup> 1938. XXXI. tc. 27. §.

<sup>46</sup> 1894-ben a hegyközség a szőlőtermelők önkéntes alapú szervezete volt, míg az 1929-es törvény szerint kötelezően létre kellett hozni minden olyan településen, melynek határában min. 150 kataszteri hold szőlő volt (1894. XII. tc. 61–71. §; 1929. XVII. tc. 19. §).

<sup>47</sup> 1908. XLVII. tc.; 1924. IX. tc.; 1929. X. tc.

<sup>48</sup> 1929. X. tc.

<sup>49</sup> 2.000/II/1929. r. 35. §. Innentől kezdve ezek a borokat csak származási bizonyítvánnyal lehetett forgalomba hozni, melynek kiadásáért a borvidéken illetékes hegyközség volt a felelős.

<sup>50</sup> 1938. XXXI. tc.

<sup>51</sup> Innentől röviden Pinceszövetkezet. Az országban négy borvidéken, Kecskeméten, Tokaj-hegyalján, Badacsonyan és Szekszárdon hoztak létre pinceszövetkezetet állami támogatással. Egerben ez később sem sikerült. A megalakuláskor a szekszárdinak 357 tagja volt. Sikerességét mutatja, hogy 1949-ben a szövetkezet államosításakor már 800 fölé emelkedett a tagok száma. NAGY 1990, 36–37.

<sup>52</sup> TÖTTÖS 2007, 58.

<sup>53</sup> A borkereskedelem államosítása után alapították meg a Dél-dunántúli Borforgalmi Vállalatot, melyet később Mecsekvidéki Borforgalmi Vállalatnak neveztek át. NAGY 1990, 32.

### 3. A SZOCIALISTA NAGYÜZEMI TERMELÉS

#### 3.1. Az átmenet évei – a második Pinceszövetkezet

A második világháború kártételei mellett a magyar szőlő- és borágazatnak egyéb problémákkal is szembe kellett néznie a háború végén.<sup>54</sup> A filoxéra után telepített szőlőink kiüregedtek, felújításra szorultak. Az első világháború után megnőtt a síkvidéken és az immunis homoktalajon telepített szőlőterületek nagysága. A 1940-es évek közepére az értékes domb- és hegyvidéki szőlőink csupán a területek 34%-át foglalták el. Ráadásul a szőlők összetétele is kedvezőtlen volt, ugyanis a fehér szőlőfajták (59%) mindenhol elterjedtek a vörös fajták (41%) rovására, a direkttermő fajták pedig még mindig nagy területet foglaltak el.<sup>55</sup> Utóbbiak kivágását 1947-ben<sup>56</sup> rendelték el újra, akkor is csak a történelmi borvidékeken, de ez az Otellóra nem vonatkozott. Az Egri és a Szekszárdi borvidéken támogatták a Kadarka, a Kékfrankos (Nagyburgundi), a Medoc noir, és a Cabernet fajtákat, de csak Szekszárdon támogatták az Oportó telepítését.

Speciális társadalmi tényezők is hozzájárultak a szőlőgazdálkodás pillanatnyi megtorpanásához. A mintegy kétszázötven éve minőségi szőlőművelést folytató németek kitelepítése és szaktudásuk hiánya pótolhatatlan veszteségként érte a mezőgazdaság több ágazatát. A helyükre érkező felvidéki magyarok és székelyek többsége nem értett a szőlőműveléshez, így a szakértelem hiánya további gátló tényezőt jelentett.

Ugyancsak nehezítette a szőlőtermelés megindulását a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok megszervezése 1949-től. Az 1950-es évek erőszakos beszolgáltatási politikája miatt – az első osztályú szőlők 75%-át kellett leadni – a gazdáknak nem érte meg a szőlővel foglalkozni, inkább műveletlenül hagyták a területeket. Az ipari termelés megindulása pedig új lehetőséget biztosított a mezőgazdaságból kilépő tömegeknek, mely idővel munkaerőhiányt okozott a mezőgazdaságban. A statisztikai adatok szerint az ország szőlőterülete 1948–1957 között 243.000 hektárról 195.400 hektárra csökkent.<sup>57</sup>

A problémák ideiglenes megoldásaként – a szőlő- és gyümölcsstermesztés fellendítése érdekében – megalakult a második Pinceszövetkezet (Szekszárd és Vidéke Bortermelői Pinceszövetkezet) néven 1956-ban.<sup>58</sup> A vezetőség legfőbb célja a szekszárdi vörösbor jó hírének a helyreállítása és a tagok borának értékesítése volt. A közösen feldolgozott, nagy mennyiségű és stabil minőséget képviselő boroknak könnyebb volt piacot találni. Két legsikeresebb boruk az olaszrizling és a Bikavér volt. Utóbbival több országos versenyen indultak, ahol 1960-ban aranyérmeket, a nemzetközi versenyen pedig ezüstérmeket szereztek.<sup>59</sup> A Pinceszövetkezettel párhuzamosan a szekszárdi gazdák a Mecsekvidéki Borforgalmi Vállalat szekszárdi telepén is értékesíthették a megtermelt szőlőt, a mustot vagy a bort. A pécsi vállalat – kapcsolatai révén – nemcsak az országos piacokat látta el, de külföldre is exportált bort. A jó minőségű borok nagy része palackozott formában, *Szekszárdi vörös és Szekszárdi Bikavér*<sup>60</sup> néven kerültek forgalomba.

A kezdeti sikerek ellenére a pinceszövetkezetek nem voltak, nem lehettek hosszú életűek. Működésük csak egy átmeneti megoldást kínált az agrárpolitika számára. A mezőgazdaság átalakítását nem alulról építkező szervezettel, hanem központilag létrehozott állami gazdaságokkal és termelőszövetkezetekkel szerette volna megoldani a kormány. A Szekszárd környéki mezőgazdasági területek nagy részét a Szekszárdi Állami Gazdaság integrálta 1960-ban. Egy évvel később megalakult

<sup>54</sup> Jelen tanulmányban nem tértem ki a gazdaság és társadalom szocialista átalakulásának részletes törvényi hátterére. Csak azokat a jogszabályokat érintettem, melyek a szőlő- és borgazdálkodásban szerepet játszottak.

<sup>55</sup> FEYÉR 1970, 301, 315.

<sup>56</sup> 4600/1947. r.; 63.600/1947. r. 35, 37. §.

<sup>57</sup> KOZMA 1991, 42.

<sup>58</sup> Az egri gazdák sosem hoztak létre pinceszövetkezetet. Ennek hiányával, a vele járó szakmai és gazdasági hátránnyal többen is foglalkoztak az 1950-es években. LENGYEL 1957, 6; IRÁNYOS 1959, 218–219.

<sup>59</sup> NAGY 1990, 42.

<sup>60</sup> BODNÁR 1957, 5.

a Béri Balogh Ádám Tsz.,<sup>61</sup> a Jóreménység Tsz.,<sup>62</sup> majd utoljára a Garay János Tsz.<sup>63</sup> A felszámolt pinceszövetkezet közös vagyona – arányosan a tagok hovatartozása szerint – a három termelőszövetkezet és az állami gazdaság között lett elosztva 1963-ban. Bár a második szövetkezet nem volt hosszú életű, a Szekszárdi borvidék termelői – az értékesítésben betöltött szerepe miatt – könnyebben átvészelték a második világháborút követő nehéz politikai-gazdasági éveket. A borvidék termelésének fenntartásában a szövetkezetnek, mint társadalmi-gazdasági szervezetnek a munkája, pótolhatatlan értékű volt.

### 3.2. A II. szőlőrekonstrukció (1960–1985)

A nagy gazdasági haszonnal kecsegtető szőlő- és borágazat megújulását – a nagy tőkebefektetés miatt – állami támogatással lehetett csak megvalósítani. Az országban meginduló II. szőlőrekonstrukció volt hivatott ezt a szerepet betölteni. Ennek előkészítése egy több éven át tartó folyamat része volt, melyben felmérték a magyarországi szőlőterületek állapotát és kidolgozták a borvidékek felújításának elméleti alapjait.<sup>64</sup> A megfelelő fajták kiválasztása érdekében kísérleti fajtagyűjteményeket hoztak létre, ahol meghatározták, mely szőlők alkalmasak a tömegtermelésre, a nagyüzemi művelésre. A kutatóintézetek és az egyetemek munkájának eredményeképpen sok fehér és vörös borszőlőfajta (Cabernet franc és sauvignon, Kékfrankos, Kékoportó) felkerült a Nemzeti Fajtajegyzékre 1956-ban.<sup>65</sup> Ezzel szaporításuk és hazai forgalomba kerülésük lehetővé vált a Szekszárdi és az Egri borvidéken. Hazánkban a legjobban elterjedt vörösbor szőlőfajta még mindig a kadarka (90.000 kh) volt. Az Egri és a Szekszárdi borvidék ültetvényeinek több mint 60%-án folyt a termelése. A kadarkával az volt a probléma, hogy nagyon sok változatát termelték, de nem mindegyik volt értékes. Szelektálásának tudományosan kidolgozott módszerét Kozma Pál végezte el.<sup>66</sup> Az általa kifejlesztett Nemes kadarkát 1960-ban, majd egy klónját (P. 9) Fűszeres kadarka néven 1969-ben vették fel a fajtajegyzékre.<sup>67</sup> Az ország borellátásának optimalizálása, a külkereskedelmi szempontok érvényesítése miatt az egyes borvidékek fajtáinak megválasztását a tervgazdálkodás keretei között szintén államilag irányították.

A II. rekonstrukciót megelőzően született meg a korszak átfogó bortörvénye és kiegészítő rendelete 1959-ben.<sup>68</sup> A Szekszárdi és az Egri borvidéken is támogatták a Kadarka, Medoc noir, a Cabernet franc és sauvignon termelését. Oportót a szőlőterületek maximum 20%-án lehetett termelni. Érdekes a Kékfrankoshoz való hozzáállás, ugyanis Egerben korlátozás nélkül, míg Szekszárdon az Oportóhoz hasonlóan lehetett termesztani. Ettől eltekintve a törvény szövegéből látszott, hogy a két borvidék bikavérére hasonló jellegű bornak szerették volna megtartani, mint a világháború előtt voltak.

A szőlőrekonstrukció további pozitív hozadéka volt, hogy a nagyüzemi szőlőültetvények gépesítése miatt ki kellett építeni az ehhez szükséges infrastruktúrát. A komplex területrendezés során

<sup>61</sup> Az alsóvárosi (főként sváb) gazdákat fogta össze. Elnöke Heimann Ferenc lett. Gy. J. 1961.

<sup>62</sup> A Felső utcai református gazdák hozták létre. Elnökük Sörös Sándor lett. BAKTAI 1961, 3; *Jóreménység a neve Szekszárd második új termelőszövetkezetének*. TMN 1961. jan. 14. (VI. évf. 12. sz.) 1.

<sup>63</sup> Az Újvárosi Kör tagjaiból alakult ki. Elnöke Horváth Lajos lett. „Az Újvárosi gazdaköréről van szó.” TMN 1962. máj. 1. (12. évf. 100. sz.) 12.

<sup>64</sup> A szőlőkataszteri felvételeket a Szőlészeti Kutató Intézet munkatársai készítették el tíz év alatt. Kozma 1991, 42.

<sup>65</sup> Nemzeti Fajtajegyzék 2020.

<sup>66</sup> A kadarka több száz éves termesztése közben borvidékenként is eltérő klóntípusai alakultak ki. A termelési tapasztalatoknak és az ampelográfiai jellemzőknek megfelelően helyi-népi nevekkel illették őket, például „Kék, Nemes, Teltvirágú Kadarka” (CSOMA 1998, 519) vagy Egerben a „Kerek levelű, Lúdtalpú, Fekete Kadarka” (SUGÁR 1981, 107). A virágai és levelei alapján történő rendszerezéséről lásd KOZMA 1954, 31–111. „Egy Kadarka tábla tőkéknek csak 40–50 százaléka értékes, kevésbé értékes 20–30 százaléka és 20–30 százaléka teljesen értéktelen termesztési szempontból. Ez azt jelenti, hogy olyan fajtával van dolgunk, amelyik változatokban igen gazdag, tehát szelektálásra szorul. [...] Kadarka ültetvényekben azokat a tőkét jelöljük ki, amelyek szép egészséges, nagy termést mutatnak. A fürtök egyenletesen tömtek, tehát egyenletesen érik, és a színanyagtartalom is kialakult legalább október közepére.” CSIZMAZIA 1957, 5.

<sup>67</sup> Nemzeti Fajtajegyzék 2020. A Nemes és a Fűszeres (P. 9 klón) kadarka a napjainkban megmaradt ültetvényeken a legnagyobb mennyiségben termelt kadarkának számítanak.

<sup>68</sup> 23/1959. te. r.; 2/1959. FM-ÉM r.

vízvezetésre is alkalmas utakat építettek, melyek a városi csatornahálózatba gyűjtötték a csapadékot. Az erózió további megakadályozására (gépekkel járható) makro- és mikroteraszokat hoztak létre a nagy lejtésű domboldalakon.<sup>69</sup>

A II. rekonstrukció hosszú távú következményei már az 1980-as években éreztették hatásukat. A nagyüzemi, gépi művelés miatt a „klasszikus, kézi munkára alapozott, keskeny sortávú, karós művelésű területek”<sup>70</sup> nagysága mindenhol lecsökkent az országban. Ez súlyosan érintette a Szekszárdi és Egri borvidéken a kadarkatermelést. Mind Szekszárdon, mind Egerben a Moser-féle magaskordon és ernyőművelés terjedt el, ami a kadarkának nem kedvezett. A szőlő beltartalmi, borászati értéke, azaz a minősége romlott. Ezen a problémán a fajtajegyzékre felvett új klónok sem segítettek. Az agrárpolitika a megoldást a fajták átalakításában látta, melyet a közben kiadott új rendeletek<sup>71</sup> is megerősítettek. Az 1959-es bortörvényhez képest érzékelhető változást jelentett, hogy a Nemes és Fűszeres kadarka mellett megjelent egy új klón, Bíborkadarka néven.<sup>72</sup> Ez utóbbit mindkét borvidéken bevezették, de Egerben a Fűszeres kadarka ültetését leállították. Másik változás, hogy a Kékfrankos területi korlátozását megszüntették Szekszárdon, majd 1977-ben – kiemelt fajtaként – az egyik legfontosabb telepíthető szőlőnek minősítették. Ugyanettől az évtől az Oportót és a Medoc noirt csak kiegészítő szőlőként ajánlották telepítésre mindkét borvidéken. Ugyancsak mindkét helyen a minisztérium elkezdte támogatni a tömegtermelésre alkalmas Zweigelt telepítését, mely Szekszárdon jelentős területeket hódított meg a későbbiekben. Ezzel párhuzamosan a francia fajták (Cabernet franc és sauvignon) – a folytonos támogatásnak köszönhetően – egyre jobban terjedtek Szekszárdon és Egerben, sőt, támogatott fajta lett a Merlot is 1977-től.

A fajták gyors törvényi változtatásának a gyakorlatban nem lehetett azonnal megfelelni. A hetvenes években már köztudott volt a szakemberek között is, hogy a II. rekonstrukció nagy vesztese a kadarka és a medoc noir szőlők voltak, amik fokozatosan kiszorultak a nagyüzemi termelésből.<sup>73</sup> A hatvanas években a Szekszárdi borvidéken a „Kékfrankost már fele-fele arányban” telepítették a „kadarral”.<sup>74</sup> 1972-ben a SZÁG ötféle palackos és hordós bort termelt a hazai és külföldi piacokra: „szekszárdi bikavért, szekszárdi kadarkát, szekszárdi burgundit, kékfrankost és cabernet-t.”<sup>75</sup> A bikavért ebben az időben a kadarka, kékfrankos és oportó házasításával készítette a SZÁG,<sup>76</sup> azonban a fajtatiszta borok önálló palackozása azt jelentette, hogy már ezekből a szőlőkből is megfelelő nagyságú ültetvények álltak rendelkezésre.

A Szekszárdi borvidék számára nem alakult jól a bikavér további története. Az 1970-es évek közepén a Mezőgazdasági- és Élelmezésügyi Minisztérium és a Külkereskedelmi Minisztérium új célokat tűzött ki a borexport területén. Szerették volna az Egri Bikavér külföldi eladását növelni, amihez újabb szőlőtelepítésekre volt szükség. Ennek érdekében az V. ötéves tervben (1976–1980) meghirdettek egy komplex bikavér programot, mely az Egri borvidék fejlesztését tűzte ki célul. A munkát – húsz tsz részvételével – az újjászervezett Eger-Mátra vidéki Borgazdasági Kombinát<sup>77</sup> irányította. Először „százötven millió forintot beruházással bővítették, korszerűsítették az egri pincészetet”, majd megkezdték „1200 hektáron az egri bikavér alapanyagául szolgáló minőségi vörös-

<sup>69</sup> ILLÉS 1962, 7; TOMA 1962, 503; *Bikavér kontra kadarka*. MI 1966. nov. 12. (X. évf. 45. sz.) 4.

<sup>70</sup> A SZÁG kb. 1700 kh szőlőterületén már csak 150 kh szőlőt műveltek így 1966-ban. *Bikavér kontra kadarka*. MI 1966. nov. 12. (X. évf. 45. sz.) 4.

<sup>71</sup> 1970-ben adták ki a 36/1970. törvényerejű rendeletet a hozzá tartozó végrehajtási utasításokkal együtt (25/1970. MÉM r.), majd hét év múlva az újabb módosításokat (40/1977. MÉM r.).

<sup>72</sup> A Bíborkadarka 1974-ben került fel a Nemzeti Fajtajegyzékre. Kozma Pál és Tusnádi József nemesítők nevéhez fűződik az előállítás. Erős színanyaga miatt és a magasművelést eltűró fajtaként támogatták a telepítését a borvidékeken. Egerben jobban, Szekszárdon kevésbé terjedt el. Nemzeti Fajtajegyzék 2020.

<sup>73</sup> GÁL 2007, 95.

<sup>74</sup> *Bikavér kontra kadarka*. MI 1966. nov. 12. (X. évf. 45. sz.) 4.

<sup>75</sup> KUSSINSZKY 1972, 20.

<sup>76</sup> Ilyen összetételű bikavérrel a SZÁG aranyérmet nyert az 1966-os országos borversenyen. *Bikavér kontra kadarka*. MI 1966. nov. 12. (X. évf. 45. sz.) 4.

<sup>77</sup> Régi nevén Eger-Gyöngyös vidéki Pincegazdaság. MENTUSZ 1977a, 3.

bor-szőlőfajták (kékfrankos, oportó, medoc noir-, cabernet és kadarka)<sup>78</sup> telepítését. Ezt a munkát 1980-ig kellett befejezni. Valójában az Egri borvidék ezzel elnyerte a Bikavér előállításának jogát.

Ugyanekkor a Szekszárdi borvidék exportmárkájának a szekszárdi kadarkát nevezték meg. Ezt a veszteséget – a bikavér név használatának tilalmát – valójában sohasem fogadták el a szekszárdi termelők. Ráadásul mindezt úgy, hogy a szekszárdi kadarka egy részét a pécsi Mecsekvidéki Pincegazdaságban dolgozták fel, ami az egyik összetevőjét adta az exportra szánt Egri Bikavérnek.<sup>79</sup> Tehát az Egri Bikavér egy borvidékek feletti önálló márkává vált, amit a megfelelő borok házasításával elő lehetett állítani, akár Egerben termelték hozzá a szőlőt, akár más borvidéken. Sajnos ez a bikavér alsópolcos, olcsó borként került a nyugati piacokra, de keletre is tömegtermékként exportálták.

A bikavér elvesztésével párhuzamosan a Szekszárdi borvidék a házasított borok piacán pár évre hátrányba került. A szakembereknek ki kellett találniuk egy új márkát, amivel lefedhették a piacnak ezt a részét. *„Bikavér nincs többé, de helyette rövidesen forgalomba kerül a Szekszárdi Óvörös. Sötét gránátvörös színű, fűszeres illatú, bársonyos, fanyar, tüzes zamatú vörös bor.”*<sup>80</sup> *„Hogy miből készül az Óvörös, arról nem beszélhet a pincemester. Ez az ő titka és a többi borászé. [...] Olyan bort akarunk a piacra vinni, amely több éves érlelést igényel. Az előkezelés után legalább két évig hordóban, egy évig palackban tároljuk, gondozzuk. [...] Ha lesz olyan esztendő, amikor nem terem elegendő megfelelő minőségű szőlőnk, abból az évjáratból kevesebbet forgalmazunk. Lesz bátorságunk akár a hazai, akár a külföldi vevőnek azt mondani, ebből most ennyi van, mert ennyi jó minőségű alapanyagunk termett. A szekszárdi bor rangját csak így tudjuk visszanyerni.”*<sup>81</sup> A SZÁG borászai – Vesztergombi Ferenc főborász vezetésével – 1979-ben palackoztak először Szekszárdi Óvöröst, mely hasonló jegyekkel bírt, mint a régi Bikavér. Nevéből lehetett tudni, hogy több éves érlelést követően került palackozásra, és nem fajtaborként, hanem házasításként született.

A szakembereknek számolni kellett azzal is, hogy *„a rekonstrukció végén, a kékfrankos [lett] a vezető szőlő”* a Szekszárdi borvidéken.<sup>82</sup> Mellette a zweigelt és az oportó terjedt el, de meghonosodott a cabernet és a merlot is. A kadarka visszaszorult a házi kertekbe, a kistermelők parcelláira. A felvásárlás révén a SZÁG még hozzájutott a szükséges mennyiségű kadarkához szőlőként vagy borként, de erre már nem lehetett márkát építeni.

Az 1980-as évek közepére megérett az elképzelés, hogy az adott fajtákhoz igazodva, a termőterület adottságait figyelembe véve, létre kellene hozni egy „új szekszárdi bort”. *„Olyan különleges minőségi és palackban érlelt borral kell belépniünk a piacra, ami hiányzik. [...] Ez a bor bársonyos, rubinszínű, a talaj adottságait hasznosító, különleges finomságú, »fűszeres« bor lesz, ami a soproni mélytűzű kékfrankos, és a sima villányi oportó között foglal majd helyet. Tehát magasabb cserzőanyag-tartalmú, mint a villányi és mégsem olyan dús, mint a soproni. [...] Elképzelésem szerint ötven százalék kékfrankos, harminc százalék merlot és húsz százalék cabernet.”*<sup>83</sup> A fajtaváltás és az ízlésvilág változásának hatására egyre jobban előtérbe kerültek a bordeaux-i fajtákból készített borok és ezek kékfrankossal történő házasításai. Ezt az utat próbálta követni – a minőségi erősítése mellett – az újonnan megalakult Szekszárdi Borászati Közös Vállalat (később Aliscavin Rt.).<sup>84</sup> „A

<sup>78</sup> MENTUSZ 1977b, 5.

<sup>79</sup> Az egyik szekszárdi borász-szakembernek lesújtó véleménye volt a nagyüzemi szőlőtermelésről, a szőlő és bor más borvidék palackozójába történő szállításáról. *„Pedig a legjobb bikavért tudja, hogy csinálják? Megfelelő arányban szekszárdi kadarka, villányi oportó, soproni kékfrankos kell, a régiek – ha volt – egy kevés medocot is tettek hozzá. Ez az EGRI bikavér.”* MÜLLER 1980, 11.

<sup>80</sup> ILLÉS 1979, 7.

<sup>81</sup> LENDVAI 1983, 7.

<sup>82</sup> HAZAFI 1984, 16.

<sup>83</sup> HAZAFI 1984, 16.

<sup>84</sup> A vállalatot a Szekszárd környéki települések tíz tsz-e és a SZÁG hozta létre. A rendszerváltást követően a tsz-ek szőlőterületei fokozatosan magánkézbe kerültek, az Aliscavin pedig részvénytársasággá alakult át (1991). Napjainkban – több változás után – Szent Gaál Pincészet néven működik. MAUTHNER 2000, 1; Interjú NB1-gyel; Interjú B1-gyel). A történeti források (újságok, szakirodalom) mellett félig strukturált, narratív interjúkat is felhasználtam, melyeket az elmúlt két év alatt készítettem a borvidék meghatározó szereplőivel. Beszélgetőpartnereim anonimitása érdekében nevük kódszámokkal történő helyettesítése mellett döntöttem, utalva a borásztársadalmon belüli pozíciójukra. A szekszárdi borászok (kis-, közép- és nagyborászok) kategorizálását lásd FUKSZ 2014, 551–554.

szekszárdi borokat a magasabb minőségi kategóriába sorolták. Ezt a minőséget próbálják és kívánják megőrizni, sőt fokozni több éves palackos boréreléssel. Ez a borok íz- és illatanyagának a harmóniáját biztosítja. A vállalat a kistélelű, de magas árfekvésű, különleges igényű piacot célozta meg.<sup>85</sup> Az elkezdett terveket azonban a vállalat nem tudta sikerre vinni. A politikai változások megindulása újabb lépésre kényszerítette a borvidék szereplőit.

A Szekszárdi borvidék úgy érte meg a rendszerváltást, hogy a szőlő termelése és feldolgozása 70%-ban nagyüzemi, 30%-ban kistermelői (háztáji) tulajdonban volt.<sup>86</sup> Ennél azonban jóval többet, a területek mintegy 47%-át művelték meg<sup>87</sup> a családok, egyéni gazdálkodók, ami azt jelentette, hogy a tsz és az állami gazdaság is kiadta bérbe szőlői egy részét, amit később visszavásárolt termény vagy bor formájában. A szőlőfajta-szerkezetben a vörösborszőlők aránya lecsökkent az 1960-as évekhez képest, ami nem kedvezett a borvidék termékszerkezetének (1. táblázat).

**1. táblázat**

Szekszárdi borvidék fajtaösszetételének változása 1965–1995 között*			
	Szőlőterület (kh) 1965	Szőlőterület aránya az összes területhez viszonyítva 1965	Szőlőterület aránya az összes területhez viszonyítva 1995
Kékfrankos	103	3,7%	26,6%
Kadarka (Nemes és Fűszeres)	1324	48%	1,1%
Oportó	52	1,8%	6,4%
Bíborkadarka	Egyéb kékszőlők összefoglaló néven (Merlot és Bíborkadarka még hiányzott) 520	19%	2,5%
Zweigelt			12,5%
Merlot			7,6%
Cabernet franc			5,4%
Cabernet sauvignon			0,5%
Pinot noir			0,5%
Kékszőlők összesen	1999	72,5%	63,1%
Fehér szőlők	753	27,5%	28,2%
Csemege és egyéb borszőlők	–	–	8,7%
Összes szőlő	2752	100%	100%

\* Forrás: A KSH 1960–1965 közötti adatait felhasználva Bakonyi József a borvidéken belül az Állami Gazdaság és a tsz-ek telepítéseit, fajtaösszetételét is vizsgálta. BAKONYI 1974, 67. 1994–1995-ben a Pécsi Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet munkatársai a Szekszárdi borvidék 847 hektárnyi (=1334 kh) területén részletes adatfelmérést készítettek a szőlőfajta állományról. DIÓFÁSI 2000, 101–102. Összesítés és szerkesztés: Fuksz Márta 2021.

<sup>85</sup> D. VARGA 1987, 3. A szekszárdi telephely legismertebb szakemberei Módos Ernő (ügyvezető igazgató), Vesztergombi Ferenc (borászati vezető), Dúzi Tamás (palackozásvezető), Mosonyi Pál (laborvezető) voltak, akik ma is a szakmában dolgoznak. Interjú NB1-gyel; Interjú B1-gyel.

<sup>86</sup> DIÓFÁSI 2000, 30.

<sup>87</sup> Tolna megye szőlőtermesztése 1989, 8–9.



A szőlők életkora, összetétele kedvezőbb képet mutatott, leszámítva, hogy a kadarka területe vérszenen lecsökkent. A leggyakoribb kadarkafajták együttes termésterülete nem érte el a 4%-ot a borvidéken.<sup>88</sup> Ez a szőlő csak a családi gazdaságoknak köszönhetően vészelte át a szocialista tömegtermelés időszakát. Ellenben komoly számokban volt mérhető a kékfrankos, a zweigelt területnővekedése és a merlot, oportó, cabernet franc fajták előretörése.

Ennek következtében a Bikavér összetevője is megváltozott. A házasítás alapján a kadarka helyett a kékfrankost kezdték használni, míg különleges ízét, zamátát a kevesebb kadarka miatt cabernet fajtákkal, színét oportóval próbálták megteremteni. A nagyüzemi borkészítés megváltoztatta a borok érlelésének módszerét is. Az 1970-es évektől a régi fahordós érlelést a nagyüzemek acél- és vasbetontartályos érlelése váltotta fel. Így az 1990-es években egy más jellegű, megváltozott karakterű bikavérrel rendelkezett az ország, mint száz évvel korábban.

## 4. A SZEKSZÁRDI BORVIDÉK A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN – A TÁJFAJTÁK SZEREPÉNEK MEGERŐSÖDÉSE

### 4.1. A bikavér szabályozása Egerben és Szekszárdon

Bár a rendszerváltás a Szekszárdi borvidéken 1985-ben megindult változásokat lelassította, de nem szakította meg. A borágazat átalakulásának első öt-hét évében a jogszabályok lefektetése, a birtokstruktúra kialakítása, a háttérszervezet felépítése történt meg.<sup>89</sup> Az ágazat szereplői<sup>90</sup> még egyéni döntéseket hoztak alkalmazkodva az új helyzethez. A bortermeléssel foglalkozó családi gazdaságok kezdetben fajtaborokkal (kékfrankos, merlot, cabernet franc és sauvignon) vagy ezek házasításaiból<sup>91</sup> készített cuvée-ekkel jelentek meg a piacon. De nem kellett sok idő, hogy a bikavér is újra megjelenjen a borászatok portfóliójában. Bár törvény még nem legitimizálta, az 1991-es Szekszárdi Szüreti Napokon „a Szekszárdi óvörös név alatt” megjelent a „Stierblut szó is.”<sup>92</sup> A bikavérhez való jog nem pusztán a cuvée előállításáról és hagyományokhoz való ragaszkodásról szólt, hanem a „Bikavér brand” kiépítésének jogáról, mely a nemzetközi piacon korábban is ismert név volt. Ráadásul a hozzá fűződő legendák és történetek személyessé, szerethetővé, különlegessé tették ezt a bort. Innentől kezdve a szekszárdiak újra készítettek és palackoztak bikavért, amivel gyors sikert értek el mind helyi, mind nemzetközi szinten.<sup>93</sup> A bor összetételét még nem szabályozta törvény vagy helyi rendelet, így a termelők saját szaktudásukra, a történelmi hagyományokra és a termelt fajtákra támaszkodva készítették el a házasítást. Pontos összetételét nem árulták el. Takler Ferencék bikavérének „receptje titkos” volt.<sup>94</sup> Vesztergombi Ferenc is csak arról beszélt, hogy „az alapanyag kétharmada a két kárpát-medencei fajta, a kadarka és a kékfrankos, a további egyharmadot a cabernet sauvignon és a merlot adja.”<sup>95</sup>

Eger termelői könnyebb helyzetben voltak. A folyamatos termelésnek és a márkanév használatának köszönhetően nekik „csupán” azt kellett elhítenni a fogyasztókkal, hogy újra minőségi bika-

<sup>88</sup> Az egri borvidéken sem volt jobb a helyzet. A borvidék 1998-as kimutatása szerint csak 11 hektár bíorkadarka volt a borvidéken, ami a termelt vörösborszőlők 0,7%-át jelentette. A bikavér másik fontos összetevőjét adó (fűszeres illat, zamatos íz) medoc noir is eltűnően volt. A kimutatás szerint 8 hektáron, azaz a terület 0,5%-án termelték. GÁL 2007, 94.

<sup>89</sup> A borvidékek, köztük a Szekszárdi borvidék utolsó harminc évének jogszabályi és szervezeti hátterét lásd: FUKSZ 2019, 501–538.

<sup>90</sup> Az 1990-es évek legnagyobb és legismertebb termelői – a teljesség igénye nélkül – az Aliscavin Rt., Szekszárdi Mezőgazdasági Rt. (volt SZÁG), Aranyfürt Mezőgazdasági Szövetkezet, a Vesztergomi, Takler, Mészáros, Dúzi és Vida borászat és pincészet voltak (KOVÁCS 1998, 10), mellettük azonban harminc-negyven kisebb pincészetet dolgozott.

<sup>91</sup> Vida Péter: cabernet franc-merlot, Dúzi Tamás: kékfrankos-merlot, Takler Ferenc: cabernet franc-cabernet sauvignon-merlot házasítások. KOVÁCS 1998, 10.

<sup>92</sup> M. Z. 1991.

<sup>93</sup> *Negyvennégy aranyérmes vörösbőr. Nagydíjas a szekszárdi bikavér.* MN 1996. jún. 3. (LIX. évf. 128. sz.) 14; *Bordeaux: Szekszárd érmei.* Világgazdaság 1999. szept. 10. (XXXI. évf. 176. sz.) Melléklet IV.

<sup>94</sup> KOVÁCS 1998, 10.

<sup>95</sup> TÖRÖK 2013.

vért állítanak elő. Természetesen a „tökéletes” bikavér receptje nem tudott megszületni elsőre sem Egerben, sem Szekszárdon. Több mint két évtizedes csiszolgotásra és több jelentős változtatásra volt szükség ahhoz, hogy a mai rendszer kialakuljon.

Az egri termelők lépéselőnyének és szervezetségének a bizonyítéka, hogy kihasználva a hegyközségi rendszerben rejlő lehetőségeket, kidolgozták az Egri Bikavér készítésének szabályait.<sup>96</sup> Tulajdonképpen maguknak a termelőknek kellett megállapodniuk abban, hogy milyen fajtából, milyen eljárással készítsék el saját bikavér borukat.

A szabályzat kimondta, hogy az Egri Bikavér egy borhásasítás, amely nem lehet fajtajelleges, tehát egyik szőlőfajta sem dominálhat a borban. Fontos előírás volt, hogy a borvidéken engedélyezett fajták közül legalább három bor házasításából kell állnia a Bikavérnek, olyan kikötéssel, hogy legnagyobb arányban a kékfrankosnak kellett benne lennie, de pontos százalékos arányt nem határoztak meg. Mivel a fajta mustfokát is előírta a szabályzat, így azok a termelők, akik nem rendelkeztek három szőlőfajta megfelelően beérett termésével, abban az évben nem készíthettek Bikavért. Az engedélyezett szőlőfajták a Kékfrankos, Kadarka, Kékoportó (mostani neve: Portugieser), Kékmedoc (rég neve: Medoc noir), Zweigelt, Cabernet sauvignon, Cabernet franc, Merlot, Pinot noir, Blauburger.<sup>97</sup> A szőlő termelésére és minőségére nézve fontos korlátozásokat vezettek be (3300 db feletti tőkeszám/hektár, termésátlag maximuma: 13,6 tonna/hektár), ami körülbelül maximum 4 kg termést engedélyezett tőkénként. Az így készült borcímkére a „Védett Eredetű Egri Bikavér” felirat került.

A szabályzatot az 1997-es bortörvény elfogadta, és mellette Szekszárd is visszakapta a Bikavér név használatának jogát. A 16. § kimondta, „Egri Bikavér bort kizárólag az egri borvidékre, Szekszárdi Bikavér bort pedig kizárólag a szekszárdi borvidékbe sorolt településeken szabad előállítani.”<sup>98</sup> A törvény arról is rendelkezett, hogy a Bikavér folyóborként nem kerülhetett külföldre, kizárólag palackos formában, ezzel is növelve a márka értékét.

A „védett eredetű bor” fogalma hivatalosan a 2000-es törvényben<sup>99</sup> került bevezetésre, azonban tényleges használatára a földművelésügyi miniszter – egyedi elbírálás után – rendeletben adott engedélyt. Az Egri Bikavért védett eredetű borrá nyilvánítása hivatalosan 2003-ban történt meg.<sup>100</sup> Ugyanakkor a termékpaletta növelése, a vásárlók anyagi lehetősége, valamint a minőség nagy szórása miatt létrehoztak egy új kategóriát, Egri Bikavér superior néven. Utóbbi esetében a borvidéken ajánlott szőlők közül legalább négy bor házasításából kellett elkészíteni a superiort úgy, hogy egy fajta aránya sem haladhatta meg az 50%-ot, de nem lehet kevesebb 5%-nál. További szigorítást vezettek be a szőlő minőségének javítása érdekében. A superior esetében a tőkék terhelése nem haladhatta meg a 2,5–3 kg szőlő/tőke terhelést,<sup>101</sup> de a hektáronkénti termésmennyiség nem lehetett több 8 tonnánál. A bikavér elkészítése során már 1997-től bevezették a héjon erjesztést. A bikavért nyolc napig, de superior társát minimum tizennégy napig kellett macerálni,<sup>102</sup> héjon erjeszteni, sőt, a superior esetében egy éves fahordós és fél éves palackos érlelést is kötelezővé tettek.

A védett eredetű bor minőségjelző használatának az Európai Unió közös borpiaci szabályozása vetett véget. Innentől a borok eredetmegjelölésére és földrajzi jelzésére egységes megnevezést vezettek be, és eltörölték a tagállamok egyéni jelöléseit.<sup>103</sup> A védett eredetű borok a legmagasabb

<sup>96</sup> Az Egri Borvidék Hegyközségi Tanácsa 1997. júl. 12-én írta alá szabályzatot. Az Egri borvidék mind a tizenkét hegyközsége elfogadta a benne foglaltakat. Egri Bikavér szabályzata 1997.

<sup>97</sup> A hegyközség felmérése szerint 1998-ban kadarkából, pinot noir-ból nem volt mérhető ültetvény nagyság a borvidéken. A bíborkadarkából 11,8 hektár (0,72%), a kékmedoc-ból pedig 8 hektár (0,49%), termőterület volt. GÁL 2007, 94.

<sup>98</sup> 1997. CXXI. tv. 16. §.

<sup>99</sup> 2000. XCIX. tv. védett eredetű bor, más néven Districtus Hungaricus Controllatus (DHC).

<sup>100</sup> 130/2003 FVM r. Ez a rendelet szabályozta az Egri borvidéken a Debrői hárslevelű védett eredetű bort is.

<sup>101</sup> A nagy tőkeszám (3300 tőke/hektár) feletti ültetvényeken legfeljebb 2,5 kg/tőke, míg a kisebb tőkeszám (3300 tőke/hektár) alatti ültetvényeken 3 kg/tőke terhelés volt megengedett. 130/2003. 5. §.

<sup>102</sup> A „macerálás” a kékszőlő áztatása még az erjedés előtt, hogy a szín-, illat- és aromaanyagok kioldódjanak a bogyó héjából.

<sup>103</sup> 2009. XXXIX. tv. az új jelölésekről. 1. földrajzi jelzés nélküli borászati termék: FN, 2. Oltalom alatt álló földrajzi jelzéssel ellátott borászati termék: OFJ, 3. Oltalom alatt álló eredetmegjelöléssel ellátott borászati termék: OEM. A három kategória részletes leírását lásd FUKSZ 2019, 26–27.

minőséget nyújtó OEM kategóriába kerültek. A palackok termékleírásán az *OEM* kifejezést a *védett eredetű bor* kifejezéssel is helyettesíteni lehetett. Azok a borok, melyek 2009. augusztus 1-je előtt megkapták a minősítést, továbbra is használhatták. Tehát a minőségi kategória nem szűnt meg, használatban maradt, de új kérelmet már nem lehetett felterjeszteni a minisztériumba.

A szabályozás lezárulása előtt az Egri borvidék összes *Egri* nevű borát védett eredetűvé nyilvánította.<sup>104</sup> A bikavér tekintetében több változás történt. Az alap-bikavért *klasszikus* jelzővel látták el (védett eredetű klasszikus bor, Bikavér classicus),<sup>105</sup> továbbá kötelezővé tették a fél éves hordós érlelést ebben a kategóriában is.<sup>106</sup> Kibővítették a felhasználható szőlőfajták körét a Syrah-val, a Turánnal és a Bíborkadarkával, azzal a kikötéssel, hogy utóbbi kettő együttes aránya nem haladhatja meg az 5-5%-ot, illetve a Bíborkadarkát csak a klasszikus változatban lehetett használni. Fontos újítás volt, hogy a superior kategóriát innentől kezdve öt fajtából kellett készíteni. A fajtákat azonban szigorúbban korlátozták. A bikavér gerince a kékfrankos maradt – a superiornál minimum 30%, maximum 50%-ban használható –, de a két cabernet fajta összesen 30%-ot tehetett ki. A szigorítás nemcsak a minőség javításáról szólt, hanem a különböző termelők által készített bikavérek karakterének hasonlóságot tételéről is. Ez a koncepció azon az elgondoláson alapszik, hogy a hasonló árkategóriájú bikavérek hasonló ízlésményt nyújtsanak a vásárlóknak. Fontos, hogy senkit ne érjen meglepetés, ha egy másik pincészet bikavérért veszi le a polcra. Ha ízlik egy bikavér, akkor a szigorú szabályozás garancia arra, hogy a következő palackban is ugyanazt a (minőségű és karakterű) bort kapja meg a pénzéért. Ez a fajta megközelítés stabilitást és biztonságot ad a vevőknek. Hosszú távon pedig az Egri Bikavér márkát és a borvidék jó hírét erősíti.

Az újabb változásokat a 2012 után megjelenő borvidéki termékleírások foglalták össze.<sup>107</sup> A szabályozásokat a hegyközségek irányításával és felügyeletével fogalmazták át. Egerben újabb minőségi kategóriát vezettek be Egri Bikavér grand superior néven.<sup>108</sup> Ezek a borok nemcsak az évjárat, a fajta adottságait használták ki, hanem a terméskorlátozás mellett a dülő nevének feltüntetésével sokszor hangsúlyt kapott a bor egyedi karaktere (pl. ásványosság) is, mely a termőterület különleges földrajzi adottságait tükrözte.<sup>109</sup> A hosszú tizenhat hónapos hordós, majd palackos érlelés következtében pedig erőteljes érlelési aromákkal rendelkeztek a borok.<sup>110</sup> A szüretelhető szőlő mennyiségét lecsökkentették hektáronként 6 tonnára (vagy 35 hl/hektár seprős újborra). Így – a tőkeszámtól és a fajtától függően – 0,9–1,5 kg termést hagytak a szőlőn. Ez jelentős terméskorlátozásnak minősült szemben a nagyüzemi 5–12 kg-os termésátlaggal.

Az Egri Borvidék Hegyközségi Tanácsa még kétszer változtatott a termékleíráson. Mindkettő érintette a bikavért valamilyen formában. 2016-tól mindegyik bikavért – minőségi kategóriától függetlenül – négy borfajta házasításával kellett előállítani.<sup>111</sup> A grand superiornál lecsökkentették a fahordós érlelést tizenhatról tizenkét hónapra, és 2017-től eltörölték a kötelező hat hónapos palackos érlelést mindkét superior kategóriánál. A karakterbiztonság növelése érdekében a kékfrankos rész-

<sup>104</sup> 102/2009. FVM r. Magyarországon 2002–2009 között még öt másik borvidék kérte és kapta meg a név használatának jogát. Erről részletesen: FUKSZ 2019, 26.

<sup>105</sup> A második kategóriánál megmaradt a superior elnevezés.

<sup>106</sup> Ennél a kategóriánál eddig nem volt megszabva a hordós érlelés hossza.

<sup>107</sup> Valójában minden borvidék minden minőségi kategóriájáról pontos szőlészeti-borászati leírás készült, melyek az egyes hegyközségek termékleírásaiban olvashatóak. Jelen tanulmányban csak a Szekszárdi és az Egri Bikavér változásaival foglalkozom részletesen.

<sup>108</sup> 2012-től az Egri Borvidéken minden bort klasszikus, superior vagy grand superior minősítéssel látták el, melyeknek egyenként kidolgozták a három kategóriához tartozó termékleírását. (Eger termékleírás 2012–2016.) Mivel az Egri Borvidék minden bora OEM kategóriába és védett eredetű kategóriába is tartozik (a kettő egymásnak megfeleltethető), a termelők tulajdonképpen ezen belül klasszifikálták boraikat a három minőségi osztályba. Ez a speciális klasszifikáció csak azon borvidékekre jellemző, ahol a hegyközség tagjai konszenzusra jutottak a borok és jellemzőik tekintetében.

<sup>109</sup> Például Thummerer Egri Bikavér Grand Superior Nagy-Eged 2015, Gál Tibor Pajados Egri Bikavér Grand Superior 2017, Hangács Egri Bikavér Grand Superior 2017 St. Andrea. A dülőszelektált bort az Egri borvidék legjobb termőhelyeiről származó szőlőből készítik, melynek neve megjelenik a boroscímkén. A földrajzi nevet csak azok a termelők használhatják, akiknek itt van birtoka, vagy erről a területről vásárolta fel a szőlőt, amit származási bizonyítvánnyal is igazolt.

<sup>110</sup> Eger termékleírás 2012–2016.

<sup>111</sup> Eger termékleírás 2016–2017.

arányát minden bikavérnél 30–65% közé tették, ami azt jelentette, hogy a házasítás minimum egyharmada, de akár kétharmada is kékfrankos lehet.

A rendszerváltást követően a Szekszárdi Bikavér termelői támogatottsága nem volt kérdés, de a márka újbóli felépítése lassabban ment végbe. A borvidék borászai sosem kezdeményezték a bikavér védett eredetű borrá nyilvánítását. Elmondásuk szerint egyrészt meg szeretnék várni az egri és villányi szabályozás tanulságait, másrészt a termelők között még nem alakult ki konszenzus, milyen legyen az „új” bikavér stílusa.<sup>112</sup> A 2000-es évek közepén a szekszárdi borászok egy szóbeli megállapodást kötöttek. Eszerint a kékfrankos és a kadarka tette ki a bikavér felét, míg az elismert bordeaux-i világfajták a bor 40%-át adhatták. Továbbá a többi engedélyezett fajta közül a zweigelt és syrah aránya nem lehetett több 10%-nál. A szóbeli megállapodást azonban nem követte írásbeli rögzítés. Az eltérő elképzelések miatt a hegyközség keretein belül nem tudták elfogadtatni és megszavaztatni a védetté nyilvánítást, így a megállapodás nem vált hivatalossá. Az unióhoz való csatlakozás azonban megváltoztatta a helyzetet. Mivel minden hegyközségnek ki kellett dolgoznia a borok termékleírását, a Szekszárdi Bikavér szabályozását is írásba kellett foglalni 2012-ig. A bikavér rögtön OEM minősítést kapott, ahogy a borvidék többi bora is. Azonban Szekszárdon is bevezettek egy kétlépcsős rendszert. Létrehoztak egy magasabb, prémium minőségű kategóriát a bikavér, a vörösbor és az óvörös borok vonatkozásában. A Szekszárdi Bikavér három borfajta házasításával készült, melyből a kadarka és kékfrankos fajták együttes arányának legalább a 40%-ot el kellett érnie. A prémium bikavér esetében ez az arány pontosan meg lett határozva. A kékfrankosnak minimum 35, míg a kadarkanak minimum 5%-ban jelen kellett lennie, de ennél több is lehetett mindkettő. A fajtahasználat tekintetében voltak nagyobb különbségek. Az alap bikavér estében tizenhat kékszőlő fajtából válogattak a borászok úgy, hogy a fő fajtákon kívül a kiegészítő fajtákból összesen csak 10%-ot lehetett beletenni a házasításba (2. táblázat). A prémium bikavérhez csak a hat fő fajtát és 10%-ban syrah-t lehetett használni kiegészítésnek. Ezzel a bikavér egységesebb arculatát szeretnék volna megteremteni.<sup>113</sup>

## 2. táblázat

A Szekszárdi Bikavér és a Prémium Bikavér szabályozásának változása**		
	Szekszárdi Bikavér	Prémium Szekszárdi Bikavér
2012–2015	<ul style="list-style-type: none"> <li>– legalább egy éves fahordós érlelés</li> <li>– legalább három fajta házasítása</li> <li>– kadarka és kékfrankos fajták együttes aránya min. 40%</li> <li>– alábbi fajtákat tartalmazhatja még: cabernet franc, cabernet sauvignon, merlot, pinot noir, kékoportó</li> <li>– syrah, blauburger, menoire, zweigelt, bíborkadarka, alibernet, turán, tannat, sagramtino fajták együttes aránya max. 10%</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– legalább egy éves fahordós érlelés</li> <li>– legalább egy éves palackos érlelés</li> <li>– legalább három fajta házasítása</li> <li>– kékfrankos aránya min. 35%</li> <li>– kadarka aránya min. 5%</li> <li>– alábbi fajtákat tartalmazhatja még: cabernet franc, cabernet sauvignon, merlot, pinot noir</li> <li>– syrah aránya max. 10%</li> </ul>

<sup>112</sup> TÖRÖK 2013.

<sup>113</sup> Szekszárd termékleírás 2012–2015.

2016–2017	<ul style="list-style-type: none"> <li>– legalább egy éves fahordós érlelés</li> <li>– tartózkodni kell a markáns barrique-os ízjegyek dominanciájától</li> <li>– legalább négy fajta házasítása</li> <li>– kékfrankos aránya min. 45%</li> <li>– kadarka aránya min. 5%</li> <li>– cabernet franc, cabernet sauvignon, merlot fajták max. 40%</li> <li>– syrah, blauburger, kékoportó, menoire, pinot noir, zweigelt, bíborkadarka, alibernet, turán, tannat, sagramantino, malbec, mézszakadár max. 10%</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- legalább 12 hónapos fahordós érlelés</li> <li>- tartózkodni kell a markáns barrique-os ízjegyek dominanciájától</li> <li>- legalább négy fajta házasítása</li> <li>- kékfrankos aránya min. 45%</li> <li>- kadarka aránya min. 5%</li> <li>- cabernet franc, cabernet sauvignon, merlot fajták max. 40%</li> <li>- syrah aránya max. 10%</li> <li>- legkorábban a szüretet követő második év december 31. után hozható forgalomba</li> </ul>
2018-as évtől	<ul style="list-style-type: none"> <li>– legalább egy éves fahordós érlelés</li> <li>– tartózkodni kell a markáns barrique-os ízjegyek dominanciájától</li> <li>– legalább négy fajta házasítása</li> <li>– kékfrankos aránya min. 45%</li> <li>– kadarka aránya min. 5%</li> <li>– alábbi fajtákat tartalmazhatja még: cabernet franc, cabernet sauvignon, merlot</li> <li>– továbbá syrah, blauburger, kékoportó, menoire, pinot noir, zweigelt, bíborkadarka, alibernet, turán, tannat, sagramantino, malbec, mézszakadár max. 10%</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– legalább 12 hónapos fahordós érlelés</li> <li>– tartózkodni kell a markáns barrique-os ízjegyek dominanciájától</li> <li>– legalább négy fajta házasítása</li> <li>– kékfrankos aránya min. 45%</li> <li>– kadarka aránya min. 5%</li> <li>– alábbi fajtákat tartalmazhatja még: cabernet franc, cabernet sauvignon, merlot</li> <li>– továbbá syrah, pinot noir, malbec, sagramantino, tannat max. 10%</li> <li>– legkorábban a szüretet követő év december 31. után hozható forgalomba</li> </ul>

\*\* Szekszárd termékleírás 2012–2015; Szekszárd 2016–2017; Szekszárd 2018.

A 2016-os szabályozás szigorúbb feltételeket írt elő, már az alapbor estében is. A bikavérnek innentől kezdve négy alapborból kellett elkészülnie. A kékfrankos dominanciáját erősítendő 45%-ra emelték az arányát, míg mellette maximum 40%-ban használhatóak az alábbi fajták: cabernet franc, cabernet sauvignon és merlot. A prémium kategóriában a pinot noir használatát megszüntették, kiegészítő fajtának így csak a syrah maradt. Az alap bikavérnél azonban felvettek a 10%-ban használható kiegészítő fajták közé két új szőlőt: a malbec-et és a mézszakadart. Megváltozott a hordós érlelés ideje is. Mindkét bikavérnek (legalább) egy évet kellett hordóban töltenie. Kikötés lett azonban a hordó kiválasztása során, hogy „*tartózkodni kell a markáns barrique-os ízjegyek dominanciájától,*”<sup>114</sup> tehát a testesebb bikavértől a gyümölcsösebb irányba történt az elmozdulás. Az érlelés szempontjából a két bikavér között az adta a különbséget, hogy a prémiumot legkorábban a „*szüretet követő második év december 31-e után lehet(ett) forgalomba hozni,*”<sup>115</sup> azaz a palackos érlelés hosszabb volt. A borok presztízsének növelése volt a célja, hogy a dülő nevének feltüntetése csak a prémium borok esetében lett lehetséges, azaz a dülőszelekció fogalmát a legmagasabb minőségi kategóriához társították.<sup>116</sup>

<sup>114</sup> Szekszárd termékleírás 2016–2017.

<sup>115</sup> Szekszárd termékleírás 2016–2017.

<sup>116</sup> A Szekszárdi borvidéken is megjelentek az egyedi, különleges mikroklimájú és ásványi anyagtartamú dülőkről származó, terméskorlátozással előállított prémium borok, melyek lehettek fajta- vagy házasított borok is. A teljesség igénye nélkül: *Bodri* Gurovica Syrah vagy Faluhely Merlot, *Dúzi* Görögző cuvée, *Heimann és Fiai* Bati Kereszt Kékfrankos vagy Porkoláb-völgy Kadarka, *Mészáros* Bodzás-dülő Kékfrankos, *Sebestyén* Iván-völgyi Bikavér vagy Görögzői Bikavér, *Szeleshát* Tekenővölgyi Kékfrankos rozé, *Takler* Szentavölgyi Kékfrankos, *Vesztergombi* Porkoláb-völgyi Kékfrankos, *Vida* Hidaspetre Kékfrankos. (A borászatok

2017-ben, a termékleírás utolsó változtatásánál elmozdulás történt a bordeaux-i fajták mennyiségének lehetséges növelésében. A cabernet franc, sauvignon és merlot fajták 40%-os maximumát eltörölték, tehát a kékfrankos, kadarka mellett akár 50%-át is kitehették a bornak. Valójában ez azt jelentette, hogy a bordeaux-i fajtákat kedvelő, a testesebb, vastagabb bikavéreket preferáló borászatok is nagyobb lehetőséget kaptak a házítások során. A kiegészítő fajták 10%-os lehetséges részesedését meghagyták, azonban a prémium bikavér esetében a syrah-t kiegészítették a malbec, pinot noir, sagrantino, tannat szőlők használatával.<sup>117</sup> Még egy könnyítést bevezettek: az egy éves fahordós érlelést követően a szüretet követő év december 31-e után forgalomba hozhatóvá vált a bor, azaz a palackos érlelés ideje rövidebb lett és előbb piacra lehetett vinni a bikavért. A szabályozás a kategórián belül mindig a lehetséges minimum követelményeket rögzítette. Ettől azonban a minőség növelése érdekében el lehet térni. A bikavér éppen egy olyan termék, mely a házított borfajtáktól függően kifejezetten igényli a több éves palackos érlelést. Ez a döntés azonban már a borászok szaktudásán, hozzáértésén múlik.

#### 4.2. A Szekszárdi borvidék arculata és a bikavér-kadarka-kékfrankos hármás<sup>118</sup>

A rendszerváltás után elindult a családi borászatok egyéni portfóliójának a felépítése, melyben még nagy volt az induló borászatok szortimentje. Kezdetben a bordeaux-i fajták és házításaiak domináltak, de már érezhetően nőtt a szerepe a bikavérnek, a kadarkának és a kékfrankosnak.<sup>119</sup> Utóbbi kettőt még nem önálló fajtaborként,<sup>120</sup> hanem főként a bikavér alkotórészeként használták fel. Idővel azonban ki kellett alakítani egy egyedi arculatot, meghatározott számú fajtaival és borral, amit az egyes vállalkozások röviden és érthetően meg tudtak fogalmazni a fogyasztóknak. Az pedig még jobb volt, ha a pincészetek imázsa az éppen aktuális piaci elvárásoknak is megfelelt. Egy idő után azonban az egyéni reprezentáción túl meg kellett fogalmazni egy borvidéki arculatot is, melyen keresztül a borászközösség definiálta önmagát és a borvidéket. Ennek jelentősége, hogy az adott borvidék – termékpalettáján keresztül – el tudta helyezni magát a világ bortérképén, tehát kitűzte azokat a hosszú távú célokat, ahová el akar jutni. Innentől kezdve a borászatoknak ezt az imázst kellett erősíteniük a borvidéki kommunikációban. Mivel a szőlő- és borágazat – a termelési feltételekből adódóan – hosszú idő alatt tud csak megváltozni, nem véletlen, hogy a borvidéki szintű öndefiníció kialakítása hosszú időt vett igénybe.

A szakma szereplői között a rendszerváltás óta folytak a viták arról, mi legyen a borvidék fejlődésének a fő iránya. Figyelembe kellett venniük, hogy a Szekszárdi borvidék hazánk egy kis területű borvidéke, ezért – véleményük szerint – nem szabad közepszerű, jellegtelen borokat készíteni és olyan fajtával sem érdemes foglalkozni, amiből rengeteget termelnek a világ nagy borvidékei. *„Igen is ki kell emelni helyi fajtákat, mert a kis borvidékek nem tudnak a bordeaux-i fajtákkal kitűnni. Akkor a futottak még kategóriában leszünk mindig.”*<sup>121</sup> *„Olyan borok kellene, amik külföldön nem találhatóak. Londonba vinnél szekszárdi merlot-t, bordeaux-i cuvée-t? Kit érdekel? Tele van a világ jobbnál jobbakkal.”*<sup>122</sup> A szekszárdi bornak mindenképpen egyedinek, különlegesnek kell lennie, hogy el tudjon határolódni a többi borvidéktől. *„Ami eddig ment, hogy mi mindent tudunk, az nem volt egy sikertörténet.”*<sup>123</sup> Végül a jelentős pincészetek többsége a bikavér-kadarka-kékfrankos hármast emelte ki a borok közül, melyből kettő fajtabor, egy pedig házítás. Ráadásul a kadarka és a bikavér múltja összefonódik a borvidék történetével, azaz hagyomány épülhet rá. A kóstolókon,

---

nevét dőlt betűvel szedtem.)

<sup>117</sup> Szekszárd termékleírás 2018.

<sup>118</sup> A három bort „szekszárdi hármásnak”, „szekszárdi hármasságnak” is szokták nevezni.

<sup>119</sup> KOVÁCS 1998, 10.

<sup>120</sup> Kivétel volt pl. Dúzsi Tamás, akinek már az 1990-es években az egyik legjelentősebb fajtája a kékfrankos volt, vagy Vesztergombi Ferenc, aki az elsők között palackozott Szekszárdon kadarkát a rendszerváltás után.

<sup>121</sup> Interjú CMSZ-szel.

<sup>122</sup> Interjú BA-val.

<sup>123</sup> Interjú KB1-gyel.

bemutatókon hivatkozni tudnak rá a termelők, így személyessé válik a történet, melynek narratívája hitelessé és eladhatóvá teszi a boraikat.

A támogatott borok kiválasztása közben meg kellett határozni a borvidék stílusát is. Az egyik irányt „*a könnyed, gyümölcsös, alacsonyabb alkoholtartalmú és kevesebb hordóhasználatú készült borok*” képviselték (burgundiai stílus), míg a másikat „*a magas alkohollal, erős hordóhasználatú készült nagy vörösborok*”<sup>124</sup> jellemezték (bordeaux-i stílus). A két borstílushoz meg kell találni a megfelelő fajtákat. Vannak olyan szőlők, melyek mindkét stílusban megállják a helyüket (pl. kékfrankos) és vannak olyanok, melyeknek a bordeaux-i (pl. cabernet-k, merlot) vagy a burgundi (pl. kadarka) stílus áll jobban.

A választás közben a borászoknak figyelembe kellett venniük azt is, hogy az elmúlt harminc évben a borfogyasztók ízlésében egy lassú, de érezhető változás következett be. Egyre népszerűbbé váltak az elegáns, gazdag ízvilágú, fűszeres-gyümölcsös borok. „*Azok az okok, ami miatt erre mozgott el a trend és az ízlésvilág, nem nagyon fognak megváltozni a közeljövőben. Ez pedig az egészségesebb életmód. Ahogy a fiatalok jönnek fölfelé, úgy szorúlnak ki a régi borok. Ők már nem vonzódnak a túltöltött borok iránt. Az a réteg, aki azt kereste, akik azt itták, kopnak ki.*”<sup>125</sup> Támogatóik szerint ez a stílus jól illik a Szekszárdi borvidék adottságaihoz és jól illik a kiemelt bikavér-kadarka-kékfrankos fajtákhoz is. E három borfajta alkalmas arra, hogy megmutassa a borvidék egyedi arculatát, egyedi stílusát a fajtajellemzők mellett. Mi lenne Szekszárdnak a stílusa? Egy fűszeresebb, könnyedebb, lágyabb, elegáns bor, jó savakkal és tanninokkal. Legalább is ezt az utat követik a „progresszív” borászatok (többség) és a fiatal borászgeneráció is.

Velük ellentétben a borászatok egy másik csoportja lassabban és óvatosabban hódolt be a világlézés változásának. Az ő portfóliójukban jelentős részt képviselnek a bordeaux-i fajták, és nagyobb hangsúlyt kapnak a borvidék kommunikációjában. „*Nem vagyok meggyőződve róla, hogy megfelelő irány a kadarka-kékfrankos-bikavér hármasnak a kizárólagos előtérbe helyezése. [...] A borvidéknek éppen az az erőssége, hogy sokszínű és minden fajta jól tud produkálni.*”<sup>126</sup> Elképzeléseik szerint először a világfajtákkal (cabernet-k és merlot) kellene megalapozni a borvidék hírnevét és utána kellene a közép-európai fajták borait megerősíteni. „*Nekünk fontosak a küvék, melyeket elsősorban a világfajtákkal képzelünk el.*”<sup>127</sup> Mivel a borfogyasztók jelentős része azt sem tudja, hol van Magyarország, nemhogy Szekszárd, „*de ha már egy világfajtával kíváncsivá tettük őket, meg fogja kóstolni a kékfrankosunkat és a kadarkánkat is. Szerintem ez a járható út.*”<sup>128</sup> Ráadásul a szekszárdi borhármás minden egyes tagjával több probléma is van. „*Nem vagyok elkötelezett híve a kékfrankosnak. Szerintem igazán nagy bort önállóan ritkán ad. Ha a világ nagy borairól beszélünk, az mindig cabernet, merlot, shiraz, esetleg malbec, de a kékfrankosról nem szól a fáma.*”<sup>129</sup> (A kékfrankossal az a gond,) „*hogy az alapkékfrankosokat nehéz eladni, prémium kategóriát pedig nem minden évben tudunk készíteni. Emellett nemcsak országon belül, de országon kívül is komoly konkurenciája van, hiszen Burgenland gyakorlatilag elhitette a világgal, hogy övék a fajta.*”<sup>130</sup> „*Önmagában a kékfrankos Magyarországon nem tud (eladási) mennyiséget produkálni. [...] Ha kékfrankos volt a neve, alig tudtunk belőle 6 ezret (palackot) eladni. Ha más volt a címke, egy jó fantáziánévvel 20 ezerrel többet elad az ember. [...] Egyszerűen a magyarok hozzászórtak, hogy a kékfrankos egy savanyú valami, amit a szocializmus alatt tönkretettek. Tetszik, nem tetszik, a kékfrankos Magyarországon nem elfogadott. A világban meg mindenki Blaufränkisch-t<sup>131</sup> kér, ha már kékfrankost kér.*”<sup>132</sup>

<sup>124</sup> Interjú BA-val.

<sup>125</sup> Interjú BA-val.

<sup>126</sup> SZABÓ 2019a.

<sup>127</sup> SZABÓ 2019a.

<sup>128</sup> SZABÓ 2019b.

<sup>129</sup> SZABÓ 2019b.

<sup>130</sup> SZABÓ 2019a.

<sup>131</sup> A kékfrankos bor osztrák neve.

<sup>132</sup> Interjú KB2-vel.

„Ami a kadarkát illeti – noha unikális – azt gondolom, veszélyes egy olyan fajtára alapozni, aminek a terméshozzájárulása rendkívül alacsony.”<sup>133</sup> A kadarkával több termelőnek is problémája van. Szőlője nehezen művelhető, rothadásra hajlamos fajta. Az idősebb termelők szerint „tíz évből háromban lehet jó bort készíteni a kadarkából.”<sup>134</sup> „A kadarka megbízhatatlan. Amikor jót lehet belőle csinálni, akkor nagyon jót kell belőle csinálni, de csak háromévente van belőle önálló bor. [...] Mellette sokat nagyon olcsón adunk (a rossz évjáratokban). Így nem lehet presztízsmárkát csinálni a kadarkából.”<sup>135</sup> A fajta további jellemzői, hogy „igazi piroshorvó, kevés színanyaggal, könnyed stílussal, alacsony alkoholtartalommal, fűszerekkel, gyümölcsös ízzel.”<sup>136</sup> A kadarkának éppen ezek a tulajdonságok az erősségei és a gyengeségei is. Sosem fog tudni versenyezni a nagy testű vörösborokkal a nemzetközi porondon, „de a könnyed, pinot noir-hoz hasonló stílusát imádják [a vendégek]. Kadarkát én csak exportra termelnék, magyar és főleg külföldi éttermekbe vinnék.”<sup>137</sup> Tehát a kadarkát mint közép-európai fajtát a megfelelő helyre kell pozicionálni a borvidéki termékpalettán. Beszűkült piaci lehetősége miatt – a szkeptikusok szerint – kuriózumként, borkülönlegességként eladható, de egy borászat sorsát nem lehet erre alapozni.

A szekszárdi borászok között a kadarka stílusának a tekintetében szintén nincsen egyetértés. Vannak termelők, „akik ragaszkodnak hozzá, hogy valamennyi időre hordóba tegyék, és abból is ízelet, fűszereket és testet kapjon”<sup>138</sup> a bor, ezzel is hangsúlyozva vörösboros jellegét. A problémát tovább bonyolítja, hogy a 2000-es években újrainduló klónszelekciós kísérleteknek a rothadás csökkentése, a színmélység javítása, a zamat- és ízgazdagság fokozása volt a célja, melynek következtében több új kadarkaklónnal is bővült a fajtajegyzék.<sup>139</sup> Ráadásul maguk a termelők is keresik azokat a fajtákat, melyek hasonlítanak a kadarkához – vélhetőleg a kadarka valamely kereszteződéséből alakultak ki, – de erősebb színezőképeséssel és nagyobb tannintartalommal rendelkeznek.<sup>140</sup> Összességében ezeknek a fajtáknak a használata eltérő stílusúvá teszi a borvidék borait. Míg az egyik pincészet kadarkája elegáns, vékony, gyümölcsös, addig a másik pincészeté testesebb, fásabb. Tehát a fogyasztóknak nem elég „összekapcsolni” a kadarkát a borvidékkel, hanem azt is tudniuk kellene, melyik pincészeté milyen stílust képvisel.

A kadarkaértékesítés további nehézsége, hogy a száz éve még fő fajtának számító szőlő termőterülete a telepítések és a klónszelekció ellenére alig éri el a borvidék területének 5%-át.<sup>141</sup> Mások azonban pont a kis mennyisége miatt nem tartják akkora problémának a kadarkából készült eltérő stílusú borokat. „Azt gondolom, ez csak a borvidéken belül okoz zavart, mert 110 hektár van az egész borvidéken. Ennek a java belekerül a bikavérbe. Tehát, ha összeszámolnánk, hány palack készül belőle, akkor rájövünk, hogy sokkal nagyobb lufit kreálunk belőle. Nekünk ez egy fontos téma, és mindenki meg akarja győzni a másikat a saját igazáról. [...] Milyen is a jó kadarka? Mindenkinél

<sup>133</sup> SZABÓ 2019a.

<sup>134</sup> GYÖRFFY 2020.

<sup>135</sup> Interjú KB2-vel.

<sup>136</sup> Interjú BA-val.

<sup>137</sup> Interjú BA-val.

<sup>138</sup> Interjú CMSZ-szel.

<sup>139</sup> A Pécsi Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet munkatársai újabb kadarka klónszelekciót végeztek 2001–2015 között. A kutatásban több (Villányi, Egri, Hajós-Bajai, Balatonboglári) borvidék részt vett. Szekszárdon a kísérletek az Eszterbauer, a Heimann, a Mészáros, a Takler Pincéknél és Trieber Géza termelőnél zajlottak. Munkájuk eredményeképpen öt új kadarka klón (P. 111, P. 122, P. 124, P. 131, P. 147) is felkerült a Nemzeti Fajtajegyzékre 2016-ban. KOZMA – WERNER 2015.

<sup>140</sup> Ilyen kísérlet volt a Pécsi Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet és a Mészáros Pincészet együttes munkája, melynek végén két új fajtát felvettek a Nemzeti Fajtajegyzékre Mészikadar (2012) és Virághegyi (2016) néven. Mindkettő fajta erősebb színű és magasabb tannintartalmú (testesebb) bort ad, mint a hagyományos kadarkák bora. Az előbbiből a Mészáros Pincészet önálló fajtabor is készült (St. Grál). A kettő közül a Szekszárdi borvidék szabályai szerint (2016–2017, 2018) csak a mézikadar kerülhet bele a bikavérbe. Mivel a fajtákról a borászok közössége dönt a hegyközségi szabályozás szerint, a többségnek nem megfelelő fajtát a termékíráson keresztül korlátozzák.

<sup>141</sup> 2008-ben a kadarka (kadarka, kadarka P. 9 és bíorkadarka) termőterülete 5%, míg 2018-ban 5,2% volt a Szekszárdi borvidéken. Szekszárdi hegyközség adatsora. Szőlőfajták 2007–2018. Szeretnék köszönetet mondani a Szekszárdi Hegyközség hegybírójának, Kelemen Erikának, a hegyközség titkárnak, Szikszai Péternek a hegyközségi adatsorok lekérésében és összeállításában nyújtott segítségükért.



az a jó, amit el tud adni, meg ahová helyezi a hangsúlyt. Van, aki a testesebb, sötétebb bort kedveli, valaki meg a világosabb, fűszeresebb kadarkát kedveli. Attól is függ, milyen klónokat használ, újakat vagy P. 9-eseket.”<sup>142</sup> „Ha valakinek van pár hektár kadarkája, az olyat fog készíteni, nem fogja kivágni.”<sup>143</sup> Összességében a kadarka körüli anomáliák még nem értek nyugvópontra. A szőlő nagyszámú fajtaváltozatai miatt a két borvidéki stílust képviselő tábor szakemberei el tudják készíteni a pincészetük arculatába illeszkedő kadarka bort. Tehát a kadarka preferenciájában a többség egyetért, csak a bor stílusában nem. Az eltérő stílusok borvidéki portfólióba történő beillesztése és kommunikációja a borászközösség jövőbeni feladata lesz.

A borhármas másik tagja a kékfrankos. A szkeptikusok mellett a borászok többsége támogatja borvidéki jelenlétét, még akkor is, ha nem a legfontosabb borok egyikének tekintik. Ez abból is látszik, hogy az utóbbi évtizedek legnagyobb területen termesztett szőlőjévé vált és maradt is.<sup>144</sup> Éppen ezért fontos megtalálni a helyét a borvidék termékpalettáján. A kékfrankos szőlője élénk savú, közepes testű, gyümölcsös és fűszeres bort ad. Mivel megbízhatóan terem és felhasználási lehetősége is széleskörű, a borászok kedvelik. Készülhet belőle rozé, siller, egy-egy rossz évjáratban pedig mindennapi fogyasztásra szánt könnyű, gyümölcsös bor. Mivel a fajta jól közvetíti a dűlő-, a talaj- és a területi adottságokat, ezért a terméskorlátozás mellett – akár hordóval megtámogatva – komoly fajtabor is készíthető belőle.<sup>145</sup> A borászok egy csoportja ezért is emelte be a szekszárdi hármasba. Támogatói szerint a kékfrankos a borvidék legfontosabb bora, melyet „mindenképp a középpontba kell helyezni. [...] A borvidéken a kékfrankost kell olyan szintűre felhozni, hogy az például a burgundival szembeállítható példa legyen.”<sup>146</sup> „Egyedi kékfrankost tudna csinálni Szekszárd, de marketinget kéne hozzátenni. Igen, Szekszárdi Kékfrankos, a világon az utolsó faluban is halljanak róla, hogy Szekszárd Kékfrankosa.”<sup>147</sup> Nem mellesleg, „mivel a bikavérnek is ez az alapja, így egyértelmű, hogy foglalkozni kell vele.”<sup>148</sup>

A kadarka és a kékfrankos tulajdonságai miatt érthető, hogy a bikavér szabályozásánál a kadarka részarányát 5%-ra csökkentették, míg az egységes fajtajellegű kékfrankost megemelték 45%-ra. „Most már a bikavérrel sincsen probléma. A bikavér is billegett egy kicsit, hogy gyümölcsösebb vagy egy kicsit hordósabb legyen. [...] Oly módon, hogy le van szabályozva, hogy 50% kékfrankos és kadarka megy bele, ez megadja a vázát. Itt már nem lehet akkora a szórás. Az egyéb fajták, a burgundi vagy a bordeaux-i fajták csak a fűszerességet, a pikánságát adják hozzá, meg egy kicsit több tannint. [...] Ez adja a bikavér különbözőségét, hogy melyik borász melyiket teszi bele, meg az érlelési idő, meg a hordó. Ez a pincészetek egyediségét adja. Ezzel a szabályozással szűkültek a »től-ig« határok.”<sup>149</sup> A bikavér 2018-as termékleírásának megszületéséig majdnem három évtized telt el. A napjainkban készített bikavérek többé-kevésbé hasonló stílust képviselnek, azaz borvidéki szinten megszületett a kompromisszum, ami megfogalmazta, hogyan is képzelik el a szekszárdi termelők saját bikavérüket.

A szekszárdi hármasság vagy a bordeaux-i fajták elsőbbségét szem előtt tartó két végpont között a szekszárdi borászatok harmadik csoportját a középen elhelyezkedők alkotják. Tulajdonképpen ez a legnépesebb tábor.<sup>150</sup> Az ő termékpalettájukon mindkét stílus borai megtalálhatóak. „Kell a bordeaux-i fajta. Nem vagyunk olyan erősek még Szekszárdon, hogy csak kékfrankos, kadarka és bikavér legyen. Ha kisebb pincészetben gondolkodnék, akkor is kellenének a bordeaux-i fajták. Főleg,

<sup>142</sup> Interjú KB1-gyel.

<sup>143</sup> Interjú CMSZ-szel.

<sup>144</sup> A kékfrankos termésterülete a Szekszárdi borvidék 2008-ban 34%, míg 2018-ban 30,1% volt. Bár valamelyest csökkent a területe, így is jelentősen nagyobb maradt, mint a világfajtáké külön-külön. Szekszárdi hegyközség adatsora. Szőlőfajták 2007–2018.

<sup>145</sup> Szekszárdi borvidék 2018; MÉSZÁROS 2014; BAGLYAS 2011, 24.

<sup>146</sup> Interjú BA-val.

<sup>147</sup> Interjú NB2-vel.

<sup>148</sup> Interjú BA-val.

<sup>149</sup> Interjú CMSZ-szel.

<sup>150</sup> Azonban nem húzható éles határ sem a két végpont, sem a középen állók közé. Ez nem egy átléphetetlen határ, sőt, egy-egy borászat egyéni portfóliójában változatos képet mutathat a borfajták stílusbeli megjelenése.

ha valaki vendéglátást akar csinálni és bemutatókat akar tartani. Magyarországon nem fogadják el, hogy például bemutatsz három évjárat kékfrankost, meg három évjárat kadarkát és kész. Én azt mondom, kell fehér bor, rozé, standard vörös, prémium vörös.”<sup>151</sup> Egyrészt számukra a bordeaux-i fajtákból készített borok értékesítése szükséges gazdasági lépés, ami összefüggésben van szőlőterületük nagyságával. Bizonyos birtokméret felett mindenképp reagálni kell a piac igényeire, ami nyitott ezekre a borokra. Mellette azonban a kisebb, 10–30 hektáros birtokok portfóliójában is fontos szerep jut a világfajtáknak. „Sokan ezekből a boraiból élnek meg, vagy ezeket a boraikat tudják drágábban eladni.”<sup>152</sup> „Ha megkérdezem X-et, ő például a világfajtákból adja el a legtöbbet. Y és Z is a világfajtákból adja el a legtöbbet. Ha X-t és Y összerakom, a borvidéken értékesített palackok felét majdnem kiteszik ők ketten. De ha mellé veszem még Z-t is, akkor több az az oldal, aki nem a szekszárdi hármastól él meg.”<sup>153</sup> Valójában ezek a borászatok egy mérsékeltebb, a piac és saját gazdasági igényeiket szem előtt tartó stratégiát követnek. Akár szakmai meggyőződésből, akár piaci kényszerből nem kötelezték el magukat egyik oldal mellett sem. Ez lehetséges és szükséges is, hiszen a szekszárdi hármast és a világfajták borai egyszerre, egymás mellett léteznek a piacon. „A nemzetközi bortérképre fölkerülhetünk a kékfrankossal, bikavérrel, kadarkával, de nagyon jó merlot-ink vannak például, amit meg kell mutatni.”<sup>154</sup> Tehát fajtáik között megtalálható a kékfrankos és a kadarka, mellettük azonban – változó arányban – a világfajták is. Elmondásuk szerint a borvidéken mindenkinek jelentős bevétele van a bordeaux-i borokból, még a szekszárdi hármast támogatóinak is, ráadásul a Bikavérhez is szükség van rájuk. Tehát a világfajtákat meg kell tartani és foglalkozni kell velük, azonban „hosszú távon a Szekszárdi borvidék identitását a hármasság által kell megeremteni a világpiacon.”<sup>155</sup> Tehát a borvidék egységes képét – hosszú távon – ezekkel a helyi fajtákkal kell megalapozni. Mivel a borhármast tagjai már ismertek és kedveltek a borfogyasztók körében, ha ez a tendencia tovább folytatódik, akkor idővel a Szekszárdi borvidék e három bortól – köztük a Szekszárdi Bikavértől – lesz újra híres.

### 4.3. Az Egri és a Szekszárdi Bikavér

A Szekszárdi Bikavér definíciójának megfogalmazásakor – az analitikai paraméterek rögzítésén túl – a borvidék szereplőinek szembe kellett nézni a ténnyel, hogy az egriek hozzájuk hasonlóan ragaszkodnak saját márkájukhoz. A termelők számára fontos kérdés volt, hogy miben hasonlít és miben különbözik egymástól a két házasítás, illetve ki kellett találni, hogyan kommunikálható a két, azonos nevű cuvée. Mivel a bikavér promóciója közben állandóan magyarázni kellett a másik borvidék borát, egyszerűbb választásnak tűnt egy közös rendezvényt szervezni, ami eleve tisztázta a két bor identitását. Így született meg az Eger–Szekszárd Bikavér Párbaj ötlete. A 2013 óta minden év februárjában megrendezésre kerülő eseményen a bikavérek lassú változásáról, a két borvidék egymáshoz közelítő koncepciójáról bőszégesen tudósított a szakma. A rendezvények egyik fontos üzenete volt, hogy megdöntse azt a régi képzetet, miszerint a bikavér egy testes, sűrű, „nagy” bor, amit csak különleges alkalmakkor szabad kinyitni. Helyette a résztvevő borászatok tudatosítani szerették volna a fogyasztókban, hogy napjaink bikavére inkább egy gyümölcshegysúlyos, fűszeres, jól iható bor, amit a sok tannin helyett inkább a jó savszerkezet jellemez.<sup>156</sup> Ez teheti a bikavért a mindennapok borává, ami önmagában is megállja a helyét, és jó választás egy vacsorához vagy egy baráti beszélgetéshez is.<sup>157</sup> A borvidéki stílus keresése, egymás borainak kóstolása, a szakmán belüli

<sup>151</sup> Interjú NB3-mal.

<sup>152</sup> Interjú BA-val.

<sup>153</sup> Interjú KB2-vel.

<sup>154</sup> Interjú NB3-mal.

<sup>155</sup> Interjú NB4-gyel.

<sup>156</sup> Az Egri borvidék termelői hasonló stílusbeli problémákkal küszködnek, mint szekszárdi társaik. Az elmúlt évek útkeresése során a jelentősebb borászatok többsége szintén a burgundi stílus felé mozdult el.

<sup>157</sup> JENEI 2015; NOVÁK 2019.

és a fogyasztókkal folytatott párbeszéd hatására – önreflexív módon – háromszor is megváltoztatta a bikavérre vonatkozó termékleírást mindkét borvidék 2012–2018 között. A 2016 utáni változtatások hatására – mivel mindkét borvidéken a kékfrankos arányának kellett a legnagyobbnak lennie – jobban hasonított a két bikavér.

A borvidékek közötti problémát nem a minőséget képviselő Bikavérek (középkategóriás és magas árértékű borok) okozták, hanem az Egri borvidéken megjelenő olcsó házassítások, melyek ugyanúgy a Bikavér nevet viselték. Velük ellentétben a Szekszárdi borvidéken nem is készül ilyen kategóriában bor. A probléma egyik oka a két borvidék nagysága<sup>158</sup> és az elkészített borok mennyisége. „A Szekszárdi borvidéken évente 200 ezer palack bikavért állítanak elő, míg Egerben 8 millió feletti mennyiséget.”<sup>159</sup> A palackszáma alapján érthető, hogy Egerben nem lehet ugyanazt a minőséget elkészíteni, még akkor sem, ha háromlépcsős rendszert alakítottak ki. A szakértők szerint „először alulról kell radikálisan száműzni végre az ócska, alsópolcos, bikavérnek csúfolt borféleségeket. [...] Ami nem üt meg egy minőségi szintet, annak semmi keresnivalója a bikavérek között.”<sup>160</sup> Az Egri Bikavér alapborának minőségi romlása miatt egyre több szekszárdi termelőben kétségek merültek fel, ragaszkodni kell-e a Bikavér névhez. Egyrészt ez a márka egyszer már lejáratódott a szocialista időkben. A két borvidék összefogása és kemény munkája újra elkezdte megalapozni a bikavér hírnevét, ám ezt a presztízsét a nagy mennyiségű, rossz minőségű borok gyorsan tönkre tudják tenni. „Európában a bikavér alsópolcos volt, mert oda rakták be az állami gazdaságos időkben. [...] Ez a szó már elcséplelt. Ne nevezzük Bikavérnek. [...] Azt akarjuk, hogy az országon kívül is jelentsen valamit Szekszárd. [...] A Bikavér már másutt egy márka. Fogadjuk el. Nem lehet magyarázkodással kezdeni egy szlogent.”<sup>161</sup> „Másodiknak lenni egy sorban, ahol az elsővel [Eger] is több probléma van, szerintem ez butaság.”<sup>162</sup> Helyette „az lenne a koncepció, hogy ugyanazt a bort készítik és árulják, csak más név alatt.”<sup>163</sup> „Már évekkkel ezelőtt úgy építettem volna fel az egész marketingstratégiát, hogy abban már nem számolok a bikavérrel. [...] Helyette behoztam volna valami más nevet.”<sup>164</sup> [...] Hiba kötődni a bikavérhez. Nem szabad a mából és a múltból kiindulni, ahelyett, hogy a jövőből indulnának ki. Ez alapján kéne megszabni a borvidéki stratégiát is.”<sup>165</sup> A kétségek ellenére a szekszárdi termelők ragaszkodtak a Bikavér névhez. Az elmúlt három évtizedben jelentős energiát fektettek a Bikavér brand újbóli felépítésébe, így egyelőre nem engedték el a márkanevet. A helyzet javítása érdekében nagy hangsúlyt fektettek a bikavérhez kötődő szabályok megismertetésére, és annak kiemelésére, hogy innen csak tiszta, minőségi Bikavért lehet vásárolni, alsó kategóriásat nem.

A szekszárdi termelők az elmúlt száz évben a borvidék „identitását” kifejező borként viszonyultak a bikavérhez, tehát történelmi és érzelmi okokból is ragaszkodtak hozzá. A rendszerváltáskor visszacapott Bikavér névvel azonban nem egy konkrét bort örökölték, hanem egy hagyományt, amit a borászok közösségének kellett tartalommal megtöltenie. A történelmi és a gazdasági változások hatására a bikavér összetétele – a kadarka alapú vegyes fajtájú ültetvények borától a bordeaux-i fajták jegyeit magán viselő boron át, a kékfrankos alapú, könnyed-gyümölcsös házassításig, ahol a kadarka aránya csupán 5% is lehet – rengeteget változott, melyet a mindenkori ízlésvilág is befolyásolt. A 1990-es években a borászatok egyik legfontosabb feladata a Bikavér újradefiniálása volt. A napjaink bikavérét alkotó fajták keresése közben hol a bordeaux-i, hol a burgundi stílust

<sup>158</sup> Az Egri borvidék közel háromszor nagyobb, mint a Szekszárdi borvidék.

<sup>159</sup> *Változik a Szekszárdi Bikavér összetétele*. MTI 2016. nov. 13. <https://kadarka.net/cikkek-kat/valtozik-a-szekszardi-bikaver-osszetele> (2020. 12. 17.)

<sup>160</sup> NOVÁK 2019.

<sup>161</sup> Interjú NB2-vel.

<sup>162</sup> Interjú BA-val.

<sup>163</sup> Interjú CMSZ-szel.

<sup>164</sup> Erre a problémára Egerben sem találtak könnyen megoldást. Válaszként a nevesebb termelők elkezdtek tudatosan építeni saját márkájukat, így a promóciókban nem a borvidék (Eger), hanem a borászat neve kapott hangsúlyt. Ez magával hozza azt is, hogy nem a borvidék, hanem a borászat neve fog garanciát jelenteni a minőségre.

<sup>165</sup> Interjú BA-val.

képviselték az egyes pincészetek, bár az elmúlt időszakban az utóbbi stílus felé billent a mérleg nyelve. Mivel a borok stílusának a kérdése szorosan összefügg a borvidék stílusának a kialakításával, a bikavérről folytatott vita leképezte a borvidék arculatáról folytatott vitát is. A borvidék arculatának egységes kialakítása és kommunikációja pedig a nemzetközi bortérképen való megjelenés egyik legfontosabb eszköze. Lényegében arról van szó, hogy a szekszárdi borvidék meg tud-e mutatkozni, mint egy közösség. Ha igen, akkor a vásárlók biztosak lehetnek benne, hogy a borvidék borainak közös stílusa és egységes színvonala van. De az üzenetnek egyértelműnek kell lennie, és hosszú időn át fent kell maradni, hogy mindez tudatosodjon az értő közönségben. Így végül a fogyasztó beleszeret a borvidékbe. A szekszárdi borászatok az egységes borvidéki arculat kialakításában még nem jutottak teljes egyetértésre, „*de legalább már ráléptek erre az útra.*”<sup>166</sup> Ezt a munkát azonban kiteljesíteni és befejezni (?) már nem az induló, hanem a második, fiatalabb borászgeneráció fogja.

---

<sup>166</sup> Interjú CMSZ-szel.

## IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRÁSFALVY 1957 ANDRÁSFALVY Bertalan, *A vörösbor Magyarországon*. Néprajzi Értesítő XXXIX (1957) 49–69.
- ANDRÁSFALVY 1998 ANDRÁSFALVY Bertalan, *Buda és Eger vörösborra*. História 20 (1998) 5–6. sz. 48–49.
- ANDRÁSFALVY 2003 ANDRÁSFALVY Bertalan, *Szőlő és bor a Délkelet-Dunántúlon*. Rubicon 14 (2003) 1–2. sz. 17–21.
- B. 1861 B., *A bordeaux-i bortermelés Franciaországban*. GL 1861. jún. 30. (XIII. évf. 26. sz.) 410.
- BAGLYAS 2011 BAGLYAS Ferenc, *A Kadarka szőlőfajta termesztése számokban*. Kertgazdaság 3 (2011) 2. sz. 22–32.
- BAKONYI 1974 BAKONYI József, *A szekszárdi történelmi borvidék kialakulása és fejlődése* In: Szekszárd. Szerk. K. Balog János – Letenyei György – Mátyás István. Szekszárd 1974, 55–69.
- BAKTAI 1961 BAKTAI Ferenc, *Új bor a 900 éves hordóban*. Népszava 1961. febr. 22. (89. évf. 45.sz.) 3.
- BITSKEY 2013 BITSKEY István, *Gróber Jenő, „az Egri Bikavér atyja”*. In: Szőlő – Bor – Termelés – Fogyasztás – Társadalom. Borkultúra és társadalom visszatekintve a 21. századi Magyarországról. Szerk. Muskovics Andrea Anna. Budapest 2013, 77–78.
- BODNÁR 1957 BODNÁR István, *4500 liter must és 5 millió liter tej a szekszárdi vörös hazájában*. MN 1957. nov. 14. (XIII. évf. 58. sz.) 5.
- CSEKŐ 2010 CSEKŐ Ernő, *A helyi politikai és társadalmi elit a századvégen Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd és lapszerkesztő korabeli írásaiban*. WMMÉ XXXII (2010) 539–586.
- CSERHÁTI 1897 CSERHÁTI Sándor, *Szőlőtrágyázási kísérletek*. Borászati Lapok 1897. jún. 20. (XXIX. évf. 25. sz.) 387–389.
- CSIZMAZIA 1957 CSIZMAZIA Hozzászólás „Az egri Bikavér hírnevéért” című vita cikkhez. *Az egri „Bikavér” előállításához szükséges vörösbor-szőlőfajták nemesítése*. HMN 1957. aug. 7. (XII. évf. 62. sz.) 5.
- CSOMA 1998a CSOMA Zsigmond, *Paraszti-uradalmi szőlőfajta ismeret és használat a Kárpát-medence nyugati területein a középkortól a XX. század közepéig*. Ethnographia CIX (1998) 2. sz. 505–548.
- CSOMA 1998b CSOMA Zsigmond, *Német szőlőbirtokosok Magyarországon*. História 20 (1998) 5–6. sz. 33–35.
- D. VARGA 1987 D. VARGA Márta, *A kis tétel is tétel. Exportjogot kapott az Aliscavin*. TMN 1987. okt. 14. (XXXVII. évf. 242. sz.) 3.
- DIÓFÁSI 2000 DIÓFÁSI Lajos, *A Szekszárdi borvidék természeti környezete*. In: Szekszárdi borok könyve. Szerk. N. Horváth Béla. Szekszárd 2000, 22–46.
- DOMONYAI – DÚZSI – MÓDOS – VIDA 2000 DOMONYAI Péter – DÚZSI Tamás – MÓDOS Ernő – VIDA Péter, *Borkészítés a szekszárdi történelmi borvidéken*. In: Szekszárdi borok könyve. Szerk. N. Horváth Béla. Szekszárd 2000, 50–62.

- Eger termékleírás 2012–2016 *Az Eger oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása a 2012. augusztus 1-je és 2016. július 31. között szüretelt szőlőből készült borászati termékekre alkalmazandó dokumentum.* [https://boraszat.kormany.hu/download/c/55/91000/Eger\\_OEM\\_v2\\_korr.pdf](https://boraszat.kormany.hu/download/c/55/91000/Eger_OEM_v2_korr.pdf) (2021. 03. 20.)
- Eger termékleírás 2016–2017 *Az Eger oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása 2016. augusztus 1-je és 2017. július 31. között szüretelt szőlőből készült borászati termékekre alkalmazandó dokumentum.* [https://boraszat.kormany.hu/download/e/55/91000/Eger\\_OEM\\_v3\\_kor\\_honlapra.pdf](https://boraszat.kormany.hu/download/e/55/91000/Eger_OEM_v3_kor_honlapra.pdf) (2021. 03. 20.)
- Eger termékleírás 2017 *Az Eger oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása a 2017. augusztus 1-jét követően szüretelt szőlőből készült borászati termékekre alkalmazandó dokumentum.* [https://boraszat.kormany.hu/download/e/5d/82000/Eger\\_OEM\\_v4\\_boraszat\\_kor\\_200215.pdf](https://boraszat.kormany.hu/download/e/5d/82000/Eger_OEM_v4_boraszat_kor_200215.pdf) (2021. 03. 20.)
- Egri Bikavér szabályzata 1997 *Egri Bikavér szabályzata 1997.* <http://egriborvidek.hu/szabaly/Az%20Egri%20Bikaver%20szabalyzata1997.pdf> (2021. 03. 29.)
- ÉGETŐ 1975 *ÉGETŐ Melinda, XVIII–XIX. századi paraszti szőlőművelésünk néhány jellemző vonása. A solti példa.* AgrSz XVII (1975) 3–4. sz. 450–463.
- ÉGETŐ 2002 *ÉGETŐ Melinda, A Kárpát-medence 16–18. századi borkultúrája.* In: Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe. Szerk. Benyák Ferenc – Benyák Zoltán. Budapest 2002, 159–169.
- FEYÉR 1970 *FEYÉR Piroska, Szőlő és borgazdaságunk történetének alapjai.* Budapest 1981.
- FEYÉR 1981 *FEYÉR Piroska, A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig.* Budapest 1981.
- FUKSZ 2014 *FUKSZ Márta, Családi tradíció és hagyományalkotás öt szekszárdi borászcsalád életében.* WMMÉ XXXVI (2014) 547–575.
- FUKSZ 2019 *Fuksz Márta, Fejezetek a szekszárdi borvidék legújabb kori történetéből I. Szervezeti és jogszabályi háttér: hegyközségek és eredetvédelem.* WMMÉ XLI (2020) 501–538.
- G. 1861 *G., A vörösborteljesítés- s javítás- módja.* GL 1861. ápr. 21. (XIII. évf. 16. sz.) 250–251.
- GÁL 2007 *GÁL Lajos, Vörös és fehér. Eger szőlővesszei.* Rubicon 18 (2007) 6–7. sz. 92–98.
- Gy. J. 1961 *Gy. J., Újjászületik a 900 éves város.* TMN 1961. jan. 15. (XI. évf. 13. sz.) 4.
- GYÖRFFY 2020 *GYÖRFFY Zoltán, Kékfrankosban, kadarkában Szekszárd. Interjú: ifj. Heimann Zoltán.* Pécsi Borozó 2020. ápr. 30. <http://www.pecsiborozo.hu/blog/kekfrankosban-kadarkaban-szekszard?calendarMonth=2021-02> (2021. 01. 02.)
- HAZAFI 1984 *HAZAFI József, „S áldd máskor is a hegytetőt!”* MI 1984. okt. 5. (XXVIII. évf. 40. sz.) 15–17.
- ILLÉS 1962 *ILLÉS Sándor, Hogy visszaszerezze hírét a szekszárdi bikavér.* MN 1962. ápr. 30. (XVIII. évf. 100. sz.) 7.

- ILLÉS 1979 ILLÉS Sándor, *Puttonyban a kadarka. Szüretelők között*. MN 1979. szept. 30. (XXXV. évf. 229. sz.) 7.
- IRÁNYOS 1959 IRÁNYOS József, *Kis szőlőtermelők, nagy borpincék és minőségi borok*. In: *Élet és Tudomány 1959. évi tudományos kalendáriuma*. Szerk. Kocsis Ferenc. Budapest 1959, 217–220.
- ISÓ 1967 ISÓ Andor, *Híres szőlők, híres borok*. Természettudományi Közlöny 11 [98] (1962) 4. sz. 170–172.
- JENEI 2015 JENEI Balázs, *Merre tartasz, Bikavér?* Mandiner 2015. febr. 26. [https://bor.mandiner.hu/cikk/20150226\\_merre\\_tartasz\\_bikaver](https://bor.mandiner.hu/cikk/20150226_merre_tartasz_bikaver) (2015. 06. 10.)
- KELETI 1875 KELETI Károly, *Magyarország szőlészeti statisztikája 1860–1873*. Budapest 1875.
- KOVÁCS 1998 KOVÁCS András István, *Borkultúra. Interjú Vesztergombi Ferencsel, Dúzsi Tamással, Takler Ferencsel és Vida Péterrel*. Világgazdaság 1998. nov. 25. (XXX. évf. 227. sz.) 10.
- KOZMA 1954 KOZMA Pál, *A Kadarka szőlőfajta virágtípusai, a virágtípusok változékonysága és a termékenysége*. Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Évkönyve 18 (1954) 2. sz. 31–111.
- KOZMA 1991 KOZMA Pál, *A szőlő és termesztése I*. Budapest 1991.
- KOZMA – WERNER 2015 KOZMA Pál – WERNER János, *Kadarka klónszelekció a Pannon borrégióban*. <https://docplayer.hu/7734203-Kadarka-klonszelekcio-a-pannon-borregioban.html> (2021. 03. 15.)
- KTY. 1893 KTY., *Egri bor*. In: *A Pallas Nagy Lexikona V. kötet*. Budapest 1893, 729.
- KUSSINSZKY 1972 KUSSINSZKY Endre, *Szekszárdi vörös. Régi legendák, mai valóság*. Magyarország 1972. ápr. 9. (IX. évf. 15. sz.) 20.
- LENDVAI 1983 LENDVAI Vera, *A szekszárdiak titkai*. Népszava 1983. nov. 5. (111. évf. 262. sz.) 7.
- LENGYEL 1957 LENGYEL Ádám, *Az egri bikavér hírnevéért*. Új Úton (=HMN) 1957. júl. 3. (II. évf. 52. sz.) 6.
- LETENYEI 1984 LETENYEI György, *Visszaszerezni a hírnevet*. TMN 1984. júl. 21. (XXXIV. évf. 170.sz.) 7.
- MAUTHNER 2000 MAUTHNER Ilona, *Szekszárdon a Hungarovin Rt*. Tolnai Népiújság 2000. aug. 10. (XI. évf. 186.sz.) 1.
- MÁTÉ 2007 MÁTÉ Andrea, *A Pannon borrégió agrárföldrajzi és börturisztikai értékelése*. PhD értekezés. Kézirat, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar. Pécs 2007. <https://www.yumpu.com/hu/document/view/31840481/acrt-ekezacs-pte-ttk-fi-pacsi-tudomanyegyetem> (2020. 02. 12.)
- MÁTÉ 2008 MÁTÉ Andrea, *Egy hungarikum története: a bikavér*. Korunk 19 (2008) 9. sz. 19–27.
- MENTUSZ 1977a MENTUSZ Károly, *Telepítés 1200 hektáron. Kékszőlő a bikavérnek*. HMN 1977. ápr. 14. (XXIII. évf. 86. sz.) 3.
- MENTUSZ 1977b MENTUSZ Károly, *Szőlőtermelés 1980-ig*. HMN 1977. nov. 20. (XXVIII. évf. 273. sz.) 5.
- Mezőgazdasági Lexikon 1958 *Mezőgazdasági Lexikon I. A–K*. Szerk. Bakos Zsuzsa – Ákos László – Barna József – Horváth Sándor – Kállay Kornél. Budapest 1958.

- MÉL 1967 *Magyar Életrajzi Lexikon I. kötet. A–K.* Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest 1967.
- MÉSZÁROS 2014 MÉSZÁROS Gabriella, *Szekszárdi borkalauz.* 2014. <http://szekszardiborut.hu/oldal/38/szekszardi+borkalauz.html> (2015. 07. 20.)
- MOLNÁR 1895 MOLNÁR István, *Szőlészet.* KL 1895. szept. 9. (X. évf. 9. sz.) 241–242.
- MÜLLER 1980 MÜLLER Tibor, *Villány szőlőhegyein.* MI 1980. nov. 11. (XXIV. évf. 44.sz.) 10–11.
- M. Z. 1991 M. Z., *Van Szekszárdon Bikavér.* Magyar Hírlap 1991. szept. 25. (24. évf. 225. sz.) 17.
- NAGY 1956 NAGY Ferenc, *Újból elindul hódító útjára a szekszárdi vörösbor.* Tolnai Napló 1956. okt. 2. (XIII. évf. 232. sz.) 1.
- NAGY 1990 NAGY Ferenc, *A Szekszárdi Pinceszövetkezet története.* Szekszárd 1990.
- NEMES 2007 NEMES Lajos, *Az egri szőlőtermesztés.* Rubicon 18 (2007) 6–7. sz. 88–91.
- Nemzeti Fajtajegyzék 2020 *Nemzeti Fajtajegyzék 2020.* [https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/81819/NFJ\\_sz%C5%911%C5%91-gy%C3%BCm%C3%B6cs\\_2020\\_v\\_1\\_0.pdf/1185164e-6f78-c131-0188-3fb0116df887?t=1601022828409](https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/81819/NFJ_sz%C5%911%C5%91-gy%C3%BCm%C3%B6cs_2020_v_1_0.pdf/1185164e-6f78-c131-0188-3fb0116df887?t=1601022828409) (2021. 01. 18.)
- NOVÁK 2019 NOVÁK Barna, *Bikavérek párbaja. És a Bikavérek pár baja.* Pécsi Borozó 2019. márc. 6. <http://www.pecsiborozo.hu/hirkereso/bikaverek-parbaja> (2021. ápr. 1.)
- PÁLKOVÁCS 1978 PÁLKOVÁCS Jenő, *Egyesült a három szekszárdi termelősövetkezet.* TMN 1978. febr. 21. (XXVIII. évf. 44. sz.) 1.
- PÁLKOVÁCS 1986 PÁLKOVÁCS Jenő, *Megújul a szekszárdi történelmi borvidék.* TMN 1986. okt. 3. (XXXVI. évf. 233. sz.) 3.
- Révai 1911 *Révai Nagy Lexikona III. kötet.* Budapest 1911.
- Révai 1947 *Révai Kétkötetes Lexikona. Első kötet.* Főszerk. Juhász Vilmos. Budapest 1947.
- SUGÁR 1981 SUGÁR István, *Az egri vörösbor termelésének múltjáról. Az Egri Bikavér kialakulása.* AgrSz XXIII (1981) 1–2. sz. 104–132.
- SZABÓ 2019a SZABÓ Berni, *Hiszek a világfajtákban.* Palackbuké 2019. jan. 5. <http://palackbuke.hu/hiszek-a-vilagfajtakban/> (2020. 02. 05.)
- SZABÓ 2019b SZABÓ Edit, *Néha fel kell kavarni az állóvizet.* Borsmenta 2019. máj. 18. <https://www.borsmenta.hu/beszalgetunk/nehafelkellkavarniazallovizet> (2020. 02. 05.)
- SZEGE 1926 SZEGE Bálint, *A magyar vörösborok és azok készítéséről.* BL 1926. okt. 9. (LVIII. évf. 41. sz.) 376–377.
- Szekszárd termékleírás 2012–2015 *Szekszárd oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása. A 2012–2015-ös évjáratokban alkalmazandó dokumentum.* <https://boraszat.kormany.hu/szekszard> (2019. 10. 15.)
- Szekszárd termékleírás 2016–2017 *Szekszárd oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása. A 2016–2017-es évjáratokban alkalmazandó dokumentum.* <https://boraszat.kormany.hu/szekszard> (2019. 10. 15.)



- Szekszárd termékleírás 2018 *Szekszárd oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása. A 2018-as évjárártól alkalmazandó dokumentum.* <https://boraszat.kormany.hu/szekszard> (2019. 10. 15.)
- Szekszárdi borvidék 2018 *A szekszárdi kékfrankos.* 2018. <https://szekszardibor.com/szekszardi-kekfrankos/> (2021. 03. 05.)
- Szekszárdi hegyközség adatsora. Szőlőfajták 2007–2018 *Szekszárdi hegyközség adatsora. Szőlőfajták. 2007–2018.* Szerk. Szikszai Péter 2020. Szerzői tulajdon.
- SZILÁGYI 1990 *SZILÁGYI Mihály, Szekszárd a kései feudalizmus korában (1686–1848).* In: Szekszárd város történeti monográfiája I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1990, 95–209.
- TESz 1967 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1. A–Gy.* Főszerk. Benkő Loránd. Budapest 1967.
- TMN 1962 *TMN [Sz. n.] „Az Újvárosi gazdakörről van szó.”* TMN 1962. máj. 1. (12. évf. 100. sz.) 12.
- Tolna megye szőlőtermesztése 1989 *Tolna megye és a szekszárdi történelmi borvidék szőlőtermesztése.* Szekszárd 1989.
- Tolnai 1926 *Tolnai Új Világlexikona. Második kötet.* Budapest 1926.
- TOMA 1962 *TOMA Ádám, A szekszárdi történelmi borvidék újjászületése.* Természettudományi Közlöny 6 [93] (1962) 11. sz. 502–505.
- TOTTH – SZOLNOKI 2019 *TOTTH Gedeon – SZOLNOKI Gergely, A magyarországi borfogyasztói szokások és a borpiac elemzése.* Gazdálkodás 63 (2019) 1. sz. 22–39.
- TÖRÖK 2013 *TÖRÖK Katalin, Szekszárd: a védett Bikavér felé.* Elitbor 2013. máj. 6. <http://elitbor.hu/hirek/szekszard-a-vedett-bikaver-fele/> (2020. 12. 13.)
- TÖTTŐS 1987 *TÖTTŐS Gábor, A szekszárdi szőlő és bor.* Szekszárd 1987.
- TÖTTŐS 2000 *TÖTTŐS Gábor, A szekszárdi bor története.* In: Szekszárdi borok könyve. Szerk. N. Horváth Béla. Szekszárd 2000, 6–20.
- TÖTTŐS 2007 *TÖTTŐS Gábor. A szekszárdi szőlő és bor története.* Rubicon 18 (2007) 6–7. sz. 50–62.
- Uj Idők Lexikona 1936 *Uj Idők Lexikona. Harmadik és negyedik kötet.* Budapest 1936.
- VERESS 1910 *VERESS István, Heves vármegye gazdasági viszonyai.* In: Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest 1910, 221–270.

## TÖRVÉNYEK ÉS RENDELETEK

83.432/1893. r.	A mesterséges borok készítésének és azok forgalomba hozatalának tilalmazásáról szóló 1893. XXIII. tc. végrehajtása iránt
1894. XII. tc.	A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről
1896. V. tc.	A phylloxera által elpusztított szőlők felújításának előmozdítása tárgyában
60.900/1896. r.	A földművelésügyi m. kir. miniszter rendelete a phylloxera által elpusztított szőlők felújításának előmozdításáról szóló 1896. V. tc. végrehajtása iránt
1908. XLVII. tc.	A borhamisításnak és a hamisított bor forgalomba hozatalának tilalmazásáról
1924. IX. tc.	A bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmazásáról
62.000/1924. r.	A bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmazásáról szóló 1924. IX. tc. életbe léptetéséről és végrehajtásáról
1929. X. tc.	A bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmazásáról szóló 1924. IX. tc. egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről
2.000/II/1929. r.	A bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmazásáról szóló 1924. IX. tc. valamint annak egyes rendelkezéseit kiegészítő, illetve módosító 1929. X. tc. végrehajtásáról
1929. XVII. tc.	A szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről
70.000/1936. r.	A bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmazásáról szóló 1936. V. tc. végrehajtásáról
1938. XXXI. tc.	A hegyközségekről, valamint a szőlő- és gyümölcs gazdálkodásról
4600/1947. ME r.	A hegyközségekről, valamint a szőlő- és gyümölcs gazdálkodásról szóló 1938. XXXI. tc. egyes rendelkezések módosítása, valamint kiegészítése tárgyában
63.000/1947. FM r.	A hegyközségekről, a szőlő- és gyümölcs gazdálkodásról szóló korábbi rendelkezések módosítása, kiegészítése, illetőleg a gyümölcs gazdálkodás újbóli szabályozása
3300/1949. r.	A hegyközségek megszüntetéséről
23/1959. te. r.	A szőlő-, gyümölcs- és borgazdálkodásról
2/1959. FM-ÉM r.	A szőlő-, gyümölcs- és borgazdálkodásról szóló 1959. évi 23. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról
36/1970. te. r.	A szőlő- és gyümölcsstermesztésről, valamint a borgazdálkodásról
25/1970. MÉM r.	A szőlő- és gyümölcsstermesztésről, valamint a borgazdálkodásról szóló 1970. évi 36. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról
40/1977. MÉM r.	A szőlő- és gyümölcsstermesztésről, valamint a borgazdálkodásról szóló 1970. évi 36. törvényerejű rendelet végrehajtásáról
1994. CII. tv.	A hegyközségekről
1997. CXXI. tv.	A szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról

2000. XCIX. tv.	A szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról szóló 1997. évi CXXI. törvény, valamint a hegyközségekről szóló 1994. évi CII. törvény módosításáról
2000. CXI tv.	A szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról szóló 1997. évi CXXI. törvény módosításáról
130/2003. FVM r.	Az Egri borvidék védett eredetű borairól
2004. XVIII. tv.	A szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról
2007. CLV. tv.	A hegyközségekről szóló 1994. évi CII. törvény, valamint a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról szóló 2004. évi XVIII. törvény módosításáról
2009. XXXIX. tv.	A szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról szóló 2004. évi XVIII. törvény és a hegyközségekről szóló 1994. évi CII. törvény módosításáról
102/2009 FVM r.	Az Egri borvidék védett eredetű borairól
127/2009. FVM r.	A szőlészeti és a borászati adatszolgáltatás, valamint a származási bizonyítványok kiadásának rendjéről, továbbá a borászati termékek előállításáról, forgalomba hozataláról és jelöléséről

## INTERJÚK

Interjú BA-val	Interjú egy borakadémikussal. 2019. május 27. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú B1-gyel	Interjú egy szekszárdi borász-borkereskedővel. 2019. június 12. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú CMSZ-szel	Interjú egy cégvezető-marketing szakemberrel. 2019. július 3. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú KB1-gyel	Interjú egy szekszárdi középborással. 2019. november 25. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú KB2-vel	Interjú egy bátaszéki középborással. 2019. június 12. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú NB1-gyel	Interjú egy szekszárdi nagyborással. 2014. augusztus 25. és 2014. szeptember 2. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú NB2-vel	Interjú egy bátaszéki nagyborással. 2019. május 23. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú NB3-mal	Interjú egy szekszárdi borász-borkereskedővel. 2019. június 12. A felvétel a szerző tulajdona.
Interjú NB4-gyel	Interjú egy szekszárdi nagyborással. 2019. szeptember 5. A felvétel a szerző tulajdona.

## RÖVIDÍTÉSEK

AgrSz	Agrártörténeti Szemle, Budapest
BL	Borászati Lapok, Pest–Budapest
ÉM	Élelmiszerügyi Minisztérium
FM	Földművelésügyi Minisztérium
FVM	Földművelésügyi- és Vidékfejlesztési Minisztérium
GL	Gazdasági Lapok, Pest–Budapest
HMN	Heves Megyei Népújság, Eger
HNT	Hegyközségek Nemzeti Tanácsa
kh	kataszteri hold
kir.	királyi
KL	Kertészeti Lapok, Budapest
Korm.	Kormány
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
m.	magyar
ME	miniszterelnöki
MÉM	Mezőgazdasági- és Élelmiszeripari Minisztérium
MI	Magyar Ifjúság, Budapest
MN	Magyar Nemzet, Budapest
PH	Pesti Hírlap, Pest–Budapest
r.	rendelet
Sz. n.	szerző nélkül
SZÁG	Szekszárdi Állami Gazdaság
t.	tanácsi
te.	törvényerejű
TMN	Tolna Megyei Népújság, Szekszárd
Tsz, tsz	termelőszövetkezet
tc.	törvénycikk
tv.	törvény
WMMÉ	A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve, Szekszárd
WMMM	Wosinsky Mór Megyei Múzeum

## **Vergangenheit und Gegenwart des Stierbluts** *(Die Rolle der Stierblut-, Kadarka- und Blaufränkischweine auf dem Szekszarder Weingebiet)*

Die letzten dreißig Jahre nach der politischen Wende brachte grundlegende Änderungen in der Geschichte der Weingegend mit. Die in den 1990-er Jahren gegründeten Familienunternehmen fingen an ihr eigenes Portfolio aufzubauen, mit dem sie ihre Positionen auf dem ungarischen Weinmarkt abmarkten. Später dann bevorzugten die meisten Winzereien drei Weinsorten (Stierblut, Kadarka und Blaufränkisch) als das Image der Weingegend bestimmende Weine. Die Befürworter sind der Meinung, daß diese drei Weinsorten den Gegebenheiten der Szekszarder Weingegend am besten passen und sind weiterhin geeignet dafür, den einzelnen Charakter der Weingegend neben ihren eigenen Sortencharakter darzustellen. Die Geschichte dieser Weine knüpfte sich eng mit der Geschichte der Weingegend, dessen Narrative zum Teil der Marketingarbeit wurde.

In Hinsicht der Forschung war die Auswahl des Stierbluts eine glückliche Entscheidung, da dieser Cuvée nach den gültigen Rechtsregeln Blaufränkisch und Kadarka jedenfalls enthalten muß, so haben diese drei Weine auch eine gemeinsame Geschichte. Es lohnt sich jedoch zu wissen, daß der Weinbau des Stierbluts vor einem Jahrhundert ganz anders erfolgte als heutzutage. Es bedeutete damals ein auf Kadarka basierende Weinmischung, wozu dann später – nach individuellem Geschmack – die auf der Weingegend neu erscheinenden Rebsorten (Blaufränkisch, Cabernet, Merlot, Portugieser, Medoc Noir) nachgegeben wurden. Auf die Wirkung der historischen und wirtschaftlichen Änderungen wurde die Zusammensetzung des Stierbluts mehrmals verändert, wobei die jedesmaligen Geschmacksrichtungen und die aktuelle Technologie auch einen Einfluß ausübten. Heutzutage wurde das gemeinsame Stil und einheitliches Image der Weingegend auch für sehr wichtig, wobei dann die Winzergemeinschaft die Weinbauer zur Einhaltung der Qualitätserforderungen durch Einleitung von Verordnungen gezwungen hat. Ein Stierblut im XXI. Jahrhundert besteht dann so aus genau bestimmten Komponenten (50% Blaufränkisch und Kadarka), welche in Rechtsregeln festgesetzt werden. In diesem Kontext greift die Geschichte des Stierbluts einer „einfachen“ Geschichte der Rebsorte über. Durch seine Ausbildung und „Brandwerden“ läßt sich das aktuelle Gesellschafts- und Agrarpolitikorgan ergreifen, dem das Stierblut sein Entstehen danken konnte. Diese Studie versuchte seine Geschichte zu verarbeiten und zu veröffentlichen.



HUCKER VERONIKA – K. NÉMETH ANDRÁS

## A Wosinsky Mór Megyei Múzeum munkatársainak tudományos publikációi, 2011–2020

Tíz év elteltével, évkönyvünk hagyományait folytatva, ismét közzétesszük a Wosinsky Mór Megyei Múzeum munkatársai publikációinak listáját. Deli Erzsébet 2010-ig gyűjtötte össze a közleményeket,<sup>1</sup> most a 2011 és 2020 közti dátummal megjelent írásokat közöljük.

A korábbi gyakorlathoz képest eltérés, hogy nem a szerzőkre bíztuk a lista összeállítását, hanem egységes szempontrendszer alapján válogattunk. A címben is jeleztük, hogy csak a tudományos publikációkat adjuk közre, ide számítva a jegyzetelt vagy felhasznált irodalmat felsoroló műveket, elhagytuk ellenben a konferenciák absztraktfüzeteiben megjelent rövid előadás-kivonatokat, a konferenciákra készített posztereket és az ásatási jelentéseket. A többnyire rövid terjedelmű ismeretterjesztő írások közléséről helykímélés miatt lemondtunk, de ezek listája többnyire megtalálható a Magyar Tudományos Művek Tárában, vagy az ismert közösségi publikációmegosztó oldalon.

A szerzők ábécésorrendben követik egymást. Az egyes szerzők publikációit négy csoportba rendeztük: önállóan megjelent művek; nagyobb terjedelmű tanulmányok, közlemények (ide értve a könyvismertetések is); rövid írások (két, legfeljebb három oldal terjedelemtől; általában a Hónap Műtárgya-sorozatban megjelent tárgyleírások, illetve szócikkek, előszók, stb.); végül szerkesztett művek. A kiadót csak az önálló művek esetében jeleztük, egyéb esetekben múzeumi évkönyvünk irodalomjegyzékének szerkesztési elveit követtük.

A többször idézett művek esetében minden alkalommal kiírtuk a teljes bibliográfiai tételt, kivéve csak két saját kiadású, sok rövidebb írást tartalmazó, kiállításához kapcsolódó kiadvány esetében (A Hónap Műtárgya 2016; Nem térkép e táj 2016) tettünk. Több szerző vagy szerkesztő esetén minden nevet megadtunk. Az azonos évben megjelent publikációk ábécésorrendben követik egymást. A címek besorolása (akár magyar, akár külföldi) névelők nélkül történt. Ha a címekben az első szavak azonos betűvel kezdődtek, akkor a sorrendet az első nem azonos betű határozta meg.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Deli Erzsébet: *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum jelenlegi munkatársainak publikációi 1972–2003*. WMMÉ XXVI (2004) 399–424; Deli Erzsébet: *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum jelenlegi munkatársainak publikációi 2004–2010*. WMMÉ XXXII (2010) 587–598.

<sup>2</sup> A publikációs listából hiányoznak Szabó Géza munkái, aki nem járult hozzá, hogy a megadott szempontok szerint válogatott műveit ebben a formában közzétegyük. Intézményünk honlapján, az egyes munkatársak neve mellett elérhetőek kollégáink saját maguk által a Magyar Tudományos Művek Tárában (<https://www.mtmt.hu/>) vezetett publikációs listáinak linkjei.

## ANDRÁSNÉ MARTON ZSUZSANNA

### Önálló művek

*Tájak, települések, emberek. 19. századi tudástár és történelmi játszóház. Múzeumpedagógiai foglalkoztató füzet diákoknak a Wosinsky Mór Megyei Múzeum megyeházi kiállításához.* Összeáll. Andrásné Marton Zsuzsanna – Lovas Csilla – V. Kápolnás Mária. Szekszárd, WMMM, 2011. 12 p.

### Tanulmányok

*Múzeumandragógiai, avagy felnőtteknek (is) szóló programok a szekszárdi múzeumban.* WMMÉ XXXIII (2011) 429–437.

*A Wosinsky Mór Megyei Múzeum múzeumpedagógiai programkínálata, különös tekintettel a TÁ-MOP 3.2.8/B/08 pályázattal támogatott és fenntartott rendezvényekre.* WMMÉ XXXIII (2011) 439–445.

*A Wosinsky Mór Megyei Múzeum múzeumpedagógiai programkínálata, különös tekintettel a TÁ-MOP 3.2.8/B/08 pályázattal támogatott és fenntartott 2011/12-es tanév rendezvényeire.* In: Múzeum és pedagógia – múzeumpedagógia. Múzeumok nagyító alatt. Tanulmányok a Kaposvári Egyetem múzeumpedagógiai konferenciájának előadásaiból. Szerk. Takács Anett – Walter Imola. Kaposvár 2012, 23–29.

*A múzeum, mint az egész életen át tartó tanulás kultúraközvetítő bázisa.* Tudásmenedzsment. A Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetének periodikája XVII (2016. márc.) 1. különszám 172–177.

*Múzeumandragógia a honismeret tükrében. A múzeum mint az egész életen át tartó tanulás, tudományos ismeretterjesztés bázisa.* Honismeret XLIV (2016) 1. sz. 55–57.

## BALÁZS KOVÁCS SÁNDOR

### Önálló művek

*Újévtől szilveszterig: a jeles napokhoz fűződő népszokások és hiedelmek a Kapos mentén.* Tamási, Könyü László Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, 2011. 180 p. (Tamási örökség II.)

*A bátai reformátusok.* Báta, Bátáért Egyesület, 2013. 40 p. (Múltunk cserepei. Bátai helytörténeti füzetek 4.)

Balázs Kovács Sándor – Gutai István: *Bánátból bánatba. A Sárköz és a temesközi Végvár rokoni kapcsolatai.* Szekszárd, Babits Kiadó, 2014. 96 p.

*Gemenc kincsei. Tájak, növények, állatok.* Baja, Gemenci Erdő- és Vadgazdaság Zártkörűen Működő Részvénytársaság, 2014. 170 p.

Balázs Kovács Sándor – Gaál Zsuzsanna – Lovas Csilla – V. Kápolnás Mária: *Levelek a frontról 1914–1918.* Szerk. Gaál Zsuzsanna. Szekszárd, WMMM, 2015. 35 p. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 2.)

Balázs Kovács Sándor – Kovács János: *A csíkos káposztától a pörccs pogácsán át a mundéros csúkáig. A Sárköz népi táplálkozása.* Sárpilis, Sárpilis Község Önkormányzata, [2017]. 215 p.

*Népi pajzánágok a Sárközből. A sárközi parasztság szerelmi élete.* Sárpilis, Sárpilis Község Önkormányzata, [2017]. 165 p.

### Tanulmányok

Balázs Kovács Sándor – Csapai János: *Első világháborús katonaemlékek a Sárközből: levelek, fényképek, emlékművek.* WMMÉ XXXIII (2011) 359–428.

*A Gyöngyösbokréta mozgalom története Tolna megyében.* WMMÉ XXXIII (2011) 287–358.



- Váraljai hagyományörzés. A Gyöngyösbokréta mozgalom történetéből.* In: Kultúrák találkozása a Völgységben. Szerk. Szóts Zoltán. Bonyhád 2011, 129–138.
- A sárközi falvak önkormányzata a feudalizmus alkonyán.* WMMÉ XXXIV (2012) 319–394.
- A sárközi nagycsalád és a születésszabályozás.* In: Középpontban a család 2. Szerk. Örsi Julianna. Túrkeve–Szolnok 2012, 25–36.
- A sárközi parasztság szabadidős tevékenységei a 19–20. században.* WMMÉ XXXV (2013) 305–376.
- A tolnai nemesség fürdője a reformkorban.* In: Ember–Táj–Természet–Alkotás. Dél-Dunántúli Dolgozatok. Tanulmányok Dr. Szóke Sándor emlékére (Füzesgyarmat, 1932–Dombóvár, 2005). Szerk. Kriston Vízi József. Dombóvár 2013, 206–223. (Helytörténeti sorozat 12.)
- A Duna összeköt. Népi kapcsolatok a Sárköz és a Duna bal partján lévő református falvak között.* In: Határjelek és hagyásfák. A hetvenedik életévébe lépő Bárth János tiszteletére írott tanulmányok. Szerk. Kothencz Kelemen. Baja 2014, 479–490.
- Két középbirtokos nemes levelezése a reformkorban. A tolnai Csapó Dániel és a somogyi Czindery László kapcsolata.* WMMÉ XXXVI (2014) 405–446.
- Halotti búcsúztatók Sükösdről.* In: Családi csokrok. A IX. Duna-Tisza közti nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia (Baja, 2014. július 17–18.) előadásai. Szerk. Kothencz Kelemen. Baja 2015, 155–164.
- A nők szerepe a sárközi nagycsaládban.* Honismeret XLIII (2015) 3. sz. 40–43.
- A régi Sárköz.* WMMÉ XXXVII (2015) 217–298.
- „Pöstyénben sok nevezetes esmeretségeket tettem.” A tolnai köznemesség fürdője a reformkorban.* WMMÉ XXXVIII (2016) 403–465.
- A völgyégi németek gazdasági térhódítása a Sárköz falvaiban.* In: Források a Völgység tanulmányozásához. Előadások a VI. Völgységi konferencián (2015. október 30.). Szerk. Szóts Zoltán. Bonyhád 2016, 139–148.
- Az Alsó-Dunamellék reformációja.* WMMÉ XXXIX (2017) 443–502.
- A hal szerepe a sárközi parasztság életében.* In: Víz, ember, örökség. Tanulmányok a 90 éve született Solymos Ede tiszteletére. Szerk. Kothencz Kelemen. Baja 2017, 119–130.
- Adalékok Alsó-Baranya reformációjához.* Rovátkák (2018) 4. sz. 31–54.
- Hitviták tüzeiben. Vallási viták az Alsó-Dunamelléken a reformáció századában.* WMMÉ XL (2018) 451–468.
- A három Laskai János.* Rovátkák (2019) 4. sz. 16–32.
- Veresmarti Mihály (1572–1646) kálvinista prédikátor megtérési históriája 1610-ben.* WMMÉ XLI (2019) 349–373.

## Rövid közlemények

- Céhkancsó.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 8–9.
- Kanászkiürt.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 42–43.
- Karikás ostor nyele.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 12–13.
- A sárközi bíborvég.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 58–59.
- Steig István: Sárközi leány népviseletben.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 34–35.
- Székely férfi rövid bunda.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 84–85.
- Türelemüveg.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 10–11.

## CZÖVEK ATTILA

### Tanulmányok

- A bonyhádi gótikus templomrom elfedése.* WMMÉ XXXVIII (2016) 131–146.

Ódor János Gábor – Szabó Máté – K. Tóth Gábor – K. Németh András – Czövek Attila: *Avar kori temetők szondázó ásatása Várong határában*. WMMÉ XL (2018) 23–58.

### Rövid közlemények

*Kelta kori harcos hamvasztásos sírja*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 102–103.

*A mőzsi 18–19. századi pénzlelet*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 40–41.

*Rézkori leletek a rozékirály szőlőjében. Szekszárd, Kemping (2014)*. In: Nem térkép e táj 2016, 14–15.

*Római kori aranyozott bronz lovas szobor töredéke*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 74–75.

*A szekszárdi postahivatalt díszítő zománcozott korona*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 64–65.

*Zavarnak az avarok? Szekszárd, Bogyiszlói út, Ipari park (2008–2015)*. In: Nem térkép e táj 2016, 12–13.

## CSAPAI JÁNOS

### Tanulmányok

Balázs Kovács Sándor – Csapai János: *Első világháborús katonaemlékek a Sárközből: levelek, fényképek, emlékművek*. WMMÉ XXXIII (2011) 359–428.

*Ónedények a sárközi református gyülekezetekben*. WMMÉ XXXVIII (2016) 349–368.

*Református prédikációk a 19. század első feléből: „Hol vagynak azok a népségnek virágyai melyek orczádnak mezején nyílottak és pirosultak?”* In: Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében 10. Szerk. Pilipkó Erzsébet – Fogl Krisztián Sándor. Veszprém 2017, 909–920.

*Egy sárközi szanitéc levelezése*. In: A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására. Szerk. Glässer Norbert – Mód László. Szeged 2018, 90–105.

*Ónedények a Tolnai Református Egyházmegyében I*. WMMÉ XL (2018) 469–491.

*Ónedények a Tolnai Református Egyházmegyében II*. WMMÉ XLI (2019) 435–454.

## FUKSZ MÁRTA

### Önálló művek

Fileki, Irena – Fuksz Márta: *Kocovски и шаркоски вез – културне паралеле – Koszovói és sárközi hímzés – kulturális párhuzamok – Kosovo and Sárköz embroidery – cultural parallels*. Београд/ Belgrade – Сексард/ Szekszárd, Néprajzi Múzeum, Belgrád – WMMM, 2018. 153 p.

### Tanulmányok

*Családi tradíció és hagyományalkotás öt szekszárdi borászcsalád életében*. WMMÉ XXXVI (2014) 547–575.

*A bonyhádi Stoll mézeskalácsos dinasztia (1847–1946)*. WMMÉ XXXVII (2015) 429–449.

*A Tolna vármegyei hegyközségi articulusok és a Szekszárdi Közalapítványi Uradalom hegybéli rendtartása 1839-ből*. WMMÉ XXXVIII (2016) 467–502.

*Szőlészeti idénymunkások a Szekszárdi borvidéken*. WMMÉ XL (2018) 537–576.

*Fejezetek a szekszárdi borvidék legújabb kori történetéből I. Szervezeti és jogszabályi háttér: hegyközségek és eredetvédelem*. WMMÉ XLI (2019) 501–538.

### Rövid közlemények

*Cukorkakészítő gép és cukorkamintázó henger*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 90–91.

*Ónfedeles habán bokály*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 66–67.

- Bakos Áron – Fuksz Márta – Hajdu Ágnes – Móser Tamás: *A tereptől a néprajzi muzeológiáig. Reflexiók a néprajzos muzeológusok éves továbbképzéséről*. Tabula XIX (2018) 1–2.
- Die Region Sárköz an der Donau*. In: Donau. Menschen, Schätze und Kulturen. Eine Reise vom Schwarzen Meer zur Schallaburg. Red. Heher, Dominik – Höfler, Theresa – Schretzmayr, Birgit. Schallaburg 2020, 172–173.

## GAÁL ATTILA

### Önálló művek

- Gaál Attila – Hadikfalviné Mányoki Elza: *Embersorsok a viharban. Nagymányokiak az 1026-os lágerben*. Nagymányok, Nagymányoki Német Nemzetiségi Önkormányzat, 2015. 440 p.

### Tanulmányok

- Kerámia leletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából II. Talpastálak, kiöntőcsöves korsók*. WMMÉ XXXIII (2011) 231–286.
- K. Németh András: *A középkori Tolna megye templomai (recenzió)*. WMMÉ XXXIII (2011) 447–450.
- Kerámia leletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) területéről és feltárásából III. Cserépkorsók, kanták*. WMMÉ XXXIV (2012) 255–318.
- Kerámia leletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából IV. Fazekak, fedők, sütőharangok*. WMMÉ XXXV (2013) 219–304.
- 17–18. századi gyűrűk, pecsétgyűrűk és pecsétnyomók Tolna megyéből*. WMMÉ XXXVI (2014) 379–404.
- Tűzhelyek és kályhák maradványai a Szekszárd-palánki (Jeni Palánk) török várban és településen*. WMMÉ XXXVII (2015) 145–215.
- 16–18. századi leletek a szekszárdi török palánkvár környezetéből*. WMMÉ XXXVIII (2016) 285–327.
- A szekszárdi szarkofág topográfijához*. WMMÉ XXXVIII (2016) 7–33.
- Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából I. Fegyverek és fegyvertartozékok*. WMMÉ XXXIX (2017) 315–399.
- A fémmegmunkálás leletei a Szekszárd-palánki török kiserőd (Jeni Palanka) feltárásából*. In: *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon*. Tanulmányok Holl Imre emlékére. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi – Orosz Krisztina. Budapest 2017, 215–240.
- Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából II. Háztartási eszközök, személyes használati tárgyak*. WMMÉ XL (2018) 333–416.
- Heim Ferenc honvéd 1943. január 14-én nyoma veszett. Egy nagymányoki órásmester életéről és a doni áttörésnél megharcolt napjairól*. WMMÉ XL (2018) 503–535.
- Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából III. Mesterségekhez köthető fém (és más anyagú) munkaeszközök, tárgyak*. WMMÉ XLI (2019) 241–319.

### Rövid közlemények

- Törökök, rácok, magyarok – élet az egykori Újpalánkon. Szekszárd, Jeni Palánk (2010)*. In: *Nem térkép e táj* 2016, 16–17.

### Szerkesztett kötetek

- WMMÉ XXXIII (2011)

## GAÁL ZSUZSANNA

### Önálló művek

- Szekszárd retro. Azok a '60-as, '70-es évek...* Szerk. Ódor János Gábor. Szekszárd, WMMM, 2013. 39 p. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 1.)
- Balázs Kovács Sándor – Gaál Zsuzsanna – Lovas Csilla – V. Kápolnás Mária: *Levelek a frontról 1914–1918*. Szekszárd, WMMM, 2015. 35 p. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 2.)
- Szekszárd a két háború között*. Szerk. Ódor János Gábor. Szekszárd, WMMM, [2019]. 39 p. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 5.)

### Tanulmányok

- Levelek a frontról 1914–1918. Időszaki kiállítás a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban*. Történeti Muzeológiai Szemle 14 (2015) 229–234.
- Tagyosi Csapó Ida (1807–1856), egy reformkori nő portréja*. WMMÉ XXXVII (2015) 313–349.
- Egy per margójára. Törvényes és természetes gyermekek a Bezerédj családban*. WMMÉ XXXVIII (2016) 369–401.
- Múzeumpedagógiai foglalkoztató tér és Látványtár a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban*. Történeti Muzeológiai Szemle 15 (2017) 125–132.
- A nemesi földtulajdonról, különös tekintettel a nők birtokszerzésére*. WMMÉ XLI (2019) 455–478.

### Rövid közlemények

- Faragott szék*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 76–77.
- A nemzeti áldozatkészség szobra*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 100–101.
- Osztrák katonai dob*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 52–53.
- Vörös Sas Rend I. osztály*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 38–39.

### Szerkesztett kötetek

- WMMÉ XXXIV (2012). Szerk. Gaál Zsuzsanna – Ódor János Gábor
- WMMÉ XXXV (2013). Szerk. Gaál Zsuzsanna – Ódor János Gábor
- Glósz József: *A rendiség alkonya. Válogatott tanulmányok*. Szekszárd 2014.
- WMMÉ XXXVI (2014). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András
- Balázs Kovács Sándor – Gaál Zsuzsanna – Lovas Csilla – V. Kápolnás Mária: *Levelek a frontról 1914–1918*. Szekszárd 2015. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 2.)
- WMMÉ XXXVII (2015). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András
- WMMÉ XXXVIII (2016). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András
- WMMÉ XXXIX (2017). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András
- WMMÉ XL (2018). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András
- WMMÉ XLI (2019). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András

## HUCKER VERONIKA

### Tanulmányok

- Vadas Ferenc műveinek bibliográfiája*. In: Vadas Ferenc emlékezete. Szerk. Ódor János Gábor. Szekszárd 2015, 57–59. (WMMM Füzetek 1.)

### Rövid közlemények

- Egyedi muzeális, restaurált könyvtári kötet*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 32–33.

- Wosinsky Mór: *Leletek a lengyeli őskori telepről (1–2. rész)*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 80–81.
- Wosinsky Mór: *Az őskor mészbetűtes díszítésű agyagművessége*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 56–57.
- Wosinsky Mór: *Tolnavármegye története I–II. és a könyv eredeti nyomóúcai*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 104–105.

## K. NÉMETH ANDRÁS

### Önálló művek

- A középkori Tolna megye templomai*. Pécs, IDResearch Kft. – Publikon Kiadó, 2011. 289 p.
- Haza a múltban. Szemelvények Tamási újkori történetéből*. Tamási, Könnyü László Városi Könyvtár, 2012. 124 p. (Tamási örökség III.)
- Máté Imréné – K. Németh András: *Simontornyai vár. Múzeumpedagógiai foglalkoztató füzet*. [Simontornya, Simontornyai Vármúzeum] 2013. 19 p.
- A középkori Tolna megye templomai. 2.*, javított, bővített kiadás. Szekszárd, WMMM, 2015. 294 p.
- Tamási 1919-ben. Ellenforradalom, vörösteror, fehérterror*. Tamási, Tamási Helytörténeti Alapítvány, 2019. 144 p.
- K. Németh András – Máté Gábor: *Horhosok, puszták, búvólikak. Tájérténeti tanulmányok a 16–18. századi Dél-Dunántúlról*. Pécs–Budapest, PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, 2020. 240 p. (Studia Ethnologica Hungarica XX.)

### Tanulmányok

- K. Németh András – Rácz Miklós: *Cikó–Eszterpuszta „eltemetett” temploma*. VKT VII (2011) 6. sz. 11–13.
- A középkori Tolna megye egyházi topográfiájának módszertani tapasztalatai*. In: „Fél évszázad terepen”. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Kővári Klára – Miklós Zsuzsa. Budapest 2011, 35–42.
- „Onnan köveket kemencze alljának s más szükségekre hordván...” *Középkori templomaink pusztulásának történetéhez*. WMMÉ XXXIII (2011) 107–127.
- Torma István műveinek bibliográfiája*. In: „Fél évszázad terepen”. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Miklós Zsuzsa – Kővári Klára. Budapest 2011, 9–14.
- K. Németh András – Rácz Miklós: *Báta középkori plébániatemploma*. WMMÉ XXXIV (2012) 147–177.
- Adatok a pinchelyi török parkány lokalizálásához*. Castrum 16 (2013) 1–2. sz. 65–77.
- Barátok tava. Tájrégészeti és történeti adatok egy helynév eredetéhez*. ArchÉrt 138 (2013) 367–374.
- Fejezetek Kisszékely határának középkori történetéből*. In: A kisszékelyi táj varázsa. Szerk. Horváth András. Kisszékely 2013, 38–43.
- Hol feküdt a középkori Nyerges falu? Széjgyezet egy elpusztult középkori falu helyének meghatározásához*. In: Ember–Táj–Természet–Alkotás. Dél-Dunántúli Dolgozatok. Tanulmányok Dr. Szőke Sándor emlékére (Füzesgyarmat, 1932–Dombóvár, 2005). Szerk. Kriston Vízi József. Dombóvár 2013, 31–39. (Helytörténeti sorozat 12.)
- K. Németh András – Takács Melinda: *A középkori Lápafő és temploma*. In: Fialat Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete. A Kaposváron 2012. november 22–24. között megrendezett Fialat Középkoros Régészek IV. Konferenciájának tanulmányai. Szerk. Varga Máté. Kaposvár 2013, 61–81. (A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 2.)
- Ráctemplom, Pusztaszentegyház, Templomhely. Elpusztult középkori templomok emléke földrajzi neveinkben – különös tekintettel Tolna megyére*. In: Helyneveink érdekességei, tanulságai, népi magyarázatai. Egy pályázat legjobb darabjai. Válogatás a Nemzeti Erőforrás Minisztérium anyanyelvi pályázataiból. Válogatta és szerk. Balázs Géza – Grétsy László. Budapest 2013, 159–171.

- Regenkes alias Koppankes. A Koppány folyónév keletkezéséhez.* Helynévtörténeti Tanulmányok 9 (2013) 31–41. (A Magyar Névtörténeti Kiadványai 29.)
- Tolna megye központi helyei a középkorban.* Urbs. Magyar Várostartörténeti Évkönyv 8 (2013) 213–247.
- Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében I. Vízimalmok.* WMMÉ XXXV (2013) 121–151.
- Adatok Tolna megye középkori útjainak kutatásához.* In: A múltnak kútja. Fialat középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete. Szerk. Rác Tibor Ákos. Szentendre 2014, 177–188, 408. (Ferenczy Múzeum Kiadványai, A. sorozat. Monográfiák 3.)
- A Balaton–Sió–Kapos köz települései egy 17. század végi kéziratot térképén.* TFK 2 (2014) 1–2. sz. 63–76.
- K. Németh András – Máté Gábor: *Szemponatok és példák a középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonosságának vizsgálatához (Kapos és a Völgységi-patak vízgyűjtője).* In: Középkori elemek a mai magyar anyagi kultúrában, napjainkban. Szerk. Bati Anikó – Csoma Zsigmond. Budapest 2014, 47–68. (Tanulmányok a Kárpát-medence anyagi kultúrájának köréből I.)
- Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében II. Halászat.* WMMÉ XXXVI (2014) 223–251.
- Tamási és határa a 17. században.* In: Tanulmányok Tamási történetéből. Őskor, római kor, középkor, törökkor. Szerk. Torma István. Tamási 2015, 213–238.
- Tamási és határa a középkorban.* In: Tanulmányok Tamási történetéből. Őskor, római kor, középkor, törökkor. Szerk. Torma István. Tamási 2015, 97–184.
- Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében III. Vízrajz.* WMMÉ XXXVII (2015) 7–39.
- 1956 Tamásiban, különösen tekintettel a laktanyára. Kéry László visszaemlékezései elé.* In: Kéry László: Az 1956-os magyar forradalom és előzményei a tamási laktanyában, az Ungvárra deportáltak névjegyzékével. Tamási 2016, 1–12.
- Fák és erdők a középkori Tolna megyében.* WMMÉ XXXVIII (2016) 45–70.
- Középkori pecsétnyomók és idézőbillogek Tolna és Somogy megyékből.* WMMÉ XXXIX (2017) 235–261.
- A Tolna megyei régészeti topográfiai kutatások vázlatos története.* In: Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő. Szerk. Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes. Budapest 2017, 213–226.
- K. Németh András – Máté Gábor: *Vázlat a pusztafalvak tájtörténeti kutatásához a Kapos menti Enyöd példáján.* TFK 5 (2017) 1. sz. 44–58.
- Czövek Attila – K. Németh András – K. Tóth Gábor – Ódor János Gábor – Szabó Máté: *Avar kori temetők szondázó ásatása Várong határában.* WMMÉ XL (2018) 23–57.
- „Sarlóját ez okért bőszy fegyverré köszörülte”. Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről.* In: Genius loci. Laszlovszky 60. Ed. Mérai, Dóra – Drosztnér, Ágnes – Lyublyanovics, Kyra – Rasson, Judith – Papp Reed, Zsuzsanna – Vadas, András – Zatykó, Csilla. Budapest 2018, 280–284.
- Torma István (1940–2018).* WMMÉ XL (2018) 577–580.
- K. Németh András – Varga Máté: *Kisszéky középkori temploma.* VKT évkönyv 2019, 34–37.
- Mordovin Maxim – K. Németh András: *Középkori ólom textilplombadepó Újireg-Kulcsár-pusztáról.* WMMÉ XLI (2019) 127–174.
- Emlékezés a száz éve meghalt múzeumszervező történész-politikusra, Kammerer Ernőre.* Honismeret XLVIII (2020) 5. sz. 13–18.

### Rövid közlemények

- Ódor János Gábor – K. Németh András: *[Bevezetés.]* In: Nem térkép e táj 2016, 3.
- Középkori padlótegla a Tamási család címerével.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 30–31.
- Középkori vízimalom őrlőkővének töredéke.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 70–71.
- A leletek útja a lelőhelytől a kiállításig.* In: Nem térkép e táj 2016, 37.

### Szerkesztett kötetek

- WMMÉ XXXVI (2014). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András

- WMMÉ XXXVII (2015). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András  
 Tálosi Zoltán: *Háborús évek 1941–1945. Légiesemények és harcok Tolna megyében*. Szekszárd 2016.  
*A Hónap Műtárgya. Időszaki kiállítások a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban 2008–2016*. [Szekszárd 2016.] (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 4.)  
*Nem térkép e táj. Régészeti kutatások eredményei Szekszárd területén 2006–2015*. Szekszárd 2016.  
 (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 3.)  
 WMMÉ XXXVIII (2016). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András  
 WMMÉ XXXIX (2017). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András  
 Fileki, Irena – Fuksz Márta: *Косовски и шаркоски вез – културне паралеле – Koszovói és sárközi hímzés – kulturális párhuzamok – Kosovo and Sárköz embroidery – cultural parallels*. Уредник/ Szerk./Ed. Matic, Miloš – K. Németh András. Београд/Belgrade – Сексард/Szekszárd 2018.  
 WMMÉ XL (2018). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András  
 WMMÉ XLI (2019). Szerk. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András

## K. TÓTH GÁBOR

### Tanulmányok

- Késő avar kori övkészlet Báta-Furkópusztáról*. WMMÉ XXXVIII (2016) 35–44.  
*Avar kori temető Szekszárd-Varga Peti-dűlőben*. WMMÉ XXXIX (2017) 29–94.  
 K. Tóth Gábor – Szabó Máté – Ódor János Gábor – K. Németh András – Czövek Attila: *Avar kori temetők szondázó ásatása Várong határában*. WMMÉ XL (2018) 23–58.  
*Avar kori temető Tolna-Mözs-Széles földek-dűlőben*. WMMÉ XLI (2019) 7–26.  
*Ezüsttálka egy kora avar kori sírban Bonyhádról*. ArchÉrt 145 (2020) 145–156.

### Rövid közlemények

- Késő avar kori övkészlet*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 98–99.  
*Avar kori lószerszámveret Nagyszénás határából*. In: Fémek a földből I. Szerk. Bíró Gyöngyvér – Katona-Kiss Attila – Rózsa Zoltán. Orosháza 2018, 52–53. (Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 19.)

## LOVAS CSILLA

### Önálló művek

- Tájak, települések, emberek. 19. századi tudástár és történelmi játszóház. Múzeumpedagógiai foglalkoztató füzet diákoknak a Wosinsky Mór Megyei Múzeum megyeházi kiállításához*. Összeáll. Andrásné Marton Zsuzsanna – Lovas Csilla – V. Kápolnás Mária. Szekszárd, WMMM, 2011. 12 p.  
 Balázs Kovács Sándor – Gaál Zsuzsanna – Lovas Csilla – V. Kápolnás Mária: *Levelek a frontról 1914–1918*. Szekszárd, WMMM, 2015. 35 p. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 2.)

### Tanulmányok

- Babits Ildikó autogramgyűjteménye*. WMMÉ XXXV (2013) 409–430.  
*Tolna megyei festőművészek az I. világháborúban: Garay Ákos*. WMMÉ XXXVI (2014) 479–506.  
*Adatok Garay Ákos pályaképehez a népi témájú alkotásai és néprajzi munkássága kapcsán*. XXXVII (2015) 351–371.  
*A „tizenhárompróbás” barátság. Garay Ákos és Csók István kapcsolata*. WMMÉ XXXIX (2017) 571–598.

## Rövid közlemények

Böhm Pál: *Cigányleány*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 106–107.

Garay János: *Szegszárdi borének. A Szegszárdi bordal kézírata 1846-ból*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 18–19.

*Ismeretlen 18. századi festő: Jákob létrája*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 16–17.

*Ismeretlen festő: Bezerédj Amália portréja*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 68–69.

*Íróladika*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 6–7.

László Lajos: *Uránbányászok. A dokumentumdráma szöveggönyve*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 62–63.

Mattioni Eszter: *Tavaszi*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 28–29.

Mészöly Miklós *családi fotóalbuma a 30-as évekből*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 72–73.

Mészöly Miklós: *Napló. Motívumok 1948–1955*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 96–97.

*Taftseyem ruhaderék*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 82–83.

*Újonnan előkerült fotóalbumok Babits Mihály oldalági rokonságából*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 44–45.

## Szerkesztett kötetek

*Liszt Ferenc és Szekszárd*. Szekszárd 2011. (Szekszárdi Füzetek 4.)

*Kétszáz éve született Garay János a reformkor ünnepelt költője*. Szekszárd 2012. (Szekszárdi Füzetek 5.)

*„Költöket s borokat kóstolgotok”. Tolna megyei költők, írók szőlőről és borról*. Szerk. Lovas Csilla – Németh Judit – Rühl Gizella. Szekszárd 2013.

## MÁCSAINÉ IVÁN ÉVA

### Tanulmányok

*A kolera járvány pusztítása Kalocsán, 1873-ban*. *Historia Nostra* I (2013) 1. sz. 128–144.

*„A Csajkásban legyen a magyarságnak egy végvára”. Tervek a hadirokkantak csajkáskerületi telepítéséről az I. világháború végén*. *Cumania* 28 (2018) 237–248.

*„Fogadom, hogy teljesítem leventekötelességeimet, melyekkel Istennek, Hazámnak és honfitársaimnak tartozom!” Adalékok a leventemozgalom Tolna megyei történetéhez*. *WMMÉ* XLI (2019) 479–500.

*„Idehaza férfiakat így nem láttam imádkozni”. Tábori lelkészi szolgálat a Nagy Háborúban – a Kalocsai Főgyházmegyei Levéltár iratainak tükrében*. *Cumania* 29 (2020) 103–118.

*Szemináriumból – Kaszárnyába. Kalocsai papnövendékek a Nagy Háborúban*. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 2017 (2020) 53–59.

## ÓDOR JÁNOS GÁBOR

### Tanulmányok

*The 5th-century cemetery and settlement at Mözs (Tolna County, Hungary) – some issues concerning the „East-Germanic” period in Transdanubia*. In: *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Hrsg. Heinrich-Tamácska, Orsolya. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2011, 347–359. (*Castellum pannonicum pelsonense* 2.)

*Rosner Gyula (1936–2003), Tolna megye népvándorlás korának kutatója*. In: *In memoriam Dr. Rosner Gyula*. Kiad. dr. Rosner Gyula gyermekei. Szekszárd 2011, 16–18.

Ódor János Gábor – Rác Zsófia: *Szerszámmellékletes sír a szekszárd-tószegi-dűlői avar temetőből*. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* XII (2011) 245–256.



- Koncz István – Ódor János Gábor: *Einfach oder anspruchslos? Über das Punktkreisornament im 6. Jahrhundert anhand dreier Fibeln aus dem Komitat Tolna*. ArchÉrt CXLI (2016) 1. sz. 145–156.
- Oross Krisztián – Oszás Anett – Marton Tibor – Köhler Kitti – Ódor János Gábor – Szécsényi-Nagy Anna – Bánffy Eszter – Alt, Kurt W. – Bronk Ramsey, Christopher – Kromer, Bernd – Bayliss, Alex – Hamilton, Derek – Whittle, Alasdair: *Midlife changes: the Sopot burial ground at Alsónyék*. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 94 (2013) [2016] 151–178.
- Szeniczey Tamás – Bernert Zsolt – Bakó Katalin – Kovacsóczy Bernadett – Marcsik Antónia – Ódor János Gábor – Hajdu Tamás: *Alsónyék-elkerülő 2. lelőhely és Dunaföldvár-Barota-dűlő avar kori népességének biológiai rekonstrukciója*. In: Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 2. kötet. Szerk. Balogh Csilla – Major Balázs. Esztergom–Budapest 2017, 103–123.
- Ódor János Gábor – Szabó Máté – K. Tóth Gábor – K. Németh András – Czövek Attila: *Avar kori temetők szondázó ásatása Várong határában*. WMMÉ XL (2018) 23–58.
- Régi idők emlékei*. In: Szekszárd, ahol élünk. Várostörténet mindenkinek. Szerk. V. Kápolnás Mária. Szekszárd 2018, 34–63.
- Ódor János Gábor – Vindus Melinda: *Középkori kápolna és 16–18. századi temető Tolnáról*. WMMÉ XLI (2019) 175–228.
- Knipper, Corina – Koncz, István – Ódor, János Gábor – Mende, Balázs Gusztáv – Rácz, Zsófia – Kraus, Sandra – van Gyseghem, Robin – Friedrich, Ronny – Vida, Tivadar: *Coalescing traditions – Coalescing people. Community formation in Pannonia after the decline of the Roman Empire*. PLOS ONE XV (2020) 4. sz. <http://doi.org/10.1371/journal.pone.0231760>

## Rövid közlemények

- Előszó*. In: Gaál Zsuzsanna: Szekszárd retro. Azok a '60-as, '70-es évek... Szekszárd 2013, 3. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 1.)
- Grusswort*. In: Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donauraum. Hrsg. Hardt, Matthias – Heinrich-Tamáská, Orsolya. Weinstadt 2013, 5–6.
- Előszó*. In: Vadas Ferenc emlékezete. Szerk. Ódor János Gábor. Szekszárd 2015, 5. (WMMM Füzetek 1.)
- A regölyi fejedelmi sírlelet*. In: A Kárpát-medence ősi kincsei a kőkortól a honfoglalásig. Szerk. Vágó Ádám. Budapest 2015, 379.
- 12. századi besenyő férfi koponyája és arcreekonstrukciója Kajdacsról*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 78–79.
- Berzsényi Brigitta – Ódor János Gábor: *Archeobotanika*. In: Nem térkép e táj 2016, 30.
- Avar kori kettős síp Bonyhádról*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 24–25.
- Avar szőlő, avar kút*. In: Nem térkép e táj 2016, 22–23.
- A Babits család tájtékipipája*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 92–93.
- Grynaeus András – Ódor János Gábor: *Dendrokronológia. Avar kori kutak Szekszárd, Varga Peti-dűlő, 1. lelőhely*. In: Nem térkép e táj 2016, 31.
- Előszó*. In: Nem térkép e táj 2016, 3.
- Ivóvezeték az avar temetőn át*. In: Nem térkép e táj 2016, 24–25.
- A Kárpát-medence második legnagyobb avar kori temetője*. In: Nem térkép e táj 2016, 20–21.
- A Lengyel-kultúra antropomorf edénye Bátaszékről*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 4–5.
- Mészöly Miklós személyes hangú levele és egy dedikált kötete*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 48–49.
- Napoleon-ábrázolásos tájtékipipa*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 36–37.
- A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Hónap Műtárgya-sorozatáról*. In: A Hónap Műtárgya 2016, 3.

## Szerkesztett kötetek

WMMÉ XXXIV (2012). Szerk. Gaál Zsuzsanna – Ódor János Gábor

Gaál Zsuzsanna: *Szekszárd retro. Azok a '60-as, '70-es évek...* Szekszárd 2013. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 1.)

WMMÉ XXXV (2013). Szerk. Gaál Zsuzsanna – Ódor János Gábor

K. Németh András: *A középkori Tolna megye templomai. 2., javított, bővített kiadás.* Szekszárd 2015. *Vadas Ferenc emlékezete.* Szekszárd 2015. (WMMM Füzetek 1.)

Gaál Zsuzsanna: *Szekszárd a két háború között.* Szekszárd [2019]. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 5.)

## V. KÁPOLNÁS MÁRIA

### Önálló művek

*Tájak, települések, emberek. 19. századi tudástár és történelmi játszóház. Múzeumpedagógiai foglalkoztató füzet diákoknak a Wosinsky Mór Megyei Múzeum megyeházi kiállításához.* Összeáll. Andrásné Marton Zsuzsanna – Lovas Csilla – V. Kápolnás Mária. Szekszárd, WMMM, 2011. 12 p.

Sztellik Endre – V. Kápolnás Mária: *Báta természeti értékei – A Fekete Gólya Ház.* Báta, [Bátáért Egyesület, 2013.] 40 p. (Múltunk cserepei – Batai Helytörténeti Füzetek 5.)

Vitéz Attila – V. Kápolnás Mária – Erky-Nagy Tibor: *Szekszárd Anno.* Szekszárd, magánkiadás, 2014. 110 p.

Balázs Kovács Sándor – Gaál Zsuzsanna – Lovas Csilla – V. Kápolnás Mária: *Levelek a frontról 1914–1918.* Szekszárd, WMMM, 2015. 35 p. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 2.)

### Tanulmányok

*Faluképek, múlt és jelen – a Völgységi járás képeslapjainak forrásértéke.* In: Kultúrák találkozása a Völgységben. Előadások az V. Völgységi Konferencián (2010. november 25.). Szerk. Szóts Zoltán. Bonyhád 2011, 91–98.

*Ármentesítés után II. Belvizek és árvizek a Sárközben az első világháborútól az államosításig.* WMMÉ XXXV (2013) 377–408.

*Bátaszék első fényképésze Récsei (Rovácsek) Pál 1842–1926.* MAFOT – Apertúra XXX. (2014. szeptember) [http://mafot.hu/apertura\\_bataszek-elso-fenykepesze-recsei-rovacsek-pal-1842-1926.html](http://mafot.hu/apertura_bataszek-elso-fenykepesze-recsei-rovacsek-pal-1842-1926.html)

*Fényképészek és műtermek Tolna megye Központi járásában a 20. század első felében.* WMMÉ XXXVI (2014) 507–546.

*Fényképészek és műtermek Bonyhádön 1868–1948.* WMMÉ XXXVII (2015) 393–428.

*Dombóvári fényképezőmesterek működése a 20. század első felében.* WMMÉ XXXVIII (2016) 591–629.

*Fotográfusok a Völgységben a 19–20. században.* In: Források a Völgység tanulmányozásához. Előadások a VI. Völgységi Konferencián (2015. október 30.). Szerk. Szóts Zoltán. Bonyhád 2016, 125–138.

*A Szekszárdi Kaszinó nyári pavilonja.* WMMÉ XXXIX (2017) 599–616.

*Rendszerváltástól rendszerváltozásig (1949–1991).* In: Szekszárd, ahol élünk. Várostarténet mindenkinek. Szerk. V. Kápolnás Mária. Szekszárd 2018, 344–371.

*A város, ahol élünk.* In: Szekszárd, ahol élünk. Várostarténet mindenkinek. Szerk. V. Kápolnás Mária. Szekszárd 2018, 373–382.

### Rövid közlemények

*Az ezeréves Báta.* Honismeret XLIII (2015) 5. sz. 3–4.

*Fényképalbum. Tolnamegyei Takarékszövetkezet és Hitelbank, Szekszárd.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 60–61.

*Házassági címerpecsétnyomó.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 26–27.

- Mandolin citera.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 46–47.
- Szerelmi pavilon – gloriette.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 22–23.
- Világos ruhás hölgy – Koller Károly kromotípiája.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 88–89.
- Szöts Zoltán – V. Kápolnás Mária: *Fényképészeti műtermek.* In: Bonyhád lexikon. Szerk. Steib György. Bonyhád 2017, 193–195.

### Szerkesztett kötetek

- Balázs Kovács Sándor: *A bátai reformátusok.* Bába 2013. (Múltunk cserepei – Bátai Helytörténeti Füzetek 4.)
- Szekszárd, ahol élünk. Várostörténet mindenkinek.* Szekszárd 2018.
- Szekszárd, ahol élünk. Várostörténeti munkafüzet középiskolásoknak.* Szerk. Gesztesi Enikő – V. Kápolnás Mária. Szekszárd 2018.

## VINDUS MELINDA

### Tanulmányok

- Българите в Банат – минало и настояще.* In: България – Унгария. Политика, история, култура през XIX – XXI. Век. Ред. Джени Маджаров. София 2015, 211–232.
- Farkas Baráthi Mónika – Vindus Melinda: *Dzseni Madzsarov: A szertartásbeli gesztus funkciója és szemantikája a magyar kultúrában.* Gutenberg Kiadó, Szófia, 2014. Könyvismertetés. Ethnographia CXXVIII (2017) 1. sz. 160–162.
- The Largo Project in Sofia.* Hungarian Archaeology E-Journal 2017 Summer. [http://www.hungarian-archaeology.hu/?page\\_id=279#post-7117](http://www.hungarian-archaeology.hu/?page_id=279#post-7117)
- A Sofia Largo projekt.* Magyar Régészet Online Magazin 2017 nyár. [http://www.magyarregeszet.hu/?page\\_id=279#post-10435](http://www.magyarregeszet.hu/?page_id=279#post-10435)
- Archaeological heritage protection in Bulgaria. A short history of Bulgarian monument protection.* Hungarian Archaeology VIII (2019) 3. sz. 35–40. <https://doi.org/10.36338/ha.2019.3.2>
- Ódor János Gábor – Vindus Melinda: *Középkori kápolna és 16–18. századi temető Tolnárol.* WMMÉ XLI (2019) 175–228.
- „Ne adja az Úr, hogy elfelejtse, kik vagyunk és honnan jöttünk!” *A bánáti bolgárok múltja, jelen és jövője.* In: Szláv kulturális örökségeink: nyelv, folklór, irodalom. Tanulmánykötet a Bolgár Kulturális Fórum alapításának 20. évfordulójára. Szerk. Menyhárt Krisztina – Dudás Mária. Budapest 2019, 165–186.
- Páli Szent Vince Katolikus Szakmunkásképző- és Szakközépiskola.* In: A Katolikus Budapest. III–IV. Oktatási és nevelési intézmények. Szerk. Beke Margit. Budapest 2019, 353–359.
- Pestszentimre oktatási intézményei.* In: A Katolikus Budapest III–IV. Oktatási és nevelési intézmények. Szerk. Beke Margit. Budapest 2019, 978–985.
- Pestszentlőrinc katolikus iskolái.* In: A Katolikus Budapest III–IV. Oktatási és nevelési intézmények. Szerk. Beke Margit. Budapest 2019, 986–995.
- Reménység Két Tanítási Nyelvű Katolikus Általános Iskola.* In: A Katolikus Budapest III–IV. Oktatási és nevelési intézmények. Szerk. Beke Margit. Budapest 2019, 353–359.
- Régészeti örökségvédelem Bulgáriában. A bolgár műemlékvédelem rövid története.* Magyar Régészet 8 (2019) 3. sz. 35–40, <https://doi.org/10.36245/mr.2019.3.2>

### Szerkesztett kötetek

- Ezer éve Óbudán. Tanulmányok az Óbudai Szent Péter és Pál Főplébánia történetéből.* Szerk. Simon Katalin – Vindus Melinda. Budapest 2015.

**Önálló művek**

Miklós Zsuzsa – Vizi Márta: *Ete: egy elpusztult középkori mezőváros Tolna megyében*. Szekszárd, WMMM, 2013, 18 p.

**Tanulmányok**

*Kályhák a szigligeti várban. A keleti-középső háromosztatú ház kályhacsempéi*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 26 (2011) 81–101.

*Terepbejárások Decs-Ete mezőváros (Tolna megye) területén*. In: „Fél évszázad terepen”. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Kővári Klára – Miklós Zsuzsa. Budapest 2011, 85–98.

*Újkori kályha darabjai az ozorai várkastély régészeti feltárásából*. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György – Kovács Gyöngyi – Domokos György – Miklós Zsuzsa – Mordovin Maxim. Budapest 2011, 307–322.

Miklós, Zsuzsa – Vizi, Márta: *Die verbindungsstiftende Funktion der Donau im Mittelalter*. In: Ten thousand years along the Middle Danube. Life and early communities from prehistory to history. Ed. Kovács, Gyöngyi – Kulcsár, Gabriella. Budapest 2011, 327–346. (Varia Archeologica Hungarica XXVI.)

*Kályhásság egy egykori dél-dunántúli mezővárosban*. WMMÉ XXXIV (2012) 213–254.

*Késő középkori téглаégető kemencék Bátaszék-Leperdpusztán*. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 5. Az V. és VI. Bélyeges Téгла Napok előadásai: Naszály, 2011. május 28. – Mosonmagyaróvár, 2011. szeptember 24. Szerk. Herczig Béla. Baj 2012, 45–54.

*Régészeti kutatási eredmények a múzeumi foglalkozásokon*. In: Múzeum és pedagógia-múzeum-pedagógia. Múzeumok nagyító alatt. Tanulmányok a Kaposvári Egyetem múzeumpedagógiai konferenciájának előadásából. Szerk. Takács Anett – Walter Imola. Kaposvár 2012, 64–71.

*Decs-Ete mezőváros régészeti kutatása. A 10. ház és kályhája*. WMMÉ XXXV (2013) 153–217.

*Jelentés a Szekszárd, Béla király tér 1. alatti vármegyeháza területén végzett megelőző feltárási munkákról*. Műemlékvédelem LVII (2013) 6. sz. 407–414.

*Késő középkori téглаégető kemencék Bátaszék-Leperdpusztán*. WMMÉ XXXVI (2014) 289–322.

*A középkori kályhásság Decs-Ete mezővárosban. Szálak a népi kályhássághoz*. In: Középkori elemek a mai magyar anyagi kultúrában. Szerk. Bati Anikó – Csoma Zsigmond. Budapest 2014, 143–169.

*Előzetes jelentés az ozorai várkastély kutatása során előkerült kályha leletanyagáról*. WMMÉ XXXVII (2015) 41–73.

Gere László – Vizi Márta: *A fűtés és világítás tárgyi emlékei a 15. század első feléből*. In: Csodálatos castello. Az ozorai vár története. Szerk. Ritoók Pál. Budapest 2015, 19–26.

*Kályhák a késő középkori várban*. In: Csodálatos castello. Az ozorai vár története. Szerk. Ritoók Pál. Budapest 2015, 32–36.

*Konyha és asztal a késő középkori várban*. In: Csodálatos castello. Az ozorai vár története. Szerk. Ritoók Pál. Budapest 2015, 27–31.

*A szekszárdi Vármegyeháza régészeti-műemléki kutatása*. Honismeret XLIII (2015) 3. sz. 50–54.

*Az uradalmi börtön*. In: Csodálatos castello. Az ozorai vár története. Szerk. Ritoók Pál. Budapest 2015, 61–63.

Vizi Márta – Sópajti-Tóth László: *Zsuzsa Miklós (1948–2014)*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 66 (2015) 1. sz. 249–260.

*Decs-Ete mezőváros kályhacsempéletei. Csempe III. – A halhólyagos típus*. In: „A cserép igazat

- mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2013. január 9–11. között rendezett konferencia előadásai. Szerk. Simonyi Erika – Tomka Gábor. Budapest 2016, 437–452. (Opuscula Hungarica IX.)
- Kora újkori és újkori kerámia az ozorai várkastélyból. Mázas tál és tányér.* WMMÉ XXXVIII (2016) 147–284.
- Miklós Zsuzsa – Vizi Márta: *Fazekasság egy hajdani dél-dunántúli mezővárosban. Decs-Ete, a 7. ház régészeti leletei.* In: Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi – Orosz Krisztina. Budapest 2017, 369–402.
- Gere László – Vizi Márta: *A szekszárdi vár története.* WMMÉ XXXIX (2017) 263–314.
- Terepbejárások a Tolna megyei Ete mezőváros területén.* In: Magyarország régészeti topográfiája. Múlt – jelen – jövő. Szerk. Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes. Budapest 2017, 549–562.
- Válogatott bibliográfia az egyesület tagjainak honismereti munkáiból, 1994–2017.* In: Negyedszázad 1992–2017. Mozaikok a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület életéből. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd 2017, 145–151.
- Apostolt ábrázoló kályhacsempék. Különleges középkori kályhacsempe-típusok az ozorai várkastélyból.* WMMÉ XL (2018) 305–332.
- Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén.* In: Genius loci. Laszlovszky 60. Ed. Mérai, Dóra – Drosztmér, Ágnes – Lyublyanovics, Kyra – Rasson, Judith – Papp Reed, Zsuzsanna – Vadas, András – Zatykó, Csilla. Budapest 2018, 89–94.
- A szekszárdi apátság és vár.* In: Szekszárd, ahol élünk. Várostörténet mindenkinek. Szerk. V. Kápolnás Mária. Szekszárd 2018, 86–109.
- Gere László – Vizi Márta: *Kályharekonstrukciók a szigligeti felsővárból.* WMMÉ XLI (2019) 27–63.
- Családok – konyhák – ízek.* In: Népi ételreceptek. Egy anyanyelvi pályázat legjobb munkái. Válogatás a 2020. évi anyanyelvi pályázat legjobb munkáiból. Szerk. Balázs Géza – Barta Éva – Minya Károly. Budapest 2020, 71–75.

## Rövid közlemények

- Bencés kolostortól Tolna vármegye hivataláig. Szekszárd, Vármegyeháza.* In: Nem térkép e táj 2016, 6–9.
- A cölöperdő rejtélye. Szekszárd, Tószegi-dűlő.* In: Nem térkép e táj 2016, 18–19.
- Feld István – Gere László – Kovács Imre – Vizi Márta: *Csillár töredéke.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 86–87.
- Kályhacsempe várkastély ábrázolásával.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 50–51.
- A közműárkok titkai. Szekszárd, Béla király tér.* In: Nem térkép e táj 2016, 10–11.
- Mérműves mintájú téglá töredéke.* In: A Hónap Műtárgya 2016, 14–15.
- Kályhacsempe-negatív.* In: Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század. Kiállítási katalógus. Szerk. Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018, 85.
- Kályhacsempe tornaviseletbe öltözött Habsburg herceg lovas alakjával.* In: Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század. Kiállítási katalógus. Szerk. Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018, 110.
- Kályhacsempe ún. tapétamintával.* In: Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század. Kiállítási katalógus. Szerk. Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018, 104–107.
- Kályhacsempe virágmotívummal.* In: Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon, 14–16. század. Kiállítási katalógus. Szerk. Kiss Virág – Spekner Enikő – Végh András. Budapest 2018, 87.

## RÖVIDÍTÉSEK

A Hónap Műtárgya 2016

A Hónap Műtárgya. Időszaki kiállítások a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban 2008–2016. Szerk. K. Németh András. [Szekszárd 2016.] (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 4.)

ArchÉrt

Archaeologiai Értesítő, Budapest

Nem térkép e táj 2016

Nem térkép e táj. Régészeti kutatások eredményei Szekszárd területén 2006–2015. Szerk. K. Németh András. Szekszárd 2016. (A Wosinsky Mór Múzeum Kiállításai 3.)

TFK

Történeti Földrajzi Közlemények, Nyíregyháza

VKT

Várak, kastélyok, templomok, Kökény

WMMÉ

A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd

WMMM

Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

## SZERZŐINK

### **B. Kovács Péter**

egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem  
E-mail: kovacs.peter3@pte.hu

### **Balázs Kovács Sándor**

etnográfus  
E-mail: bkovacs00@citromail.hu

### **†Berta József**

numizmata

### **Borbás Benjámín**

történész, segédlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár  
E-mail borbas.benjamin@mnl.gov.hu

### **Czövek Attila**

régész főmuzeológus, megbízott igazgatóhelyettes, Wosinsky Mór Megyei Múzeum  
E-mail: czovek@wmmm.hu

### **Csapai János**

néprajzos muzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum  
E-mail: csapai.janos@wmmm.hu

### **Fuksz Márta**

néprajzos muzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum  
E-mail: fuksz.marta@wmmm.hu

### **Gaál Attila**

régész, címzetes igazgató  
E-mail: gaalattiladr@gmail.com

### **Gere László**

örökségvédelmi szakértő, Lechner Tudásközpont Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság  
E-mail: gere.laszlo57@gmail.com

### **Gulyás László Szabolcs**

történész, egyetemi docens, Nyíregyházi Egyetem, Történettudományi Intézeti Tanszék  
E-mail: gulyaslsz@freemail.hu

### **Hucker Veronika**

könyvtáros-múzeumpedagógus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum  
E-mail: konyvtaros@wmmm.hu

### **K. Németh András**

régész főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum  
E-mail: knemetha@wmmm.hu

**K. Tóth Gábor**

régész muzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: cinqmars@freemail.hu

**Lovas Csilla**

irodalomtörténész főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: lovascs@wmmm.hu

**Mácsainé Iván Éva**

történész muzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: macsaine.ivan.eva@wmmm.hu

**Nagy Janka Teodóra**

tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi,  
Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

E-mail: nagy.janka@pte.hu

**Pánya István**

geográfus, osztályvezető, Kecskeméti Katona József Múzeum

E-mail: panyaistvan@gmail.com

**Prohászka Péter**

régész, történész, tudományos munkatárs, Archeologický ústav SAV v Nitre

E-mail: prohaszkapeter1975@gmail.com

**Sudár Balázs**

főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet  
történész muzeológus, Budapesti Történeti Múzeum

E-mail: sudar.balazs@abtk.hu

**Sümegi József**

igazgató, II. Géza Gimnázium

E-mail: sumegi60@gmail.com

**Szabó Géza**

régész főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: szabogeza@wmmm.hu, kaladeaa@gmail.com

**Vindus Melinda**

régésztechnikus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: vindusm@gmail.com

**Vizi Márta**

régész főmuzeológus, Wosinsky Mór Megyei Múzeum

E-mail: vizim@wmmm.hu